

Antonín Kozoň a kol.

ETICKÉ OTÁZKY SOCIALIZÁCIE

SOCIÁLNEJ PRÁCE
A PRÍBUZNÝCH
VEDNÝCH
DISCIPLÍN

Antonín Kozoň a kol.

ETICKÉ OTÁZKY SOCIALIZÁCIE

**SOCIÁLNEJ PRÁCE A PRÍBUZNÝCH VEDNÝCH
DISCIPLÍN**

2013

Recenzenti: Prof. PhDr. Slavomír Gálik, PhD.
Doc. PhDr. Stanislav Nečas, CSc.
Zostavovateľ: Doc. PhDr. Antonín Kozoň, CSc.

Doc. PhDr. Antonín Kozoň, CSc. a kol.

ETICKÉ OTÁZKY SOCIALIZÁCIE SOCIÁLNEJ PRÁCE A PRÍBUZNÝCH VEDNÝCH DISCIPLÍN

Autori:

Antonín Kozoň (I.), Branislav Malík (II.), Petronela Šebestová (III.), Peter Ďurkovský (IV.), Stanislav Matulay (V.), Liana Krčmová (VI.), Eva Matulayová (VII.), Janka Briššáková, Mária Hardy (VIII.), Mária Šmidová (IX.), Jana Pabáková (X.), Roman Bartoš (XI.), Anna Semanová, Ladislav Horňák (XII.), Andrea Prečuchová Štefanovičová, Terézia Harčariková (XIII.), Janka Kuffová (XIV.), Miroslava Tokovská (XV.), Michaela Šavrnochová (XVI.), Margaréta Osvaldová (XVII.), Daniel Markovič (XVIII.), Pavol Beňo, Nora Michňová (XIX.), Ingrid Matoušková (XX.), Miroslava Čerešníková (XXI.), Felix Černoch (XXII.), Janka Betáková, Jana Tomovičová (XXIII.), Andrea Neumannová (XXIV.), Jiří Tůma, Alena Tůmová (XXV.), Milan Hejdiš (XXVI.), Anna Pavlovičová, Libuša Radková, Kamila Štrbková (XXVII.), Michal Kunošík (XXVIII.), Monika Rusnáková (XXIX.), Peter Melek (XXX.), Daniela Baková, Lenka Haburajová Ilavská (XXXII.), Ľudovít Hajduk (XXXIII.), Alexander Čemez (XXXIII.), Lukáš Pavelek (XXXIV.), Peter Slovák (XXXV.)

Obálka a grafická úprava: Mgr. Marek Varga, <http://www.goupmedia.sk/>
Text neprešiel jazykovou úpravou

Fakulta sociálnych štúdií Vysokej školy v Sládkovičove, Sládkovičovo
Univerzita Jana Amose Komenského, Praha
Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava
Vysoká škola Karlovy Vary, Karlove Vary
Spoločnosť pre sociálnu integráciu v SR, Trenčín

© SpoSoIntE, Trenčín 2013

ISBN 978-80-89533-10-7

OBSAH

PREDSLOV	15
Preamble	

DEFINÍCIA SOCIÁLNEJ PRÁCE, JEJ PREDMET A FUNKCIE

I.

SOCIÁLNA PRÁCA A JEJ CESTA K ČLOVEKU: KAM KRÁČA...?	21
Social work and its journey to the individual: Where is it heading...?	
1. NEOLIBERÁLNA POLITIKA A SOCIÁLNA PRÁCA	22
2. FUNKCIE SOCIÁLNEJ PRÁCE A POLITIKA	24
3. CESTA K ČLOVEKU V SOCIÁLNEJ PRÁCI	25
4. DEFINÍCIA SOCIÁLNEJ PRÁCE A JEJ POJMOVÉ OBMEDZENIA	26
5. ÚSKALIE SOCIÁLNEJ PRÁCE – POMOC	
6. SOCIÁLNA PRÁCA A SOCIÁLNA POLITIKA	31
7. SUPERVÍZIA SOCIÁLNEJ PRÁCE V SÚČASNEJ PRAXI	32

II.

OTÁZKA OTVORENEJ IDENTITY SOCIÁLNEJ PRÁCE	39
The question of open identity of social work	
1. POHĽADY NA SOCIÁLNU PRÁCU A JEJ KREDIT	40
2. HĽADANIE IDENTITY SOCIÁLNEJ PRÁCE	42
3. PROTIREČENIE TEÓRIE A PRAXE SOCIÁLNEJ PRÁCE	44
4. SOCIÁLNE FUNGOVANIE	45
5. NORMATÍVNE VYMEDZENIE SOCIÁLNEJ PRÁCE	47

III.

TRINÁSTA KOMNATA SOCIÁLNEJ PRÁCE	55
Thirteenth chamber of social work	
1. ZÁKONNÁ LIKVIDÁCIA SOCIÁLNEJ PRÁCE AKO VEDECKEJ DISCIPLÍNY?	57
2. AKO PONIKAŤ V SOCIÁLNYCH SLUŽBÁCH BEZ PLATENIA DANÍ?	58

IV.

SOCIÁLNA PRÁCA AKO UMENIE PRE UMENIE – SOCIÁLNA PRÁCA AKO CESTA K ČLOVEKU	63
Social work as art for art - social work as way to man	
1. HROZBA NARCIZMU V SOCIÁLNEJ PRÁCI	65

2. NEETICKÉ A NEHUMANNE METÓDY	66
3. POPULISICKÁ IDEOLÓGIA A SOCIÁLNA PRÁCA	68
V.	
K CESTÁM KVALITATÍVNEHO ROZVOJA SOCIÁLNEJ PRÁCE AKO VEDY NA SLOVENSKEJ AKADEMICKEJ PÔDE	71
About the ways of qualitative development of social work in terms of science on slovak academic grounds	
1. K JEDNEJ Z CIEST ROZVOJA KVALITY SOCIÁLNEJ PRÁCE AKO VEDY – PREMENA KVANTITY V KVALITU	73
VI.	
ŠKOLSKÍ SOCIÁLNI PRACOVNÍCI A SOCIALIZÁCIA V SLOVENSKÝCH ŠKOLÁCH	77
School social workers and socialization in slovak schools	
1. ZAČIATKY ŠKOLSKÝCH SOCIÁLNYCH PRACOVNÍKOV NA SLOVENSKÝCH ZÁKLADNÝCH ŠKOLÁCH	80
2. ŠKOLSKÝ SOCIÁLNY PRACOVNÍK VERZUS SOCIÁLNY PEDAGÓG	81
3. NEVYHNUTNÁ POTREBA SOCIÁLNYCH PRACOVNÍKOV NA ZÁKLADNÝCH ŠKOLÁCH	90
VII.	
K VYBRANÝM POJMOM Z OBLASTI SOCIÁLNEHO PORADENSTVA	99
On the selected terms from the field of social counselling	
1. K ADJEKTÍVAM „SOCIÁLNE“ A „SPOLOČENSKÉ“	100
2. POJEM PORADENSTVO A SOCIÁLNE PORADENSTVO	101
SOCIALIZÁCIA ZDRAVOTNE A PSYCHOSOCIÁLNE POSTIHNUTÝCH JEDINCOV	
VIII.	
ALTERNATÍVA INTEGRÁCIE DETÍ SO ŠPECIÁLNYMI POTREBAMI DO ZÁKLADNÝCH A MATERSKÝCH ŠKÔL V OKRESE NÁMESTOVO	109
Possible children integration with special education needs into elementary and nursery school in the district Námestovo	
1. DIEŤA SO ŠPECIÁLNYMI VÝCHOVNO-VZDELÁVACÍMI POTREBAMI	110
2. PRÁVNA LEGISLATÍVA TÝKAJÚCA SA VZDELÁVANIA DETÍ SO ŠVVP	113
3. INTEGRÁCIA DIEŤAŤA SO ŠVVP DO ŠKOLSKÝCH ZARIADENÍ	115

4. SOCIÁLNY PRACOVNÍK A JEHO ÚLOHA V PROCESSE INTEGRÁCIE DETÍ SO ŠVVP DO BEŽNEJ ŠKOLY	118
5. STAV INTEGRÁCIE DETÍ SO ŠVVP DO ZÁKLADNÝCH A MATERSKÝCH ŠKÔL	120

IX.

SOCIALIZÁCIA ZDRAVOTNE POSTIHNUTÝCH OSÔB DO SPOLOČNOSTI FORMOU VYSOKOŠKOLSKÉHO ŠTÚDIA

Socialization of disabled people into society through higher education

1. KONCEPCIA „DOHOVORU OSN O PRÁVACH OSÔB SO ZDRAVOTNÝM POSTIHNUTÍM“ AKO VÝCHODISKO V OBLASTI VZDELÁVANIA	131
2. IMPLEMENTÁCIA DOHOVORU V OBLASTI VZDELÁVANIA NA SLOVENSKU	132

X.

SOCIALIZÁCIA ĽUDÍ VYRASTAJÚCICH V SOCIÁLNO-PATOLOGICKOM PROSTREDÍ

Socialization of the people growing up in socio-pathological environment

1. CAN SYNDRÓM	141
2. FYZICKÉ TÝRANIE	142
3. PSYCHICKÉ TÝRANIE	143
4. SEXUÁLNE TÝRANIE	145
5. BLIŽŠIE ŠPECIFIKÁ DOPADU TÝRANIA NA VÝVIN A FORMOVANIE OSOBNOSTI DIEŤAŤA	146

XI.

SOCIÁLNE PROSTREDIE DELIKVENTNEJ MLÁDEŽE V KONTEXTE SOCIÁLNEJ PRÁCE

Social environment of a delinquent youth in a context of social work

1. VYBRANÉ SÚVISLOSTI SOCIÁLNEHO PROSTREDIA	152
2. PROTEKTÍVNE A RIZIKOVÉ FAKTORY SOCIÁLNEHO PROSTREDIA VO VZŤAHU K DELIKVENCII	156
3. RODINNÉ PROSTREDIE DELIKVENTNEJ MLÁDEŽE A JEJ NEGATÍVNY VPLYV NA MLÁDEŽ	159
4. ČIASTKOVÉ VÝSLEDKY VÝSKUMU	163

XII.

ETICKÁ REFLEXIA SÚKROMNÝCH INICIAČNÝCH RITUÁLOV V REEDUKAČNÝCH CENTRÁCH

Ethical reflection of private initiation rituals in re-education centers

1. INICIAČNÝ RITUÁL AKO PROSTRIEDOK SOCIALIZÁCIE	172

2. VÝSLEDKY SÚKROMNÝCH INICIAČNÝCH RITUÁLOV	175
---	-----

XIII.

SOCIALIZÁCIA AKO Hlavný cieľ komplexno-rehabilitačnej starostlivosti o osoby s mentálnym postihnutím	185
---	-----

Socialization as the main target of comprehensive rehabilitation of people with mental disabilities

1. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ	186
2. KOMPLEXNÁ REHABILITÁCIA	188
3. SOCIALIZÁCIA A SOCIABILITA	193

XIV.

SOCIALIZÁCIA A ZDRAVOTNE A PSYCHOSOCIÁLNE ZNEVYHODNENÝ JEDINEC	199
---	-----

Socialization and physically and psychosocial disadvantaged individual

1. SOCIALIZÁCIA AKO INTERAKCIA JEDINCA A SOCIÁLNEHO PROSTREDIA	200
2. ZDRAVOTNE A PSYCHOSOCIÁLNE POSTIHNUTÝ JEDINEC V SOCIALIZÁCIÍ	203
3. SOCIALIZÁCIA AKO SPÔSOB INTEGRÁCIE DO ŠPECIFICKÉHO SOCIÁLNEHO PROSTREDIA	207

XV.

ADAPTÁCIA NA ŽIVOTNÉ STRATY U SENIOROV V REZIDENCIÁLNYCH SLUŽBÁCH	213
--	-----

Adapting to the loss of life of elderly in residential services

1. INTERDISCIPLINÁRNE ASPEKTY ADAPTÁCIE A ŽIVOTNÝCH STRÁT	214
2. SMÚTKOVÉ PORADENSTVO V SPEKTRE ETICKÝCH DELEM	216
3. PRINCÍPY SMÚTKOVÉHO PORADENSTVA A PRÁCA SOCIÁLNEHO PORADCU	217

XVI.

ZMENA OSOBNOSTI AKO JEDEN Z ROZHODUJÚCICH FAKTOROV ÚSPEŠNEJ ABSTINENCIE OD ALKOHOLU	223
--	-----

The change of personality as one of the determining factors of the successful alcohol abstinence

1. MOTIVÁCIA AKO STAV PRIPRAVENOSTI K ZMENE	225
2. ABSTINENCIA ALEBO NEPITIE?	226
3. FAKTORY PÔSOBIACE NA ÚSPEŠNOSŤ ABSTINENCIE	227
4. PSYCHOLOGICKÉ FAKTORY	228

5. SOCIÁLNE FAKTORY	230
XVII.	
VYUŽITIE MUZIKOTERAPIE PRI PORUCHÁCH SPRÁVANIA	235
Enjoy music therapy in conduct disorder	
1. VYUŽITIE MUZIKOTERAPIE U ADOLESCENTOV S PORUCHAMI SPRÁVANIA	239
2. CELOSTNÁ MUZIKOTERAPIA U JEDNOTLIVCOV S PORUCHAMI SPRÁVANIA	243
SOCIALIZÁCIA ETNICKÝCH A MENŠINOVÝCH SKUPÍN	
XVIII.	
SYNTETIZUJÚCI POHĽAD SOCIÁLNEJ PRÁCE NA MINORITY	253
Synthesizing view of social work on minorities	
1. MINORITA, CIEĽOVÁ SKUPINA, MARGINALIZOVANÁ SKUPINA	254
2. DELENIE KLIENTOV SOCIÁLNEJ PRÁCE A TYPOLOGIA MINORÍT	255
3. CHARAKTERISTIKA MINORÍT Z ASPEKTU SOCIÁLNEJ PRÁCE	259
4. VYBRANÉ MINORITNÉ SKUPINY NA SLOVENSKU	261
XIX.	
PODPORA KULTÚRNEJ DIVERZITY n/NEPOČUJÚCICH V PROCESE SOCIALIZÁCIE DOMINANTNOU KULTÚROU	271
Support of cultural diversity of the d/Deaf people in process of socialization by dominant culture	
1. KULTÚRA n/NEPOČUJÚCICH	273
2. SOCIALIZÁCIA n/NEPOČUJÚCICH	274
3. UMENIE n/NEPOČUJÚCICH	275
4. KVALITATÍVNY VÝSKUM DEBARIERIZAČNÝCH OPATRENÍ	277
XX.	
ROMOVÉ A JAK DÁL?	285
Roma and the what further	
1. ODKUD JSME?	286
2. STÁTNÍ POLITIKA A SOCIÁLNE POLITICKÝ POHĽAD V RÁMCI ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY	287
3. ZÁKON Č. 74/1958 SB., O TRVALÉM USÍDLENÍ	

KOČUJÍCH OSOB	289
4. MYŠLENÍ, JAZYK A ŘEČ (SLOVO, SYMBOL, POJEM)	291
5. SOUČASNÁ JAZYKOVÁ PRAXE A UČENÍ	298
6. ZKUŠENOSTI VELKÉ BRITÁNIE	

XXI.

VYBRANÉ ASPEKTY INTERKULTÚRNEJ EDUKÁCIE (FORMÁLNEJ SOCIALIZÁCIE) V SOCIÁLNEJ PRÁCI	307
---	-----

Selected intercultural aspects of education (formal socialization) in social work

1. VÝBRANÉ PRVKY SOCIÁLNEJ A ETNICKEJ IDENTITY RÓMOV	308
2. KONCEPT „KULTÚRY CHUDOBY“	310
3. IMPLIKÁCIE RÓMSKEJ SOCIO-KULTÚRNEJ ODLÍŠNOSTI V MAJORITNEJ SPOLOOČNOSTI	313
4. INTERVENČIA V SOCIÁLNEJ PRÁCI V INTENCIÁCH INTERKULTÚRNOSTI	314

SOCIÁLNA BEZPEČNOSŤ A RESOCIALIZÁCIA OBYVATELSTVA V OBLASTIACH POSTIHNUTÝCH VOJNOU, EKOLOGICKOU A INOU KATASTROFOU

XXII.

POSTKATASTROFICKÁ BEZPEČNOSTNÍ OPATŘENÍ	325
--	-----

Post-catastrophic security measurements

1. EXPLIKACE	325
2. REPRESE	326
3. PRIORITA? ABSOLUTNÍ PRIMÁT!	326
4. SOCIÁLNÍ BEZPEČÍ	327
5. POST FESTUM	327

XXIII.

SOCIÁLNE BEZPEČNOSTNÉ RIZIKÁ A ICH VPLYV NA PRIESTOROVÝ ROZVOJ	329
---	-----

Social security risks and their impact on spatial development

1. TEORETICKO-EKONOMICKÉ VÝCHODISKÁ PRE SKÚMANIE BEZPEČNOSTI	331
2. ROZVOJOVÉ TRENDY A ICH ÚZEMNO-PRIESTOROVÉ DOPADY V PODMIENKACH SR	332
3. POJEM A VYMEDZENIE SOCIÁLNYCH RIZÍK	334

XXIV.**ČINNOSŤ ZÁCHRANNÝCH ZLOŽIEK INTEGROVANÉHO ZÁCHRANNÉHO SYSTÉMU, KRÍZOVÁ INTERVENCIA A DOBROVOLNÍCTVO PO MIMORIADNEJ UDALOSTI** 341

Action emergency responders of integrated rescue system,
intervention teams and volunteering after emergency events

1. MIMORIADNÁ UDALOSŤ 342
2. RIADENIE ČINNOSTI ZÁCHRANNÝCH ZLOŽIEK IZS NA MIESTE ZÁSAHU 346
3. ROZDELENIE ÚLOH BEZPROSTREDNE PO VZNIKU MIMORADNEJ UDALOSTI 349
4. KRÍZOVÝ INTERVENČNÝ TÍM 350
5. KRÍZOVÁ INTERVENCIA 351
6. DOBROVOLNÍCTVO 354

SOCIALIZAČNÝ VÝZNAM REGIONÁLNYCH TRADÍCIÍ, KULTÚRY A EKOLÓGIE V GLOBALIZAČNOM PROCESE**XXV.****ALTERNATÍVNI REGIOZITA A VPLIV ŠIRŠIEHO SPOLOČENSKÉHO PROSTŘEDÍ** 361

Alternative religiosity and influence of the broader social environment

1. ANONYMITA VELKOMĚŠT 362
2. NEZAMĚSTNANOST 363
3. VPLIV MÉDIÍ 363
4. SPOLOČENSKÉ ZMĚNY 365

XXVI.**INTERRUPCIA A MORÁLKA** 367

Abortion and morality

1. STRETNUTIE S MATKOU DIEŤAŤA S ŤAŽKÝM FYZICKÝM A MENTÁLNYM POSTIHNUTÍM 368
2. POCHOD ZA PRÁVA ĽUDÍ S INOU ORIENTÁCIOU 368
3. POCHOD ZA PRÁVA NA ŽIVOT 369
4. INTERRUPCIA: TABU VERSUS RES PUBLICA 369
5. MORÁLNOŠŤ ALEBO NEMORÁLNOŠŤ INTERRUPCIE 374

XXVII.**VPLYV KREŠŤANSKY ORIENTOVANÝCH ROVESNÍCKYCH
VOLNOČASOVÝCH SKUPÍN NA PREVENCIU SOCIÁLNEJ
PATOLÓGIE MEDZI MLÁDEŽOU 379**

The impact of Christian-based leisure peer activities in the incidence
of social pathology among youth

1. VPLYV ROVESNÍCKYCH SKUPÍN 380
2. VÝSLEDKY 381

XXVIII.**STRATENÁ GENERÁCIA ĽUDÍ BEZ PRÁCE 391**

Lost generation of jobless people

1. PRÍČINY A DÔSLEDKY NEZAMESTNANOSTI 392
2. AKTÍVNA POLITIKA ZAMESTNANOSTI, VZDELANIE
A PRÍPRAVA PRE TRH PRÁCE 394

XXIX.**KLADIVO NA „INÝCH“ ALEBO MÝTUS KRÁSY
VPLÝVA NA ŽIVOT ČLOVEKA V SÚČASNOSTI 397**

Hammer to “different” people or effect of the beauty myth to human life today

1. POJEM MÝTUS KRÁSY 399
2. K IDENTIFIKÁCI SPOLOČENSKÝCH PROBLÉMOV 401
3. MOŽNOSTI OSLABOVANIA NEGATÍCNÝCH VPLYVOV
MÝTU KRÁSY Z ASPEKTU EMANCIPAČNEJ PEDAGOGIKY 410

XXX.**ETICKÉ ASPEKTY OVPLYVNĚOVANIA ZÁUJMU ĽUDÍ
VÝCHOVOU K POHYBU 417**

Ethical aspects affecting the interest of the people education to move

1. ČLOVEK ŽIJE V SPOLOČNOSTI 419
2. O HODNOTE SLOBODY 419

**VÍZIE A PROGNÓZOVANIE SOCIÁLNEJ BUDÚCNOSTI NA
REGIONÁLNEJ A GLOBÁLNEJ ÚROVNI****XXXI.****KRÍZA JE OKAMIH PRAVDY A NUTNOSŤ SA
ROZHODNÚŤ 425**

The crisis is a moment of truth and necessity to decide

1. AKÉ SÚ VÍZIE...?	426
2. AKÁ JE BUDÚCNOSŤ...?	427
XXXII.	
JE MOŽNÁ ETICKY SPRAVODLIVÁ SPOLOČNOSŤ?	433
How can ethically justice society?	
1. OTÁZKA SPRAVODLIVOSTI A ETIKY	434
2. IDEA ZMLUVY A SOCIÁLNA SPRAVODLIVOSŤ	437
XXXIII.	
KAPITALIZMUS S ĽUDSKOU TVÁROU A LÍDERSKÁ DEMOKRACIA	441
Capitalism with a human face and the leader's democracy	
1. ANALÝZA AKTUÁLNEHO STAVU	442
2. HĽADANIE VÝCHODISKA	449
XXXIV.	
TEÓRIA SOCIÁLNEHO KAPITÁLU: VÝCHODISKÁ, PODSTATA, PROBLÉMY A VÝZVY	457
The theory of social capital: the basics, the essence, problems and challenges	
1. KONCEPT SOCIÁLNEHO KAPITÁLU	458
2. SOCIÁLNY KAPITÁL VO VÝSKUME	460
XXXV.	
VÍZIE A PROGNÓZOVANIE SOCIÁLNEJ BUDÚCNOSTI DNEŠNÝCH ADOLESCENTOV	465
Vision and social forecasting the future of today's adolescents	
1. POZITÍVNA SOCIÁLNA VÍZIA A VÝCHOVA	467
2. SOCIÁLNA BUDÚCNOSŤ A AGRESIA	468
3. MÉDIA, VÝCHOVA A DIALÓG O BUDÚCNOSTI	470
4. VÝZNAM SPÄTNEJ VÄZBY	472

PREDSLOV

Preamble

Žijeme vo svete dynamických zmien, kde človek sa stráca vo víre informačných tokov. Človek sa kedysi v dávnomveku mohol v rôznych sociálnych situáciách spoľahnúť na zabehnutý sociálny systém fungovania životného sveta. Problémy mali jasné označenie a keď mu boli nezrozumiteľné, systém dával bezprostredné vysvetlenie a poskytoval spôsoby riešenia. O to sa snažili aj autori tejto kolektívnej monografie. Zreteľne pomenovať pojmy dotýkajúce sa podstaty úskalia socializácie človeka a poukázať na spôsoby ich riešenia. Zadávateľmi témy sú české a slovenské súkromné vysoké školy Fakulta sociálnych štúdií Vysokej školy v Sládkovičove, Univerzita Jana Amose Komenského v Prahe, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, Vysoká škola Karlovy Vary v Karlových Varoch, ktoré spoločne so Spoločnosťou pre sociálnu integráciu v SR prostredníctvom webovej stránky www.sposointe.eu pozvali širokú odbornú verejnosť k dialógu k jednotlivým kapitolám formou virtuálnej vedeckej konferencie *Etické otázky socializácie sociálnej práce a príbuzných vedných disciplín*. Hlavným zámerom je poukávanie na problematiku socializácie jedincov a skupín v globalizujúcom priestore, ktorú Habermas priliehavo nazval „Životný svet“ s jeho „Systémom“, v ktorom prebiehajú zákonitosti sociálneho fungovania. Aby obsahovo naplňali bio-psycho-sociálne a spirituálne potreby človeka, riadia sa určitými etickými zásadami. Snahou je priblížiť čitateľovi z časti etické princípy socializácie sociálnej práce a príbuzných vedných disciplín prostredníctvom šiestich tematických oblastí, ktoré obsahujú 35 kapitol. Kolektív autorov poskytuje informácie o možnostiach socializácie nielen z pohľadu sociálnej práce, ale i poznanie z kooperujúcich vedných disciplín. Sociálna práca má tu schopnosť tieto poznatky dotvoriť do konečného socializačného výsledku.

V jednotlivých autorských kapitolách sa dozvedáme s akými bariérami sa stretá pri svojom etablovaní sociálna práca ako vedná disciplína na Slovensku,

kde jej etický základ je znevažovaný komercializáciou sociálnych služieb a je vystavená politickému zneužívaniu. Do diskusie sa takto dostáva precizovanie aktuálnej identity sociálnej práce, jej definovanie, predmet a funkcie. Kritike je podrobená sociálna politika, ktorá nevidí svoju dcéru sociálnu (verejnú) správu, ale adoptovala si na svoje zámery sociálnu prácu a má k nej macošský postoj. Nechápe sa, že medzi sociálnou politikou a sociálnou prácou je partnersky vzťah. Otázkou je kvalitatívny rozvoj sociálnej práce v tomto duchu vo vysokoškolskej príprave budúcich sociálnych pracovníkov, ale i nevyjasnené je postavenie školského sociálneho pracovníka nielen pri integrácii detí so špeciálnymi potrebami, ale aj vo všeobecnosti na základných školách, či socializácia zdravotne postihnutých osôb formou vysokoškolského štúdia.

Pozornosť je venovaná socializácii zanedbaných detí, delikventnej mládeže. Súhrnný iniciačný rituál môže kvalitatívne zlepšiť socializačné pôsobenie u delikventnej mládeži v inštitucionalizovanom prostredí špeciálno-pedagogickej praxe. Môže to byť inšpiratívne na zaradenie do repertoáru socializačných prostriedkov sociálnej práce, ako aj holistický prístup v socializácii a resocializácii jedincov so zdravotným a psychosociálnym postihnutím. V socializácii jedincov s poruchami správania je úspešne využívaná celostná muzikoterapia. Bokom pozornosti nezostala ľudská bolesť zo straty partnera v starobe, smútkové poradenstvo a etické otázky adaptácie na nové sociálne prostredie.

Syntetizujúcim pohľadom sociálnej práce na minority sa upozorňuje, že príslušnosť k niektorej minorite zvyšuje odkázanosť na majorite, kde sociálna práca v procese socializácie sklzáva na napĺňanie záchranno-podpornej funkcie a v tejto polohe pretrváva. Neakceptujú sa častokrát kultúrne špecifiká, ktoré môžu u niektorých minorít prerásť do „kultúry chudoby“.

V procese socializácie zohráva primárnu úlohu zabezpečenie sociálnej bezpečnosti a eliminácia bezpečnostných rizík. V ontogenéze človeka Karen Horneyová to nazvala potreba bazálnej istoty v procese utvárania osobnosti dieťaťa v náručí matky. Tato potreba objatia, pohladenia u človeka pretrváva po celý život. Pre sociálnu prácu má zabezpečenie sociálnej bezpečnosti prioritný význam pre uplatnenie stimulačno-rozvojovej funkcie v procese socializácie. V prípade rôznych katastrof, sú nevyhnutné postkatastrofické bezpečnostné opatrenia, re-socializácia obyvateľstva, kde má sociálna práca síce z historického hľadiska základných funkcií najlepšie skúsenosti s rôznymi

formami pomoci, ale v súčinnosti so záchranným systémom sú sociálni pracovníci súčasťou krízového intervenčného tímu pri resocializácii katastrofou postihnutého obyvateľstva.

Do akého postavenia sa dostávajú regionálne tradície, kultúra a aký majú socializačný dosah na človeka? To sú otázky do diskusie. Poukazuje sa na nástup anonymnej kultúry, ktorá je masovo prezentovaná médiami. Chýba jej obsah na sebareflexiu. Neopiera sa o minulosť predchádzajúcich generácií. Nevznikla z ničoho, len si zobrala formy z rôznych kultúr. Obsahovo neponúka, nemá čo. Má univerzálny charakter na bezprostrednú konzumáciu, ktorá je zameraná predovšetkým na vizualizáciu byť (vyzerat') navonok. V tejto súvislosti sa na viacerých miestach kolektívnej monografie upozorňuje na obsahový návrat k tradičným hodnotám v nových formách, ale aj na morálne postoje vo vzťahu práva na život, či práva na identitu sexuálnej orientácie. V kultúre sú zakódované nielen životne skúsenosti, túžby, ale i najúprimnejšie prejavenie prirodzeného láskavého vzťahu človeka k človeku. Takéto vyjadrenia nájdeme v rôznych formách kultúry. Túžba po kráse a spravodlivosti. Perspektívna budúcnosť by sa dala naprojektovať ako distributívna spravodlivosť, ale človek môže stratiť časť slobody osobného rozhodovania. Svoju prirodzenosť, identitu. Človek sa stáva adaptovaný, ale na úkor prirodzenej socializácie. To sú vážne výhrady. Riešenie by sa mohlo nájsť vo vízii kapitalizmu s ľudskou tvárou, ktorá je založená na silnej osobnosti s vysokým morálnym kreditom. Prezentované vízie eticky spravodlivej spoločnosti ponúkajú sociálnej práci naplnenie niektorých zo svojich funkcií. Plnú sebarealizáciu stimulačno-rozvojovej funkcie sociálnej práce možno vidieť v teórii sociálneho kapitálu, ktorá v praxi je založená na spolupatričnosti citových zväzkov k ostatným v malých autonómnych skupinách pospájaných do vzájomných celkov. Vízia a prognózovanie sociálnej budúcnosti dnešnej mládeže zasa prináša mnohé upozornenia na jej socializáciu vo viacerých rovinách (zdravie, sociálny systém, vzdelanie, zamestnanie). Aj tu sa otvára priestor sociálnej práci pre komplexné naplnenie svojich funkcií pre tvorivý proces socializácie tejto kategórie populácie.

Antonín Kozoň

DEFINÍCIA SOCIÁLNEJ PRÁCE, JEJ PREDMET A FUNKCIE

I.

SOCIÁLNA PRÁCA A JEJ CESTA K ČLOVEKU: KAM KRÁČA...?

Social work and its journey to the individual: Where is it heading...?

ANTONÍN KOZOŇ

Abstrakt

Socializačné faktory v širšom (politickom) a užšom kontexte vo vzájomnosti sa zvnútorňujú v osobnosti jedinca, utvárajú jeho identitu. Spolu s ďalšími sa stávajú podkladom pre spoločenské (po)vedomie, dávajú racionalite smer. Majú svoje zákonitosti, ktorým treba so znalosťou veci vytvárať podmienky na ich prirodzený postup, čo by sa nemalo podceňovať a neponechávať to na svojvoľný liberalizačný priebeh. Prax sociálnej práce (riešenie socializačných problémov ľudí) by mala určovať akým smerom by sa mala uberať sociálna politika a nie aby bola v jej podruží.

Kľúčové slová

Sociálna práca, predmet sociálnej práce, morálka, sloboda, láska, jedinec, socializácia, sociálna politika

Abstract

The socializing factors in their broader (political) and narrower context are being mutually internalized into the personality of an individual, creating his identity. They, together with other factors, create the foundation for the social consciousness and give the direction to the rationality. Their development follows a specific pattern, which should be facilitated by the creation of optimal conditions, not leaving it to a liberalized process. The praxis of the social work (solving the socialization problems of the people) should define the course of the social policy, not acting as its subordinate.

Keywords

Social work, object of the social work, morality, freedom, love, individual, socialization, social policy

ÚVOD

Koniec 20. storočia sa vyznačoval depresiou, stratou ilúzií pri precitnutí z reality a začiatok 21. storočia je poznačený nárastom dekompenzácií „bodeline“ osobnostných porúch. Tomuto svojej determinácii prispieva trhový mechanizmus neoliberalizmu poskytujúci jedincom naplňať svoje potreby podľa možností bez toho, aby prešli vnútorným procesom hodnotenia - cenzúrou tradičných hodnôt. Naša psychoterapeutická prax naznačuje, že výskyt vo väčšej miere takto ladených jedincov nie je náhodný. Osobnosť takéhoto človeka sa vyznačuje životným smerovaním navonok, jeho osobnosť nie je vnútorne dostatočne štruktúrovaná mnohokrát pre neprítomnosť vyzretej mužskej vzťažnej osoby v ranom detstve. Takýto jedinec je pri väčšom sociálnom zaťažení náchylný k narcistickému zlyhaniu pseudodepresiou, inklinuje k afektívnemu konaniu, únikom do uzavretých skupín, či sociálnym izolovaním sa do samoty. Postmoderná doba poznačená neoliberalizmom si nesie svoju daň, kde v živelnom procese trhu sa očakáva samovyriešenie. Trh konzumnej spoločnosti ponúka človeku niečo, čo si môže vybrať, hoc aj na úver za niečo (vnútornú slobodu); nechať sa „slobodne“ unášať informáciami z médií, módou, reklamou a stačí byť „in“. Tak byť šťastný.

1. NEOLIBERÁLNA POLITIKA A SOCIÁLNA PRÁCA

Osobnosť človeka je utváraná už od raného detstva sférami: sociálna sloboda, láska a morálne hodnoty nachádzajúce sa v socializačnom trojuholníku SEN (obr.). Formujúco sa nachádza vo vnútornom priestore tohto trojuholníka v ťažiskovom bode. V užšom socializačnom kontexte je týmto trojuholníkom primárna skupina - rodina, ktorá má bezprostredný socializačný vplyv za určitých daných podmienok svojou atmosférou: (1) láskou, (2) pravidlami súžitia a (3) slobodou, pričom sú vrcholmi socializačného trojuholníka. V širšom socializačnom kontexte je to obec, región, štát, únia, kde jedinec je pod socializačným vplyvom regionálnej, štátnej, globálnej politiky: (1) spolupatričnosťou, (2) písanými (zákony) a nepísanými pravidlami obsiahnuté vo zvyklostiach danej kultúry a (3) sociálnou slobodou.

Rodina, ako aj jej jedinečný člen, je pod vplyvom tejto politiky širšieho spoločenského kontextu. Jedinec mimo rodiny, ktorý sa stáva jednotlivcom vyčlenený z primárnej skupiny, bez identity, je vystavený mnohým nebezpečenstvám a tým je zraniteľnejší.

Na dôsledky neoliberálnej politiky s nejasnými spoločenskými pravidlami a neohraničenou sociálnou slobodou, upozorňuje J. Rybárik (2012) v kritickej

analýze, ktorá sa týka sociálnych zmien neoliberalnou politikou v procese globalizácie. Ak sa pozrieme z tohto pohľadu na súčasné politické dianie, ktoré má vplyv aj na postavenie sociálnej práce na Slovensku, zo širšieho socializačného kontextu, vidíme populistickú politiku s nezreteľnými sociálnymi pravidlami, výklad práva z hľadiska moci, neoliberalne prejavy s formálne proklamovanou spolupatričnosťou so všetkými, ktorí sa hodia do politického slovníka, pričom sociálna sloboda jedinca a jeho rodiny v spoločenstve je bez zaistenia bezpečnosti skutočnou ochranou jej hraníc. Zodpovednosť za tento stav je ponechaný na individuálnu interpretáciu podľa toho ako sa to hodí v danej situácii politickým štruktúram moci.

Napríklad, na subjektívny výklad slobody upozorňuje H. Marcinková (2012) pri sociálno-ekonomickom fenoméne chudoby, ktorý „sa považuje za neúmyselný dôsledok (väčšinou trhového mechanizmu), za ktorý nikto nenesie zodpovednosť a stáva sa tak záležitosťou *neschopnosti* jednotlivca, nie jeho neslobody. Chudobní sú naďalej považovaní za slobodné indivíduá, ktoré sú takto nepriamo „odkázané“ na to, aby si pomohli vo svojej nepriaznivej situácii sami. Majú totiž stále plnú slobodu vyriešiť svoju situáciu sami a ak nie sú toho schopní, zodpovednosť za to nenesie nik iný ako oni.“ Socioekonomickí deprivovaní jedinci, marginalizované skupiny, sú takto izolovaní od ostatného obyvateľstva, kde môžu prežívať subjektívnu slobodu, a preto si za svoju chudobu nesú sami zodpovednosť?

Neoliberalný model individualizmu, presviedča o celkovej zodpovednosti za ich vlastnú situáciu, kde v krajnom prípade mocenské sily ponechajú priestor pre oblasť sociálnej pomoci s minimálnou ekonomickou stimuláciou (často aj bez nej, pričom sa využíva činnosť dobrovoľníkov, charity), ktorá ženie zúčastnených do bludného kruhu, z ktorého nie je východisko. Sociálna práca preberá na svoje bedrá rolu sociálnej politiky a sociálnej (verejnej) správy, ktorá sa takto zbavuje svojej zodpovednosti. Aké je to jednoduché pre mnohých politikov, ktorým neoliberalný politický systém umožňuje využívať moc a v mene liberalizmu zodpovednosť prenechávať subjektívne slobodným občanom.

Bolo by prinajmenšom nerozumné, očakávať od jednotlivcov, ktorých postihla chudoba, uplatnenie ich plnej kontroly v týchto nepriaznivých podmienkach. Nemali by sme zabúdať na dôležitý fakt, že druhou stranou prehnaneho prízvukovania individuálnej zodpovednosti (na ktorú sa väčšinou apeluje práve u chudobných), býva často nezodpovednosť politiky. Skutočná sloboda jednotlivca je do veľkej miery ovplyvnená verejnou politikou a celá spoločnosť ako i štát hrajú kľúčovú rolu vo vytváraní vhodného prostredia pre túto slobodu. Túto „efektívnu slobodu“ nám prinášajú zdravíu prospešné a bezpečné prostredie, verejná infraštruktúra, vzdelanie a podobné verejné dobrá, ktoré nie sú výsledkom ničoho iného ako zodpovednej intervencie jednotlivých

spoločností a vlád. (Marcinková, 2012).

2. FUNKCIE SOCIÁLNEJ PRÁCE A POLITIKA

Pri ďalšej našej úvahe o sociálnej práci budeme vychádzať z toho, že v centre politiky (Rybárik, 2012) ako sociálneho javu vždy bola a je aj v súčasnosti správa verejných záležitostí, a to bez ohľadu na to, či je verejnosť do nej zapojená alebo je z nej vylúčená. Na základe tohto jej vymedzenia možno odvodiť, že jadro či podstatu politiky tvorí správa verejných záležitostí. Pri určitom zjednodušení by bolo možné povedať, že všetko ostatné, čo ju dotvára a čím sa navonok prezentuje, je „iba“ technológia, pomocou ktorej sa jej podstata realizuje. (Rybárik, 2007). Takouto technológiou politiky sa stáva aj sociálna práca, čo treba vnímať veľmi opatrne, pretože by nemala nahrádzať sociálnu politiku a jej sociálnu (verejnú) správu. Nie je ani ich súčasťou ako to v súčasnej praxi vidíme. Sociálna práca kráča súbežne s politikou, vstupuje z hľadiska svojho predmetu do jej procesov, ale aj sa podieľa na socializačných procesoch mimo jej rámca. Príkladom môžu byť krajiny s vnútornými vojnovými konfliktami, kde sociálni pracovníci sa aktívne podieľajú pri riešení sociálnych problémov civilného obyvateľstva bez ohľadu na zámery bojujúcich strán.

Obsahom politiky vždy bolo a stále je rozhodovanie o verejných otázkach a v rámci toho i o rozdeľovaní hodnôt – verejného dobra a blaha. Pre ľudskú spoločnosť i celé ľudstvo je na politike rozhodujúce či podstatné to, aké sú jej ciele a východiskové hodnoty, o ktorých realizáciu sa usiluje a nadväzujúce základné princípy jej fungovania. Tieto hodnoty a ciele možno rozdeliť do dvoch základných skupín (Rybárik, 2012), ktorých poradie sme pozmenili.

Do prvej skupiny patria princípy uplatňovania pravdy, dobra, blaha a spravodlivosti pre všetkých, ako i uplatňovanie ďalších na ne nadväzujúcich či od nich odvodených a eticky podmienených hodnôt národnom (národno-štátnom) alebo celosvetovom meradle.

Do druhej patria hodnoty a s nimi súvisiace princípy baženia po bohatstve, zisku alebo moci a úsilie zamerané na ich získanie za každú cenu, princípy triednej nenávisti, národnej, náboženskej či inej výlučnosti alebo „nadradenosti“, ktoré sú orientované na jednotlivcov, sociálne skupiny (triedy), akési „vyššie“ národy, rasy či akýchsi „nadľudí“. V duchu uvádzaného vymedzenia politiky sa tieto subjekty správajú tak, akoby boli jej plnohodnotnými a plnoprávnymi subjektmi, teda aj nositeľmi a vykonávateľmi politickej moci, tak akoby chceli nahrádzať štát či aspoň politické strany, a tým meniť politický systém na svoj obraz. Z hľadiska fungovania spoločnosti je to deviantné, nežiaduce správanie. Najúspešnejšími v tomto smere sú veľké nadnárodné firmy, finančné a obchodné spoločnosti, ktorým sa najviac darí priamo či nepriamo

rozhodovať o verejných otázkach, resp. vnucovať štátu, a tým celej spoločnosti svoje predstavy o ich riešení. (Rybárik, 2012).

Aj v tomto vidíme, do akého postavenia sa môže a aj sa dostáva sociálna práca. Jej identita je ešte krehká, zneužitelná pre zábery subjektov druhej skupiny. Dostáva sa dokonca do jej područia, sociálnu pomoc používajú ako prostriedok moci, aby ju mohli verejne deklarovať. V rozvojových krajinách vstup sociálnej práce zo zahraničia do sféry ich vplyvu je nielen monitorovaná, ale stáva sa súčasťou jej vlastnej politiky. Sociálna práca má relatívnu autonómnosť a preto takéto vplyvy „tieňovej“ moci sú pre ňu výzvou, aby udávali aj v tejto oblasti prosociálny smer.

Sociálna práca má funkčné zameranie v procese socializácie:

- záchranno-podpornú,
- kompenzačnú,
- stimulačno-rozvojovú,
- ochranno-preventívnu,
- hodnotiaco-kontrolnú a
- plánovaco-anticipačnú.

Plánovaco-anticipačná funkcia sociálnej práce, ktorá vstupuje do každej predchádzajúcej funkcie, poskytuje informácie o možnostiach socializácie, čo v širšom sociálnom kontexte znamená, že dostáva právo hovoriť o tom akým smerom sa má uberať politika. Do tohto funkčného zamerania môžeme zaradiť výskum a tvorba sociálnej práce ako vedy.

3. CESTA K ČLOVEKU V SOCIÁLNEJ PRÁCI

V predchádzajúcich riadkoch sme sa zapodievali problematiku sociálnej práce zo širšieho kontextu, ktorá sa vzťahuje na politiku v rôznych oblastiach a úrovniach. Sociálna práca je v priamom vzťahu s politikou, ktorá je v terajšom postmodernom období predovšetkým charakterizovaná ako neoliberalná, ponechaná na evolučný proces víťazstva silnejšieho, kde spolupatričnosť má len deklaratívny charakter. Chýba anticipácia súčasného konania na ďalší sociálny vývin a tým aj zodpovednosť za daný stav. Preto nie je náhoda, že zo slovníka sociálnej práce sa vytratil pojem človek, osoba, občan, individuum a jeho jedinečnosť – jedinec. Nahradil sa pojmom jednotlivец (anonymné individuum odčlenené od skupiny ako ľudskej svorky) a obchodno-právnym pojmom klient sociálnych služieb, dokonca dostal všeobecné označenie ako objekt sociálnej práce. Takéto je pomenovanie objektu sociálnej práce, bez vlastnej identity. Stal sa neželaním sociálnym problémom, ktorý treba riešiť, pričom zvyšuje ekonomické náklady.

Sloboda, spolupatričnosť, zodpovednosť sú hodnoty, ktorých výklad je

ponechaný na zváženie subjektom sociálnej (verejnej) správy ako distribútorov sociálnej pomoci.

Psychosociálne deprivovaní nezamestnanosťou, zdravotne postihnutí jedinci a takto celé skupiny obyvateľstva, sú väzňami svojho stavu, odkázaní na sociálne dávky štátu, sociálnu pomoc od samosprávnych orgánov. Sú v starostlivosti dozorujúcich úradníkov sociálnej (verejnej) správy a pri prejavoch aktívneho odporu násilia sú pripravené silové zložky štátu nastoliť poriadok. Pritom sa umožňuje „využívať“ činnosť charitatívnych a sociálnych dobrovoľníkov. V takomto prípade ako keby autonómna činnosť sociálnej práce nebola ani potrebná. Stačí ju len stotožniť so sociálnou (verejnou) správou a úradníka označiť za sociálneho pracovníka.

Sociálny problém niekedy stačí vznešeno premenovať, aby sa napríklad nevidela staroba. Postačuje len starých ľudí označiť za seniorov, domovy dôchodcov preznačiť na zariadenia pre seniorov. Deti z detských domovov na prechodnú dobu zasa umiestňovať do profesionálnych rodín. Všetko to navonok tak vyzerá ľudsky a vznešeno odborne.

Sociálna práca nesie riešenie vo svojom pomenovaní. Ide o cieľnú činnosť, ktorá je vymedzená priestorom, časom, prostriedkami a jeho subjektom (sociálnym pracovníkom, sociálnou inštitúciou) a smerovaná na produkt – objekt sociálnej práce (jedinec, osoba, rodina, skupina, prostredie apod.). Po ukončení práce sa zhodnocuje výsledok – produkt a jeho zisk pre všetky zúčastnené strany, ďalšie spoločenské dôsledky, aby sa mohlo v určitých obmenách v sociálnej práci efektívnejšie pokračovať, alebo sa presunúť na iné ťažiskové sociálne situácie, alebo okolnosti, ktoré by mohli byť neželanými sociálnymi stavmi. (Kozoň, 2009, s.11). Východiskom pre sociálnu prácu by mali byť dve Habermasove perspektívy (Van der Laan, 1998, s. 42, 46), ktoré sú spojené s pojmami SYSTÉM a ŽIVOTNÝ SVET. V takomto prípade sociálna práca vo svojej praxi nestráca kontakt s jej jedincami, vrátila by sa vždy tam, kde zostal stáť jej jedinec ako človek v životnom svete, v priestore s vnútornou perspektívou v komunikatívnom konaní ako prameňom sociálnej činnosti na uchopenie vonkajšej perspektívy SYSTÉMU ako realitnej nádeje. Kde je nádej, tam je život.

4. DEFINÍCIA SOCIÁLNEJ PRÁCE A JEJ POJMOVÉ OBMEDZENIA

Matoušek (2003, s.11) uvádza, že sociálni pracovníci svojou činnosťou prispievajú (pomáhajú) jednotlivcom, rodinám, skupinám i komunitám dosiahnuť spôsobilosti k sociálnemu uplatneniu alebo ho získať, vlastne tým poskytuje deskripciu socializačného procesu – socializácie. Taktiež stranou nezostal vstup sociálnej práce do oblasti utvárania priaznivých sociálnych

podmienok. Autor Matoušek nezamieňa metódy sociálnej práce za formy, ako sa to prihodilo viacerým slovenským teoretikom sociálnej práce, ale poukazuje, že postupy sú viazané na cieľový subjekt, jeho aktuálnu situáciu, relevantný vzťahový kontext, ako aj systémové väzby. (Matoušek, 2003, s. 13). Jasnejšie sa k tomu vyjadruje Š. Strieženec (2006, s. 79), ktorý do obdobného výkladu vsúva aj skrytý predmet sociálnej práce ako „*spôsob dosahovania koncepčných cieľov socializácie života usporiadaním určitej postupnosti v činnostiach, ktoré vyplývajú z celkového poňatia života a sveta!*“ Nápravu urobila Lovašová (in Žiakova a kol., 2011), ktorej členenie teoretickej časti sociálnej práce foriém, metód, techník má logické zdôvodnenia, pričom by sa žiadalo kritické zhodnotenie ňou citovaných autorov.

Hlbšie sa zamyslíme nad definíciou sociálnej práce a jej zameranie, ako je deklarovaná na Slovensku, ktorú uvádza Mátel (2011, s.17):

„Sociálna práca sa ako profesia zameriava na pomoc, podporu, sprevádzanie, posilnenie a zmocnenie sociálnych klientov, ktorými môžu byť jednotlivci, rodina, skupina, komunita a inštitúcia, a to prostredníctvom profesionálnej činnosti kvalifikovaných sociálnych pracovníkov. Cieľom ich činností je zlepšenie alebo obnovenie psycho-sociálneho fungovania sociálnych klientov a utváranie priaznivých životných podmienok na tohto cieľa.“

Pri analýze obsahu tejto definície sa vyvolávajú asociácie obdobnej činnosti dobrovoľných zdravotníckych záchranárov s odborným kurzom prvej pomoci. Pojmy *pomoc, podpora, sprevádzanie, posilnenie, zmocnenie* použité v tejto definícii k tomu nasvedčujú.

Len pojem *pacient* sa zamenil za pojem *klient*. Koľko sily a agresie obsahujú uvedené slová. Ale v záchranej zdravotníckej službe zdravotne ohrozený jedinec nie je pacient, je to konkrétna osoba. Až po jeho záchrane, počas nasledujúcej liečby, sa stáva pre lekára pacientom. Takáto definícia, bez uvedenia predmetu sociálnej práce, s nevyjasneným vzťahom k objektu sociálnej práce, ktorý sa schováva za obchodno-právny pojem *klient*, ktorému sa pridal prívlastok sociálny. Naša kritická pripomienka je aj v tom, že cieľom by nemalo byť len zlepšenie alebo obnovenie psychosociálneho fungovania nielen sociálnych klientov, ale ľudí vo všeobecnosti, ako aj utváranie priaznivých životných podmienok na dosiahnutie už takto postaveného cieľa.

Anonymný zostal subjekt sociálnej práce, ktorý sa schováva za svoju kvalifikovanosť. Kam môže kráčať takto chápaná sociálna práca? Smeruje k človeku? Ide s ním k iným? Myslíme si, že treba prehodnotiť takýto postoj zamerania sociálnej práce, lebo sa dostáva do pozície subjektu sociálnej politiky a jej činnosti – sociálnej pomoci. Sociálna politika nech sociálne pomáha, nech má na to distribútorov, úradníkov, sociálnych pomocníkov takejto sociálnej pomoci. Sociálna práca sociálnej pomoci dáva pridanú hodnotu, ktorá smeruje k naplneniu jej predmetu – socializácii konkrétneho jedinca, určitých jedincov

v životnom svete. Okrem záchranno-podpornej funkcie, kde spadá aj sociálna pomoc, má ďalšie funkcie: kompenzačnú, stimulačno-rozvojovú, ochranno-preventívnu, hodnotiaceo-kontrolnú a plánovaco-anticipačnú.

Sociálna práca ako spoločenská veda je viazaná na systém fungovania spoločnosti v tom zmysle, ako tvrdí Hollstein-Bringmann, že kontroluje dodržiavanie spoločenských noriem, ktoré sú aspoň z časti právne ošetrené, alebo im napomáha nadobudnúť legitimitu. Na druhej strane nie je možná žiadna pomoc, ktorá by nenadväzovala na pozadie životného priestoru postihnutých. Sociálna práca však k tomuto životnému priestoru konštitutívne nepatrí. (Hollstein-Bringmann, 2001, s.142). Je to predovšetkým oblasť sociálnej politiky a sociálnej (verejnej) správy.

V mnohých definíciách sociálnej práce sa hovorí o procese činnosti subjektu, zamieňa sa za objekt. Chýba konkrétne zovšeobecňujúce odborné pomenovanie o akú sociálnu činnosť ide a aké je jej smerovanie (Strieženec; Matoušek; Mátel; Mühlpachr, Richmondová, Sommerfeld, Bommes a Scherr; Göppner a Hämäläinen; Ferchhoff a Kurtz; Klüschie; Mühlum; van der Laan; Hollstein-Brinkmann a ďalší). Na tento problém upozorňuje aj Šebestová (2011), kde z hľadiska systematickej sociálnej práce, ako pomerne mladej vedeckej disciplíny, sa sociálni pracovníci musia snažiť využívať a hľadať také metódy a techniky v sociálnej práci a vytvárať takú terminológiu sociálnej práce, ktoré budú jej teoretickú a metodologickú základňu zdokonaľovať a rozvíjať a nie spochybňovať. Odborní pracovníci v sociálnych službách by si mali vždy v určitej situácii položiť otázku, kde končí tvorivá rozmanitosť a kde začína chaos. Nesnažiť sa za každú cenu robiť zo sociálnej práce špirálu, ktorá sa so svojimi závitmi vzdáľuje od pevného bodu. (Šebestová, 2011, s. 330).

Medzinárodný výkonný výbor IFSW a odvolací IASSW sa spoločne dohodli na "point-in-time" Návrhu definície Medzinárodnej sociálnej práce, ktorá berie do úvahy doteraz prijaté návrhy. Point-in-time návrh, ktorý bol schválený oboma IFSW a IASSW a IASSW Executive Board / 03 2013.

Definícia sociálnej práce

Sociálna práca ako profesia uľahčuje sociálne zmeny a rozvoj, sociálnu súdržnosť a posilnenie postavenia a oslobodenie ľudí. Princípy sociálnej spravodlivosti, ľudských práv, kolektívnej zodpovednosti a rešpektovanie diverzity, sú rozhodujúce pre sociálnu prácu. Opiera sa o teórie sociálnej práce, sociálnych vied, humanitných a domorodých znalostí, pričom sociálna práca sa zaoberá ľuďmi a štruktúrami pre riešenie životných problémov a zvýšenie pohody. (IFSW, IASSW, 2013).

Predmet sociálnej práce

V najširšom slova zmysle predmetom teórie a praxe sociálnej práce je socializačný proces – socializácia. (Kozoň, 2010a).

5. ÚSKALIE SOCIÁLNEJ PRÁCE – POMOC

Najväčším problémom praxe a teórie sociálnej práce na Slovensku je orientácia činnosti len na sociálnu pomoc, pričom sme poukázali, že ide o jednu z prvých funkcií sociálnej práce. Tento zjednodušený pohľad sa dostal do obsahu nami kritizovanej slovenskej definície sociálnej práce a zákonite sa premieta sa aj do súčasnej vysokoškolskej prípravy študentov odboru sociálnej práce na slovenských vysokých školách. Pritom by mali byť slovenským teoretikom sociálnej práce jasné, že Habermas identifikuje známe problémy charakterizovateľné ako paradox v činnosti sociálnej práce. Administratívna, zavše aj nariadená pomoc protirečí cieľu rozvíjať samostatnosť a slobodu rozhodovania, pretože takéto psychosociálne pomoci vyžadujú vlastné funkčné módy, racionálne kritéria a organizačné formy, ktoré sú cudzie byrokraticky štruktúrovanej správe. (Hollstein-Bringmann, 2001, s. 143).

Sociálna práca nesie v sebe mnohé úskalia pre svoju mnohoznačnú identitu, preto jej náhľad má aj psychickú a spirituálnu podstatu. Popri bio-psycho-sociálnych potrebách sú tu aj ekologické a spirituálne potreby človeka. Činnosť pomoci, intervencie, starostlivosti, zaobchádzania, animácie, manažovania apod. sociálnej práce nemôže zostať len pri jednej potrebe jedinca, ale ich vnímať v celostnosti človeka ako jedinečnej bytosti, dokonca citlivo identifikovať aj latentné dispozície v iných konaniach človeka a tak iniciovať tvorbu nových potrieb, ako prípadnú kompenzáciu pri nemožnosti napĺňania doterajších potrieb. Napr. pri strate kognitívnych funkcií involučnými procesmi presmerovať časovú dimenziu jedinca na spirituálnu oblasť, potrieb zmyslu života a tak subjektívne zmierniť depriváčne faktory, dať vysvetlenie daným (častokrát nezvratným) stavom, kompenzovať ich a pri odkrytí reality byť prvou oporou s láskavou úprimnosťou vo vyjadreniach a v postojoch s náhľadom na človeka ako celok, kde sa ujma kompenzuje vnútornými dispozíciami osobnosti a vonkajšími možnosťami sociálneho prostredia, vzťahmi s inými, ale aj materiálnymi kompenzačnými prostriedkami podľa možnosti s recipročnou odozvou. Môžeme povedať, nič zadarmo. Aj matka malému dieťaťu lásku dáva nezištne, ale nie zadarmo. Očakáva spätnú väzbu, lásku... Láska potom prebieha vo vzájomnosti. Jednostrannosť lásky zo strany matky je popísaná ako „opičia láska“. Ak čítame odbornú literatúru o sociálnej práci, jej definíciu, tak ústredným pojmom je „pomoc“. Ale rodičia sa o dieťa starajú. Nepomáhajú (len ojedinele), lebo pomocou by dieťa bolo závislé na

rodičoch a psychicky by nedospelo. Tým, že sa ako rodičia staráme, zabezpečujeme bio-psycho-sociálne a duchovné potreby dieťaťa, dieťa sa rozvíja, dozrieva v dospelého jedinca. Ak sa dieťaťko narodí, môžeme mu pomôcť pri narodení, ale s jeho telíčkom jemne zaobchádzame, nepomáhame. Už v tomto procese vidíme (cítíme) potencialitu, ktorá nepotrebuje pomoc, ale podmienky pre sebarozvoj, pri otvorení priestoru sama si pomôže. Ak dieťa ochorie, liečime ho, ošetrujeme, ale nepomáhame. Pomáhame dieťaťu, keď sa učí chodiť. Ale to je skôr zábavou pre rodičov.

Myslíme si, že rozvoju a napredovaniu sociálnej práci hatí slovo *POMOC*, pretože vedie cestu smerovania sociálnej práce do začarovaného kruhu, kde ústredným bodom sa stáva závislý jedinec v pozícii nemohúceho dieťaťa, ktoré je častokrát nevďačné a okolo pobežujúci unavený, sklamaný sociálny pracovník, ktorému hrozí „vyhorenie“. Pomoc ženie človeka do závislosti a vďačnosti, do pocitov dlžníka alebo neoprávneného obohacovania sa (zlodeja). Všetko sa to deje na psychickej rovine a premieta do vzťahov. Mnohokrát jedinec odmietne oprávnenú sociálnu pomoc, len preto, že mu to hrdosť, jeho identita nedovolí. Na druhej strane sú jedinci, ktorí nemajú v tomto smere problémy s identitou, sociálnu pomoc očakávajú, dožadujú sa jej a stala sa pre nich ich súčasťou. Z psychosociálneho hľadiska sú od vonkajšieho sveta na túto pomoc odkázaní, nevedia bez nej ľudsky plnohodnotne fungovať a stavajú sa ako malé deti bezprizorní. (Kozoň, 2010a).

Sociálna pomoc sa vzťahuje k stavu bezmocnosti nad ktorou vládne moc sociálneho pracovníka a vedie pocitu poníženia postihnutého jedinca. Aj takto môžeme chápať súčasný stav sociálnej práce. Bezdomovec často odmieta „pomoc“, radšej chce žiť po svojom, pre nás v nedôstojných životných podmienkach, slobodne, bez pocitu, že nad ním vládne moc, ktorá mu chce pomáhať. Chce byť sám sebou, mať pocit identity, byť niečo (nie kým), cítiť sa (čo najviac príjemne) tu a teraz. Čo chce z neho urobiť sociálna práca? Rovnocenného partnera, ktorého nazvala klient. Ponuka mu tovar z pozície moci. Takáto sociálna práca žije v sebaklame, že pomáha.

Pomoc je akt, jedna z činností záchranno-podpornej funkcie sociálnej práce, pričom sociálna práca je činnosť uzatvorená do zmysluplného systému indikáciou foriem, prostriedkov časovo a priestorovo ohraničená vzhľadom charakter socializačných procesov užšieho a širšieho socializačného kontextu, ktoré sú spomenuté v úvodných častiach tejto štúdie.

Sociálna práca v pravom zmysle nepomáha, nevychováva, nelieči, lebo to je v kompetenciách iných disciplín, ale sa zapodieva socializáciu na tých miestach a s tými jedincami a skupinami ľudí, ktorí to potrebujú, aby neboli vyčlenení zo spoločenského života. Že pritom pomáha, vychováva a lieči, je skôr dôsledok nadobudnutého sociálneho zdravia nastolením prirodzených ozdravných mechanizmov sebarozvoja a sebauplatnenia v procese socializácie. Š. Strieženec

(2003, str. 52) tvrdí, že „sociálna práca sa mení od počítačného solidárneho prístupu k zásluhovosti“, čo dopĺňa slovami „aktívneho formovania osobnosti“. Naše chápanie sociálnej práce je súhlasné s citovaným autorom a vidíme práve možnosti prostriedkami sociálnej práce (pojednávame v ďalšej časti) ďalšieho vstupu samotného človeka pri zmene svojej sociálnej situácie, pretože ako podotkol H. Holstein–Bringmann (2001, str. 67) „sociálna práca sa chápe ako špeciálne usmerňovanie socializačných procesov“ (In Kozoň, 2009, s.14).

6. SOCIÁLNA PRÁCA A SOCIÁLNA POLITIKA

Postavenie sociálnej práce môže byť podľa nášho postrehu simplifikované na úlohu subjektu sociálnej politiky, kde plní za ňu jej sociálne ciele. Alebo inak povedané, zneužíva nevyjasnené postavenie sociálnej práce. Objektom sociálnych cieľov sociálnej politiky sú podľa I. Tomeša (2010, s.105) ľudia, ich rodiny a združenia osôb. Predmetom vzťahu medzi subjektom a objektom (cieľom sociálnej politiky) je uspokojovanie základných životných potrieb objektu spojených so zdravím, vzdelaním, prácou, rozvojom, solidaritou pri sociálnom vylúčení a bývania. Za ciele sociálnej politiky sú najčastejšie považované: (a) poskytnutie rady, dávky či služby v spojení s existenčnými a životnými potrebami, ktoré príjemca si nevie vyriešiť sám; (b) poskytnutie sociálnej výhody – sociálneho komfortu (podnikové ubytovanie, služobné auto, mobilný telefón a pod.); (c) úhrada nákladov na príjemcov osobnostní (napr. profesionálny rozvoj. (Tomeš, 2010).

Ak má v sociálnej práci používaný pojem pomoc obmedzujúce dopady na postavenie a celkovú činnosť sociálnej práce, obdobne „zludovený“ pojem klient aj v odbornej literatúre dobre zapadol do tržného mechanizmu sociálnych služieb smerujúci od psychosociálne a inak postihnutého jedinca k spokojnému zákazníčkovi. V sociálnej práci môžeme vidieť narastajúcu problematiku chudoby, nezamestnanosti, ľudí žijúcich na okraji spoločnosti, ale aj „neviditeľných“ (starých, duševne chorých, bezdomovcov) priamo v spoločnosti, ktorí sa stávajú jej objektom činnosti. Filozof Michel Foucault (2004) poukázal na riešenie spoločenských problémov biednych na ich trestanie, dozeranie, liečenie. Čo filozof zachytil z historického hľadiska v spoločenskej praxi, to prebieha v súčasnosti v konkrétnej podobe v sociálnej politike, kde uvedené spôsoby „socializácie“ sa prenášajú na sociálnu prácu. Stáva sa nechceným prostriedkom sociálnej politiky na ovládanie postihnutých.

Habermas (in van der Laan) si ovšem robí vážne starosti s tým, ako sa výmenné vzťahy v dnešnej spoločnosti zmenili v kolonizáciu životného sveta a keď takéto SYSTÉMY prenikajú prostredníctvom moci médií a peňazí do životného sveta a nahrádzajú komunikatívne konanie, ktoré je nevyhnutné pre

symbolickú reprodukciu, na účelovo racionálne konanie. To v sebe skrýva nebezpečie, že kultúrne tradície stratia svoju súdržnosť, roztriešti sa solidarita skupín a že sa vykoľaja procesy socializácie. (Van der Laan, 1998, s. 56). Už toho nám môže byť zrozumiteľnejšia doterajšia nami kritizovaná slovenská definícia sociálnej práce, kde je jej predmet ukrytý za činnosť sociálnej pomoci s prenesenou konečnou zodpovednosťou na psychosociálne a zdravotne postihnutého anonymného jednotlivca (klienta).

7. SUPERVÍZIA SOCIÁLNEJ PRÁCE V SÚČASNEJ PRAXI

Nedá nám, aby sme sa v našej rozprave nedotkli kontrolno-hodnotiacej funkcie sociálnej práce, kde sa dostala administratívnymi opatreniami supervízia. Chýba trocha nadnesene napísané Foucaultom „dozerať a trestať“.

Pri pohľade na sociálnu prácu, ktorá sa pohybuje v troch rovinách (1) objektívneho, (2) sociálneho a (3) subjektívneho sveta (van der Laan, 1998, s.204), sa supervízia činnosti sociálneho pracovníka v sociálnych zariadeniach verejnej správy uskutočňuje na základe objednávky prostredníctvom akreditovaných supervízorov. Poskytnutie objektívnej deskripcie je skôr len želaním. Prax sociálnych zariadení sa pohybuje v sociálnej rovine, kde vieryhodnosť činnosti sociálnej práce je vystavená moralizujúcej redukcii z hľadiska správnosti. Opomínaná je subjektívna rovina, kde pocit človeka priamo odráža objektívny svet a jeho interpretácia by mala prejsť objektivizáciou. To je podnet na výzvu, aby sa supervízna činnosť sociálnych pracovníkov vrátila z inšpekčného smerovania dozorovania a hodnotenia do sféry ľudského porozumenia.

Je vhodné pouvažovať nad tým, či v sociálnych profesiách, ktoré sú veľmi citlivé na vzájomné vzťahy na najjemnejšej úrovni človečenstva (nevedomé súvislosti sú pospájané vlásoknicami pavučiny - pocitmi), preto naše vedomie nemôže poskytnúť racionálne vysvetlenie bez poznania vnútorného procesu psychiky jednotlivých účastníkov, objasniť skutočnú motiváciu a postoje. Aby sa mohol vytvoriť vedomiu skutočný náhľad na ukryté vzťahy prenosových a protiprenosových fenoménov v procese projektívnej identifikácie (rozbíja autonómnosť osobnosti a imunitný systém tela), treba v praxi vytvoriť možnosť supervízie supervidovaným poskytnutím bazálnej istoty - lásku a súčasne - svetlo videnia, si vyžaduje špecifické nielen „kvantové“ postavenie supervízora ako súčasne dobrej matky a zlej matky, takmer súbežne aj otca, o ktorého sa môže rozporuplná vnútorná matka supervidovaného oprieť. Takéto požiadavky podľa nášho názoru napĺňa klinická supervízia, ktorá sa môže stať pre supervidovaných odborníkov v sociálnych profesiách pre ich činnosť vhodným

komenzačným prostriedkom – dočasnou barličkou a nie strašiakom – metlou, s čím sa stretajú mnohí supervidovaní sociálni odborníci vo svojej praxi. (Kozoň, 2011).

Nevyhneme sa názoru, ktorý teraz vyslovíme na základe poznatkov sociálnej praxe, že sociálna politika nevychádza z potrieb jej občanov (Kozoň, 2010b), ba naopak, politické rozhodnutia sú prenášané pod tlakom na sociálnych odborníkov a tieto pôsobia na nich ako projektívna identifikácia. Sú tak aj pod náporom vnútorných nevedomých procesov, ktoré ich činia nekompetentnými, často vykonávateľmi len administratívnych činností. Položme si otázku: Do akého postavenia sa dostáva supervízia? Môže sa v procese supervízie vytvoriť objektívny náhľad u supervidovaného na svoju odbornú činnosť tak, ako to proklamujú autori Hawkins a Shohet (2004), kde administrátor má byť na pozadí supervízneho procesu. Paradoxne sa však stáva supervízorom. (Kozoň, 2011).

Na Slovensku zatiaľ žiadny vedný odbor neuviedol oficiálne do všeobecnej platnosti metódy, postupy a techniky supervízie ako profesie. Situácia, v akej sa nachádza v súčasnosti supervízia, ktorá sa vykonáva v zariadeniach sociálnych služieb je zmätočná a najmä neodborná. Supervízori kontrahovaní samosprávami nedodržiavajú ani minimálne etické inštrukcie a štandardy Európskej asociácie pre supervíziu (ANSE). Ich supervízne výstupy – tzv. supervízne správy, sú skôr ukážkou, ako sa nemá robiť supervízia. Aplikovanie supervízie v sociálnych službách v takej podobe, ako je vykonávaná v súčasnosti niektorými supervízormi, je neakceptovateľné. Neopomenuteľným faktom je aj financovanie najmä externej supervízie, ktorá sa stáva výhodným biznisom v sociálnej práci. (Šebestová, 2011).

Podľa nášho názoru supervízia nie je pomoc, je to náhľadovo-vhľadová forma objasňovania problematiky pri riešení bio-psycho-sociálnych a spirituálnych oblastí problémov objektu sociálnej činnosti supervidovaného (klienta, pacienta, probanta, zákazníka, občana, človeka, osoby, jedinca) a jej zaradenie patrí, ako aj didaktický prostriedok, do stimulačno-rozvojovej funkcie sociálnej práce. Supervízia by sa mala vo svojej činnosti vyhýbať pomoci, pretože dostáva do vzájomnej závislosti supervízora a supervidovaného a tým stráca náhľad na danú problematiku supervidovaného a jeho objekt profesného záujmu.

Môžeme to v stručnosti dokladovať na týchto príkladoch:

- psychoterapia nepomáha, ale lieči;
- poradenstvo nepomáha, ale poukazuje ako ďalej;
- pedagogika nepomáha, ale vychováva a vzdeláva;
- psychológia nepomáha, ale objasňuje zákonitosti psychických procesov a javov;

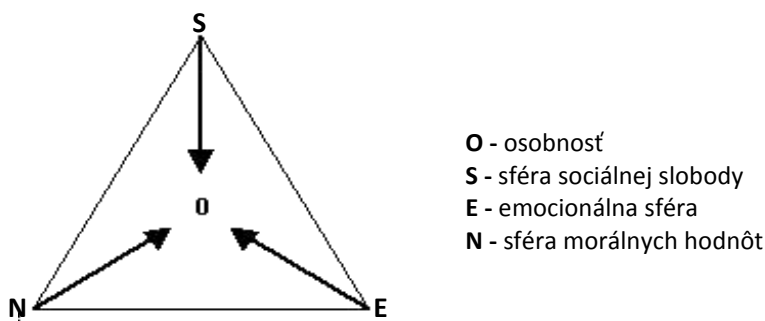
- náboženstvo nepomáha, ale poskytuje zmysel života;
- filozofia nepomáha, ale dáva odpoveď na podstatu bytia;
- sociálna práca nepomáha, ale sociálne integruje - socializuje; a nakoniec
- supervízia nepomáha, ale poskytuje náhľad a vhl'ad do procesu odbornej činnosti. (Kozoň, 2011).

ZÁVER

Sociálna práca ako vedná disciplína vo svojej praxi kráča spleťtými cestami. V dávnej minulosti vzišla zo základných potrieb prežitia človeka, ako jedinca v ľudskej spoločnosti, v súlade s prírodnými zákonitosťami v životnom svete. Tieto prirodzené pravidlá boli pretavené do etických princípov súžitia spoločenstva ľudí a sú na pozadí kultúrnych tradícií prenášané z generácie na generáciu. Do popredia sa v tom období dostávala, čo stále pretrváva, prežitie ľudského rodu, obmena jedincov v spoločenstve rodiny, vzájomnej starostlivosti o seba v širšom spoločenstve. V dávnej histórii nachádzame činnosť ranej sociálnej práce. Vychádzala z citu, lásky k blížnemu a riadila sa etickými pravidlami zdedenými kultúrnymi zvyklosťami, v priestore rodu, kmeňa, komunity, obce, v mnohých formách štátnych útvarov, ktoré rozmanitými spôsobmi obmedzovali živelné konanie jednotlivcov a rôznych skupín v priestore vymedzenej sociálnej slobody. Sociálna práca v ranej podobe vzišla z potrieb záchrany života, prežitia človeka ako ľudskej bytosti. V súčasnom postmodernom období sociálna práca kráča k človeku, jeho rozvoju v životnom svete. Vo svojej praktickej činnosti sa dotýka citovej sféry konkrétneho človeka, jeho blízkych, rešpektujúc všel'udské etické princípy. Terajšia sociálna prax na druhej strane poukazuje často na iné nasmerovanie sociálnej práce, čo treba považovať za pozastavenie na svojej ceste k človeku, za snahu zneužitia nekonceptčnou štátnou a regionálnou sociálnou politikou a jej verejnou správou pre svoje zámery na kompenzáciu za svoje konanie. Sociálna práca sa dostáva do jej područia (uväznenia) a je ňou manipulované, paradoxne práve pre svoju schopnosť ľudského pochopenia. Prichádza zneužívaniu niektorých z jej funkcií, jej citového základu s priamym prepojením na etickú zodpovednosť za dôstojný život občana ako človeka, kde každá praktická činnosť sociálnej práce nesie emocionálnu stopu, ktorá pramení, povedané slovami C. G. Junga, z kolektívneho nevedomia dané všetkým ľudským bytostiam. Napriek tomu môžeme povedať, že sociálna práca je novo vytvárajúca vedná disciplína, ktorá vo svojej praktickej činnosti v životnom svete v socializácii iných jedincov, prebúdzá v sebe sebauvedomujúcu schopnosť svojho primárneho sociálneho postavenia. Sociálna práca vo svojej praxi (aj ako vedecká disciplína) v procese socializácie človeka (starostlivosť, rozvoj, pohoda) na ceste poznania požaduje,

vzhľadom na svoje zakódované etické princípy úcty k životu, slobodný priestor a svetlo videnia, aby sa sociálny pracovník mohol vo svojej odbornej činnosti rozhodovať so znalosťou veci.

Obr. Socializačný trojuholník SEN utvárania osobnosti človeka (A. Kozoň, 1987, 2010b)

Sféra sociálnej slobody (S) predstavuje konkrétny priestor, v ktorom sa môže dieťa bez obáv pohybovať za prítomnosti láskavej osoby (rodiča) vo vytvorenej priaznivej emocionálnej atmosfére, ktorá mu poskytuje istotu bezpečia a oporu. Má predpoklady pre zapojenie sa do činnosti, napĺňalo očakávania okolia, osvojovalo si žiadané režimové požiadavky, a tým sa učilo hodnotám a spoločenským normám. Sociálna sloboda má mať taký priestor, aby sa jedinec v ňom nielen cítil bezpečne, ale aj toto bezpečie podľa svojich možností poskytoval iným. *"Postihnutí mladiství potrebujú usporiadaný životný, učebný a pracovný priestor, ktorý im umožní osobný kontakt v dialógu, a tým trvalé a usporiadané sebarozvíjanie"* (Ertle, Neidhardt, in: Klein a kol., 2001, str. 226).

Emocionálna sféra (E), ktorá je prítomná vo vzájomnom vzťahu k blízkej osobe, priaznivo pôsobí na otvorenie genetických dispozícií recipročného mechanizmu správania, ktoré v počiatkovej fáze sa prejavujú citom spolupatričnosti. Prostredníctvom iných a spolu s nimi sa môže jedinec úspešne zorientovať v rôznych sociálnych situáciách, osvojovať si názory, postoje, hodnoty a formovať si životnú filozofiu.

Poznávacie (kognitívne) funkcie, ktoré sú nositeľmi *sociálnych noriem a morálnych hodnôt (N)*, môžu mať trvalé zakotvenie práve v emocionalite. Pocity sa predvedome priamo dotýkajú identity, skôr než si to človek uvedomí. Sebavedomie má hlbokú nevedomú podstatu, uvedomenie si seba samého je len jeho zábleskom.

Literatúra

- [1] FOUCAULT, M. 2004. *Dozerať a trestať. Zrod väzenia*. Bratislava : Kalligram, 2004. 312 s. ISBN 8071496634.
- [2] GÖPPNER, H - J., HÄMÄLÄINEN, J. 2008. *Rozprava o vede o sociálnej práci. Hľadanie prvkov pre programatiku*. Bratislava : Vysoká škola

- zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2008. 194 s. ISBN 978-80-89927-33-7.
- [3] HAWKINS, P., SHOHET, R. 2004. *Supervize v pomáhajících profesích*. Praha : Portál, 2004. 202s. ISBN 80-7178-715-9.
- [4] HOLLSTEIN-BRINKMANN, H. 2001. *Sociální práce a systémové teorie*. Trnava : SAP, 2001. ISBN 80-88908-78-7.
- [5] KOZOŇ, A. 2012. *Etika v prirodzenosti osobnosti člověka – otázka slobody v socializácii*. In KOZOŇ, A. a kol. *Etické otázky (ne)slobody*. Trenčín : SpoSoIntE, 2012. 204 s. ISBN 978-80-89533-09-1. s.17-28.
- [6] KLIEN, F. – MEINERTZ, F. – KAUSEN, R. 2001. *Liečebná pedagogika*. Bratislava : Sapia, 2001. 227s. ISBN 80-967180-6-1.
- [7] KOZOŇ A. 2011. *Klinická supervízia v integračnom procese socializácie*. ss. In KOZOŇ, A. – HEJDIŠ, M. a kol. *Sociálna a ekonomická integrácia a dezintegrácia v bezpečnosti jedinca a spoločnosti*. Trenčín : SpoSoIntE, 2011. 446 s. ISBN 978-80-89533-01-5. ss. 77-80.
- [8] KOZOŇ, A. 2010a. *Patopsychológia psychopatológia postihnutých v socializácii: Teória a prax sociálnej práce*. Trenčín : SpoSoIntE, 2010. 174s. ISBN 978-80-970121-7-5.
- [9] KOZOŇ, A. 1987. *Penitenciárna psychoterapia recidivistov: Liečebná výchova kriminálnej osobnosti*. Bratislava : S ZNV, 1987. 64 s. Dostupné na <http://kozon.cz/>, <http://sposointe.eu/>
- [10] KOZOŇ A. 2010b. *Sociálna politika a prirodzenosť človeka v etike sociálnej práce - rozprava o Láске a Svetle*. In MÁTEL, A. - SCHAVEL, M. - MÜHLPACHR, P. - ROMAN, T. (eds.). *Aplikovaná etika v sociálne práci a ďalších pomáhajúcich profesiách*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety. 413 s. ISBN 978-80-89271-89-4. s.167-174.
- [11] KOZOŇ, A. 2009. *Sociálna práca s rizikovým klientom: Teória a prax sociálnej práce*. Trenčín : SpoSoIntE, 2009. 68s. ISBN 978-80-970121-6-8.
- [12] KREBS, V. a kol. 2010. *Sociální politika*. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2010. 544 s. ISBN 978 -80-7357-585-4.
- [13] MARCINKOVÁ, H. 2012. *Je chudoba obmedzením slobody?* In KOZOŇ, A. a kol. *Etické otázky (ne)slobody*. Trenčín : SpoSoIntE, 2012. 204 s. ISBN 978-80-89533-09-1. s.17-28.
- [14] MÁTEL, A. A KOL. 2011. *Vybrané kapitoly z metod sociálnej práce I*. Bratislava : Prohu, 2011. 213 s. ISBN 978-80-89535-05-7.
- [15] MATOUŠEK, O. a kol. 2003. *Metódy a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003. 384 s. ISBN 80-7178-548-2.
- [16] MATOUŠEK, O. a kol. 2005. *Sociální práce v praxi*. Praha : Portál, 2005. 352 s. ISBN 80-7367-002-X.
- [17] MÜHLPACHR, P. (ed.). 2006. *Sociální práce jako životní pomoc*. Brno :

- Masarykova univerzita, 2006. 229 s. ISBN 80-86633-62-4.
- [18]OLÁH, M. a kol. 2012. *Sociálna práca – vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce*. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2012. 228 s. ISBN 80-969449-6-7.
- [19]RYBÁRIK, J. a kol. 2007. *Humanizácia a životné prostredie*. Bratislava : STU, 2007. s.146 – 150.
- [20]RYBÁRIK, J. 2012. *Politika, etika a (ne)sloboda v procese neoliberalnej globalizácie*. In KOZOŇ, A. a kol. *Etické otázky (ne)slobody*. Trenčín : SpoSoIntE, 2012. 214 s. ISBN 978-80-89533-09-1. s. 81 - 97.
- [21]STRIEŽENEC, Š. 2006. *Teória a metodológia sociálnej práce*. Trnava : Tripsoft, 2006. 296 s. ISBN 80-969390-4-1.
- [22]ŠEBESTOVÁ, P. 2012. *Fatálna budúcnosť sociálnych služieb*. In HORIZONTY, roč. 1, č. 1, 2012, s. 3-5. ISSN 1338-7081.
- [23]ŠEBESTOVÁ, P. 2011. *Základný model supervízie v sociálnej práci je biznis*. In Kozoň, A. – Hejdiš, M. a kol. *Sociálna a ekonomická integrácia a dezintegrácia v bezpečnosti jedinca a spoločnosti*. Trenčín : SpoSoIntE, 2011, 446 s. ISBN 978-80-89533-01-5. s.325-331.
- [24]TOMEŠ, I. 2010. *Úvod do teórie a metodologie sociální politiky*. Praha : Portál, 2010. 440s. ISBN 978-80-7367-680-3.
- [25]VAN DER LAAN, G. 1998. *Otázky legitimity sociální práce*. Ostrava : Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998. 262 s. ISBN 80-85834-41-3.
- [26]ŽIAKOVÁ, E. a kol. 2011. *Sociálna práca. Teoretické východiská a praktické kontexty*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2011. 286 s. ISBN 978-80-7097-870-2.

Príspevok odznel v skrátenej podobe na vedeckej konferencii *Európsky sociálny model: čo ďalej?* dňa 9. 10. 2013 v Bratislave. Pozri: <https://www.youtube.com/watch?v=7BwfvQJWrmk#t=11>

Doc. PhDr. Antonín Kozoň, CSc.

Fakulta sociálnych štúdií Vysokej školy

Richterova 1171

925 21 Sládkovičovo

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Nám. 1.mája 1

810 00 Bratislava

E-mail: antonin@kozon.cz, www.kozon.cz

II.

OTÁZKA OTVORENEJ IDENTITY SOCIÁLNEJ PRÁCE

The question of open identity of social work

BRANISLAV MALÍK

Abstrakt

Autor sa vo svojom príspevku pokúša lokalizovať súradnice, kde sa sociálna práca na Slovensku nachádza dnes. I keď uvedenú pozíciu nehodnotí ako priaznivú, pokúša sa naznačiť východiská z niektorých slepých uličiek, do ktorých sa v špecifických domácich podmienkach v určitých etapách svojho udomáčňovania sociálna práca dostala. Za týmto účelom prehodnocuje jej pripisovanú agendu a kompetenčnú oblasť. V rámci uvedenej inventúry sa tiež pokúša zhodnotiť, aké sú jej reálne možnosti, snaží sa pomenovať jej silné a slabé stránky, ujasniť hranice s príbuznými vednými odbormi a utriediť dominujúce prístupy k jej definičnému vymedzeniu. Poukazuje na niektoré ich problémové aspekty a vymedzuje oblasť ich relevantnosti. Autor svoj príspevok koncipuje ako námietku do diskusie ohľadne precizovania aktuálnej identity sociálnej práce.

Kľúčové slová

Identita sociálnej práce, sociálna antropológia ako veda, kompetencie, inštitucionalizácia, sociálne fungovanie, terénna sociálna práca, pomoc, kontrola, sociálna spravodlivosť

Summary

The author attempts to specify the position of social work in Slovakia today and he does not perceive its position positively. As a result of specific conditions in Slovakia the social work has encountered many difficulties at various stages of its adaptation. The author tries to describe solutions of these problems. In order to do so he reassesses its agenda and the area of its competences. He also evaluates its real possibilities, names its weaknesses and strengths, clarifies its boundaries with related scientific disciplines, and classifies dominant approaches in the attempts to define social work. The author highlights some of the problems and defines the area of their relevance. The author himself considers his contribution to be a topic to discuss in the process of defining the contemporary identity of social work.

Keywords

Identity of social work, social anthropology as science, competences, institutionalisation, social functioning, terrain social work, help, control, social justice

ÚVOD

To, čo je pre súčasnú slovenskú scénu sociálnej práce charakteristické, je pomerne „dusná“ atmosféra živená vzájomnými osobnostnými animozitami medzi reprezentantmi širokej obce sociálnych pracovníkov, inštitucionálnou rivalitou a neustálymi napätiami s decíznou zložkou ohľadne diskusií o optimálnom nastavení sociálneho systému či legislatívnom ukotvení statusu sociálnej práce. Pochopiteľne je ich menej medzi tými, ktorí pre sociálnu prácu žijú, ako medzi tými, ktorí z nej žijú, teda tými, ktorí pochopili, že sociálna práca môže byť aj „big business“. Jednotlivé bojové tábory sú ťažko identifikovateľné, záujmy, na základe ktorých sa utvárajú situačné spojenectvá, ako aj ich personálne zloženie, sa v čase neustále menia. Z bývalých spojencov sa zo dňa na deň stávajú nepriatelia a naopak. Na domovskom teritóriu sociálnej práce je čoraz väčšia tlačienica a ostrejšia súťaž o pozíciu miestodržiteľa. V sociálnej práci máme veľa Ľudovítov XIV prehlasujúcich „sociálna práca som ja“, prípadne – „sociálna práca začína a končí mnou“. Chcú si vystavať svoj vlastný pamätník, k tomu si však potrebujú vyčistiť priestor, teda všetko, čo konkurencia vybuodovala, zrucať a sprofanovať. Situácii neprospeje ani zostrujúca sa konkurencia vyplývajúca z nadbytku poskytovateľov vzdelávacích služieb v oblasti sociálnej práce a klesajúcim počtom záujemcov o jej štúdiom, daným nielen aktuálnou demografickou situáciou, ale aj „nasýtenosťou trhu“ (poklesom dopytu po takto profilovaných profesionáloch). Svoju úlohu tu teda zohrávajú i pomery na pracovnom trhu, ktoré citelne limitujú reálne možnosti uplatnenia absolventov sociálnej práce v praxi. Tu začína mať váhu nielen to, či má uchádzač o prácu ukončené vysokoškolské vzdelanie, ale aj to, v akom odbore, t.j. akú má odbornosť a čím ďalej, tým viac aj to, na akej konkrétnej vysokej škole titul nadobudol.

1. POHĽADY NA SOCIÁLNU PRÁCU A JEJ KREDIT

Postupujúca akademizácia a inštitucionalizácia sociálnej práce, a dnes už aj pomerne dlhé časové obdobie, ktoré uplynulo od jej etablovania v našom geografickom priestore (oprávňujúca hovoriť už aj o určitej tradícii sociálnej práce vo vlastnom zmysle slova) vedie aj k tomu, že k slovu sa prihlasuje nová generácia aprobovaných sociálnych pracovníkov, a teda aj špecifický prípad generačného konfliktu, medzi starou gardou „zakladateľov“ a nastupujúcou generáciou generačne mladších, ale odborne veľmi zdatných nasledovníkov. Tí sa nechcú uspokojiť len s rolou pokračovateľov a epigónov, ale v mnohých prípadoch majú ambíciu zohrať aj rolu reformátorov prehodnocujúcich či doslova nanovo zakladajúcich sociálnu prácu na Slovensku. Príliš veľa think

tankov reprezentujúcich jednotlivé akademické pracoviská (alebo lapidárne povedané – príliš veľa kohútov na jednom smetisku) vedie k snahám o líderstvo, k snahám vybudovať si lepšie východiskové predpoklady pre prežitie v horších časoch. Inou vecou je aj to, že stratégia nájsť si svoju vlastnú „parkétu“, ešte neobsadené miesto pod akademickým slnkom (teda oblasť, kde ešte možno získať kredit „priekopníka“), robí zo sociálnej práce naozaj „smetisko“. Fragmentarizuje jej tematické pole na množstvo vzájomne izolovaných a často aj umelo vytváraných „malých dvorov“. Často sa pre nadbiehanie módnym vlnám a konjunkturálnym témam zanedbáva jej najvlastnejšia doména: pre konáre sa zabúda na kmeň. Súťaž o monopolné postavenie a líderstvo a z neho prameniace animozity sa premietajú i do sociálnej práce a jej chápania. V konečnom dôsledku vedú uvedené trendy k tomu, že sama sociálna práca sa začína chápať disparátne a dilematicky.

Druhým faktorom znižujúcim kredit sociálnej práce je nevyzretosť a neustálenosť jej predmetu, keďže ide o relatívne mladú, ešte „nevyčírenú“ akademickú, resp. vednú disciplínu. Treba si tiež priznať, že v našich podmienkach to bola najmä sociálna práca, ktorá prispela k inflácii hodnoty vysokoškolských diplomov a vysokoškolských titulov. Svoju úlohu tu zohralo aj to, že sociálna práca je dnes kontaminovaná a infiltrovaná vzhľadom k jej povahe cudzorodými prvkami (témami a problémovými okruhmi). Medvediu službu tu zohral predovšetkým prenos tém z iného socio-kultúrneho prostredia (kreovaného odlišnou tradíciou, resp. históriou, než aká charakterizovala naše domáce pomery) – nekritickými prekladmi, obmedzenými len na jednoduchý doslovný preklad, ale nie už na pretlmočenie uvedených textov a nimi tematizovaných tém do inej tradície či skúsenosti, do iného spôsobu myslenia a iného legislatívneho prostredia.

Uvedené okolnosti v konečnom dôsledku znižujú kredit sociálnej práce ako celku. Vždy nanovo otvárajú aj otázku jej identity, a to nielen ako akademickej disciplíny, ale aj ako praktickej činnosti vykonávanej v konkrétnych podmienkach miesta a času. Každopádne jej povest' je naštrbená a treba s tým niečo urobiť.

Je načas urobiť inventúru, v záujme ujasnenia si toho, čo v našich domácich podmienkach z ňou nárokovaného a tematického poľa skutočne patrí do jej kompetenčného rámca, t.j. čo tvorí jej najvlastnejšiu doménu, jej predmetné a záujmové pole, s ktorým sa neprekrýva a kompetenčne nekříži s nárokmi iných disciplín a profesijných činností. Toto všetko bude potrebné prehodnotiť vzhľadom k našim domácim pomerom, profilovaných odlišnou tradíciou a reálnou spoločenskou praxou, odlišnou od krajín, v ktorých si sociálna práca už dávno vybojovala svoje miesto pod slnkom. Treba sa zamerať aj na očistenie jej dobrého mena, zvýšenie jej spoločenskej prestíže a odborného kreditu. Je nevyhnutné priznať si chyby tam, kde sa urobili a prehodnotiť svoje

reálne možnosti.

Nie však všetko, čím je nálepkovaná a čím je zaťažované jej konto a čo zdanlivo vyzerá ako diskvalifikujúce, takým v skutočnosti aj je. V záujme obrany profesie i študijného odboru sociálna práca treba z týchto zdanlivých nevýhod urobiť jej cnosti – obrátiť ich v jej prospech. Jednou z týchto sociálnej práci vznášaných výhrad je napríklad aj jej širokospektrálnosť až bezbrehosť, resp. to, čomu Beáta Balogová hovorí „difúzna všekompetentnosť“ (2011, s. 68). Námietky voči predmetnej a metodologickej nevyhranenosti sociálnej práce premietnutej aj do profesijnej prípravy sociálnych pracovníkov, sú však len určitým nedorozumením. Áno, v istom zmysle môžu byť sociálni pracovníci v kontexte sociálnej sféry považovaní za „špecialistov na univerzálne“. Počiatočná nevýhoda sa však môže ukázať ako výhodná. Je pravdou, že vzdelávanie sociálnych pracovníkov sa pohybuje v príliš všeobecnej rovine a má pomerne široký záber. Je to však zároveň aj výhoda, brániaca expertnej slepote. Z tohto pohľadu je sociálny pracovník človekom prvého kontaktu: sociálni pracovníci sú tí, ktorí sú nasadení na „urgentnom príjme spoločnosti“, teda tí, ktorí by mali vedieť urobiť prvú kvalifikovanejšiu diagnostiku klientovho problému, identifikovať určitý problém ako sociálny a na jej základe rozhodnúť ako a v spolupráci s kým ho vyriešiť, kam určitú pomoc (kontrolu či prevenciu) nasmerovať, prípadne ktorého odborníka k riešeniu klientovho problému prizvať alebo ku ktorému odborníkovi – špecialistovi alebo akej inštitucionálnej starostlivosti klienta zveriť. Sú to teda tí, ktorí sú ešte schopní, napriek stromom, vidieť aj les. To je aj predpokladom toho, aby namiesto problému riešili človeka, ktorý má problém, a nie (tak ako špecialisti) liečili chorobu, prípadne korigovali len momentálny deficit, ktorým trpí. Vďaka uvedenej príprave dokáže sociálny pracovník vnímať daný prípad komplexnejšie. Uvedený rozmer sociálnej práce sa ako devíza ukazuje najmä dnes, keď v dôsledku komplexnosti sociálnych procesov a zložitosti súčasného vývoja dopad týchto procesov na človeka je mnohostranný, čo znamená aj to, že zvyčajne sa v osobe klienta koncentruje viacero problémov, ktoré nie je v danú chvíľu schopný sám zvládnuť. Inak povedané, šírka záberu sociálnej práce ju predurčuje k tomu, že jej cieľovou skupinou sú klienti, v osobe ktorých sa kumuluje viacero problémov (rodinného, pracovného či zdravotného charakteru), ktoré majú na klienta nepriaznivý sociálny dopad.

2. HĽADANIE IDENTITY SOCIÁLNEJ PRÁCE

O jej faktickom zrode v našich podmienkach vypovedá predovšetkým jej inštitucionalizácia, právna legitimizácia, akademizácia a profesionalizácia – vznik prvých špecifických záujmových a profesijných organizácií, spoločností či združení, v názve ktorých je už táto oblasť záujmu explicitne vyjadrená, vznik

prvých škôl, resp. katedier sociálnej práce, prvých špecializovaných periodík, prípadne širšie – využitie týchto poznatkov v praxi. Za kľúčové v uvedenom kontexte považujeme predovšetkým prevzatie časti agendy sociálnej práce štátom (najmä etablovanie štátnych systémov sociálneho zabezpečenia). Štát sa tu stáva hlavným objednávateľom sociálnych služieb a garantom ich finančného krytia. Podstatnú úlohu tu zohralo aj vytvorenie zodpovedajúceho legislatívneho rámca upravujúceho reálny výkon sociálnej práce v našich podmienkach. Do uvedeného okruhu môžeme vo všeobecnosti zahrnúť všetko to, čo v konečnom dôsledku prispievalo k zvýšeniu kreditu sociálnej práce, a tým aj k jej uznaniu ako štandardnej akademickej disciplíny a rovnako aj štandardnej profesie.

Hľadanie odpovede na otázku týkajúcu sa identity sociálnej práce môže byť teda orientované dvomi rôznymi smermi - môžeme tu uvažovať o dvoch jej aspektoch. Prvý z nich sa týka sociálnej práce ako praktickej činnosti, druhý jej teoretických reflexií. V tomto druhom prípade sa pýtame na možnosť existencie sociálnej práce ako autonómnej vedeckej, prípadne akademickej disciplíny. Oba uvedené aspekty sa však mnohonásobne prelínajú. Jedným z miest ich vzájomného prelínania je aj sféra profesijnej prípravy sociálnych pracovníkov. Inštitucionalizácia a akademizácia sociálnej práce nutne začala ovplyvňovať aj jej praktický výkon, kde mohli byť realizované len touto sférou certifikované činnosti vykonávané len licencovanými sociálnymi pracovníkmi.

Pre poskytovateľov vzdelávacích služieb v oblasti sociálnej práce sa ako najdôležitejšia javí otázka týkajúca sa akademickeho statusu sociálnej práce, t.j. otázka či je sociálna práca štandardnou akademicou disciplínou, spĺňajúcou všetky náležitosti patriace k povahe vedy, teda disciplínou, majúcou svoj vlastný predmet a seba vlastné pojmové a metodologické inštrumentárium. To, čo si sociálna práca nechce verejne priznať je to, že jej vedecký status je viac ako problematický. Nie je zatiaľ etablovaná ako uznávaná, samostatná, voči ostatným vedným disciplínam jasne ohraničená disciplína, vyznačujúca sa vlastnou špecifickou agendou. Je skôr určitou hraničnou disciplínou rozvíjajúcou sa na pomedzí vied o človeku (psychológia, sociálna pedagogika, liečebná pedagogika) a vied o spoločnosti (sociológia, právo). (Ondrejko, 2013, s. 69) Niekedy sa jej priznáva len štatút subdisciplíny iných, už etablovaných vedných disciplín tematizujúcich oblasť „sociálna“.¹ Každopádne platí, že tam, kde je identita určitej vednej disciplíny ešte veľmi krehká, sa úzkostlivo strážia jej vlastné hranice. Frontové línie sa vytvárajú najmä tam, kde dochádza ku kríženiu kompetenčných nárokov s inými príbuznými vednými disciplínami. Už ustálené vedy nepotrebujú byť v uvedenej otázke až natoľko ostražité, keďže sa z titulu svojej „vykryštalizovanosti“ necítia ohrozené. Svoj boj o uznanie majú totiž už vybojovaný. Sociálna práca ho ešte len zvädza a o jeho výsledku nie je rozhodnuté. Každopádne sme však v tomto ohľade

---

¹ Peter Ondrejko napríklad vo svojom príspevku (2013, s. 72) predstavuje názorovú škálu, ktorá sociálnu prácu považuje za aplikovanú vednú disciplínu (sociálnej) pedagogiky.

optimistickí. Podobným vývojom prešli takmer všetky dnes jednoznačne vyhranené a uznávané vedné disciplíny. Ako uvádza František Novosád, vo vzťahu k dejinám etablovania sociológie v Nemecku, pred I. svetovou vojnou bola sociológia „Len iným menom pre interdisciplinárne skúmanie spoločnosti, bola terénom pre tých, ktorých problémy presahovali rámec etablovaných vedeckých disciplín...“ (1997, s. 26).

3. PROTIREČENIE TEÓRIE A PRAXE SOCIÁLNEJ PRÁCE

Zodpovedanie uvedenej otázky komplikuje tiež určité protirečenie medzi teóriou a praxou sociálnej práce. Na jednej strane sme na poli teórie konfrontovaní s jej širokospektrálnosťou až bezbrehosťou, na strane druhej rastú obavy z trendov zasahujúcich do oblasti jej reálnych praktických výkonov (teda toho, kde je sociálna práca reálne pustená k jej vlastnej práci). Na jednej strane je tu dané to, čo predpokladá teória a čo reprezentuje predstavy (a „zbožné želania,“) teoretikov, na strane druhej zase to, čo sociálna práca skutočne môže (k čomu je kompetenčne reálne disponovaná). Trend totiž smeruje k zužovaniu kompetenčnej základne sociálnej práce s perspektívou vyprázdnenia jej kompetenčného poľa a straty profesijnej autonómnosti sociálnych pracovníkov.² Byť sociálnym pracovníkom znamená byť uznaným za spoločensky relevantnú profesiu, čo napríklad znamená za profesiu dostatočne pevne zakotvenú buď v tradícii alebo v príslušnom legislatívnom poriadku. Jedným z ukazovateľov takéhoto uznania je napríklad aj taxatívne podchytenie systematizovaných miest vyhradených v organizačnej štruktúre príslušných zamestnávateľských organizácií pre sociálnych pracovníkov. Na doterajšiu historicky a kultúrne ustálenú predmetnú oblasť a agendu si v našich podmienkach robia nárok aj iné profesijne orientované skupiny (sociálna psychológia, sociálna pedagogika, liečebná pedagogika a pod.).

Znížené sebavedomie sociálnej práce sa nezriedka prejavuje aj v pokušení kaširovať svoje vlastné dejiny. Vychádza sa tu z určitej intuície, podľa ktorej dejiny určitej vednej disciplíny predstavujú pôdu, v ktorej má zapustené korene jej identita – čím hlbšie, tým pevnejšie stojaca na vlastných nohách. Sociálna práca často loví v mútnych vodách histórie a často si privlastňuje postavy a udalosti, ktoré s jej povahou majú len veľmi málo spoločné, a to všetko len preto, aby si upevnila svoj nárok na existenciu. Faktom však je, že dejiny sociálnej práce na Slovensku začínajú až v 90. rokoch minulého storočia.

---

² Ide jednak o politické a administratívno-byrokratické tlaky, za ktorými sa často skrýva lobovanie predstaviteľov iných, konkurenčných profesií, ktoré sa cítia expandovaním sociálnej práce ohrozené, svoju úlohu tu zohráva i jej vlastná diskreditácia (góly, ktoré si sama dáva do svojej vlastnej bránky), rozvoj informačných technológií (kde napríklad „živého“ poradcu nahrádzajú informácie dostupné na internete) a pod.

Každopádne za uvedené (z hľadiska historického času) pomerne krátke obdobie sa sociálna práca na Slovensku dobre „zabývala“ a získala, pre jej ďalší osud, pomerne významné inštitucionálne garancie. Uvedené skutočnosti uvádzame nie preto, aby sme znížili jej kredit, ale práve naopak – preto, aby sme si ho uvedenými pokusmi sami neznižovali a hľadali jej identitu v niečom inom, v tom, kde jej skutočné ťažisko naozaj spočíva.

Ako problém nevnímame ani skutočnosť, že predmet sociálnej práce sa čiastočne prekrýva s oblasťou záujmu iných príbuzných vedných disciplín. V tomto prípade treba jej špecifikum hľadať v tom, na aký aspekt prípadnej identickej predmetnej oblasti si robí nárok ona, prípadne ktorá cieľová skupina spadá kompetenčne výhradne do jej vlastnej domény. V mnohých prípadoch totiž rozdiel medzi jej nárokmi a nárokmi konkurenčných, profesijne inak profilovaných odborníkov nespočíva v „čo“, ale v „ako“. Ak by sme v uvedenom zmysle mali predbežne vymedziť určité minimálne územie, kde je sociálna práca nespochybniteľne „doma“, potom môžeme konštatovať že takouto nespochybniteľnou a inými profesiami neohrozovanou a nenárokovanou doménou sociálnej práce zostáva **terénna práca** a cieľovou skupinou **komunita**. Z tohto pohľadu reprezentuje sociálna práca celú škálu aktivít vykonávaných v prospech a v záujme určitého konkrétneho ľudského spoločenstva. Ide predovšetkým o aktivity, prostredníctvom ktorých sa posilňuje jeho „funkčnosť“ tak, aby dokázalo podržať svojich členov i v nepriaznivých životných situáciách, t.j. aktivity umožňujúce predchádzať rozsiahlejším spoločenským disfunkciám. Ich žiaducim výsledným efektom je zachovanie alebo zvýšenie kvality života jeho jednotlivých členov, osobitne tých, ktorí sú voči ostatným určitým spôsobom znevýhodnení. V zornom poli sociálnej práce zostávajú predovšetkým tie znevýhodnenia, ktoré majú na daného človeka alebo príslušnú skupinu **sociálny dopad**.

V nasledujúcom texte sa pokúsime priblížiť niekoľko polôh sociálnej práce, ktoré sú jednotlivými teoretikmi považované za jej výsostnú záujmovú sféru. Nepokúsili sme sa tu však o ich vyčerpávajúce a detailné zmapovanie či posúdenie ich exaktnosti. Ich výber sledoval skôr zámer, poukázať na ich rôznorodosť či dokonca protirečivosť aktualizujúcu otázku ich relevantnosti. Je to otázka obdobná otázke putujúceho človeka, ktorý sa ocitol na krížnych cestách a je nútený zvažovať, ktorá z nich ho privedie k cieľu jeho putovania, prípadne po ktorej z nich sa dostane najďalej, bez rizika, že skončí v slepej uličke.

4. SOCIÁLNE FUNGOVANIE

Sociálna práca sa veľmi často uchopuje cez koncept sociálneho fungovania (Barker, Sheafor, Horejsi, Navrátil, Musil, Longres). Uvedený prístup

nepokladáme za najšťastnejší. Jeho deklarovanou prioritou je obnoviť sociálne fungovanie klienta. Zvyčajne sa to však chápe tak, že človek (klient) sa má s prispením sociálnej práce, resp. sociálneho pracovníka prispôbiť, adaptovať, prípadne akomodovať na určité pomery, s ktorými sa z rôznych dôvodov dostal do kolíznych vzťahov. Menej sa tu však berie do úvahy jeho druhá možná poloha, kedy sa k uvedenej disfunkcii pristupuje z opačnej strany a náprava sa vidí v humanizácii daných pomerov, v ich prispôbovaní na obraz ľudsky oprávnených potrieb a záujmov klienta. Termín fungovanie tiež významovo odkazuje k určitej neosobnej, autonómne fungujúcej štruktúre, systému či mechanizmu, a nie k živým ľudským bytostiam obdarených spontaneitou a slobodnou vôľou. Podľa niektorých autorov (ku ktorým sa prikláňa aj autor tohto textu) koncept sociálneho fungovania vedie k dehumanizácii sociálnej práce. Cieľom sociálnej práce nie je zmierenie človeka z danými pomermi, jeho zladenie s ostatnými „ozubenými kolieskami spoločenského mechanizmu“. Nie vždy sú totiž tieto pomery zlučiteľné s elementárnou požiadavkou ľudskej dôstojnosti. Ako hovorí Erich Fromm: iba človek nie úplne duševne zdravý môže fungovať v spoločnosti, ktorá je vo svojej podstate „chorá“, t.j. ktorej celkové nastavenie a vnútorné pomery vedú k odcudzeniu.³ V takýchto prípadoch je to potom práve naopak – prípadné disfunkcie (to, že to medzi človekom a jeho širším sociálnym prostredím „škrípe“) sú prejavom jeho ľudského zdravia. Ak je teda za úlohu sociálnej práce považované odstraňovanie sociálnych disfunkcií, tak by sa mala orientovať ani nie tak na klienta, ale skôr na disfunkcie na úrovni sociálnych štruktúr (od rodiny počnúc a sociálnym makrocelkom, reprezentovaným napr. štátom, končiac). Prípadne možno za takúto jej úlohu (keďže zvyčajne nemá dosah na zmenu pravidiel hry, podľa ktorých daná spoločnosť aktuálne „funguje“) považovať tmenie alebo kompenzovanie nepriaznivých dopadov uvedených disfunkcií na nimi dotknuté individua alebo sociálne, demografické či kultúrne profilované skupiny. Z tohto pohľadu je jej úlohou zmierňovať sociálne riziká, eliminovať nepriaznivé sociálne dopady nezamýšľaných dôsledkov ľudského konania, prípadne konania iných sociálnych aktérov (tzv. non humans). Jednou z týchto oblastí jej angažovania je aj eliminácia sociálnych tvrdoší, ktoré sprevádzajú fungovanie trhového mechanizmu, ako sú napríklad nezamestnanosť či chudoba. (Blaha, 2011). A v neposlednom rade eliminovať, prípadne zmierňovať nepriaznivé sociálne dôsledky sociálnych udalostí, ktoré sú viazané buď k životnému cyklu človeka alebo k určitým prevádzkovým aspektom fungovania príslušnej spoločnosti. Za relevantnú úlohu sociálnej práce sa v uvedenom kontexte môže považovať napríklad distribúcia pomoci tam, kde túto pomoc nie je schopný alokovať trhový mechanizmus. Jej úlohou je teda mapovať tieto biele miesta a distribuovať do uvedených oblastí potrebné zdroje tak, aby sa životné

³ Alebo – povedané inak, len človek duševne nie úplne zdravý môže v takejto spoločnosti zostať normálny.

podmienky určitých jednotlivcov alebo skupín obyvateľstva nedostali do rozporu s požiadavkou ľudskej dôstojnosti a boli garantované ich základné ľudské práva.

Dnes sme konfrontovaní aj so skutočnosťou, keď podpora schopnosti viesť samostatný život je sabotovaná samotnými imperatívmi, na ktoré je spoločnosť aktuálne preladovaná. Človek je dnes totiž programovo „zneschopňovaný“. Z tohto pohľadu nie každý deficit diagnostikovaný u klienta možno kvalifikovať ako jeho osobné zlyhanie, prípadne ako zlyhanie spoločnosti, ale ho môže mať na svedomí aj marketingová stratégia poskytovateľov určitých služieb, ktorí prostredníctvom masívnej reklamy potenciálnym klientom sugerujú, že bez ich pomoci a asistencie človek nemôže viesť plnohodnotný život. Sociálny pracovník by mal však pôsobiť v smere, aby sa stal v konečnom dôsledku zbytočným, aby jeho služby neboli potrebné. (Nedosiahnuteľným) ideálom sociálnej práce by malo byť teda jej vlastné sebazrušenie, dosiahnutie stavu, kedy sa stáva nepotrebnou.

5. NORMATÍVNE VYMEDZENIE SOCIÁLNEJ PRÁCE

Ďalším zaužívaným spôsobom, ako pristúpiť k vymedzeniu sociálnej práce, je jej uchopenie cez jej normatívnu stránku. Z uvedeného pohľadu do jej kompetenčnej výbavy patria prednostne aktivity motivované a usmerňované určitými hodnotami. V tomto zmysle môžeme sociálnu prácu charakterizovať ako „pomáhajúcu profesiu“. Bolo by však chybou redukovať sociálnu prácu len na „pomoc“ klientovi a túto pomoc chápať vo vylučujúcom sa vzťahu napríklad ku kontrole. Sociálna práca je aj o prevencii, pomoci aj o kontrole. Bolo by chybou zužovať jej záber len na niektorý z uvedených momentov. Beáta Balogová napr. hovorí o zdvojenom mandáte pomoci a kontroly. (2011, s. 68) Redukovať ju len na jej uvedený rozmer znamená značné ochudobnenie jej tematického poľa. Vývoj názorov na moc a kontrolu dospel v sociálnych vedách k neutrálnejším postojom k uvedeným fenoménom. Sociálna kontrola bola doteraz vnímaná ako jeden z mocenských nástrojov, a preto aj spájaná s určitými negatívnymi konotáciami. Dnes už vieme, že bez moci to nejde – moc je vždy prítomnou súčasťou sociálnych praktík. Cieľom nie je vypudiť moc zo spoločenského priestoru. Cieľom nie je vynechať moc úplne z hry, t.j. hrať bez moci, ale hrať s legitímnou, či spravodlivejšie prerozdelenou mocou. Moc nie je len negatívnou alternatívou ku slobode, ale aj jej bytostným predpokladom. Sociálna kontrola je jedným z faktorov garancie sociálneho poriadku a sociálneho fungovania. Niekedy je len veľmi ťažké nájsť ostrú deliacu líniu medzi pomocou a kontrolou. To, čo sa na prvý pohľad môže javiť ako jednoznačná pomoc, môže byť vo svojej podstate sociálnou kontrolou a naopak. Z nášho pohľadu je tiež nenáležité radíť do okruhu pomáhajúcich profesií

napríklad lekárov či pedagógov. Vo vysoko rozvinutej a vysokošpecializovanej spoločnosti, akou je napríklad aj tá naša, to môže byť s ich „pomáhaním“ aj celkom inak. To, komu sa tu „pomáha“, nie je v prvom rade človek (klient), ale spoločnosť (reprezentovaná napríklad autoritou štátu) pomáha predovšetkým sama sebe. Zabraňuje svojmu vlastnému zrúteniu a to aj cestou sociálnej kontroly prevádzanej nielen učiteľmi, verejným zdravotníctvom, ale aj prostredníctvom sociálnej práce. Úlohou uvedených profesií je teda primárne zabráňovať spoločenským disfunkciám a „pomoc“ klientom je len cestou (teda nie cieľom, ale prostriedkom) ako im predísť. Samozrejme nesmieme zabúdať tiež na prípady, kde sa pomoc iným stáva prostriedkom pomoci sebe. Pod pomocou sa teda môže skrývať aj – doslova – parazitovanie na tých najslabších členoch (jednotlivcoch a skupinách) spoločnosti odkázaných na pomoc. Pomoc, resp. núdznosť týchto ľudí sa tu stáva len zámkou pre „big business“. Vid' napríklad tzv. „rómsky priemysel“ rozvíjaný v slovenských podmienkach mnohými „neziskovými“ organizáciami a pod.

A samozrejme dnes sme aj poučenejší: dnes už vieme, že pomoc môže byť v mnohých prípadoch kontraproduktívna. I tu je nutná vysoká profesionalita sociálnych pracovníkov. V dnešnom veľmi komplikovanom svete nemôže pomáhať každý. I pomôcť treba vedieť. Neodborná pomoc môže narobiť ešte viac problémov, ako pôvodne zamýšľala odstrániť. Tí skúsenejší tiež vedia, že aj odmietnutie pomoci môže byť v niektorých prípadoch pomocou. Pomoc musí mať nielen odborný charakter, ale mala by byť aj adresná. Samozrejme, že poznáme aj prípady, kde sa hodí plošný prístup a pomoc možno zveriť do rúk určitých neosobných inštitúcií. Väčšina prípadov si však vyžaduje individuálny prístup a osobnú angažovanosť sociálneho pracovníka. Z praxe sociálnej práce poznáme aj množstvo patologických foriem pomoci a pomáhania. Už francúzsky osvietenický filozof d'Alembert (1982, s. 81) varoval pred „tyraniou dobrodincov“.

V rámci uvedeného normatívneho prístupu k vymedzeniu sociálnej práce môžeme vyčleniť aj názorovú skupinu, ktorá ju identifikuje prostredníctvom činností viazaných na určité špecifické hodnoty, konkrétne hodnoty, ktoré opatrujeme prívlastkom sociálne. Z tohto pohľadu ju môžeme vymedziť napríklad aj ako strážkyňu **sociálnej spravodlivosti**. Za jej poslanie, resp. úlohu sa v tomto prípade považuje zabezpečovať potrebné zdroje k tomu, aby mohli všetci občania bez rozdielu participovať nielen na ekonomickom, ale aj sociálnom, politickom a kultúrnom živote príslušného spoločenstva. Nestačí však len garantovať rovnosť príležitostí, ale je potrebné zabezpečiť aj nevyhnutné materiálne zdroje k ich využívaniu či k prístupu k nim. To znamená, že jej úlohou tiež bude vyrovnávať (prípadne sanovať negatívne sociálne dôsledky) tzv. nerovnosti osudu („prírodnej lotérie“), eliminovať sociálne

dôsledky okolností, ktoré nezávisia od vôle a vedomia človeka, ktoré nie sú dôsledkom jeho rozhodnutí. Jej úlohou je teda nastaviť sociálny systém tak, aby negeneroval fluktuácie a problémy, ktorých riešenie si vyžaduje odbornú asistenciu sociálnych pracovníkov. V rovine prevencie môžeme sociálnu prácu poňať aj ako určitú „osvetovú“ činnosť, ktorej cieľom je prebúdať v ľuďoch zmysel pre (sociálnu) spravodlivosť.

Genealogický prístup k vymedzeniu sociálnej práce

Keď sa niekedy niečo natoľko zamotá, že stratíme prehľad, treba sa vrátiť na začiatok. Jeden z týchto návratov je sledovanie línie jeho genézy – podniknutie historického exkurzu k začiatkom, kde to bolo všetko ešte jasné (resp. aspoň jasnejšie ako je tomu dnes) a menej komplikované. Jedným z týchto možných prístupov k vymedzeniu sociálnej práce je teda zaujatie určitého „naivného postoja“ k problému, ktorý chceme v jeho najhlbšej podstate pochopiť. I do kráľovstva vied, ktoré Bacon stotožňuje s kráľovstvom človeka, treba vstúpiť ako dieťa. Zčať treba preto naivnými otázkami. Treba sa sústrediť na to, od čoho sa sociálna práca historicky emancipovala, od čoho sa dištancuje, voči čomu si (v určitej jazykovej tradícii, konkrétnych podmienkach miesta a času) musí aktuálne vyjasňovať svoje hranice. Za jeden z legitímnych prístupov k vymedzeniu sociálnej práce môžeme preto považovať aj historizujúci prístup, ktorý ju uchopuje cez jej vlastné dejiny. Za zdarilý príklad uvedeného prístupu môžeme považovať napríklad publikáciu Petra Brnulu (2012) *Sociálna práca. Dejiny, teórie a metódy*.

Vymedzenie sociálnej práce prostredníctvom relevantného legislatívneho rámca

Niektoré prístupy za agendu sociálnej práce považujú zase len to, čo je ako sociálna práca definované v príslušnej legislatíve. Všetko idúce nad rámec týchto zákonom taxatívne vymedzených činností a kompetencií, je v rámci uvedeného prístupu kvalifikované buď ako dobrovoľníctvo alebo charita, ale nie je považované za sociálnu prácu vo vlastnom zmysle slova. Iné prístupy a ich reprezentanti priestor pre jej angažovanosť nachádzajú naopak v medzerách nepokrytých zákonov. Za jej doménu sa z uvedeného hľadiska považujú prípady, ktoré si nutne vyžadujú pomoc, prípadne sociálnu starostlivosť či inú formu sociálnej asistencie a angažovanosti, ale nikto iný (iné profesie, prípadne iné inštitúcie) ich kompetenčne nepokrývajú. To znamená, že nespádajú do záberu im legislatívne priznaných činností. A ešte jedna vec je tu dnes v hre. Je nesporným faktom, že dynamika spoločenských procesov a nimi podmienených zmien s rozvojom spoločnosti neustále vzrastá. Život neustále prináša nové situácie, ktoré sa nedali predvídať a na ktoré aktuálna sieť

„poistných“ mechanizmov, inštitútov pomoci a ani platná legislatíva nepamätá, a tým pádom ich ani nepokrýva. Presnejšie pamätá – práve prostredníctvom inštitútu sociálnej práce. Je práve jej špecifikom, že je nasadzovaná práve tam a prostredníctvom svojich inštitúcií, inštitútov a mechanizmov nastupuje všade tam, kde dočasne existujú takéto biele miesta. Vždy to chce totiž určitý (pomerne dlhý) čas, než na uvedenú situáciu zareaguje určitou konkrétnou legislatívnou úpravou právo, prípadne než sa vytvoria zodpovedajúce spoločenské mechanizmy a inštitúcie, ktoré príslušnú formu pomoci, starostlivosti, prevencie alebo kontroly reglementujú a prevezmú do svojej agendy. V uvedenom prípade sa opäť to, čo sa sociálnej práci vyčíta ako jej deficit, totiž jej nevyhranenosť, ukáže ako jedna z jej predností – vďaka uvedenej „nešpecializovanosti“ a „neinštitucionalizovanosti“ dokáže pružne zareagovať na tieto nové fenomény, a eliminovať či mierniť ich možné negatívne sociálne dôsledky skôr, ako prerastú do svojej nezvládnuteľnej podoby, resp. podoby, kedy sa ich eliminácia stane príliš nákladnou.

Deskriptívne vymedzenie sociálnej práce

Sociálna práca sa tiež niekedy vymedzuje ako „všetko to, čo robia sociálni pracovníci“. Uvedené vymedzenie nepokladáme tak isto za najvhodnejšie, keďže sociálni pracovníci v reálnej praxi robia aj to, čo nemajú, čo im z hľadiska povahy ich profesie neprislúcha. Prípadne sa od nich očakáva alebo je na nich kladené aj to, čo v kontexte určitej tradície a legislatívneho prostredia do ich kompetencie nepatrí.

Za východiskovú tu potom môžeme považovať otázku: Robia sociálni pracovníci (v spoločenskej deľbe práce) niečo také, čo nerobí nikto iný? Aká je agenda sociálnej práce – má vo svojom portfóliu činnosti, ktoré nie sú kompetenčne zaujaté už niekým iným? Kto je to teda sociálny pracovník? V akých prípadoch a situáciách sa angažuje?

- V prípade sociálnych problémov generovaných klientovým inštitucionálnym prostredím? Alebo v prípade problémov so sociálnymi dôsledkami generovaných „zospodu“, zo životného sveta klienta?
- Je to ten, kto sanuje sociálne dôsledky individuálnych zlyhaní?
- Je to ten, kto sanuje individuálne dôsledky sociálnych disfunkcií?
- Je to ten, kto individuálny problém klienta sanuje prostredníctvom korekcie sociálnych vzťahov, v ktorých sa daný jedinec nachádza, alebo ten, ktorý sanuje nepriaznivé dôsledky, ktoré vznikajú v dôsledku toho, že je z nich vyčlenený?⁴

⁴ Veľkou témou sociálnej práce je aj problém sociálnej exklúzie/ inklúzie. Sociálna práca by mala strážiť predovšetkým to, aby klient nebol vylúčený z dvoch kľúčových spoločenských sfér: sféry práce a politickej (mocenskej) sféry. Kľúčová úloha statusov zamestnanca a občana v moderných spoločnostiach podľa českého sociológa Zdeňka Konopáskaa „vyplýva z toho, že tieto statusy sú vstupnými bránami k dvom veľkým distribučným systémom: k systému

- Je to ten, kto vie, že želaná zmena sa dá dosiahnuť len vonkajším zásahom – intervenciou do sociálneho prostredia klienta alebo ten, kto túto zmenu dosahuje s pomocou využitia vnútorného potenciálu jednotlivca (prípadne vnútorného potenciálu komunity) – bez ohľadu na to, akými metódami je k uvedenej zmene mobilizovaný (resp. mobilizovaná)?
- Je to ten, kto robí toto všetko?

Áno: Podľa nás je sociálny pracovník profesionál, ktorý sa angažuje vo všetkých uvedených prípadoch, avšak s jedným nevyhnutným (všetky uvedené činnosti jednotiacim) dodatkom: ktorý to robí na profesionálnom základe. Uvedené tvrdenie možno ešte rozviesť a vyčleniť v ňom dva jeho aspekty:

- Sociálna práca môže byť vykonávaná len odborne spôsobilými osobami, teda tými, ktorí spĺňajú cenzus požadovaného vzdelania.
- Všetko to, čo spadá do agendy sociálnej práce, musí vychádzať z vedeckých poznatkov, resp. musí (resp. by malo byť) byť vedecky overené.

ZÁVER

Teoretici, ktorí sa pokúšajú sociálnu prácu definovať cestou čo najostrejšieho ohraničenia jej tematického poľa a čo najdetailnejšej špecifikácie jej prislúchajúceho metodologického inštrumentária, sa zväčša orientujú na vytvorenie určitých homogénnych modelov a symetrických definícií. Prípadná nekonzistentnosť a eklektický charakter určitej definície sociálnej práce sa v rámci uvedených prístupov zvyknú vnímať ako určitý deficit, t.j. ako niečo, čo narúša jej vnútornú dokonalosť. Uvedení teoretici sa pokúšajú nájsť také jej znaky, ktoré by ju čo najvýraznejšie odlišili od iných oblastí sociálne orientovanej praktickej, akademickej a vedeckej angažovanosti. Badať tu aj sklony privilegovať niektorú z uvedených stránok ako kľúčovú a nadradovať ju nad všetky ostatné.

Tieto rôznorodé stránky sociálnej práce akcentované jednotlivými autormi zvýraznené v relevantných definíciách sociálnej práce by sa nemali absolutizovať a chápať ako vzájomne sa vylučujúce, teda v rámci relácie buď-alebo. Sociálna práca je mnohodoménová. Svoje miesto tu nachádzajú všetky jej rôznorodé aspekty. Uvedeným tvrdením sa však nechceme zaradiť medzi tých, ktorí sa prihovárajú za širšie uplatňovanie eklektických prístupov, resp. modelov v sociálnej práci. Domnievame sa, že do agendy sociálnej práce patria (napriek svojej prípadnej protirečivosti) všetky tematizované stránky, prístupy či modely, i keď len niektoré sa vzhľadom ku konkrétnym podmienkam

---

distribúcie moci, resp. práv na strane jednej a k systému distribúcie ekonomických zdrojov, resp. príjmov na strane druhej. Prostredníctvom statusu občana sa zúčastňujeme fungovania demokratických mechanizmov a politického života, prostredníctvom statusu zamestnanca sa zúčastňujeme trhu práce, a jeho prostredníctvom potom i všetkých trhov ďalších.“ (1998, s. 170-171)

miesta a času (to znamená: pre konkrétneho klienta, prípad, situáciu) ukážu ako relevantné, t.j. vzhľadom k uvedeným, presne definovaným podmienkam ako jediné použiteľné, či ako jediné, od ktorých možno očakávať žiaduci výsledok. Ich konkrétny výber teda závisí od príslušného kontextu. Nejde teda o skutočné dilemy. Ako také ich možno vyčleniť len na stránkach učebníc, ale nie v reálnom živote či v reálnej praxi. V sociálnej práci by nikdy nemalo ísť o jednoznačné, vopred učinené rozhodnutie, ku ktorému z prístupov je potrebné sa s konečnou platnosťou prikloniť. Výber prístupu, metód a prostriedkov musí byť viazaný na konkrétne podmienky miesta a času. Podmieňuje ho teda to, čo sa v danom konkrétnom kontexte ukáže z hľadiska riešenia klientovho problému ako najoptimálnejšie. Pre určitého klienta v konkrétnej životnej situácii to môže byť pomoc, pre iného, nachádzajúceho sa v inej situácii sa môže ako najúčinnější forma pomoci ukázať zase „kontrola“. Od zeleného stola sa to rozhodnúť nedá. Samozrejme, niekedy je privilegovanosť niektorej z uvedených metód či prístupov aj módnou záležitosťou (teda otázkou toho, že práve teraz „letí“ takýto prístup, resp. že je ako nosná zdôrazňovaná niektorá jej parciálna stránka, model či metóda). Ich výber môže byť aj záležitosťou danou tradíciou vyprofilovaných škôl („smerov“) v sociálnej práci. K ich identite patrí potom aj to, že preferujú určitý prístup pred inými. Uvedený prístup by sa však ani v uvedenom prípade nemal uplatňovať plošne, ale sociálni pracovníci, hlásiaci sa k uvedenej názorovej platforme, by sa mali angažovať len v prípadoch, kde je uvedený prístup overený a prináša preukázateľné výsledky. Uvedený výber je často aj vecou osobných preferencií sociálneho pracovníka, celkového nastavenia a konštitúcie jeho osobnosti, jeho svetonázorových a hodnotových preferencií. Sociálna práca môže mať teda viacero polôh a podôb. Pestrosť a premenlivosť reálneho sveta a života v ňom si vyžaduje aj sebe adekvátnu pestrosť prostriedkov, prípadne nástrojov nasadzovaných v prípade, že sa objaví určitý problém. Žiadny z nich by nemal byť popredu vylučovaný z hry, napriek tomu, že nie je práve „in“, že nezapadá do kontextu určitej vyhranenej školy či smeru sociálnej práce alebo preto, že nie je univerzálne použiteľný.

Literatúra

- [1] BALOGOVÁ, B. 2011. *Zmysel života seniora*. In: Beáta Balogová et al: O zmysle života. Beograd : *Academy of Serbian Orthodox Church for Fine Arts and Conservation in Belgrade*. S. 67-92. ISBN 978-86-86805-37-9.
- [2] BLAHA, L. 2011. *Matrix kapitalizmu. Blíži sa revolúcia?* Bratislava: Veda, 176 s. ISBN 978-80-224-1230-8.
- [3] BRNULA, P. 2012. *Sociálna práca. Dejiny, teórie a metódy*. Bratislava: Iris, 264 s. ISBN 978-80-89256-91-4.

-
- [4] D'ALEMBERT. 1982. *Esej o základoch filozofie*. Bratislava: Pravda, 278 s.
- [5] KONOPÁSEK, Z. 1998. *Estetika sociálneho státu: o krizi reprezentace (nejen) v sociálnom zabezpečení*. Praha: Vydavateľstvo G plus G, 341 s. ISBN 80-86103-14-5.
- [6] MATOUŠEK, O. a kol. 2001. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001, 312 s. ISBN 80-7178-473-7.
- [7] NOVOSÁD, F. 1997. *Osud a voľba. Paradoxy racionalizácie – Max Weber ako diagnostik modernej kultúry*. Bratislava: Iris, 126 s. ISBN 80-88778-36-0.
- [8] ONDREJKOVIČ, P. 2012. *Sociálna práca, sociálna pedagogika a sociológia – vzájomné vzťahy*. In: Radka Janebová (ed.) *Spolupráce v sociální práci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013. ISBN 978-80-7435-259-1.

PhDr. Branislav Malík, CSc.

Vysoká škola v Sládkovičove

Fakulta sociálnych štúdií

Katedra sociálnej politiky

Richterova ulica 1171

925 21 Sládkovičovo

E-mail: bmalik@centrum.sk

III.

TRINÁSTA KOMNATA SOCIÁLNEJ PRÁCE

Thirteenth chamber of social work

PETRONELA ŠEBESTOVÁ

Abstrakt

Sociálna práca sa vo všeobecnosti považuje za jeden z významných nástrojov uplatňovania sociálnej politiky štátu. Sociálna práca reflektuje sociálnu zmenu, riešenie nepriaznivej sociálnej situácie v ľudských vzťahoch a situáciách. Súčasne napomáha občanom v nepriaznivej životnej situácii dosiahnuť zlepšenie resp. ich zmiernenie. Základom sociálnej práce sú princípy ľudských práv a sociálna spravodlivosť. Limity sociálnej práce, ktorá sa vykonáva prostredníctvom sociálnych služieb sú určené v národnej legislatíve. Zákony by mali mať protektívny charakter a mali by byť zárukou sociálnej spravodlivosti voči každému občanovi, ktorý potrebuje sociálnu starostlivosť.

Kľúčové slová

Sociálne služby, sociálna práca, zákonodarstvo, sociálna politika

Abstract

Social work is generally regarded as the important tool of state's social policy. Social policy reflects the social change, provides for solutions of unfavourable social situation and relationships. Social policy also aids individuals to improve their situation and to find reconciliation. The social work is based on principles of human rights and social justice. The limits of social work carried out in the form of social services are determined in national legislation. The social laws should have protective character and should ensure social justice to all citizens that need social care.

Keywords

Social service, social work, social justice, social policy

ÚVOD

Sociálna legislatíva, alebo ešte výstižnejšie legislatíva sociálnych služieb, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou sociálnej práce, má nezastupiteľné miesto v rozvoji sociálneho systému nielen u nás, ale aj v zahraničí. Sociálna práca je vo všeobecnosti chápaná aj ako významný nástroj podporovania sociálnej súdržnosti a uplatňovania resp. realizácie sociálnej politiky štátu.

Konceptuálny systém sociálnej práce zahŕňa v sebe tri teórie, z ktorých

- prvá sa týka rôznych teórií o sociálnej práci,
- druhá je samotná tvorba teórie sociálnej práce,
- a tretiu teóriu tvoria poznatky o svete človeka (máme na mysli subjekt sociálnej práce).

Uvedené teórie sa premietajú do oblasti praxe v podobe interpretácie poslania sociálnej práce, ďalej do interpretácie sociálneho fungovania a spôsobu práce s klientom, ako aj do interpretácie špecifických problémov klienta. Bez tohto konceptuálneho systému by sociálna práca ako vedecká disciplína stratila svoju opodstatnenosť a ostávala by iba v rovine profesie.

Sociálna práca je charakteristická aj tým, že má multidisciplinárny charakter. Svoju vlastnú teóriu tvorí modifikáciou iných prierezových vedeckých disciplín a konceptov. Originálnosť teórie sociálnej práce spočíva vo zvláštnom zameraní a spôsobe jej využitia napr. pri riešení zložitých životných situácií jednotlivcov, vytváraní sociálnych vzťahov, sociálnom fungovaní jednotlivca, rodiny a komunity, prevencii sociálneho vylúčenia - pričom súčasne dochádza k jej dotváraniu ako na teoretickej, tak i na praktickej úrovni. Môžeme konštatovať, že teória sociálnej práce je výrazne ovplyvňovaná praxou, do ktorej sa opäť vracia v podobe nových intervencií na základe overených hypotéz.

Nové intervencie však nemôžeme považovať za úplne bezchybné, vždy v nich ostáva určitý priestor neistoty. Českí autori Oldřich Matoušek a Pavel Navrátil tvrdia, že dôvodom tejto neuzavretosti poznania je doména, v ktorej sa sociálna práca pohybuje. Ide o priestor ľudského správania a medziľudských vzťahov, ktorý nie je exaktný, presný a čo je podstatné je málo predvídateľný. Avšak túto neexaktnosť a nepredvídateľnosť ľudského správania chápeme ako pozitívny tvorivý rozmer všetkých procesov v sociálnej práci.

1. ZÁKONNÁ LIKVIDÁCIA SOCIÁLNEJ PRÁCE AKO VEDECKEJ DISCIPLÍNY?

Vyššie uvedenými slovami chceme poukázať na skutočnosť, že sociálna práca je pomerne mladá vedecká disciplína, ktorá sa neustále vyvíja a kreje a preto je nemysliteľné, aby bola vtesnaná do nejakého zákonného rámca, tak ako sme svedkami v súčasnom období, kedy sa pripravuje akýsi hybrid zákona o sociálnej práci, ktorý je predložený na verejnú diskusiu na webovom sídle Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny SR. Predložený zákon nenasvedčuje tomu, že by si jeho tvorcovia uvedomovali, že určovať zákonné limity vedeckej disciplíny (akejkol'vek, nie len sociálnej práci) znamená, zabráňovať jej rozvoju, nerešpektovať skúmanie a vplyvy sociálnych zmien na objekt sociálnej práce, ktorým je jednotlivec a jeho životné podmienky. Všetci veľmi dobre vieme, že zmena životných podmienok vo výraznej miere ovplyvňuje správanie a prispôsobovania sa jednotlivca novej sociálnej situácii, ktorá zákonite prináša so sebou aj záporné zmeny.

Naše úsilie by malo smerovať k rozvoju a upevňovaniu pozície sociálnej práce medzi ostatnými vedeckými disciplínami. Od vedecko-výskumných pracovníkov sa očakáva dôslednejšia argumentácia voči tým odborníkom, ktorí pôsobia vo vednom odbore sociálna práca a ktorí sa snažia sociálnu prácu redukovat' na profesiu, a tí ešte odvážnejší, na remeslo. Je nepochopiteľné, ako dokážeme vyrobiť zo sociálnej práce zákonom limitovaného kočkopsa, miesto toho, aby sme sa dôsledne venovali rozvíjaniu teoretickej základne sociálnej práce s nadčasovosťou, ktorá by súčasne zaručovala aj prevenciu pred nepriaznivými vplyvmi sociálnych zmien.

Pripravovaný zákon o sociálnej práci *jednoznačne likviduje sociálnu prácu ako vedeckú disciplínu* a dáva je punc remesla. V základných ustanoveniach pripravovaného zákona je explicitne vyjadrené, že sociálna práca je profesia. Ako už naši predkovia hovorili, že remeslo má zlaté dno, tak z paragrafového znenia tohto zákona vyplýva, že sociálna práca bude aj samostatnou zárobkovou činnosťou, na ktorej výkon bude vydávať povolenie komora sociálnych pracovníkov, ktorá bude oktrojovať absolventom sociálnej práce I. a II. stupňa vysokoškolského vzdelania, čo môžu v rámci absolvovania vysokoškolského vzdelania vykonávať, a v čom sa musia ešte dovzdelat'.

Predkladatelia zákona asi pozabudli na vysokoškolský zákon, v ktorom sa v prvej časti uvádza, že vysoké školy sú vrcholné vzdelávacie, vedecké a umelecké ustanovizne, ktoré musia zabezpečiť a zaručiť také vzdelanie, aby jej absolvent mohol plnohodnotne vykonávať svoje povolanie. Vysoké školy naplňajú svoje poslanie výchovou odborníkov s najvyšším vzdelaním, vysokými morálnymi zásadami, občianskou a spoločenskou zodpovednosťou. Teda moja

otázka pre tvorcov zákona znie, aké nové špecializované akreditované odbory sociálnej práce (ako profesii, či študijného odboru?) má stanoviť v rámci celoživotného vzdelávania v nejakom nariadení vláda Slovenskej republiky? Programy všetkých vysokoškolských študijných odborov schvaľuje Akreditačná komisia MŠVVŠ SR, ktorá je zároveň garantom, že schválený študijný program bude spĺňať požadované kritériá charakteristické pre sociálnu prácu ako vedeckú disciplínu.

Tvorcovia zákona o sociálnej práci by si mali uvedomiť, že zákon č. 568/2009 Z.z. o celoživotnom vzdelávaní má úplne inú filozofiu ako vysokoškolský zákon. Uvediem príklad: v druhej hlave pripravovaného zákona sa uvádza, že sociálny pracovník nemusí mať primárne vysokoškolské vzdelanie na výkon psychoterapie. Považovať psychoterapiu za nadstavbovú špeciálnu odbornú činnosť je viac ako odvážne a už teraz pochybujem, že Ministerstvo zdravotníctva SR bude súhlasiť s takouto partizánčinou, ktorá zasahuje do psychických funkcií človeka.

2. AKO PONIKAŤ V SOCIÁLNYCH SLUŽBÁCH BEZ PLATENIA DANÍ?

Nezmyselnosť pripravovaného zákona o sociálnej práci podporuje aj fakt, že vykonávať povolanie sociálneho pracovníka na komerčnom základe je nemorálne. Poskytovanie sociálnych služieb občanom, ktorí sú na ne odkázaní musí garantovať štát. Ak to tak nebude, potom nemáme právo hovoriť o sociálnom štáte. Z pohľadu sociálne cítiaceho človeka je neetické a nehumánne, aby sme sa na človeka, ktorý potrebuje sociálnu pomoc pozerali ako na zdroj finančných prostriedkov. Tvorcovia nového zákona si sociálnu prácu, alebo sociálne služby predstavujú ako mincu s dvomi stranami, kde na jednej strane panna predstavuje sociálne cítenie, nezištnú pomoc, spolupatričnosť, empatiu, obetavosť, profesionalitu a pod. a druhú stranu mince predstavuje orol, ktorý si za tieto ušľachtilé skutky žiada zaplatiť.

Po preštudovaní zákona sa nemôžeme ubrániť dojmu, že zákon bude saturovať požiadavky určitých záujmových skupín okolo sociálnej práce (?), alebo sociálnych služieb (?), ktorí cítia možnosť získania finančných prostriedkov z operačných programov ESF v oblasti vzdelávania a potrebujú k tomu zákonný rámec pre ich prerozdelenie. Svedčí o tom aj § 9 pripravovaného zákona, ktorý uvádza, že je potrebné zriadiť Komoru sociálnych pracovníkov, ktorá môže podnikáť v oblasti vzdelávania. Ďalším prekvapením je § 10 kde si Komora uzurpuje väčšie kompetencie ako majú orgány štátnej správy alebo samosprávy. Predkladatelia zákona asi opäť opomenuli existenciu ďalšieho zákona, v tomto prípade Občianskeho zákonníka, ktorý upravuje zriaďovanie záujmových združení. Podľa § 9 ods. 4 bude potrebovať Komora

sociálnych pracovníkov do svojich piatich orgánov množstvo pracovníkov, ktorí budú zastávať funkcie bez úplaty, vraj ako čestné funkcie. Myslíme si, že v orgánoch Komory budú opäť tí istí odborníci, ktorých rukopis môžeme vidieť aj v zákone o sociálnych službách a v jeho novelách, ktoré sú orientované na komercionalizáciu sociálnych služieb pod závojom pomoci blížnemu.

Veľmi sa nám páči výrok novinára Jozefa Čavojca, ktorý v roku 2009 napísal v denníku SME, „že šedá zóna sociálnych služieb sa pohybuje na pomedzí nekalého podnikania a charity“.

Nechceme byť nostalgickí, ale je nám ľúto za zákonom č. 195/1998 Z. z o sociálnej pomoci, ktorý bol zrozumiteľný, mal jasnú filozofiu a nebol v protiklade s inými zákonmi, ktoré sa bezprostredne dotýkajú sociálnych služieb a čo je podstatné nedával možnosť komercionalizácii sociálnych služieb. Súčasne platný zákon o sociálnych službách je nejednoznačný a každá jeho novela ho robí ešte nezrozumiteľnejším. Ministerstvo práce pripravuje jeho veľkú novelu, ktorá bude zameraná predovšetkým na financovanie sociálnych služieb, samozrejme, ako inak, s výraznou skrytou komercionalizáciou.

Pre sociálnu prácu a sociálne služby nie je nič nebezpečnejšie ako skutočnosť, že zriaďovatelia a poskytovatelia sociálnych služieb sa pomaly, ale iste začínajú riadiť zásadou - najskôr biznis, potom služby. Veď už aj názov zákona o sociálnych službách *v znení zákona o živnostenskom podnikaní*, nám tento smer naznačuje. Preto je namieste položiť si tú povestnú kresťanskú otázku „kam kráčate? - sociálne služby? Sociálne služby by nemali byť závislé od trhového mechanizmu i napriek tomu, že patria medzi verejné služby, ktoré predstavujú terciárny sektor národného hospodárstva.

Intenzívnu snahu o komercionalizáciu niektorých sociálnych služieb si všimame najmä zo strany nevládných neziskových organizácií. Táto ich snaha môže zapríčiniť, že obchod zvíťazí nad starostlivosťou o klienta. Je tu určitý skrytý tlak urobiť podnikanie z odborných sociálnych činností, ktorými sú napr. sociálna rehabilitácia (pojmem skrýva v sebe množstvo rôznych činností) ošetrovatelstvo, prepravná služba, poradenstvo, tlmočenie a pod. Neziskovo, sa začína podnikat' nielen v odborných činnostiach, ale aj v jednotlivých druhoch sociálnych služieb. Ide predovšetkým o sociálne služby, ktoré sa poskytujú z dôvodu dovŕšenia dôchodkového veku občana, ale aj z dôvodu ťažkého zdravotného postihnutia. Keď hovoríme o neziskovosti, tak máme na mysli predovšetkým poskytovanie služieb, kde akýkoľvek zisk musí byť použitý na skvalitnenie tej služby, ktorá sa poskytuje. Zo skúseností vieme, že to tak nie je - za posledné obdobie nám prax priniesla niekoľko zaujímavých káuz, ktoré mali aj súdnu dohru, alebo boli pre nedostatok dôkazov „zamietnuté pod koberec“.

V súčasnej dobe, keď morálne hodnoty spoločnosti sa odvíjajú od materiálnych statkov, len ťažko môžeme uveriť tvrdeniu, že fyzická alebo

právnická osoba si založí neziskovú organizáciu, alebo občianske združenie v oblasti sociálnych služieb, z dôvodu, že nemá záujem o zisk, ale chce nezištne pomáhať ťažko postihnutým občanom, alebo seniorom a starať sa o ich sociálne blaho a integráciu do spoločnosti.

Sociálne služby a poskytovanie sociálnej starostlivosti nikdy neboli a nebudú lukratívnym povoláním, o čom svedčí aj veľká fluktuácia zamestnancov v tejto oblasti. Zamestnanci odchádzajú najmä z dôvodu nízkeho finančného ohodnotenia a taktiež z dôvodu neúmerneho psychického a fyzického vyťaženia. Otázkou teda ostáva, prečo nám rastú ako huby po daždi organizácie, ktoré na neziskovom hospodárení chcú poskytovať sociálne služby. Nech si odpovie každý sám.

I keď pre každé povolanie platí, že sa v určitom okamžiku stáva biznisom (lekár, architekt, právnik, psychológ, ...), predsa by sme sa mali zamyslieť, či je vhodné takto pristupovať aj k povolaniu sociálny pracovník.

Skrytá komercionalizácia sociálnych služieb vychádza zo spôsobu uvažovania. V žiadnom prípade za tým nestojí požiadavka rastu odbornej úrovne a kvality v sociálnych službách, tak ako to niektorí tzv. samaritáni s obľubou zdôvodňujú. Je to otázka morálnych hodnôt našej doby, ktorú žijeme. Zbytočne budeme písať nové etické kódexy sociálnej práce a hovoriť o etických princípoch sociálneho pracovníka, keď sociálny štát sa nespráva sociálne a pomaly, ale iste sa modifikuje sociálna solidarita a ochranná funkcia sociálnej politiky, ktorá patrí medzi jej historicky najstaršie funkcie a primárne vyplýva z humanitných snáh spoločnosti a sekundárne z potreby ochrany človeka.

Sociálna práca nie je exaktná vedecká disciplína a do značnej miery podlieha sociálnym zmenám, avšak zdá sa mi nedôstojné, aby jej výskum a praktické uplatňovanie bolo ovplyvňované trhovým mechanizmom. Človek nie je tovar, ktorého cena sa riadi dopytom, alebo prebytkom. Sociálna práca by mala rešpektovať základné piliere sociálneho štátu, ktoré sú založené na produktívnej ekonomike, vysokej miere sociálneho zabezpečenia, vzdelávaní a sociálnom dialógu.

Komercionalizácia v sociálnych službách naznačuje, vážne trhliny budovania sociálneho štátu, ktoré sa týkajú najmä rovnosti, solidarity, práv a povinností jednotlivcov, nediskriminácie a prerozdelenia.

„Európsky sociálny model“ zvykneme definovať ako syntézu spoločne zdieľaných hodnôt a prístupov v sociálnej politike. Preto, boj so sociálnou exklúziou“ – nesporne spoločne zdieľanú hodnotu, nemožno postaviť na „komerčnom základe“. Takto uplatňovaný prístup- jeho náznaky, v rámci legislatívnych iniciatív v SR možno považovať za odklon od tradičných hodnôt a prístupov.

Starnutie obyvateľstva, demografická kríza a deficit verejných financií si

vyžadujú reformné zásahy, v záujme zabezpečenia dlhodobej udržateľnosti a dostupnosti systémov sociálnej ochrany, a to vo väzbe a s prepojením na nevyhnutnosť ekonomických reforiem. Boj so sociálnou exklúziou postavený „na komerčnom základe“ nie je zrejme reformný krok správnym smerom. Z celej širokej oblasti, v ktorej je vykonávaná sociálna práca a z hľadiska mojich teoretických i praktických skúseností som sa vo svojom príspevku zamerala na špecifickú oblasť sociálnych služieb a pôsobenie sociálnych pracovníkov, resp. výkon sociálnej práce v sociálnych službách.

ZÁVER

Sme presvedčení, že navrhovaný zákon o sociálnej práci je neopodstatnenou zákonnou reguláciou sociálnej práce, ktorá je vedeckou disciplínou a veľká novela zákona o sociálnych službách posúva sociálne služby do ziskovej sféry bez platenia daní. Je načim sa konečne zamyslieť čo sociálny štát proklamuje a ako koná. Pripadá nám to tak, že vodu káže a víno pije.

Príspevok odznel v skratenej podobe na vedeckej konferencii *Európsky sociálny model: čo ďalej?* dňa 9. 10. 2013 v Bratislave. Pozri: <https://www.youtube.com/watch?v=CE3z4D3OtuQ>

Literatúra

- [1] BLAHA, L. 2009. *Krízu môže vyriešiť len sociálny štát*. In Verejná správa. – ISSN 1335-7883. č. 15-16, 2009, s. 19-23.
- [2] KOZOŇ, A. 2009. *Sociálna práca s rizikovým klientom: Teória a prax sociálnej práce*. Trenčín : SpoSoIntE, 2009. 68s. ISBN 978-80-970121-6-8.
- [3] ŠEBESTOVÁ, P. 2012. *Fatálna budúcnosť sociálnych služieb*. In HORIZONTY. – ISSN 1338-7081. roč. 1, č. 1, 2012, s. 3-5.

PhDr. Petronela Šebestová, PhD.

Fakulta sociálnych štúdií

Vysokej školy

Richterova ulica 1171

925 21 Sládkovičovo

E-mail: petronela.sebestova@gmail.com

IV.

SOCIÁLNA PRÁCA AKO UMENIE PRE UMENIE - SOCIÁLNA PRÁCA AKO CESTA K ČLOVEKU

Social work as art for art - social work as way to man

PETER ĎURKOVSKÝ

Abstrakt

Samotní teoretici neustále hľadajú odpoveď na otázku, kde v praxi končí etika a akým spôsobom ju presadzovať. Príspevok na základe analýz medializovaných etických prešľapov hľadá odpoveď predovšetkým na prvú otázku, bez zodpovedania ktorej nie je možné hľadať odpoveď na tú druhú

Kľúčové slová

Etika, neetické konanie, sociálna práca, sociálny pracovník

Summary

Theoristes search answer for questions: Where ethics comes to an adn in practise ? Which way of push is the best? The contribution search answer for first question especially. It may be way to search of answer for second question.

Key words

Ethics, unfair activity, social work, social worker.

ÚVOD

E Fromm v knihe Lidské srdce definuje Syndróm rozpadu. (Fromm, 1996, s. 18). Tvorí ho láska k smrti, zhubný narcizmus a symbioticky incestná fixácia. Podľa Fromma „normálna“, „dospelá osoba je taká osoba, ktorej narcizmus sa zredukoval na sociálne prijateľné minimum bez toho, aby pritom vymizol“ (Fromm, 1996, s. 70). Čiže

má ísť o osobu, ktorej optimálna sebaúcta zaručuje asertívne myslenie a konanie. Pokiaľ sa však narcizmus prejavuje voči okoliu agresiou, aktivuje ďalšie dve zložky syndrómu rozpadu. Aj u agresora, aj u obete. Podľa M. S. Pecka „narcizmus nedržaný na uzde je základnou predzvesťou duševnej poruchy. Zdravý duševný život spočíva v progresívnom vyrastaní z narcizmu. A neschopnosť vyrásť z narcizmu je nielen extrémne bežná, ale tiež extrémne deštruktívna“ (Peck, 1994, s.57). Deštrukcia je v súčasnosti viac pravidlom než výnimkou. Nech už ide o akúkoľvek oblasť spoločenského, politického a pracovného života. V politickej oblasti, ktorá odráža celkovú situáciu v spoločnosti, sa do popredia dostávajú tie najdravšie osobnosti a politické subjekty, ktorých narcizmus býva až zhubný. Podľa E. Fromma „spoločnosť, ktorá nemá prostriedky na to, aby sa náležite postarala o väčšinu svojich príslušníkov, alebo aspoň o ich väčšiu časť, musí svojim príslušníkom poskytnúť narcistické uspokojenie zhubného typu, ak chce zabrániť tomu, aby medzi nimi vznikla nespokojnosť“ (Fromm, 1996, s. 89). Skupinový narcizmus je aj následkom globalizácie, a s prihliadnutím na všetky okolnosti aj následkom napĺňania myšlienky o Európskej únii, o superštáte, ktorý nemá právnu subjektivitu, a ktorý teda právne neexistuje, účinnou náhradou za sociálne istoty, ktoré sú síce deklarované, no ktoré v podstate nie sú. Skupinový narcizmus v sociálnej práci znamená pre jej klienta popri posilňovaní jeho problému prepadnutie do ďalších sociálnych patológií.

„Keď verejnú ochrankyňu práv Janu Dubovcovú oslovili dvaja chovanci Reedukačného centra v Hlohovci, že sú vystavení hororovým podmienkam, v marci tohto roka tam zašla a urobila prieskum. Pomery ju šokovali. (...) Z 27 detí 17 uviedlo, že vychovávateľa používajú telesné tresty – facky, päste, kopance do brucha, vulgárne ich urážajú. Šesť mien údajných tyranov sa opakovalo. Chovanci sa mali domáhať pomoci vedenia či psychológa, ale neúspešne“ (Sudor, 2013). Podľa medializovaných správ doposiaľ nebolo podané trestné oznámenie. Už na základe týchto správ možno konštatovať, že oblasť záchranu človeka v sociálnej núdzi môže byť bezpečným zázemím pre patologických agresorov. Keď zjídeme do neďalekej histórie, konkrétne do počiatkov druhej svetovej vojny, nad správami o vraždení židov komandami SS dlho zatvárali oči aj čelní predstavitelia spojencov. Až do doby, pokiaľ ich neprinútila zaoberať sa témou holocaustu všadeprítomná publicita. Laicky možno konštatovať, že svet má radšej milosrdnú lož, než krutú pravdu. Odborne je nutné vyjadrenie, že etika sa v praxi bez reálnej hrozby reálnej sankcie prejaví len málokedy.

Ida Želinská ako bývalá riaditeľka detského domova a bývalá šéfka Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny v Bratislave sa v tlači vyjadrila o paušalizovanom prístupe sociálnej pracovníčky k dieťaťu z detského domova s problémami, keď rozhoduje o jeho ďalšom osude, takto: “(...) v skutočnosti s

ním často narába ako s vecou. Návrh na jeho zavretie do polepšovne napíše, hoci ho takmer nevidí. Pozrie si listinné dôkazy zo školy, ale ani jej nenapadne, že tá sa len chce, celkom logicky, zbaviť problémového žiaka. A miesto toho, aby sociálka prišla do školy a pracovala s chuligánom, vezme ho a zavrie. Je to totiž jednoduché, rýchle a naoko efektívne” (Sudor, 2013).

1. HROZBA NARCIZMU V SOCIÁLNEJ PRÁCI

Sociálna práca sa menej či viac odborne vyučuje vo väčšine univerzitných miest Slovenska, no praktická podoba je veľmi často práve takáto. Otázka je, do akej miery k výslednej podobe praxe prispievajú práve naši kolegovia z vyučovacieho procesu. Napríklad autor tohto referátu namiesto odborného hodnotenia písomnej práce k dizertačnej skúške dostal do rúk posudok, ktorý pôsobí ako vyjadrenie stredovekej inkvizície. Vyjadrenie: „*Vyzerá to tak, že napr. Cirkev je z tohto pohľadu donucovacou organizáciou a sekty sú užitočné, lebo eliminujú monopol Cirkvi na pravdu?*“ (Fabian, 2009) nie je riešením z hľadiska sociálnej práce, ale skôr rieši, kto má mať v spoločnosti dominantné postavenie, čo asi nebude riešenie podľa zásad demokratickej spoločnosti. Pri zachovávaní slobody vyznania podľa ústavných zákonov, medzinárodných noriem, ktorými je Slovenská republika viazaná, a podľa noriem trestného práva, riešenie otázky, či má Cirkev v Slovenskej republike, v Európskych spoločenstvách, či na všetkých svetadieloch vrátane Antarktídy, monopol na pravdu, vôbec nerieši situáciu nadbytočného dieťaťa, ktoré práve dostáva výprask gumovými hadicami, alebo umelými rohožami. Okrem varianty, v ktorej riešiteľ tejto otázky schvaľuje týranie a vraždenie chovancov pracovníkmi sociálnych zariadení z dôvodov vysokých finančných ziskov a nadržíava preto páchatateľom trestných činov.

Podľa E. Fromma „*incestné puto k matke obsahuje v sebe veľmi často nielen túžbu po matkinej láske a ochrane, ale tiež strach pred ňou. Strach je tu predovšetkým dôsledkom samotnej závislosti, ktorá v danej osobe potláča pocit sily a závislosti*“ (Fromm, 1996, s. 115). Symbioticky incestná fixácia ako druhá zložka syndrómu rozpadu je sprievodným javom narcizmu, či už ide o individuálny alebo o skupinový narcizmus. Jedinec sa fixuje na matku, alebo na jej náhradu, ako na zdroj jeho narcizmu. Nemusí si to uvedomiť. Sociálny pracovník, ktorý je narcizmom postihnutý, sa môže takto ocitnúť v mechanizmoch, akými boli typické napríklad oddiely SS, Červené brigády či sicílska mafia. Ida Želinská v tejto súvislosti hovorí o procesoch, na ktoré naráža, keď chce ušetriť zverencov pred systémovým týraním: „*Množstvo vecí vrátane anonymov, ktoré vám zničia meno a povesť. V systéme pôsobia také kliky, že to jednoducho nejde. Ťažko sa to opisuje, ale keď sa vzpriečite systému, nedržíte s ním „basu“, neprežijete to nielen vy, ale keď odídete či vás vykopnú, budete sa*

pozerat' na to, ako tí, čo nad vami vyhrali, valcujú deti, ktoré ste na začiatku chceli chrániť“ (Sudor, 2013).

2. NEETICKÉ A NEHUMANÉ METÓDY

V nadväznosti na uvedené je vhodné poukázať na názory na neetické konanie a nehumánne metódy, ktoré sa vo vyučovacom procese zo strany vyučujúcich prezentujú. Za všetky bol vybratý nasledujúci citát: „*Psychologická patológia so sebou totiž prináša vždy ako humanitné a z hľadiska subjektívneho prežívania aj nehumánne metódy liečby. Podstatou ostáva jej účinnosť*“ (Žiaková, 2010). Z hľadiska nosnej témy tohto referátu je takmer irelevantná zámena termínu “humánny” termínom “humanitný”, čiže zámena spôsobu s účelom. Kritickým je však presadzovanie takzvaných nehumánnych spôsobov nápravy, a to navyše už vo vzdelávacom procese zo strany akademickej autority. Argument, že nehumánny spôsob nápravy sa javí len z hľadiska subjektívneho prežívania klienta, veľmi neobstojí, lebo v prvom rade v oblasti záchrany človeka v sociálnej núdzi nie je nikdy zaručená účinnosť akejkoľvek terapie. Preto ani nemôže byť odôvodniteľná fyzická či psychická agresia ako účinný postup. V ďalšom rade, keď klient vníma intervenciu voči nemu ako agresiu, táto intervencia agresiou bude. Pripustením týchto kritizovaných zásad do praxe sa blížime k obnoveniu telesných trestov na školách, lebo takýmto spôsobom môžeme argumentovať ich vysokou účinnosťou. V ďalšom rade nemožno opomenúť objektívne zákonitosti psychológie. Neuróza je definovaná ako nesúlad indivídua so sebou samým (Puškárová, 1997). Takzvané nehumánne spôsoby nápravy, ktoré sú pre nemožnosť účinnej obrany vlastne šikanovaním, vzdávajú osobnosť od nej samotnej a jeho neurózu prehľbujú, čiže posilňujú problém klienta. V neposlednom rade uvedený výrok pôsobí ako navádzanie na iniciácie sociálnych patológií. Podľa E. Fromma „*najdôležitejšou podmienkou toho, aby sa v dieťati vyvinula láska k životu, je pre neho potrebné, aby bolo s ľuďmi, ktorí milujú život*“ (Fromm, 1996, s. 54). Klient sociálnej práce je vo vzťahu k sociálnemu pracovníkovi tiež dieťaťom. Pokiaľ však tento pomáhajúci profesionál trpí láskou k smrti a presadzuje v mene krajne neistého cieľa praktiky zamerané proti životu, nekrofilii zákonite prenáša aj na klienta.

Neexistuje žiaden dôkaz, že súčasný systém záchrany, ktorý je výsledkom transformácie celej spoločnosti napojenej na záujmy špekulatívneho kapitálu, by mal byť orientovaný na človeka. Vylučuje to samotný princíp trhového mechanizmu (Lisý, J. a kol., 1998, s.44) a absencia legislatívy, ktorá by sociálnu prácu ako určitú externalitu zabezpečovala. Občianske združenia, ktoré podľa vlastného deklarovania majú saturovať biele miesta v humannej starostlivosti o človeka, nemajú dostatočný potenciál na skutočne dlhodobú humánnu a účinnú pomoc. Popritom neexistuje pluralita organizácií, ktoré majú pomáhať

Ľuďom v sociálnej núdzi. V prospech občianskych združení, ktoré majú chrániť čistotu profesie, a ktoré sami sebe verejne udeľujú ocenenia typu Biela vrana, nehovorí ani verejné vyjadrovanie sa ich pohlavárov ako psychoterapeutov k prípadom Hedvivy M. (SITA, 2010), ktorá podľa všetkých faktov mala naplniť viacero skutkových podstát trestných činov, a ktorá teda doposiaľ z nevysvetlených príčin namiesto odsúdenia na nepodmienečný trest odňatia slobody sa ako domnelá obeť prezentuje v politických frakciách Európskeho parlamentu, a v rozpore s platným právom Slovenskej republiky robí za asistencie niektorých politikov zo spomínaného Európskeho parlamentu orgán kontroly nad činnosťou orgánov činných v trestnom konaní v Slovenskej republike, a obchádza konaním nad rámec zákona všeobecné súdnictvo, Ústavný súd Slovenskej republiky a Európsky súd pre ľudské práva. Etika psychoterapeuta má prísne zakazovať porušovanie tajomstva, ktoré je adekvátne svedeckému či lekárskeho tajomstvu. Nech už vyššie uvedené porušovanie etiky pôsobí akokoľvek sympaticky a humánne. Ani sudca sa nesmie vyjadrovať k prípadu, ktorý práve prebieha. Obdobne je tomu vo veci verejného vyjadrovania sa psychoterapeutky ku kauze „bývalý podpredseda Najvyššieho súdu versus predseda Najvyššieho súdu Š. Harabín“ (Prušová, 2013). Málokto by sa chcel so svojim problémom zdôveriť klaunovi, ktorý ho o niekoľko dní vytrúbi v cirkusovej manéži. V prípade označeného konania pomáhajúceho pracovníka to asi pre triezvo uvažujúceho klienta nemá byť iné. O. Matoušek všeobecne, a teda aj v tejto súvislosti, poukazuje na nepružné praktiky v oblasti záchrany. Podľa neho sú nimi najmä tieto (Matoušek, 1999, s. 45-47):

Idol jednoznačnej diagnózy,
idol jediného správneho postupu,
idol úplnej nápravy.

Napríklad aj v súčasnej vysokoškolskej praxi sa ešte vyžaduje pri poukazovaní na prepojenie všeobecne známych zhubných kultov a siekt s občianskymi združeniami dôkaz, respektíve faktické dokazovanie, že k takémuto prepojeniu môže dôjsť (Žilová, 2008). Sociálna práca takto môže zásluhou niektorých jedincov mať tendenciu sklzávať do umenia pre umenie, ktorého výsledkom môžu byť referáty plné odvolávok typu „*A bolo uverejnené v tomto šlabikári, B bolo uverejnené v tamtom šlabikári, C pochádza zo slovenského vydania holandského šlabikára a D je citáciou zo zahraničného šlabikára písaného cyrilikou*“. Človek ako žiadaný objekt žiadaného pôsobenia sociálnej práce sa obrazne v tých šlabikároch napokon stratí, a pokiaľ ho akademický pracovník tiež obrazne týmito knihami neudusí, asi ho nimi umlátí na smrť. Uvedená asociácia môže v praxi mať podobu výroku sociálneho pracovníka: „*A čo má byť, že ste sa s niekým práve teraz rozišiel/la? Možno to nebol ten pravý/tá pravá. Choďte domov, pracujte na sebe. A sem prídte, až*

budete mať naozajstný problém!“, či podobu jednoduchého oznamu: „*Musíte si platiť.*“

3. POPULISICKÁ IDEOLÓGIA A SOCIÁLNA PRÁCA

V nadväznosti na vyššie uvedené je na mieste otázka: „*Z akého dôvodu má sociálna práca riešiť otázku, či úplne zakázať alebo nezakázať interrupcie?*“ respektíve, „*Je interrupcia naozaj vraždou?*“, respektíve, „*Má nasciturus neodňateľné právo na život?*“ Rímske právo ako základ právneho systému kontinentálnej Európy priznávalo nasciturovi (pozn.: počatému, ale ešte nenarodenému dieťaťu) občianske práva, pokiaľ sa narodí. Akýkoľvek odklon od antického Rímskeho práva v dejinách bol vždy v celkový neprospech právneho systému krajiny. Keď odhliadneme od faktu, že podľa logiky militantných odporcov interrupcií by aj uhynutie čo i len jednej spermie mohlo byť vraždou, takže vrahom by bol potom každý človek, je omnoho pohodlnejšie poukazovať na problémy nenarodených, než prakticky a úspešne riešiť dlhodobé problémy tých, ktorí sa už narodili a ktorí sú nesolventní, takže nemôžu prispievať ani na kostol, a sú navyše v komplikovanej sociálnej núdzi. Sociálna práca sa ale podľa zámerov pri jej kreácii nemá transformovať na nástroj populistickej ideológie, ale má hľadať cestu k človeku a pomáhať mu k svojpomoci. Sociálna práca ako praktická činnosť rozhodne nie je etablovaná v takej vysokej miere, ako by mohol usudzovať laik podľa množstva vedeckej literatúry. V praxi v podstate ide vo väčšine prípadov o pracovné miesta kreované z čias totalitného režimu, čo sa v praxi často odráža v prístupe ku klientovi. Pokiaľ Sociálna práca na akademickej úrovni bude schvaľovať prežitú totalitné praktiky, či pokiaľ bude paušálne považovať za účinné nevedecké medicínske praktiky kreované ešte koncom osemnásteho storočia, konečným efektom môže byť uvoľňovanie priestoru pre organizácie, ktoré vykazujú symptómy zhubných organizácií, ako napríklad Scientológia, ktoré však do ideológie upozorňovania na nevedeckosť starých praktík zahrňujú. „*Americkí scientológovia pre verejnosť odhalili aj také závažné porušovanie ľudskosti, ako je zneužívanie drog pri výsluchoch či vo väzniciach, alebo pokusy s halucinogénmi na nič netušiacich ľuďoch*“ (Škvaril, 1995, s. 31). Aj na Slovensku sa v tomto kalendárnom roku 2013 objavili pútače, na ktorých scientológovia poukazujú na nehumánne a nevedecké metódy psychiatrie. Táto ideológia má všetky predpoklady, aby sa v čo najširšom meradle etablovala na úkor sociálnej práce.

ZÁVER

Ako naznačuje samotný názov „syndróm rozpadu“, zhubný narcizmus, symbioticky incestná fixácia a láska k smrti ako jeho zložky vedú k deštrukcii osobnosti, k poruche osobnosti a k poškodzujúcemu správaniu. Pre postihnutého sociálneho pracovníka to znamená podľahnutie kultu osobnosti, a v konečnom dôsledku ho vedie k sektárstvu a ku kultovej závislosti, ktorá na úrovni praktickej a akademickej sociálnej práce je iniciátorom celej škály sociálnych patológií a posilňuje problémy klientov.

Literatúra

- [1] Aliancia Fair play & Via iuris. 2009. *OCENENÍ 2009* [online]. Bratislava : Biela vrana. Dostupné na internete : <<http://bielavrana.sk/oceneni2009.php>>.
- [2] FABIAN, A. 2009. *Oponentský posudok. Kultu a sekty. JUDr. PhDr. Peter Ďurkovský. Pokrok a regres. Písomná práca k dizertačnej skúške.* Ružomberok : 2009.
- [3] FROMM, E. 1996. *Lidské srdce.* Praha : SIMON AND SIMON PUBLISHERS, 1996. ISBN 80-85637-28-6.
- [4] LISÝ, J. a kol. 1998. *Ekonomía. Všeobecná ekonomická teória.* Bratislava : 1998. ISBN 80-88715-43-1.
- [5] MATOUŠEK, O. 1999. *Ústavní péče.* Praha : SLON, 1999. 2. vyd. ISBN 80-85850-76-1.
- [6] MIKUŠOVIČ, D. 2013. *Za názor na Harabina stíhajú, psychiatricku niekto udal na polícii* [online]. Bratislava : SME.sk [2013-08-22]. Dostupné na internete : <<http://www.sme.sk/c/6910124/za-nazor-na-harabina-stihaju-psychiatricku-niekto-udal-na-policii.html#ixzz2g2HoAWj>>
<<http://www.sme.sk/c/6910124/za-nazor-na-harabina-stihaju-psychiatricku-niekto-udal-na-policii.html>>.
- [7] PECK, M. S. 1994. *Dále nevyšlapanou cestou.* Olomouc : Votobia, 1994. ISBN 80- 85885-12-3.
- [8] PRUŠOVÁ, V. 2013. *Harabin sa opäť súdi, od psychiatricky žiada peniaze za názor* [online]. Bratislava : SME.sk [2013-06-25]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/6847928/harabin-sa-opat-sudi-od-psychiatricky-ziada-peniaze-za-nazor.html>>.
- [9] PUŠKAROVÁ, M. 1997. *Múdry stavec.* Bratislava : SOFA, 1997. ISBN 80-85752-31-X.
- [10] SITA. 2010. *Kauza Malinová : Psychiater v otvorenom liste preukázateľne klamal* [online]. Bratislava : Aktuality.sk [2010-05-17]. Dostupné na

- internete: <<http://www.aktuality.sk/clanok/163618/kauza-malinova-psychiater-v-otvorenom-liste-preukazatelne-klamal/>>.
- [11] SUDOR, K. 2013. *Deti z polepšovne: Mlátiť nás a ponižujú* [online]. Bratislava : SME.sk [2013-08-21]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/6908846/deti-z-polepšovne-mlatia-nas-a-ponizuju.html>>.
- [12] SUDOR, K. 2013. *Za 19 rokov ho zavreli do 17 ústavov. Nie je to zločin?* [online]. Bratislava: SME.sk [2013-08-30]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/6916380/za-19-rokov-ho-zavreli-do-17-ustavov-nie-je-to-zlocin.html>>.
- [13] ŠKVARIL, R. 1995. *Had leze z víry*. Praha : 1995. 1. vyd. ISBN 80-85609-93-2.
- [14] ŽIAKOVÁ, E. 2010. *Školiteľský posudok na minimovú prácu PhDr. Petra Ďurkovského na tému s názvom "Kulty a sekty – pokrok a regres"*. Ružomberok : 2010.
- [15] ŽILOVÁ, A. 2008. *Oponentský posudok k rigoróznej práci „Pôsobenie kultov a siekt v súčasnej spoločnosti a jeho dopad na sociálnu prácu“*. Ružomberok : 2008.

JUDr. PhDr. Peter Ďurkovský, PhD.

Národné centrum prevencie sociálnej patológie, o. z.

Predmestská 62

010 01 Žilina

E-mail: peter.durkovsky1@gmail.com

www.ncpsp.host.sk

V.

K CESTÁM KVALITATÍVNEHO ROZVOJA SOCIÁLNEJ PRÁCE AKO VEDY NA SLOVENSKEJ AKADEMICKEJ PÔDE

**About the ways of qualitative development of social work in terms
of science on slovak academic grounds**

STANISLAV MATULAY

Abstrakt

V úvode nášho príspevku sa zaoberáme skutočnosťou, že sociálna práca ako veda je veľmi mladá, a pokiaľ sa týka jej existencie na slovenskej akademickej pôde, jej vývoj bol počas rokov 1949 – 1989 prerušený vtedy vládnuou komunistickou mocou. V ďalšom texte rozoberáme jednu z ciest kvalitatívneho rozvoja sociálnej práce ako vedy, a to zmenu kvantity publikačnej produkcie slovenských odborníkov, respektíve preferenciu jej kvality pred kvantitou. Odvolávame sa pritom na skutočnosť, že obdobie budovania sociálnej práce trvajúce viac ako dve desaťročia už máme za sebou. Okrem už povedaného, analyzujeme možnosti zvyšovania kvality výstupov z vedeckých konferencií z pohľadu organizátorov daných konferencií i z pohľadu jej aktívnych účastníkov. V závere zdôrazňujeme dôležitosť empirických výskumov, ako hlavného aspektu kvalitatívneho rozvoja sociálnej práce ako vedy.

Kľúčové slová

Sociálna práca. Kvalita. Kvantita. Empirický výskum.

Abstract

In the introduction of our contribution we concentrate on the fact that social work is a young science, and, when considering its existence in Slovak academic grounds, its development was interrupted during the years 1949 – 1989 by the power of communist government. In the next part of the text we analyse one of the ways of qualitative development of social work in terms of science, e.g. the change of the publication production quantity of Slovak experts, or, better to say, the preference of its quality over the quantity. We take it for a fact that the era of social work creation, lasting more than two decades, is already completed. Besides all the things said we, as well, analyse the possibilities of the academic conference output quality improvement from the point of view of the conference conveners as well as the point of view of its active

participants. In the conclusion we emphasise the importance of empirical researches, since we consider them to be the main aspect of the qualitative development of social work in terms of science.

Key words

Social work. Quantity. Quality. Empirical research.

ÚVOD

Prirodzenou ambíciou každej vedy, spravidla dost' rýchlo po jej samotnom vzniku, je dosiahnuť čo najširšie uznanie, a to v prvom rade príslušnou odbornou, ale i laickou verejnosťou. Je logické, že čím je daná veda mladšia, tým je túžba po takejto akceptácii silnejšia; všetky staršie vedy, čiže vedy, ktoré sa etablovali už pred dlhými stáročiami, túto potrebu už nemajú, pretože akceptáciu už dávno dosiahli.

Sociálna práca je celosvetovo jednak vedou veľmi mladou, jej vznik sa časovo viaže v podstate až na začiatok dvadsiateho storočia, a jednak pokiaľ sa týka Slovenska, tak je vedou úplne mladou, ktorá má len málo viac ako dve desaťročia, pretože v časovom období od roku 1949 po rok 1989 bola vtedy vládnucim socialistickým systémom vymazaná z mapy na Slovensku pestovaných vied.

Je samozrejmé, že jej opätovný návrat na slovenskú akademickú pôdu, bol značne urýchlený a uľahčený prekladmi viacerých odborných prác, osobitne autorov písucich anglicky a nemecky, ktorí, ako je verejne známe, udávajú aj v tejto vede tón.

Druhou vecou už je, že podľa nášho názoru je povinnosťou, osobitne tých, ktorí sa živia sociálnou prácou na slovenskej akademickú pôde, prispievať k jej rozvoju, a to osobitne k rozvoju jej teórie. Osobne sa domnievame, že akceptáciu sociálnej práce predstaviteľmi ostatnými sociálnych i iných vied na Slovensku, dosiahneme iba produkciou autorskej, čiže originálnej tvorby. Opieranie sa len o teoretické práce a výskumy zahraničných autorov, nám dlhodobo k tejto akceptácii nepostačí. A to sa týka aj pohodlnej cesty čerpania z českých prekladov nemeckých a anglických autorov, ako aj prác českých autorov, ktoré sú na týchto prácach založené.

Samozrejme, že nestačí si dané veci len želať, treba sa na rozvoji sociálnej práce ako vedy aktívne zúčastniť, osobitne vtedy, keď to máme de facto v popise našej pracovnej náplne. A to je aj cieľ tohto nášho príspevku.

1. K JEDNEJ Z CIEST ROZVOJA KVALITY SOCIÁLNEJ PRÁCE AKO VEDY – PREMENA KVANTITY V KVALITU

Všeobecné poznámky

Na margo kvantity ako dôležitého aspektu súčasnej sociálnej práce ako vedy poznamenávame:

- Je všeobecne známe, že počet katedier sociálnej práce je na slovenské pomery nevídaný, katedry sociálnej práce fungujú na najrozličnejších univerzitách a vysokých školách po celom Slovensku.
- Rovnako si môžeme dovoliť tvrdiť, že personálna kapacita týchto katedier viacnásobne prevyšuje kapacitu napr. katedier sociológie, psychológie a všetkých možných iných vied, sociálnych, humanitných, či technických.
- Z enormného nárastu počtu katedier sociálnej práce, ako i z rozvoja tohto študijného odboru vyplynul rovnako enormný počet docentov a profesorov sociálnej práce, nehovoriac o absolventoch doktorandského štúdia, čiže nositeľov vedecko-pedagogického titulu PhD.
- Nárast počtu vyššie kvalifikovaných (prevažne) učiteľov sociálnej práce sa prejavil aj v množstve publikovaných prác vyššej hodnoty, čiže monografií a učebníc sociálnej práce, aj keď vždy je možné diskutovať o ich kvantite, či kvalite.
- Napokon jednoznačne kladne sa odrazil daný kvantitatívny rozvoj v počte organizovaných vedeckých konferencií, osobitne tých so zahraničnou účasťou, s čím súvisí aj veľký počet príspevkov v zborníkoch z rôznych oblastí sociálnej práce.

Každá veda (a vôbec každý sociálny a spoločenský jav) má svoju kvantitatívnu stránku a kvalitatívnu stránku. Z tohto pohľadu je určite možné vyššie uvedený stručný, súhrnný výpočet kvantitatívnych úspechov rozvoja sociálnej práce ako vedy po roku 1989, čiže po jej návrate na akademickú pôdu Slovenska, hodnotiť kladne. Určitá väčšia kvantita autorov píšucich o sociálnej práci, a s tým spojená aj väčšia kvantita publikovaných prác je určite potešiteľná, pretože do určitej miery vytvára základné podmienky aj pre nárast kvality.

Na druhej strane, ako je všeobecne známe, vo všeobecnosti, samotná vyššia kvantita, a to v aj v prípade publikačnej činnosti v oblasti každej vedy, a teda aj sociálnej práce neznamená automaticky aj jej vyššiu kvalitu. Na základe svojich viacročných skúseností z organizovania takýchto konferencií i z množstva našich účastí na konferenciách organizovaných inými, si dovoľujeme vysloviť nasledovné závery, ktorými chceme poukázať na možné cesty prechodu kvantity publikovaných príspevkov v ich kvalitu.

Z pohľadu organizátorov vedeckých konferencií z oblasti sociálnej práce:

2. Každý organizátor by mal ďalej pracovať na špecifikácii zamerania svojej konferencie, a to vrátane špecifikácie tematických oblastí, ktoré jasne vymedzujú, ktoré oblasti sociálnej práce budú na danej konferencii pertraktované.
3. Nech už sa jedná o akúkoľvek oblasť sociálnej práce, jedna z tém každej konferencie by mala niesť názov: Informácie z empirických výskumov (samozrejme opäť z danej oblasti).
4. Každý organizátor daných konferencií by mal podrobiť všetky zborníky, ktoré z nich vydal, to znamená všetky príspevky, ktoré dané zborníky obsahujú, kvantitatívnej i kvalitatívnej analýze.

Vypracovanie takejto analýzy by umožnilo:

1. vyhodnotiť kvantitatívne aspekty publikovaných výsledkov (počet autorov, ich znaky, počty príspevkov a ich znaky, počet autorov a ich príspevkov za jednotlivé oblasti a jednotlivé roky, ako i sumárne a pod.),
2. vyhodnotiť kvalitatívne aspekty publikovaných príspevkov,
3. vyhodnotiť celkový trend prínosu daných konferencií, a to hlavne z hľadiska kvalitatívneho, ktoré je v konečnom dôsledku rozhodujúce.

Z pohľadu autorov príspevkov:

1. pridržovať sa pri písaní príspevkov na jednotlivé konferencie oblastí svojho vedeckého záujmu, ktorý by mal byť v súlade s pedagogickou činnosťou,
2. cielene sa zúčastňovať konferencií, ktorých tematické zameranie čo najviac rezonuje s oblasťami nášho záujmu, z čoho vyplýva aj uprednostnenie účasti na konferenciách organizovaných tými istými organizátormi, pred striedaním rôznych konferencií,
3. cielene sa zameriavať na to, aby aspoň určité percento našich príspevkov na konferencie, bolo založené na našich empirických výskumoch.

ZÁVER

Z biblickej múdrosti pramení poznanie, že všetko má svoj čas; a to teda platí aj o kvalitatívnom rozvoji sociálnej práce ako vedy na slovenskej akademickej pôde. Prvé, pionierske obdobie, obdobie budovania jej základov už po uplynutí viac ako dvoch desaťročí máme za sebou.

Z toho podľa nás vyplýva, že už nastal čas, prejsť od preferovania kvantity publikačnej činnosti k jednoznačnému a cieľavedomému preferovaniu jej kvality. Niektoré cesty k zvýšeniu tejto kvality sme naznačili v texte nášho príspevku.

Na záver ešte raz zdôrazňujeme, že za hlavnú cestu zvyšovania kvality sociálnej práce ako vedy, považujeme realizáciu čo najväčšieho počtu empirických výskumov; súvis empirie a teórie patrí nakoniec k hlavným a všeobecne prijatým aspektom každej vedy.⁵

Dôležitosť tejto požiadavky vyplýva podľa nášho názoru hlavne z dôvodu značne odlišného sociálneho a spoločenského prostredia, ktoré je realitou v Anglicku, respektíve v Nemecku a na Slovensku. Z daných odlišností, ktoré sú všeobecne známe vyplýva aj to, že výsledky výskumov, ako i teórie, ktoré sú aspoň čiastočne na nich založené, by sme nemali preberať nekriticky, bez reflexie špecifík slovenských sociálnych a spoločenských pomerov.

Literatúra

- [1] BENČO, Jozef. 2001. *Metodológia vedeckého výskumu*. Bratislava : IRIS, 2001. ISBN 80-89018-27-0

doc. PhDr. Stanislav Matulay, PhD., mim. prof.

VŠZaSP sv. Alžbety, n.o. v Bratislave
Ústav sv. Cyrila a Metoda v Partizánskom
E-mail: smatulay@gmail.com

---

⁵ BENČO, J. 2001. *Metodológia vedeckého výskumu*. Bratislava: IRIS, 2001. s. 13-18

VI.

ŠKOLSKÍ SOCIÁLNI PRACOVNÍCI A SOCIALIZÁCIA V SLOVENSKÝCH ŠKOLÁCH

School social workers and socialization in slovak schools

LIANA KRČMOVÁ

Abstrakt

V USA majú školskí sociálni pracovníci dlhoročnú tradíciu. Školskí sociálni pracovníci riešia psychickú a sociálnu pohodu populácie študentov od základných škôl po univerzity. Okrem poskytovania informácií a poradenstva pre študentov, školskí sociálni pracovníci pomáhajú študentom, rodičom a zamestnancom školy spoločne pracovať na riešení problémov prostredníctvom komunikácie a poskytovaním odporúčaní na iné zdroje. V tomto príspevku chceme upozorniť na niektoré teoretické problémy a legislatívne záležitosti, ktoré môžu mať následne významný vplyv na navrhnutie celospoločenského systému prevencie sociálnej patológie na slovenských školách. Existujúce definície niektorých sociálnych profesií na Slovensku sú buď príliš široké (všeobecné), alebo príliš úzko špecifikované.

Kľúčové slová

školský sociálny pracovník, škola, sociálny pedagóg, školský špeciálny pedagóg, socializácia, profesia, sociálno-patologické javy, žiaci, študenti, zákon

Summary

School social workers have a long tradition in the USA. School social workers address the psychological and social well-being of student populations ranging from elementary schools to universities. In addition to providing information and counseling for students, school social workers help students, parents and school staff work together to solve problems by communicating and providing referrals to other resources. In this paper we want to highlight a few theoretical problems and legislative issues, which may subsequently have a significant impact on putting up of the society-wide system of the prevention of social pathology in Slovak schools. The existing definitions of certain social professions in Slovakia are either too broad (general), or too narrow.

Keywords

School Social Worker, School, Social Educator, School Special Education Teacher, Socialization, Profession, Socio-pathological phenomena, Pupils, Students, Rule

ÚVOD

Sociálna práca na školách na Slovensku sa nemôže naplno socializovať a problematickí žiaci nebudú aktívne resocializovaní, ak štátna správa a jej zodpovední pracovníci nepriznajú oficiálne potrebu zo strany spoločnosti a škôl zamestnať školských sociálnych pracovníkov na všetkých základných a stredných školách v SR, a nebude vydaný o tom konkrétny ministerský výnos - vyhláška, minimálne v rámci účinnej prevencie negatívnych sociálno-patologických javov na školách - ako pomoc pre pedagógov, ktorí už sami nezvládajú nápor problémových žiakov, alebo ako dlhodobá účinná forma pomoci pre deti zo sociálnymi problémami, a tiež pre žiakov čeliacich sociálno-patologickým javom v školskom prostredí.

„Školskí sociálni pracovníci sú jednou z troch profesijných skupín, poskytujúcou služby žiakom. Poskytujú poradenské služby deťom a dospievajúcim v školách v Spojených štátoch amerických. Školskí sociálni pracovníci pracujú v školách už viac ako 100 rokov a sú uznávaní vo väčšine amerických štátoch a viacerých zahraničných krajinách. Väčšina školských sociálnych pracovníkov má titul „Magister sociálnej práce“, a majú absolvovanú špecializovanú odbornú prípravu na pomoc študentom v rámci miestnych škôl. Školská sociálna práca v USA má rozsiahlu históriu, datuje sa k rokom 1906 - 1907, kedy bola zavedená v New Yorku, Bostone, Chicagu a v New Haven, CT“ (zdroj http://en.wikipedia.org/wiki/School_social_worker). Táto špecifikácia práce amerických školských sociálnych pracovníkov bola vytvorená z viacerých oficiálnych zdrojov - od rôznych národných asociácií školských sociálnych pracovníkov, z rôznych štátov USA.

„Sociálni pracovníci v USA sú zamestnaní, alebo zazmluvnení školskými distriktami a vzdelávacími inštitúciami, aby študentom pomáhali vyrovnat' sa s osobnými a psychologickými problémami, ktoré majú vplyv na ich školský výkon, správanie sa, a ich socializáciu. Osobným vplyvom, prostredníctvom triednych alebo celoškolských stretnutí, školskí sociálni pracovníci riešia otázky týkajúce sa študentskej populácie, ktorej slúžia - ako je otázka školskej dochádzky, nelegálnych drog, alebo nebezpečenstva alkoholizmu, tehotenstva u tínedžeriek a otázka prispôsobenia sa sociálnemu prostrediu školy. Môžu tiež pomôcť učiteľom a správcom škôl pri riešení problémov správania sa, alebo postojov. Prostredníctvom komunikácie so študentami môžu nájsť príčiny ich núdze a úzkostí. Ak je to potrebné, môžu školskí sociálni pracovníci poskytovať informácie o vonkajších podporných službách a agentúrach, aby študentom pomohli vyrovnat' sa s ekonomickými, emocionálnymi, alebo fyzickými problémami. Školskí sociálni pracovníci sa niekedy zameriavajú na určité skupiny žiakov, ako sú osoby so zdravotným postihnutím, alebo na rizikové skupiny študentov“ (ERROL, E., Educational Portal, 2013). Maureen Larson

(Educational Portal, online) uvádza, pokiaľ ide o požadované vzdelanie na školských sociálnych pracovníkov v USA - okrem titulu Magister sociálnej práce aj existenciu Certifikátu „Špecialista školskej sociálnej práce“, ktorý vydáva NASW – Národná asociácia sociálnej práce v USA – na jeho vydanie sú potrebné profesionálne referencie a zloženie predpísanej skúšky.

Bragg (1976 In WEISS, I. ET AL. 2004, s. 3) tvrdí, že socializácia je proces, počas ktorého jedinec získava identifikáciu so špecifickou skupinou a prijíma profesijnú identitu. V sociálnej práci ako u iných profesií, tento proces zahŕňa mechanizmy, prostredníctvom ktorých sa jednotlivci snažia spojiť internalizáciu (internalizácia je osvojenie, prijatie normy, myšlienky) profesie s konkrétnymi hodnotami, záujmami, zručnosťami a vedomosťami, ktoré charakterizujú profesiu, ktorú s nimi spájajú. (Ryan, Fook & Hawkins, 1995 In WEISS, I. ET AL., 2004, s. 3). Podľa Oláha a Schavela (2006, In SIROTIKOVÁ, Z. , 2009, s. 466) medzi úlohy školského sociálneho pracovníka patrí predchádzanie vzniku nepriaznivých sociálnych udalostí v školskom prostredí; zlepšenie vzťahov v interakcii prostredia sociálneho, školského a klienta; pomáhanie pri prekonávaní školských ťažkostí; spolupracovanie s inými odborníkmi za účelom poskytnutia komplexnej ochrany; zhromažďovanie informácií o konkrétnych sociálnych udalostiach v školskej sociálnej práci; uplatňovanie legislatívnych opatrení a noriem, etc. Ako príklad pre iné univerzity v oblasti sociálneho poradenstva pre svojich študentov ide už niekoľko rokov Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce svätej Alžbety (VŠZaSP) v Bratislave. Vysoká škola sprevádzkovala Centrum sociálneho poradenstva pre študentov a priateľov VŠZaSP sv. Alžbety. Úlohou centra je poskytovať poradenstvo pre študentov a priateľov vysokej školy. Toto centrum má odborného garanta - profesora doc. Michala Oláha, a poradenstvo tu poskytujú viacerí odborníci z Katedry sociálnej práce – dennej formy štúdia - ako napríklad poradenstvo v oblasti sociálnej kurately, ženské poradenstvo, poradenstvo ženám, ktoré prežili násilie; špeciálno-pedagogické poradenstvo, duchovné poradenstvo, poradenstvo v oblasti finančnej gramotnosti, etc. (VŠZaSP sv. Alžbety, 2013, online).

Vytvárajú otázky – je správne, v dnešnej dobe veľkých sociálnych rozdielov v spoločnosti a medzi spolužiakmi v jednej triede, vysokej dlhodobej nezamestnanosti, častej chudoby v rodinách s viacerými a malými deťmi, vzrastajúceho sociálneho napätia a agresivity žiakov na školách – že nie sú na všetkých základných a stredných školách v SR zamestnaní a aktívne činní školskí sociálni pracovníci? Je správne, že školskí sociálni pracovníci nepôsobia na slovenských stredných školách, hoci aj študujúci tínedžeri majú svoje sociálne problémy, problémy s prekonávaním hormonálnych zmien, puberty a hľadáním vlastnej identity, so záškoláctvom, drogami, prostitúciou, s nedostatkom peňazí na financovanie, úspešné dokončenie štúdia, s dochádzkou do školy, s absenciou citovej podpory v domácom prostredí, šikanou, etc.? Je

etické voči pedagogickým zamestnancom školy, aby zriaďovatelia škôl zväčša odmietali zamestnať sociálnych pracovníkov, ako niečo „nie príliš potrebné“ (pretože im to nenariaďuje žiadna ministerská vyhláška), a pedagógovia na školách musia tak nielen celé hodiny vyučovať, pripravovať si pomôcky na vyučovanie, opravovať písomky, zvyšovať si neustále kvalifikáciu - ale zároveň pravidelne suplovať prácu neexistujúcich sociálnych pracovníkov na školách a sami riešiť sociálne problémy žiakov a rôzne delikty žiakov na škole, často veľmi nepríjemné situácie so žiakmi – ako je šikana medzi žiakmi, neúnosné vyrušovanie na hodinách neprispôsobivými žiakmi, problematické deti z nefunkčných a sociálne slabých rodín s minimálnou alebo slabou dochádzkou do školy, tajné fajčenie a drogovanie školákov, slovné a často aj fyzické útoky niektorých detí na spolužiakov a pedagógov - úplne sami, bez pomoci školských sociálnych pracovníkov?

1. ZAČIATKY ŠKOLSKÝCH SOCIÁLNYCH PRACOVNÍKOV NA SLOVENSKÝCH ZÁKLADNÝCH ŠKOLÁCH

V USA je školský sociálny pracovník pod záštitou Národnej spoločnosti sociálnych pracovníkov - NASW. NASW prijala v roku 1978 štandardy pre služby, ktoré poskytoval sociálny pracovník. Od roku 1992 do roku 2002 boli tieto štandardy upravované podľa potrieb školských sociálnych pracovníkov, pracujúcich v oblasti školskej sociálnej práce. (SIROTIKOVÁ, Z. In HEJDIŠ - KOZOŇ, A. 2009, s. 467) Snahy o implementovanie práce profesionálnych sociálnych pracovníkov do škôl sú v niektorých mestách na Slovensku evidentné. Napríklad v roku 2006 sa mesto Považská Bystrica (povazskabystrica.sk, online, 2006) pochválilo, že „od začiatku školského roka začal na ich Základnej škole (ZŠ) Slovenských partizánov a ZŠ Rozkvet v rámci pilotného projektu pôsobiť školský sociálny pracovník. Išlo podľa nich o absolútnu novinku v slovenskom štátnom školstve, ktorú vďaka iniciatíve Petra Lengyela do života uviedlo mesto Považská Bystrica.“ Tvorcom nápadu bol absolvent štúdia na strednej pedagogickej škole Peter Lengyel, vtedy študujúci na vysokej škole. V ústrety mu vyšiel primátor mesta aj mestskí úradníci. O tomto prvom školskom sociálnom pracovníkovi informoval aj denník SME (12.19. 2007, online) V Považskej Bystrici zriadil mestský úrad funkciu školského sociálneho pracovníka. Vznikla najmä preto, lebo školy nezvládali nápor problémových žiakov. V danom školskom roku pôsobil školský sociálny pracovník na V. a VIII. Základnej škole na sídlisku Rozkvet. Ide o sídlisko, kde žije veľa mladých rodín s problémovými deťmi. Podľa hovorkyne mesta plánovali rozšíriť pôsobenie školského sociálneho pracovníka aj na ďalších školách, lebo ohlas rodičov aj samotnej školy bol pozitívny.

Školského sociálneho pracovníka zriadilo od od októbra 2007 aj mesto Nová Dubnica, a rok predtým začal pôsobiť v Cirkevnej škole v Trnave. Možno konštatovať, že Cirkevná škola v Trnave je aj vďaka zverejnenej činnosti a hodnotenia činnosti ich sociálneho pracovníka vzorovým modelom pôsobenia školského sociálneho pracovníka na Slovensku. Sociálna pracovníčka (členka medzinárodného rehoľného spoločenstva) B. Ciuttiová veľmi podrobne opísala svoje pôsobenie v tejto funkcii vo svojom príspevku na konferencii v Trnave. (Zborník Trnava, 2008, s. 30) Ako školská sociálna pracovníčka sa snažila odhaliť náznaky sociálno-patologického správania u žiakov, pričom značnú pozornosť venovala rodine žiaka. Takisto sa snažila zmapovať rodiny žiakov, ktoré sa nachádzajú v sociálnej núdzi a poskytnúť im poradenstvo, či pomoc pri vybavovaní dotácií na stravu, školské pomôcky, uplatnení nároku na dávku v hmotnej núdzi. Sekundárna prevencia je orientovaná na podchytenie žiaka nachádzajúceho sa v rizikovom prostredí a v rámci terciárnej prevencie sa školská sociálna pracovníčka Mgr. Barbora Ciuttiová na Základnej škole Angely Merici v Trnave sústreďovala na zabránenie prehlbovania alebo opakovania sociálno-patologického správania sa, a to aj prostredníctvom individuálnej práce s rizikovým žiakom. Jej cieľom bolo priviesť žiaka k uvedomeniu si vlastných schopností, k vyhodnocovaniu svojich výsledkov a k prevzatíu zodpovednosti za svoje činy ; k zvládaniu sociálnych úloh v triede, k uvedomeniu si hodnoty úspechu a radosti, pričom sa vždy snažila získať rodičov žiaka pre spoluprácu so školou. Poskytovala aj konzultačné hodiny pre rodičov a žiakov na škole. Na webe ZŠ sv. Angely Merici možno nájsť výstižnú definíciu školského sociálneho pracovníka: *„Školský sociálny pracovník je sociálny pracovník s VŠ vzdelaním v odbore sociálna práca, ktorý prostredníctvom metód sociálnej práce pôsobí na ZŠ ako: komunikačný prvok medzi školou, rodinou a odbornými inštitúciami a ako koordinátor prevencie sociálno-patologických javov (ako sú záškoláctvo, delikvencia, agresia, závislosti, šikanovanie, syndróm CAN, zanedbávanie a zneužívanie dieťaťa). Školský sociálny pracovník pomáha žiakom vysporiadať sa s krízou, stať sa úspešnými žiakmi, získať osobné a sociálne kompetencie, a to práve vďaka včasnej identifikácii problému, prevencii, intervencii, poradenstvu a podpore“* (http://www.zsamtt.edu.sk/soc_prac.htm, online).

2. ŠKOLSKÝ SOCIÁLNY PRACOVNÍK VERZUS SOCIÁLNY PEDAGÓG

Školský sociálny pracovník verzus sociálny pedagóg na škole – vzdelanostná rozdielnosť dvoch podobných - podľa definícií takmer identických profesií.

Je znepokojujúce, že v roku 2013 na slovenských základných školách

pôsobí minimum vyštudovaných sociálnych pracovníkov, s ukončeným II. stupňa VŠ vzdelania, a že základné školy – ich vedenie, alebo ich zriaďovatelia nepovažujú za svoju prioritu tieto pozície vytvárať a obsadzovať na 100 % pracovný úväzok na svoje školy aspoň jedného školského sociálneho pracovníka. Žiaden ministerský výnos ich k tomu nenúti a neexistencia pozície sociálneho pracovníka na škole je nepochybne úsporou jedného zamestnaneckého platu. Rovnako ani na všetkých obecných úradoch nie sú zamestnaní. Podobný problém nedostatku pracovníkov je aj so sociálnymi pedagógmi na slovenských školách. Dávidová – Vidrová (In Prohuman, 2013) konštatuje: „*Keďže v školách v súčasnosti pôsobí iba malý počet sociálnych pedagógov, uvedené špecializované činnosti vykonávajú pedagogickí zamestnanci, prípadne školský psychológ, ktorý čiastočne nahrádza sociálneho pedagóga*“.

Podľa Tvrdíka (2011, s.1): „*Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní v znení neskorších predpisov, a Zákon č. 317/2009 Z. z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch v znení neskorších predpisov, zaraďuje sociálneho pedagóga do systému výchovného poradenstva a prevencie ako odborného zamestnanca škôl, školských, špeciálnych výchovných a poradenských zariadení. Samotné zákony nám určujú pôsobenie sociálneho pedagóga, pričom jeho profesijné kompetencie vôbec nerozpracovávajú.*“

Zákon 317/2009 Z.z. pritom rozlišuje dva typy zamestnancov – pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov. Do kategórie odborných zamestnancov (paragraf 19, s.7) patria podľa tohto zákona a) psychológ, školský psychológ, b) logopéd, c) špeciálny pedagóg, školský špeciálny pedagóg, terénny špeciálny pedagóg d) liečebný pedagóg e) sociálny pedagóg. § 24 definuje činnosti: „*Sociálny pedagóg vykonáva odborné činnosti v rámci prevencie, intervencie a poskytovania poradenstva najmä pre deti a žiakov ohrozených sociálno-patologickými javmi, zo sociálne znevýhodneného prostredia, drogovy závislých, alebo inak znevýhodneným deťom a žiakom, ich zákonným zástupcom a pedagogickým zamestnancom škôl a školských zariadení (v zákone je zle vyskloňovaná táto definícia). Sociálny pedagóg plní úlohy sociálnej výchovy, podpory prosociálneho, etického správania, sociálnopedagogickej diagnostiky prostredia a vzťahov, sociálnopedagogického poradenstva, prevencie sociálnopatologických javov a reedukácie správania. Vykonáva expertíznu činnosť a osvetovú činnosť.*“ Zákon ďalej hovorí iba všeobecne a neurčito o „*profesijnom rozvoji a zabezpečení kontinuálneho vzdelávania*“. Profesijné štandardy pre jednotlivé kategórie podľa bodu 5 tohto zákona má zverejňovať vo svojom „*publikačnom prostriedku*“ a na svojej internetovej stránke príslušný ústredný orgán štátnej správy, do ktorého pôsobnosti škola, alebo zariadenie patrí. (317/2009, s. 9, s. 2342 v zbierke zákonov). V paragrafe 22 toho istého zákona je tiež definícia (1) špeciálneho pedagóga – ktorý vykonáva odborné činnosti predovšetkým deťom a žiakom

s mentálnym, sluchovým postihnutím, rôznymi druhmi autizmu, postihnutia, a poskytuje špeciálnopedagogické poradenstvo. Školský špeciálny pedagóg (2) vykonáva odborné činnosti a odborné poradenstvo a intervencie žiakom a deťom s rôznymi druhmi postihnutia, špecifikovanými v zákone, zároveň poskytuje poradenstvo pedagogickým zamestnancom škôl. Pripravuje tiež podklady pre odborných zamestnancov poradenských zariadení. Takmer identické definovanie dvoch zamestnaneckých odborných zaradení v jednom zákone.

Pre porovnanie - podľa informácií na webe ZŠ, ktorá zamestnáva Mgr. S. Vargovú (online, 2013) ako školskú sociálnu pedagogičku na základnej škole v Nových Zámkoch – Úlohou sociálneho pedagóga na škole je zabezpečiť: *„Korekcie v správaní žiakov s poruchami správania /disociálne, asociálne správanie/. Poradenstvo a reedukačné postupy sociálneho pedagóga zamerané na problematickú oblasť v správaní sa žiakov, ako je záškoláctvo, šikanovanie, kriminalita, extrémizmus, mravné a sociálne poruchy v správaní. Poskytovanie špecifickej formy pomoci žiakom pochádzajúcim z dysfunkčných a sociálne znevýhodnených rodín. Zabezpečenie špeciálno-pedagogického a sociálneho servisu pre žiakov. Zmapovanie sociálno-patologických javov na škole. Prevencia sociálno-patologických javov na škole formou rôznych prednášok, rozhlasových relácií, besied a seminárov pre žiakov, rodičov a učiteľov. Spolupráca s miestnymi výchovno-vzdelávacími inštitúciami a inými odborníkmi: políciou, sociálnou kuratelou, psychológmi z CPPP atď. Spolupráca s triednymi učiteľmi a ostatnými vyučujúcimi o vhodnom prístupe k začleneným žiakom a pri tvorbe ich individuálnych vzdelávacích plánov. Spolupráca so školským špeciálnym pedagógom pri zjednocovaní vplyvov na začleneného žiaka.“* Tieto vymenované kompetencie sociálneho pedagóga zamestnaného na základnej škole (odborného zamestnanca podľa zákona, nie pedagogického zamestnanca školy) sa takmer identicky prekrývajú s kompetenciami profesionálneho sociálneho pracovníka, ktorý ale nie je prioritne a profesijne vyštudovaným pedagógom.

Pripravovaný návrh Zákona o sociálnej práci a podmienkach výkonu sociálnej práce na Slovensku (MPSVaR, 2013, online) má za cieľ podporu profesionalizácie výkonu práce sociálnych pracovníkov všeobecne, a to najmä ustanovením nevyhnutných kvalifikačných predpokladov. Nejedná sa teda o zákon z oblasti napr. pracovnoprávných vzťahov či odmeňovania a návrh podmienok výkonu je spracovaný tak, aby bol univerzálne použiteľný pre všetky oblasti výkonu. V návrhu zákona sa hovorí o sociálnych pracovníkoch - profesii, slovenskej komore sociálnych pracovníkov, doplnujúcom vzdelávaní.

Ak sa bude na Slovensku oficiálne hovoriť iba o „sociálnych pedagógoch“ na školách a definície sociálneho pedagóga a sociálneho pracovníka budú splývať do jedného identického textu a jedinej spoločnej definície pre obidve profesie, nebudú vedenia škôl prijímať na pozíciu

sociálneho pracovníka VŠ vzdelaných ľudí na základe zákona 448/2008 Z. z., alebo na základe nového pripravovaného Zákona o sociálnej práci, ktorý jasne hovorí o sociálnom pracovníkovi, a kde sa definuje sociálny pracovník ako absolvent II. stupňa odboru sociálna práca. Základné školy budú na túto pracovnú pozíciu využívať možno a pravdepodobne „sociálnych pedagógov“ - stálych pedagógov na škole, absolventov pedagogických odborov, ktorí ani nemajú vzdelanie v odbore sociálna práca a kumulovať im funkcie, prípadne im do pracovných zmlúv pridávať funkciu „sociálny pedagóg“ za istý príplatok k základnému platu. Samozrejme pri kumulovaných pracovných pozíciách nemôže jeden pedagóg, či odborný zamestnanec na škole zároveň aktívne pedagogicky pôsobiť a popritom na 100 % plniť funkciu sociálneho dohľadu na škole, vykonávať prevenciu sociálno-patologických javov, zabezpečovať v spolupráci s rodičmi psychologické vyšetrenia pre problematické deti, či sociálnu intervenciu u problematických žiakov zo zlého sociálneho prostredia na škole, a ostatné potrebné sociálne činnosti.

Sociálny pracovník pracuje so sociálnym klientom, poskytuje mu odborné poradenstvo a osobnú intervenciu – no nemusí mať pri výkone tejto činnosti urobené zároveň aj pedagogické minimum – potvrdenie o jeho absolvovaní, ani to nebýva automaticky súčasťou vysokoškolského vzdelávania v odbore sociálna práca na všetkých vysokých školách sociálnej práce v SR, ale je to považované za doplňujúce štúdium, na ktoré sa možno dodatočne prihlásiť, a je potrebné si ho dodatočne zaplatiť zo strany záujemcov, ktorí chcú aj pedagogicky pôsobiť v praxi. Ministerstvo školstva SR by malo presne vo výnose alebo v zákone definovať potrebné vzdelanie na pozíciu školského sociálneho pedagóga ako „odborného zamestnanca“ - typ absolvovanej VŠ, názov požadovaného VŠ odboru, stanoviť náplň činnosti tejto profesie a popísať podrobne a konkrétne vzťah profesie školského sociálneho pedagóga ku profesii školského sociálneho pracovníka a spôsoby ich aktívnej profesionálnej spolupráce na škole. Nemalo by dochádzať k nadradovaniu sociálneho pedagóga nad profesiu sociálneho pracovníka v praxi na školách.

V krajinách 3. sveta práve vyštudovaní sociálni pracovníci, absolventi odboru sociálna práca, okrem resocializačných centier pre deti z ulice iniciatívne zakladajú materské a základné školy, na ktorých potom dostanú priestor k výučbe detí aj vyštudovaní pedagógovia. Slovenskí sociálni pracovníci v rozvojových krajinách zbierajú doslova na ulici v podmienkach extrémnej chudoby, v slumoch, na smetiskách - hladujúce, opustené a zneužívané deti – siroty, umiestňujú ich v sociálnych resocializačných centrách, a neskôr pre tieto deti stavajú slovenské materské a základné školy. Napríklad pracovníčka VŠZaSP sv. Alžbety – terénna sociálna pracovníčka Dária Pecháčová takto už niekoľko rokov pracuje s opustenými deťmi z ulice v Keni – v slumoch Nairobi, zbiera ich na ulici spolu s našimi terénnymi pracovníkmi a logistami doslova na

smetiskách, stará sa o ne v resocializačných centrách pre chlapcov a pre dievčatá, kde im je poskytnutá strava, ubytovanie, ošatenie a vzdelávanie, v spolupráci s inými organizáciami. Na základe jej projektu VŠZaSP sv. Alžbety poskytla 10.000 eur na zakúpenie pozemku pod materskú školu a základnú školu sv. Filipa Neriho v Nairobi. Vďaka finančnej podpore vládnej organizácie Slovakiaid a súkromných prispievateľov – darcov zo Slovenska, a OZ Dobrota svätej Alžbety, bola táto škola dostavaná. Pri výučbe detí sú tu používané odborné pedagogické prístupy – arteterapia, etc. (Informácia od: Dária Pecháčová, PhD., zamestnankyňa VŠZaSP sv. Alžbety, Facebook FB skupina Dobrota sv. Alžbety)

Na októbrovej konferencii ERIS (10.-11.10.2013) o identite sociálnej práce v Európe, ktorá sa konala na pôde Trnavskej univerzity, boli zúčastnenými odborníkmi prezentované prieskumové štúdie, týkajúce sa počtu a postavenia sociálnych pracovníkov v hospicioch na Slovensku, ale aj v slovenských nemocniciach. Podľa pilotného projektu, ktorý sa robil v nemocniciach po celom Slovensku kolektívom autorov z Trnavskej univerzity (SLANÁ, M. Et al., 2013) - iba necelá polovica slovenských nemocníc zamestnáva vlastného sociálneho pracovníka. (Zborník z konferencie s konkrétnymi textami a číslami ešte nebol zverejnený, iba zborník abstraktov). Ministerstvo zdravotníctva SR ukladá vo výnose zo 14. decembra 2012 všetkým nemocniciam v SR povinnosť zamestnať sociálneho pracovníka. *„Príloha č. 2 druhá časť „Minimálne požiadavky na personálne zabezpečenie ústavnych zariadení. Spoločné ustanovenia k minimálnym požiadavkám na personálne zabezpečenie ústavnych zariadení“ sa dopĺňa štvrtým bodom, ktorý znie: „4. Ak ústavné zdravotnícke zariadenie poskytuje zdravotnú starostlivosť na oddelení pediatrickom, geriatricom, doliečovacom, psychiatrickom, medicíny drogových závislostí, gynekológie a pôrodnictva alebo dlhodobo chorých, musí mať v pracovnoprávnom vzťahu sociálneho pracovníka na podporu zmierňovania alebo odstraňovania sociálnych dôsledkov zdravotnej situácie pacienta v súvislosti s hospitalizáciou a prepustením“.*

Je ideálny čas, aby Ministerstvo školstva SR vydalo (rovnako ako Ministerstvo zdravotníctva SR) výnos, ktorý nariadi povinné zamestnávanie sociálnych pracovníkov na všetkých základných a stredných školách v SR. Ciuttiová Barbora (2008, s.28), školská sociálna pracovníčka na Základnej škole v Trnave odporúča: *„Jedna z alternatív eliminácie negatívnych a stimulácie pozitívnych javov vo výchovno – vzdelávacích inštitúciách, a zároveň posilnenia rodiny ako primárnej výchovnej inštitúcie, ktorá spolu so školou by mala vytvárať jednotnú výchovnú komunitu, je zavedenie novej pomáhajúcej profesie do našich škôl, ktorou je školský sociálny pracovník.“* Ciuttiová ďalej (2008, s.29) konštatuje: *„Kompetencie sociálneho pracovníka pracujúceho na škole nie sú legislatívne ošetrené“* - s čím možno len súhlasiť. Napríklad

Základná škola sv. Angely Merici v Trnave vo svojej hodnotiacej správe činnosti ich školského sociálneho pracovníka za školský rok 2008/2009 (online, web ZŠ) uvádza okrem prevenčných činností sociálno-patologických javov na ich škole – zameraných proti závislosti, šikane a obchodovaniu s ľuďmi, informačných nástieniek aj množstvo ďalších aktivít, ktoré by mali byť súčasťou práce školského soc. pracovníka.

Ďalšie činnosti školského sociálneho pracovníka (zdroj ZŠ sv. Angely Merici v Trnave):

- vypracovanie postupu v prípadoch násilia a šikanovania na škole, jeho zakomponovanie do školského poriadku
- vyhotovenie plánu prevencie, realizácia schránky dôvery
- účasť na pedagogických poradách a odborných prednáškach pre pedagógov
- návštevy (*terénna činnosť*) za účelom konzultácií - spolupráca s pracovníkmi ÚPSVaR – sociálnoprávnej ochrany a soc. kurately, referátom poradensko-psychologických služieb, Mestský úradom – sociálny odbor, Centrom pedagogicko-psychologickej prevencie pri riešení problémového správania u žiakov, alebo vo veci rodiny žiaka, spolupráca s lekármi
- *terénna činnosť* – prevenčné hodiny zamerané na *problematiku obchodovania s ľuďmi* na viacerých základných školách, prednáška na tému *školská sociálna práca* pre učiteľov na základnej škole
- *konzultácie a poradenstvo* pre rodičov, žiakov, učiteľov, zamestnancov školy *okruhy*:
  - sociálna a hmotná núdza, dotácie na stravu, školské pomôcky
  - problematické rodinné zázemie žiakov
  - v súvislosti s predrozvodovým, rozvodovým konaním a právnou úpravou styku rodiča s dieťaťom
  - problematické a narušené vzťahy v triednom kolektíve
  - osobné záležitosti učiteľov, výchovné problémy
  - vo veci preradaovania dieťaťa na inú školu, psychopatologické problémy detí
- práca so žiakmi počas prestávok a po vyučovaní (pomoc pri učení, hry zamerané na prosociálne správanie, neformálne rozhovory so žiakmi)
- *úzka spolupráca so školským psychológom*
- *evidencia prípadov* a záznamy z priamych konzultácií
- *individuálna práca* so žiakmi raz do týždňa v prvom polroku šk.roka
- riešenie závažných priestupkov proti školskému poriadku
- vypracovanie a vyhodnotenie dotazníkov pre rodičov a žiakov na zistenie kvality školy
- práca so žiakmi a ich rodinami, ktorých člen rodiny je drogovovo závislý,

námatková kontrola odľahlých priestorov školy

Dávidová - Vidrová (In PROHUMAN, 2013): „V zahraničí má sociálna činnosť v školách viacročnú tradíciu. Rozšírená je najmä v USA, kde školský sociálny pracovník existuje vyše 100 rokov. Pozitívne skúsenosti so sociálnou činnosťou v škole preukazujú aj štáty západnej Európy. V našich školských podmienkach má sociálna činnosť pedagogický rozmer, preto hovoríme o sociálno-pedagogickej činnosti a profesii sociálneho pedagóga.“

V slovenských odborných časopisoch na Slovensku sú zverejnené texty od odborníkov, pracujúcich na školách ako pedagógovia, kde splýva profesia „školského špeciálneho pedagóga“ so „školským sociálnym pracovníkom“ ako profesiou do jedinej profesie a vzniká dojem, že sociálna práca na slovenských základných školách má iba a najmä „pedagogický rozmer“. Preto je potrebné tieto profesie bližšie a podrobne špecifikovať. U školského sociálneho „pedagóga“ sa predpokladá nevyhnutne absolvované doplňujúce pedagogické štúdium (DPŠ), najlepšie špecializácia na odbornej pedagogickej škole na pedagogickú prácu s deťmi. Školskí sociálni pracovníci, hoci absolvujú prednášky na VŠ z oblasti psychológie a základov pedagogiky, zo zákona (o sociálnych pracovníkoch) nemusia mať absolvované DPŠ na vykonávanie práce sociálneho pracovníka, môžu si ho dodatočne urobiť po úspešnom absolvovaní štúdia, takisto sa môžu dodatočne vzdelávať v oblasti „sociálneho poradenstva“ a doplniť si vzdelanie viacerými nadstavbovými odbornými špecializáciami cez Inštitút vzdelávania sociálnych pracovníkov, alebo absolvovať rôzne psychoterapeutické výcviky cez Slovenskú psychoterapeutickú spoločnosť. S presnou špecifikáciou predpísaného vzdelania na pozíciu „sociálny pedagóg“ na školách budú pravdepodobne legislatívne a normatívne problémy – či to môže byť len vyštudovaný pedagóg, alebo to môže byť aj psychológ vyštudovaný v odbore psychológia, alebo absolvent odboru sociálna práca s pedagogickým minimom – DPŠ (v zmysle vyhlášky Ministerstva školstva č. 581/2007 Z.z.), či aj bez pedagogického minima.

Školský sociálny pracovník nemá zo zákona 448/2008 Z.z. stanovené, že by musel byť absolventom pedagogického štúdia, alebo mať diplom o DPŠ, aby mohol vykonávať činnosť školského sociálneho pracovníka. Takisto nemožno tvrdiť, že keď na nejakej škole pracuje školský sociálny pedagóg, nie je potrebné na tejto škole vytvoriť zároveň aj pracovnú pozíciu školského sociálneho pracovníka, absolventa VŠ odboru sociálna práca (napríklad vzhľadom na vysoký počet žiakov na škole). Nemožno stavať pozíciu školského sociálneho pracovníka na úroveň sociálneho pedagóga na škole a tvrdiť, že prítomnosť jedného odborníka na škole vylučuje prítomnosť druhého odborníka na tej istej škole. Školskí špeciálni pedagógovia sú zamestnaní väčšinou na školách, kde sú žiaci so špeciálnymi potrebami, vývinovými poruchami učenia

a správania, deti zdravotne postihnuté, nadpriemerne nadané, etc. Sociálny pedagóg používa pri práci metódy a techniky sociálnej pedagogiky a nemožno po ňom chcieť, aby plne nahradil činnosť aj školského sociálneho pracovníka pre stovky žiakov navštevujúcich veľkú školu.

Školský špeciálny pedagóg poskytuje špeciálno-pedagogický servis žiakom:

- so špeciálnymi výchovno- vzdelávacími potrebami
- začleneným žiakom so špecifickými vývinovými poruchami učenia a správania, ktorí postupujú podľa individuálnych výchovno-vzdelávacích programov /s úpravou učebných osnov, alebo bez úpravy učebných osnov/
- žiakom zdravotne oslabeným /sluchovo, zrakovo znevýhodneným, s narušenou komunikačnou schopnosťou, autizmom/
- žiakom s intelektovým nadaním (ZŠ Jozefa Urbana, web online)

Definícia poslania školských sociálnych pracovníkov podľa Medzinárodnej siete pre školskú sociálnu prácu (online): Školskí sociálni pracovníci sú sociálni pracovníci špeciálne trénovaní na prácu s deťmi na školách.

Školskí sociálni pracovníci (International Network for School Social Work, online) pomáhajú deťom so:

- školskými problémami, rodinnými problémami, problémami v komunite

Školskí sociálni pracovníci pracujú s:

- deťmi a tínedžermi, rodičmi, učiteľmi, a ostatnými zamestnancami školy

Školskí sociálni pracovníci pomáhajú:

- študentom po akademickej aj sociálnej stránke
- pôsobia ako prepojenie medzi domovom a školou
- robia odporúčania pre verejné agentúry – úrady
- pomáhajú v kríze
- zabezpečujú prevenčné programy

V zahraničí sa hovorí o sociálnych pracovníkoch na školách, na Slovensku je táto pozícia výnosmi ministerstva školstva vtlačaná do profesie „sociálneho pedagóga“. Aké má mať potom vzdelanie sociálny pracovník zamestnaný na slovenskej škole ako školský sociálny pracovník? Bude mu stačiť VŠ diplom II. stupňa – Mgr. z odboru sociálna práca, alebo si musí každý urobiť povinne DPŠ, aby vôbec mohol prácu školského pracovníka - „sociálneho pedagóga“ vykonávať? Možno sa obávať, že sa takto spochybňujú nepriamo absolventi VŠ odboru sociálna práca ako kompetentní pracovníci na sociálnu prácu na školách, čo ich môže následne znevýhodniť pri prijímaní na prácu na škole. Trnavská univerzita zaviedla študijné zameranie „sociálny pracovník v zdravotníctve“, momentálne majú prvých absolventov bakalárskeho štúdia tohto zamerania. Budú sa vysoké školy sociálnej práce na Slovensku v budúcnosti zameriavať u študentov sociálnej práce predmetovou skladbou

a povinným pedagogickým minimom v rámci základnej výučby na nové zameranie „sociálny pracovník na škole“, alebo to nie je potrebné ?

Dávidová - Vidrová (In PROHUMAN, 2013): „*Preventívna činnosť sa považuje za ťažiskovú náplň činnosti sociálneho pedagóga. Vo svojej činnosti sa zameriava na všetkých žiakov pri primárnej prevencii a na špecifické skupiny žiakov v rámci sekundárnej prevencie, intervencie a poskytovaní poradenstva. V školskom prostredí sociálny pedagóg zameriava svoju činnosť predovšetkým na primárnu prevenciu, počas ktorej realizuje jednorazové aktivity, krátkodobé a dlhodobé programy zamerané na predchádzanie vzniku sociálno-patologických javov. Realizuje programy prevencie šikanovania – v súčasnosti kyberšikanovania, prevenciu exklúzie žiakov (na základe sociálneho statusu, vzhľadu či iného kritéria), prevenciu prejavov násilia v školskom prostredí a kriminality žiakov, prevenciu látkových a nelátkových závislostí a podobne.*“ Autorka Dávidová za hlavnú náplň „sociálneho pedagóga“ určuje iba primárnu prevenciu, ale náplňou práce školského sociálneho pracovníka sú aj iné dôležité aktivity. Okrem preventívnych aktivít by mali školskí sociálni pracovníci robiť aj aktívnu intervenciu u problematických žiakov zo sociálne zlého prostredia, z rozpadnutých a nefunkčných rodín, aktívne spolupracovať s ich rodinami.

Pokiaľ ide o prevenciu a vymenovanie viacerých druhov patologických javov, nehovorí Dávidová vôbec o tom, že na základných a stredných školách by sa mala periodicky vykonávať tiež prevencia proti sexuálnemu zneužívaniu detí a sexuálnemu násiliu - formou prednášok sprostredkovaných priamo školským sociálnym pracovníkom, alebo sprostredkovaným odborníkom na túto problematiku (psychológom, psychiatrom, príslušníkom PZ), ktorého by zabezpečil školský sociálny pracovník. Zákon č. 305/2005 Z.z. o sociálnej kuratele (str.3) v druhej časti, prvej hlave, § 10 hovorí, že „*Opatrenia sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately na predchádzanie krízových situácií v rodine sú najmä - po b) – organizovanie alebo sprostredkovanie účasti na programoch a aktivitách zameraných na predchádzanie sociálnopatologickým javom*“. Sociálni pracovníci môžu takéto preventívne – informačné programy pre žiakov sprostredkovať s pomocou odborníkov aj v prostredí škôl. Obete sexuálneho zneužívania sa sťažujú, že sa táto téma v spoločnosti tabuizuje a verejne sa o nej pred deťmi nehovorí, kam sa môžu zneužívané deti obrátiť o pomoc, že je to vlastne zo zákona zakázaná a trestná činnosť. V zahraničí majú už roky citlivo prepracované preventívne programy na školách proti sexuálnemu zneužívaniu detí, s použitím látkových bábik - aby deti vedeli, že ich tela sa nemôžu cudzí ľudia beztrestne dotýkať, že sa môžu sťažovať a tí, čo im takto ubližujú, budú za to potrestaní.

Vzhľadom na teoretické východiská sociálnej práce s klientom by sme nemali túto sociálnu činnosť sociálneho pracovníka na škole obmedzovať iba

na prevenciu, ale zamerať ju aj na aktívnu depistáž problematických detí, účinnú intervenciu v prospech dieťaťa a v jeho rodine - v snahe vyriešiť sociálny problém dieťaťa, ktorý negatívne ovplyvňuje jeho školskú dochádzku, alebo výsledky v škole. Ciuttiová (2008, s.29-30) konštatuje: „*Moja úloha školskej sociálnej pracovníčky spočíva hlavne v preventívnych aktivitách, v intervencii, evidencii a v komunikácii. V rámci primárnej prevencie sa venujem žiakom počas triednických hodín, suplovaných hodín, počas prestávok a v čase školského klubu, a to prostredníctvom rozhovorov alebo aktivít, či hier zameraných na budovanie prosociálneho správania. Taktiež je to vypracovanie plánu preventívnych aktivít v spolupráci s učiteľmi, ktorý tvoria napr. prevenčné hodiny (s využitím IKT techniky), rôzne zážitkové aktivity, besedy, komunikačné výcviky, či terénna činnosť*“.

Sociálny pracovník na škole by nemal mať iba stanovené konzultačné hodiny na škole, ale má množstvo iných kompetencií a povinností okrem prevencie. Musí úzko spolupracovať s pedagógmi na škole, zisťovať od nich, ktoré deti majú problém s dochádzkou a kde sú náznaky zanedbávania dieťaťa (chodí špinavé do školy, bez desiatej, hladné, je agresívne voči spolužiakom a pedagógom etc.) a s tými deťmi potom pracovať, takisto s ich rodinami, snažiť sa zistiť hlavnú príčinu sociálneho problému študenta a jeho rodiny a účinným poradenstvom pomôcť študentovi a jeho rodine odstrániť tento sociálny problém, pomôcť vybaviť sociálne dávky, kontaktovať organizácie, ktoré by študentovi alebo rodine mohli pomôcť.

3. NEVYHNUTNÁ POTREBA SOCIÁLNYCH PRACOVNÍKOV NA ZÁKLADNÝCH ŠKOLÁCH

Argumenty, prečo by mal byť školský sociálny pracovník zamestnaný na každej základnej a strednej škole v Slovenskej republike

V našej krajine je dlhodobá vysoká nezamestnanosť. Nezamestnanosť na Slovensku sa v októbri 2013 zvýšila, dosiahla takmer 14 %. Ukázali to najnovšie štatistiky Ústredia práce, soc. vecí a rodiny SR. (TASR, október 2013) Dlhodobo nezamestnaní rodičia často nemajú žiaden príjem, alebo ich mesačné sociálne dávky nepokrývajú nevyhnutné potreby rodiny s viacerými deťmi. Ohrození chudobou sú aj rodičia – samoživitelia s deťmi. Narastajú veľké sociálne rozdiely medzi žiakmi v jednej triede na školách. Niektoré deti majú solventných rodičov, ktorí im kúpia všetko čo potrebujú, niektoré deti zo sociálne slabých rodín nemajú niekedy ani peniaze na autobus do školy, alebo peniaze na desiatu do školy – stáva sa to pod vplyvom nepredvídaných situácií v rodine – odchode žiteľa rodiny, v prípade jeho smrti, pri rozvode rodičov, rozpade vzťahu, pri strate zamestnania u rodičov etc. Narastá sociálne napätie medzi deťmi v triede a na škole, keď niektoré majú všetko, a iné si ani desiatu

do školy neprinesú, lebo na ňu ich rodičia nemajú peniaze, alebo ich rodičia zanedbávajú.

Problémy v rodine, nedostatok financií, napätie v rodine spôsobujú zlé prospievanie žiakov a ich školské výsledky, alebo negatívne ovplyvňujú ich pravidelnú dochádzku do školy. Týrané deti v domácom prostredí, alebo deti citovo zanedbávané rodičmi potom v škole napádajú iné submisívne deti, alebo ich šikanujú, či sú naopak extrémne utiahnuté. Dokonca niektoré deti slovne alebo fyzicky dokážu napadnúť aj pedagóga. Počas veľkých prestávok musí byť na chodbe základnej školy vždy prítomný dospelý pracovník školy, aby nedochádzalo k napádaniu mladších detí staršími problémovými žiakmi na základných školách v neprítomnosti pedagógov (situácia na konkrétnej ZŠ). V prípade prítomnosti stáleho sociálneho pracovníka na škole by tento s problémovými deťmi aktívne pracoval a svojou intervenciou by mohol s využitím dostupných metód sociálnej práce istým spôsobom zlepšiť školské prostredie. Momentálne prácu sociálnych pracovníkov na školách musia suplovať riaditelia základných škôl a triedni učitelia, ktorí tak majú množstvo „neprijemnej“ a problémovej agendy navyše okrem svojich základných pedagogických pracovných povinností.

V súčasnosti pracovníci Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny SR a sociálnej kurately a obec. úradov - vzhľadom na ich nízky – obmedzený počet, okrem svojich základných pracovných povinností v kancelárii nie sú schopní osobne dohliadať a okamžite riešiť každé dieťa v školách v regióne, ktoré absentuje dlhodobo v škole, lebo takých detí je príliš veľa.

Príklad problémov zo školskej praxe s problematickými žiakmi: základná škola na Záhorí, ktorá dala v minulosti preventívne na všetky triedy namontovať plechové, nerozbitné dvere, aby drevené dvere problematickí žiaci tak rýchlo nerozbili. Na rodičovskom združení na konci septembra 2013 sa rodičia dozvedeli, že k ich deťom – šiestakom, prepadli dvaja starší žiaci, z rómskeho etnika. Boli v škole iba prvý deň vyučovania a odvtedy ich v škole učitelia nevideli. Obidvaja už dosiahli vek 16 rokov a končí im povinná školská dochádzka v tomto veku. Triedna učiteľka informovala rodičov v zmysle - „bude ich riešiť sociálka“. Rovnako informovala, že sa stáva, že sa žiak po 2 - 3 hodinách vyučovania postaví, povie, že „musí ísť s otcom na drevo“, a opustí svojvoľne vyučovanie.

Triedna učiteľka s pedagógmi riešila celý predchádzajúci školský rok neustále problémy s dvoma chlapcami - súrodencami, z rómskeho etnika, ktorých rodičia sa rozviedli, matka sa odsťahovala od rodiny - a ktorí neustále vyrušovali počas vyučovania, aj počas písania písomiiek. Spolužiaci sa nemohli kvôli ich neustálemu vyrušovaniu na hodine sústrediť na výučbu, mali zlé známky, pedagogičky boli zúfalé, trestali za nich niekedy celý kolektív, neustále volali riaditeľa školy na vyučovacie hodiny, aby zasiahol, a ten

chlapcov odvádzal počas hodiny von z triedy do vedľajšej miestnosti a riešil ich, aby sa hodina mohla dokončiť. Do špeciálnej triedy ich nemohli preradiť, lebo na to je potrebný súhlas rodiča - otec s tým nesúhlasil a chlapci do piatej triedy ani raz neprepadli. Bol problém dostať ich na odborné vyšetrenie k psychológovi, bol na to potrebný súhlas a doprovod rodiča. Títo súrodenci radi provokovali jedného chlapca v triede, ktorý bol v stave zúrivosti nepríčetný - podľa učiteľky by potreboval psychiatra vzhľadom na to, ako sa správa, keď je rozčúlený. Jeden z bratov úmyselne polial čiernym tušom novú tašku svojej spolužiačky a zničil jej ju, alebo mal vulgárnu sexuálnu narážku pred spolužiačkou v triede na jej osobu, etc. Otec chlapcov po privolaní do školy synov pred spolužiakmi aj bil. Až keď jeden zo súrodencov tento školský rok prepadol do nižšieho ročníka a súrodenci nie sú spolu v jednej triede, tak je v triede menej napätia a problematických momentov. Na tejto škole nie je zamestnaný žiaden sociálny pracovník, ktorý by s takýmito deťmi a ich rodinami pracoval. (zdroj inf. rodič žiaka na ZŠ)

Tam, kde absentujú na školách stáli zamestnanci, ako školský sociálny pracovník, alebo sociálny pedagóg, musia zasahovať nakoniec proti záškolákom špeciálne zriadené rómske hliadky a polícia. „Starosta obce a riaditeľ základnej školy vo Veľkej Lomnici sa spojili so štátnou políciou. Po prvej vyučovacej hodine ja v základnej škole vo Veľkej Lomnici (okr. Kežmarok) pripravená rómska hliadka. Tá čaká na pokyn od riaditeľa. Učitelia poctivo spisujú zoznam žiakov. Ak niekto chýba, nahlásia to a rómska hliadka spolu so špecialistom z obvodného oddelenia v Kežmarku vyráža do osady zistiť, prečo dieťa neprišlo do školy. Niektoré deti idú napríklad k lekárke, ktorá začína ordinovať od 11:00. Člen hliadky si vždy overí, či na vyšetrenie rodičia s deťmi skutočne išli. Ak dieťa nájdú doma, vypraví ho na vyučovanie.“ Rodičom hrozí, že prídu o sociálne dávky, ak vymeškajú deti veľa hodín. Rodičia preto radšej pošlú deti do školy. (POJEDINCOVÁ, Z. TV JOJ, 7. október 2013). Je to prípad extrémneho a mimoriadneho riešenia situácie so záškoláctvom detí. Stretáva sa s odporom rómskych rodičov. Škola sa dala dokopy aj s lekárkou. Na prvej hodine učitelia nahlásia deti, ktoré do školy neprišli. Členovia hliadky v priebehu hodiny a pol deti z osady privedú do školy. (SLIVENSKÝ, J. TA3, 2013). Policajné kapacity by sa dali využiť aj inak než naháňaním záškolákov do školy.

Podobná situácia so záškoláctvom je aj na Záhorí, v obci s vysokým zastúpením rómskeho etnika. „Deti vynechali 18 000 vyučovacích hodín a napriek tomu za záškoláctvo nebol trestne stíhaný žiaden z rodičov. Na základnej škole v Plaveckom Štvrtku (okr. Malacky) vraj bolo bežné, že niektorí žiaci do školy nechodili vôbec, alebo počas vyučovania utiekli. Od septembra 2013 nad žiakmi majú dozor štyria rodičia, ktorí za to berú aj plat. Polícia nekonala, tvrdí starosta obce. 117 žiakov školy vynechalo dokopy až 18 tisíc vyučovacích hodín.

Starostu obce hnevá, že napriek tomu, že o záškoláctve informujú políciu, tá doteraz nekonala. *"Nepamätám si prípad, aby rodičia boli potrestaní,"* hovorí starosta Plaveckého Štvrtku Ivan Slezák. "Evidujú 27 prípadov, kedy bolo pozastavené vyplácanie rodinného prídavku a bolo presmerované na obec. Od začiatku školského roka v škole pracujú a dozerajú a poriadok štyria rodičia – rodičovská hliadka. (KURILCOVÁ, R., TV JOJ, október 2013).

Vznikajú zvláštne situácie, kedy zriaďovateľ školy nezamestnáva v rámci prevencie sociálnopatol. javov školského sociálneho pracovníka a soc. pedagóga, ale v prípade vypuklého problému (predchádzajúci školský rok tam neprispôsobiví žiaci rozbíjali dvere na triedach a útočili na pedagógov) - zamestná v novom školskom roku radšej rodičov z rómskeho etnika, bez pedagogického odborného vzdelania na prácu so žiakmi, ktorých okrem dozoru nad žiakmi využíva aj na pomocné a upratovacie práce okolo budovy školy.

Aj na iných základných školách na Slovensku na dedinách, kde nie je v školách taká veľká koncentrácia žiakov z rómskeho etnika, sú podobné problémy. Keby boli žiaci včas preradení do špeciálnej triedy na škole a neprepadávali by niekoľkokrát do nižších ročníkov, možno by základnú školu ukončili s vysvedčením z deviatej triedy, ktoré je potrebné k tomu, aby im bol vôbec vydaný výučný list na odbornej škole. Žiada sa tu pravdepodobne zmena predpisov zo strany ministerstva školstva. Žiaľ deti, ktoré v 16 - ich rokoch ukončia školskú dochádzku v šiestej triede ZŠ nemajú ani záujem cestovať na odbornú školu, keď nechodili do ZŠ na vyučovanie. V prípade, že by s takýmito žiakmi a s ich rodinami, ktoré nepodporujú svoje deti v pravidelnej dochádzke do školy a nevysvetlia im dôležitosť vzdelania - pracovali dlhodobo sociálni pracovníci na škole, možno by tieto deti do školy chodili a nevymeškávali neustále z vyučovacieho procesu, a ZŠ by dokončili s vysvedčením z 9-tej triedy. Deti s prvým stupňom mentálneho postihnutia sú na základe vyšetrenia u psychológa a jeho odporúčenia umiestňované do špeciálnych tried, kde je menej náročný vyučovací režim, menší tlak na rýchle napredovanie žiaka vo vzdelávaní a deti sú lepšie známkované než v klasickej triede. Podľa pedagógov na zákl. školách deti s ment. retardáciou si ťažko zapamätávajú nové učivo.

V ostatnej dobe je evidentný tlak súčasného splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity doktora Petra Polláka na (obmedzenie) redukciu špeciálnych škôl/tried, kde sú umiestňované deti s diagnostikovaným ľahkým mentálnym zaostávaním – variantom A, hoci okrem nich sú v špeciálnych školách aj deti s ťažkými postihnutiami. Splnomocnenec P. Pollák tvrdí, že v špeciálnych triedach sú aj deti, ktoré tam nepatria, a že ich psychológovia „zle diagnostikovali“. Do špeciálnych škôl sa dostávajú na základe nesprávne stanovenej diagnózy podľa jeho slov. (SITA/PRAVDA, 22.8.2013). Nakoľko viac ako 60 % detí v špeciálnych školách/triedach je z rómskeho etnika, je pochopiteľné, že splnomocnenec hľadá za touto realitou skrytú diskrimináciu

vlastného rómskeho etnika, hoci v špeciálnych školách a triedach je veľa aj nerómskych detí, ktoré nezvládajú normálnu výučbu v klasických triedach a majú psychológmi a psychiatrami stanovenú diagnózu, na základe ktorej do špeciálnych tried – škôl boli zaradené. Splnomocnenec vlády nepredložil konkrétne kazuistiky – viaceré rediagnostikované prípady detí zo špeciálnych tried. Takisto L. Nicholsonová, (nemajúca vysokoškolské vzdelanie na sociálnu a vzdelávaciu problematiku postihnutých detí) – svojimi verejnými vyhláseniami ako poslankyňa NR SR útočí na špeciálne školy a obviňuje ich zo „štátneho biznisu“, lebo majú vyšší normatív na žiaka. Túto problematiku by mali riešiť vzdelaní a kompetentní odborníci na špeciálnu pedagogiku a psychológiu zaostávajúcich detí.

„Podľa hovorcu Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu M. Kaliňáka rezort odporúča prostredníctvom pedagogicko-organizačných pokynov rediagnostikovať a prehodnotiť formy vzdelávania žiakov so zdravotným znevýhodnením po prvom roku povinnej školskej dochádzky. V ďalších ročníkoch sa tak má urobiť, ak na to upozorní vyučujúci pedagóg, školský špeciálny pedagóg, poradenské zariadenie, školský inšpektor alebo zákonný zástupca dieťaťa. Učiteľ by mal upozorniť na podceňovanie, ale aj preceňovanie žiakov individuálne. Ak sa žiak vzdeláva podľa vzdelávacieho programu, ktorý je potrebné zmeniť, má odporučiť vykonanie diagnostiky žiaka, respektíve rediagnostiku, ak je žiak vzdelávaný v škole na základe vstupnej diagnostiky. Podľa vyhlášky o špeciálnych školách sa do tohto typu škôl prijímajú deti na základe diagnostických vyšetrení a so súhlasom rodiča alebo iného zákonného zástupcu“ (SITA/PRAVDA, 2013).

Pedagógovia vyučujúci na základných školách sa obávajú, že ak bude tlak na obmedzenie špeciálnych škôl/tried a na ministra školstva SR pokračovať - reálne hrozí zrušenie špeciálnych tried na základných školách a špec. škôl, čo by znamenalo, že deti s mentálnym zaostávaním, nestíhajúce klasický výučbový režim, by boli integrované do klasických tried, hoci si mnohé z nich majú problém zapamätať si učivo a postupovať do deviateho ročníka bez prepadnutia. V tom prípade by vznikla ešte väčšia požiadavka v záujme pedagógov a žiakov na to, aby základné školy zamestnávali školského sociálneho pracovníka aj sociálneho pedagóga. Pripravovaná rómska reforma nebude znamenať všeobecné zrušenie všetkých špeciálnych základných škôl - podľa Polláka. (TASR, Hlavné správy, jan. 2013). Splnomocnenec by chcel pravdepodobne všetky (rómske) deti zo špeciálnej školy s mentálnym postihnutím typu A preradiť na klasické školy do normálneho vyučovacieho procesu. Niektoré deti sa (ako tvrdí) dostávajú do špeciálnych škôl na základe nesprávnej diagnózy – ide často o rómske deti z osád, ktoré vôbec nechodili do materskej školy pred nástupom do školy a rodičia s nimi doma nepracovali a nevzdelávali ich. Žiakom zo špeciálnych škôl vznikajú prekážky pri snahe pokračovať vo

vzdelávaní na vyšších stupňoch, čo ovplyvňuje aj ich možnosti uplatnenia sa na trhu práce, keďže sa vzdelávajú „špeciálne“.

ZÁVER

Odporúčame aktívnu spoluprácu pracovníkov Ministerstva práce, soc. vecí a rodiny SR s pracovníkmi Ministerstva školstva SR na vypracovaní legislatívnych podmienok pre personálne zabezpečenie socializácie škôl a resocializácie problematických žiakov na všetkých slovenských základných a stredných školách.

Ministerstvo školstva SR by malo ministerským výnosom čo najskôr zaviazat' základné a stredné školy na Slovensku (rovnako ako to urobilo Ministerstvo zdravotníctva SR so soc. pracovníkmi v nemocniciach), aby povinne zamestnávali školských sociálnych pracovníkov na všetkých školách v SR - a sociálnych pedagógov, školských špeciálnych pedagógov zamestnávali povinne podľa konkrétneho typu škôl. Treba predchádzať súčasnej praxi, že na pozíciu školského sociálneho pedagóga na škole sú zamestnávaní ľudia rôznych povolání bez vzdelania v sociálnej problematike, či sa kumulujú funkcie, alebo sa tieto pracovné pozície a profesionálni školskí sociálni pracovníci (magistri sociálnej práce) vôbec neobsadzujú a nezamestnávajú na slovenských školách.

Literatúra

- [1] CIUTTIOVÁ, B. 2008. *Školská sociálna práca – prepojenie medzi školou a rodinou*.<http://www.trnava.sk/userfiles/download/attachment/zborniksoc.pdf>. (2013-11-02).
- [2] CIUTTIOVÁ, B. *Školský sociálny pracovník*. ZŠ sv. Angely Merici. http://www.zsamtt.edu.sk/soc_prac.htm. (2013-11-02).
- [3] DÁVIDOVÁ - VIDROVÁ, A. *Úloha školského sociálneho pedagóga v školách, jeho preventívna činnosť a práca s deťmi zo sociálne znevýhodneného prostredia*. <http://www.prohuman.sk/pedagogika/uloha-skolskeho-socialneho-pedagoga-v-skolach-jeho-preventivna-cinnost-a-praca-s-detmi-zo-soc-znevychod-prostredia>. (2013-11-02).
- [4] *Album – Arteterapia v detských rehabilitačných centrách*. <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.230884350421809.1073741835.122385144605064&type=3>. (2013-11-02).
- [5] ERROL, E. *School Social Worker: Job Description, Duties and Salary*. http://educationportal.com/articles/School_Social_Worker_Job_Description_Duties_and_Salary.html. (2013-11-03).
- [6] KURILCOVÁ, R. *Záškoláctvo je problém, hovoria učitelia v Plaveckom*

- Štvrtku. <http://udalosti.noviny.sk/z-domova/28-10-2013/zaskolactvo-je-vazny-problem-pripustaju-ucitelia-v-plaveckom-stvrtku.html>. (2013-11-02).
- [7] POJEDINCOVÁ, Z. *Osadníkov kontroluje špeciálna hliadka, tu je dôvod*. <http://udalosti.noviny.sk/z-domova/07-10-2013/boj-proti-zaskolakom.html> (2013-11-02)
- [8] *School Social Work*. <http://internationalnetwork-schoolsocialwork.htmlplanet.com/School%20social%20work.html>. (2013-11-02).
- [9] SIROTIAKOVÁ, Z. 2009. *Úloha školského sociálneho pracovníka pri vytváraní "bezpečnej školy"*. In: HEJDIŠ, M. – KOZOŇ, A. *Sociálna a ekonomická núdza – bezpečnosť jedinca a spoločnosti*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety. 2009. ISBN 978-80-89271-63-4. s. 465 – 467.
- [10] SITA – PRAVDA. Pollák. *V špeciálnych triedach sú aj deti, ktoré tam nepatria*. <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/290687-pollak-v-specialnych-triedach-su-aj-deti-ktore-tam-nepatria/> (2013-11-03).
- [11] SLANÁ, M. – ŽÁKOVÁ, M. et al. 2013. *Identity perception of hospital social workers in Slovak Republic (pilot study)*. In: SLANÁ, M. – KÁLLAY, A. et al.: *Book of abstracts – 7th international ERIS – Conference Social Work Identity in Europe, An Academic and Professional Debate*. Trnava University in Trnava. Faculty of Health Sciences and Social Work. 2013. ISBN 978-80-8082-729-8.
- [12] SLIVENSKÝ, J. *Záškolákov z osady eskortujú do školy policajti*. <http://www.ta3.com/clanok/1028093/zaskolakov-z-osady-eskortuju-do-skoly-policajti.html>. (2013-11-02).
- [13] *Školský sociálny pracovník – ďalšie poschodie nádeje*. http://www.povazskabystrica.sk/?id_menu=29228&module_action__65380_id_clanok=7687. (2013-11-02).
- [14] *Školský sociálny pracovník – tolerancia alkoholu je vysoká*. <http://www.sme.sk/c/3531864/skolsky-socialny-pracovnik-tolerancia-alkoholu-je-vysoka.html> (2013-11-02).
- [15] *Školský špeciálny pedagóg*. In: *Základná škola Jozefa Urbana* webpage, Košice. <http://www.zsjenisejska.sk/skolsky-specialny-pedagog/>. (2013-11-02).
- [17] TASR/AKTUALITY.SK Pollák. *Mierne postihnuté deti nech rastú so zdravými. Ohrozí rómska reforma špeciálne školy?* <http://www.hlavnespravy.sk/p-pollak-romska-reforma-neohrozi-existenciu-specialnych-skol/66656/>. (2013-11-03).
- [18] TVRDÍK, M.. *Sociálny pedagóg a jeho profesijné kompetencie*. http://www.pulib.sk/elpub2/FHPV/Istvan1/pdf_doc/3sekcia/Tvrdik.pdf (2013-11-02).
- [19] VARGOVÁ, S. *Úlohy školského sociálneho pracovníka*.

- <http://www.zsbethlena.sk/view.php?cislocianku=2010010029>. (2013-11-02).
- [20] *Verejná diskusia k návrhu zákona o sociálnej práci a o podmienkach výkonu sociálnej práce*. <http://www.employment.gov.sk/verejna-diskusia-2013.html> (2013-11-02).
- [21] VŠZaSP sv. Alžbety. *Centrum sociálneho poradenstva pre študentov*. <http://www.vssvalzbety.sk/katedry/centrum-sp>. (2013-11-03).
- [22] *Vyhodnotenie činnosti školského sociálneho pracovníka: vyhodnotenie školského roku 2008/2009*. <http://www.zsamtt.edu.sk/>. (2013-11-02).
- [23] VÝNOS Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky zo 14. decembra 2012 č. 09780-OL-2012, ktorým sa mení a dopĺňa výnos Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky z 10. septembra 2008 č. 09812/2008-OL o minimálnych požiadavkách na personálne zabezpečenie a materiálno – technické vybavenie jednotlivých druhov zdravotníckych zariadení v znení neskorších predpisov. In: VESTNÍK MZ SR 2012, Str. 284. <http://www.health.gov.sk>. (2013-11-02).
- [24] WEISS, I. et al. *Social Work Education as Professional Socialization*. http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=spp_papers . (2013-11-03).
- [25] ZÁKON č. 317 z 24. júna 2009 o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov. (2013-11-03). http://www.ksuba.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=451017&id=4307. (2013-11-03).
- [26] Zákon o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov – 305/2005 Z.z. <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-305>. (2013-11-03).

Mgr. Liana Krčmová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce svätej Alžbety, n.o.

Tropický tím VŠZaSP sv. Alžbety, n.o.

Nám. 1. mája č. 1

810 00 Bratislava

E- mail: liakrcmova@gmail.com

VII.

K VYBRANÝM POJMOM Z OBLASTI SOCIÁLNEHO PORADENSTVA

On the selected terms from the field of social counselling

EVA MATULAYOVÁ

Abstrakt

V našom príspevku sa venujeme hlavne terminologickej problematike, pričom osobitne rozoberáme problematiku adjektív sociálne a spoločenské, s pohľadu pojmov, ktoré sú tvorené pomocou a nich. Okrem toho pertraktujeme aj problematiku obsahu pojmov poradenstvo a sociálne poradenstvo, pričom logicky väčšiu pozornosť venujeme pojmu sociálne poradenstvo. Na záver pridávame poznámku k realizácii jednotlivých typov poradenstva v praxi, pri ktorej vychádzame hlavne zo svojej dlhoročnej praxe.

Kľúčové slová

Sociálne. Spoločenské. Poradenstvo. Sociálne poradenstvo.

Abstract

In our contribution we concentrate mainly on the area of terminology, particularly we analyse the meaning of the adjectives social and societal, concerning the terms which they are part of. Apart from that we discuss the content and the meaning of the terms counselling and social counselling, understandably we pay more attention to the term social counselling. In the end we comment the practical realisation of particular counselling types, where we utilise mainly our longstanding practical experience.

Keywords

Social. Societal. Counselling. Social counselling.

ÚVOD

V odborných prácach z oblasti sociálneho poradenstva sa používajú viaceré, a to i veľmi frekventované pojmy, ktorých obsah nie je ešte stále vo všeobecnosti uzavretý a odbornou verejnosťou prijatý. V tejto súvislosti osobitne upozorňujeme na problémy adjektív sociálne i spoločenské, ako i na obsah samotného pojmu sociálne poradenstvo.

Pokiaľ ide o dané adjektíva problém vidíme v tom, že pojmy vytvorené pomocou nich v určitých prípadoch možno používať ako totožné, ale vo väčšine konkrétnych prípadov skôr nie, stačí uviesť hneď samotný pojem sociálna práca, ktorý určite nemožno zameniť s pojmom spoločenská práca.

Pokiaľ ide o pojem sociálne poradenstvo, na základe preštudovanej odbornej literatúry, sa nám zdá, že obsah tohto pojmu nie je dosť jasne špecifikovaný hlavne v porovnaní s pojmom psychologické poradenstvo, respektíve minimálne s uplatnením psychologických poznatkov v sociálnom poradenstve.

1. K ADJEKTÍVAM „SOCIÁLNE“ A „SPOLOČENSKÉ“

Pokiaľ sa týka adjektív sociálne a spoločenské, ide podľa nás (aj) o špecifický problém slovenského jazyka, pretože pôvodné latinské „socialis“ obsahuje v sebe „sociálne“ i spoločenské“; napr. anglický jazyk ako momentálne prevládajúci svetový jazyk má rovnako ako latinský jazyk len výraz „social“⁶.

Terminologickú diskusiu v tomto prípade považujeme za potrebnú, pretože v prvom rade z pohľadu sociálnej práce a teda aj sociálneho poradenstva, s adjektívum sociálne tvoríme množstvo odborných pojmov, nakoniec v prvom rade samotné základné pojmy, ako sociálna práca, sociálne poradenstvo a pod.

Je treba povedať, že touto terminologickou otázkou sa zaoberá len málo autorov, teoretikov z oblasti sociálnej práce. Jednou z daného mála je Levická, ktorá konštatuje, že adjektívum sociálne môžeme chápať v širšom slova zmysle, kde sa v podstate významovo stretáva a zhoduje s adjektívum spoločenské a je súčasne i v ingerencii sociológie, a v užšom slova zmysle, kde už označuje len javy a procesy, ktoré sú výlučne len predmetom sociálnej práce.⁷

Podobne môžeme menovať aj Příhodovú, ktorá tiež pripúšťa možnosť vymedziť sociálne ako spoločenské, a to v zmysle snahy o zlepšenie spoločenských pomerov.⁸ K autorom, ktorí reflektujú tieto otázky zaraďujeme

⁶ Porovnaj KRAUS, J. *Slovník cudzích slov*. 2. vyd. Bratislava: SPN, 2005., s. 887. ISBN 80-10-00381-6

⁷ LEVICKÁ, J. 2002. *Teoretické aspekty sociálnej práce*. s. 13-15 ISBN 80-89074-39-1

⁸ PŘÍHODOVÁ, A. 1999. *Úloha sociálního poradenství v oblasti sociální práce*. In: Sociálne poradenstvo. Zborník. Trnava, 1999.

aj Schavela a Oláha, ktorí sa v tomto smere priklonili k názoru vyššie spomínanej Příhodovej.⁹

V podstate niečo podobné uvádza aj Matulay, ktorý navyše ešte zdôrazňuje, že pojmy tvorené pomocou adjektív spoločenský, spoločenská, spoločenské patria skôr do ingerencie sociológie, a zasa naopak, pojmy tvorené pomocou adjektív sociálny, sociálna, sociálne patria do ingerencie sociálnej práce. Potrebu takéhoto rozlíšenia odôvodňuje aj tým, že sa u nás neštuduje spoločenská práca, ale sociálna práca, nemáme spoločenské pracovníčky a pracovníkov, ale sociálne pracovníčky a pracovníkov, nemáme spoločenskú sieť, ale sociálnu sieť, nemáme spoločenské dávky, ale sociálne dávky a pod.¹⁰ Inými slovami sociálnu prácu v širšom vidíme ako zbytočný presah sociálnej práce do sociológie.

2. POJEM PORADENSTVO A SOCIÁLNE PORADENSTVO

K pojmu poradenstvo

Z hľadiska skúmania genézy poradenstva je možné tvrdiť, že poradenstvo ako bližšie nešpecifikovaná činnosť patrí k samotnému človeku. Takto chápané poradenstvo je jednoducho povedané výchovou, odovzdávaním skúseností, komunikáciou, osobitne sociálnou komunikáciou, a samozrejme radením, čiže poskytovaním rád, a to vo všetkých oblastiach ľudského života.¹¹ Postupným vývojom spoločnosti sa poradenstvo od vyššie v texte spomínanej bližšie nešpecifikovanej činnosti posunulo, a postupne sa stalo činnosťou špecifikovanou, poskytovanou namiesto laikov, odborníkmi, profesionálmi, ktorí boli navyše ešte zastrešovaní príslušnými profesionálnymi poradenskými organizáciami.

Samotné poradenstvo nadobudlo postupom vývoja rôzne podoby, a vyvinulo sa v rôznych oblastiach spoločnosti, z čoho priamo vyplývajú aj rôzne možnosti klasifikácie poradenstva.

V tomto smere musíme v prvom rade zdôrazniť, že ak v minulosti postupne vznikalo poradenstvo ako služba pre jednotlivcov, tak s rozvojom modernej techniky a ekonomiky vznikla potreba poradenstva aj pre firmy. Pokiaľ ide o konkrétne oblasti poradenstva pre jednotlivcov môže ísť o poradenstvo:

právne,
ekonomické,

⁹ Pozri SCHAVEL, M. – OLÁH, M. 2008. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Bratislava: VŠZaSP Bratislava, 2008. ISBN 80-80-68-487-1

¹⁰ MATULAY, S. 2007. *Terminologická úvaha k adjektívam sociálne a spoločenské*, 2007. In: *Zdravotníctvo a sociálna práca*. - ISSN 1336-9326, Roč. 2, č. 2 (2007), s. 24-25.

¹¹ Porovnaj, SCHAVEL, M. 2004. *Aktuálny stav a možnosti rozvoja sociálneho poradenstva na KU a OU – odboroch sociálnych vecí*. In: *Príručka sociálneho pracovníka*. Dolný Kubín, 1999.

psychologické,
 medicínske,
 sociálne a pod.

Pokiaľ ide o poradenstvo pre firmy, to presahuje hranice tohto príspevku, takže iba poznamenávame, že je rozšírené o poradenstvo ktoré rieši ich problémy technické, technologické, problémy v oblasti informatiky a pod.

Z uvedených dôvodov považujeme ešte za potrebné zdôrazniť, že na jednej strane je sociálne poradenstvo, osobitne z pohľadu sociálnej práce, hlavnou oblasťou nášho záujmu, na druhej strane, zo zložitosti súčasného života vyplýva, že sociálny poradca sa nemôže obísť bez základných vedomostí, osobitne z oblasti práva a psychológie.

K pojmu sociálne poradenstvo

Pokiaľ ide o klasifikáciu poradenstva, autori Schavel a Oláh pri svojej klasifikácii vychádzajú z jeho multisférového charakteru, ktorá hovorí o poradenských systémoch v zdravotníctve, v školstve, v sociálnom systéme a v cirkvách.¹²

Pokiaľ ide o stručný rozbor samotného pojmu sociálne poradenstvo, uvádzame rôzne definície jednotlivých vybraných autorov. Je treba povedať, že tieto definície sa v zásade skôr dopĺňajú, než by si protirečili. Toto vzájomné dopĺňanie spočíva v tom, že sa ten istý jav „sociálne poradenstvo“ pertraktuje z rôznych uhlov pohľadu. Inak povedané to znamená, že jednotlivé rozličné definície zdôrazňujú rozličné aspekty charakteristiky daného pojmu.

My v tomto prípade na ukážku uvedieme niekoľko aspektov, ktoré obsahujú vybrané definície sociálneho poradenstva:

*„Sociálne poradenstvo charakterizujú okrem iného najmä princíp pomoci, podpory, rozvoja a princíp lepšej orientácie v živote.“*¹³

ide o odstránenie, zmiernenie, negatívnych návykov klienta a jeho začlenenie do rodiny, miestnej komunity a pod.¹⁴

ide o odstránenie bezradnosti klienta, o odbornú pomoc pri riešení jeho problémov a konfliktov.¹⁵

Ako naznačujú vyššie uvedené definície, ale i ostatná príslušná odborná literatúra, sociálne poradenstvo je možné klasifikovať z viacerých hľadísk. My, vzhľadom na tému tohto príspevku, ako i vzhľadom na naše celkové teoretické poznatky, a osobitne vzhľadom na našu viac ako dve desaťročia trvajúcu prax sociálnej pracovníčky považujeme za potrebné akcentovať nasledovné delenie sociálneho poradenstva.

¹² Pozri, SCHAVEL, M. – OLÁH, M. 2008. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Bratislava: VŠZaSP Bratislava, 2008. ISBN 80-80-68-487-1

¹³ Detto, s. 27

¹⁴ STRIEŽENEC, Š. 1999. *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava: AD, 1999. ISBN

¹⁵ SCHILING, J. 1999. *Sociálna práca*. Trnava: SAP, 1999.

Sociálne poradenstvo v užšom zmysle

Zmyslom a obsahom tohto druhu poradenstva je v prvom rade a hlavne riešenie základných sociálnych problémov jednotlivcov a často aj ich rodín, ktoré najčastejšie vznikajú v prípade straty zamestnania, vážnejšieho ochorenia, za ktorým vo väčšine prípadov opäť nasleduje strata zamestnania, ale aj pomerne častom výskyte sociálno-patologických závislostí, a to najmä na alkohole a iných drogách, gamblerstvo nevynímajúc.

Tieto sociálne problémy:

znamenajú potrebu poradenstva, a to v prípade vzniku takých problémov, ktoré sťažujú, až znemožňujú saturáciu základných životných potrieb, jedincov, prípadne aj ich rodín, čo sa týka hlavne nižších sociálnych vrstiev spoločnosti, znamenajú aj potrebu poradenstva pri sociálnych problémoch jedincov, patriacich do stredných vrstiev slovenskej spoločnosti,

ich základným sociálnym problémom nie je ohrozenie ich životnej úrovne, respektíve aj životnej úrovne ich rodín, v zmysle absolútnom, ale v zmysle spoločensky uznávanej životnej úrovne sociálnej vrstvy do ktorej patria, nakoniec ešte zdôrazňujeme, že pod sociálnym poradenstvom v užšom zmysle slova chápeme poradenstvo, ktorého limity tvorí príslušná sociálna legislatíva a to v prvom rade zákon 448/2008 o sociálnych službách, osobitne jeho paragrafy 16 a 19.¹⁶

Sociálne poradenstvo v širšom zmysle

Ako sme už naznačili vyššie v texte, sociálne poradenstvo v širšom zmysle sa podľa našej analýzy začína stretávať so spoločenským poradenstvom na úrovni spoločenských skupín, respektíve i celej spoločnosti. Je síce pravda, že v súčasnosti sa pojem spoločenské poradenstvo nepoužíva, je neznámy, ale podľa nášho názoru je to len otázka momentálne platnej odbornej terminológie, otázka momentálneho konsenzu daných odborníkov.

Pri týchto úvahách vychádzame aj z toho, že sociológia je uznávaná ako hraničná disciplína so sociálnou prácou, nehovoriac o tom, že sociálna práca je chápaná aj ako aplikovaná veda, ktorá aplikuje najnovšie poznatky sociológie, ale aj psychológie, pedagogiky a pod.¹⁷

K tomu ešte dodávame, že z daných termínov a danej argumentácie pre nás vyplýva aj záver, že každý sociálny problém, nemusí mať nutne spoločenské rozmery, čiže nemusí mať zároveň aj charakter spoločenského problému.

A to, platí aj opačne, čiže každý spoločenský problém nemusí byť nutne aj problémom sociálnym, a to tak v rozmeroch spoločnosti, obce, či jedinca. Určitým kritériom by napríklad mohol byť jednak kvantitatívny výskyt daného

¹⁶ pozri zákon 448/2008

¹⁷ MATULAY, S. – MATULAYOVÁ, T. *Sociálna práca (vybrané kapitoly)*, s.9. Nitra: UKF, 1998. ISBN 80-8050-210-2

javu, a jednak aj výška finančných nákladov, ktoré sprevádzajú riešenie, prípadne i neriešenie daných javov, respektíve problémov.¹⁸

Z našich úvah teda vyplýva, že poradenstvo poskytované jednotlivcovi, eventuálne jeho rodine, v hraniciach ktoré sú dané príslušnou sociálnou legislatívou, osobitne zákonom 448/2008 Z. z. o sociálnych službách, zákonom o rodine 36/2005 Z. z. môžeme považovať za sociálne poradenstvo v užšom slova zmysle.¹⁹

Na druhej strane sociálne poradenstvo v širšom zmysle, ktoré je samozrejme tiež upravené v zákone 448/2008 o sociálnych službách, môžeme chápať ako poradenstvo spoločenské, samozrejme rešpektujúc fakt, že tento termín sa nepoužíva.

Za hlavný rozdiel medzi oboma druhmi poradenstva teda považujeme nasledovné skutočnosti:

Sociálne poradenstvo v užšom zmysle je poskytované jednotlivcom, prípadne aj ich rodinám, pričom rieši ich osobné sociálne problémy, a to najčastejšie finančného charakteru, ktoré neprekračujú hranice ich nukleárných rodín.²⁰

Sociálne poradenstvo v širšom zmysle je poskytované špecifickým spoločenským, alebo sociálnym skupinám, respektíve komunitám, a je zamerané skôr na spoločenské aspekty ich života, respektíve spoločenské dopady štýlu ich života na ich bezprostredné okolie, čiže ešte inak povedané, rieši tak problémy daných skupín, komunít, ako aj problémy tých, ktorí žijú v ich bezprostrednom okolí.²¹

ZÁVER

Na záver k danej téme, osobitne z hľadiska skúseností, ktoré sme nazbierali počas viac ako dvoch desaťročí, ktoré sme strávili ako sociálna pracovníčka, dodávame: Sociálna práca so skupinami, sa na terajších úradoch práce a sociálnych vecí, čiže v praxi, uplatňuje minimálne, a teda zostáva viac – menej

---

¹⁸ Jedinec, ktorý stratí prácu väčšinou má, zvlášť po určitom čase, isté sociálne problémy, ale to neznamená, že musí mať nutne aj problémy spoločenské, pred týmito ho môže ochrániť jeho rodina. Pokiaľ ide o nezamestnanosť všeobecne, určitým sociálnym i spoločenským javom je vždy, ale veľkým sociálnym i spoločenským problémom sa stáva v tom prípade, keď prekročí určité percento, vo väčšine ekonomicky vyspelých krajín to znamená, ak nezamestnanosť prekročí hranicu 5 až 7%.

¹⁹ pozri dané zákony

²⁰ Nukleárna rodina je sociologický pojem a znamená rodinu, ktorá sa skladá z otca, matky a ich detí.

²¹ Učebnicovým prípadom sú spoločensky i sociálne zaostalé rómske komunity, ktorých životný štýl znepriemňuje život tým, ktorí sú nútení žiť v ich bezprostrednej blízkosti, osobitne neustála a nepríjemná hlučnosť a, a to aj v nočných hodinách, absencia aj minimálnej komunálnej hygieny a pod.

doménou teórie, z toho logicky vyplýva, že aj druh sociálneho poradenstva v širšom zmysle sa vyskytuje v praxi rovnako zriedkavo ako už spomínaná sociálna práca so skupinami.

Napokon ešte zdôrazňujeme, že v praxi oddeliť sociálnu prácu od sociálneho poradenstva je ťažké, až skoro nemožné, pretože už aj pri takej bežnej agende sociálnej pracovníčky, ako je posúdenie nároku nezamestnaného na podporu v nezamestnanosti, prípadne jeho nárokov na ďalšie sociálne dávky, nutne v rámci bežnej komunikácie dochádza aj k poradenstvu.²²

Literatúra

- [1] KRAUS, J. 2005. *Slovník cudzích slov*. 2. vyd. Bratislava : SPN, 2005. ISBN 80-10-00381-6
- [2] LEVICKÁ, J. 2002. *Teoretické aspekty sociálnej práce*. ISBN 80-89074-39-1
- [3] MATULAY, S. 2007. *Terminologická úvaha k adjektívam sociálne a spoločenské*, 2007. In: Zdravotníctvo a sociálna práca. - ISSN 1336-9326, Roč. 2, č. 2
- [4] MATULAY, S. – MATULAYOVÁ, T. 1998. *Sociálna práca (vybrané kapitoly)*. Nitra : UKF, 1998. ISBN 80-8050-210-2
- [5] PŘÍHODOVÁ, A. 1999. *Úloha sociálního poradenství v oblasti sociální práce*. In: Sociálne poradenstvo. Zborník. Trnava, 1999.
- [6] SCHAVEL, M. 2004. Aktuálny stav a možnosti rozvoja sociálneho poradenstva na KU a OU – odboroch sociálnych vecí. In: Príručka sociálneho pracovníka. Dolný Kubín, 1999.
- [7] SCHAVEL, M. – OLÁH, M. 2008. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Bratislava: VŠZaSP Bratislava, 2008. ISBN 80-80-68-487-1
- [8] SCHILING, J. 1999. *Sociálna práca*. Trnava : SAP, 1999.
- [9] STRIEŽENEC, Š. 1996. *Slovník sociálního pracovníka*. Trnava : AD, 1996. ISBN 80-967589-0-X.

PhDr. Eva Matulayová

VŠZaSP sv. Alžbety, n.o. Bratislava
Ústav sv. Cyrila a Metoda v Partizánskom
E-mail: phdrevamatulayova@ gmail.com

---

²² Samozrejme až na tie výnimky, keď je daná sociálna pracovníčka tak asociálna, že rieši len to čo má v agende, a vedome a cielene sa snaží podať klientovi čím menej informácií, a hlavne nepodať žiadnu informáciu, ktorá je mimo jej agendy.

SOCIALIZÁCIA ZDRAVOTNE A PSYCHOSOCIÁLNE POSTIHNUTÝCH JEDINCOV

VIII.

ALTERNATÍVA INTEGRÁCIE DETÍ SO ŠPECIÁLNYMI POTREBAMI DO ZÁKLADNÝCH A MATERSKÝCH ŠKÔL V OKRESE NÁMESTOVO

Possible children integration with special education needs into elementary and nursery school in the district Námestovo

JANKA BRIŠŠÁKOVÁ, MÁRIA HARDY

Abstrakt

Príspevok približuje na základe obsahovej analýzy štatistických údajov Krajského školského úradu v Žiline, možnosti integrácie detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami do základných a materských škôl v okrese Námestovo za obdobie posledných 6 školských rokov. Popisuje dieťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami na základe jednotlivých typov zdravotného postihnutia. Každé dieťa, bez rozdielu, má právo navštevovať najbližšiu školu a získavať informácie a poznatky jemu prispôbenými prístupmi a metódami. Právo na vzdelanie je zakotvené aj v jednotlivých medzinárodných a slovenských právnych dokumentoch. Integrácia týchto detí nepatrí iba do pôsobnosti pedagóga. Sociálny pracovník spolupracuje a zachytáva danú problematiku ako sociálny poradca v jednotlivých stupňoch alebo ako poskytovateľ rôznych peňažných príspevkov pre integrované dieťa v základnej alebo materskej škole.

Kľúčové slová

Dieťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, integrácia, právne normy

Abstract

According to context analysis of statistics information of School Region Office in Žilina the article depicts the possibilities of children integration with special education needs into elementary and nursery school in the district Námestovo for the latest six school years. It describes the child with special education needs, according to different kinds of disabilities. Each child should have a chance to visit the nearest school and get appropriate education and knowledge according their special needs and with usage of appropriate teaching methods for them. The right for education is established in the international and Slovak legal documents. Integration of these children is not only about teachers. The social worker cooperates and

focuses on this problem as a social advisor in each levels or a provider of various financial grants for integrated child into elementary school or nursery school.

Key words

Child with special educational needs, integration, legal standards

ÚVOD

S problémami zdravotného postihnutia sa stretávame v súčasnosti v každodennom živote. Inak tomu bolo do roku 1989, keby bolo zriedkavosťou vidieť a stretávať ľudí so zdravotným postihnutím na ulici. Boli v prevažnej miere „zatváraní“, izolovaní od života vonku. Ich domovom bol ústav alebo iné zariadenie sociálnej starostlivosti. Integrácii populácii so zdravotným postihnutím sa v poslednom období začína venovať zvýšená pozornosť.

Cieľom príspevku je hĺbšie spracovanie problematiky detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami v oblasti integrácie. Príspevok vo svojom teoretickom koncepte poukazuje na oblasti sociálneho a školského systému v Slovenskej republike, ktoré sú zamerané na pomoc deťom so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Obsahová analýza dokumentov štatistických údajov poskytnutých Krajským školským úradom Žilinského kraja, za časové obdobie od školského roka 2006/2007 až po posledné zverejnené údaje školského roka 2011/2012, prinesie pohľad na rast prípadne pokles detí so ŠVVP integrovaných za spomínané obdobie, ako aj problematiku zriaďovania špeciálnych tried v základných školách v okrese Námestovo.

1. DIEŤA SO ŠPECIÁLNYMI VÝCHOVNO-VZDELÁVACÍMI POTREBAMI

Charakteristika dieťaťa so špeciálnymi výchovnými vzdelávacími potrebami (ďalej už uvádzane ako dieťa so ŠVVP) nie je jednotná. Najčastejšie sa používajú termíny postihnutý, defektný alebo invalidný jedinec. Súhrnným označením je spravidla dieťa vyžadujúce si špeciálnu starostlivosť, t.j. dieťa, ktoré má špeciálne výchovne potreby. Podľa WHO Svetovej zdravotníckej organizácie je zdravotné postihnutie čiastkové alebo úplne obmedzenie schopností vykonávať nejakú činnosť alebo viacero činností, ktoré je spôsobené poruchou alebo dysfunkciou niektorého orgánu. Ďalším používaným termínom je porucha alebo narušenie.

V odbornej literatúre sa stretávame s rôznymi kategóriami ľudí vyžadujúcimi si špeciálnu starostlivosť. Svoju pozornosť upriamime na delenie

detí so ŠVVP do kategórií ako ich upravuje zákon č. 229/2000 Z.z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 29/1984 o sústave základných a stredných škôl. Zákon definuje nasledovné kategórie detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami:

- dieťa so zrakovým postihnutím;
- dieťa s mentálnym postihnutím;
- dieťa s telesným postihnutím;
- dieťa so sluchovým postihnutím;
- dieťa s autizmom;
- dieťa s narušenou komunikačnou schopnosťou;
- dieťa s narušeným psycho-sociálnym a emocionálnym vývinom;
- dieťa s viacnásobným postihnutím.

Spomínané kategórie detí sa pokúsime stručne definovať nasledovne. Pri pojme *dieťa so zrakovým postihnutím* máme na mysli skupinu detí, ktoré ani s použitím kompenzačných alebo korekčných prostriedkov nemôžu pri činnostiach vyžadujúcich zrakovú kontrolu dosahovať také výkony ako normálne vidiaci. Treba zdôrazniť, že za zrakovo postihnutého človeka nepovažujeme každého, kto nosí okuliare. Podľa stupňa zrakového postihnutia rozlišujeme: pedagogika tupozrakých a škulavých, pedagogika slabozrakých, pedagogika čiastočne vidiacich, pedagogika nevidiacich. (Vašek, 2001).

Švarcová (2000) uvádza, že *dieťa s mentálnym postihnutím*, je súborné označenie pre výrazne podpriemernú úroveň všeobecnej inteligencie, prejavujúcu sa už v útlom detstve a spôsobujúcu aj poruchy sociálnych vzťahov, sociálneho prispôsobovania sa. Ide tu o viac alebo menej výrazne zaostávanie duševného vývinu, o vývoji rozumových schopností, k odlišnému vývoju niektorých psychických vlastností, nedostatky v poznávacej činnosti, v poznávacích procesov, ako aj k poruchám v adaptačnom procese.

Podľa Opatřilovej (2012) *telesným postihnutím dieťaťa* rozumieme poruchy pohybového a nosného ústrojenstva t.j. kostí, kĺbov, šliach, svalov, cievného zásobovanie ako aj poškodenie alebo poruchu nervového ústrojenstva, ktoré sa prejaví porušenou hybnosťou. Patria sem tiež všetky odchýlky od normálneho tvaru tela a končatín t.j. deformity a abnormity tzv. anomálie. Medzi najčastejšie telesné postihnutia autor radí detskú mozgovú obrnu, rozštep miechy, muskulárna dystrofia, skolióza, dysmélia, pórúrazové stavy chrbtice, mozgu, amputácie a iné.

Vašek (2001) uvádza, že porucha sluchu – počutia, sa u *dieťaťa so sluchovým postihnutím*, premieta do vývinu jedinca podľa stupňa a rozsahu straty sluchovej ostrosti a obdobia sluchového postihnutia. Stupeň sluchovej poruchy sa hodnotí podľa vzdialenosti, z ktorej sluchovo postihnutý počuje hovorenú reč a podľa toho, kedy mu porozumenie reči robí problémy. Autor vo

svojom diele spomína aj delenie Svetovej zdravotníckej organizácie z roku 1980, ktorá navrhla kategórie sluchového postihnutia podľa stupňa straty sluchu nasledovne: ľahké sluchové postihnutie (ľahká nedoslýchavosť), stredné sluchové postihnutie (stredná nedoslýchavosť), stredne ťažké sluchové postihnutie (ťažká nedoslýchavosť), ťažké sluchové postihnutie (zvyšky sluchu), veľmi ťažké sluchové postihnutie až hluchota.

Dieťa s autizmom (z gréckeho *autós* =sám) je podľa Vaška (2003) pervazívna vývojová porucha, ktorú charakterizujú deficity v oblasti komunikácie, sociálnej interakcie a predstavivosti. Dieťa nie je schopné prijímať prejavy lásky, nie je schopné empatie, nechápe rozdiely medzi cudzími a blízkymi ľuďmi. Autistickému dieťaťu chýba typická vlastnosť detí a to je zvedavosť a spontánnosť. Autizmus je celoživotné postihnutie, ktoré v súčasnosti nie je vyliečiteľné. Viacnásobné postihnutie spomínaný autor zaraďuje do troch symptomatologicky príbuzných skupín: mentálne postihnutie v kombinácii s ďalším postihnutím - predstavuje najpočetnejšiu skupinu, slepohluchota, predstavuje najťažšiu formu viacnásobného postihnutia a poruchy správania v kombinácii s ďalším postihnutím či narušením.

Komunikačná schopnosť u dieťaťa je narušená vtedy, keď niektorá rovina jeho jazykových prejavov pôsobí interferenčne vzhľadom na komunikačný zámer. Prejavuje sa vo verbálnej i neverbálnej, hovorenej i grafickej forme. Lechta (2000) rozoznáva narušenú komunikačnú schopnosť podľa symptómov nasledovne: vývinová bezrečnosť – dysfázia (dieťa nerozpráva), afázia (porucha reči, ktorá vzniká na základe lokálnych poškodení mozgu), mutizmus (získaná neurotická bezrečnosť – onemenie), narušenie zvuku reči – fufnavosť, palatolália (porucha reči pri rázštepe podnebia), zajakavosť (narušenie plynulosti hovorenia), brblavosť (extrémne zrýchlenie tempa reči), dyslália (neschopnosť používať niektoré hlásky), dyzartria (narušenie procesu artikulácie pri organickom poškodení nervového systému), narušenie grafickej podoby reči tzv. – špecifické poruchy učenia (dyslexia, dysgrafia, dysortografia, dyskalkulia), dysfónia (poruchy hlasu, napr. chrapľavosť), kombinované chyby – viacero predošlých narušení dokopy.

Vašek (2003) uvádza, že psychosociálne narušenia sa navonok prejavujú poruchami správania, ktoré možno charakterizovať ako odchýlky v oblasti socializácie, keď jedinec nie je schopný rešpektovať normy správania na úrovni, ktorá zodpovedá jeho veku, prípadne rozumovým schopnostiam. Ide o takú skupinu detí, ktorých výchovná formovateľnosť sa nedá zvládnuť bežnými pedagogickými prostriedkami, ale si vyžaduje aplikáciu špeciálnych výchovných metód, prostriedkov, foriem. Pedagogika psychosociálne narušených kooperuje s právom. Na základe stupňa narušenosti je jedincom s poruchami správania veľmi často súdom nariadená ústavná výchova alebo uložená ochranná výchova.

2. PRÁVNA LEGISLATÍVA TÝKAJÚCA SA VZDELÁVANIA DETÍ SO ŠVVP

Jedným zo základných práv dieťaťa je právo na vzdelanie v takom rozsahu ako je to len možné. Toto právo na vzdelanie a vzdelávanie detí je zakotvené v rôznych dokumentoch a zákonoch, ktoré platia nielen pre územie SR. Spomenieme len tie časti dokumentov, kde sa konkrétne spomína možnosť vzdelávania detí.

Všeobecná deklarácia ľudských práv - Všeobecná deklarácia ľudských práv prijatá a vyhlásená rezolúciou Valného zhromaždenia OSN 10. decembra 1948. V článku 10, kde je definované právo na vzdelávanie nájdeme, že na zabezpečenie účinného výkonu práva na odborné vzdelávanie sa zmluvné strany zavazujú zabezpečiť alebo v prípade potreby podporovať technické a odborné vzdelávanie všetkých osôb vrátane zdravotne postihnutých osôb pri konzultácii s organizáciami zamestnávateľov a organizáciami pracovníkov a poskytnúť prostriedky, ktoré umožňujú prístup k vyššiemu technickému vzdelaniu a univerzitnému vzdelaniu výlučne na základe individuálnych schopností, ako aj zabezpečiť alebo podporovať systém prípravy učňov a iné systémy prípravy chlapcov a dievčat na rozličné povolania. (Ochrana práv, 2013).

Deklarácia práv dieťaťa - jednou zo základných zásad Deklarácie práv dieťaťa je zabezpečiť pre zdravotne postihnuté dieťa osobitnú starostlivosť a výchovu. Dieťaťu, ktoré je mentálne, fyzicky alebo sociálne postihnuté, musí sa poskytovať osobitné zaobchádzanie, výchova a starostlivosť, ktorú si vyžaduje jeho zvláštne postavenie. To nevyklučuje segregovanú výchovu, pokiaľ je indikovaná. Osobitné zaobchádzanie však neznamená vyčlenenie zo spoločnosti. (Unicef, 2013).

Dohovor o právach dieťaťa - Dohovor o právach dieťaťa, prijatý OSN r. 1989, hovorí, že mentálne, fyzicky alebo sociálne postihnuté dieťa má právo tešiť sa plnému a slušnému životu v podmienkach, ktoré zaručujú dôstojnosť, podporujú sebarealizáciu i možnosť jeho aktívnej účasti v spoločnosti. Dieťa s postihnutím má právo na špeciálnu starostlivosť, vzdelanie a prípravu, aby mohlo dosiahnuť čo najväčšiu samostatnosť a aby mohlo viesť plnohodnotný a aktívny život v spoločnosti. Článok 28 je konkrétne venovaný vzdelávaniu detí a píše sa v ňom: „*Štáty, ktoré sú zmluvnými stranami tohto Dohovoru, uznávajú právo dieťaťa na vzdelanie a za účelom postupného naplňovania tohto práva a pri rešpektovaní rovnakých možností, musia predovšetkým - zaviesť pre všetkých bezplatné a povinné vzdelanie; podporovať rozvoj rôznych foriem stredného vzdelania, zahrňujúce všeobecné a odborné vzdelanie, sprístupniť všetkými vhodnými prostriedkami vysokoškolské vzdelanie pre všetkých podľa schopností; sprístupniť všetkým deťom informácie a poradenskú službu v oblasti vzdelania a odbornej prípravy na povolanie; prijímať opatrenia na podporu pravidelnej*

školskej dochádzky a zníženia počtu detí, ktoré nedokončia školskú dochádzku.“ (Dohovor o právach dieťaťa, čl.28).

Európska sociálna charta - Európska sociálna charta bola prijatá v roku 1965 v Štrasburgu a revidovaná v r. 1996 Radou Európy. V článku 15 nachádzame, že Rada Európy požaduje od zmluvných štátov, ktoré sa stali signatármi tejto charty a členmi Rady Európy, že je potrebné prijať opatrenia na vytvorenie podmienok pre poradenstvo, vzdelanie a odbornú prípravu na výkon povolania osobám so zdravotným postihnutím v rámci všeobecných systémov alebo pomocou špecializovaných inštitúcií. (Európska sociálna charta, 2005).

Deklarácia práv zdravotne postihnutých osôb - Deklarácia práv zdravotne postihnutých osôb vo vyhlásení VZ OSN z roku 1971, hovorí, že občan so zdravotným postihnutím má nárok na také vzdelanie, tréning, rehabilitáciu a podporu, ktoré čo najviac môžu rozvinúť jeho možný potenciál a schopnosti.

Ústava SR - v Druhej hlave Ústavy SR sú zakotvené základné práva a slobody, kde sa píše: *„Každý má právo na vzdelanie. Školská dochádzka je povinná. Jej dĺžku po vekovú hranicu ustanoví zákon. Občania majú právo na bezplatné vzdelanie v základných školách a stredných školách, podľa schopností občana a možnosti spoločnosti aj na vysokých školách.“*

Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl v znení zákona č. 229/2000 Z. z. - zákon nám jasne hovorí, že žiakom so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, to jest žiakom s mentálnym, sluchovým, zrakovým alebo telesným postihnutím, žiakom zdravotne oslabeným a chorým, žiakom s narušenou komunikačnou schopnosťou, žiakom s autizmom, žiakom s vývinovými poruchami učenia alebo správania, žiakom s ťažkým mentálnym postihnutím umiestneným v domovoch sociálnych služieb, žiakom s poruchami psychického alebo sociálneho vývinu sa poskytuje vzdelanie zodpovedajúce ich individuálnym schopnostiam špeciálnymi formami a metódami zodpovedajúcimi ich postihnutiu.

Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele - Zákon upravuje ochranu detí, zabezpečenie predchádzania vzniku krízových situácií v rodine, ochranu práv detí aj v súlade s Dohovorom OSN o právach dieťaťa, predchádzanie opakovaniu porúch psychického, fyzického a sociálneho vývinu a zamedzuje nárastu sociálno-patologických javov. V zákone sa predkladajú nástroje a opatrenia na vykonávanie primárnej i sekundárnej prevencie, vymedzenie subjektov oprávnených vykonávať sociálnoprávnu ochranu a spôsob ich financovania, procesy a inštitúty zabezpečenia náhradnej rodinnej starostlivosti.

Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine - Zákon o rodine upravuje právo dieťaťa na riadnu výchovu, právo dieťaťa na výchovu v rodinnom prostredí, právo na riadnu správu jeho vecí, právo maloletého dieťaťa na pomoc zo strany spoločnosti v prípadoch, keď mu rodičia nevedia alebo nechcú poskytnúť riadnu

starostlivosť. Súčasťou rodičovských práv a povinností sú najmä sústavná a dôsledná starostlivosť o výchovu, zdravie, výživu a všestranný vývin maloletého dieťaťa, ako aj zastupovanie maloletého dieťaťa, či správu jeho majetku.

3. INTEGRÁCIA DIEŤAŤA SO ŠVVP DO ŠKOLSKÝCH ZARIADENÍ

Vzdelávanie detí so ŠVVP sa najčastejšie realizuje v špeciálnych školách, ktoré sú diferencované podľa jednotlivých druhov a stupňov postihnutia. Novela školského zákona č. 229/2000 Z.z. zrušila možnosť oslobodiť dieťa, ktoré má rôzny stupeň mentálneho postihnutia od povinnej školskej dochádzky do 16. roku veku dieťaťa. Realizácia integrovaného vzdelávania môže prebiehať na rôznych úrovniach podľa druhu a rozsahu postihnutia či momentálneho stavu dieťaťa. Môže byť úplná alebo čiastočná (časť výučby môže prebiehať v špeciálnej škole a časť v bežnej škole). Výskumy odborníkov potvrdzujú, že tento model vzdelávania umožňuje postihnutému dieťaťu dosahovať lepšie výsledky v oblasti vedomostí, ale aj sociálnej interakcie a pomáha mu tak zvýšiť kvalitu života. (Lechta, 1997).

Špeciálne školy zabezpečujú vzdelávanie žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, ktorým ich postihnutie nedovoľuje vzdelávať sa v ostatných školách podľa školského zákona. Vzdelávanie sa uskutočňuje špeciálnymi formami a metódami, s možnosťou využitia kompenzačných pomôcok s cieľom začleniť žiakov do pracovného pomeru a života spoločnosti. Špeciálne školy patria do sústavy základných škôl a stredných škôl, ktoré zabezpečujú povinné vzdelávanie detí a mládeže. Rozoznávame nasledovné typy špeciálnych škôl: špeciálne základné školy, špeciálne stredné školy, praktická škola, odborné učilišťa, triedy s individuálnym vzdelávacím programom, špeciálne triedy v základných a stredných školách.

Špeciálne základné školy by mali byť v okresných mestách, na Orave je v Námestove. Vzdelávanie v Špeciálnej základnej škole internátnej v Námestove prebieha v troch variantoch:

Variant A – je určený pre deti ľahkého a stredného stupňa mentálneho postihnutia. Trvá 9 rokov. Prvé 3 roky sa vyučuje matematika, pracovné vyučovanie, telesná výchova, slovenský jazyk. Od 4. ročníka pribudne vlastiveda, hudobná a výtvarná výchova. V 7. ročníku sa vyučuje občianska náuka, dejepis, zemepis, prírodopis, fyzika. V 9. ročníku aj chémia. Okrem povinných predmetov sa vyučuje individuálna logopedická starostlivosť, náboženská výchova, etická výchova, alternatívny program.

Variant B - je určený pre stredný stupeň a ťažký postih s mentálnou retardáciou. Trvá 10 rokov a člení sa na stupne: nižší stupeň 1. – 3. ročník,

stredný stupeň 4. - 6. ročník, vyšší stupeň 7. - 8. ročník, pracovný stupeň 9. - 10. ročník. Obsah učiva je v zložkách výchovy - zmyslová, pracovná, estetická, telesná a rozumová. Rozumová sa ďalej člení na vecné učenie, čítanie, písanie, počty, rozvíjanie reči. Poskytuje sa individuálna logopedická starostlivosť.

Variant C - je určený pre ťažko a viacnásobne postihnuté deti. Dieťa je učené doma alebo v škole. Učebné osnovy sú rámcovité, učiteľ podľa nich vypracúva individuálny vzdelávací plán pre každé dieťa. Vyučovanie v domácom prostredí prebieha väčšinou 2x týždenne. Variant C je zameraný na rozvoj potrieb a schopnosti v 5 oblastiach: rozvoj sebaobsluhy, rozvoj motoriky, rozvoj sociálnej komunikácie, rozvoj pracovných zručností a rozvoj vedomostí - čítanie, písanie, matematika.

Špeciálne stredné školy poskytujú žiakom so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, ktorí sa nemôžu vzdelávať v bežných školách, výchovu a vzdelávanie spôsobom primeraným ich postihnutiu. Prebieha tu ďalšie vzdelávanie detí vyžadujúcich si špeciálnu starostlivosť. Špeciálne stredné školy sú napr. v Ružomberku, Bratislave, Novej Bani, Kremnici, Levoči.

Praktická škola a odborné učilišťa poskytujú vzdelávanie a prípravu na jednoduché pracovné činnosti žiakom s mentálnym postihnutím, ktorí skončili špeciálnu základnú školu a neboli prijatí do odborného učilišťa, prípadne nezvládli jeho vzdelávací obsah. Prebieha v nej príprava žiakov na život v rodine, na sebaobsluhu a praktické práce v domácnosti a zacvičuje ich tak, aby mohli vykonávať jednoduché pracovné činnosti pod dohľadom. Trvá jeden, dva alebo tri roky.

Podľa Mittera (In Jakabčic et al., 1999) má integrácia detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami do škôl bežného typu nádej na úspech iba vtedy, ak budú splnené nasledujúce podmienky:

- musia si to želať rodičia detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Ich súhlas s tým, aby sa ich deti učili v škole bežného typu je nevyhnutný;
- dieťaťu musí byť poskytnutá špeciálna starostlivosť pri učení. Znamená to, že bez špeciálnych pedagógov, ktorí pôsobia priamo v škole bežného typu, integrácia nie je možná;
- starostlivosť o deti so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami nesmie byť na ujmu účinnej starostlivosti o ostatných žiakov;
- integrácia musí byť v súlade s účinným využitím všetkých prostriedkov, ktoré má škola k dispozícii;
- dieťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami sa musí zúčastňovať na činnosti školy spolu s ostatnými deťmi, ktoré túto školu navštevujú.

K týmto bodom, ktoré uvádza Mittler, možno pridať ešte jeden, a ten sa

týka prípravy učiteľov na vyučovanie v podmienkach integrácie. Ide o špeciálnu prípravu, ktorú musí mať učiteľ zdravej populácie, ako aj špeciálny pedagóg, ktorý bude pôsobiť v škole bežného typu, nakoľko tento personál nie je dostatočne oboznámený ani s integrovaným vyučovaním, ani integrovaným školským systémom. Ich predstavy o podstate a priebehu vyučovania a učenia sú ovplyvnené so segregovanej pedagogiky. Len malý počet učiteľov mal totiž možnosť získať vlastné aktívne informácie a skúsenosti z oblasti integrácie.

Všetky veci okolo nás, ako uvádza Chvatálová (2001) skrývajú v sebe pozitívne aj negatívne stránky, majú určité výhody, či nevýhody, kladné a záporné stránky. Inak tomu nie je ani v procese integrácie detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Požár (2005) na základe dlhodobých výskumov vyčlenil výhody a nevýhody integrácie.

Výhody integrácie:

- každodenná bezprostredná účasť v živote rodiny;
- spoločné vzdelávanie podporuje sociálne učenie a zabraňuje vyčleňovaniu k okrajovým skupinám;
- prítomnosť žiaka s postihnutím v bežnej škole má pozitívny vplyv na zdravých žiakov, naučiť sa humanizmu, bojovať s prekážkami;
- zdraví žiaci sú tolerantnejší a tým pádom sú voči slabým, obe skupiny spoznávajú, že majú slabé aj silné stránky;
- bežná škola poskytuje postihnutým širšiu škálu povolání;
- integrované programy sú lacnejšie.

Nevýhody integrácie:

- učitelia v bežných školách nemajú špeciálne pedagogicko-psychologické vzdelanie;
- postihnutí žiak pociťuje medzi zdravými osamelosť, komplex menejcennosti, a to preto, že trieda musí byť pripravená pred tým – rozhovor učiteľa so žiakmi;
- integrovaným chýba základná úroveň zručností, skúseností, pretože doma za neho všetko robia;
- ak žiak nevie niečo urobiť a učiteľka ho ospravedlňuje, prehľbuje sa pocit menejcennosti;
- výhody a obavy rodičov nepostihnutých detí, postihnuté deti môžu mať negatívny postoj k nepostihnutým, práve preto by mala byť trieda vopred pripravená.
- Výhody a nevýhody integrácie sme zadefinovali z pohľadu rodičov a riaditeľov základných a materských škôl v okrese Námestovo na základe realizovaného výskumu. (Briššáková, 2005). Výsledky výskumu sú porovnateľné so zisteniami Požára (2005). Na základe výsledkov výskumu

uvádzame nasledovné výhody:

- dieťa žije so svojou rodinou, nie je nevyhnutnosťou, aby dochádzalo do špeciálnych škôl mimo trvalého bydliska (vzdialenosť v niektorých prípadoch je do ŠZŠ Námestovo aj 30 km);
- dieťa má väčšiu šancu dosiahnuť lepšie a kvalitnejšie vzdelanie odstránením segregácie z dôvodu vzdelávania v špeciálnych školách;
- dieťa so ŠVVP a zdravé dieťa sa obohacujú navzájom. Respondenti sa zhodujú v tom, že keď si zdravé deti od ranného veku zvyknú na deti so ŠVVP, budú nepochybne celý život tolerantnejšie a citlivejšie k ľuďom so zdravotným postihnutím;
- dieťa so ŠVVP má priestor na rozvoj osobnosti, možnosť väčšej sebarealizácie, lepšia adaptácia v života, sebaučenie sa od zdravých detí.

Výsledky výskumu priniesli nasledovné nevýhody integrácie:

- osočovanie, odvrhnutie a výsmech zo strany zdravých detí;
- neprijatie medzi seba, neochota spolupracovať s deťmi so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami;
- dieťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami môže svojím správaním narušiť výchovno-vzdelávací program;
- chýba lepšia starostlivosť a osobná asistencia;
- neprijatie dieťaťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami medzi zdravú populáciu môže byť opakom integrácie t.j. výsledkom segregácie.

4. SOCIÁLNY PRACOVNÍK A JEHO ÚLOHA V PROCESE INTEGRÁCIE DETÍ SO ŠVVP DO BEŽNEJ ŠKOLY

Od spoločnosti sa vyžaduje hlboká angažovanosť a mnohostranný profesionálny prístup. Prístup odborníkov by mal byť úprimný a taktný, bez nariadovania a príkazov – maximálne podnecujúci ku spolupráci. Ideálne by bolo, keby tím profesionálov bol k dispozícii rodine od okamihu zistenia postihnutia dieťaťa, aby s týmito ľuďmi mohla byť rodina v kontakte kedykoľvek, kedy by to považovala za potrebné. V podmienkach Slovenska sa pomoc realizuje prostredníctvom systému individuálnej kompenzácie sociálnych dôsledkov ťažkého zdravotného postihnutia občanov, poskytujúci sociálnu pomoc ľuďom s ťažkým zdravotným postihnutím v oblasti zabezpečenia individuálnych foriem mobility a orientácie, komunikácie s prostredím, v oblasti sebaobsluhy a prác v domácnosti a v oblasti rozličných typov zvýšených výdavkov, ako je to bližšie vymedzené v zákone č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách a v zákone č. 447/2008 Z.z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia.

Žiaková (2005) uvádza, že pomoc v rámci individuálnej kompenzácie sa realizuje orgánmi miestnej štátnej správy a miestnej samosprávy, buď formou technickej asistencie (peňažné príspevky na rozličné pomôcky), formou osobnej asistencie alebo ich kombináciou, vždy v závislosti od individuálnych potrieb konkrétneho občana. Sociálny pracovník sa v úlohe pomáhajúceho stretáva s ľuďmi v núdzi, ktorí potrebujú bezpodmienečné prijatie, spoluúčasť (nie však súcit), empatiu, porozumenie, neodsudzujúci postoj, pocit dôvery a dôvernosti informácií, akceptovanie jedinečnosti a rozdielnosti, bez zvnútorňovania týchto hodnôt by nebolo možné vytvoriť atmosféru pomáhajúcu klientom. Tokárová (2003) vo svojej publikácii popisuje, že život v súčasnej spoločnosti prináša svojou zložitosťou stále viac situácií a problémov, k riešeniu, ktorých už nemôžu prispieť ani príbuzní, či priatelia – sú to situácie, ktoré si vyžadujú pomoc odborníkov rôznych špecializácií. Preto sa vytvorenie odborných poradenských služieb a ich inštitúcií stáva na určitom stupni materiálneho a kultúrneho vývoja spoločnosti objektívnou nevyhnutnosťou. Cieľom sociálneho poradenstva je teda pomáhať jedincovi, aby dokázal upravovať svoje konanie tak, aby vyhovovalo jemu samotnému, aby jeho správanie bolo v súlade so spoločenskými, právnymi a morálnymi hodnotami, aby sa z neho stala vyvážená osobnosť.

Špeciálne poradenstvo pomáha ľuďom vyžadujúcich si špeciálnu starostlivosť lepšie rozumieť sebe samým, rizikám a ťažkostiam spojených s ich postihnutím. Ide o uvedenie si predsudkov a očakávaní, s ktorými sa môžu stretnúť, výjdenie z izolácie a hľadať zdroje podpory v ich okolí, dokázať efektívne zdeliť okoliu vlastné pocity a potreby, požiadať o pomoc a prijatie. Forma práce v rámci špeciálneho poradenstva pre ľudí vyžadujúcich si špeciálnu starostlivosť je rôzna. Môže ísť o prácu s jednotlivcom; o prácu s rodinou, ktorých členom je napr. dieťa vyžadujúce si špeciálnu starostlivosť; práca s triedou, kde má byť dieťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami integrované; práca so skupinou ľudí vyžadujúcich si špeciálnu starostlivosť, svojpomocné skupiny. Okrem konkrétnej práce s ľuďmi vyžadujúcich si špeciálnu starostlivosť patrí k náplni špeciálneho poradenstva aj činnosť konzultačná, ktorá zahŕňa:

- poskytovanie konzultácií inštitúciám, ktoré potrebujú odbornú radu a pomoc v otázkach postihnutia (školské zariadenia, zamestnávateľia, sociálne ústavy);
- zabezpečovanie osvetovej činnosti, kampane ovplyvňujúce verejnú mienku a postoje k ľuďom vyžadujúcich si špeciálnu starostlivosť;
- vzdelávanie a usporiadanie výcvikov ďalších pracovníkov prichádzajúcich do styku s ľuďmi vyžadujúcich si špeciálnu starostlivosť.

Poradenská činnosť orientovaná na zdravotne a sociálne znevýhodnených

klientov musí rešpektovať a prekonávať niektoré spoločenské poruchy, ktoré sa u ľudí, vyžadujúcich si špeciálnu starostlivosť, vo zvýšenej miere vyskytujú. Novosad (2000) uvádza nasledovné symptómy:

- citová a podnetová deprivácia;
- problémy pri zvládaní emancipácie, procesu osamostatňovania;
- poruchy sebapoňatia, napríklad skreslené sebahodnotenie;
- emocionálna labilita, izolovanosť, komunikačné bariéry, problematické utváranie sociálnych vzťahov;
- nedostatočná motivácia, vyplývajúca z neujasnených životných perspektív;
- sociálna stigma – punc niečoho zvláštneho, odlišného, nezrozumiteľného a často nežiadúceho. Je to reakcia okolia, spoločnosti, komunity na odchýlku od všeobecnej normy, ktorá obsahuje názor na to, ako má jedinec fungovať, čoho má byť schopný, ako má vyzerat' a pod.

Na základe komplexnej diagnostiky je následne možné určiť potrebné kompenzácie a pripraviť program sociálnej rehabilitácie, ktorý by mal zahŕňať:

- poradenstvo,
- kompenzačné pomôcky (výber, zabezpečenie, zácvik používania),
- úpravu domáceho prostredia (bývanie),
- nácvik zručností pre každodenný život, pracovného uplatnenia,
- transport,
- prístupnosť životného prostredia z hľadiska architektonických bariér, priestorovej orientácie a možností spoločenskej komunikácie,
- zabezpečenie sociálnych dávok a finančnej podpory,
- šport, rekreáciu.

5. STAV INTEGRÁCIE DETÍ SO ŠVVP DO ZÁKLADNÝCH A MATERSKÝCH ŠKÔL

Zmapovanie aktuálneho stavu integrácie detí so ŠVVP do základných a materských škôl v okrese Námestovo a zároveň jeho porovnanie so stavom v rozmedzí školského roka (ďalej už len šk.r.) 2005/2006 do roku 2011/2012, prináša prehľad aký počet detí so ŠVVP bol integrovaný v šk. r. od roku 2005/2006 do roku 2011/2012 a aké kategórie detí so ŠVVP sú integrované v základných a materských školách v okrese Námestovo.

Zvolenou metódou výskumu bola analýza a komparácia ročných výkazov Krajského školského úradu v Žiline. Konkrétne sa jedná o dokumenty týkajúce sa integrácie detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami do základných a materských škôl v okrese Námestovo v 27 školských zariadeniach.

Tab. 1 Počet integrovaných detí na celkový počet detí v 27 školských zariadeniach

rok/možnosti	Počet detí spolu	Počet integrovaných detí so ŠVVP	Podiel v %
2006/2007	9074	102	1,12
2007/2008	8806	155	1,76
2008/2009	8496	164	1,93
2009/2010	8285	182	2,20
2010/2011	8124	197	2,42
2011/2012	8007	248	3,10

Výsledky v tabuľke ukazujú, že počet integrovaných detí do školských zariadení sa od roku 2005/2006 zvyšuje. Kým v školskom roku bolo integrovaných 1,12 % z celkového počtu detí v základných a materských školách v okrese Námestovo, v šk.r. 2011/2012 bolo 3,10% z celkového počtu detí v školských zariadeniach. Výsledky sú prekvapivé z pohľadu znižovania počtu zdravých detí v školských zariadeniach a nárastu počtu detí so ŠVVP. Medzi tri najväčšie školské zariadenia s počtom integrovaných detí v šk.r. 2011/2012 patrí obec Rabča (45 detí), obec Zákamené (52 detí) a obec Oravská Polhora (19 detí).

Tab. 2 Pohlavie integrovaných detí so ŠVVP

rok/možnosti	Spolu	Dievča	Chlapec	Podiel dievčat v %
2006/2007	102	30	72	29,4
2007/2008	155	46	109	29,6
2008/2009	164	45	119	27,4
2009/2010	182	Neuvedené	Neuvedené	Neuvedené
2010/2011	197	Neuvedené	Neuvedené	Neuvedené
2011/2012	248	Neuvedené	Neuvedené	Neuvedené

Štatistiky Krajského školského úradu v Žiline nie sú úplne. Podiel chlapcov a dievčat sú uvádzané len do šk.r. 2008/2009. Zastúpenie detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami za šk.r. 2006/2007 bolo 30 dievčat (29,4 %)

a 72 chlapcov (70,6 %). V šk.r. 2007/2008 bolo integrovaných 46 dievčat (29,6 %) a 109 chlapcov (70,4 %). V šk.r. 2008/2009 bolo 45 dievčat (27,4%) a 119 chlapcov (72,6%).

Tab. 3 Kategórie detí so ŠVVP

rok/možnosti	a	b	c	d	e	f	g	h
2006/2007	24	10	9	13	0	43	3	0
2007/2008	42	7	10	9	0	62	9	16
2008/2009	44	12	9	11	0	64	10	12
2009/2010	44	13	8	11	1	85	12	10
2010/2011	0	0	0	0	0	0	0	0
2011/2012	0	0	0	0	0	0	0	0

Pre lepšiu prehľadnosť detí so ŠVVP sú kategórie zakódované:

a – dieťa s telesným postihnutím

b – dieťa s mentálnym postihnutím

c – dieťa so sluchovým postihnutím

d – dieťa so zrakovým postihnutím

e – dieťa so syndrómom autizmu

f – dieťa s vývinovými poruchami učenia

g – dieťa s poruchami správania

h – dieťa s narušenou komunikačnou schopnosťou

V šk. r. 2006/2007 bolo integrovaných najviac detí s vývinovými poruchami učenia (43 detí), 24 detí s telesným postihnutím, 13 detí so zrakovým postihnutím, 10 detí s mentálnym postihnutím, 9 detí so sluchovým postihnutím a 3 deti s poruchami správania.

V šk.r. 2007/2008 bolo integrovaných najviac detí s vývinovými poruchami učenia (62deti), 42 detí s telesným postihnutím, 16 detí s narušenou komunikačnou schopnosťou, 10 detí so sluchovým postihnutím, 9 detí so zrakovým postihnutím a poruchami správania a 7 detí s mentálnym postihnutím.

V šk.roku 2008/2009 bolo integrovaných najviac detí s vývinovými poruchami učenia (64 deti), 44 detí s telesným postihnutím, 12 detí s narušenou komunikačnou schopnosťou, 12 detí s mentálnym postihnutím a narušenou komunikačnou schopnosťou, 11 detí bolo so zrakovým postihnutím, 10 detí z celkoveho s poruchami správania a 9 detí so sluchovým postihnutím.

V šk. roku 2009/2010 bolo integrovaných najviac detí s vývinovými poruchami učenia (85), 44 detí s telesným postihnutím, 13 detí s mentálnym postihnutím, 12 detí s poruchami správania, 11 detí so zrakovým postihnutím, 8 detí so sluchovým postihnutím a 1 dieťa so syndrómom autizmu.

Školské roky 2010/2011 a 2011/2012 už podrobný popis integrovaných detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami neprinášajú, preto v tabuľke uvádzane 0.

Zhrnutie kategórii detí so ŠVVP ukazuje, že najčastejšie sú v základných a materských školách v okrese Námestovo integrované deti s špecifickými vývinovými poruchami učenia. Zaujímavosťou je, že na druhom mieste sú deti s telesným postihnutím, deti s narušenou komunikačnou schopnosťou a deti s poruchami správania.

Tab. 4 Počet špeciálnych tried v školských zariadeniach v okrese NO

rok/možnosti	Počet tried	Počet detí v triede
2006/2007	0	0
2007/2008	2	10
2008/2009	0	0
2009/2010	1	5
2010/2011	1	6
2011/2012	1	7

Najvyšší počet špeciálnych tried v školskom zariadení bol v šk.r. 2007/2008. Boli zriadené dve triedy s počtom detí 10, v obci Oravská Polhora a v obci Novoť. V ďalších školských rokoch bola len jedna špeciálna trieda v obci Novoť. Špeciálne triedy boli zriadené pre deti s mentálnym postihnutím.

ZÁVER

Analýza údajov Krajského školského úradu v Žiline o integrácii detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami do základných a materských škôl v okrese Námestovo poukázala zaujímavé fakty a ich výsledky sú nasledovné.

Na základe analýzy údajov Krajského školského úradu bolo zistené, koľko

detí bolo v jednotlivých šk.r. integrovaných do školských zariadení v okrese Námestovo. Počet integrovaných detí so ŠVVP v skúmanom období rástol. V šk.r. 2006/2007 to bolo 102 detí, v šk.roku 2007/2008 155 detí, šk. roku 2008/2009 182 detí. Počet integrovaných detí vrástol aj v šk.r. 2010/2011, kedy to bolo 197 a v šk.r. 2011/2012 počet presiahol hranicu 248 detí. Medzi tri najväčšie školské zariadenia s počtom integrovaných detí patrí obec Rabča (45 detí), obec Zákamené (52 detí) a obec Oravská Polhora (19 detí).

Výsledky ukazujú, že počet integrovaných detí do školských zariadení sa od šk.r. 2005/2006 zvyšuje. Kým v školskom roku to bolo 1,12 % z celkového počtu detí, v školskom roku 2011/2012 to už bolo 3,10 % z celkového počtu detí. Výsledky sú prekvapivé aj na základe toho, že počet detí so ŠVVP v školských zariadeniach rastie, aj keď počet detí v základných školách sa znižuje.

Hlavný prínos zriaďovania špeciálnych tried v bežných školských, je v tom, že sa zlepšujú vzájomne vzťahy medzi deťmi so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami a zdravými deťmi, ako aj v tom, že obidve skupiny detí sa vzájomne ovplyvňujú a „učia“ sa žiť spolu v jednom spoločenstve od útleho veku. Najvyšší počet špeciálnych tried v bežnom školskom zariadení bol v školskom roku 2007/2008, kedy boli zriadené dve triedy s počtom 10 detí. Triedy boli zriadené v Základnej škole s materskou školou v Oravskej Polhore a Základnej škole s materskou školou v obci Novoť. V ďalších školských rokoch to bola jedna špeciálna trieda v školskom zariadení v obci Novoť. Pozitívne je, že v šk.r. 2012/2013 vznikla nová špeciálna trieda v obci Mutné s 8 deťmi.

Analýza detí na základe pohlavia ukazuje, že počet chlapcov predstavuje 2/3 z celkého počtu integrovaných detí. Zhrnutie kategórii detí so ŠVVP poukazuje na to, že najčastejšie sú v bežných školách integrované deti so špecifickými vývinovými poruchami učenia. Zaujímavosťou je, že na druhom mieste v integrácii sú deti s telesným postihnutím deti s narušenou komunikačnou schopnosťou a deti s poruchami správania. Prínos výskumu spočíva v zistení, že školy sa snažia prispôbovať priestory tak, aby vyhovovali vytváraniu vhodných podmienok pre deti s telesným postihnutím.

Kvalitná integrácia pôjde správnym smerom vtedy, ak sa v oblasti školstva a sociálnej práce bude pokračovať:

- s psychologickou prípravou učiteľov školských zariadení formou kurzov a seminárov. Seminára a kurzy prinesú tak učiteľom zdravej populácie oboznámenie sa s integrovaným vzdelávaním a získaním informácií o prístupe k deťom so ŠVVP;
- materiálne a technické vybavenie školy (bezbariérovosť priestorov) prekoná bariéry vzdelávania detí so ŠVVP a zdravými deťmi;
- vytváranie priestoru pre kategóriu „pomocných učiteľov“, ktorí by vo

- vzdelávacom procese pomáhali učiteľom. Veľkým prínosom by v tomto smere bola pravidelná odborná prax napr. študentov psychológie, špeciálnej pedagogiky, sociálnej práce, ale aj absolventov daných odborov ako svoju absolventskú prax po skončení štúdia;
- doriešenie počtu osobných asistentov pre integrované deti tak, aby neboli „záťažou“ pre učiteľa na hodine;
  - naštartovanie systematickej a odbornej práce s triedou, nielen v rámci triednických hodín;
  - v poskytovaní individuálneho a rodinného poradenstva. Dôležité je, aby rodina svojej situácii porozumela, aby poznala skutočné možnosti a zvolila si adekvátne alternatívy pomoci primerané ich situácii. Poskytnutie odbornej poradenskej pomoci prispieva nielen k správne načasovaniu procesu integrovaného vzdelávania detí so ŠVVP, ale aj zamedzeniu udržiavaniu rodičov v ilúzií o „zázraku“;
  - zvýšenie dotácií od rezortu školstva a zdravotníctva, nakoľko komplexná starostlivosť z hľadiska medicínskeho, psychologického, pedagogického a sociálneho je veľmi rozsiahla a nemala by byť zameraná len na dieťa so ŠVVP, ale podľa potreby aj na ostatných členov rodiny pri zabezpečení fungovania rodiny ako celku;
  - šírenie osvetu a vytvorenie „pozitívnej klímy“ (pozitívneho vnímania), aby o integrácii detí so ŠVVP vedela široká verejnosť. V tejto súvislosti je potrebná verejná a pravdivá informovanosť o všetkých oblastiach, ktoré prináša integrácia.

Problematika integrácie do bežných materských škôl a základných škôl nie je vôbec jednoduchá a v dnešných časoch reforiem, vôbec nie ľahká. V prvom rade sa musí zmeniť vnímanie detí ako menejcenných článkov spoločnosti, ale aj školské zariadenia musia byť otvorené a schopné prijať, rozvíjať a vzdelávať každé dieťa. Integrácia v danom prípade neprinesie len lepší a krajší život deťom so ŠVVP, ale aj zdravej populácií, pre ktorú môžu byť integrované deti obohatením a prínosom. V knihe *Letom svetom do sociálnej práce v treťom sektore* od autorky Mydlíkovej (1998, s. 36) sa píše: „*O zdravotne postihnutých ľuďoch kolujú rôzne mýty a predsudky. Často si ich predstavujeme ako ľudí: smutných, určených viesť tragický život, ľudí chorých, ktorí potrebujú lekársky dozor, večné deti, neschopné stať sa dospelými, ako na bláznov, neschopných vnímať okolie, tešiť sa a mať potrebu sa zabávať.*“ Vďaka praktickým skúsenostiam pri priamej práci s deťmi so ŠVVP skúsenosti pozeráme na tieto deti ako na: veselých ľudí, ktorí majú tiež právo žiť šťastný a plnohodnotný život; ľudí, ktorí aj napriek tomu, že nedosiahnu mentálny vek dospelého vo svojom svete sú dospelými; ľudí, tešiacich sa zo života, ktorí, tak ako aj my, majú potrebu zabávať sa, mať priateľov; ako na priateľov, ktorí sa vedia tešiť

z každej maličkosti a každý maličký posun zlepšenia v ich druhu postihnutia je pre nich veľkým pokrokom; ale aj húževnatých ľudí, ktorí, nestrácajú nádej, odvahu ísť ďalej a hlavne nechýba im chuť žiť.

Literatúra

- [1] BELKOVÁ, V. 2000. *Dyslexia, dysgrafia a dyskalkúlia a ich náprava*. Žilina: Žilinská univerzita, 2000. 122 s. ISBN 8080703159.
- [2] CHVÁTALOVÁ H. 2001. *Jak se žije dětem s postižením*. Praha: Portál, 2001. 190 s. ISBN 80-7178588-1.
- [3] JAKABČIC, I. a kol. 1995. *Všeobecná patopsychológia, patopsychológia mentálne postihnutých*. Bratislava: IRIS, 1995. 194 s. ISBN 8088778115.
- [4] LECHTA, V. 2000. *Symtomatické poruchy reči u detí*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000. 193 s. ISBN 8022313955.
- [5] MYDLÍKOVÁ, E. 1998. *Letom svetom do sociálnej práce v treťom sektore*. Bratislava: SAIA – SCTS, 1998. 129 s.
- [6] NOVOSAD, L. 2000. *Základy speciálního poradenství*. Praha. Portál, 2000. 113 s.
- [8] OPATŘILOVÁ, D. 2009. *Analýza současného stavu inkluzivního vzdělávání v České republice u jedinců s tělesným postižením v předškolním a základním vzdělávání*. Brno: MSD, s.r.o., 2009. 322 s. ISBN 978-80-210-5030-3.
- [9] POŽÁR, L. 2005. *Psychológia postihnutých (Patopsychológia)*. Psychológia Bratislava: RETAAS, 2005. 103 s. ISBN 80-913-21-4.
- [10] PREVENDÁROVÁ, J. 1998. *Rodina s postihnutým dieťaťom*. Dunajská Streda: PSYCHOPROF ARTUS, 1998. 102 s. ISBN 8096714899.
- [11] RADA EURÓPY. 2013. (online). Európska sociálna charta. [citované 10.11.2013]. Dostupné na: <<http://wayback.archive-it.org/2172/20101103194951/http://www.radaeuropy.sk/?1215>>.
- [12] RADA EURÓPY. 2013. (online). Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd. [citované 10.11.2013]. Dostupné na: <http://wayback.archive-it.org/2172/20101103203511/http://www.radaeuropy.sk/swift_data/source/dokumenty/Dohovory/SVK_CONV.pdf>
- [13] ŠVARCOVÁ, I.: *Mentální retardace*. Portál, 2001, Praha. s. 178. ISBN 8071785067.
- [14] TOKÁROVÁ, A. a kol.: *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. FF PU : AKCENT PRINT, 2003, Prešov. s. 490. ISBN 8096836757.
- [15] UNICEF SLOVENSKO. 2013. (online). *Unicef a práva detí - Dohovor o právach dieťaťa*. [citované 10.11.2013]. Dostupné na:

http://www.unicef.sk/dokumenty/materialy-na-stiahnutie/advocacy/dohovor_o_pravach_dietata.pdf.

- [16] VAŠEK, Š. 2003. *Špeciálna pedagogika*. Bratislava: Sapiaientia, 2003. 178 s. ISBN 8096879723.
- [17] VAŠEK, Š. 2001. *Pedagogika viacnásobne postihnutých*. Bratislava: Sapiaientia, 2001. 282 s. ISBN 8096718045.
- [18] VEREJNÝ OCHRANCA PRÁV. 2013. (online). *Základné medzinárodné dohovory týkajúce sa ochrany ľudských práv a základných slobôd*. Všeobecná deklarácia ľudských práv. 1948. [citované 10.11.2013]. Dostupné na: <http://www.vop.gov.sk/ochrana_prav/legislativa/deklaracia/#top>.
- [19] Zákon č. 460/2002 Z. z. *Ústava SR*.
- [20] Zákon č. 29/1984 Zb. *o sústave základných a stredných škôl* v znení zákona č. 229/2000 Z. z.
- [21] Novela č. 212/1991 Zb. *o špeciálnych školách* v znení vyhlášky MŠ SR č. 63/2000 Z. z.
- [22] Zákon č. 36/2005 Z. z. *o rodine*.
- [23] Zákon č. 305/2005 Z. z. *o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele*.
- [24] Zákona č. 455/1991 Zb. *o živnostenskom podnikaní* (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.
- [25] Zákon č. 447/2008 Z.z. *o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia* a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- [26] ŽIAKOVÁ, E. 2005. *Psychosociálne aspekty sociálnej práce*. Prešov: AKCENT PRINT, 2005. 232 s. ISBN 8096927426.

PhDr. Mária Hardy, PhD.

PhDr. Janka Briššáková, DiS.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety n.o.

Ústav sociálnej práce Božieho Milosrdenstva

Legionárska 2, 010 01 Žilina

E-mail: hardy@sopza.sk, brissakova@sopza.sk

IX.

SOCIALIZÁCIA ZDRAVOTNE POSTIHNUTÝCH OSÔB DO SPOLOČNOSTI FORMOU VYSOKOŠKOLSKÉHO ŠTÚDIA

Socialization of disabled people into society through higher education

MÁRIA ŠMIDOVÁ

Abstrakt

Príspevok prináša pohľad na právne podmienky, ktoré Slovenská republika vytvorila pre študentov so špecifickými potrebami vzhľadom na možnosti ich vzdelávania sa na vysokých školách. Opatrenia štátu majú napomôcť mladým talentovaným ľuďom so špecifickými potrebami získať patričné vzdelanie, aby mohli využiť svoje danosti v prospech seba aj spoločnosti. Postihnutie je obmedzenie možností, ktoré má štát povinnosť odstraňovať a vyrovnávať tým príležitosti a podmienky. Zaväzuje ho k tomu aj komplexný univerzálny medzinárodnoprávny nástroj ochrany ľudských práv ľudí so zdravotným postihnutím, *Dohovor Organizácie Spojených národov o právach osôb so zdravotným postihnutím*. Reálnym naplnením jeho obsahu je možné napomôcť k zmysluplnému životu ľudí so špecifickými potrebami, podporiť možnosti rozvíjania ich darov pre druhých a posilniť prežívanie pocitu ich vlastnej dôstojnosti.

Kľúčové slová

Študent, špecifické potreby, vzdelávanie, vysoké školy, príležitosti, dôstojnosť, dohovor

Summary

The contribution provides insight into the legal conditions that the Slovak Republic created for students with special needs due to the possibility of their education at universities. State measures are to help talented young people with specific needs receive appropriate training to enable them to use their skills for the benefit of themselves and a society. Disability is a limitation of the possibilities that the State has the obligation to eliminate and compensate for the opportunities and conditions. Universal and comprehensive international legal instrument for the protection of human rights of people with disabilities - *The United Nations Convention on*

the Rights of Persons with Disabilities – obligates to provide this status. By the real implementation of its content can help to meaningful life of people with special needs, promote the possibility of developing their gifts for others and strengthen the survival of sense of their own dignity.

Keywords

Student, special needs, education, high school, opportunities, dignity, Convention.

ÚVOD

Na začiatku tretieho milénia sa medzinárodné spoločenstvo dopracovalo ku kroku, ktorý možno označiť za historický. Prvýkrát prijíma mnohostrannú univerzálnu medzinárodnú zmluvu ľudskoprávnej povahy, zaväzujúcu štáty garantovať osobitné práva 650 miliónov postihnutých osôb²³ na celom svete. Posun z roztrieštenej, všeobecnej a spravidla právne nezáväznej formy garancie práv týchto osôb do uceleného a komplexného záväzného ľudskoprávneho dokumentu možno považovať za novú kvalitu tejto garancie. *Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím* (v anglickom jazyku *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*; ďalej len „Dohovor“) a *Opčný protokol k Dohovoru OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím* (v anglickom jazyku *The Optional Protocol to the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*; ďalej len „Protokol“) sú nedávno dohodnutými mnohostrannými medzinárodnými zmluvami Organizácie spojených národov, prijatými rezolúciou 61. Valného zhromaždenia OSN číslo 61/106 zo dňa 13. decembra 2006.²⁴ Pre SR sú Dohovor i

²³ Vysvetlenie k používaniu výrazov *osoby so zdravotným postihnutím* – *persons with disabilities* na jednej strane a *osoby so špecifickými potrebami* – *persons with specific needs* na druhej strane: tento príspevok sa zameriava na dve základné právne normy publikované v Zbierke zákonov SR, a to *Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím* - *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities* a §100 Zákona vysokých školách a jeho štandardný preklad do anglického jazyka v súlade s ďalšími aktuálnymi textami dokumentov v tejto oblasti. Rešpektujú sa oba výrazy ako synonymá, z dôvodu platnosti a záväznosti ich platnej legislatívnej formy. V oblasti tvorby vnútorných predpisov je nevyhnutné používať zákonom ustanovený výraz *osoby (uchádzači o štúdium, resp. študenti) so špecifickými (nie špeciálnymi) potrebami*.

²⁴ *Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím* bol otvorený pre štáty na podpis od 30. marca 2007, čo využilo doposiaľ 158 štátov, pričom 138 štátov Dohovor doposiaľ aj ratifikovalo, čím sa stali jeho stranami. *Opčný protokol k Dohovoru OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím* bol otvorený pre štáty na podpis od 30. marca 2007, čo využilo doposiaľ 92 štátov, pričom 78 štátov Protokol doposiaľ aj ratifikovalo, čím sa stali jeho stranami. Dohovor a Opčný protokol nadobudli všeobecnú právnu platnosť v zmysle záverečných ustanovení zmluvy dňa 3. mája 2008. Slovenská republika podpísala Dohovor i Protokol dňa 26. septembra 2007 a následne uložila ratifikačnú listinu u depozitára, ktorým je

Protokol platné od 25. júna 2010. Predchádzajúce politické a právne dokumenty prijaté v rámci OSN týkajúce sa ľudí s postihnutím nestrácajú svoju aktuálnosť a zostávajú stále platnými normami a východiskami pre vyššie uvedený komplexný univerzálny medzinárodnoprávny nástroj ochrany ľudských práv ľudí s postihnutím.

1. KONCEPCIA „DOHOVORU OSN O PRÁVACH OSÔB SO ZDRAVOTNÝM POSTIHNUTÍM“ AKO VÝCHODISKO V OBLASTI VZDELÁVANIA

Predchádzajúce úsilie medzinárodného spoločenstva v oblasti práv osôb so špecifickými potrebami možno charakterizovať ako postupne intenzitu nadobúdajúce upozorňovanie na nevyhnutnosť medzinárodného i vnútroštátneho akceptovania a zabezpečenia niektorých základných morálnych požiadaviek. Išlo najmä o vyrovnávanie príležitostí, efektívne integrovanie týchto osôb do spoločenského života a ustanovenie a implementáciu štandardov ochrany a podpory ich práv.

Základné koncepčné východiská Dohovoru na toto úsilie nadväzujú a týkajú sa všetkých oblastí života ľudí so špecifickými potrebami. Ide hlavne o plné a efektívne zapojenie sa osôb so špecifickými potrebami do života spoločnosti. Zdôrazňuje sa interakcia opatrení na vyrovnávanie príležitostí na národnej, regionálnej i medzinárodnej úrovni. Ťažiskové záležitosti, týkajúce sa ľudí so špecifickými potrebami, sú integrálnou súčasťou stratégií trvalo udržateľného rozvoja.

Akákoľvek diskriminácia na základe postihnutia človeka je porušením vlastnej dôstojnosti a hodnoty ľudskej osoby (*inherent dignity and worth of the human person*). Uznáva sa individuálna rozdielnosť ľudí so špecifickými potrebami a kladie sa dôraz aj na ťažké postihnutia. Osobitne sa upozorňuje na nevyhnutnosť medzinárodnej spolupráce pri zlepšovaní podmienok života ľudí so špecifickými potrebami, najmä v rozvojových štátoch. Uznáva sa hodnota a potenciál ľudí so špecifickými potrebami pre zlepšenie života ich komunity. Berie sa do úvahy, že podpora možnosti plného uplatnenia ľudských práv a základných slobôd zo strany ľudí so špecifickými potrebami vedie k vytváraniu vzájomného pocitu spolupatričnosti a tým aj k výraznému pokroku v ľudskom, sociálnom a ekonomickom rozvoji spoločnosti a pri zmierňovaní chudoby. Počíta sa s dôležitosťou individuálnej autonómnosti a nezávislosti ľudí so špecifickými potrebami, vrátane slobody ich rozhodovania. Uznáva sa, že ľudia so špecifickými potrebami by mali mať príležitosť zapojiť sa do rozhodovacích procesov o politikách a programoch, najmä tých, ktoré sa ich týkajú. Upozorňuje sa na osobitne zložité podmienky dievčat, žien a detí, ľudí v

---

generálny tajomník OSN, k obom dokumentom, dňa 26. mája 2010. Dohovor a Protokol sú uverejnené v Zbierke zákonov Slovenskej republiky pod číslami 317/2010 Z.z. a 318/2010 Z.z.

konfliktoch a chudobných ľudí so špecifickými potrebami. Rodina je prirodzenou a základnou skupinou v spoločnosti a má právo, aby ju spoločnosť a štát chránili. Preto, členovia rodiny ľudí so špecifickými potrebami majú právo na nevyhnutnú ochranu a pomoc s cieľom umožniť týmto rodinám prispievať k plnému a rovnoprávnemu uplatňovaniu ich práv. Poukazuje sa na nevyhnutnosť prístupu ľudí so špecifickými potrebami k zdravotným službám, informáciám, komunikácii a vzdelaniu.²⁵

Východisko týkajúce sa vzdelania je osobitne aktuálnym, pretože vzdelanie sa stáva bránou k vlastnej sebarealizácii, po ktorej prirodzene každý človek túži. *Kým sa zrodí pocit spolupatričnosti, trvá to určitý čas... Často vzniká silný odpor voči tomu, aby sme uverili, že sme pozývaní žiť pre druhých. Patriť niekam znamená zabudnúť na seba, na vlastnú nezávislosť...*²⁶

2. IMPLEMENTÁCIA DOHOVORU V OBLASTI VZDELÁVANIA NA SLOVENSKU

Spolu s inými dokumentmi a politickými rozhodnutiami, ako aj signálmi zo strany organizácií ľudí so špecifickými potrebami, aj proces implementácie Dohovoru podporil na Slovensku verejnú diskusiu o pomoci ľuďom so špecifickými potrebami. V oblasti vzdelávania, prostredníctvom § 100 zákona číslo 131/2002 Z.z. o vysokých školách (ďalej len „Zákon“) a vyhlášky č. 458/2012 Z.z. o minimálnych nárokoch študenta so špecifickými potrebami (ďalej len „Vyhláška“) bola na Slovensku vytvorená pôda, ktorej výsledkom má byť reálnou podpora študentov a uchádzačov o štúdium so špecifickými potrebami. Aby sa ich potreby naplnili, treba zabezpečiť dôslednú implementáciu uvedených noriem ich podrobnejším ustanovením vo vnútorných predpisoch jednotlivých vysokých škôl. Tieto predpisy by mali ustanoviť podmienky pri prijímacom konaní pre uchádzačov o štúdium so špecifickými potrebami, ako aj podmienky štúdia študentov so špecifickými potrebami.

Základným východiskom uvedenej koncepcie je predpoklad, že vysoké školy by mali v súlade so zákonným princípom rovnosti v prístupe ku vzdelaniu zabezpečiť všeobecne prístupné akademické prostredie vytváraním zodpovedajúcich podmienok pri prijímacom konaní pre uchádzačov o štúdium so špecifickými potrebami a zodpovedajúcich podmienok štúdia študentov so špecifickými potrebami bez znižovania požiadaviek na ich výkon pri prijímacom konaní alebo štúdiu.²⁷

²⁵ Viac v: Šmidová, M. 2012. *Sociálna práca s telesne a zmyslovo postihnutými osobami*. s. 160 – 182. In Oláh, M. a kol. 2012. *Metódy sociálnej práce v praxi*. Bratislava 2012. VŠZ a SP sv. Alžbety, Bratislava. 317 s. ISBN 978-80-8132-039-2.

²⁶ Vanier, J.: *Porušené telo*. Bratislava 1994, ISBN 80-88743-04-4, s. 64.

²⁷ §100 ods. 1 zák. č. 131/2002 Z.z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Pre porovnanie, podľa článku 3 Dohovoru, Dohovor sa zakladá na viacerých zásadách, medzi ktoré patria najmä *rešpektovanie prirodzenej dôstojnosti, osobnej nezávislosti vrátane slobody voľby a samostatnosti osôb, nediskriminácia, plné a účinné zapojenie sa a začlenenie do spoločnosti; rešpektovanie odlišnosti a prijímanie osôb so zdravotným postihnutím ako súčasťou ľudskej rozmanitosti a prirodzenosti, rovnosť príležitostí, prístupnosť, rovnosť medzi mužmi a ženami, rešpektovanie rozvíjajúcich sa schopností detí so zdravotným postihnutím a rešpektovanie práva detí so zdravotným postihnutím na zachovanie vlastnej identity*. V osobitnom článku 24 Dohovoru o vzdelávaní je táto koncepcia postavená do konkrétnejšej polohy, ktorá je východiskom pre dikciu § 100 Zákona i Vyhlášky.²⁸

²⁸ Článok 24 Dohovoru znie: 1. Zmluvné strany uznávajú právo osôb so zdravotným postihnutím na vzdelanie. Na účel uplatňovania tohto práva bez diskriminácie a na základe rovnosti príležitostí zmluvné strany zabezpečia začleňujúci vzdelávací systém na všetkých úrovniach a celoživotné vzdelávanie zamerané na a) plný rozvoj ľudskej potenciálu a pocitu vlastnej dôstojnosti a hodnoty a na posilnenie rešpektovania ľudských práv, základných slobôd a ľudskej rozmanitosti; b) rozvoj osobnosti, talentu a tvorivosti osôb so zdravotným postihnutím, ako aj ich duševných a telesných schopností v maximálnej možnej miere; c) umožnenie osobám so zdravotným postihnutím účinne sa zapájať do života slobodnej spoločnosti. 2. Pri realizácii tohto práva zmluvné strany zabezpečia, aby a) osoby so zdravotným postihnutím neboli na základe svojho zdravotného postihnutia vylúčené zo všeobecného systému vzdelávania a aby deti so zdravotným postihnutím neboli na základe svojho zdravotného postihnutia vylúčené z bezplatného a povinného základného vzdelávania alebo zo stredoškolského vzdelávania; b) osoby so zdravotným postihnutím mali na rovnakom základe s ostatnými prístup k inkluzívnemu, kvalitnému a bezplatnému základnému a stredoškolskému vzdelaniu v spoločenstve, v ktorom žijú; c) sa im poskytovali primerané úpravy v súlade s ich individuálnymi potrebami; d) osoby so zdravotným postihnutím dostali v rámci všeobecného systému vzdelávania požadovanú podporu s cieľom umožniť ich účinné vzdelávanie; e) sa účinné opatrenia individualizovanej podpory uskutočňovali v prostredí, ktoré maximalizuje vzdelanostný a sociálny rozvoj v súlade s cieľom plného začlenenia. 3. Zmluvné strany umožnia osobám so zdravotným postihnutím získavať zručnosti v oblasti bežného života a sociálne zručnosti s cieľom uľahčiť ich plné a rovnoprávne zapojenie do systému vzdelávania a do života spoločnosti. Zmluvné strany na tento účel prijímú príslušné opatrenia, okrem iného a) umožnia štúdium Braillovoho písma, alternatívneho písma a augmentatívnych a alternatívnych techník, prostriedkov a formátov komunikácie a rozvoj orientačných zručností a mobility a vzájomnú podporu a poradenstvo osôb nachádzajúcich sa v rovnakej situácii; b) umožnia štúdium posunkového jazyka a podporu jazykovej identity komunity nepočujúcich osôb; c) zabezpečia, aby sa nevidiacim, nepočujúcim a hlucho-slepým osobám, najmä deťom, poskytovalo vzdelávanie v takých jazykoch, spôsoboch a prostriedkoch komunikácie, ktoré sú najvhodnejšie pre danú osobu, a v prostredí, ktoré maximalizuje vzdelanostný a sociálny rozvoj. 4. S cieľom pomôcť pri zabezpečení realizácie tohto práva zmluvné strany prijímú príslušné opatrenia na zamestnávanie učiteľov vrátane učiteľov so zdravotným postihnutím, ktorí ovládajú posunkový jazyk alebo Braillovo písmo, a na prípravu odborníkov a pracovníkov, ktorí pôsobia na všetkých stupňoch vzdelávania. Takáto odborná príprava musí zahŕňať informácie o problematike zdravotného postihnutia a o používaní príslušných augmentatívnych a alternatívnych techník, prostriedkov a formátov komunikácie, vzdelávacích metód a materiálov určených na pomoc osobám so zdravotným postihnutím. 5. Zmluvné strany zabezpečia, aby osoby so zdravotným postihnutím mohli absolvovať všeobecné terciárne vzdelávanie, odbornú prípravu na výkon povolania, vzdelávanie

Z ustanovenia § 100 Zákona si možno urobiť predstavu o požiadavkách na vnútorný predpis vysokej školy o postavení, povinnostiach a právach uchádzačov o štúdium a študentoch, ktorými sú osoby so špecifickými potrebami.

Vnútorné predpisy vysokých škôl upravujúce postavenie a práva a povinnosti uchádzačov o štúdium a študentov by mali zaväzovať všetkých študentov a zamestnancov vysokej školy každého typu. Základnou normou je definícia uchádzača a študenta so špecifickými potrebami. Za takéhoto uchádzača a študenta sa v zmysle zákona považuje osoba uchádzajúca sa o štúdium alebo študujúca na vysokej škole so zmyslovým, telesným a viacnásobným postihnutím, s chronickým ochorením, so zdravotným oslabením, s psychickým ochorením, s autizmom alebo ďalšími pervazívnymi vývinovými poruchami, alebo s poruchami učenia, ktorá súhlasí s vyhodnotením svojich špecifických potrieb a predložila za týmto účelom lekárske vysvedčenie nie staršie než tri mesiace, ktorým je najmä lekársky nález, správa o priebehu a vývoji choroby a zdravotného postihnutia alebo výpis zo zdravotnej dokumentácie, alebo vyjadrenie psychológa, logopéda, školského psychológa, školského logopéda alebo špeciálneho pedagóga.

Podľa druhej vety článku 1 Dohovoru, *osoby so zdravotným postihnutím zahŕňajú osoby s dlhodobými telesnými, mentálnymi, intelektuálnymi alebo zmyslovými postihnutiami, ktoré v súčinnosti s rôznymi prekážkami môžu brániť ich plnému a účinnému zapojeniu do života spoločnosti na rovnakom základe s ostatnými*. Táto koncepcia nie je síce identickou s definíciou uvedenou v § 100 Zákona, ale možno konštatovať, že nie je s ňou v rozpore.

Na každej vysokej škole je potrebné viesť evidenciu všetkých študentov so špecifickými potrebami. Evidenciu by mal viesť univerzitný koordinátor; evidencie študentov so špecifickými potrebami na jednotlivých fakultách by mali viesť príslušní fakultní koordinátori. Evidovať je potrebné všetky informácie, týkajúce sa študenta: priezvisko a meno, rodné priezvisko, dátum narodenia, rodné číslo, miesto narodenia, miesto trvalého pobytu, korešpondenčná adresa, fakulta, študijný odbor, ročník, stupeň štúdia, forma štúdia, druh a rozsah postihnutia, ochorenia, oslabenia alebo poruchy a špecifických potrieb, poskytnuté podporné služby, údaje o asistentovi, údaje o osobe, ktorá sa informuje v prípade nevyhnutnosti a telefónny kontakt na študenta a jeho asistenta.

Pravidlá, týkajúce sa podporných služieb študentom so špecifickými potrebami by mala vysoká škola poskytovať podľa rozsahu a druhu špecifickej potreby študenta, a to minimálne nároky na podporné služby uvedené vo Vyhláske. Žiadateľom podporných služieb by mal byť výhradne študent so

---

dospelých a celoživotné vzdelávanie bez diskriminácie a na rovnakom základe s ostatnými. Na tento účel zmluvné strany zabezpečia, aby sa osobám so zdravotným postihnutím poskytovali primerané úpravy.

špecifickými potrebami. Tieto podporné služby môže využívať, avšak bez znižovania požiadaviek na študijný výkon.

Vysoká škola by mala zabezpečiť bezbariérové prostredie vo svojich akademických priestoroch. V pedagogickom procese by mala brať zreteľ na budúce možnosti uplatnenia študenta so špecifickými potrebami v zamestnaní. Zabezpečiť poradenstvo aj pre záujemcov so špecifickými potrebami o štúdium na nej s cieľom, aby sa mohli zodpovedne rozhodnúť aj v súvislosti s perspektívou svojho uplatnenia po absolvovaní štúdia. O všetkých náležitostiach by mala byť verejnou informovaná prostredníctvom ľahko prístupného webového sídla vysokej školy.

Všetky práva študentov so špecifickými potrebami by mala vysoká škola ustanoviť vo svojich vnútorných predpisoch. Vysoké školy by pre nich mali zabezpečiť dostupné a účelom ciele elektronické pomôcky (upravený hardware i software). Študentovi so špecifickými potrebami je potrebné priznať sociálne štipendium aj po prekročení štandardnej dĺžky štúdia, ak by bolo toto prekročenie spôsobené jeho zdravotným postihnutím. Vysoká škola by mala zabezpečiť aj zastúpenie študentov so špecifickými potrebami vo svojich akademických orgánoch a záujmových združeniach.

Na vysokej škole by mal pôsobiť v pracovnom pomere koordinátor pre študentov so špecifickými potrebami, vymenúvaný a odvolávaný jej štatutárom. Podmienkou pre poverenie výkonom funkcie koordinátora pre študentov so špecifickými potrebami by malo byť zodpovedajúce vzdelanie (vysokoškolský diplom v odboroch špeciálna pedagogika, psychológia, sociálna práca) a prax v tomto odbore. Na každej fakulte vysokej školy by bolo vhodné, aby v zmysle zákona pôsobil fakultný koordinátor pre študentov so špecifickými potrebami.

Koordinátor by sa mal aktívne podieľať na identifikovaní študentov so špecifickými potrebami na danej vysokej škole, vyhodnocovať ich špecifické potreby, rozsah zodpovedajúcich podporných služieb a mal by sa podieľať na ich zabezpečovaní. Jeho úlohou by malo byť aj zabezpečovať spoluprácu so súčasťami vysokej školy a jej zamestnancami a študentmi, najmä ich v tejto oblasti vzdelávať a poskytovať im informácie a poradenstvo v súvislosti so špecifickými potrebami študentov. Mal by ďalej navrhovať a vykonávať na univerzite výchovnú a vzdelávaciu činnosť, ktorá by viedla k pochopeniu prístupu k študentom so špecifickými potrebami na základe ich vlastnej hodnoty, ktorá nie je definovaná ich schopnosťami, ale vychádza z premisy o objektívnej hodnote človeka; v tomto zmysle by mal iniciovať vedecké podujatia, vydávanie publikácií a praktických klinických aktivít na vysokej škole. V rámci prípravy rozpočtu vysokej školy by mal podávať návrhy na použitie finančných prostriedkov na podporu štúdia študentov so špecifickými potrebami, najmä na zabezpečenie materiálno-technických pomôcok a vybavenia. Koordinátor by v zmysle zákona mal taktiež každoročne predkladať vedeniu vysokej školy

správu o podmienkach využívania podporných služieb a zabezpečiť v rámci svojej pôsobnosti spoluprácu, vzájomnú prepojenosť a informovanosť s inými vysokými školami, univerzitami, ministerstvom a mimovládnyimi organizáciami v prospech starostlivosti o študentov so špecifickými potrebami.

Študentom so špecifickými potrebami v dôsledku všetkých druhov postihnutia, ochorenia, oslabenia alebo poruchy by sa na vysokej škole mali priznať a zabezpečiť všetky priestorové, materiálne a študijné práva vyplývajúce z Vyhlášky. O opatreniach týkajúcich sa obsahu, formy a spôsobu zabezpečovania týchto práv by mal rozhodovať koordinátor. Všetky rozhodnutia tohto druhu by mal zároveň evidovať a oznamovať vedeniu danej vysokej školy, ktoré by malo zabezpečiť vykonanie prijatých rozhodnutí. Okrem toho by mal študent so špecifickými potrebami mať právo požiadať o prehodnotenie (zmenu) svojho statusu a rozsahu a obsahu poskytovania podporných služieb. Vhodným obdobím na takéto prehodnotenie je obdobie pred začiatkom semestra, v odôvodnených prípadoch študent so špecifickými potrebami by však túto možnosť mal mať právo využiť aj v priebehu semestra.

Študent so špecifickými potrebami by mal mať právo na zapožičanie publikácií z knižničného fondu univerzity a fakúlt na predĺžený čas. Vysoká škola by mala zabezpečiť podľa jej organizačných a technických možností prednostné ubytovanie študentov so špecifickými potrebami na ich požiadanie vo vhodnej lokalite, prístupnej podľa druhu špecifických potrieb a so zariadením v súlade s príslušnými normami pre pobyt a pohyb osôb s obmedzenou schopnosťou pohybu a orientácie. Rovnako by mala vysoká škola zabezpečiť študentom so špecifickými potrebami bezbariérový prístup k stravovaniu a na požiadanie študenta so špecifickými potrebami aj vyhradiť parkovacie miesta.

ZÁVER

Právne normy týkajúce sa socializácie mladých ľudí so špecifickými potrebami formou vysokoškolského štúdia, možno určite privítať ako výrazný a konkrétny pozitívny krok k ich ochrane a podmienkam seberealizácie a inklúzie v spoločnosti. Nepostačuje však len naplnenie litery zákona, hoci spolu s úsilím zamestnancov vysokých škôl tento môže vytvárať užitočný rámec praktickej pomoci. Najpodstatnejším predpokladom fungovania tejto myšlienky je však osobný postoj týchto ľudí k svojej vlastnej seberealizácii, v zdravom posúdení svojich túžob a možností, ale aj v odhodlaní zmeniť nezmeniteľné na reálne.

Každý človek má určité osobné predpoklady, ktoré by mal rozvíjať a uskutočniť. Musí ich objaviť, spoznať a rozhodnúť sa využiť ich. Keď pozorujeme správanie sa človeka v čase, prichádzame k záveru, že tieto predpoklady, ich podstatu, nemôžeme chápať len staticky, ale aj dynamicky, ako prameň činnosti vedúcej

k seba uskutočňovaniu. Keďže sa pri tejto činnosti človek stretáva s rovnocennými duchovno - personálnymi bytosťami, jeho rozvoj je podmienený oslovením druhého človeka a schopnosťou toto oslovenie opätovať. Človek dospieva k plnému rozvinutiu len v personálnom vzťahu. Treba pamätať na to, že takýto vzťah je súčasťou širšieho vzťahu v spoločenstve, kde nadobúda osobitnú kvalitu a na to, že vzťah k jednotlivcovi je cestou k širšiemu spoločenstvu, pričom spoločenstvo zase sprostredkúva vzťah k jednotlivcovi. (Coreth, 1994, s.159).

Literatúra

- [1] ŠMIDOVÁ, M. 2012. *Sociálna práca s telesne a zmyslovo postihnutými osobami*. In OLAH, M. a kol. 2012. *Metódy sociálnej práce v praxi*. Bratislava 2012. VŠZ a SP sv. Alžbety, Bratislava. ISBN 978-80-8132-039-2.
- [2] VANIER, J. 1994. *Porušené telo*. Bratislava 1994. ISBN 80-88743-04-4.
- [3] CORETH, E. *Co je člověk?* Praha 1994. ISBN 80-7113-098-2
- [4] Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím
- [5] Zák. č. 131/2002 Z.z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov, §100 ods. 1.

Doc. PhDr. Mária Šmidová, PhD.

Teologická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Kostolná 1
P.O. Box 173
814 99 Bratislava
E-mail: maria.smidova2@truni.sk

X.

SOCIALIZÁCIA ĽUDÍ VYRASTAJÚCICH V SOCIÁLNO- PATOLOGICKOM PROSTREDÍ

Socialization of the people growing up in socio–pathological environment

JANA PABÁKOVÁ

Abstrakt

Rodina v celých dejinách ľudstva prechádza okrem pekných a radostných chvíľ aj obdobiami, ktoré znamenajú krízu rodiny ako aj rodinných hodnôt. Takmer v každej rodine sa nájde niečo, čo je pre ňu bolestivé a na čo nie je hrdá. Hoci žijeme v modernej dobe 21. storočia plnej rôznych moderných technických výtvarných, predsa aj dnes prechádza veľa rodín ťažkými a traumatizujúcimi skúsenosťami. Jednou z nich je týranie, zanedbávanie a zneužívanie detí svojimi rodičmi, či inými blízkymi osobami v ich okolí. Takýto patologický prístup k deťom má negatívny dopad nielen na ich detstvo, ale negatívne konsekvencie sa prejavujú aj v dospelosti a spravidla sťažujú ich primárnu ako aj sekundárnu socializáciu. Týranie, zneužívanie a zanedbávanie detí je veľmi citlivá téma, ale aj napriek tomu je potrebné o nej hovoriť a poznať túto problematiku.

Kľúčové slová

Detstvo. Dieťa. Konsekvencie. Patológia. Rodič. Rodina. Socializácia. Týranie. Zanedbávanie. Zneužívanie.

Abstract

The family in whole history of humanity passes except nice and joyful moments and periods also periods, that mean the crisis of families and family values. Almost in every family we can find something that is painful for it and what it is not proud of. Although we live in modern times of 21st century, which is full of modern technological advances, yet even today many families are going through difficult and traumatising experience. One of them is abuse, neglect and maltreatment of children by their parents or other close relatives in the area. Such pathological approach to children has a negative impact not only on their childhood, but the negative consequences are manifested in adulthood and generally complain about their primary and secondary socialization. Maltreatment, abuse and neglect of children is a very sensitive topic, but nevertheless it is necessary to talk about it and to know this subject.

Keywords

Childhood. Child. Consequences. Pathology. Parent. Family. Socialization. Maltreatment. Neglect. Abuse.

ÚVOD

Detstvo, rodina a výchova má zásadný vplyv na vývin osobnosti človeka a zohráva nezastupiteľné miesto v jeho živote.²⁹ Samozrejme, že podstatné sú aj vrodené povahové a charakterové črty jedinca, avšak význam prostredia, v ktorom človek vyrastá, je nepopierateľný.

Veď „skúsenosť z domu, z rodinnej interakcie a atmosféry, formuje detský pohľad na svet, na jej základe si dieťa vytvára vlastnú sociálnu konštrukciu reality – ak je preň domov vlúdny a prívetivým miestom, bude mať sklon vidieť aj svet ako vlúdne a prívetivé miesto, ak však vyrastá v chladnom a nepriateľskom rodinnom prostredí, má tendenciu vnímať aj „zvyšok sveta“ ako nebezpečné, nepriateľské miesto plné nečakaných a neovládateľných nástrah.“³⁰

Psychológovia zdôrazňujú význam ranného detstva, dokonca už prenatálneho obdobia života jedinca pre formovanie jeho osobnosti. Ako to však poznáme z praxe, nie vždy sú podmienky pre rast a formovanie osobnosti dieťaťa ideálne. Okrem bežných problémov sa totiž v rodinách často vyskytujú napr. závislosti, fyzické, či emocionálne týranie a pod. Napr. alkoholizmus je veľmi rozšíreným fenoménom v podstate na celom Slovensku.

Pozornosť sa často sústreďuje na samotných závislých a ľudom v ich najbližšom okolí sa spravidla venuje menšia pozornosť. Preto je potrebné mimo iného venovať sa aj ľudom, ktorí spolunažívajú so závislou osobou. Hoci teoretické poznatky neznamenajú vždy automaticky aj schopnosť vedieť 100% pomôcť danej osobe, predsa sú predpokladom pre efektívnejšiu pomoc týmto ľudom. Ak totiž budeme lepšie chápať a lepšie rozumieť vplyvu a určitým, hlavne psychologickým javom, ktoré sú spojené s touto problematikou, budeme prinajmenšom vedieť lepšie pochopiť situáciu týchto ľudí, čo sa s nimi deje a tým im byť aj nápomocnejšími. Tento príspevok by sa preto rád zamerlal na deti, ktoré vyrástli, alebo vyrastajú v sociálno – patologickom prostredí a trpia tzv. CAN syndrómom.

Základná definícia rodiny ako východisko pre kritériá sociálno – patologických javov

Rodina je vo všeobecnosti považovaná za základnú bunku spoločnosti, ktorá má viacero funkcií. Medzi základné funkcie rodiny patria nasledujúce funkcie:³¹

- biologická funkcia – reprodukcia, rozmnožovanie;

²⁹ MOŽNÝ, I. *Rodina a spoločnosť*. 2. vyd. Praha : Sociologické nakladateľství, 2011. 324 s.

³⁰ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 23 s.

³¹ Porov. KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 22 s.

- výchovná funkcia – duševný a telesný rozvoj detí;
- emocionálna funkcia – uplatnenie a rozvoj emocionálnych potrieb;
- ekonomická a ochranná funkcia.

Prostredie rodiny, v ktorej dieťa vyrastá, patrí medzi tzv. mikrosociálne faktory, ktoré vplyvajú na formovanie osobnosti dieťaťa. Medzi tieto faktory „zaradujeme tie, ktoré vytvárajú podmienky sociálneho prostredia, v ktorom sa dieťa najčastejšie pohybuje a kde na jeho vývin pôsobí veľké množstvo podnetov. Medzi podmienky mikrosociálneho prostredia zaradujeme hlavne rodinu a školu s rôznymi patogénnymi vplyvmi, ktoré pôsobia na deti a majú negatívny dopad na ich optimálny vývin.“³² Ako poukazuje Andrej Mátel „funkčná rodina má najlepšie predpoklady byť vhodným prostredím pre formovanie zdravej osobnosti a byť prevenciou deviantného správania v spoločnosti.“³³ V rodinách však dochádza k rôznym poruchám v ich fungovaní, a preto v niektorých prípadoch môžeme hovoriť o tzv. problémových, dysfunkčných až afunkčných rodinách. Aký je medzi nimi rozdiel? „Ak rodina vykazuje isté poruchy základných funkcií, ktoré však neohrozujú jej existenciu ani zdravie jednotlivých členov (najmä detí), hovoríme o problémovej rodine. V prípadoch, keď intenzita porúch základných funkcií rodiny vedie k jej poškodeniu a narušené je zdravie a život jej členov, hovoríme o dysfunkčnej až afunkčnej rodine.“³⁴ Ďalšie delenie rodín je na „úplne funkčné, úplne dysfunkčné a neúplné“.³⁵

1. CAN SYNDRÓM

V rodinách sa okrem pozitívnych javov môžeme stretnúť aj s javmi negatívnymi. Hlavne u dysfunkčných rodín môžeme hovoriť o patologickom vplyve na dieťa. Sú to rodiny, „kde nie je splnená niektorá zo základných funkcií, hlavne v oblasti emocionálnej a výchovnej.“³⁶ V ktorých oblastiach sa dysfunkcie prejavujú? „Typickým príkladom sociálnej patológie rodiny je domáce násilie.“³⁷ Násilie páchané na jednotlivých členoch rodiny sa však

³² KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 22 s.

³³ MÁTEL, A. Domáce násilie In *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci*. MÁTEL A. SCHAVEL M. a kol., Bratislava : VŠ ZaSP sv. Alžbety, 2011. 219 s.

³⁴ MÁTEL, A. Domáce násilie In *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci*. MÁTEL A. SCHAVEL M. a kol., Bratislava : VŠ ZaSP sv. Alžbety, 2011. 219 s.

³⁵ KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 22 s.

³⁶ KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 22 s.

³⁷ MÁTEL, A. Domáce násilie In *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci*. MÁTEL A. SCHAVEL M. a kol., Bratislava : VŠ ZaSP sv. Alžbety, 2011. 220 s.

nemusi uskutočňovať priamo v rodinnom prostredí. Pojem domáce násilie totiž akceptuje „aj veľmi úzku príbuzenskú, vzťahovú, emocionálnu a sociálnu prepojenosť aktérov tohto nežiaduceho konania.“³⁸ Jedným z typických fenoménov spojených s domácim násilím je tzv. CAN syndróm, ktorý pojednáva o násilí konanom na deťoch.

CAN syndróm „zahŕňa všetky formy ubližovaniu dieťaťu“.³⁹ Tento pojem pochádza z angl. Child Abuse and Neglect a je definovaný ako „syndróm týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa.“⁴⁰ Pod týmto pojmom sa chápe vedomé, ale aj nevedomé správanie sa rodiča, či inej osoby voči dieťaťu, ktoré poškodzuje jeho telesný a duševný vývoj, alebo spôsobuje aj jeho smrť. Ako poukazuje Katarína Fuchsová vo svojej publikácii *Týrané dieťa* „týranie dieťaťa predstavuje zložitý multifaktoriálny celok, obsahujúci rozličné formy, podoby a prejavy násilia na dieťati, ktoré bývajú veľmi úzko späté a sú spoločne pôsobiace.“⁴¹ Toto nevhodné správanie sa môže mať fyzický charakter, ale aj charakter psychického týrania, či sexuálnych deviácií.

2. FYZICKÉ TÝRANIE

Pod fyzickým ubližovaním chápeme neprimerané použitie fyzickej sily, fyzické násilie na dieťati, kedy môže dôjsť k ľahkému ublíženiu, ale aj k ťažkej ujme na zdraví.⁴² Takéto nevhodné správanie sa je často pozorovateľné aj navonok na tele dieťaťa (napr. na tele môžeme pozorovať modriny, či iné známky fyzického ubližovania). Fyzické týranie sa prejavuje v dvoch možných variantoch – týranie aktívne a pasívne. O aktívnej forme hovoríme vtedy, keď je dieťa ohrozované alebo poškodzované fyzickým násilím. Pasívna forma sa prejavuje hlavne v nedostatočnom uspokojovaní jeho potrieb a v tomto prípade môžeme hovoriť o zanedbávaní dieťaťa. Pri zanedbávaných deťoch „je zrejma rodičovská nevšímavosť k potrebám dieťaťa, nedostatočné prejavovanie lásky a porozumenia, rodičia nereagujú na zreteľné signály potrieb alebo deprivácie detí.“⁴³ Zanedbávanie detí sa taktiež prejavuje v nedostatočnej osobnej hygiene, v nedostatku primeranej výživy, v nedostatočnom oblečení a pod. Taktiež dochádza ku tzv. kultúrnej deprivácii, ktorá sa prejavuje v nedostatočnom

³⁸ MÁTEL, A. Domáce násilie In *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci*. MÁTEL A. SCHAVEL M. a kol., Bratislava : VŠ ZaSP sv. Alžbety, 2011. 221 s.

³⁹ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 17 s.

⁴⁰ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 17 s.

⁴¹ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 22 s.

⁴² Pozri KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 22 s.

⁴³ KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 22 s.

osvojení si „spoločenských a kultúrnych noriem, ktoré sú nevyhnutné k začleňovaniu sa do spoločenských, kultúrnych aktivít, ale aj do prostredia školy. Zanedbávané dieťa nemá príležitosť k učeniu sa bohatšej slovnej zásoby, nikto mu nečíta, neučí sa básničky, riekanky, nie je podnecované ku kresleniu a pod. Deti vyrastajúce v zanedbávajúcim prostredí nie sú vedené ani k osvojovaniu si morálnych noriem.“⁴⁴ Avšak „všetky deti, ktoré sú týrané fyzicky, trpia aj psychicky a emocionálne.“⁴⁵ Tu vidíme, aké je úzke prepojenie medzi týraním na fyzickej a emocionálnej úrovni.

Fyzické týranie je veľmi nebezpečné, keďže priamo ohrozuje samotnú fyzickú existenciu obeť. Fyzické týranie má rozličné formy: „najčastejšie ide o bitie rukami, päšťami, rôznymi predmetmi, kopanie, búchanie hlavou o stenu, trhanie vlasov, spôsobovanie popálením a oparením, zväzovanie, topenie, dusenie, prudké trasenie s malým dieťaťom, hádzanie s ním do postielky či po miestnosti, odopieranie stravy, zanedbanie hygieny so zdravotnými následkami, atď.“⁴⁶

Fyzické týranie je úzko späté s fyzickými trestami, ktoré sú v spoločnosti viac, či menej akceptovanou súčasťou výchovy. Podľa definície Svetovej zdravotníckej organizácie „fyzický trest je fyzickým týraním vtedy, ak dochádza k potrestaniu za pomoci predmetu, ak je bitie smerované na citlivé časti tela, a ak na tele zostávajú stopy, napr. modriny, škrabance.“⁴⁷

3. PSYCHICKÉ TÝRANIE

Psychické týranie obsahuje verbálne útoky na sebavedomia dieťaťa, ponižovanie, zosmiešňovanie, zahanbovanie, nedostatok a odopieranie emocionálnej opory, zneužívanie svojho postavenia, vyvolávanie situácií vzbudzujúcich u dieťaťa strach a pod.

Psychické týranie môže mať aktívnu a pasívnu podobu. V aktívnej podobe sa prejavuje napr. ponižovaním, nadávkami, výsmechom a zosmiešňovaním. V pasívnej podobe sa jedná o neprimerané psychické tresty, napr. nútenú izoláciu v tme, či naháňanie strachu, ktoré môže viesť až k ťažkým psychickým poruchám.

Psychické týranie je definované ako „koncentrovaný útok dospelého jedinca na psychický vývin dieťaťa, ktorý sa týka jeho „ja“ (self, sebahodnotenia, sebavedomia) a jeho sociálnych spôsobilostí. Ide o súbor psychicky

⁴⁴ KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 23 s.

⁴⁵ KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 22 s.

⁴⁶ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 20 s.

⁴⁷ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 21 s.

deštruktívneho správania, ktoré má päť foriem: *odmietanie* dieťaťa a odopieranie emocionálnych vzťahov, *izolácia* (zatváranie, zákaz kontaktu s inými ľuďmi), *terorizovanie* (vyhrážanie sa zranením, zabitím, opustením, sústavné spochybňovanie a ponižovanie, kontrola a následné neprimerané trestanie), *ignorovanie, korupcia* (napr. podplácanie dieťaťa pri navádzaní proti druhému rodičovi v konflikte).⁴⁸

Psychické týranie rozlišujeme na aktívne a pasívne.⁴⁹ V aktívnom psychickom týraní sa jedná o „*používanie interpersonálnych techník zo strany poškodzovateľov, ktoré dieťa neurotizujú, dezintegrujú jeho osobnosť, dokonca môžu spôsobiť závažné psychické poruchy, napr. psychózy.*“⁵⁰ Čo sa týka pasívneho psychického týrania, to „býva obvykle spojené so zanedbávaním, vedie k psychickej deprivácii, či subdeprivácii, výsledkom ktorej je emocionálna otupenosť, sociálna nespôsobilosť, ako aj intelektové a kognitívne zaostávanie ako dôsledok nedostatočnej stimulácie.“⁵¹ Ako psychické týranie však môžeme označiť aj situácie, kedy síce dieťa nie je priamym terčom útokov, ale je svedkom násillia, či inej agresívnej komunikácie, alebo je nútené byť svedkom ubližovania inej osobe, obľúbenému zvieratku, či ničenia obľúbených osobných vecí.

Častou formou psychického týrania je aj verbálna agresia, ktorá môže byť zameraná na to, aby spôsobila vnútornú bolesť v podobe nadávok, slovných útokov, ponižujúcich poznámok, vyhrážania, zastrášovania, obviňovania, či výčitiek. Verbálna agresia môže byť aj pasívna, ktorá spočíva v odmietaní komunikácie, v mlčaní, či ignorovaní želaní a názorov dieťaťa.

Ako uvádza Katarína Fuchsová „*za určitú podobu psychického týrania je potrebné považovať aj celkovú atmosféru v rodine s prítomnosťou násillia, ktorá je spojená s chaotickými a nepredvídateľnými pravidlami, na druhej strane však často s vysoko organizovaným spôsobom trestania a donucovania. Adaptácia na atmosféru trvalého nebezpečenstva si vyžaduje permanentnú ostražitosť, týrané deti získavajú mimoriadnu senzitivitu na varujúce signály.*“⁵² Tieto deti sa v takejto situácii snažia byť čo najnenápadnejšie, odpútať od seba pozornosť a byť navonok pokojné.

Psychické týranie je nemerateľné v pomere k viditeľným zraneniam. Je však zrejmé, že tieto vnútorné zranenia zostávajú oveľa dlhšie ako zranenia viditeľné, niekedy dokonca nezmiznú nikdy.

Týranie detí je úzko prepojené s osobnosťou rodičov. Títo „*dieťa usmerňujú kritikou, nemajú schopnosť posilňovať pozitívne žiadúce správanie detí, nedokážu zvládať svoje agresívne impulzy, upadajú do afektov. Deti sú*

⁴⁸ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 19 s.

⁴⁹ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 19 s.

⁵⁰ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 19 s.

⁵¹ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 19 s.

⁵² FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 20 s.

často trestané. Typickými črtami týchto rodičov sú: agresivita, pasívna závislosť alebo nezrelosť, majú častejšie fyzické hendikepy, zníženú inteligenciu, duševné choroby, páchajú trestnú činnosť a sú silne nespokojní so svojím životom.⁵³ Ich vlastné problémy sa priamo odzrkadľujú vo výchove detí a majú na nich nepriaznivý vplyv.

4. SEXUÁLNE TÝRANIE

Ak sa sexuálne zneužívanie deje v rodine, hovoríme o inceste, čo je závažný trestný čin. Najčastejšie sa ho dopúšťajú biologickí a nevlastní otcovia, či iní príbuzní voči dcéram a dievčatám. Aj pri tejto forme týrania sa prejavuje patologická osobnosť trýzniteľa. Ako uvádza Soňa Kariková „otcovia zneužívajúci dcéry sú zvyčajne intelektovo podpriemerní, sú psychopatickí, často sú alkoholikmi alebo užívajú iné drogy. Sú skoro vždy odmietaní svojimi manželkami, zneužívania dcér sa dopúšťajú v alkoholickom opojení.“⁵⁴

Možnosť incestu je však možná aj vo vzťahu medzi matkami a synmi. Takéto matky sa zvyčajne vyznačujú emocionálnou nespokojnosťou, často sú rozvedené a nedokážu nadviazať vzťah s iným mužom. Sexuálne správanie sa môže vyvinúť z bežných materských nežností.

Sexuálne zneužívanie má spravidla negatívny dopad na vnímanie opačného pohlavia u zneužívaných detí v dospelosti. „Mnohé dievčatá sa stávajú prostitútkami, pretože sexualita sa stáva pre ne prostriedkom komunikácie, pritom k samotnému sexu majú chladný inštrumentálny postoj. Chlapci vo veľkej miere prepadajú drogám a alkoholu, žijú bez trvalého partnerského vzťahu, často pohrdajú ženami.“⁵⁵ Psychické spracovanie a vyrovnanie sa so zneužívaním v sexuálnej oblasti je oveľa komplikovanejší a väčší problém ako samotná telesná trauma a mnohé deti často celý život taja, že majú takúto skúsenosť, keďže je to pre nich veľmi traumatizujúce.

5. BLIŽŠIE ŠPECIFIKÁ DOPADU TÝRANIA NA VÝVIN A FORMOVANIE OSOBNOSTI DIEŤAŤA

To, v akom prostredí dieťa vyrastá a aké podnety z neho prijíma, či neprijíma, má rozhodujúci vplyv na formovanie jeho osobnosti. Konkrétne

⁵³ KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 22 s.

⁵⁴ KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 23 s.

⁵⁵ KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 23 s.

konzekvencie vplyvu rodinného prostredia sa v správaní prejavujú v rôznych oblastiach života daného jednotlivca. Majú na neho vplyv v procese dospievania, ako i v dospelosti. Negatívne rodinné zázemie sa prejavuje navonok v správaní dieťaťa a „*všetky poruchy neprimeraného správania dieťaťa je potrebné posudzovať v súvislosti s rodinným prostredím, v ktorom dieťa žije.*“⁵⁶ Môže viesť k asociálnemu správaniu, k rôznym poruchám správania sa,⁵⁷ či k poruchám psychického vývinu⁵⁸. Ako zdôrazňuje Soňa Kariková „*dispozície k poruchovému správaniu majú viacero faktorov. Môžeme ich rozdeliť na štyri základné skupiny – osobnostne podmienené poruchy správania, psychologicky podmienené poruchy správania a poruchy správania ako dôsledok nepriaznivých rodinných faktorov a sociálnych aspektov prostredia, v ktorom dieťa vyrastá.*“⁵⁹ Medzi faktory psychického vývinu totiž patrí nielen genetická výbava, telesná stavba jednotlivca, chemické procesy v našom organizme, vplyv vrstovníkov a subkultúry, ale i osobná história, ranné životné skúsenosti, a taktiež i rodinná atmosféra, v ktorej sa dieťa formuje.⁶⁰ Do tejto kategórie môžeme zaradiť napr. neurotické poruchy, pretože tieto vznikajú „*pod vplyvom dlhodobého stresu, traumy, zároveň bez dostatku tzv. salutorov (príjemných, pohodu navodzujúcich činiteľov).*“⁶¹ Ako sa prejavujú? PhDr. Terézia Gallová uvádza niekoľko možností: „*únik do fantázie, konfabulácie, somatizácie, prenášanie bolesti, používanie alkoholu, drog, promiskuita hlavne u dievčat, agresia, sebaublížovanie, popretie problémov, racionalizácia a bagatelizácia problémov, časté je opakovanie maladaptívneho vzorca správania a riešenia problémov, opakované chyby a následne traumy, regresia v správaní, návrat k vývinovo nižšej forme správania a prežívania.*“⁶²

⁵⁶ KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 67 s.

⁵⁷ Porov. KROTKÁ, A. Poruchy správania. In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. 59 – 68 s.

⁵⁸ Porov. GALOVÁ, T. Poruchy psychického vývinu. In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. 48 – 58 s.

⁵⁹ KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 68 s.

⁶⁰ Porov. GALOVÁ, T. Poruchy psychického vývinu. In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. 48 s.

⁶¹ GALOVÁ, T. Poruchy psychického vývinu. In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. 52 s.

⁶² GALOVÁ, T. Poruchy psychického vývinu. In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. 53 s.

Negatívne rodinné prostredie sa prejavuje aj v správaní sa dieťaťa v škole. Vo vyučovacom procese sa dieťa prejavuje problematickým správaním,⁶³ od vyrušovania a neprimeraného správania sa na hodinách, až po šikanovanie spolužiakov. Spolupráca školy a danej rodiny je v takýchto prípadoch nevyhnutná.⁶⁴

Závažnosť tohto problému spočíva hlavne v jeho dlhodobých dôsledkoch, ktoré nie sú len fyzického charakteru, ale majú aj podobu duševného, psychického, sociálneho a emocionálneho poškodenia. Dieťa, ktoré je týrané, spravidla musí čeliť problémom adaptácie. Ako uvádza K. Fuchsová „*musí nájsť cestu, ako si zachovať pocit dôvery k nedôveryhodným ľuďom, ako nájsť pocit bezpečia v neustálom nebezpečenstve, ako zvládať situáciu, ktorá je nepredvídateľná, ako nájsť silu v situácii bezmocnosti.*“⁶⁵

Vplyv týrania sa navonok najčastejšie prejavuje pasivitou, apatiou, stratou záujmu o okolie a celkovým útlmom. Takéto deti prejavujú len málo emócií a niektoré ich reakcie sú ambivalentné. V rannom veku si u nich netvorí pocit základnej dôvery, ktorý je pre pozitívne formovanie ich osobnosti veľmi dôležitý. Tieto deti majú problém vytvoriť si pocit kontroly nad vlastným životom, majú o sebe pochybnosti a boja sa, že by ich rodič mohol opustiť. Preto na ňom spravidla veľmi lipnú, aj keď sa to zdá na prvý pohľad paradoxné. Pre tieto deti je príznačné problémové správanie sa a ono sa stáva súčasťou ich identity. Na druhej strane sa však negatívne pôsobenie rodinného prostredia môže prejavovať aj hyperaktivitou a nezdržanlivosťou. Tento model hyperaktívneho reagovania a správanie sa na strane rodičov môže viesť k jeho imitácii zo strany detí.⁶⁶

U týchto detí sa stretávame s fixáciou negatívneho sebahodnotenia, nedostatkom sebadôvery a sebavedomia, s pocitmi viny a menejcennosti, čo spôsobuje blokáciu iniciatívy a výkonnosti. Problémy často riešia únikom, útekmi z domu a trávením času čo možno najviac mimo svojho domova. Taktiež unikajú aj vo svojej mysli v podobe snenia, útekmi do sveta fantázie, alebo aj znečitlivením, otupením, či vytesnením myšlienok na násilie. Opakované agresívne prejavy vedú ku vzniku posttraumatického stresového syndrómu. Taktiež sa u nich môže prejavovať regresívne správanie.

---

⁶³ Porov. MRÚZOVÁ, A. Problémové správanie žiakov a možnosti aplikácie niektorých metód v praxi učiteľa. In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. 69 – 81 s.

⁶⁴ Porov. GRAJCIAROVÁ, N. Prečo je nevyhnutné zapojiť do prevencie aj rodičov?. In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. 121-127 s.

⁶⁵ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 24 s.

⁶⁶ Porov. KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 37 s.

Tieto deti taktiež často trpia úzkosťami, depresiami, poruchami príjmu potravy a majú horšie interpersonálne vzťahy. Môže sa u nich prejavovať aj agresia, ktorá je obrátená voči ich vlastnej osobe (napr. vo forme sebapoškodzovania, či suicidálnych tendencií). V období puberty a adolescencie môže dôjsť k identifikácii sa s agresívnym rodičom. Vtedy je dieťa „náchylné uplatňovať násilné spôsoby správania vo svojich interpersonálnych vzťahoch.“⁶⁷ Z odborného hľadiska hovoríme o tzv. *transgeneračnom prenose násilia*.⁶⁸

V dospelosti sa tieto traumatizujúce skúsenosti dávajú do súvislosti s otupením na emocionálnej rovine, zníženou emocionálnou a sociálnou kompetentnosťou, vyšším výskytom psychických porúch, psychosomatickými ochoreniami, či s ťažším vytváraním uspokojivých partnerských vzťahov. Taktiež môžeme pozorovať, že „*týrané deti v dospelosti často vytvárajú patologické sociálne väzby s osobami, ktoré ich znova týrajú.*“⁶⁹ V medziľudských vzťahoch sa prejavuje nadmerná nedôverčivosť, precitlivosť, vzťahovačnosť a obavy z blízkeho ľudského kontaktu.

Medzi dôsledky týrania v detstve patrí aj vznik tzv. *naučenej bezmocnosti* – Seligmanov koncept. Ide o „*presvedčenie jedinca o prevahe negatívnych a nepriaznivých udalostí v jeho živote, ktoré sa vymykajú spod jeho kontroly, pričom toto presvedčenie je spojené s negatívnou emočnou bilanciou a stratou motivácie zmeniť svoju situáciu, s odovzdanosťou „osudu“ a apatiou.*“⁷⁰

ZÁVER

Je zrejmé, že rodinné prostredie, v ktorom dieťa vyrastá, má na formovanie jeho osobnosti rozhodujúci vplyv a to v pozitívnych, ako i v negatívnych konotáciách. Negatívne patologické rodinné prostredie sa na dieťaťati prejavuje nielen navonok v jeho správaní sa, ale taktiež má dopad aj na jeho psychiku a vnútorné prežívanie. Často ho vedie k problematickému správaniu sa, a taktiež i k rôznym komplexom a k deformáciám vo vnímaní svojej osobnej integrity, ako aj integrity ostatných ľudí. Dochádza hlavne k emocionálnej deprivácii, čo sa spravidla negatívne prejavuje aj v dospelosti. S pomocou blízkych ľudí vo svojom okolí, u ktorých môže nájsť oporu a posilnenie zdravého sebavedomia, je však možné vyrovnať sa aj s ťažkými a traumatizujúcimi spomienkami.

⁶⁷ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 26 s.

⁶⁸ Porov. KARIKOVÁ, S. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 23 s.

⁶⁹ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 27 s.

⁷⁰ FUCHSOVÁ, T. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 27 s.

Literatúra

- [1] FUCHSOVÁ, T. 2009. *Týrané dieťa*. Bratislava : Iris, 2009. 190 s. ISBN 978-80-89256-30-3- 1.
- [2] GALOVÁ, T. 2003. *Poruchy psychického vývinu*. In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. ISBN 80-8045-314-4, 48 – 58 s.
- [3] GRAJCIAROVÁ, N. 2003. *Prečo je nevyhnutné zapojiť do prevencie aj rodičov?* In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. ISBN 80-8045-314-4, 121-127 s.
- [4] KARIKOVÁ, S. 2005. *Osobnostné a mentálne poruchy u detí a mladistvých zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Pedagogická fakulta, 2005. 102 s. ISBN 80-8083-164-5.
- [5] KOZOŇ, A. 2009. *Sociálna práca s rizikovým klientom: Teória a prax sociálnej práce*. Trenčín : SpoSoIntE, 2009. 68s. ISBN 978-80-970121-6-8.
- [6] KROTKÁ, A. 2003. *Poruchy správania*. In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. ISBN 80-8045-314-4, s. 59 – 68.
- [7] MÁTEL, A. 2011. *Domáce násilie*. In MÁTEL A., SCHAVEL M. a kol., *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci*. Bratislava : VŠ ZaSP sv. Alžbety, 2011. ISBN 978-80-8132-009-5, s. 220.
- [8] MOŽNÝ, I. 2011. *Rodina a spoločnosť*. 2. vyd. Praha : Sociologické nakladateľstvá, 2011. 324 s. ISBN 978-80-86429-87-8.
- [9] MRÚZOVÁ, A. 2003. *Problémové správanie žiakov a možnosti aplikácie niektorých metód v praxi učiteľa*. In *Pomocná ruka (na pomoc koordinátorov prevencie závislostí a iných sociálno-patologických javov v podmienkach školy)*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. ISBN 80-8045-314-4, s. 69-81.

Mgr. Jana Pabáková

Teologická fakulta KU

Hlavná 89

040 01 Košice

E-mail: jankapabakova@gmail.com

XI.

SOCIÁLNE PROSTREDIE DELIKVENTNEJ MLÁDEŽE V KONTEXTE SOCIÁLNEJ PRÁCE

Social environment of a delinquent youth in a context of social work

ROMAN BARTOŠ

Abstrakt

Autor sa zaoberá sociálnym prostredím delikventnej mládeže. Cieľom je prehĺbiť poznatky o rizikových a protektívnych faktoroch rodinného prostredia. Autor venuje pozornosť sociálnemu prostrediu delikventnej mládeže, definovaniu rizikových a protektívnych faktorov nachádzajúcich sa v sociálnom prostredí, ktoré ako socializačný činiteľ pôsobí na deti a mládež. Autor získal za použitia metodiky focus group informácie o rodinnom prostredí delikventnej mládeže, ktoré následne sumarizuje a prezentuje.

Kľúčové slová

Sociálne prostredie, mládež, delikvencia, rodinné prostredie, rizikové a protektívne faktory, sociálna práca

Abstract

The author deals with a social environment of a delinquent youth in his thesis. The aim is to enhance the knowledge of danger and protective factors of a family environment. Author focuses on the social environment of a delinquent youth and defining the risk and protective factors which influent children and youth as a socializing factor. Using a focus group method in the empirical part, the author obtained the information about the family environment of a delinquent youth, which he consequently summarizes and presents.

Key words

Social environment, youth, delinquency, family environment, risk and protective factors, social work

ÚVOD

S úvis jedinca a prostredia sledujeme od prvopočiatkov civilizácie a v podstate by sme mohli povedať, že sociálne prostredie nás obklopuje od čias, kedy sa človek stal spoločenskou bytosťou. Vytváranie rôznych zoskupení, spoločenstiev či komúnit ľuďom pomáhalo prežiť a zabezpečovalo okrem materiálnych i množstvo nemateriálnych benefitov, ktoré podmieňovali človeka k snahe o vytváranie dokonalejších sociálnych konštruktov. Práve vo vyváženom a harmonickom sociálnom prostredí sa človek môže rozvíjať a napredovať v snahe o čo najefektívnejšie využitie svojho osobnostného potenciálu. Sociálne prostredie je významným determinantom osobnosti a osobnosť, či už sám alebo v skupine, sa podieľa na formovaní tohto prostredia. Jeho význam nám demonštruje Risse (2004), ktorý uvádza, že „sociálne prostredie definuje kto sme, našu identitu ako člena spoločnosti“ (2004, s.160- 161) a práve preto sa jeho výskumom zaoberajú mnohé vedné odbory. Kraus (2001) o vplyvoch prostredia hovorí, že prostredie môže konanie človeka vecne podporiť, alebo byť prekážkou, konanie priamo formovať a môže mať i signálnu funkciu (2001, s. 105). Práve týmto citátom autor poukazuje na významnosť sociálneho prostredia z pohľadu sociálnej práce a preto musíme s týmto názorom súhlasiť.

1. VYBRANÉ SÚVISLOSTI SOCIÁLNEHO PROSTREDIA

Pokiaľ by sme chceli definovať sociálne prostredie, mohli by sme prezentovať definíciu, ktorú ponúkol slovenský autor Strieženec (1999). Ten sociálne prostredie opisuje ako „*skupinu faktorov, s ktorými je človek v interakcii a zároveň spolu so súborom dispozícií predstavuje vplyvy, ktoré sa podieľajú na vytváraní sociálno-kultúrnej osobnosti človeka.*“ (1999, s. 25).

Z definície môžeme vyvodzovať úzku prepojenosť sociálneho prostredia a sociálno-kultúrnej osobnosti. Pre takúto osobnosť je nutné sa identifikovať s platnými regulatívami a očakávaniami spoločnosti, ktoré sú v danom čase a priestore platné a v adaptácii na spoločenské prostredie má nezastupiteľnú význam i proces socializácie. Socializácia sa odohráva v sociálnom prostredí a jednotlivec, ako aj jednotky sociálneho prostredia sú v neustálej interakcii. O pasívnej forme adaptácie na sociálne prostredie môžeme hovoriť v súvislosti s ontogenetickým vnímaním osobnosti, kedy sa jednotlivec v závislosti od nenadobudnutých kompetencií prispôbuje podmienkam, v ktorých žije. S rozvojom osobnosti súvisí i aktívna zmena prostredia, ktorá dominuje v neskoršom štádiu života jednotlivca a je závislá od stupňa nadobudnutých schopností a zručností. Ako uvádza Bakošová (2005), sociálne prostredie zahŕňa ľudí, spoločenské vzťahy i všetky vplyvy, s ktorými sa človek v spoločnosti

stretáva. Ide o lokálne prostredie, masovokomunikačné prostriedky, rodinu, formálne, neformálne skupiny atď. Čiže osobnosť má v súčasnosti naozaj veľké množstvo príležitostí modifikovania sociálneho prostredia, ktoré ho obklopuje a preto je nevyhnutné tomuto fenoménu venovať náležitú pozornosť. Totiž, ako uvádza Průcha (2010 s. 22.) sociálne prostredie „*tvoria javy, stavy, procesy a vzťahy, ktoré človeka obklopujú v rodine, sociálnej skupine, spoločenskej vrstve a celej spoločnosti.*“ (In: Bargel, Mühlpachr, 2010).

Týmto výrokom autora môžeme pochopiť komplexnosť a dôležitosť javov, stavov a procesov odohrávajúcich sa v spoločnosti od najužšieho po najširšie hľadisko vymedzenia tohto fenoménu. V tejto súvislosti je nutné poznamenať, že každé prostredie má dve stránky. Vychádzajúc z Krausa (2001, s. 102) i sociálne prostredie potom môžeme rozdeliť na materiálne (vecné, priestorové) a sociálno-psychické (osobnostne vzťahové). Prvú stránku môžeme charakterizovať tým, aký priestor dané prostredie vymedzuje, jeho stav, ktoré faktory sa v ňom vyskytujú, vybavenie vecami, technikou atď. Druhá stránka je definovaná ľuďmi, ktorý sa v ňom nachádzajú, ich štruktúrou (demografické charakteristiky) a vzťahmi, ktoré medzi nimi existujú. K diferenciacii sociálneho prostredia ju nutné poznamenať, že sociálne prostredie môžeme deliť na základe mnohých rozdielností (kvalitatívnych a kvantitatívnych znakov jednotlivých prvkov subsystémov). V našej práci sa však orientujeme iba na niektoré špecifické typy sociálneho prostredia, preto uvedie iba vybrané, ktoré majú súvis s predmetom našej práce. Preto v úvode považujeme za podstatné vymedziť sociálne prostredie z hľadiska socialno-priestorových-demografických charakteristík. Teritoriálnu diferenciaciu prezentuje Kraus a predstavuje delenie sociálneho prostredia podľa povahy (charakteru) daného teritória. To delí na vidiecke, polo vidiecke, mestské (2001, s.100). Spomínaný autor uvádza i ďalšie možné delenie a to je delenie sociálneho prostredia na základe veľkosti na:

- Mikro prostredie - bezprostredný priestor v ktorom jedinec prebýva.
- Lokálne prostredie - priestor spojený spravidla z bydliskom napr. mestská štvrť, obec, prír. so svojim okolím.
- Regionálne prostredie - priestor v živote širšej sociálnej skupiny na rozsiahlejšom teritórii vo vnútri spoločnosti.
- Makroprostredie - priestor, ktorý vytvára podmienky pre existenciu celej spoločnosti.
- Globálne prostredie – ľudstvo ako celok, planéta, kozmos (2001, s.99).

Ouředníček a Poudová (2006) uvádzajú, že okrem sociálno-priestorovej štruktúry vytvára sociálne prostredie i ďalšia zložka, ktorá nie je úplne obsiahnutá v charakteristikách sociálneho zloženia (štruktúry) obyvateľstva, a ktorú by sme mohli nazvať sociálnou klímou. Sociálna klíma zahŕňa napr. charakter vzťahov medzi členmi sociálnych skupín, stupeň sociálnej súdržnosti,

typy správania alebo stav, v ktorom sa lokálna spoločnosť nachádza (2006, s.128). Tieto vplyvy majú veľký význam pri formovaní celkovej spoločnosti a je možné badať rozdielne špecifická závislé na spomínaných faktoroch od mikro až po makro sociálne prostredie. Z tohto hľadiska môžeme vnímať dve populácie ako rovnaké, prípadne podobné zložením obyvateľstva, urbanistickou štruktúrou či geograficko-priestorovou charakteristikou, no môžu sa líšiť práve v charakteristikách sociálnej klímy a tá môže mať vplyv na delikvenciu ako takú. Zo sociálneho hľadiska je dôležité si všimnúť i činitele majúce vplyv na vývin osobnosti. Sociálne prostredie je multifaktorový činiteľ a jednotlivec v interakcii s ním absorbuje množstvo podnetov, ktoré ovplyvňujú jeho rozvoj. Preto je nevyhnutné prezentovať i delenie sociálneho prostredia z hľadiska podnetnosti a to delíme z hľadiska frekvencie podnetov na chudobné, presýtené a optimálne. Podľa pestrosti podnetov na podnetovo jednostranné a mnohostranné a podľa kvality podnetov na podnetovo zdravé a chybné. (Kraus 2001). Rizikové je najmä posledný typ sociálneho prostredia a to prostredie, ktoré obsahuje výchovne škodlivé prvky poškodzujúce osobnosť od jeho najútlejšieho veku. Toto prostredie je z pohľadu sociálnej práce jedným z najdôležitejších faktorov ovplyvňujúce delikvenciu v spoločnosti. Delikvencia je totiž prenášaná i medzigeneračne a významný vplyv v tomto procese zohráva práve sociálne prostredie. V tomto kontexte sa vynára na povrch fenomén sociálnej dedičnosti a tá označuje fakt, že stále podmienky prostredia produkujú určité typické spôsoby správania, myslenia a usilovania, ktoré sa prenášajú z generácie na generáciu nie formou biologicky (geneticky) kódovanej informácie, ale v dôsledku stereotypného sociálneho pôsobenia, vrátane nemenných sociálnych očakávaní (Čírtková, 2006). Preto z hľadiska sociálnej práce nesmieme zabúdať, že jednotlivec je vždy výsledkom interakcie dedičnosti a prostredia. Rozumieme tým, tak ako Říčan (1997) , že *„prínos faktorov heredity a prostredia je vzájomne viazaný, napr. že dieťa si zo svojho prostredia vyberá podnety pod vplyvom hereditárne podmienených dispozícií a tieto podnety naň pôsobia určitým spôsobom.“* (Říčan, 1997, s. 41).

Sociálne prostredie sa skladá z mnohých subsystémov, ktoré sú prepojené a komplexne ovplyvňujú jednotlivca v procese socializácie. V Základoch sociálnej práce predstavuje Kovařík (In: Matoušek a kol., 2001) Bronfenbrennerovú sociálno-ekologickú koncepciu. Sociálna ekológia sa zameriava na vzájomné prispôsobovanie sa aktívnej ľudskej bytosti a meniacim sa vlastnostiam bezprostredných prostredí, v ktorých táto osoba žije. Ekologický model rozlišuje primárne mikrosystémy, mezosystémy, exosystémy a makrosystémy.

□ Mikrosystém zahrňuje vzorec aktivít, rolí a interpersonálnych vzťahov, ktoré prežíva vyvíjajúca sa osoba v danom prostredí, charakterizovaným určitými fyzickými charakteristikami. Príkladom je rodina.

□ Mezzosystém obsahuje vzájomné vzťahy medzi dvoma a viacerými prostrediami, v ktorých osoba, ktorá sa vyvíja, sa ich aktívne účastní. Jedná sa napríklad o vzťahy medzi rodinou a školou.

□ Exosystémom sa mieni jedno alebo viacero prostredí, ktoré nezahŕňujú danú osobu ako aktívneho účastníka, avšak udalosti, ktoré sa v nich odohrávajú, osobu ovplyvňujú, ako napríklad sociálna politika ovplyvňuje rodinu.

□ Makrosystémy sú systémy, ktoré existujú, alebo môžu existovať na úrovni subkultúry alebo kultúry ako celku, spoločne so systémami presvedčení, viery či ideológie, ktoré tieto koexistencie zakladajú. Ako príklad môže byť uvedený vzťah jedinca a štátu (Kovařík In: Matoušek a kol., 2001).

Pokiaľ ide o význam prostredia z hľadiska veľkosti prostredia, potom zásadnú rolu v socializačnom prostredí má mikroprostredie (mikrosystém), ktoré pôsobí intenzívne, bezprostredne a s vysokou frekvenciou. Čím väčšie je priestorové pole, tým sú jeho vplyvy sprostredkovanéjšie. Avšak pokiaľ sa pýtame, ktorá rovina prostredia je určujúca, potom musíme konštatovať, že makroprostredie (makrosystém) (Kraus, 2001, s. 101). Pretože celospoločenské pomery ovplyvňujú po všetkých stránkach ďalšie prostredia, pričom toto pôsobenie sa akoby lomí cez všetky nižšie roviny (teda pomery v regióne, lokalite a napr. rodine). Správny proces socializácie vedie k bezproblémovému začleneniu jedinca do spoločnosti, jeho prispôbeniu sa požiadavkám spoločenského prostredia v ktorom žije. Schopnosť jednotlivca primerane sa prispôbovať normám, rešpektovať pravidlá, zastávať očakávaným spôsobom sociálne roly, sa označuje pojmom sociálna adaptácia. Smékal (2002) adaptáciu delí na objektívnu a subjektívnu. Objektívna adaptácia vyjadruje to, ako je človek ukotvený v rodine, vo svete práce a v spoločnosti všeobecne. Subjektívna adaptácia je obrazom pocitu spokojnosti a šťastia vo vyššie zmieňovaných oblastiach, alebo naopak pocitov napätia, nekľudu, úzkosti či nespokojnosti. Objektívnu a subjektívnu mieru adaptácie je možné hodnotiť podľa toho, ako dokáže človek žiť so sebou samým, do akej miery akceptuje seba samého a ako dokáže riadiť svoj vlastní vývoj. Predpokladom pre to je istá miera resilience, čo je proces, schopnosť a výsledok úspešnej adaptácie človeka, vzdor nepriaznivým alebo ohrozujúcim podmienkam (Matějček, Dytrych, 1998). Sociálne prostredie a jednotlivec nie sú vždy v harmonickom stave a rovnováhe. Proces adaptácie môžeme chápať ako vyrovnávanie sa s novými podmienkami, s novými situáciami. Sociálne situácie a sociálne vzťahy, v ktorých sa človek sociálne adaptuje, sa nazývajú i procesom adjustácie a opakom je potom maladaptácia a maladjustácia. Vnímame ju ako neschopnosť jednotlivca prijať systém noriem, sociálnych a morálnych hodnôt uznávaných danou spoločnosťou. Podľa Oravcovej (2004) tento pojem vyjadruje sociálne neprispôbenie, jednotlivec maladaptovaný sa správa odlišne, rieši sociálne situácie nezvyčajne,

normám odporujúcim, prípadne až poruchovým, patologickým spôsobom. Znamená to, že jednotlivec nie je schopný rešpektovať platné normy správania na úrovni, ktorá zodpovedá jeho veku, resp. úrovni jeho rozumových vlastností. Základnými príznakmi sociálnej maladaptácie detí a dospievajúcich je agresívne správanie, neposlušnosť, klamanie, záškoláctvo, túlanie, úteky z domu, poruchy interpersonálnych vzťahov, výrazné prejavy negativizmu, zneužívanie omamných látok, krádeže, delikvencia, kriminalita a pod., ktoré spolu tvoria pestrú zmes príznakov porúch správania. Tie sa prejavujú v sociálnom prostredí takto ohrozenej mládeže a preto sa v nasledujúcich častiach práce zameriame na niektoré protektívne a rizikové faktory sociálneho prostredia a vybrané špecifiká mikrosociálneho prostredia delikventnej mládeže.

2. PROTEKTÍVNE A RIZIKOVÉ FAKTORY SOCIÁLNEHO PROSTREDIA VO VZŤAHU K DELIKVENCII

Sociálne prostredie v sebe ukrýva množstvo podnetov rôzneho významu a sily. Spojitosť medzi týmito faktormi je neustále prítomná a manifestuje sa každodennými interakciami medzi jednotlivcom a jeho sociálnym prostredím. Pre sociálneho pracovníka je nesmierne dôležité poznať rizikové a protektívne faktory konkrétneho sociálneho prostredia, sociálneho prípadu a sociálneho klienta. Iba ak ich pozná a reflektuje spojitosti medzi nimi, má predpoklad k úspešnej sociálnej intervencii. Preto sa v kontexte našej práce musíme pozastaviť nad termínom riziko. Jessor (1991) vychádza pri definovaní konceptu rizika z biomedicínskeho kontextu. V tomto kontexte je na riziko nazerané ako na faktory alebo podmienky spojené s vyššou pravdepodobnosťou výskytu javov, ktoré ohrozujú zdravie, kvalitu života alebo život samotný. V priebehu skúmania rizikových faktorov sa fokus rozšíril od pôvodného zamerania na biologické rizikové faktory, na rizikové faktory vychádzajúce zo sociálneho prostredia a správania. V rámci definovaní spolupôsobiacich a často prepojených faktorov sociálneho prostredia musíme pristúpiť k identifikácii rizika a to môžeme vykonať podľa Thompsona (1994 In: Schraggeová, Rošková, 2000), ktorý rozlišuje reálne riziko (kombinácia šancí a negatívnych dôsledkov existujúcich v realite), pozorované riziko (vyhodnotenie kombinácie šancí a negatívnych dôsledkov použitím fyzikálnych modelov), a vnímané riziko (odhad reálneho rizika bez použitia fyzikálnych modelov). Definovanie týchto rizík je individuálne a platí, že čo je rizikom pre jedného, nemusí byť ohrozením pre druhého, priam naopak, môže mu pomôcť v adaptácii na spoločenské podmienky a požiadavky sociálneho prostredia. Podobne sa vyjadruje i Smékal (2002, s. 412) keď tvrdí, že v súčasnosti nemôžeme o mnohých z rizikových a protektívnych faktoroch všeobecne a apriori povedať, ktoré predstavujú riziko

a ktoré jednotlivca pred rizikom chránia. Kasperson et al. (1988, In: Verešová a kol, 2007) v tejto súvislosti hovoria o tzv. sociálnom rozšírení rizika. Teória sociálneho rozšírenia rizika poukazuje na fakt, že celá spoločnosť a sociálne prostredie je priamo ohrozené sumou viacerých rizík, ktorých percepcia a následné rizikové správanie determinujú v podobe rôznych vplyvov (napríklad vnútorných a vonkajších, kognitívnych a afektívnych) správania jej členov. Rizikové faktory sa objavujú v rámci tzv. rizikových situácií, za ktoré Fandelová (1993, In Verešová a kol, 2007) považuje tie situácie, v ktorých sa prejavujú rizikové formy správania v zmysle rozhodovania sa v určitých negatívne pôsobiacich podmienkach, pri ohrození, nedostatku alebo nadbytočnosti významných informácií, v časovom strese a pod. Samotné rizikové správanie, ako uvádza Širůček a kol. (2007) „je sociálnym konštruktom, zahŕňajúcim rozmanité formy správania, ktoré nemusia byť nutne taxatívne vymedzené. Sú však identifikované ako tie, ktoré spôsobujú zdravotné, sociálne alebo psychologické ohrozenie jedinca samotného alebo jeho sociálneho okolia, pričom ohrozenie môže byť reálne alebo predpokladané“ (2007, s. 477). Kocourková a Koutek (2008) definujú rizikové správanie, ako také správanie, ktoré ohrozí zdravie, či život adolescenta, sťaží alebo mu znemožní separovať sa od rodičov normálnym spôsobom, poškodí jeho sebahodnotenie a sebaocenenie v budúcnosti. Medzi rizikové správanie radíme i delikvenciu.

Pokiaľ definujeme protektívne faktory v súvislosti s delikvenciou mládeže, vnímame ich najmä ako tie prvky v rámci individua a sociálneho prostredia, ktoré svojou charakteristikou a povahou zmierňujú potenciálne negatíva a dopady z vystaveniu sa riziku. Protektívne faktory sú podľa Šolcovej (2009) „charakteristiky, ktoré v interakcii s nepriazňou či problémami redukujú alebo eliminujú potenciálny negatívny účinok rizikových faktorov“ (2009, s.14). Podobne Čiríková (2008, s. 81) popisuje ochranné faktory ako „vnútorné a vonkajšie podmienky, ktoré tlmia dopad alebo pôsobnosť rizikových faktorov“. Podľa Germezyho (1985) existujú tri základné kategórie ochrany:

- Dispozičné atribúty obsahujú temperamentové faktory, sociálnu orientáciu a citlivosť (schopnosť reagovať) na zmenu, kognitívne schopnosti a schopnosti copingu.
- Rodinné prostredie zahŕňa pozitívny vzťah aspoň s jedným rodičom alebo rodičovskou postavou, ktorá poskytuje dôležitú protektívnu funkciu. Ďalšie významné rodinné premenné obsahujú kohéziu, vrelosť, harmóniu a absenciu zanedbávania.
- Sociálne prostredie predstavuje extrafamiliárne vzťahy, vrátane dostupnosti vonkajších zdrojov a rozšírenej sociálnej opory, rovnako ako jednotlivcove použitie týchto zdrojov (In: Blatníková, Netík, 2008, s. 37).

Masten a Reed (2002) napríklad rozlišujú protektívne faktory od assets

(vývojové tromfy, vývojové aktíva, vývojové výhody), zdrojov a protektívnych procesov. Assets sú podľa nich opakom rizikových faktorov, v zmysle, že ich prítomnosť predznamenáva lepšie výstupy v jednej alebo vo viacerých oblastiach dobrej adaptácie, bez ohľadu na prítomnosť rizika. Zdroje sú všeobecný termín pre ľudský, sociálny a materiálny kapitál využitý v adaptívnych procesoch. Protektívne faktory sú vlastnosti osoby alebo prostredia, ktoré predznamenávajú lepšie výsledky napriek pôsobeniu nepriaznivých podmienok. Protektívne procesy popisujú, ako protektívne faktory pôsobia na dobré výsledky v nepriaznivých podmienkach (Masten, Reed, 2002, s. 77).

Pri definovaní protektívnych a rizikových faktorov delikvencie vychádzame z niekoľkých prameňov. Je však potrebné dodať, že prezentované faktory vychádzajú najmä z kriminologických štúdií, pričom ich uplatnenie na mladistvých delikventov je aktuálne. Podľa členenia Štablovej (1994) môžeme tieto faktory deliť na subjektívne (individuálne osobnostné faktory, spočívajúce v psychických a fyzických vlastnostiach v správaní jedinca, v patológií jeho správania) a objektívne (sociálne v užšom zmysle slova rodina, škola, i v celospoločenskom meradle). Faktory vyplývajúce zo spoločenského prostredia môžeme rozdeliť na sociálne, kultúrne, politické, právne, ekonomické, viktimologické. Veľmi prehľadne rizikové a protektívne faktory vplyvujúcich na delikvenciu mládeže prezentuje Anderson a kol. (2001). Autori na základe rozsiahleho výskumu identifikovali pomocou analýzy dlhodobých štúdií rizikové a ochranné faktory trestnej činnosti.

Medzi rizikové faktory radia:

Rodinu: zlá starostlivosť a disciplína v rodine, rodinný konflikt, rodinná minulosť problémového správania, súhlasný postoj k problémovému správaniu. nízky príjem a nevyhovujúce bývanie.

Školu: zlý prospech od nástupu do školy, agresívny správania v rámci šikany, nízka zodpovednosť, záškoláctvo, narušovanie chodu školy.

Spoločenstvo (vo význame komunity): narušovanie a prehliadanie priateľov, prítomnosť drog, znepriatelené susedské vzťahy, vysoká nestálosť a nedostatok susedského porozumenia.

Jednotlivcov, priateľov, rovesníkov: odcudzenosť a nedostatok spoločenskej zodpovednosti, ospravedlňujúci postoj k problémovému správaniu, ranný nástup problémového správania, zapojenie priateľov do problémového správania.

Medzi ochranné faktory radia:

Silné väzby s rodinou, priateľmi a učiteľmi, zdravé štandardy nastavené rodičmi, učiteľmi a vedúcimi záujmových krúžkov, príležitosť zapojiť sa do rodinného života, školných a záujmových aktivít, spoločenskej a študijnej zručnosti, schválenia a presadzovania pozitívneho správania. (2001, s.134).

Rizikové a protektívne faktory vstupujú v priebehu života do interakcií

a vykazujú kumulatívne účinky. Žiaden z faktorov nie je možné považovať za jednoznačnú príčinu problémového správania mládeže. Ako uvádza Hawkins (2000) jednotlivé faktory je možné identifikovať v oblastiach vplyvu, ktoré diferencujeme na sociálnu sieť, komunitu, školu, rodinu a jednotlivca. Vedecké nazeranie na obe kategórie faktorov je diferentné a väčšiu pozornosť venujú skúmatelia rizikovým faktorom. Je to z časti i preto, že všeobecne platí, čím viac rizikových faktorov mladý človek vykazuje, tým viac je pravdepodobné, že sa stane delikventným (Wasserman a Miller, 1998). Táto skutočnosť je pre výskumných pracovníkov výzvou k uplatňovaniu multikomponentných intervencií, zameraných na viac rizikových faktorov. Jessor (1991) k tomu ďalej uvádza, že v snahe o pochopenie rizikového správania musíme nutne pátrať po jeho motívoch a následkoch. Tento prístup vyžaduje posun nazerania na koncept rizika, a to od vnímania rizík ako čisté negatívnych a nežiadúcich javov smerom k analýze ziskov a strát.

3. RODINNÉ PROSTREDIE DELIKVENTNEJ MLÁDEŽE A JEJ NEGATÍVNY VPLYV NA MLÁDEŽ

Pri opise tak zložitého a významného sociálneho systému, akým je rodina, považujeme za nevyhnutné definovať ho. V našej práci sa stotožňujeme s tvrdením Bakošovej (2005), že rodinné prostredie tvoria jej členovia, súbor podmienok, realizácia funkcií a uplatňovania štýlov výchovy. Toto prostredie môže ovplyvňovať jednotlivca bez cieleného zámeru. Ako uvádza Kraus (2001, s.105) prostredie spontánne ovplyvňuje utváranie osobnosti v zásade pozitívne (v zmysle spoločensky žiaducich noriem, vzorov správania) alebo negatívne (v rozpore s nimi). Na mladého človeka vplýva množstvo podnetov a tie sa prejavujú v konkrétnych podmienkach sociálneho prostredia, v ktorom dochádza k socializácii jednotlivca. Podmienky rodinného prostredia, ktoré vplývajú i na delikvenciu jej členov (najmä však na deti a mládež) môžeme definovať na základe Bakošovej (1994):

Demografické: veľkosť rodiny, zamestnanosť rodičov, charakter práce, vek rodičov.

Materiálne: príjmy, výdavky, spotreba, počet zamestnaných v rodine, prítomnosť člena so zdravotným postihnutím.

Psychologické: atmosféra v rodine, vzťahy medzi manželmi, vzťahy medzi rodičmi a deťmi, vzťahy medzi deťmi.

Kultúrne: vzdelanie rodičov, spôsob života rodiny, hodnoty, trávenie voľného času, pedagogizácia rodinného života (1994).

V rámci rodinného prostredia sa budem orientovať na primárnu sociálnu jednotku, ktorá má nezastupiteľné miesto v socializácii dieťaťa a to rodinu v užšom význame, čiže rodičov a ich potomstvo. Ako sme už uviedli, každá

rodina má neodmysliteľný vplyv na jednotlivca (či už vedomý alebo nevedomý) a v tomto kontexte uvádzame rizikové faktory rodiny, s ktorými sa stotožňujeme, a ktoré zásadne ovplyvňujú delikvenciu detí a mládeže. Hopfer (2001) medzi tieto rizikové faktory zaradzuje:

Dedičnosť

Nedostatočná starostlivosť a dohľad nad dieťaťom.

Problémy s alkoholom či návykovou látkou u niektorého z rodičov.

Nevyvážený životný štýl rodičov.

Rodinné konflikty.

Duševný problém niektorého z rodičov.

Nezamestnanosť a chudoba.

Sexuálne zneužívanie alebo týranie dieťaťa v rodine (2001).

Rodinné prostredie môžeme deliť na materiálne a nemateriálne. Tieto zložky spolu súvisia a majú význam pri kreovaní jednotlivca. Zo štatistického zisťovania EU SILC 2009 vyplýva, že podiel ľudí pod hranicou chudoby z celkovej populácie na Slovensku bol 11%. V najväčšom riziku chudoby sú ako vo väčšine štátov Európskej Únie neúplné rodiny s deťmi (26%), rodiny s tri a viac deťmi (26%) a deti a mládež (17%). Riziku chudoby sú najviac vystavené deti do 15 rokov veku (30%). Toto sú významné činitele ovplyvňujúce sociálne prostredie na všetkých úrovniach, rodinu nevynímajúc. Chudoba a nezamestnanosť spolu vytvárajú sociálne prostredie plné nedostatku, biedy a sociálneho vylúčenia. Podľa Austrálskeho inštitútu kriminológie (www.aic.gov.au), ktorý vychádzal z národných výskumov na danú tému vyplýva, že tieto deficity buď privádzajú mladistvých k riziku rozvoja delikventného správania, alebo vytvárajú príležitosti pre viktimizáciu. K týmto faktorom patria i:

- rôzne formy vylúčenia, diskriminácie a getoizácie;
- stereotypizácia role podľa pohlavia a nerovnosti pohlaví;
- kultúra násilia. (Violence: Directions for Australia, 1990).

Avšak musíme pri týchto faktoroch spomenúť i fakt, že chudoba neospravedlňuje delikvenciu a trestnú činnosť, ani trestná činnosť a delikvencia nie je doménou výlučne osôb s nízkymi príjmami. Potvrďuje to i Marešová (2000), keď tvrdí, že medzi delikventami pribúda i tzv. zlatá mládež, tj. deti bohatých rodičov. No navzdory tomu musíme zohľadniť sociálny stav obyvateľstva, pretože ten ovplyvňuje i sociálne prostredie v ktorom sa vychovávajú ďalšie generácie, prenášajú sa hodnoty a potvrdzuje sa platnosť noriem, očakávané správanie a vzory správania. Preto je spoločenské prostredie ovplyvnené chudobou vysoko rizikový faktor a ako uvádza Donziger (1996) celkovo krajiny s najvyšším podielom chudoby majú najvyššiu úroveň kriminality. Takýto istý vzájomný vzťah platí pre mestá. Neznamená to však, že

nárast chudoby sa okamžite premietne do zvýšenia kriminality alebo delikvencie. Určite to však znamená, že ak sa zníži celková chudoba, potom sa v konečnom dôsledku zníži aj pouličná kriminalita súvisiaca s chudobou (1996, s. 28). Rodinné prostredie je prvým socializačným prostredím a žiaľ, v súčasnosti sme často svedkami negatívneho pôsobenia rodinného prostredia vo vývoji dieťaťa, bez ohľadu na socioekonomický status rodiny či spoločenské postavenie rodičov. Socializačné funkcie rodiny sa v postmodernej spoločnosti uskutočňujú s mnohými problémami, ktoré vyplývajú predovšetkým z nárokov a podmienok spoločenského života, a tie často nedovoľujú venovať sa výchove detí tak sústredene a intenzívne, ako tomu bolo predtým. Podľa Matulníka (2002) príčiny tohto vývoja môžu mať korene v oslabovaní nukleárnej rodiny, ako dôsledok hlbokých zmien v hodnotovom systéme a zmien noriem a postojov, týkajúcich sa osobných vzťahov, rodiny a reprodukčného správania. Mení sa tak i životný štýl prevládajúci v kontexte rodinného prostredia a ten má negatívny dopad na mládež. Domnievame sa, že i z tohto dôvodu dochádza k poruchám a destabilizáciám rodinného prostredia, pričom tým ovplyvňujeme funkčnosť a stabilitu sociálneho prostredia, v ktorom vychováваме naše deti a mládež. Problémom v našej spoločnosti je i samotný fakt, že rodinné spolužitie partnerov a spoločná výchova detí počas obdobia detstva, dospelovania až do mladosti, nie je dopriate všetkým deťom. Vyplýva to z údajov z výskumu SYRP - The Survey of Youth in Residential Placement (www.ojp.usdoj.gov), ktorého sa zúčastnilo 101,040 respondentov, maloletých a mladistvých osôb odsúdených za trestný čin v USA vo veku od 10 do 20 rokov. Mnoho mládeže vo väzbe (46%) oznámilo, že ich vychovávali dvaja rodičia, no napriek tomu to mohlo byť v separovaných domácnostiach. O niečo nižšie percento (42%) malo iba jedného rodiča, ktorý sa o nich staral počas dospelovania. Jedenásť percent uviedlo že vyrastali bez rodičovskej starostlivosti počas dospelovania. V priebehu uväznenia žilo s jedným rodičom 45% respondentov, s dvoma 30% a skoro jedna štvrtina (23%) žila bez žiadneho rodiča (Sedlak, Bruce, 2010). V rodine s delikventne sa správajúcim potomkom teda často absentuje vhodný rodičovský model. Musíme však dodať, že i napriek prítomnosti rodičovskej postavy sa môžeme stretnúť s iným sociálnym problémom na strane rodičov. Ako odhalili Smith a Walters (In: Gecková, 1998), deti so sklonmi k delikventnému správaniu v porovnaní s kontrolnou skupinou pociťovali menej otcovskej lásky a prijatia, otcovia im preukazovali minimálny záujem, matky naopak vysoký záujem (boli „vychovávané“ matkou). Autori dodávajú, že u chlapcov je možné vysledovať súvislosť medzi mierou dôslednosti otca a mierou problémového správania. U dievčat sa ukazuje ako väčšie riziko hostilita a direktívny prístup rodičov (Gecková, 1998). Podobne i štúdia Štěchovej, Večerky a Holasa (2000) udáva, že z detí umiestnených v detskom diagnostickom ústave a detí z Oddelenia starostlivosti o rodinu malo iba každé tretie dieťa úplnou rodinu. Deti boli

prevažne v starostlivosti matky, ich výchova bola hodnotená ako nedôsledná. Matky často nechávali dieťa bez dozoru a ich prehrešky skôr ospravedlňovali ako trestali. Ferreir (1963, In: Matoušek, 2003) tvrdí, že u rodín delikventov má zvláštne postavenie rozštiepená výchova. Často uvádzaným problémom je teda polarizácia v postojoch k dieťaťu (označuje sa ako rozštiepená dvojná väzba), tj. čo matka dovoľuje, otec zakazuje. Tento nevhodný model rodičovského dohľadu a výchovy má značne negatívne dôsledky pre mládež a ovplyvňuje ju počas zvyšku života. Rodičovskú výchovu z hľadiska eventuálnej kriminogenézy na základe empirického výskumu zhodnotil Seitz. Pomocou niektorých základných črt charakterizoval rôzne priebehy procesy kriminogenézy závislej od výchovy v rodine takto:

- chýba uspokojovanie základných potrieb dieťaťa a dochádza k jeho emocionálnej deprivácii, čo redukuje jeho spontánne kontakty vo vnútri rodiny,
- rodinná výchova je reštriktívna (kontrolujúca, prísna, pesimistická vo vzťahu k budúcnosti dieťaťa),
- výchova je priveľmi jednostranne „orientovaná na cieľ“, vedie k tvz. prežitkom anómie a podľa ďalších podmienok k rôznym typom sociálnej deviácie,
- mravná výchova je nedostatočná alebo celkom chýba, u dieťaťa sa nevytvára mravná autonómia (chýba mu sebakontrola, sebaovládanie),
- motivácia k presadzovaniu sa a k agresívnemu konaniu dieťaťa je výsledkom najmä rodičovského posilňovania a poskytovania negatívnych vzorov správania,
- rodičovské prognózy a posilňovanie negatívneho sebahodnotenia dieťaťa vedú k zápornému chápaniu vlastnej identity,
- chýbajúce porozumenie rodičov a ich hyperprotektívna výchova vedie k oslabeniu „Ja“ a úzkostlivosti dieťaťa,
- neprimerané a nedôsledné požiadavky na samostatnosť dieťaťa vedú k zníženiu jeho samostatnosti a sebakontroly, pokiaľ ide o požiadavky školy. (In: Turayová, 2005).

Aj osobnostný profil mladistvých prekračujúcich právne normy, ktorí prichádzajú do výkonu trestu odňatia slobody naznačuje, že korene porúch emocionálneho a sociálneho vývinu siahajú obyčajne hlboko do detstva a tkvejú v nedostatočnom rodinnom zázemí, v chybnnej výchove ignorujúcej základné požiadavky dobrých medziľudských vzťahov. (Flimmel, Bullová, 2004). K oslabujúcim činiteľom podľa Šturmu (1997) patria tiež emočná labilita a problémy v citovom zázemí, najmä nedostatok bezpečia a lásky, ktoré dnes veľa detí zažíva v súvislosti s rodinnými rozvratmi a konfliktami. Emocionálne odpovede a správanie sa detí, ktorých rodinný život je charakterizovaný

konfliktami a agresivitou sú poznačené väčšou citlivosťou na hnev. Tieto deti reagujú väčším nepokojom, hnevom, úzkosťou a strachom. V súvislosti s násilím sa Ondrejko (2001, s.77) zmiňuje o fenoméne kompenzácie násilia násilím. Je to predstava, podľa ktorej niektoré obeť môžu získať sami seba, ak budú sami konať násilie. Vzniká tak idea akéhosi „oslobodzovacieho násilia“, ako pokus o znovu získanie miesta pod slnkom. Je nutné poznamenať, že vždy je to násilie nie na tých, ktorí ho na svojich obetiach spáchali, ale násilie obetí na ďalších obetiach. Ak dieťa začne používať tento mechanizmus je pravdepodobné, že sa dostane do akéhosi kruhu v ktorom je agresia a násilie bežnou súčasťou každého dňa. Takto však bludný kruh nekončí, pretože rodičia, ktorí uplatňujú príliš tvrdú disciplínu, ktorá obsahuje agresívne správanie k dieťaťu sa častejšie vyskytuje delikventné správanie detí (Čírtková, 2003). Nezriedka má na správaní rodičov voči svojim deťom vplyv i prítomnosť sociálno-patologických javov v rodine Janíková (2007) vo svojom príspevku uvádza, že ak začne niektorý člen užívať drogy, stáva sa závislým a vzniká chorá rodina s členom závislým. Ostatní členovia rodiny, v ktorej závislý jedinec žije, sa stávajú spoluzavislými, pričom meniac sa osobnosť závislého člena rodiny ovplyvňuje celý chod domácnosti i duševný stav ostatných členov rodiny. Zneužívanie legálnych, ako i nelegálnych drog má vplyv i na finančnú situáciu v rodine, ktorej členom je mladistvý delikvent a prítomnosť týchto javov je značne negatívna. V mnohých takýchto prípadoch je rodinné prostredie rizikové a deti sú už od útleho detstva svedkami častých hádok, bitiek a násilností. Tieto negatívne a pre deti traumatizujúce zážitky sa môžu neskoršie prejavovať v kriminálnom správaní a agresivite ich samých. Ako uvádza Galbavý (In: Truhlářová, Smutek, 2006, s. 95) rodinná výchova je základom a má určujúci význam pri formovaní osobnosti mladého človeka, je rozhodujúca aj pre jeho mravný vývoj. Mladý človek si má z rodinnej výchovy odnášať do života predovšetkým správny vzťah a úctu k základným princípom a hodnotám spoločnosti. Ak rodinná výchova neplní takú funkciu, tým už sú dané väčšie predpoklady pre vznik kriminogénneho prostredia. Tu do popredia vystupuje rodina kriminálna a Prikryl (2006, s.75) ju definuje ako takú, v takej rodine si jednotlivci najľahšie osvojujú nežiaduci vzor správania. Delikventné správanie, normy a hodnoty si jednotlivci z delikventnej rodiny osvojujú bezprostredne a prirodzene. Negatívny vzor správania dieťa chápe ako čosi celkom normálne, pretože nemá životnú skúsenosť, aby vedelo rozlíšiť, čo je dobré, a čo je zlé.

4. ČIASTKOVÉ VÝSLEDKY VÝSKUMU

Súvislosti výchovných podmienok v rodinách delikventne sa správajúcej mládeže z hľadiska ich protektivity a rizikovosti získané prostredníctvom metodiky focus group.

Focus group býva uvádzaná ako jedna z najprogressívnejších kvalitatívnych metód pre získavanie dát (Miovský, 2006). Ide o výskumný nástroj pre získavanie informácií k zvolenej téme od skupín, ktoré sa vyznačujú zdieľanými charakteristikami alebo záujmami. Focus group zaostruje optiku na postoje a presvedčenia, ktoré sú zdrojom správania. Je vhodná pre štúdium komplexných tém zahrňujúcich mnoho úrovní pocitov a skúseností. Na základe skúsenosti, ako uvádza Hendl (2005), je možné konštatovať, že v dobre vedenej focus group participanti ľahšie a prirodzenejšie odkrývajú svoje pocity a myslenie, postoje, názory a spôsoby konania. Jedným z dôvodov je pôsobenie skupinové dynamiky, ktorá prispieva k zameraniu sa na konkrétnu tému, účastníci sa vzájomne inšpirujú a podnecujú v rôznych uhloch pohľadu na danú problematiku. V rámci nášho výskumu sme si zvolili homogénnu vzorku mládeže a tou je delikventná mládež vo veku od 14. do 18. roku veku (desiati klienti Liečebno-výchovnom sanatória a Centra pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie ktorých správanie vykazovalo prvky delikvencie). Prostredníctvom použitia metodiky sme sa zamerali na opisy a charakteristiky rodinného prostredia delikventnej mládeže percipované skúmanou mládežou v kontexte ich protektivity a rizikovosti. Analyticky syntetickou metódou sme abstrahovali štyri tematické skupiny otázok, ktoré mali zabezpečiť hodnotné odpovede na nami stanovenú výskumnú otázku „*Ktoré rizikové a protektívne faktory vzniku delikvencie sa vyskytujú v rodinách mladistvých delikventov?*“. Na zodpovedanie tejto otázky boli vytvorené štyri výskumné oblasti a tie boli stanovené na základe teoretickej analýzy rizikových a protektívnych faktorov podľa viacerých autorov (Masten a Reed , 2002; Leobeho a Farringtona, 2001; Anderson a kol., 2001; a i.) a posúdenia ich aplikačno-situačného rámca v našom socio-kultúrnom prostredí. Po analytickom vyhodnotení dostupných zdrojov a informácií sme sa orientovali na vyselektované oblasti rodinného prostredia, čiže na súvislosti rodinného prostredia a výchovy, sociálnej kontroly, rodinných vzťahov a sociálno-patologických javov ohrozujúcich skúmanú mládež v prirodzenom sociálnom prostredí rodiny.

V rámci rodiny je výchova bazálnou funkciou, ktorej zlyhávanie alebo nedostatočné naplňovanie často vedie k delikventnému správaniu. S výchovou sú úzko späté i normy a sankcie uplatňované v rodinnom prostredí, preto ústrednou témou prvej kategórie otázok je vnímanie výchovných podmienok v rodinách delikventne sa správajúcej mládeže. Zaujímali nás názory respondentov na typy výchovných štýlov, techniky a spôsob výchovy v rodine, dodržiavanie noriem a pravidiel vo vnútri rodiny a sankcie a tresty uplatňované v rámci rodiny. V rámci výskumného dopytovania sme použili štyri otázky, ktoré zneli nasledovne: „*Ako by sa malo vychovávať dieťa v rodine, aby sa nestalo delikventom?*“, „*Ako by sa nemalo vychovávať dieťa v rodine, aby sa nestalo delikventom?*“, „*Aký ma význam komunikácia v rodinnej výchove?*“,

„Aký majú význam tresty v rodinnej výchove?“.

Rodinné prostredie delikventne sa správajúcej mládeže je z hľadiska sociálnej práce dôležitým faktorom, ktorý svojou charakteristikou ovplyvňuje sociálneho klienta, mladistvého delikventa. V rámci získavania špecifických opisov tohto prostredia vystupuje do popredia potreba zachytiť sociálnu realitu mládeže a najvhodnejším zdrojom týchto opisov je samotná mládež. V nami vykonanom výskume sme analyzovali výpovede mladistvých delikventov a prišli sme k nasledujúcim zisteniam.

V rodinách delikventne sa správajúcej mládeže je možné identifikovať vo výchovných podmienkach nasledovné rizikové a protektívne faktory vzniku delikvencie:

Ochranné faktory :

- nenásilný, demokratický a komunikačne otvorený štýl výchovy,
- otvorená komunikácia s úprimným záujmom o prežívanie mládeže,
- možnosť spolupodieľať sa na riešení vzniknutých problémov aktívnym spôsobom,
- prítomnosť vo výchove, najmä zo strany otca, jasne stanovené pravidlá a normy fungovania v rodinnom prostredí,
- potvrdenie hodnoty a miesta mládeže vo svete dospelých,
- poskytnutie priestoru na vyjadrenie sa mládeže k otázkam, ktoré sa jej osobne dotýkajú,
- vhodné identifikačné osobnostné vzory v rodine,
- preferencia sankčných metód neponižujúceho charakteru, stotožnenie sa mládeže s významom trestu,
- rešpektovanie dospievajúceho ako samostatne mysliaceho a konajúceho jednotlivca.

Rizikové faktory :

- autoritatívny a direktívny štýl výchovy,
- násilie, zneužívanie prípadne týranie príslušníkov rodiny,
- nedostatok komunikácie v rodine, nevhodný štýl a techniky komunikácie,
- neefektívna komunikácia zapríčinená objektívnym alebo subjektívnym faktorom,
- tvrdé fyzické disciplinárne tresty a prílišné sankcionovanie správania, bez špecifického výchovného zámeru,
- rezignácia rodičov pri výchove dieťaťa, pasivita a otvorená nedôvera rodiča v dieťa, spojená s nevhodným preferovaním výchovných metód,
- náhľad na mládež ako na deti, bez možnosti zmeny statusu,
- nezáujem rodičov o vnútorný svet mládeže a ich prežívanie v reálnom - svete,
- správania v rodine charakterizované preferovaním rizikových stratégií k

- dosahovaniu cieľov alebo uspokojovaniu potrieb u jednotlivcov,
- negatívne osobnostné alebo rolové vzory v rodinnom prostredí.

ZÁVER

V rámci skúmanej oblasti sme získali percepcie respondentov, ktoré vychádzajú z ich reálneho sociálneho prostredia a tu je nutné dodať, že percepcia mládeže k otázkam delikvencie a faktorov pôsobiacich pri jej vzniku, sú viazané na sociálnu realitu, v ktorej sa súčasne nachádzajú. Z hľadiska identifikácie týchto faktorov musíme poznamenať, že rizikové a protektívne faktory rodinného prostredia sú hodnotené mládežou odlišne v závislosti od sociálneho prostredia, v ktorom deti žijú a od ich sociálnej skúsenosti. Rovnako v našom výskume sme evidovali fakt, že u skúmanej mládeže sú badateľné rozdiely v ich výpovediach, čo sa týka najmä bohatosti opisu a slovnej zásoby, vyplývajúce z osobnostných predispozícií ako i podnetnosti sociálneho prostredia, v ktorom sú etablovaní. Dôležitý význam zohrávajú negatívne sociálne javy a preto sa domnievame, že výskyt sociálno-patologických javov v rodinnom prostredí je vo veľkej miere prítomný u jednotlivcov s delikventnými formami správania, pričom v súvislosti s domácim násilím prítomným v rodinách delikventne sa správajúcej mládeže, je možné evidovať špecifické prejavy traumatický spomienok.

Získané údaje nás motivovali k vytvoreniu návrhu anamnestického zberného nástroja pre analýzu vybraných súvislostí delikventného správania v rodinnom prostredí, v ktorom prostredníctvom anamnestického dopytovania sa rodičov a sociálneho klienta sociálny pracovník získava podnetné informácie a poznatky, ktoré následne analyzuje a vyhodnocuje pre potreby odborného zásahu. Tieto údaje slúžia na identifikáciu protektívnych a rizikových súvislostí rodinného prostredia a sú zbierané za účelom identifikovania faktorov posilňujúcich alebo udržiavajúcich symptómy delikventného správania (rizikové faktory) a faktorov rodinného prostredia oslabujúcich alebo potláčajúcich symptómy delikventného správania (ochranných faktorov) sociálneho klienta nachádzajúceho sa v rodinnom prostredí. Výsledky zistení sa následne premietnu do individuálnych metodických intervenčných plánov, ktorými sociálny pracovník intervnuje, podľa preferovaných cieľov v rodinnom prostredí, prípadne v individuálnej práci so sociálnym klientom. V takto zameranom procese má sociálny pracovník dostatok poznatkov pre hodnotné stanovovanie cieľov v sociálnej interakcii s klientom a svoju pozornosť tak orientuje na špecifické faktory rodinného prostredia, ktoré svojou povahou alebo charakterom predstavujú riziko vzniku, udržiavania alebo podpory delikventných foriem správania sa mládeže. V intervencii vyberá stratégie, metódy a postupy vhodné na zmenu postojov v kontexte eliminácie negatívnych

vplyvov sociálneho prostredia a v záujme sociálneho klienta realizuje činnosti a aktivity podporujúce rezilienciu a osvojenie si spoločensky prijateľnejšej formy správania sa. Veríme, že sociálna práca má dôležitý význam v zvyšovaní kvality života delikventnej mládeže a má svoju účinnosť pod podmienkou, že sa vykonáva odborne, s citlivým prístupom k osobitosti jednotlivca a osobným nasadením vykonávateľa. Taktiež je nesmierne dôležité sa zamerať na sociálne prostredie, v ktorom sa vytvárajú hodnoty a návyky pre celý život a naše pôsobenie musí byť kontinuálne, cielené a vopred naplánované. V rodine musíme sprostredkovať vzory a modely správania, ktoré budú svojím obsahom a podnetom pre nasledovanie. Rovnako sa však musíme snažiť pôsobiť ako na jednotlivca, tak i skupinu a následne celú komunitu a prostredníctvom rozvoja znalostí, sociálnych zručností, môžeme meniť postoje a hodnoty potrebné pre zabezpečenie pozitívnych foriem správania ako požadovaných predpokladov pre úspešnú sociálnu integráciu delikventa do širšieho sociálneho okolia a i jeho adaptáciu na novo vznikajúce požiadavky spoločnosti.

Literatúra

- [1] ANDERSON, B., BEINART, S., FARRINGTON, D. P., LANGMAN, J., STURGIS, P., UTTING, D. 2001. *Risk and Protective Factors Associated with Youth Crime and Effective 8 Interventions to Prevent it*. London: Youth Justice Board for England and Wales. 2001. Dostupné na: www.crim.cam.ac.uk/people/academic_research/david_farrington/riskprot.pdf
- [2] AUSTRALIAN INSTITUTE OF CRIMINOLOGY. *Violence: Directions for Australia*. National Committee on Violence (1990) Canberra : Australian Institute of Criminology. P. 338. ISBN 0-642-14975-5.
- [3] BAKOŠOVÁ, Z. et. al. 2005. *Sociálna pedagogika pre pedagogické a sociálne akadémie*. Bratislava : SPN Mladé letá, 2005. 168 s. ISBN 80-10-00485-5.
- [4] BARGEL, M. – MÜHLPACHR, P. et al.. 2010. *Inkluze versus exkluze – dilemma sociální patologie*. Brno : Institut mezioborových studií, 2010. 184 s. ISBN 978-80-87182-12-3.
- [5] BARTOŠ, R. 2012. *Sociálne prostredie delikventnej mládeže*. Ružomberok: PF, 2012. 165 s.
- [6] ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, ISBN 80-86473-86-4.
- [7] DONZIGER, S.R., (E.d.) 1996. *The Real War on Crime. The Report of the National Criminal Justice Commission*. New York : Harper. 1996.
- [8] FLIMMEL, K. – BULLOVÁ, J. 2004. *Faktory ovplyvňujúce duševné zdravie mladistvých odsúdených*. In: *Mládež a spoločnosť*. Roč. 10, 2004, č.

- 4, ISSN 1335–1109.
- [9] GECKOVÁ, A. 1998. *Rodinné prostredie a výchovne problémové správanie adolescentov*. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. 1998. Roč. 33, č. 4 - s. 320-329
- [10] HAWKINS, D. J. (et al.) 2000. *Developmental risk factors for youth violence*. *Journal of Adolescent Health*. San Francisco (california) : Society for Adolescent Medicine, 2000. Vol. 26, no. 3, p 176-186. ISSN 1054-139X.
- [11] HENDL, J. 2005. *Kvalitatívny výzkum*. Praha : Portál 2005. ISBN 80-7367-040-2.
- [12] JESSOR, R. 1991. Risk Behavior in Adolescence: A Psychosocial Framework for Understanding and Action. *Journal of Adolescent health*. 1991, Vol 12, Iss 8, p 597-605
- [13] KOCOURKOVÁ, J., KOUTEK, J. 2008. *Spektrum autodestruktivity a adolescenci – rizikové chování, sebe poškodzování, suicidalita*. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 2008, 40, č. 4, s. 374- 379
- [14] KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. 2001. *Člověk - prostředí - výchova : k otázkám sociální pedagogiky*. Brno : Paido, 2001 ISBN 80-7315-004-2.
- [15] MAREŠOVÁ, A. 2000. *K problematice delikventní mládeže - hlubší pohled na statistické údaje*. *Kriminalistika*, 2000.33, 295-307
- [16] MASTEN, A., S.; REED, G. J. 2002. Resilience in development. In SNYDER, C. R., LOPEZ, S. J. *Handbook of Positive Psychology*. Oxford: University Press, 2002.
- [17] MATOUŠEK, O a kol. 2001. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2001, ISBN 80-7178-473-7.
- [18] MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitatívny prístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha : Grada, 2006. ISBN 8024713624.
- [19] NETÍK, K., BLATNÍKOVÁ, Š. 2008. *Predikce vývoje pachatele* [online]. 1. vyd. Praha : Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. ISBN 978-80-7338-075-5. {citované 2011-05-05}. Dostupné z <
<http://www.ok.cz/iksp/docs/350.pdf>>
- [20] ONDREJKOVIČ, P. a kol. 2001. *Sociálna patológia*. Bratislava : Veda, 2001. ISBN 80-224- 0685- 6.
- [21] ORAVCOVA, J. 2004. *Sociálna psychológia*. Zvolen : UMB FHV BB, 2004. ISBN 80-8055-980-5.
- [22] PRIKRYL, O. 2006. *Mladistvý v trestnom práve*. Bratislava : PF UK, 2006. ISBN 80-7160-207-8.
- [23] PULDOVÁ P., OUŘEDNÍČEK, M. 2006. *Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace*. In: OUŘEDNÍČEK, M. ed.: *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Praha. 2006. ISBN 80-86561-94-1. s. 128-142.

- [24] RISSE, T. 2004. *Social Constructivism and European Integration*. In: WIENER, A. DIEZ, T. 'European Integration Theory'. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- [25] ŘÍČAN, P.; KREJČÍŘOVÁ, D. a kol. 1997. *Dětská klinická psychologie*. 3. vyd. Praha : Grada, 1997. s. 456. ISBN 80-7169-512-2.
- [26] SCHRAGGEOVÁ, M., ROŠKOVÁ, E. 2000. *Riziko z pohľadu hodnotenia a zvládania*. Československá psychologie, XLIV, 2000, č. 6, s. 515-527.
- [27] SEDLAK, A. J. , BRUCE C. 2010. *Youth's Characteristics and Backgrounds Findings From the survey of youth in residential Placement*. Juvenile justice bulletin. 12/2010 www.ojp.usdoj.gov
- [28] SMÉKAL, V. 2002. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal, 2002 .517 s. ISBN 80-85947-80-3.
- [29] STRIEŽENEC, Š. 1996. *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava: AD, 1996. ISBN 80-967589-0-X.
- [30] ŠIRŮČEK, J. - ŠIRŮČKOVÁ, M. - MACEK, P. 2007. *Sociální opora rodičů a vrstevníků a její význam pro rozvoj problémového chování v adolescenci*. Československá psychologie, Praha : ČSAV, roč.51, č. 5, 2007. ISSN 0009-062X. s. 476-488.
- [31] ŠOLCOVÁ, I. 2009. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha : Grada. 2009. ISBN 978-80-247-2947-3.
- [32] ŠTÁBLOVÁ, R. 1997. *Drogy, kriminalita a prevence*. 1. vyd. Praha : Vydavatelství PA ČR, 1997, 214 s. ISBN 8085981 – 64 – 5.
- [33] ŠTĚCHOVÁ, M., VEČERKA, K., HOLAS, J. 2000. *Rodinné zázemí dětí s poruchami chování*. Kriminalistika, 2000, 34 /4
- [34] ŠTURMA, J. 1997. *Školní zralost a její poruchy*. In ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ, D. *Dětská klinická psychologie*. Praha : Grada, 450s. 1997. ISBN 80-7169-512-2.
- [35] TRUHLÁŘOVÁ Z., SMUTEK M. 2006. *Riziková mládež v současné společnosti*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2006. ISBN 80-7041-044-2.
- [36] TURAYOVÁ, Y. 2005. *Vybrané kapitoly z kriminologie*. Bratislava: UK PF, 2005[1]. ISBN 80-7160-196-9.
- [37] VEREŠOVÁ, M. a kol. 2007. *Sociálna psychológia. Človek vo vzťahoch*. Nitra, Enigma, 2007. ISBN 978-80-89132-47-8..dostupné na: <http://sites.google.com/site/marcelaveresova/soci%C3%A1lnapsychol%C3%B3gia>.
- [38] WASSERMAN, G. A., MILLER, L. S. 1998. *The prevention of serious and violent juvenile offending*. In: Loeber, R., Farrington, D. P. (Eds.): *Serious and Violent Juvenile Offenders; Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, California: Sage, 1998. s.197-247.

PhDr. Roman Bartoš, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Ústav sociálnej práce Božieho Milosrdenstva

Legionárska ul. 8203/2

010 01 Žilina

E-mail: romanbartos1@gmail.com

XII.

ETICKÁ REFLEXIA SÚKROMNÝCH INICIAČNÝCH RITUÁLOV V REEDUKAČNÝCH CENTRÁCH

Ethical reflection of private initiation rituals in re-education centers

ANNA SEMANOVÁ, LADISLAV HORŇÁK

Abstrakt

Príspevok analyzuje stav realizácie súkromných iniciačných rituálov v reedukačných centrách na Slovensku, ktorý bol súčasťou širšieho výskumného projektu. Dotazníkom verejných iniciačných rituálov v reedukačných centrách boli zistené údaje týkajúce sa súkromných iniciačných rituálov od 10 štátnych reedukačných centier. Ich etická reflexia vo vzťahu k adaptácií a socializácií novica, ktorá je cieľom tohto príspevku potvrdila, že v ich schémach sa nachádzajú v tomto kontexte značné nedostatky.

Kľúčové slová

Reedukačné centrum, iniciačný rituál, profesijná etika

Abstract

State of realization of private initiatory rituals in re-educational centres in Slovakia was examined as a wider part of research project. Data concerning private initiatory rituals in 10 state re-educational centres were obtained by questionnaire for public initiatory rituals. Their ethical reflection related to novice adaptation and socialization, which is the aim of the paper, has shown that significant deficiencies in this content might be found in their schemes.

Keywords

Re-educational centre, initiatory ritual, professional ethics

ÚVOD

V reedukačnom centre je vychovávateľ prvou a zároveň kľúčovou osobou v priebehu reedukácie, s ktorou sa dieťa alebo mladistvý dostáva do úzkeho kontaktu, pripravuje ho na dobu pobytu v zariadení a zároveň ho počas tohto pobytu i sprevádza. Z toho dôvodu zastávame názor, že je nutná etická reflexia práce špeciálneho pedagóga v reedukačných centrách. Vychádzame totiž z premisy, že medzi činitele socializácie v uvedenom kontexte patria nielen jednotlivci či skupiny (Koťa, 2004, s. 36, In: Jedlička a kol., 2004), ale aj ich vzájomná interakcia a prostredie, ktoré ovplyvňujú správanie jedinca. Etické požiadavky, resp. normy, ktoré sú predmetom etickej reflexie sa v tejto súvislosti podľa V. Gluchmana (2012, s. 7-8) stávajú „mäkkým“ nástrojom riadenia a skvalitnenia vzťahu členov profesie s klientmi, ale aj vo vzťahu k spoločnosti ako celku.

Jedno z období, počas ktorého dochádza k rôznym etickým dilemám vo vzťahu ku konaniu vychovávateľov je aj obdobie príchodu klienta do prostredia reedukačného centra a jeho následná adaptácia na značne rozdielne podmienky a socializácia na úrovni výchovnej skupiny, ako aj na úrovni celého zariadenia. Z dôvodu uľahčenia a kultivácie tohto obdobia sa v niektorých reedukačných centrách uplatňujú prijímacie – iniciačné rituály, na ktorých úroveň sme zamerali svoju pozornosť v rámci tohto príspevku.

1. INICIAČNÝ RITUÁL AKO PROSTRIEDOK SOCIALIZÁCIE

Slovné spojenie iniciačný rituál má svoj etymologický pôvod v slovách iniciácia a rituál. Termín rituál vychádza z latinského slova „*ritualis*“, čo znamená obradný, a svoj pôvod má v slove „*ritus*“, čo značí obrad, slávnosť, zvyklosť alebo ceremoniál. Slovo iniciácia má taktiež svoj etymologický pôvod v latinskom slove „*initiātiōn*“, a je odvodené zo slova „*initiātiō*“. Ich význam je začiatok alebo zasvätenie. Slovník cudzích slov (S. Šaling, M. Ivanová-Šalingová, Z. Maníková, 1997, s. 1053) slovo rituál definuje ako obrad či obradové predpisy. Iniciáciu zas ako uvedenie a zasvätenie do niečoho (ibidem, s. 548). Vychádzajúc z uvedeného pod iniciačným rituálom v reedukačnom centre rozumieme viac-menej slávnostné obradné privítanie nového člena, jeho prijatie medzi ostatných a jeho potvrdenie ako člena society reedukačného centra. Z uvedeného vyplýva, že iniciačný rituál kvalitatívne zlepšuje socializačné pôsobenie vychovávateľa nielen vo vzťahu k novicovi, ale aj vo vzťahu k ostatným členom výchovnej skupiny.

Význam a formy iniciačných rituálov

Iniciačné rituály v procese reedukácie a predovšetkým v procese adaptácie a socializácie zohrávajú významnú úlohu. Ako uvádza S. R. Fryová (2011) význam rituálov v procese reedukácie spočíva predovšetkým v umožňovaní bezproblémového vstupu nových klientov, znižovaní úzkosti a podporovaní ľahšej asimilácie klienta bez ohľadu na jeho predchádzajúce návyky a normy. O význame rituálov detailnejšie pojednávajú aj J. G. Frazer (1994), G. Kaufmannová-Huberová (1998), A. Novotná (2003), V. Turner (2004), K. Kalina (2008) a A. Škoviera (2008). Pre úspornosť sme poznatky autorov o význame rituálov zhrnuli a upravili nasledovne.

Význam iniciačných rituálov v reedukačných centrách spočíva v:

- podpore odpútavania sa od dočasného spôsobu života,
- napomáhaní pri spracovaní náročných životných situácií prekonaním strachu a
- neistoty (umiestnenia do reedukačného centra),
- dodávaní „sily“ k prekonaniu krízy,
- poskytovaní pocitu bezpečia,
- posilňovaní sebadôvery,
- plnení významnej integračnej funkcie,
- uľahčovaní kontaktu s rovesníkmi či členmi novej spoločnosti,
- podnecovaní, podporovaní, stmelovaní a utvrdzovaní členov society,
- nadobúdanie pocitu spolupatričnosti a ukotvenia v novej societe i novom spôsobe
- života,
- udržaní a upevnení normatívneho správania členov society,
- vymedzovaní vzťahov nadriadenosti a podriadenosti,
- znižovaní rizika vzniku anómie⁷¹, pretože sústreďujú členov skupiny okolo
- nespochybňovaných spoločných hodnôt a posilňujú platnosť stanovených noriem.

Vo všeobecnosti za základné formy rituálov (nielen iniciačných) v rôznych kontextoch môžeme podľa R. Fulghuma (2000, s. 16) považovať verejné, súkromné a tajné rituály. Uvedené úrovne rituálov sa v praxi často prelínajú a môžu byť organizované alebo spontánne. Mnoho tajných rituálov je predzvesťou súkromných a verejných obradov iniciácie, prípadne naopak. S obdobnou klasifikáciou foriem iniciačných rituálov sa stretávame aj v prostredí reedukačného centra, i keď nie je podmienkou, že v každom reedukačnom centre sa iniciácie realizujú na každej úrovni.

⁷¹ stavu rozkladu sociálneho poriadku, morálnych a kultúrnych noriem; stavu nedostatočnej sociálnej integrácie individua spojeného s pocitom osamelosti, bezmocnosti, so sociálnymi konfliktami a i.

Verejné iniciačné rituály sa spravidla realizujú na „celoústavnej“ terapeuticko-výchovnej komunite, ktorú G. De Leon (2001, In: Kalina, 2008, s. 119) označuje za „*vysoko ritualizované prostredie*“. Rituály podľa S. Kratochvíla (1979, s. 75) vytvárajú počas komunity jedinečnú atmosféru, prostredníctvom ktorej klientov emočne vťahujú do spoločného diania a uľahčujú im adaptáciu, ale i odchod zo zariadenia. Z toho dôvodu E. Komárik (1999, s. 165), V. Labáth (2004, s. 93) a A. Škoviera (2008, s. 68) uvádzajú, že v terapeuticko-výchovnej komunite sú rozhodujúce práve rituály spojené s prijímaním, spolunažívaním a odchodom klientov. Podoba verejného rituálu v jednotlivých reedukačných centrách závisí nielen od tradície reedukačného centra, ale aj od inovatívnych trendov personálu, preto sa v praxi môžeme v rámci ich schém stretnúť s rôznymi podobami.

Na súkromnej úrovni prebiehajú iniciačné rituály v reedukačnom centre v kruhu členov výchovnej skupiny, kde pomyselnú rolu ceremoniára zastáva vychovávateľ. Tieto rituály už neobsahujú takú dávku slávnosti a spirituality ako verejné iniciačné rituály. Zväčša spočívajú v oboznámení novica s pravidlami, právami a povinnosťami v rámci výchovnej skupiny. Vzhľadom na to, že súkromný iniciačný rituál je v réžii vychovávateľa, v praxi môže taktiež existovať mnoho jeho podôb.

Bezprostredne po verejnom, či súkromnom iniciačnom rituály alebo s odstupom niekoľkých hodín môže nasledovať špecifická forma iniciácie, a to tajný iniciačný rituál, ktorý sa odohráva spravidla v skupine členov výchovnej skupiny alebo jej subkultúry a výhradne bez prítomnosti vychovávateľa. Tajný iniciačný rituál realizovaný subkultúrou výchovnej skupiny označujú O. Matoušek a A. Kroftová (2003, s. 234) za paródiu iniciačných rituálov starých kultúr a často s ohľadom na jeho schému aj za formu šikanovania.

Metódy výskumu

Na skúmanie súčasného stavu realizácie súkromných iniciačných rituálov sme použili nami kreovaný dotazník verejných iniciačných rituálov v reedukačných centrách. Vzhľadom na to, že dotazník je zameraný nielen na súkromné iniciačné rituály, ale aj na verejné, je určený pre riaditeľov, psychologov alebo liečebných pedagógov. Je anonymný a obsahuje 3 otvorené a 5 polouzavretých položiek. Na základe overenia psychometrických vlastností dotazníka sme v rámci inštrukcií v dotazníku uviedli aj odbornú, no zrozumiteľnú definíciu iniciačného rituálu. Jeho cieľom vo vzťahu k súkromným iniciačným rituálom je zistiť, či reedukačné centrum realizuje súkromné iniciačné rituály a ak áno, akú podobu nadobúdajú schémy týchto rituálov v reedukačných centrách. Vyhodnotenie dotazníka sme realizovali kombináciou štatistických metód a kvalitatívnym etnografickým vyhodnotením.

Pri dotazníkovom prieskume sme použili semi-anonymnú formu prieskumu, to znamená, že anonymizujeme informácie poskytované jednotlivými reedukačnými centrami vo vzťahu k ich právnej subjektivite.

Charakteristika výberového súboru

Dotazník sme po osobnom dohovore s riaditeľmi zariadení administrovali vo všetkých 13 štátnych reedukačných centrách na území Slovenskej republiky. Zoznam reedukačných centier sme extrahovali zo štatistickej ročenky školstva – špeciálne výchovné zariadenia, ktorú zverejnil Ústav informácií a prognóz školstva Slovenskej republiky. Návratnosť dotazníkov bola 77 % (t.j. 10 dotazníkov).

2. VÝSLEDKY SÚKROMNÝCH INICIAČNÝCH RITUÁLOV

Výskumné výsledky popisujúce stav realizácie súkromných iniciačných rituálov v reedukačných centrách vychádzajú z dotazníkového prieskumu, ktorý bol súčasťou širšieho výskumného projektu diplomovej práce s názvom Iniciačné rituály.

Skúmanie súčasného stavu realizácie súkromných iniciačných rituálov v reedukačných centrách ukázalo, že z celkového počtu zariadení (n=10), ktoré na výskume participovali túto úroveň iniciačných rituálov realizuje až 70 % (n=7). 30 % zariadení (n=3) súkromné iniciačné rituály nepraktizuje vôbec. V nadväznosti na praktizovanie súkromných iniciačných rituálov sme sa pýtali na samotný akt súkromného iniciačného rituálu. Vzhľadom na to, že išlo o otvorenú otázku, pri vyhodnocovaní sme si stanovili dve kategórie javov – vo vzťahu k vychovávateľovi a vo vzťahu k ostatným členom výchovnej skupiny, ktorých prehľad uvádzame v tabuľke č. 1 na nasledujúcej strane.

Z výsledkov uvedených v tabuľke č.1 vyplýva, že realizácia súkromných iniciačných rituálov vychádza primárne z potreby osobného spoločného zoznámenia sa členov výchovnej skupiny (t.j. v 60 %) a sekundárne z pragmatických organizačných potrieb po prijatí novica do zariadenia⁷². Len jedno zariadenie uviedlo, že realizuje rituál formou skupinovej komunity so situačne cielenými skupinovými aktivitami a hrami, ktoré podporujú adaptáciu novica, ako aj budovanie pozitívnych interpersonálnych vzťahov medzi členmi skupiny a novicom. Vyskytujúcimi sa pozitívnymi prvkami v rituálnych schémach je zo strany vychovávateľov slovné privítanie a verbálna proklamácia povzbudenia a podpory novica v novom prostredí.

---

⁷² Oboznámenie s pravidlami, poriadkom a hodnotením (viď tabuľka č. 1)

Tab. 1 Kategórie javov v súkromných iniciačných rituáloch

Kategórie javov	Početnosť	Relatívna početnosť
<i>Vo vzťahu k vychovávateľovi</i>		
slovné privítanie	3	30 %
povzbudenie	2	20 %
oboznámenie: so skupinovými pravidlami	6	60 %
s hodnotením	1	10 %
<i>Vo vzťahu k členom výchovnej skupiny</i>		
bližšie zoznámenie sa	6	60 %
skupinová komunita	1	10 %

(Zdroj: vlastné spracovanie)

Kvalitatívna interpretácia výsledkov súkromných iniciačných rituálov⁷³

Ako sa preukázalo, súkromné iniciačné rituály nasledujú takmer bezprostredne po umiestnení novica do reedukačného centra. Praktizujú sa v dennej miestnosti výchovnej skupiny, ktorá z etnografického hľadiska predstavuje priestorový prah vnútri reedukačného centra, ktorý upevňuje pseudo-sakrálnosť miesta vykonávania rituálu. V týchto priestoroch je správanie členov skupiny regulované nielen sociálnou kontrolou vychovávateľov, ale i špecifickým usporiadaním (rozmiestnením miest na sedenie, miesto určené pre vychovávateľa a pod.) a sociálnou dynamikou medzi deťmi a mladistvými a vychovávateľom, ako aj medzi umiestnenými klientmi navzájom.

Najväčšie percentuálne zastúpenie aktov iniciačných rituálov mala kategória vo vzťahu k členom výchovnej skupiny, v rámci ktorej dominovala potreba bližšieho vzájomného zoznámenia sa členov skupiny. Pri predstavení novica sa sprístupňuje aj komunikačná stránka rituálu, čo znamená, že členovia výchovnej skupiny môžu novicovi klásť otázky. Privítanie a zoznamovanie sa členov, ako aj novica a vychovávateľa je v tejto súvislosti efektívne nielen vzájomnou komunikáciou, ale predovšetkým telesnou angažovanosťou (performativitou) jeho participantov. Vychovávateľ a členovia skupiny sa pri súkromnom iniciačnom rituály dostávajú do fyzickej blízkosti, čo im umožňuje nadviazať i vzájomný očný kontakt, ktorý je dôležitou súčasťou verbálnej komunikácie, a obzvlášť pri spoznávaní sa. V komunikácii sa súčasne integrujú aj prejavy z druhej kategórie identifikovanej v súkromných iniciačných rituáloch - a to vo vzťahu k vychovávateľovi. V rámci rituálu 30 % vychovávateľov novica privítalo a 20 % vychovávateľov novicov zároveň morálne podporilo formou slovného povzbudenie. Týmto intímnejším charakterom komunikácie v úzkom kruhu členov skupiny sa podporuje integračná funkcia na úrovni skupiny,

⁷³ V interpretácií používame odbornú terminológiu etnografického výskumu

ako aj familiárna symbolika iniciačných rituálov. Súčasne sa vo vzťahu k všetkým členom skupiny buduje nová societa výchovnej skupiny, vyjasňuje sa status novica, čo vedie k budovaniu základov skupinovej kohézie. V súvislosti s vytváraním novej society je dôležité podotknúť, že výsledky výskumu preukázali, že súčasťou iniciačných aktov bolo okrem nutného oboznámenia novica s novým životným prostredím⁷⁴ i oboznámenie s pravidlami skupiny (60 %) a s podmienkami hodnotenia (10 %). Túto stránku rituálu môžeme klasifikovať ako špecifickú verbálnu iniciačnú stratégiu zosobňujúcu reedukačnú normativitu, ktorá vedie k proklamácií hodnôt a pravidiel society, do ktorej novic vstupuje. Pevne stanovenými pravidlami sa legitimizuje platnosť formálnej sociálnej skupiny a pravidlami hodnotenia zároveň i reedukačné a resocializačné poslanie v živote novica. V zmysle súčasného trendu humanizácie reedukácie sa takto iniciuje aj prirodzená štrukturálna podobnosť s rodinou⁷⁵, či právnym systémom, teda že okrem povzbudenia a vlastných práv môžu novici očakávať v prípade potreby aj trest. Len jedno zariadenie⁷⁶ uviedlo, že v rámci súkromného iniciačného rituálu vychovávateľ okrem integračnej komunikácie aplikuje v schéme rituálu aj „*situácie cielené hry a skupinové aktivity*“. Ich aplikáciu si dovoľujeme zhodnotiť za maximálne vhodnú a v rámci iniciačných rituálov priam až žiadanú. Keďže nám nie je zrejmé, o aké konkrétne aktivity išlo, pri ich čiastočnej interpretácii budeme vychádzať zo zamerania aktivít psychológa Z. Šimanovského (2002), ktorý sa na rôzne typy aktivít pri práci s deťmi a mladistvými v časti svojej publikačnej činnosti zamerával. Vychádzajúc z uvedeného pomenovania situácie cielené hry a skupinové aktivity predpokladáme, že ich cieľom bude najmä podpora interakcie, budovania pozitívnych medziľudských vzťahov, kultúry prejavu členov pri vzájomnej komunikácii, schopnosti neverbálnej komunikácie, otvorenosti a empatie, primeraného sebaapresadenia, spolupráce či vzájomnej súhry. Uvedené pomyselné ciele a stratégie aktivít predstavujú komplexné formujúce rámce, v rámci ktorých dochádza k efektizácii socializácie prostredníctvom reidentifikácie, resp. dezidentifikácie novica, a tak aj k osobnostnej transformácii adepta reedukácie v rámci jeho vlastnej liminárnej fázy. J. Zirfas (2004, s. 63) v tejto súvislosti dokonca uvádza, že v našom prípade v prostredí skupiny sa intimitou, sprístupnením komunikácie a spoločnými aktivitami koriguje „ideologické zavádzanie“ verejných iniciačných rituálov.

⁷⁴ Vychovávateľ novica oboznamuje spravidla s významom jednotlivých miestnosti (denná miestnosť, spálne a pod.), prideliť mu posteľ a skriňu na uloženie osobných vecí.

⁷⁵ Tá v podobe dôsledného výchovného vedenia v mnohých prípadoch novicov absentovala, čo bolo i jednou z príčin výchovných problémov klienta.

⁷⁶ Išlo o zariadenie, v ktorom sú umiestnené deti a mladiství s mentálnym postihnutím do ukončenia povinnej školskej dochádzky.

Na základe poznania života v reedukačnom centre a informácií získaných v rámci riešenia širšieho výskumného projektu sme dospeli k názoru, že iniciačný prechodový kontext súkromných rituálov môže byť vyvolaný aj rituálmi, ktoré sú súčasťou preliminárnej fázy prechodových rituálov. A. Van Genep (1997, s. 27) v tejto súvislosti uvádza, že podstatou preliminárnych rituálov je odlučovanie od predchádzajúceho sveta. Z toho dôvodu je prirodzené, že aktivity v rámci tejto fázy prechodu novica bezprostredne vedú k dezidentifikácií novica s prostredím, z ktorého prišiel, a ktorého patologizácia v konečnom dôsledku viedla k umiestneniu klienta do reedukačného centra. Preto prechod novica z priestoru ulice do priestoru reedukačného centra predstavuje aj prechod do kvalitatívne odlišnej kultúrnej oblasti, ktorý je sprevádzaný aj paralelným prechodom v čase (z polychromatického do monochromatického času). Zatiaľ čo ich doterajší život bol spojený s polychromatickým časom, v rámci ktorého sa mohli svojvoľne interagovať s kýmkoľvek bez obmedzenia a paralelne vykonávať rôzne aktivity s ľubovoľnou dĺžkou trvania; čas v rámci reedukačného centra je pravidelne sekventovaný, teda monochromatický. Konanie novicov je v tomto priestore podriadené pevne stanoveným časovým harmonogramom a určenou postupnosťou jeho aktivít, v rámci ktorých je značne ovplyvnená aj jeho možnosť interakcie nielen s rovesníkmi, ale predovšetkým s rodinnými príslušníkmi. Fáza oddelenia v rámci umiestnenia do reedukačného centra a umiestnenia novica do konkrétnej výchovnej skupiny súvisí aj s etnografickým princípom klauzúry⁷⁷, v ktorom ide o funkčné oddelenie novica od priameho verejného ovplyvňovania a pôsobenia predchádzajúceho životného priestoru a kriminogénnych faktorov. V kontexte umiestnenia do výchovnej skupiny ide aj o proces prezliekania a prezúvania sa novica v prostredí výchovnej skupiny, ktorým sa iniciuje ritualizovaná premena novica na člena výchovnej skupiny a zariadenia, a súčasne sa potvrdzuje nová sociálna rola v jeho živote. Oblečenie a šperky (vrátane piercingov), ktoré zosobňujú doterajšie prejavy vlastného priestoru rodiny a subkultúry novici tesne po príchode odovzdávajú do úschovy vychovávateľovi⁷⁸, ktorý ich symbolický odkladá a uzamyká s cieľom zosilnenia účinku preliminárnej fázy oddelenia (dezidentifikácie) novica a reedukačného poslania pobytu novica v zariadení. V niektorých zariadeniach, resp. podľa potreby sú novicom poskytnuté časti odevov, ktoré sú „ideálnym“ materiálnym prechodom, pretože sa priamo zjednocujú s telesnosťou novicov a prispievajú tak k postupnej behaviorálnej transformácii novica. Prostredie výchovnej skupiny sa tak primárne stáva priestorom premeny

⁷⁷ Názov tohto princípu vychádza z cirkevných tradícií. Klauzúra totiž predstavovala priestor kláštora, ktorý bol prísne vyhradený rehoľníkom a zakazovala doň vstup cudzím a nepovolaným osobám.

⁷⁸ Všetky časti odevov spolu so šperkmi novicov sú zaznamenané v šatnom liste chovanca, ktorý tvorí súčasť pedagogickej dokumentácie reedukačného zariadenia.

novica, v ktorom prostredníctvom vzdania sa osobných vecí „odloží“ svoju minulosť a individuálnu históriu. To umožní novicovi naplniť pôvodnú podmienku účasti v liminarite – iniciačných rituáloch, ktorú uvádza kultúrny antropológ V. Turner (2004, s. 103) aj v súvislosti s iniciačnými rituálmi archaických a primitívnych spoločnosti. Podľa neho musia byť novici v liminarite tzv. čistým hárkom papiera – tabulou rasou, na ktorú sa budú zapisovať „*zjavenia určené k tomu, aby vychovali nového človeka*“ (Eliade, 2004, s. 8). To je v konečnom dôsledku aj podstatou procesu reedukácie. Podľa V. Turnera (ibidem, s. 96) pomáha odobratie sekulárneho odevu uvedenému procesu očisty, lebo zbavuje novica zároveň aj eventuálnej hodnosti a postavenia, ktoré zastával v doterajšom životnom prostredí a stavia ho do pozície pasívnej a pokornej liminárnej osoby, ktorá bude ochotná podrobiť sa pokynom i konvenciám novej society. V praxi zákonite až po týchto oddeľujúcich (prípravných) rituáloch nasledujú vyššie participantami uvedené akty súkromných iniciačných rituálov.

Diskusia a odporúčania pre špeciálnopedagogickú prax

Výskumné zistenia preukázali, že aj napriek tomu, že sa tieto rituály realizujú, ich funkcie len z časti korešpondujú s významami rituálov, o ktorých pojednávajú aj J. G. Frazer (1994), G. Kaufmannová-Huberová (1998), A. Novotná (2003), V. Turner (2004), K. Kalina (2008) a A. Škoviera (2008), a ktoré sme uviedli v úvode. Sme si síce vedomí skutočnosti, že rituál nemôže naplňať všetky teoretické významy, avšak podľa nášho názoru súčasný stav realizácie súkromných iniciačných rituálov preukazuje, že schéma iniciačného rituálu sa ponecháva v rukách členov výchovnej skupiny a v úzadí ostáva pedagogické erudované a cieľavedomé vedenie, ktoré by viedlo k naplňovaniu potencionálnych významov rituálu predovšetkým v súvislosti s adaptáciou a socializáciou klienta. Z teoretických východísk si pripomeňme, že súkromný iniciačný rituál nemá len integračnú funkciu vo vzťahu k novicovi, ale vzhľadom na značnú mieru intimity sa prostredníctvom neho následkom príchodu novica buduje aj nová podoba society, a zároveň sa uľahčuje proces vzájomnej interakcie a socializácie. Pri odporúčaní týkajúcich sa socializácie preto vychádzame z tvrdenia Ch. Wulfa (2004, s. 9-10), že najefektívnejšie sa spoločenstvo vyprodukuje prostredníctvom práce s individuálnymi rozdielmi v rámci spoločnej aktivity podporovanej performativitou. Vychádzajúc z uvedeného a opierajúc sa o výsledky výskumného šetrenia je zrejmé, že práve schéma súkromného iniciačného rituálu naplnená situačne cieleňými hrami a skupinovými aktivitami, ktorá sa vyskytla v jednom zariadení bude v porovnaní s ostatnými schémami najefektívnejším prostriedkom budovania society a podpory adaptácie a socializácie klienta. Zároveň si uvedomujeme, že nie je v

našich kompetenciách ponúknuť konkrétnu podobu aktu rituálu, pretože súhlasíme s tvrdením O. Kaščáka (2010, s. 11), že tak ako rituál nemožno jednoducho zrušiť, taktiež nemožno ani tak jednoducho vymyslieť novú formu rituálu. Dogmatické zavádzanie rituálov do reedukačných centier nepovažujeme za adekvátne riešenie, keďže je v protiklade s humanistickým princípom otvorenej mysle. K. Kalina (2008, s. 119) v tejto súvislosti uvádza, že v zmysle C. G. Junga formy rituálov vznikajú a vyvíjajú sa spontánne ako výtvor kolektívneho nevedomia. Z toho dôvodu zastávame názor, že rituál má obsahovať „rukopis“ danej výchovnej skupiny a v nej pôsobiacich vychovávateľov.

Na tomto mieste ale uvádzame návrhy aktivít, ktorými sa môžu obohatiť akékoľvek zavedené rituálne schémy o element rozvoja socializácie a budovania society výchovnej skupiny.

1. Asociačný kruh

V úvode iniciácie je vhodné aplikovať ako ventil napätia a prostriedok zoznamovania asociačný kruh. Kruh ako forma organizácie je vhodným prostriedkom pri vytváraní pocitu bezpečnosti, spolupatričnosti a uznania, ktoré sú v rámci krokov prevýchovy podstatou prvého kroku – t.j. sociálnej opory. Taktiež umožňuje rozvíjať úroveň verbálnej a neverbálnej komunikácie medzi všetkými členmi výchovnej skupiny a súčasne si osvojovať pravidlá komunikácie a zdokonaľovať konverzovanie. V rámci asociačného kruhu je vhodné zrealizovať aj predstavenie sa novica a prostredníctvom umožnenia kladenia otázok novicovi i možnosť spoločného zoznamovania sa členov. Alternatívou pri zoznamovaní sa môže byť podľa nášho názoru aj hra ... čo by bolo, keby to bolo...?⁷⁹. Jeden hráč, v našom prípade novic si zvolí predmet, ktorý je v miestnosti, a povie skupine, čo si vybral. Úlohou spoluhráčov je zväziť, ktoré vlastnosti má novic spoločné s predmetom, ktorý si vybral. Vlastnosti si skupina zapisuje vo vopred vymedzenom čase. V nadväznosti na to novic skupine zdôvodňuje, prečo si vybral práve tento predmet. Komparáciou domnienok a sebaaprezentácie novica na pozadí prirodzenej komunikácie skupina čiastočne spoznáva novica a na základe toho sa súčasne budujú vzájomné vzťahy. V priebehu tejto komunikácie má pedagóg možnosť depistážou identifikovať odmietavé, urážlivé, opovrhujúce či nepriateľské postoje niektorých klientov – potenciálnych agresorov voči novicovi, ktoré môžu významne narušiť adaptáciu a celkovú socializáciu novica. Ako sa vo výsledkoch výskumu preukázalo, takmer nevyhnutnú súčasť súkromných rituálov v praxi tvorilo aj oboznámenie novica so skupinovými pravidlami a hodnotením. V asociačnom kruhu môžu túto úlohu prevziať aj členovia výchovnej skupiny.

---

⁷⁹ Hru sme upravili podľa námetu S. Hermochovej (2004, s. 81).

2. Spoločná participácia na manuálnych činnostiach

Vychádzame z tvrdenia M. Wagner-Williovej (2004, s.124), ktorá uvádza, že prostredníctvom navzájom zosúladeného konania a pohybu v priestore, ktorý členovia skupiny realizujú so zreteľom na výrobu sa demonštrujú podstatné praktiky tvorby spoločenstva. Samotný obsah smeruje k integratívnosti spoločenstva a orientácií na produktívne znaky. V rámci reedukačných centier môže ísť preto o spoločnú prípravu jedla a občerstvenia, ktorá zároveň tvorí súčasť pravidelných činnosti vo výchovnom programe pre výchovnú skupinu alebo športová hra, či iné aktivity vyžadujúce si kooperáciu členov výchovnej skupiny.

3. Spoločné hry a psychologické hry

Ako uvádza S. Kořátková (2005, s. 26) z prvotne náhodnej skupiny sa pri hre vytvára spoločenstvo, ktoré niečo významne spája. Navyše hry s pravidlami sú vhodným prvkom v procese reedukácie, keďže učia hráčov hre fair play (t.j. dodržiavaniu pravidiel, pomoc inému hráčovi atď.).

Ilustratívne uvádzame hru Colníci a pašeráci⁸⁰, ktorá je určená pre 8-10 člennú skupinu a trvá približne 30 minút. Ako uvádza O. Kondáš (1989, s. 172) táto hra disponuje predovšetkým v prvom kroku prevýchovy⁸¹ značným potenciálom, keďže obsahový námet hry „prekabátiť“ colníka je blízky predošlému zameraniu časti týchto klientov. Hra sa hrá v trojiciach. Jeden hráč je „pašerákom“ a ďalší dvaja sú colníkmi. „Pašerák“ na okamih opustí miestnosť, aby si určil, čo bude pašovať – pero, hygienické vreckovky a pod. – predmet nie je v tejto hre kľúčový. Následne „pašerák“ vstúpi do miestnosti a colníci sa ho pýtajú, či niečo „prenáša“ a ďalšie situačne adekvátne otázky. „Pašerák“ na ne odpovedá podľa vlastného uváženia. Do miestnosti takto vojde celkom 3x, avšak len pri jednom vstupe má so sebou aj pašovaný predmet. Úlohou colníkov je odhadnúť nielen na základe ústnych výpovedí, ale aj neverbálnych prejavov „pašeráka“, pri ktorom vstupe mal pri sebe zakázaný predmet. Pri reflexii spoločne diskutujeme o pocitoch účastníkov hry a problémoch, ktoré počas hry zaznamenali, ako aj zdôrazníme potrebu úsilia porozumieť si navzájom a v rámci komunikácie reflektovať aj neverbálne prejavy iného človeka.

Ďalšie inšpiratívne hry môžu vychovávatelia čerpať z odborných publikácií Z. Šimanovského, S. Hermochovej, A. Erkertovej, R. Portmannovej, Z. Pňáčkovej, manželov Hoppeových a mnohých iných autorov. Autorom mnohých inšpiratívnych psychohier je psychológ E. Bakalář.

⁸⁰ Upravené podľa námetu S. Hermochovej (2004, s. 59).

⁸¹ sociálna opora

ZÁVER

Cieľom príspevku bolo načrtnúť súčasný stav realizácie súkromných iniciačných rituálov a ich etickej reflexie v kontexte adaptácie a socializácie novica v prevýchovnom zariadení. Ako preukázali výsledky prieskumu, prevažná väčšina zariadení túto úroveň rituálov realizuje, avšak v ich schémach sme na základe etnografickej interpretácie nachádzali v súvislosti s funkciou adaptácie a socializácie rituálu obsahové nedostatky. Jednou z príčin súčasného stavu môže byť aj skutočnosť, že počas pregraduálnej prípravy špeciálnych pedagógov absentuje výcvik v oblasti aplikácie a realizovania rituálov. Z toho dôvodu sme sa snažili aspoň inšpiratívne poukázať na možnosti kompenzácie týchto stránok iniciačných rituálov.

Literatúra

- [1] ELIADE, M. 2004. *Iniciace, rituály, tajné spoločnosti, mystická zrození*. 1. vyd. Brno : Computer Press, 2004. 213 s. ISBN 80-722-6901-1.
- [2] FULGHUM, R. 2000. *Od začiatku do konca*. 1. vyd. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2000. 162 s. ISBN 80-220-1000-6.
- [3] GLUCHMAN, V. (ed.) 2012. *Profesijná etika – minulosť a prítomnosť*. 1. vyd. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. 352 s. ISBN 978-80-555-0674-6.
- [4] HERMOCHOVÁ, S. 2004. *Hry pro dospělé*. 1. vyd. Praha : Grada, 2004. 159 s. ISBN 80-247-0817-5.
- [5] JEDLIČKA, R., KLÍMA, P., KOŤA, J. a kol. 2004. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. 1. vyd. Praha : Themis, 2004. 478 s. ISBN 80-7312-038-0.
- [6] KALINA, K. 2008. *Terapeutická komunita*. 1. vyd. Praha : Grada, 2008. 400 s. ISBN 978-80-247-2449-2.
- [7] KAŠČÁK, O. 2010. *Škola ako rituálny priestor*. 1. vyd. Trnava : VEDA vydavateľstvo SAV, 2010. 175 s. ISBN 978-80-8082-360-3.
- [8] KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. 1998. *Děti potřebují rituály*. 1. vyd. Praha : Portál, 1998. 96 s. ISBN 80-7178-203-3.
- [9] KOMÁRIK, E. 1999. *Pedagogika emocionálne a sociálne narušených*. 1. vyd. Bratislava : Polygrafické stredisko UK, 1999. 192 s. ISBN 80-223-1394-7.
- [10] KONDÁŠ, O., KRATOCHVÍL, S., SYŘIŠŤOVÁ, E. 1989. *Psychoterapia a reedukácia*. 2. vyd. Martin : Osveta, 1989. 296 s. ISBN 80-217-0014-9.
- [11] KOŤÁTKOVÁ, S. 2005. *Hry v mateřské škole v teorii a praxi*. 1. vyd. Praha : Grada, 2005. 184 s. ISBN 80-247-0852-3.
- [12] KRATOCHVÍL, S. 1979. *Terapeutická komunita*. 1. vyd. Praha :

- Academia, 1979. 124 s.
- [13] LABÁTH, V. 2004. *Rezidenčná starostlivosť*. 1. vyd. Bratislava : Občianske združenie Sociálna práca, 2004. 144 s. ISBN 80-89185-03-7.
- [14] MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. 2003. *Mládež a delikvence*. 2. vyd. Praha : Portál, 2003. 344 s. ISBN 80-7178-771-X.
- [15] NOVOTNÁ, A. 2003. Význam rituálov a sociálnych vzťahov v socializácii dieťaťa. In *Vychovávateľ*. ISSN 0139-6919, 2003, roč. 48, č. 6, s. 10-11.
- [16] ŠALING, S., IVANOVÁ – ŠALINGOVÁ, M., MANÍKOVÁ, Z. 1997. *Veľký slovník cudzích slov*. 1. vyd. Bratislava : SAMO – AAMM, 1997. 1310 s. ISBN 80-967524-0-5.
- [17] ŠIMANOVSKÝ, Z. 2002. *Hry pro zvládnání agresivity a neklidu*. 1. vyd. Praha : Portál, 2002. 176 s. ISBN 80-7178-689-6.
- [18] ŠKOVIERA, A. 2008. *Kapitoly z výchovy a prevýchovy*. 1. vyd. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2008. 90 s. ISBN 978-80-8052-327-5.
- [19] TURNER, V. 2004 *Průběh rituálu*. 1. vyd. Brno : Computer Press, 2004. 194 s. ISBN 80-7226-900-3.
- [20] VAN GENNEP, A. 1997. *Přechodové rituály*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 201 s. ISBN 80-7106-178-6.
- [21] WAGNER-WILLI, M. 2004. Adventsfeier in der Grundschule. In *Bildung im Ritual*. Wiesbaden : VS Verlag, 2004. ISBN 978-38-1004-090-9, s. 99 – 140.
- [22] ZIRFAS, J. 2004. *Die Inszenierung einer schulischen Familie*. In *Bildung im Ritual*. Wiesbaden : VS Verlag, 2004. ISBN 978-38-1004-090-9, s. 23 – 68.

Mgr. Anna Semanová

Katedra špeciálnej pedagogiky
Pedagogická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
17. novembra 15, 080 01 Prešov
Slovenská republika
E-mail: anna.semanova@pf.unipo.sk

doc. PaedDr. Ladislav Horňák, PhD.

Katedra špeciálnej pedagogiky
Pedagogická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
17. novembra 15, 080 01 Prešov
Slovenská republika
E- mail: ladislav.hornak@pf.unipo.sk

XIII.

SOCIALIZÁCIA AKO HLAVNÝ CIEĽ KOMPLEXNO-REHABILITAČNEJ STAROSTLIVOSTI O OSOBY S MENTÁLNYM POSTIHNUTÍM

**Socialization as the main target of comprehensive rehabilitation
of people with mental disabilities**

**ANDREA PREČUCHOVÁ ŠTEFANIČOVÁ
TERÉZIA HARČARIKOVÁ**

Abstrakt

Cieľom komplexnej rehabilitácie je dosiahnutie čo najvyššieho možného stupňa socializácie mentálne postihnutých. Príspevok je zameraný na aktuálnu problematiku socializácie jednotlivcov s mentálnym postihnutím z tohto ponímania.

Kľúčové slová

Socializácia, komplexná rehabilitácia, jednotlivci s mentálnym postihnutím

Abstract

The aim of a comprehensive rehabilitation is to achieve the highest possible degree of socialization of people with mental disabilities . This report is directed on some actual problems of socialization of individuals with mental disabilities from this concept.

Keywords

Socialization, comprehensive rehabilitation, people with mental disabilities

ÚVOD

Proces socializácie jednotlivcov s mentálnym postihnutím je sťažený závažnosťou postihnutia, prejavujúcou sa v mnohých prípadoch adaptačnými ťažkosťami, neschopnosťou nadväzovať a udržiavať interpersonálne vzťahy, čo môže viesť až k ich segregácii. Dosiahnutie čo najvyššieho možného stupňa socializácie je cieľom komplexnej rehabilitácie.

Komplexná rehabilitácia vychádza z tzv. holistického - uceleného prístupu. Holistický prístup chápe celistvosť človeka v jeho zložitosti. S tým úzko súvisí nutnosť pristupovať k človeku s postihnutím, v našom prípade mentálnym, komplexne, čo zvyčajne vyžaduje potrebu medziodborovej spolupráce a realizáciu komplexnej rehabilitácie.

1. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Komplexná rehabilitácia jednotlivcov so špeciálnymi výchovnými potrebami je podľa Vaška (2003, s. 109) „*súhrnom aktivít multidisciplinárneho charakteru, zameraným na predchádzanie, zmiernenie alebo odstraňovanie nepriaznivých dôsledkov postihnutia (defektu) alebo narušenia, a to najmä v prospech optimálnej socializácie.*“ Komplexná rehabilitácia je vzájomne zladený a nadväzný, v plánovanom slede alebo súčasne uskutočňovaný rad činností všetkých zúčastnených odborníkov v záujme socializácie jednotlivca so špeciálnymi edukačnými potrebami.

Základnou úlohou komplexnej rehabilitačnej starostlivosti je podľa Vančovej (2001, s.34) profylaxia a eliminácia negatívnych javov, sprevádzajúcich život postihnutého človeka v spoločnosti.

Komplexná rehabilitácia ako termín zastrešujúci aktivity, zamerané na všestranný rozvoj osobnosti človeka s mentálnym postihnutím, je pomerne nový.

Ako uvádza Vančová (2005), komplexná rehabilitácia je proces, v rámci ktorého sa realizuje súbor aktivít a opatrení vedúcich k socializácii postihnutých jednotlivcov a v konečnom dôsledku k ich integrácii a inklúzii v komunite a v spoločnosti intaktných v širšom zmysle.

Akčný plán Rady Európy uznáva, že rehabilitácia ľudí so zdravotným postihnutím, na základe ekonomickej a spoločenskej integrácie, ktorú dosiahnu, je povinnosťou spoločenstva, ktoré garantuje ľudskú dôstojnosť a zmiernuje ťažkosti prameniace zo spoločnosti, s ktorými sú ľudia so zdravotným postihnutím konfrontovaní, a že má byť zahrnuté medzi prioritné ciele každej spoločnosti. V súvislosti s týmto odporúčaním má byť logicky skĺbená politika rehabilitácie ľudí so zdravotným postihnutím zameraná na zabránenie zhoršenia zdravotného postihnutia, zmiernenie jeho dôsledkov, presadzovanie samostatnosti ľudí so zdravotným postihnutím ako jednotlivcov a zabezpečenie ich ekonomickej nezávislosti a plnej integrácie do spoločnosti. Komplexné rehabilitačné programy majú zahŕňať množstvo doplňujúcich opatrení, poskytnutí, služieb a zariadení, ktoré môžu významne prispieť k fyzickej a psychologickému nezávislosti zdravotne postihnutých ľudí.

V súvislosti s komplexnou rehabilitáciou Akčný plán Rady Európy uvádza tieto ciele:

1. umožniť ľuďom so zdravotným postihnutím dosiahnuť svoju maximálnu

nezávislosť a svoju čo najúplnejšiu fyzickú, duševnú a sociálnu schopnosť a spôsobilosť vykonávať povolanie;

2. organizovať, posilňovať a rozširovať komplexné rehabilitačné služby;
3. umožniť prístup k hlavnoprúdovým službám a poskytovaniu odbornej starostlivosti, aby sa ľuďom so zdravotným postihnutím umožnilo dosiahnuť úplnú spoločenskú integráciu v rámci svojich spoločenských a spoločností;
4. zabezpečiť najmä kvalitný včasný zásah, multidisciplinárny prístup od narodenia, vrátane pomoci a poradenstva pre rodičov.

Slovenská republika sa ako člen Európskej únie zaviazala vykonávať nasledujúce špecifické činnosti, týkajúce sa komplexnej rehabilitácie:

1. formulovať, implementovať a pravidelne preskúmať národné rehabilitačné politiky a zabezpečiť ich nepretržité zlepšovanie;
2. zabezpečiť, aby ľudia so zdravotným postihnutím, ich rodiny a reprezentatívne organizácie prispievali k navrhovaniu holistických rehabilitačných programov, ich realizácii a hodnoteniu;
3. zabezpečiť, aby rehabilitačné programy boli dostupné a prispôbené potrebám zdravotne postihnutých ľudí; vyžadujú súhlas zdravotne postihnutej osoby alebo jej predstaviteľa;
4. ak je to možné, využívať hlavnoprúdové poskytovanie a zariadenia, ale aj zabezpečiť, aby špecializované rehabilitačné centrá boli čo možno najúplnejšie vybavené pre služby, ktoré poskytujú, a aby mali multidisciplinárny tím pracovníkov špecializujúcich sa na rehabilitáciu;
5. zvyšovať úroveň rehabilitačných služieb a pomoci individuálnym multidisciplinárnym hodnotením využívajúcim holistický prístup;
6. presadzovať multisektorovú spoluprácu so zapájaním všetkých relevantných sektorov, najmä v oblasti zdravotníctva, vzdelávania, sociálnej starostlivosti a zamestnávania, a zabezpečiť integrované riadenie rehabilitácie, zabezpečiť ľuďom so zdravotným postihnutím rovnosť príležitostí, ak to bude potrebné;
7. zabezpečiť v rámci vzdelávania, aby deti so zdravotným postihnutím mali prístup k programom pedagogickej rehabilitácie a k iným zdrojom, ktoré im umožnia dosiahnuť svoj úplný potenciál;
8. zapájať zamestnávateľov i zamestnancov a ich organizácie do rehabilitácie spojenej s povoláním, aby sa poskytla pomoc ľuďom, ktorí sa stali zdravotne postihnutými, a mohli sa vrátiť do práce pri prvej príležitosti;
9. zamerať prácu na dostupnosť individualizovaných, komunitných programov rehabilitácie pre jednotlivcov so zdravotným postihnutím, ktorí to vyžadujú;
10. presadzovať prístupnosť a finančnú dostupnosť pomocných zariadení ako súčasť rehabilitačných opatrení/programov pre ľudí so zdravotným

postihnutím, ktorí to vyžadujú. (Akčný plán Rady Európy pre ľudí so zdravotným postihnutím na roky 2006-2015).

V súvislosti s modelom komplexnej rehabilitácie hovoríme o zložkách alebo komponentoch komplexnej rehabilitácie - výchovnej rehabilitácii, liečebnej rehabilitácii, pracovnej rehabilitácii a sociálnej rehabilitácii. Neskôr sa im budeme venovať podrobnejšie.

Vašek (2003, s. 109 - 110) uvádza zjednodušené vyjadrenie komplexnej rehabilitácie vzťahom:

$$\mathbf{KR} = \mathbf{f}(\mathbf{Lr}, \mathbf{Vr}, \mathbf{Sr}, \mathbf{Pr}, \mathbf{Km}, \mathbf{M})$$

KR = komplexná rehabilitácia

Lr = liečebná rehabilitácia

Vr = výchovná rehabilitácia

Sr = sociálna rehabilitácia

Pr = pracovná rehabilitácia

Km = kompenzačné mechanizmy

M = motivácia

f = funkcia

2. KOMPLEXNÁ REHABILITÁCIA

Aktivity komplexnej rehabilitácie by sa mali vyznačovať individuálnym prístupom a konkrétnou adresnosťou, ako aj pružnosťou a momentom motivácie. Mali by podporovať prechod od segregácie k integrácii a inklúzii, od pasívneho prijímania k aktívnej existencii, spoluúčasti, nezávislosti a sebaurčeniu jednotlivcov s postihnutiami a narušeniami. (Vančová, 2010).

Zložkami komplexnej rehabilitácie sú, ako sme už spomínali:

- Výchovná rehabilitácia
- Liečebná rehabilitácia
- Pracovná rehabilitácia
- Sociálna rehabilitácia

Liečebná rehabilitácia spočíva v aplikovaní liečebných metód v záujme dosiahnutia stavu relatívneho zdravia jednotlivca, zmiernenia následkov postihnutia, tiež v prevencii postihnutí a narušení. (Vašek, 2003, s.110) K prostriedkom liečebnej rehabilitácie podľa Jesenského (1995. s. 36 – 37) zaradujeme:

- Liečebná telesná výchova, rehabilitačné a relaxačné cvičenie – ide tu o:
  - a) vyladenie svalového tonusu a celkové zlepšenie kondície,
  - b) zlepšenie svalovej sily podľa svalového testu,
  - c) zlepšenie svalovej kondície.

- Liečba prácou (ergoterapia) rozvíja rôzne pracovné zručnosti. Postupným zaťažovaním organizmu a začleňovaním rôznych pomôcok dochádza k úprave fyzického i psychického stavu.
- Psychoterapia a psychorehabilitácia je rozsiahla pracovná oblasť s teoretickým zázemím. V rámci liečebnej rehabilitácie zabezpečuje psychickú pohodu klientov.
- Fyziatria je liečenie pomocou fyzikálnych energií a pracuje:
  - a) s upraveným elektrickým prúdom väčšinou ako stimulátorom nervovo - svalovej aktivity,
  - b) teplom podnecujúcim krvný obeh a látkovú výmenu v tkanivách – používa sa v sálavej i kontaktnej podobe, menej sa používa chlad,
  - c) magnetoterapia využíva magnetické energie.
- Fyziatra sa často kombinuje s balneologickým pôsobením a masážami.
- Arteterapia, muzikoterapia – používa umelecké prostriedky k realizácii liečebných a liečebno – rehabilitačných cieľov. Umožňuje uvoľnenie tenzií, rozvíja kreativitu a navodzuje psychickú pohodu.
- Dietoterapia – používa prostriedky šetriaceho, podporujúceho a racionálneho stravovania.

Jankovský (2006) zdôrazňuje využívanie animoterapie, konkrétne hipoterapie a canisterapie.

Hipoterapia je komplexnou rehabilitačnou metódou, pri ktorej sa k liečebným účelom používa kôň. Rehabilitácia pomocou koní – hiporehabilitácia sa delí na tri zložky – hipoterapia, liečebné rehabilitačné jazdenie a športovné a rekreačné jazdenie ľudí s postihnutím.

Canisterapia je liečba pomocou kontaktu so psom. Touto metódou je možné zlepšiť psychickú pohodu, komunikačné zručnosti, pohybové schopnosti a citové zrenie detí. (Galajdová, In: Jankovský, 2006).

Ďalšími možnými postupmi, ktoré súvisia s rehabilitáciou je napríklad liečba pomocou chirurgických zákrokov a tiež využívanie rôznych technických, resp. kompenzačných pomôcok. (Jankovský, 2006).

„Sociálna rehabilitácia je multiodborné, zladené pôsobenie (priame alebo nepriame) na jedinca a jeho užšie prostredie v záujme dosiahnutia čo najvyššej úrovne socializácie, t.j. vyrovnania sa s postihnutím, žiť relatívne kvalitný život, vytvoriť pre to vhodné podmienky vonkajšie a vnútorné a tým dosiahnuť relatívne osobnú spokojnosť.“ (Vašek, 2003, s. 110).

Zákon č. 448/2008 Z. z. (Zákon z 30. októbra 2008 o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov) charakterizuje sociálnu rehabilitáciu ako odbornú činnosť na podporu samostatnosti, nezávislosti, sebestačnosti fyzickej osoby rozvojom a nácvikom zručností alebo aktivizovaním schopností a posilňovaním návykov pri sebaobsluhe, pri úkonoch

starostlivosti o domácnosť a pri základných sociálnych aktivitách.

Podstatu sociálnej rehabilitácie môžeme podľa Jesenského (1995) zhrnúť do niekoľkých téz:

- je procesom učenia sa žiť s postihnutím a poruchami funkcií, prevencia a prekonávanie neschopností, defektivity a handicapov, procesom rozvíjania uchovaných potencií;
- úzko súvisí s liečebnou, pedagogickou a pracovnou rehabilitáciou, v praxi sa vzájomne prelínajú;
- je zložkou rehabilitácie, ktorá prioritne ovplyvňuje životnú pohodu a možnosti integrácie;
- musí byť aspoň z časti realizovaná v skupinových formách pôsobenia a predpokladá aj určitú mieru poučenia, rehabilitačného uvedomenia a súčinnosti intaktnej verejnosti;
- má na rozdiel od liečebnej a pracovnej rehabilitácie permanentný charakter celoživotného procesu nemôže byť realizovaná len v zariadeniach s uzavretým cyklom pôsobenia;
- musia sa na nej aktívne podieľať samotní postihnutí formou spolupráce, autorehabilitácie, prípadne aj v roli rehabilitačného pracovníka;
- jej účinnosť stúpa nahrádzaním náhodného konglomerátu prvkov pevnými väzbami a racionalitou riadenia jej rozvoja;
- efektivita sociálnej rehabilitácie je podmienená aj vonkajšími činiteľmi (podmienkami prostredia), tvoriacimi okolie jej systému.

Podľa Mišovej (Národná rada občanov so zdravotným postihnutím v SR, 2009) u ľudí s mentálnym postihnutím je potrebné najmä:

2. rozvíjať:

- komunikačné zručnosti – hovoriť k veci, obsahovo zrozumiteľne, pragmaticky, vytvoriť primeraný očný kontakt, ovládnuť nevhodné prejavy verbálnej i neverbálnej komunikácie;
- základné sociálne zručnosti – počúvať iných, poradiť, nadviazať rozhovor, vyjadriť názor a pod.;
- rozvinuté sociálne zručnosti – požiadať o pomoc, ospravedlniť sa, prijať chybu, uvedomiť si chybu, byť k sebe kritický;
- zručnosti rozhodovania sa – vybrať si z viacerých alternatív tú najvhodnejšiu, zvažovať riziká spojené s rozhodnutím a pod.;
- zručnosti spojených s riešením problému – nájsť príčinu problému, hľadanie riešení, aplikácia riešenia do praxe;
- zručnosti spojených s plánovaním – vytýčiť si cieľ, plánovať kroky k jeho dosiahnutiu, postupná realizácia krokov, hľadanie príčin neúspechu.

3. vzdelávať v oblasti:

- Denné správy

- Informácie pre spotrebiteľov
- Práva, zákony a povinnosti
- Informácie o sociálnych službách, dávkach štátnej sociálnej podpory, dôchodkovom zabezpečení a pod.
- Informácie o možnostiach využitia voľného času
- Informácie o verejnej doprave
- Informácie o situáciách, ktoré ostatní riešia bez cudzej pomoci,
- Informácie o rozmanitých formách správania, ktoré si nevedia spontánne, nápodobou osvojiť
- Informácie o intímnych sférach života
- Informácie o dôležitých predpisoch a opatreniach, dotýkajúcich sa ich každodenného života

Vhodnou formou poskytovania sociálnej rehabilitácie pre ľudí s mentálnym postihnutím vzdelávanie v podobe pravidelných skupinových stretnutí (ambulantná forma), ale i semináre, sústredenia, či pobytové aktivity (pobytová forma). Je pri tom možné používať metódy, ako napr. hry, diskusie, brainstorming, dotykové aktivity, rozprávanie a načúvanie, hranie rolí, relaxačné techniky. (Národná rada občanov so zdravotným postihnutím v SR, 2009).

Pracovná rehabilitácia je súhrn aktivít (pracovných pohybov, pracovných úkonov, pracovných operácií) v záujme využitia práce ako prostriedku sebarealizácie postihnutého a narušeného jednotlivca, vytvárania pozitívnych návykov, zručností a spôsobilostí. (Vašek, 2003, s. 110 - 111).

Význam pracovnej rehabilitácie spočíva v tom, že:

1. umožňuje pracovné uplatnenie – čo je významná potreba každého vyspelého človeka,
2. rozvíja osobnosť,
3. aradňuje človeka do pracovného spoločenstva, prispieva k rastu jeho prestíže a sebavedomia,
4. zabezpečuje človeka hmotne,
5. prispieva k prekonávaniu defektivity, prípadne i defektu. (Jesenský, 1995, s. 118).

„Výchovná rehabilitácia sa realizuje prostredníctvom dosahovania pozitívnych zmien vo vychovanosti a vzdelanosti postihnutého, aplikovaním špeciálnych metód edukácie, reedukácie, stimulácie, korekcie a ďalších.“ (Vašek, 2003, s. 111).

V súvislosti s výchovnou rehabilitáciou je nutné podotknúť, že v súčasnosti sa čoraz viac dostáva do popredia pojem *edukatívna rehabilitácia* (v českej literatúre sa stretávame s pomenovaním *pedagogická rehabilitácia*), ktorá výstižnejšie špecifikuje problematiku edukácie (výchovy a vzdelávania) jednotlivcov s mentálnym postihnutím.

Ako uvádza Vančová (2005, s. 182), „*edukatívna (re)habilitácia mentálne postihnutých je disciplína v systéme PMP, ktorá sa zaoberá teoretickým odôvodňovaním a praktickou realizáciou zámerov, obsahu a procesu priameho a nepriameho zámerného cieľavedomého špeciálnopedagogického pôsobenia na osoby s mentálnym postihnutím a ich prostredie s cieľom dosahovania pozitívnych zmien v procese ich socializácie.*

Predmetom edukatívnej (re)habilitácie je teoretické a praktické uchopovanie súboru cieľovo – účelových, obsahovo – procesuálnych a funkčno – štruktúrových špeciálnopedagogických intervencií, umožňujúcich interakciu medzi pedagogikou mentálne postihnutých a jej objektmi (osobami s mentálnym postihnutím) za účelom ich socializácie v biodromálnom rámci.“

Komponentmi edukatívnej (re)habilitácie sú podľa autorky (Vančová, 2005, s. 182):

- špeciálnopedagogická diagnostika mentálne postihnutých – komponent edukatívnej rehabilitácie mentálne postihnutých, ktorého úlohou je zabezpečiť poznávanie individuálnych znakov a charakteristík osobnosti mentálne postihnutej osoby v jej komplexnosti pre potreby edukácie a edukatívnej (re)habilitácie);
- špeciálna edukácia mentálne postihnutých – je proces zámerného formatívneho a informatívneho pôsobenia relevantného prostredia na osobnosť jednotlivca so špeciálnymi edukačnými potrebami vyplývajúcimi z mentálneho postihnutia s cieľom zabezpečiť proces učenia, dosahovania pozitívnych zmien v kvalite a kvantite vychovanosti a vzdelanosti, rozvíjania a harmonizácie osobnosti v jej komplexnosti na základe komunikačno – informačných interakcií prostredníctvom špeciálnopedagogických edukačných intervencií.
- špeciálnopedagogické terapie mentálne postihnutých – ide o cieľovo-účelový, obsahovo-procesuálny a funkčno – štruktúrový systém zameraný na neinvazívne, prevažne nedirektívne a adjuvantné ovplyvňovanie mentálne postihnutých a ich prostredia za účelom odstránenia patologických alebo dysharmonických, či dysfunkčných javov s cieľom harmonizácie ich komplexnej osobnosti.
- špeciálnopedagogické poradenstvo – je cieľovo – účelový, obsahovo – procesuálny a funkčno – štruktúrový systém zameraný na zámerné priame a nepriame ovplyvňovanie mentálne postihnutých a ich prostredia za účelom pomoci pro dosahovaní pozitívnych zmien v procese rozvíjania a harmonizácie ich komplexnej osobnosti.

Komplexná rehabilitácia ako súbor aktivít je zameraná na dosiahnutie čo najvyššieho možného stupňa socializácie jednotlivcov s mentálnym postihnutím. Proces socializácie je dlhodobý a v mnohých prípadoch aj nesmierne náročný.

V minulosti aj v súčasnosti existuje množstvo definícií socializácie z pohľadu jednotlivých odborov.

3. SOCIALIZÁCIA A SOCIABILITA

Zo starších vymedzení môžeme citovať definíciu Fenda (1973, cit. Mühlerom, 2008), v ktorej chápe socializáciu ako proces, v ktorom sa človek učí normám a hodnotám skupiny, ku ktorej patrí.

„Socializácia je teda proces včleňovania sa do spoločnosti, počas ktorého sa jednotlivec naučí poznávať seba a svoje prostredie, osvojí si pravidlá spolunažívania a možné i očakávané spôsoby správania.“ (Emöke, 1983, s. 10)

Socializácia je sociálnymi psychológmi (Janoušek, 1988, s. 134) zložito charakterizovaná ako *„súhrn procesov vzájomnej interakcie medzi spoločnosťou a jednotlivcom, v ktorých spoločnosť pôsobí na jednotlivca tak, aby v sebe svojím učením vytvoril vnútorné psychologické predpoklady nevyhnutné k participácii v spoločnosti, súčasne ako člen spoločnosti i ako relatívne samostatná osoba schopná riadiť svoje konanie a zodpovedať za neho; v dôsledku toho sa jednotlivec postupne mení z biologického organizmu novorodenca na dospelého kultúrneho človeka, ktorý je určitým spôsobom začlenený do spoločnosti a ktorý potom postupne tento svoj spôsob začlenenia do spoločnosti v dospelosti a v starobe mení a v zhode s tým neustále mení i sám seba.“*

Podľa Defektologického slovníka (1984, s. 367 – 368) môžeme socializáciu v sociálno – psychologickom zmysle chápať *„ako zapojenie individua do ľudského spoločenstva po stránke pracovnej (výchovnej a vzdelávacej), spoločenskej a subjektívnej (v zmysle sebauplatnenia a sebauspokojenia). Socializácia sa dovršuje pasívnou alebo aktívnou účasťou na kultúrnom živote spoločnosti; je podmienená sociabilitou. Stupeň dosiahnutej socializácie osôb s postihnutím sa riadi podľa toho, či a do akej miery sa podarilo prekonať defektivitu.“*

Defektivita je porucha celistvosti, ktorá sa prejavuje v poruche spoločenských vzťahov. V zúženom poňatí je to narušenie postoja človeka, postihnutého defektom, k výchove, vzdelávaniu, práci. K defektivite vedie len taký defekt, ktorý získal sociálnu dimenziu, t.j. prestal byť záležitosťou osobnou a stal sa záležitosťou spoločenskou.

Hlavné znaky defektivitu:

1. porucha sa týka vzťahov k ľuďom nepostihnutým;
2. má dialektický charakter, čiže spoločnosť pôsobí na postihnutého a postihnutý na to príslušne reaguje;
3. ide o proces dlhodobý;

4. nie je stavom trvalým, môže sa zhoršovať, zlepšovať až vytratiť.
(Defektologický slovník, 1984, s. 69 - 70).

Podľa Valentu a Müllera (2003) osoba s mentálnym postihnutím si prináša do procesu socializácie primárny a často aj sekundárny deficit. Primárnym deficitom je vždy celková subnormálna inteligencia, vzniknutá niektorým (alebo kombináciou) z nasledujúcich činiteľov:

- dedičným prenosom nedostatočných genetických vlôh,
- organickým poškodením, či patologickým vývinom štruktúr CNS,
- patologickým vývinom funkcií CNS.

Sekundárnymi deficitmi môžu byť napríklad:

- výstupy z deprivácie a z deficitného učenia,
- zvláštnosti vývinu motivačnej štruktúry osobnosti (vznikajúce po opakovaných skúsenostiach s vlastným únikovým riešením náročných životných situácií),
- typologické osobitostné zvláštnosti a pod.

Autori ďalej uvádzajú, že rovnako dôležitými faktormi, ovplyvňujúcimi úspech v procese socializácie mentálne postihnutých, sú tak vnútorné, ako aj vonkajšie faktory. Sociálna interakcia mentálne postihnutého dieťaťa sa s postupom veku a rozvojom jeho motorických a verbálnych schopností rozrastá (Dolejší, 1983):

1. V ranom období vývinu dieťaťa je učenie sociálne podmienené interakciou dieťaťa a matky. Všetky ostatné vzťahy sú v tomto období menej dôležité, a pokiaľ na dieťa pôsobia, tak prostredníctvom matky.
2. V období batolaťa a predškolskom veku sa pre psychický vývin dieťaťa stávajú dôležité tiež iné osoby vedľa matky – otec, súrodenci.
3. V školskom období sociálna interakcia mentálne postihnutého dieťaťa vzrastá s rozvojom jeho motorických a verbálnych schopností a stále viac sa diferencuje. Dieťa vstupuje do vzájomných vzťahov nielen s členmi rodiny, ale aj s vrstovníkmi, učiteľmi a cudzími ľuďmi. (Dolejší, 1983, s. 77 – 78).

So socializáciou úzko súvisí sociabilita, ktorá predstavuje schopnosť, snahu vytvárať a pestovať medziľudské vzťahy. Sociabilita sa vytvára v útlom veku rozvíjaním citovej sféry vzájomnou pozitívnou väzbou dieťaťa a matky. (Defektologický slovník, 1984).

K naplneniu kvalitnej socializácie mentálne postihnutých osôb je nutné splniť viaceré podmienok:

1. nutnosť spoločenskej podpory rodinám s MP členom;
2. nutnosť zaistiť v prípade potreby náhradnú, či ústavnú starostlivosť;
3. nutnosť zaistiť výchovu a vzdelávanie, a to nediskriminujúce, rešpektujúce mieru vnútorných možností klienta, a celoživotné;

4. nutnosť adekvátnej profesijnej prípravy;
5. nutnosť umožniť zmysluplné aktivity (napr. záujmové) a pracovné uplatnenie (vrátane maximalizácie možností vstupu na voľný trh práce);
6. nutnosť umožniť pobyt v samostatnej domácnosti, ak je to v súlade s potrebami jednotlivca. (Valenta a Müller, 2003).

Ako sme uviedli, sociabilita sa charakterizuje ako schopnosť, úsilie jednotlivca utvárať a pestovať medziľudské vzťahy. Prejavuje sa v jeho správaní v spoločenskej skupine, t.j. v jeho sociálnej interakcii. Sociabilita je podmienkou socializácie postihnutého či narušeného jednotlivca. Sociabilita sa navonok prejavuje schopnosťou a ochotou nadväzovať a pestovať kontakty s okolím. Ide v podstate o sociálne vzťahy, ktoré môžu byť normálne i narušené (Vašek, 2004).

Dôležitými faktormi, ktoré sa podieľajú na utváraní sociability postihnutého jednotlivca, sú podľa Vaška (2004):

- a) vzťah postihnutého k sebe samému, resp. k svojmu defektu,
- b) vzťah k rodičom a k širšiemu sociálnemu prostrediu,
- c) miera potreby sociálnych kontaktov postihnutého,
- d) miera tolerancie postihnutého voči okoliu,
- e) tendencie k agresivite,
- f) úroveň osvojenia a ochota dodržiavať spoločenské, morálne a právne normy.

Vašek (2001) uvádza, že podľa závažnosti postihnutia a schopnosti začleniť sa do spoločenského a pracovného života, hovoríme o štyroch možných stupňoch socializácie:

- i. *Integrácia* – úplné, celkové splynutie postihnutého so spoločnosťou, a to vo výchove, vzdelávaní i v pracovnom a spoločenskom uplatnení. K atribútom integrácie patrí aj samostatnosť a nezávislosť – to u mentálne postihnutých možno len ťažko dosiahnuť. V najlepšom prípade sa budú líšiť vzdelaním, obmedzeným okruhom profesií, na ktoré sa môžu pripraviť a vykonávať ich so zmenenou pracovnou schopnosťou. V niektorých smeroch sa však mentálne postihnutí v hornej časti mentálnej retardácie a prirodzene aj populácia z hornej časti hraničného pásma mentálnej retardácie môže cestou špeciálnej výchovy priblížiť a neraz i vyrovnáť mentálne intaktným rovesníkom.
2. *Adaptácia* – prispôsobenie sa mentálne postihnutého normálnemu spoločenskému prostrediu, ktoré je však možné len za určitých podmienok, určitých ohľadov na individuálne možnosti, schopnosti, vlastnosti i potreby tohto jednotlivca. Postihnutý je samostatný, ale len v určitých podmienkach, za určitých okolností a už spomínaných ohľadov. Patria sem osoby s ľahkou mentálnou retardáciou.

- b. *Utilita* – sociálna upotrebitelnosť. Pracovné a spoločenské uplatnenie mentálne postihnutých osôb je možné pod dohľadom a usmerňovaním mentálne intaktných osôb. Postihnutý teda nie je celkom samostatný, je v podstate trvalo závislý od iných. Sem patrí väčšina stredne mentálne postihnutých a časť z dolného pásma mentálnej retardácie.
- a. *Inferiorita* – sociálna nepoužitelnosť. Sem sú zaradené celkom nesamostatné, plne závislé osoby prevažne z pásma ťažkej a hlbkej mentálnej retardácie alebo z dolného pásma strednej mentálnej retardácie. Zväčša sú neschopné alebo len obmedzene schopné vykonávať jednoduchú manuálnu prácu.

ZÁVER

Komplexná rehabilitácia ako holisický prístup vytvára priestor na podporu socializácie osôb s mentálnym postihnutím. Cieľom nášho príspevku bolo priblížiť aktuálnu problematiku socializácie jednotlivcov s mentálnym postihnutím z tohto ponímania.

Literatúra

- [1] *Akčný plán Rady Európy pre ľudí so zdravotným postihnutím na roky 2006-2015*. Cit. 11.11.2013. Dostupné na internete: <http://www.szsm.sk/informacie/rozne/366-rada-europy-akcny-plan-pre-ludi-so-zdravotnym-postihnutim-2006-2015>
- [2] DOLEJŠÍ, M. 1973. *K otázkám psychologie mentální retardace*. 1. Vyd. Praha : Avicenum, 1973. 184 s.
- [3] EMÖKE, B. 1983. *Rodinná socializácia a poruchy osobnosti*. Bratislava : SPN, 1983. 147 s.
- [4] JANKOVSKÝ, J. 2006. *Ucelená rehabilitace dětí s tělesným a kombinovaným postižením*. 2. vyd. Praha : Triton, 2006. 176 s. ISBN 80-7254-730-5
- [5] JANOUŠEK, J. et al. 1986. *Metody sociální psychologie*. Praha : SPN, 1986. 256 s.
- [6] JANOUŠEK, J. et al. 1988. *Sociální psychologie*. 1 vyd. Praha : SPN, 1988. 130 s.
- [7] JESENSKÝ, J. 1995. *Uvedení do rehabilitace zdravotně postižených*. 1. vyd. Praha :
- [8] Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 1995. 159 s. ISBN 80-7066-941-1
- [9] KOLEKTÍV AUTOROV. 1984. *Defektologický slovník*. Praha : SPN, 1984.
- [10] MIŠOVÁ, I. *Sociálna rehabilitácia pre ľudí s mentálnym postihnutím*.

- [online] Cit. 24.8.2011. Dostupné na WWW:
<http://www.nrozp.sk/index.php/soc-rehabilitacia/mentalne-postihnutie/97-socialna-rehabilitacia-ludi-s-mentalnym-postihnutim>
- [11] MÜHLER, K. 2008. *Sozialisation. Eine soziologische Einführung*. 1. Ausgabe. Paderborn : Wilhelm Fink Verlag, 2008. 269 s. ISBN 978-3-7705-4699-2
- [12] VALENTA, M., MÜLLER, O. 2003. *Psychopedie*. 1. vyd. Praha : PARTA, 2003. 439 s. ISBN 80-7320-039-2
- [13] VANČOVÁ, A. 2001. *Edukácia viacnásobne postihnutých*. 1. vyd. Bratislava : Sapiencia, 2001. 98 s. ISBN 80-967108-7-X
- [14] VANČOVÁ, A. 2005. 1. vyd. *Základy pedagogiky mentálne postihnutých*. Bratislava : Sapiencia, 2005. 332 s. ISBN 80-968797-6-6
- [15] VANČOVÁ, A. et al. 2010. *Edukácia mentálne postihnutých*. 1. vyd. Bratislava : IRIS, 2010. 500 s. ISBN 978-80-89256-53-2
- [16] VAŠEK, Š. et al. 2001. *Špeciálna pedagogika pre 3. ročník stredných odborných škôl*. Bratislava : SPN, 2001. ISBN 80-08-03050-X
- [17] VAŠEK, Š. 2003. *Základy špeciálnej pedagogiky*. 1. vyd. Bratislava : Sapiencia, 2003. 210 s. SBN 80-968797-0-7
- [18] ZÁKON č. 448/2008 Z. z. z 30. októbra 2008 o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov

PaedDr. Andrea Prečuchová Štefanovičová, PhD.
doc. PaedDr. Terézia Harčariková, PhD.

Ústav špeciálnopedagogických štúdií

Katedra špeciálnej pedagogiky

Račianska 59

813 34, Bratislava

E-mail:

precuchovastefanovicova@gmail.com

harcarikova@fedu.uniba.sk

www.fedu.uniba.sk

XIV.

SOCIALIZÁCIA A ZDRAVOTNE A PSYCHOSOCIÁLNE ZNEVÝHODNENÝ JEDINEC

Socialization and physically and psychosocial disadvantaged individual

JANKA KUFFOVÁ

Abstrakt

Celosvetový fenoménom integrácie zdravotne a psychosociálne znevýhodnených jedincov do spoločnosti je v dnešnej dobe bežnou praxou. Tento fenomén sa je však možné naplniť len dvoma cestami. Jednou je pomoc spoločnosti a druhou je samotný znevýhodnený jednotlivec, ktorý v procese socializácie nadobúda, v horšom prípade stráca, predpoklady dosiahnuť možný spôsob sebestačnosti v každej oblasti svojho života. Socializácia ako prirodzený proces začleňovania sa jednotlivca do spoločnosti má teda ďalekosiahle následky nielen na život každého človeka, ale zvlášť významné postavenie má v živote psychosociálne či zdravotne znevýhodneného jednotlivca, a to bez ohľadu vek, druh a čas, kedy znevýhodnenie nastalo a prostredia, kde sa socializuje, pretože od nej v mnohom závisí kvalita jeho života, teda jeho dôstojné prežitie.

Kľúčové slová

Socializácia, zdravotne a psychosociálne znevýhodnený jednotlivec, sociálna práca

Abstract

The worldwide phenomenon of integration and psychosocial health of disadvantaged individuals in society is nowadays a common practice. This phenomenon is, however, possible to meet only

two ways. One is to help society and the second is a disadvantaged individual who in the socialization process shall, at worst lose, assumptions possible way to achieve self-sufficiency in every area of his life. Socialization as a natural process of integrating the individual into society thus has far-reaching consequences not only to life of everyone, but especially important role in the life of psychosocial or disabled individual, regardless of age, type a time when there was a disadvantage environment where to socialize because of it in many ways, the quality of his life, that his dignified survival.

Keywords

Socialization, health and psychosocial disadvantaged individual , social work

ÚVOD

Východiskom socializácie, ako celoživotného procesu sociálneho vývinu človeka, je potreba prirodzeného sociálneho kontaktu. Počas nej si jednotlivec zvnútorňuje vedomosti, zručnosti, normy, pravidlá, postoje, zvyky a hodnoty platné, uznávané a žiaduce v kultúre, skupine, v ktorej žije a adaptuje sa. (Oravcová, 2004a). Vo svojej dynamike odráža rôznorodosť životných situácií a okolností, v ktorých sa ocitá a od ktorých sa odvodzujú jeho životné skúsenosti, ktorými sa včleňuje do spoločnosti.

Výsledkom socializácie je sebahodnotenie, sebakoncepcia, sebaobraz, sebaocenenie, sebaúcta, sebarealizácia, normy a svedomie, sociálne vlastnosti, sociálne kompetencie, zručnosti, sociálne postoje, sociálne motivované správanie ako sociálne potreby, záujmy, aspirácie a roly. (Oravcová, 2004b). Tento veľmi zložitý a neraz komplikovaný proces vyformuje jednotlivca prostredníctvom pôsobenia sociálneho okolia a jeho vlastnou snahou na plnohodnotnú osobnosť tej, ktorej spoločnosti.

1. SOCIALIZÁCIA AKO INTERAKCIA JEDINCA A SOCIÁLNEHO PROSTREDIA

Tento proces stále sa „rozširujúcej a prehľbujúcej interakcii jednotlivca a sociálneho prostredia v rámci daného socio-kultúrneho systému“ (Zelinová, 2007, s.63). Prebieha ako primárna socializácia, kde sa rozhoduje o utváraní základov osobnosti a prebieha v období detstva a dospelovania. Prevláda v nej jednosmerné pôsobenie spoločnosti na jednotlivca, hlavné postavenie má rodina, ale aj každý človek, ktorý nejakým spôsobom zasahuje do života socializovanej osoby. Toto obdobie má veľký význam pre jednotlivca, ktorý sa s postihnutím narodí, alebo ho získa v ranom detstve. Ako uvádza Kozoň (2009a, s. 98), „mnohí postihnutí sa nedokážu správať dospelo a samostatne, mimochodom aj preto, že ich dovtedajšia výchova k tomu nesmerovala.“ A sekundárna, ktorá

prebieha v období dospelosti a seniorského veku. Pôsobenie spoločnosti a jednotlivca je rovnomerné, dôležité postavenie majú priateľské, susedské, pracovné a iné skupiny a spoločnosť. Pozostáva zo sociálnej percepcie, komunikácie a správania sa. Jej základným mechanizmom je sociálne učenie uskutočňujúce sa prostredníctvom interakcie s inými ľuďmi nachádzajúcimi sa v určitej sociálnej situácii. (Oravcová, 2004b). V čase seniorského veku, z hľadiska jeho špecifických zmien, opäť nadobúda dôležité postavenie spoločnosť a rodina.

Tento celoživotný proces závisí aj od toho, akými mechanizmami sa jednotlivec socializuje. Učenie podmieňovaním sa realizuje cez sociálnu odmenu ako pochvala, povzbudenie, podpora, ktorou je žiaduce správanie spevňované a trest ako pokarhanie, odpor, ktorým je nežiaduce eliminované. Má vzťah k sebahodnoteniu. Ďalej je to adaptácia či prijatie noriem pravidiel, vzorcov správania platných v skupine, v ktorej fungujeme. Napodobňovanie, ktoré v dospelosti býva aj účelová, prináša socializovanému zisk. Identifikácia, kde rizikom je strácanie vlastnej identity či zmyslu pre posúdenie správnosti konania idolu. Pre niektorých jednotlivcov saturuje toto konanie potrebu ochrany, bezpečia, istoty. Môže mať aj obranný účel, jednotlivec preberá aj nenávidené či obávané prejavy druhého, aby sa ochránil pred reálnym alebo fiktívnym nebezpečenstvom. Identifikácia so skupinou, v ktorej prevládajú maladaptívne či deviantne prejavy, prináša riziko každej organizácii. (Oravcová, 2004b). Jednotlivé socializačné činitele sa prelínajú a menia počas celého života jedinca.

Cieľom socializácie postihnutých jednotlivcov je začleniť ich do života spoločnosti, a to najefektívnejším spôsobom, aby dosiahli pracovné, spoločenské a osobné uplatnenie s najvyšším stupňom sebastačnosti. Novosad (2000) vymedzuje tieto spôsoby socializácie postihnutých jedincov. Integrácia ako najvyšší stupeň sa prejavuje ako schopnosť jednotlivca úplne sa zapojiť do spoločnosti, akceptovať jej požiadavky. Predpokladá samostatnosť, nezávislosť a schopnosť vytvárať pozitívne a prijateľné sociálne vzťahy. Adaptácia ako nižší stupeň socializácie vyjadruje schopnosť včleniť sa medzi ľudí tak, aby bol akceptovaný svojím prostredím. Nízke sebavedomie adaptáciu komplikuje a vedie k sociálnej izolácii. Preto je potrebná intenzívna práca s rozvojom zachovaných schopností a kompenzujúcich funkcií, ktoré vedú v optimálnej miere k samostatnosti. Utilita ako predposledný stupeň, kde jednotlivec nie je schopný sa plne socializovať, byť samostatný ani pri najlepšom vedení a starostlivosti. Inferiorita je najnižší stupeň socializácie. Jedinca sú úplne nesamostatní, neschopní vytvárať sociálne vzťahy, odkázaní na pomoc pri aktivitách denného života a uspokojovaní svojich potrieb.

Sociálna integrácia ako proces rovnoprávneho spoločenského začleňovania špecifických skupín ako sú seniori, zdravotne, psychosociálne postihnutí do

života spoločnosti, je, ako uvádza Vágnerová (2002), proces vždy dvojsmerný, kde sa prelínajú postoje ako znevýhodnených, tak zdravých a prejavujú sa v ich správani. Preto základným kritériom na určenie stupňa integrácie je kvalita medziľudských vzťahov, ktorá má viaceré stupne. Úplná sociálna integrácia je stav úplnej spoločenskej a osobnej pohody, inhibovaná sa prejavuje znevýhodnením tvorby normálnych sociálnych vzťahov, obmedzenou alebo zníženou účasťou na sociálnych vzťahoch na mikroprostredie, ochudobnenie a obmedzenosť sociálnych vzťahov u jednotlivcov, neschopných ich tvoriť a sociálna izolácia osôb s ťažkým postihom, ako hlboká mentálna retardácia a podobne. (Repková, 1998).

Podpora integrácie pri vstupe do nového sociálneho prostredia predstavuje aj rehabilitácia ako spôsob nového nadobúdania biologických, psychických, sociálnych funkcií, podpora, rozvoj „sociálnych vzťahov a praktických schopností a zručností, ktoré sú dôsledkom sociálneho hendikepu a spôsobu života danej osoby narušené.“ (Matoušek, 2008, s. 207). Sociálna rehabilitácia je „odborná činnosť na podporu samostatnosti, nezávislosti, sebaistočnosti fyzickej osoby rozvojom a nácvikom zručností alebo aktivizovaním schopností a posilňovaním návykov pri sebaobsluhy, pri úkonoch starostlivosti o domácnosť a pri základných sociálnych aktivitách“ (§ 21, zákona NR SR č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách v znení neskorších predpisov). Matoušek (et al., 2005) uvádza, že môže byť realizovaná aj zariadeniach sociálnych služieb. Sociálna rehabilitácia prostredníctvom nácviku sebaobsluhy, špeciálnych komunikačných zručností, používania kompenzačných pomôcok, poradenstva umožní žiť nezávislejší spôsob života.

Novosad (2000, In Matoušek et al., 2005) vymedzuje systém koncepcie ucelenej rehabilitácie, kde zaraďuje liečebnú rehabilitáciu zameranú na liečenie a odstraňovanie defektov, porúch organizmu prostredníctvom operačnej a medikamentózneho nápravy, fyzioterapiu a ergoterapiu, ktoré vedú k rozvoju pracovných schopností, nácviku sebaobsluhy a bežných denných činností. Psychologickú rehabilitáciu orientujúcu sa na zvládnutie psychickej krízy spojenej so zmenou zdravotného stavu, sebahodnotenia, životných zmien, využívajúcu prostriedky individuálnej a skupinovej psychoterapie, nácviku sociálnych spôsobilosti. Pedagogickú rehabilitáciu, ktorá využíva reedukáciu, kompenzáciu, vzdelávacie programy. Úzko s ňou súvisí aj pracovná rehabilitácia spojená s pracovným uplatnením. Voľnočasovú rehabilitáciu orientovanú na záujmové, športové, kultúrne činnosti, sebaobšľavanie. Sociálnu rehabilitáciu orientovanú na oblasť materiálneho zabezpečenia, legislatívnej ochrany, sociálnych služieb, socializácie, integrácie, nezávislosti, na uplatnenie osobnostného potenciálu, samostatnosti. Cieľom je adaptácia jednotlivca na nové, odlišné, neštandardné, sťažené životné podmienky, získanie či upevnenie najvyššieho možného stupňa samostatnosti a primeranej funkčnosti jeho

schopnosti, ktoré boli chorobou, postihnutím, starobou zasiahnuté. Novosad (2000) ďalej konštatuje, že pri nej ide o vzájomne prepojenú tímovú spoluprácu pri realizácii rôznych aplikovaných postupov z oblasti medicíny, sociálnej práce, výchovy, vzdelávania, profesionálnej prípravy i podporovaného pracovného uplatnenia smerujúcich k prispôsobeniu sa jednotlivca na odlišné, neštandardné či sťažené životné podmienky.

2. ZDRAVOTNE A PSYCHOSOCIÁLNE POSTIHNUTÝ JEDINEC V SOCIALIZÁCIÍ

Jednotlivec s postihnutím je ten, u ktorého existuje zjavný nedostatok či deficit orgánov, ich funkcie, čo modifikuje procesy poznávania, nadobúdania sociálnych spôsobilostí a ich uplatňovania a u ktorého sa súčasne vyskytujú špecifické osobitosti v genéze, štruktúre a dynamike osobnosti. (Požár, 2005). Je spojené s trvalými následkami či obmedzeniami v oblasti vzdelávania, pracovného uplatnenia, s odkázanosťou na zvýšenú zdravotnícku a sociálnu pomoc a starostlivosť. (Hartl, Hartlová, 2000). Následky sa dajú kompenzovať a minimalizovať aj rôznymi intervenciami v rámci sociálnej politiky a sociálnej práce. (Repková, 1998). Akékoľvek postihnutie, čas jeho vzniku a postoje spoločnosti sa premietajú aj do formovania osobnosti postihnutého. V nej sa objavuje hlavne komplex menejcennosti, adaptačné komplikácie a ťažkosti, sťažená socializácia, neadekvátne sebahodnotenie, nereálne aspirácie, zvláštne osobnostné črty, osobitosti v emočných prejavoch, ktoré by mali poznať profesionáli, ktorí s nimi pracujú. (Požár, 2007). Úroveň socializácie do veľkej miery determinuje úroveň schopnosti komunikovať s okolím. Narušená schopnosť komunikácie socializáciu sťažuje. (Vašek 2006).

Somatické postihnutie predstavuje veľmi rôznorodú skupinu a týka poškodenia pohybovej či inej orgánovej sústavy. Telesným postihom sa chápu poruchy hybnosti, dlhodobé ochorenia, ktoré nemusia byť vždy viditeľné a zdravotne oslabenie. (Slowlík, 2007). Pre existenciu v bežných podmienkach života je rozhodujúca miera sebestačnosti ako schopnosť sebaobsluhy, presunu, pohybu a podobne (Vágnerová, 2002). Imobilita, vonkajší vzhľad, prekážky v priestore negatívne pôsobia na psychickú rovnováhu, medziľudské vzťahy a pracovné uplatnenie postihnutého jednotlivca, čím sa problémy v socializácii komplikujú. V osobnosti rezonujú pocity menejcennosti, sebaopodceňovania, poníženia, sebauvedomovania, zníženej sebadôvery, egocentizmu, bezperspektívnosti, úzkostlivosti, odkázanosti. Preto je potrebné zabrániť vzniku komplexu menejcennosti, a to aj pomocou integrujúcich kompenzácií. (Kozoň, 2007). Pre primeranú socializáciu je pozitívne, ak jednotlivec môže vyniknúť v oblasti nezasiahutej postihom. (Požár, 2007).

Postihnutie zraku ako porucha zrakovej ostrosti vytvára senzorickú depriváciu obmedzením možnosti získať všetky sociálne skúsenosti a schopnosť reagovať požadovaným spôsobom. (Vágnerová, 2002). „...sťažuje predovšetkým orientáciu a pokiaľ ide o dlhodobé alebo trvalé postihnutie, tak je výrazne postihnutá tiež komunikácia, psychická integrita a celkovo i sociálna existencia jedinca“ (Slowlík, 2007, s. 59). Problémy socializácie vznikajú v neskoršom veku ako reakcia na postih, pretože jednotlivec nevie využívať získanú vizuálnu predstavivosť, „nemožnosť priamej identifikácie seba samého s inými, pretože spätná väzba nie je zrkadlová, ako u vidiacich“ (Kozoň, 2007, s. 86). V dôsledku psychickej traumy je pohltený symptómami posttraumatickej stresovej poruchy, disociačnou osobnostnou poruchou. (Kozoň, 2009a).

Postihnutie sluchu ako znížená či úplná nepriepustnosť príjmu sluchovej informácie vedie k podnetovej deprivácii. (Vašek, 2006). Spôsobuje komunikačné problémy v bežnom živote, izoluje. Socializáciu komplikujú bariéry v komunikácii pôsobiace ako stresory, na nepredvídateľné situácie postihnutí jedinca reagujú neprimerane v dôsledku nepochopenia sociálnych vzťahov. Postihnutie vyvoláva znížené sebahodnotenie a sebadôveru, poruchy správania. Socializácia sa orientuje na korekciu nedostatkov medzi nepočujúcimi a počujúcimi. (Kozoň, 2007).

Komunikačné postihnutie vzniká poškodením mozgu a artikulačných orgánov a spôsobuje problémy v sebahodnotení, normálnom zaradení do života zdravej populácie, izoluje. (Vašek, 2006). Reč je socializačným procesom, preto sa jej poruchy dotýkajú aj myšlienkových procesov, prežívania, zasahujú utváranie osobnosti neurotizmom, čím poruchu prehľbujú. Deformačne pôsobí na rozvoj komunikačných schopností aj v oblasti sociálnej komunikácie. Problémy so socializáciou sa môžu zmierniť logopedickou a terapeutickou intervenciou. (Kozoň, 2007).

Viacnásobné postihnutie sa vyznačuje spojením viacerých druhov postihu. Môže to byť mentálny postih v kombinácii s iným postihnutím, ale aj slepohluchota. (Vašek, 2006). Postihnutí majú množstvo problémov, ktoré sťažujú ich socializáciu a následný život, preto potrebujú komplexnú pomoc a starostlivosť.

Mentálna retardácia a demencia, ale i schizofrénia, poruchy osobnosti, poruchy správania sú postihnutia, ktorých negatívne prejavy sa odrážajú v myslení, pocitoch, správani, zabraňujú adaptácii, socializácii a integrácii jedinca so svojím sociálnym prostredím a sú predpokladom pre ústavnú starostlivosť. (Hartl, Hartlová, 2000).

„Demenciou rozumieme prerušenie normálneho začatého duševného vývinu, zaostávanie normálneho vývinu a stratu už nadobudnutých duševných schopností“ (Kozoň, 2007, s. 22). Ako „dôsledok pomalého, ale progresívneho a nezvratného (teda nevyliciteľného) mozgového poškodenia, ktoré ničí pamäť,

reč, súdnosť a všetky rozumové schopnosti.“ (Pichaud, Thereauová, 1998, s. 92). Vedie k zmenám v správaní, znemožňuje „*vykonávať zamestnanie, venovať sa svojim záľubám, starať sa o seba, zmysluplne komunikovať s priateľmi a príbuznými*“ (Pirdman, Kolibáš, 2005, s.101). Chronický charakter postihnutia negatívne ovplyvňuje až znemožňuje sociálnu adaptáciu.

„*Snáď žiadny iný druh handicapu nerobí človeka v bežnej praxi tak zvláštnym a odlišným ako práve mentálne postihnutie*“ (Slowlík, 2007, s. 109). Klasifikuje sa ako ľahká forma, kde jednotlivcov ešte možno vzdelávať. V miernej forme je postihnutie poznačené rôznymi defektmi, neurologickými zmenami. Pri správnom usmerňovaní sa vedia postihnutí o seba postarať. V ťažkej forme defekty zasahujú okrem rozumových schopností, aj zmyslovú a somatickú oblasť. Hlboká forma vedie k úplnej odkázanosti na komplexnú starostlivosť. (Vágnerová, 2002). Postihnutie ovplyvňuje vývoj a úroveň rozumových schopností, emócií, sociálnych vzťahov, možnosti spoločenského a pracovného uplatnenia. (Slowlík, 2007). Mentálne postihnutí jedinci bývajú ovplyvniteľní, majú stereotypné myslenie, malú slovnú zásobu, obmedzenú schopnosť učiť sa, poruchy komunikácie. (Vágnerová, 2002). Komunikačné schopnosti takto znevýhodneného sú viac menej závislé od stupňa jeho postihnutia a IQ. Väčší význam než táto merateľná hodnota výkonovo abstraktnej inteligencie má miera emočnej inteligencie tesne spätá s úrovňou sociálnych a vzťahových zručností, vrátane komunikačných. (Slowlík, 2010). Majú nízke sebaovládanie, neobjektívne sebahodnotenie, často mrzuté nálady a afektívne reakcie. Cielenu a trpezlivou intervenciou možno dosiahnuť pozitívne zmeny v socializácii, psychoterapeutickými postupmi odstrániť emocionálne bloky spôsobené psychickými traumami z postihnutia, ktoré znižujú, už aj tak nedostatočné rozumové schopnosti. Adjustácia je priamo úmerná závažnosti postihnutia. (Kozoň, 2007). Schizofrénia sa prejavuje poruchami logických súvislostí, myslenia a vnímania, halucináciami spojenými s bludmi, emocionálnymi poruchami, narcizmom, poruchou integrity, depersonalizáciou, apatiou, neschopnosťou udržiavať medziľudské vzťahy, záujmu starať sa o seba. (Vágnerová, 2002).

Kozoň (2007) uvádza, že poruchy osobnosti sa prejavujú ako hlboko zakorenené abnormné postoje zjavné v adolescencii, prejavujúce sa počas celého života, formujúce charakter a ktorých prejavmi, v zmysle postihu, trpí buď postihnutý alebo jeho okolie. Paranoidná porucha osobnosti sa prejavuje nedôverčivosťou, precitlivosťou na kritiku, trvaním na vlastných oprávneniach, zdôrazňovaním vlastnej osoby. Schizoidná porucha sa vyznačuje poruchou vzťahov s inými ľuďmi. Pre emočne ladenú poruchu je charakteristické impulzívne konanie bez ohľadu na následky, ktoré sú spojené aj s agresívnymi prejavmi. Anankastická porucha osobnosti sa prejavuje orientáciou na výkon, vzťahy nie sú dôležité. Historianská porucha osobnosti

zas tým, že jedinci sú natoľko pod vplyvom svojich emócií, že nie sú schopní vecne zhodnotiť životné situácie. Astenická porucha osobnosti je charakteristická osobnostnou infantilitou, depresívnymi, úzkostnými a somatickými ťažkosťami. Úzkostná porucha osobnosti zas nízkym sebahodnotením, pocitom bezmocnosti a neschopnosti, nadmernou úzkostlivosťou. Narcistická porucha osobnosti je porucha prejavujúca sa trvalým veľikášstvom, egocentrizmom a poruchou sebahodnotenia. Disociálna porucha osobnosti sa vyznačuje nezodpovednosťou, ignorovaním sociálnych noriem. Socializácia býva komplikovaná.

Afektívne poruchy ako neurózy, „*sťažujú celkovú socializáciou postihnutého jedinca, pretože utváranie stálosti identity osobnosti je negatívne ovplyvnené neurotizáciami, ktoré môžu neskoršie vyústiť do už uvedených závažných porúch osobnosti*“ (Kozoň, 2007, s.167). Depresia, bipolárna a manická porucha sú podmienené multifaktoriálne, narušujú správanie, vedú k sociálnemu zlyhaniu, indikujú ústavnú starostlivosť. „*Základným rysom depresie je patologický pokles nálady, smútok alebo strata záujmov či potešení zo všetkých bežných činnosti, alebo zábav*“ (Seifertová et al., 2004, s.69). Prináša človeku veľké utrpenie, je vážnou komplikáciou v každej oblasti života.

Poruchy správania majú komplexný charakter a zahŕňajú široké spektrum správania od drobných priestupkov, cez úzkosť, agresívne deštruktívne správanie až po trestné činy. Psychosociálne narušenie je narušenie psychickej a sociálnej integrity, v dôsledku ktorej sa jedinec správa maladaptívne. (Vašek, 2006). Poruchy môžu byť reakciou na neuspokojenie potrieb, nevhodné pôsobenie sociálneho prostredia, vplyv choroby a traumatických zážitkov a podobne, ktoré determinujú socializačné problémy.

Seniorský vek je komplikovaným obdobím života. Na formovaní osobnosti seniora sa zúčastňujú biologické, psychologické a sociálne regresívne zmeny, ktoré pôsobia počas celého jeho života a vyvrcholia v období starnutia. Biologické zmeny sa prejavujú chátraním tela, atrofiou orgánov, multimorbiditou, chronicitou, stratou sebestačnosti. V psychologickom prostredí zmeny spôsobujú znižovanie psychomotorického tempa, poznávacích, inteligenčných a adaptačných schopností. V sociálnej oblasti je to odchod do dôchodku, osamelosť, vdovstvo, strata sebestačnosti, odkázanosť na inštitucionalizovanú starostlivosť, chudoba, zmena životného štýlu, syndróm týraného starca. „*Svojím spôsobom je vlastne už samotná staroba, resp. vyšší vek handicapom (ktosi nazval starobu dokonca poistnou udalosťou)*“ (Slowlík, 2007, s.155). Lebo „*je kombináciou zdravotných a sociálnych ťažkostí*“ (Kozoň, 2009, s.33). Spokojný život ovplyvňuje adaptácia na tento vek a pôsobenie spoločnosti ako priestoru na začlenenie sa seniorov do jej života a podmienky starostlivosti.

3. SOCIALIZÁCIA AKO SPÔSOB INTEGRÁCIE DO ŠPECIFICKÉHO SOCIÁLNEHO PROSTREDIA

Znevýhodnenie má síce výrazný vplyv na celý socializačný proces konkrétneho jednotlivca a jeho sociálne prostredie, ale ako uvádzajú Repková, Požár (a kol., 2003), toto znevýhodnenie môže, ale aj nemusí jednotlivca sprevádzať počas jeho života, čo závisí od toho ako sa s danou situáciou vyrovná, v čom má toto prostredie, okrem samotného jednotlivca, významné miesto.

Postavenie sociálneho a špecifické kultúrneho prostredia je počas socializácie nesporne dôležité. (Oravcová, 2004b). Vymedzuje socializačný priestor na účasť na spoločenskom živote, medziľudskú komunikáciu, medziľudské vzťahy. Pre úspešný život je dôležité, aby toto prostredie priaznivo prijímalo a podporovalo znevýhodneného jednotlivca, pretože ten oveľa lepšie zvláda nároky vyplývajúce z pobytu v tomto prostredí. Ak prostredie prijíma a hodnotí jednotlivca negatívne, frustrácia či deprivácia začlenením sťažuje natoľko, že nie je schopný sa so svojou životnou situáciou dostatočne vyrovnáť. (Monatová, 1996). Prekážky normálne prebiehajúceho socializačného procesu spočívajú v nedostatku vhodných podnetov z prostredia, trvalých kontaktov s ľuďmi, potreby lásky a citovej podpory, zažitia úspechu v skupine rovesníkov, strata autonómie a podobne.

Zariadenie sociálnych služieb je špecifické sociálne prostredie, kde sa náhodne stretávajú a následne socializujú jednotlivci, a to z rôznych dôvodov. Najčastejším je chronické ochorenie, postihnutie, seniorsky vek, osamelosť, strata sebastačnosti, vyňatie rodiny zo starostlivosti a podobne. Nakoľko ich už formovalo iné sociálne prostredie, musia sa učiť odlišnému spôsobu fungovania, vyrovnáť sa so skupinou, s ktorou budú v kontakte možno do konca života, naučiť sa spolupracovať, žiť s obmedzeniami, prijať prostredie ako svoj budúci domov a podobne, čím sa stávajú rizikovými klientmi, lebo sa nachádzajú „v akútnom stave ohrozenia sociálneho bezpečia seba samého, iných a sociálneho okolia“ (Kozoň, 2009, s. 26). Môžeme konštatovať, že prechádzajú možno poslednou etapou svojej socializácie. Keďže sociálna práca, ako uvádzajú Holstein, Bringmann (2001, In Kozoň 2009, s.12) „sa chápe ako špeciálne usmerňovanie socializačných procesov“, v tomto špecifickom prostredí má svoj veľký význam.

Toto sociálne prostredie výrazne vplyva na tvorbu kvality vzťahov medzi jeho členmi, spôsob ich vzájomnej komunikácie, súdržnosť, pozície, uspokojovanie sociálneho kontaktu, ako jednej zo špecifických potrieb človeka, ale aj potrebu ocenenia a uznania. (Kozoň, 2009a). Atmosféra v zariadení tvorená bezprostrednými vzťahmi má vplyv nielen na formovanie postojov,

ale určuje aj smer vývoja noriem a pravidiel spolužitia, ktoré ovplyvňujú socializáciu. Je to aj priestor na poskytovanie sociálnej opory. Vágnerová (2002) uvádza, že možnosť s niekým zdieľať podobný osud získava nový zmysel prekonávať ťažkosti. Křivohlavý (2001) vidí túto oporu ako hodnotiacu, pretože interakcie s okolím prinášajú spoluúčasť, empatiu, povzbudzovanie, prijatie.

Sociálny pracovník tu má nezastupiteľné miesto, pretože je v priamom kontakte s klientom, ktorému môže byť oporou v procese adaptácie, adaptačnej krízy, a tým i socializácie. Jeho prístup si preto vyžaduje individuálnu identifikáciu a pochopenie potrieb, reálne posúdenie možností pre kreatívne riešenie osamelosti či iných problémov. Mnohé možnosti poskytuje sociálna terapia realizovaná v individuálnej alebo skupinovej forme. (Kozoň, 2009a).

Sociálne prostredie zariadenia je uzavretým priestorom, v ktorom vedľa seba fungujú jednotlivci s rôznorodou paletou osobnostných čŕt, čo vytvára priestor aj na prejavy agresivity. Najčastejšie to býva u jednotlivcov, ktorí si počas života agresiou vydobýjali uspokojovanie svojich potrieb, alebo sa agresia u nich prejavovala ako súčasť porúch správania pri psychickom a mentálnom ochorení, ako následok požitia omamných látok, agresia ako obranný mechanizmus pri zlyhaní adaptácie či agresia ako reakcia na málo podnetné prostredie spôsobujúce psychickú, emocionálnu a senzorickú depriváciu. Agresia spôsobená požívaním omamných látok je vážnou komplikáciou spolužitia, tým i socializácie. Práca s agresivitou a agresívnym klientom je náročná a vyžaduje interdisciplinárnu spoluprácu rôznych odborníkov. Od sociálneho pracovníka vyžaduje trpezlivosť a profesionálny prístup.

Dôležitým činiteľom, ktorý podporuje adaptáciu a socializáciu, je aj adekvátna a adresná sociálna komunikácia nielen medzi klientmi navzájom, ale aj medzi nimi a personálom. Prostredníctvom nej sa utvárajú vzťahy, ktoré, ak sú konštruktívne, pozitívne ladené a vychádzajú z kompromisu pri uspokojovaní potrieb jednotlivca a možnosťami zariadenia, vytvárajú preňho prítiažlivé sociálne prostredie, čím podporujú aj jeho socializáciu a integráciu do tohto prostredia. To vylučuje, aby sa pobyt stal priestorom sociálneho vylúčenia a predpokladá integráciu ako základu kvality života s konečnou fázou pozitívnej socializácie.

Významným priestorom pre sociálneho pracovníka predstavuje teda diagnostika potrieb a spôsob ich uspokojovania, ktorá poukazuje na spôsob socializácie jednotlivcov v tomto špecifickom sociálnom prostredí. *„Ich vznik, dynamika a hierarchia sa špecifikujú od sociálneho rozvoja jednotlivca, životného prostredia, vytvárajú priestor pre sebahodnotenie, sebaobraz, sociálne konanie a správanie v zhode s cieľmi dávajúcimi ľudskému životu zmysel...“* (Strieženec, 2006, s. 56). Pre postihnutých, chorých, seniorov je neraz životne dôležité uspokojovanie fyziologických potrieb, kde zvlášť bolesť a neschopnosť pohybu znižujú kvalitu života, obmedzujú aktivity

denného života, vyvolávajú konfliktné situácie, depresie, čím znižujú šancu na normálnu socializáciu. Fyziologickými potrebami sa môžu kompenzovať aj psychologické potreby. Napríklad „*človek, ktorý sa cíti nemilovaný, interpretuje tento citový nedostatok ako fyziologickú potrebu a prejedá sa.*“ (Kozoň, 2009a, s. 48-49). Pri identifikácii potrieb nesmie sociálny pracovník opomenúť tento fakt, lebo ho môže upozorniť, že jedinec prežíva krízu. Poškodenie zmyslových orgánov môžu vyvolávať úzkosť, strach, izoláciu. (Klevetová, Dlabalová, 2008). Rovnako dôležité je aj uspokojovanie psychologických potrieb. Pichaud, Thareauová (1998) uvádzajú, že nedostatok finančných prostriedkov vyvoláva strach z budúcnosti, strata sebestačnosti vedie k izolácii. Pre nadobudnutie stability významnú úlohu hrá kompenzácia, ako jedna z možností intervencie sociálneho pracovníka. Potrebu identity narúša choroba, závislosť, životné straty, sociálna izolácia, čo vedie k strate kontroly nad životom, vykonávanými činnosťami, zodpovednosťou za svoje rozhodnutia a činy. „*Ekonomicky a sociálne znevýhodnení alebo neurotickí jednotlivci úplne zreteľne potrebujú bezpečie*“ (Kozoň, 2009a, s.49). Priestor pre sociálneho pracovníka je pri vytváraní priaznivej atmosféry plnej istoty a bezpečia, a tým aj priestoru na primeranú socializáciu.

Absencia potreby lásky a spolupatričnosti alebo nedostatok psychologickej intímnosti s inými ľuďmi je základným obrazom maladjustácie. (Kozoň, 2009a). Naplnenie tejto potreby vzhľadom k rodine, záujmovej, rovesníckej skupine, priateľom, starajúcemu sa personálu v inštitúciách je nevyhnutné, lebo vek, choroba, postihnutie bráni normálnym spôsobom niekam sa včleniť, mať nikoho na rozhovor, niekomu prejsť city. Neuspokojovanie tejto potreby človeka degraduje, vyvoláva vážne socializačné problémy. Špecifické prostredie v zariadení sociálnych služieb môže saturovať potrebu rodiny, domova a priateľov, čo by mal sociálny pracovník zohľadňovať vo svojej intervencii, a tak otvoriť priestor na primeranú adaptáciu a socializáciu. Podpora autonómie z hľadiska kvalitného a dôstojného prežívania života, môže vychádzať aj zo strany sociálneho pracovníka motiváciou k vykonávaniu rôznych denných činností v prospech seba, ostatných, voľnočasových a terapeutických činností, čím sa tiež môže zabrániť socializačnými krízam spôsobeným komplexom menejcennosti a bezmocnosti. „*Vytváranie autonómneho fungovania klienta a aj spolupodieľanie sa sociálneho pracovníka v tejto činnosti, dáva zodpovednosť každému z nich len za svoju aktivitu, ktorej by mal porozumieť každý z nich svojim srdcom*“ (Kozoň, 2009a, s.7).

Seberealizácia je spojená aj s pocitom uznania, čo je pre spokojný život klienta veľmi dôležité. Ten sa môže angažovať na plánovaní denného programu starostlivosti o seba, aktívne zasahovať do diania v tomto prostredí, hľadajú primeraného spôsobu života, ktorý mu prinesie uspokojenie. Tu je tiež pre sociálneho pracovníka otvorené pole pôsobnosti, môže využiť zvlášť motiváciu

k činnosti, aby zabránil izolácii, sociálnej smrti, rozvoju psychických porúch, závislostí, depresii ako predpokladu socializačného zlyhania. Podľa Maslowa na samom vrchole našich potrieb stojí sebaaktualizácia. Nazval ju aj vrcholným zážitkom. (Daniel a kol., 2005). Mal by ju zažiť aj klient, na úrovni, akej je schopný, a to aj s pomocou intervencií sociálneho pracovníka.

Niektoré z potrieb klientov v zariadení sociálnych služieb majú špecifický charakter vzhľadom na ich vek, chorobu, postih, niektoré sú identické s ostatnými ľuďmi. Preto jednou z dôležitých úloh sociálneho pracovníka je zistiť situáciu klientov v súvislosti so stavom ich potrieb, ale aj formuláciu činnosti, spôsobov, metód práce, očakávaných výsledkov, plánovanie intervencií, pretože sa vzťahujú k jednotlivcom, ktorí prechádzajú ďalším socializačným a integračným procesom. Preto, ako uvádza Kozoň (2010), aj keď „*kritériami pre sociálnu prácu sú etické princípy, právne normy a logika zákonitostí sociálno-psychologických postupov... . Mnohé veci sa dajú vo vysokoškolskej príprave sociálnych pracovníkov naučiť, ale talent – empatiu sociálnej práce musí mať človek sám v sebe, aby sa tréningom mohol stať virtuózom socializácie.*“

Sociálna práca so zdravotne a psychosociálne znevýhodnenými občanmi je náročná aj z hľadiska toho, že sociálny pracovník má pred sebou, viac menej zraniteľného a na neho odkázaného jednotlivca. Preto si vyžaduje nielen uplatňovanie metód a postupov svojej práce, ale aj dodržiavanie etických princíпов, ľudského prístupu a prijatia, spravodlivosti, konania dobra, ktoré by mal prirodzene zahŕňať do všetkých aktivít a intervencií konaných v prospech klienta, a tým vyjadriť zodpovednosť aj voči svojej profesii.

ZÁVER

Socializácia jednotlivcov so znevýhodnením prináša určité obmedzenia, vzhľadom k ich handicapu, ktorý ako uvádza Vágnerová (2002), má určitý subjektívny význam pre svojho nositeľa, ale aj jeho sociálne hodnotenia. Preto je neoddeliteľnou súčasťou snáh zainteresovaných prirodzene integrovať jednotlivca so znevýhodnením do spoločnosti. Do popredia sa dostáva už aj inkluzívny prístup riešenia problematiky spokojného života znevýhodnených občanov, ktorý by mal vychádzať zo spojenia možností zainteresovaných subjektov, kde patrí aj sociálna práca, nachádzať primerané riešenie problémov, ktoré sú týmto prístupom spojené.

Literatúra

- [1] HARTL, Pavel. - HARTLOVÁ, Hana. 2000. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2000. 776 s. ISBN 80-7178-303-X.
- [2] DANIEL, Jozef a kol. 2005. *Prehľad všeobecnej psychológie*. Enigma :

- Nitra, 2005. 278 s. ISBN 80-89132-05-7.
- [3] KLEVETOVÁ, Dana. - DLABALOVÁ, Ivana. 2008. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha : Grada, 2008. 208 s. ISBN 978-80-247-2169-9.
- [4] KOZOŇ, Antonín. 2007. *Úvod do patopsychológie postihnutých*. Trnava : Personal Consultant, 2007. 187 s. ISBN 978-80-969668-3-7.
- [5] KOZOŇ, Antonín. 2009. *Sociálna práca s rizikovým klientom*. Trenčín : SpoSolnE, 2009. 68 s. ISBN 978-80-970121-6-8.
- [6] KOZOŇ, Antonín. 2009a). *Psychológia osobnosti v socializácii*. Trenčín : SpoSolnE, 2009. 57 s. ISBN 978-80-970121-2-0.
- [7] KOZOŇ, Antonín. 2010. Sociálna politika a prirodzenosť človeka v etike sociálnej práce - rozprava o Láske a Svetle. ss. 165-174 In MÁTEL, A. a kol. *Aplikovaná etika v sociálnej práci a ďalších pomáhajúcich profesiách*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 413 s. ISBN 97880-89271-89-4.
- [8] KOZOŇ, Antonín. 2010a). *Patopsychológia psychopatológia postihnutých v socializácii*. Trenčín : SpoSoIntE, 2010. 174 s. ISBN 978-80-970-7-5.
- [9] KRÍVOHLAVÝ, Jaro. 2001. *Psychológie zdraví*. Praha : Portál, 2001. 282 s. ISBN 80-7178-551-2.
- [10] MATOUŠEK, Oldřich. et al. 2005. *Sociální práce v praxi*. Praha : Portál. 2005. 351 s. ISBN 80-7367-002-X.
- [11] MATOUŠEK, Oldřich. 2008. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2008. 272 s. ISBN 978-80-7367-368-0.
- [12] MONATOVÁ, Lili. 1996. *Pojetí speciální pedagogiky z vývojového hlediska*. Praha : Pardo, 1996, 85 s. ISBN 80-85931-80-6.
- [13] NOVOSAD, Libor. 2000. *Základy speciálního poradenstva*. Praha : Portál, 2000. 161 s. ISBN 80-7178-197-5.
- [14] ORAVCOVÁ, Jitka. 2004). *Vývinová psychológia*. Edis : Žilina, 2004. 102 s. ISBN 80-8070-185-7.
- [15] ORAVCOVÁ, Jitka. 2004b). *Sociálna psychológia*. PF UM : Banská Bystrica, 306 s. 2004. ISBN 80-8055-980-5.
- [16] PIRDMAN, Vladimír. - KOLIBÁŠ, Eduard. 2005. *Změny jednání senioru*. Praha : Galen, 2005. 189 s. ISBN 80-7662-363-X.
- [17] POŽÁR, Ladislav. 2005. *Psychológia postihnutých*. Bratislava : Reetas, 2005. 108. ISBN 80-89113-21-4.
- [18] POŽÁR, Ladislav. 2007. *Základy psychológie ľudí s postihnutím*. Trnava : TUT, 2007. 184 s. ISBN 978-80-8082-147-0.
- [19] REPKOVÁ, Kvetoslava. 1998. *Občania so zdravotným postihnutím v procese spoločenskej integrácie*. Bratislava : Epos, 1998. ISBN 80-8057-005-1.
- [20] REPKOVÁ, Kvetoslava. – POŽAR, Ladislav a kol. 2003. *Zdravotné postihnutie v kontexte novodobej sociálnej politiky*. Bratislava : Informačná kancelária Rady Európy, 2003. 214 s. ISBN 80-89141-03-X.

- [21] SEIFERTOVÁ, Daniela et al. 2004. *Postupy v léčbě psychotických porúch*. Praha : Medical, 2004. 572 s. ISBN 80-80691-06-2.
- [22] SLOWLÍK, Josef. 2007. *Speciální pedagogika*. Praha : Grada, 2007. 160 s. ISBN 978-80-247-1733-3.
- [23] SLOWÍK, Josef. 2010. *Komunikace s lidmi s postižením*. Praha : Portál, 2010. 160 s. ISBN 978-80-7367-691-9.
- [24] STRIEŽENEC, Štefan. 2006. *Teória a metodológia sociálnej práce*. Trnava : Tripsoft, 2006. 295 s. ISBN 80-969390-4-1.
- [24] VÁGNEROVÁ, Márie. 2002. *Patopsychológie pro pomáhající disciplíny*. Praha : Portál, 2002. 444 s. ISBN 80-7178-308-0.
- [26] VAŠEK, Štefan. 2006. *Základy speciálnej pedagogiky*. 2. vyd. Bratislava : Sapienta, 2006. 217 s. ISBN 80-89229-02-6.
- [27] ZELINOVÁ, Milota. 2007. *Hry pro rozvoj emocí a komunikace*. Praha : Portál, 2007. 139 s. ISBN 978-80-7367-197-6.

PhDr. Janka Kuffová, PhD.

LIKAVA – CSS

Veterná 13/14

Ružomberok

E-mail: kuffova@centrum.sk

XV.

ADAPTÁCIA NA ŽIVOTNÉ STRATY U SENIOROV V REZIDENCIÁLNYCH SLUŽBÁCH

Adapting to the loss of life of elderly in residential services

MIROSLAVA TOKOVSKÁ

Abstrakt

Seniori žijúci v zariadeniach sociálnych služieb sa musia vyrovnávať so stratou súkromia, stratou sociálneho zázemia, stratou rovesníkov a v niektorých prípadoch aj so stratou vlastnej identity. V procese sociálnej adaptácie na nové – inštitucionálne prostredie, je niekoľko fáz, ktoré je potrebné prekonať. V príspevku sa zaoberáme významom smútkového poradenstva, ktoré rieši dilemy života a blížiacej sa smrti i strát v celoživotnom kontexte. Autorka venuje pozornosť etickým otázkam adaptácie na nové sociálne prostredie s dôrazom na sprevádzanie seniorov pomáhajúcimi profesionálmi.

Kľúčové slová

Seniori, adaptácia, strata, smútkové poradenstvo, sprevádzanie

Abstract

Seniors living in social services must deal with the loss of privacy, loss of social background, loss of peers and in some cases the loss of their own identity. In the process of adaptation to new social - institutional environment, there are several stages that need to be overcome. This paper examines the importance of sadness advice that addresses the dilemmas of life and impending death and loss in the context of life. The author addresses the ethical issues of adaptation to the new social environment with emphasis on the guiding seniors of help professionals.

Keywords

Elderly, adaptation, loss, counseling of sadness, accompanying

ÚVOD

Po celý svoj život sa človek prispôsobuje podmienkam a spôsobu života, ktorý je ovplyvniteľný tak ako individuálnymi i vonkajšími faktormi. Život niekedy prináša nečakané situácie, na ktoré musí človek flexibilne reagovať. Schopnosť prispôbiť sa postupom veku výrazne klesá. Seniori tvoria špecifickú cieľovú skupinu sociálnej práce a sociálni pracovníci majú možnosť riešiť a prekonávať so svojimi klientmi životné prekážky. Mnohí seniori trpia na rozličné ochorenia, často kombinácie ochorení, ktoré nadmerne zaťažujú ich psychiku. Pozvoľným tempom sa seniori dostávajú do začarovaného kruhu odkázanosti na pomoc inej fyzickej osoby. Pri nástupe do zariadenia sociálnych služieb si nevedia predstaviť svoje pokračovanie života v inom prostredí, na aké boli doposiaľ zvyknutí. Napriek úsiliu pomáhajúcich profesionálov, intenzívne pociťujú bezradnosť, beznádej i bezmocnosť. Takto sa ocitajú v rukách pomáhajúcich profesionálov, ktorí plnia úlohu sprevádzajúcich a podporujúcich na ceste konca života.

1. INTERDISCIPLINÁRNE ASPEKTY ADAPTÁCIE A ŽIVOTNÝCH STRÁT

Východisko pre naše vnímanie adaptácie je úzko prepojené na biodromálnu psychológiu. Vychádzame z faktu, že dospelý jedinec má svoje očakávania, vzorce správania, súčasne je schopný reflexie a má osvojené spoločenské správanie. Aj Říčan (2004) popisuje štádium tzv. funkčného veku (vek od 50. do 60. roka života), do ktorého spadajú schopnosť naďalej pracovať, duševná výkonnosť, schopnosť osobnostného rastu a schopnosť samostatného života. Podľa nášho názoru napriek zhoršujúcim sa zmyslom v ontogenéze človeka, dokážu osoby v strednom veku citlivejšie vnímať estetiku a prežívať radosť. Výhodou stredného veku je psychická odolnosť a duševná pevnosť. V tomto veku sa objavuje potreba otvorenej budúcnosti. Podľa Vágnerovej (2008) sa v tomto veku ľudia zaoberajú úvahami o ďalšom usporiadaní svojho života a nastavení kritérií ďalšej budúcnosti. Z uvedeného vyplýva, že v strednom veku nechýba ľuďom schopnosť adaptácie a mnohí z nich podnikajú aktívne zmeny (zmena bývania, zlepšenie vybavenosti domácnosti). Výrazná negatívna zmena prichádza so zmenou zdravotného stavu a fyzickej odkázanosti na pomoc inej osoby. Často sú to ochorenia telesného (úrazy, chronicita ochorení, vrodené chyby) a psychického rázu (depresie, demencie).

Z pohľadu špeciálnej pedagogiky je adaptácia podľa Sováka (1980) menej dokonalý stupeň socializácie. Ide o možnosť jedinca s postihnutím zapojiť sa do pracovného a spoločenského života len za predpokladu, že sú realizované určité

opatrenia. Z pohľadu sociálnej gerontológie ide v adaptácii o funkčné prispôsobenie sa zmeneným životným podmienkam. (Haškovcová, 2012) Z pohľadu Strieženca (1996), odborníka sociálnej práce, ide o sociálnu adaptáciu ako prispôsobenie sa pod vplyvom meniacich sa vonkajších podmienok, prispôsobenie sa jedinca zmeneným podmienkam alebo situáciám. V priebehu sociálnej aktivity sa rozlišujú rôzne etapy: preorientácie, tolerancie, akomodácie, asimilácie. Konečná fáza adaptácie v kontexte sociálnej aktivity je úplné vyrovnanie a včlenenie sa do nových podmienok a ich zvládnutie, ďalšou fázou môže byť čiastočné vyrovnanie a neposlednom rade ide o neprijatie nových podmienok. V prípade neprijatia a nezvládnutia adaptačného procesu hovoríme o maladaptácii. S adaptáciou úzko súvisí pojem adaptabilita, ktorá vyjadruje potenciál človeka, jeho schopnosť prispôbiť sa. Psychológovia precizujú v rámci adaptácie jednotlivé pojmy ako sú citová a senzorická adaptácia. (Raiskup a Strmeň, 2008) Životné straty môžu súvisieť aj so stratou zmyslu života. Senior sa môže dostať do tzv. existenciálnej frustrácie – bezzmyselnosti, ktorú bližšie uvádza Ondrušová (2011). Pre človeka, v našom prípade pre seniorov, je významné udržiavanie zdrojov zmyslu života. Ide o tri základné štrukturálne komponenty:

1. kognitívne – viažu sa k životným postojom
2. motivačné – obsahujú systém hodnôt a cieľov
3. afektívne – zahŕňajú pocity spokojnosti, naplnenia, šťastia, ktoré poskytujú človeku daný zdroj zmysluplnosti.

Všetky tri zložky sa navzájom prelínajú a dopĺňajú. Ak teda hovoríme o postojoch, vyjadrujeme tým hlboký vzťah človeka k určitým spoločenským situáciám. Poznanie postojov nám v tomto prípade umožňuje formulovať určité validné predpoklady o smere budúceho správania seniora (Šolcová, Paločková, 2011). Nemožno tvrdiť, že človek vo vyššom veku už nemá „na čom stavať“. V každom prípade sa hodnoty a ciele môžu meniť. Nejedná sa o statické komponenty. Frankl in Ondrušová (2011) v súvislosti so zmyslom prežívania života opisuje tri okruhy hodnôt tvorivé, zážitkové a postojové.

Môžeme konštatovať, že adaptácia seniorov na inštitucionálne prostredie je sprevádzaná často vyrovnávaním sa so životnými stratami ako úmrtie životného partnera alebo partnerky, nalomeného zdravia alebo strata zdravia, či výrazná životná zmena v bývaní (prechod z rodinného do rezidenčného prostredia). Nie je jednoduché sa prispôbiť zmenám a nie je súčasne jednoduché prijať všetky zmeny. Máme tým na mysli zvlášť tie situácie, kedy sa v krátkom časovom úseku udeje veľa zmien spojených so stratami.

Dôležitým aspektom v pomáhajúcej profesii pri výkone sociálnej práce so seniorami v inštitucionálnom prostredí má významné postavenie poradenstvo s orientáciou na prácu so zármutkom a smútkom.

2. SMÚTKOVÉ PORADENSTVO V SPEKTRE ETICKÝCH DELÉM

Smútok patrí do bežného života človeka. Môže byť výsledkom dlhodobej frustrácie, neúspechu v práci alebo v osobnom živote. Prichádza v období choroby, v sezóne jesene alebo prežívania straty. Odborníci z oblasti psychológie, medicíny i sociálnych vied venujú v poslednom období náležitú pozornosť na vysvetlenie smútkových pochodov, na jednotlivé etapy spracovania strát a hľadania nového zmyslu života. Smútok je častým sprievodným javom nástupu do zariadenia sociálnych služieb a súvisí s pocitom životnej prehry a rekapitulácie prežitého života.

Worden (2013) spája smútkové poradenstvo s odchodom blízkych osôb a uvádza, že všeobecným cieľom smútkového poradenstva je pomôcť pozostalým adaptovať sa na stratu milovanej osoby a pomôcť im prispôbiť sa novej realite bez neho, či bez nej. Špecifickými cieľmi, ktoré korešpondujú so štyrmi úlohami smútenia sú:

1. Pomôcť prijať realitu straty
2. Pomôcť klientovi pracovať s emocionálnou a behaviorálnou bolesťou
3. Pomôcť klientovi prekonať rozličné prekážky prispôsobovania sa po strate
4. Pomôcť klientovi nájsť spôsob ako vytvoriť väzbu so zosnulým tak, aby sa mohol znovuinvestovať do života

Myslíme si, že smútkové poradenstvo je možné využiť i pri pocite a prežívania straty čohokoľvek ako príklad uvádzame stratu končatiny v prípade amputácie, stratu majetku v prípade lúpeže, prírodnej katastrofy. Ďalej to môže byť strata atraktivity, krásy s postupujúcim vekom, straty možnosti komunikácie (samota a opustenosť) alebo aj straty ilúzií o sebe. Široké spektrum strát sa objavuje v priebehu života človeka. Pri ktorejkoľvek strate sa otvára priestor na smútenie. Smútenie si vyžaduje pomoc odborníka, ktorý sa ocitá v spleti etických dilem. Nájdenie odpovedí na otázok „*Kedy je vhodné začať so smútkovou intervenciou? Ako najlepšie môžeme pomôcť smútiacemu s vyrovnávaním sa so situáciou, v ktorej sa nachádza? Je lepšie ponúkať svoju pomoc alebo čakať na vyhľadanie pomoci, keď si ju vyžiada smútiaci?*“ Návod na to, čo je správne v danej chvíli nezodpovie žiaden odborník. Pomáhajúci profesionál má možnosť eklektického prístupu to znamená, že vyberá z množstva metód, foriem, prístupov a teórií ten najvhodnejší, ktorý je v danej chvíli ten najsprávnejší pre konkrétneho klienta. Môžeme hovoriť o poradenstve, pomoci a sprevádzaní, ktoré sa „šije na mieru“ klientovej situácie. Existujú všeobecné odporúčania, ktoré popisuje Špantenková (2013). Domnieva sa, že pozostalí potrebujú pomoc a podporu predovšetkým v nasledujúcich štyroch oblastiach:

1. v psychickej - potreba hovoriť o úmrtí, pomoc pri zvládaní reakcií smútiaceho a reakcií okolia,
2. v pragmatickej - pomoc pri vybavovaní úradných záležitostí, zaistenie pohrebu,
3. v informačnej - pomoc pri zisťovaní, kde sa nachádza telo zosnulého, či majú právo nahliadať do policajných spisov, alebo zdravotných dokumentácií,
4. v ekonomickej - pomoc v prípade, že sa rodina náhle ocitne v súvislosti s úmrtím v hmotnej núdzi.

Jednou z možností, ktoré môžu predstavovať veľmi efektívnu formu pomoci sú svojpomocné skupiny. Nie sú však riešením pre každého. Niektorým smútiacim vyhovuje skôr individuálny prístup.

3. PRINCÍPY SMÚTKOVÉHO PORADENSTVA A PRÁCA SOCIÁLNEHO PORADCU

Každá odborná pomoc, ktorá sa poskytuje, si vyžaduje nielen príslušné vzdelanie, určité skúsenosti, ale najmä ľudský prístup ku konkrétnemu človeku. Seniori prežívajú presťahovanie do inštitucionálnej starostlivosti ako zásadný krok vo svojom živote, pričom sa takej zmene často bránia. Nevyhnutnosť umiestnenia seniora je výsledkom zvažovania a hodnotenia životnej situácii celej rodiny. Predpokladáme, že vo väčšine prípadov dochádza k umiestneniu seniora po vyčerpaní všetkých vlastných fyzických, psychických síl a možností riešenia iným spôsobom.

Podľa Wordena (2013) má sociálny poradca pracovať so smútiacim podľa nasledovných princípov. Smútkové poradenstvo je prioritne zamerané na prácu s pozostalými. V súvislosti nášho príspevku upravujeme Wordenove princípy práce na aspekty práce so smútiacim klientom prežívajúcim straty v globálnom kontexte.

Princíp 1. Pomôcť smútiacemu seniorovi aktualizovať stratu

Prvou úlohou smútenia je úplné uvedomenie toho, že došlo k strate. Jeden z najlepších spôsobov je pomôcť smútiacim rozprávať o strate. Mnohí ľudia si tým potrebujú v mysli opakovane prejsť, kým nie sú schopní plne si uvedomiť, že sa to stalo. Dôležitosť hovorenia o strate rozoznal už Shakeaspere, ktorý prostredníctvom Macbetha varoval: „*Dajte žiaľu slová; zármutok, ktorý už nehovorí, opantá úbohé srdce a zlomí ho.*“ Z nášho pohľadu môže byť poradca citlivým poslucháčom a môže pokračovať v povzbudzovaní v hovorení o strate.

Princíp 2. Pomôcť smútiacemu seniorovi identifikovať a prežívať pocity

Mnohí klienti prichádzajú s tým, že chcú rýchlu úľavu od bolesti, chcú liek, ktorý by im pomohol utlmiť bolesť. Hlavnou náplňou poradcu je pomôcť im akceptovať bolesť a pracovať s ňou. Najviac problematické pre smútiacich seniorov sú pocity ako hnev, vina, úzkosť, bezmocnosť a osamelosť. Mnoho ľudí prežíva intenzívny hnev, ale nie vždy ho vnímajú ako namierený voči strate. Tento hnev je skutočný a musí niekam smerovať, takže ak nie je namierený voči strate blízkej osoby, môže byť presmerovaný na iných ľudí ako napríklad lekára, riaditeľa zariadenia sociálnych služieb, opatrovatelky alebo sociálneho pracovníka. Ak je hnev presunutý na niekoho iného, môže byť retrofektovaný, obrátený dovnútra a prežívaný ako depresia, vina alebo nízke sebavedomie. V extrémnych prípadoch môže hnev vyústiť do suicidálneho správania, či už myšlienok alebo konania. Kompetentný smútkový poradca pri zachovaní profesionálneho prístupu sa pýta na suicidálne myšlienky, ktoré nie vždy reprezentujú retrofektovaný hnev. Existuje množstvo dôvodov, ktoré môžu po strate spôsobovať pocity viny. Niektorí majú pocit viny za to, že neprežívajú to, čo pokladajú za vhodnú intenzitu smútku. Bez ohľadu na dôvod je väčšina z týchto pocitov iracionálna a sústreďuje sa okolo okolností straty. Sociálny pracovník v pozícii poradcu môže pomôcť rozhovorom, pretože iracionálna vina vedie k testovaniu reality. Osamotení seniori po premiestnení do zariadenia sociálnych služieb pociťujú úzkosť a strach. Veľká časť tejto úzkosti pochádza z pocitov bezmocnosti, z pocitu, že to sami nezvládnu a nedokážu. Je to regresívny zážitok, ktorý zvyčajne slabne časom a uvedomením, že hoci je to ťažké, zvládajú to. Úlohou poradcu je pomôcť im prostredníctvom kognitívneho reštruktúrovania rozpoznať spôsoby, akými boli schopní sami zvládať veci aj pred stratou a to pomáha zbaviť sa pocitov úzkosti a bezmocnosti a začínajú vidieť perspektívu. V živote seniora sú situácie, kedy poradca potrebuje podporiť smútok a plač. Zvyčajne ľudia odmietajú plakať pred priateľmi zo strachu, že ich zaťažia alebo sa boja, že prídu o priateľa a tak prežijú ďalšiu stratu. Niektorí potláčajú slzy v spoločnosti, aby sa vyhli kritike od iných, obávajú sa, že plač je nedôstojný alebo že privedie druhých do rozpakov. Plač osamote môže byť užitočný, ale nemusí byť tak účinný ako plač pri niekom kto poskytne aj podporu. *„Iba plač nestačí. Smútiaci potrebujú podporu, aby mohli identifikovať zmysel slz, a tento zmysel sa bude meniť.....s pokračujúcou smútkovou prácou“* (Worden, 2013, s. 89). Je dôležité aby sa poradca neuspokojil iba s vyjadrením silných emócií. Cieľom tejto úlohy je prežívanie afektu, nielen jeho vyjadrenie. V podstate tí, ktorí sú najviac emocionálne živí prvé mesiace po strate, budú pravdepodobne najviac expresívny aj o rok neskôr. Zámer je podstatný, smútok musí byť sprevádzaný vedomím toho, čo senior stratil. Hnev potrebuje byť správne a efektívne smerovaný, je potrebné

prehodnotiť a rozriešiť pocity viny, identifikovať a zvládnuť úzkosť. Bez tohto zámeru poradca nie je efektívny, bez ohľadu na evokované množstvo a úroveň pocitov.

Princíp 3. Podporovať život seniora v reálnom živote

Tento princíp v sebe obsahuje pomoc ľuďom adaptovať sa na stratu tým, že facilituje ich schopnosť robiť nezávislé rozhodnutia. Poradca môže používať prístup riešenia problému, ktorý sa pýta, akým problémom smútiaci čelí a ako môžu byť vyriešené? Niektorí ľudia majú lepšie rozvinuté zručnosti riešenia problémov ako iní. Poradca môže pomôcť naučiť sa efektívne zručnosti riešenia a zvládania problémov.

Princíp 4. Pomôcť nájsť zmysel straty

Jedným z cieľom smútkového poradenstva je pomôcť klientovi nájsť nový zmysel života. Sociálni pracovníci za použitia rôznych metód práce so seniormi, môžu postupne dospieť k nadefinovaniu nového zmyslu života.

Princíp 5. Facilitácia emočného premiestnenia straty

Facilitáciou emočného premiestnenia môže poradca pomôcť smútiacemu nájsť milované miesto v živote. Miesto, ktoré umožní seniorovi pohnúť sa v živote ďalej a vytvárať nové vzťahy. Jeden zo spôsobov, ako postupne odvieť negatívnu emocionálnu energiu, je spomínanie. Niektorí ľudia nepotrebujú povzbudenie, ale je mnoho takých, ktorí áno a to platí najmä v prípade straty partnera. Niektorí ľudia nechcú vstupovať do nových vzťahov, pretože sú presvedčení, že to zneuctí pamiatku zosnulého partnera. Iní váhajú, pretože cítia, že nikto nemôže nahradiť miesto po tom, koho stratili. Poradca môže pomôcť seniorovi uvedomiť si, že hoci zosnulý nemôže byť nikým nahradený, je to v poriadku zaplniť prázdno novým vzťahom.

Princíp 6. Dostatok času na zármutok

Zármutok potrebuje svoj čas, vzhľadom na to, že sa jedná o postupný proces prispôsobovania sa svetu. Prekážkou môžu byť členovia rodiny, ktorí sa nevedia dočkať toho, kedy prejdú cez stratu a jej bolesť a vrátia sa späť do normálnej rutiny. Neuvedomujú si, že vysporiadanie sa so stratou a so všetkými jej následkami určitý čas trvá. V smútkovom poradenstve poradca môže pomôcť rodine metódou vysvetľovania.

Princíp 7. Vysvetliť „normálne“ správanie

Siedmym princípom je porozumenie a vysvetlenie ako prebieha bežný

zármutok. Po významnej strate má mnoho ľudí pocit, že sa zbláznila. Môže sa zvyrazňovať tým, že sú často roztržití a zažívajú veci, ktoré normálne nie sú ich súčasťou života. Ak má poradca jasnú predstavu o tom, čo je normálny zármutok, môže smútiaceho uistiť, že to čo prežíva je normálne. Veľmi zriedkavo sa stáva, že sa smútiaci dekompenzuje v dôsledku straty do psychózy. K takejto situácii môže dôjsť u ľudí, ktorí už majú za sebou psychotickú epizódu a u ľudí s diagnózou hraničnej poruchy osobnosti.

Princíp 8. Počítat' s individuálnymi odlišnosťami

Existuje široké spektrum reakcií na zármutok. Tak ako je dôležité neočakávať od zomierajúcich, aby zomierali podobne, je dôležité neočakávať, že všetci smútiaci budú smútiť rovnako. Zármutok je fenomén s interpersonálnou variabilitou, sú tu veľké individuálne odlišnosti v intenzite afektívnych reakcií, v stupni obmedzenia a fungovania a v dĺžke času, v ktorom človek prežíva bolestný vplyv straty. Pre poradcu je výzvou každý senior so svojou stratou, s ktorým má pracovať. Nie je možné generalizovať ani postupy práce so smútkom podľa odbornej literatúry. Za potrebné považujeme zdôrazniť individuálny prístup s aktívnym počúvaním a otvoreným srdcom.

Princíp 9. Preskúmanie obrany a štýlu zvládania

Deviaty princíp sa týka pomoci klientom pri skúmaní ich obrán a štýlov zvládania, pretože významná strata ich zvyrazní. Najjednoduchšie je to v období, keď je medzi klientom a poradcom dostatočná dôvera. Klienti sú vtedy viac ochotní diskutovať o svojom správaní. Niektoré obrany a štýly zvládania obsahujú kompetentné správanie, iné nie. Ako príklad chceme uviesť seniora človeka, ktorý sa vysporiadava so stratou prostredníctvom nadmerného užívania alkoholu či drog, sa pravdepodobne nevysporiada so stratou efektívne. Výrazné užívanie drog a alkoholu môžu zármutok a depresiu zintenzívniť a narušiť proces smútenia. Vznik prípadnej závislosti môže spustiť celú kaskádu sociálnych a zdravotných komplikácií, ktoré môžu viesť až k tragickým následkom. Podľa Šavrnochovej (2013) sú v takomto prípade seniori vysokorizikoví pre možnosť samovraždy, vznik depresie, porúch správania alebo izoláciu. V prípade, že nastane takýto problém alebo podozrenie naň, poradca by mal konať s cieľom liečby klienta.

Princíp 10. Identifikovať patológiu a odporučiť k odborníkovi

Desiatym a zároveň posledným princípom je identifikovať tých, ktorí majú vážne ťažkosti a vedieť, kedy ich k niekomu odporučiť. Sociálny pracovník ako odborný smútkový poradca, môže identifikovať prítomnosť patológie, ktorú strata spustila. Profesionálne správnym prístupom by mal klienta k odborníkovi.

Niektoré z problémov môžu vyžadovať špeciálne intervencie, pretože tieto ťažkosti vyžadujú špeciálne techniky, intervencie a porozumenie psychodynamiky, rovnako ako narábanie s nimi nie je v kompetencii smútkového poradcu. Za dôležité uvádzame, poznanie hraníc smútkového poradenstva na úrovni sociálnej. Smútkovú terapiu riešia psychoterapeuti z oblasti psychológie.

Uvedenými princípmi chceme zdôrazniť náročnosť povolania sociálneho pracovníka v úlohe smútkového poradcu. Náročnosť spočíva nielen v jednotlivých technikách a prístupoch, ale najmä v odhodlaní pomáhať druhému človeku v zraniteľnom veku. Sociálny pracovník rieši dilemy a výzvy v oblasti smútkového poradenstva a rovnako aj sám spracováva straty a zármutky svojich klientov.

ZÁVER

Pomoc pozostalým je veľmi ťažká z hľadiska psychickej náročnosti a súčasne kladie na poradcu mimoriadne nároky. Ak chce sociálny pracovník – poradca pomáhať seniorom prežívajúcim straty, musí najprv pochopiť, čo smútiaci prežívajú. Čím lepšie dokáže porozumieť, tým lepšie bude pripravený poskytnúť pomoc a podporu.

Literatúra

- [1] HAŠKOVCOVÁ, H. 2012. *Sociální gerontologie aneb Seniori mezi námi*. Galén : Praha, 2012. 194 s. ISBN 978-80-7262-900-8.
- [2] ONDREJKOVIČ, P. 1998. *Úvod do sociológie výchovy*. Veda : Bratislava, 1998. 388 s. ISBN 80-224-0579-5.
- [3] RAISKUP, J. CH, STRMEŇ, L. 2008. *Výkladový slovník odborných výrazov používaných v psychológii*. Bratislava : IRIS, 2008. 320 s. ISBN 978-80-88778-69-7.
- [4] ŠAVRNOCHOVÁ, M. 2013. *Edukácia seniorov v oblasti prevencie závislosti od alkoholu*. In Zborník príspevkov z X. celoslovenskej konferencie sestier pracujúcich v zariadeniach sociálnych služieb s medzinárodnou účasťou. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2013. 366 s. ISBN 978-8089542-30-7. s. 238-247.
- [5] ŠOLCOVÁ, J. – PALOČKOVÁ, A. 2011. *Komparatívny prieskum postojov študentov Katolíckej univerzity k chudobe*. In: ŽILOVÁ, A – NOVOTNÁ, A. *Rizikové súvislosti chudoby v súčasnej slovenskej spoločnosti*. Zborník príspevkov. 2011. s. 126- 136. ISBN 978-80-8084-751-7.
- [6] ŠPATENKOVÁ, N. 2013. *Poradenstvo pro pozůstalé*. Praha: Grada, 2013.

224 s. ISBN 978-80-247-3736-2.

- [7] ŘÍČAN, P. 2004. *Cesta životem*. Praha : Portál, 2004. 390 s. ISBN 978-80-7367-124-7.
- [8] VÁGNEROVÁ, M. 2007 *Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří*. Praha : Karolinum, 2007. 461 s. ISBN 978-80.24613-18-5.
- [9] SOVÁK, M. 1980. *Nárys speciální pedagogiky*. Praha : SPN, 1980. 234 s. ISBN 14-628-80.
- [10] WORDEN W, J. 2013. *Smútkové poradenstvo a smútková terapia*, Trenčín : F, 2013. 287 s. ISBN 978-80-88952-73-2.

PhDr. Miroslava Tokovská, PhD.

Univerzita Mateja Bela

Pedagogická fakulta

Katedra sociálnej práce

Ružová 13

974 11 Banská Bystrica

E-mail: miroslava.tokovska@umb.sk

XVI.

ZMENA OSOBNOSTI AKO JEDEN Z ROZHODUJÚCICH FAKTOROV ÚSPEŠNEJ ABSTINENCIE OD ALKOHOLU

**The change of personality as one of the determining factors
of the successful alcohol abstinence**

MICHAELA ŠAVRNOCHOVÁ

Abstrakt

Chcieť zmeniť seba a svoj životný štýl je jeden zo zásadných predpokladov úspešnej abstinencie od alkoholu. Dlhodobý proces motivácie a postupne začínajúca premena osobnosti závislého, jeho hodnotového rebríčka, postojov, názorov a správania sa začína už na liečbe. Samotná liečba však býva len začiatkom zmeny a uzdravovania sa z choroby závislosti od alkoholu a sama o sebe nie je zárukou dlhodobej abstinencie. Dáva však príležitosť závislému vidieť a identifikovať svoje problémy s triezvou hlavou a začať sa učiť, ako im po liečbe predchádzať a ako ich riešiť.

Kľúčové slová

Závislosť od alkoholu, abstinencia, zmena

Abstract

The will to change oneself and his lifestyle is one of the fundamental preconditions of successful alcohol abstinence. The longtime motivation process and starting change of the personality of addicted, his value ranking, his attitude, opinions and behavior begins already during the treatment. The treatment itself is usually just the beginning of the change and recovering of alcohol addiction and it is not the guarantee of the longtime abstinence. However, it gives the addicted a possibility to see and identify his problems with the sober head and to start learning how to avoid them and to solve them after the treatment.

Keywords

Alcohol addiction, abstinence, change

ÚVOD

Odborníci z oblasti liečby a doliečovania závislosti od alkoholu zdôrazňujú, že hoci je liečba orientovaná na abstinenciu, samotná abstinencia nie je v popredí procesu definovaná ako cieľ. Kudrle (2003) medzi ciele liečby okrem zastavenia užívania drogy zaraďuje aj:

- odpútanie sa od prostredia, ktoré umožňovalo žiť závislým spôsobom života,
- pohľad späť na uplynulé životné udalosti,
- konfrontáciu s tým, čo závislého poškodzovalo,
- konfrontáciu s tým, čo závislý pokazil a komu ublížil,
- pochopenie a prijatie zodpovednosti za svoj život,
- znovuoobjavovanie pocitov a emócií a učenie sa ich adekvátnemu vyjadrovaniu a vlastných pocitov (namiesto projekcie),
- hľadanie zmyslu života a životných hodnôt,
- hľadanie vzťahu k nejakému vyššiemu princípu a ideálu,
- hľadanie nástrojov k uskutočňovaniu zmien a ich udržanie v bežnom živote,
- upevňovanie hodnôt, ktoré závislý získava v priebehu abstinencie.

Samotnú abstinenciu tak môžeme považovať skôr za prostriedok, cestu, resp. podmienku k realizácii ďalších cieľov abstinujúceho závislého. Neznamená to však, že abstinencia predstavuje určité časové obdobie, po skončení ktorého sa závislý vracia k pôvodnému spôsobu života.

Závislosť od alkoholu je choroba, ktorá sa nedá vyliečiť, dá sa však stabilizovať, pričom jej stabilizácia znamená trvalú abstinenciu (Skála, 1988). Abstinujúci závislý od alkoholu a laický terapeut Mariani (2009, s. 7) tvrdí, že *„abstinencia abstinujúceho alkoholika je a aj musí byť trvalá a totálna, pretože každé jej prerušenie, porušenie, teda vypitie si, nesie v sebe riziko, že sa u jedinca spustia mechanizmy nezdržanlivosti a začne piť a správať sa tak, ako vtedy, keď pil pred liečením, so všetkými dôsledkami“*.

Zmena znamená viditeľný pokrok v správaní klienta (Kapustová, 2009). Uzdravovanie túto zmenu prekračuje a zároveň ju posilňuje. V kontexte úzdravy a zmeny osobnosti človeka je tak abstinenciu potrebné vnímať ako stav, ktorý by mal byť trvalý, dôsledný a úplný. Keďže samotná závislosť od alkoholu sa nerozvinie za týždeň, ani za dva mesiace, aj zmena, akou je abstinencia, si vyžaduje podstatne viac času, ako trvá ústavná protialkoholická liečba. Zmenu osobnosti závislého je nutné dosiahnuť abstinenciou a tú nie je možné dosiahnuť bez zmeny pohľadu na seba.

1. MOTIVÁCIA AKO STAV PRIPRAVENOSTI K ZMENE

Na začiatku závislosti absentuje potreba zmeniť problémové správanie, nakoľko samotnú závislosť vnímame ako proces zmeny spočiatku pozitívne podmienený istými výhodami, ktoré ponúka jedincovi alkohol. Výsledkom tohto procesu však býva chronické ochorenie, ktoré sa okrem nutkavej túžby po alkohole prejavuje aj stratou kontroly nad svojím správaním a pokračovaním v tomto spôsobe života aj napriek dramatickým zmenám a nárastu problémov v živote jedinca. Na konci procesu už nie je závislý schopný zmeniť svoje správanie bez pomoci iných a bez akejkoľvek motivácie zmeniť svoj doterajší spôsob života.

Motivácia ako stav pripravenosti k zmene alebo túžba zmeniť samého seba sa dá ovplyvňovať. Psychológovia Prochaska a DiClemente (In Miller, Rollnick, 2003) v kontexte danej problematiky skonštruovali model procesu zmeny zahŕňajúci fázy platné nielen pre zmenu v priebehu liečby závislého, ale rovnako i pre osobnú zmenu nevyhnutnú k udržaniu cieľa liečby závislosti. V rámci tohto modelu je motivácia chápaná ako aktuálny vnútorný stav jedinca alebo jeho pripravenosť k zmene, pričom je ovplyvnená vonkajšími faktormi. Model procesu zmeny zahŕňa nasledovné fázy:

1. prekontemplácia,
2. kontemplácia,
3. rozhodovanie,
4. akcia,
5. udržovanie.

V prvej fáze sa nachádzajú jedinci, ktorí užívanie alkoholu nevnímajú ako problém, cítia sa dobre a akákoľvek zmena správania sa im zdá zbytočná.

V druhej fáze začínajú závislí rozmýšľať o ziskoch a stratách z pitia a začínajú si uvedomovať súvislosti medzi pitím a narastajúcimi problémami.

V tretej fáze problémy narastajú, negatíva z pitia sú ďaleko výraznejšie ako dovtedy prevládajúce pozitíva a závislí začínajú reálne uvažovať o tom, že svoju situáciu musia zmeniť.

V štvrtej fáze realizujú svoje rozhodnutie situáciu zmeniť nástupom na ambulantnú alebo ústavnú liečbu.

Piata fáza predstavuje život po liečbe, bez alkoholu, návrat do normálneho triezveho života a zároveň úsilie v takomto spôsobe života zotrvať. Súčasťou je aj uvažovanie a akceptácia možného relapsu – návratu do predchádzajúceho štádia. Práve v tomto momente odborníci zdôrazňujú význam vybraných faktorov upevňujúcich zmenu a rozhodnutie jedinca abstínovať, ktorým sa budeme v našom príspevku venovať neskôr.

2. ABSTINENCIA ALEBO NEPITIE?

Keď si položíme túto otázku, pre väčšinu ľudí predstavujú tieto pojmy jedno a to isté. Nie je to celkom tak, hoci ľudia, ktorí nemajú problém s alkoholom, v tom veľký rozdiel nevidia.

Existujú závislí, ktorí už dlhé roky úspešne abstinujú, ale sú aj takí, ktorí síce prestali piť, ale ich život napriek tomu akoby stratil zmysel a oni okrem faktu, že žijú s „čistou“ hlavou, nepocitujú žiadnu úľavu a radosť. Akoby im nový, triezvy život nedával nič, naopak, skôr bral. Neustále sa zaoberajú myšlienkami, že si už nebudú môcť dať nikdy pivo, ani iný prípitok a sami seba trýznia otázkami typu: *„Načo to bolo všetko dobré? Našiel som si prácu, manželka sa ku mne vrátila, posplácal som všetky dlhy, ale aj tak nie som šťastný...“* Napriek nepitiu ich takýto život nebaví a ničím nenapĺňa, sú nahnevaní na všetkých okolo seba, uvádzajú sa do sebaľútosti, krivdy a mnohí z nich recidivujú. V čom je ten rozdiel, že niektorí vedia nachádzať v novom, triezvom živote bez alkoholu optimizmus, silu a energiu? Že vedia vnímať naplno krásu každého dňa, maličkostí a vecí, ktoré druhí ľudia nevnímajú? Na liečení sa často hovorí o zmene myslenia, správania, o každodennej práci na sebe a o zmene životného štýlu. Kým však závislý človek nezačne fungovať v reálnom živote bez alkoholu, slová ako „zmena myslenia“, „zmena správania“, „zmena hodnotového rebríčka“ mu veľa nehovoria a sám si to v priebehu liečby nevie ani celkom dobre predstaviť. Závislí dostávajú už počas liečby prvé lekcie zo sebaopoznávania a sebadisciplíny. Na týchto základoch môžu potom stavať a budovať svoju abstinenciu. Nestačí však iba teoreticky vedieť „ako na to“, je potrebné, z nášho pohľadu nevyhnutné začať dôsledne a trpezlivo na sebe pracovať.

Mariani (2004) spája abstinenciu s duševným zdravím a návratom k normálnej, pôvodnej osobnosti. Abstinencia je teda procesom, ktorý sa začína už na liečení a zahŕňa v sebe napríklad:

- opätovné získanie schopnosti správneho sebahodnotenia,
- subjektívne uspokojenie, sebadôveru, pocity úspešnosti,
- návrat k vlastnej identite,
- autonómiu, nezávislosť a slobodu,
- schopnosť sebarealizácie,
- integráciu osobnosti,
- rezistenciu voči stresu a naopak toleranciu k úzkosti,
- primerané vnímanie a chápanie reality (schopnosť konvenčného nazerania a myslenia rovnakého alebo porovnateľného so skúsenosťami iných),
- sociálnu adaptáciu.

Živný (2007) uvádza konkrétne témy životných príbehov abstinujúcich závislých a čiastočné charakteristiky, ktoré súvisia s procesom zmeny:

- bod obratu charakterizovaný rozhodnutím liečiť sa a prijať liečbu bez výhrad,
- vnášať poriadok do chaosu, vytvoriť si štruktúrovaný režim,
- prijať pravidlá a definovať svoje hranice,
- plánovanie aktivít,
- dôslednosť, postupnosť a trpezlivosť,
- objavenie radosti zo života,
- budovanie kvalitných vzťahov s blízkymi ľuďmi,
- zamestnanie a ďalšie vzdelávanie,
- perspektívy a nádej,
- objavenie (a hľadanie) zmyslu života...

Nepitie znamená iba vylúčenie alkoholu zo života závislého bez priznania si svojich chýb. V praxi to nie je vôbec ľahké, priznať zlyhanie vyžaduje veľa odvahy a najmä pokory. S pokorou môže závislý človek naprávať aj to, čo počas pijanskej kariéry pokazil. Rozhodnutiu abstinovať musí zodpovedať aj zámer zmeniť niečo v sebe.

Výsledkom by mala byť potom zrelá abstinencia – stav, keď závislý už nepotrebuje piť a jeho NEMÔŽEM piť (alebo MUSÍM abstinovať) sa zmení na NECHCEM piť (alebo CHCEM abstinovať).

3. FAKTORY PÔSOBIACE NA ÚSPEŠNOSŤ ABSTINENCIE

Udržiavanie abstinencie u závislých ovplyvňuje množstvo rôznorodých faktorov. Martinove a kol. (2011) medzi nepriaznivé faktory na ceste k úspešnej abstinencii zaraďujú:

1. osobnostné faktory (nízke sebavedomie, precitlivenosť, neschopnosť prejavovať city, príp. sklony k rizikovému správaniu),
2. účinok alkoholu (citová labilita, náladovosť, vzťahovačnosť, zvýšená sebaľútosť, manipulácia s členmi rodiny, priateľmi, zameriavanie svojej pozornosti len na uspokojovanie vlastných potrieb).

Na doliečovaní závislých od alkoholu však pôsobí viacero faktorov, ktoré majú naopak priaznivý vplyv na ich správanie a zároveň formovanie proabstinenčného postoja.

Stanislav a Martinove (2009) ich rozdeľujú na:

1. mimoterapeutické faktory
  - a) sociálne (úprava a stabilizácia rodinných vzťahov vrátane aktívnej

podpory abstinencie závislého zo strany jednotlivých členov rodiny, tvorba nových medziľudských vzťahov, obnova pôvodných vzťahov z obdobia pred pijanskou kariérou, noví priatelia, zamestnanie),

b) psychologické (zmeny v prežívaní, v postoji v zmysle prijatia a stotožnenia sa s rolou abstinujúceho od alkoholu, zmeny v myslení, sebahodnotenie),

c) biologické (fyzický a psychický stav jedinca),

2. terapeutické faktory

a) medikamentózna liečba,

b) skupinová psychoterapia a psychoterapeutická komunita,

c) účasť na socioterapeutických kluboch.

Z hľadiska dosiahnutia úspešnej abstinencie (a jej trvalého upevňovania) prostredníctvom zmeny osobnosti považujeme zo skupiny mimoterapeutických faktorov za najvýznamnejšie faktory psychologické a sociálne.

5. PSYCHOLOGICKÉ FAKTORY

Zmeny v prežívaní

Schopnosť uvedomovať si tieto zmeny sa začína už počas obdobia liečby alebo tesne po jej skončení. Je dôležité, aby sa závislí naučili identifikovať a konkrétne pomenovať emócie, pretože v začiatkoch ich abstinencie sa často dostavuje citové prázdno alebo labilita v prežívaní a závislí mávajú depresie, trpia kolísaním nálad, pocitmi sebaľútosti a nespavosťou. Mnohí abstinujúci nepocitujú radosť z abstinencie, tá prichádza neskôr, naopak, ako sme uviedli vyššie, triezvosť vnímajú ako bremeno, ktoré im znemožňuje nielen opätovne zaradiť sa do spoločnosti, ale predovšetkým nájsť vnútorný pokoj.

Zmeny v myslení

Myslenie závislých bolo dlhodobo zamerané výlučne na alkohol, často posilňované obrannými mechanizmami (vytesnením, popretím, presunutím, racionalizáciou, projekciou, príp. reaktívnou formáciou) a vytváraním predsudkov voči „nepijúcim“. Zmeny v myslení si vyžaduje zbaviť sa pocitov jedinečnosti, sebaľútosti a prevziať zodpovednosť za svoje správanie a za seba. Abstinujúci závislí by sa mali naučiť brať ako dar to, že sa konečne môže zodpovedne postaviť k svojmu životu a neklamať svoje okolie a samého seba.

Zmena postoja

Zmena postoja sa odráža vo viacerých rovinách:

- vo vzťahu k alkoholu, v zmysle nemať z neho strach, ale naučiť sa ho rešpektovať,
- vo vzťahu k sebe a okoliu,

- voči liečeniu, t.j. nezatajovať liečbu a nehanbiť sa za ňu, i keď paradoxne stále v povedomí ľudí prevláda názor, že nie je hanbou piť, ale hanbou je ísť liečiť sa. Je veľmi dôležité, aby si abstinujúci závislí ešte na liečbe získavali náhľad na svoju chorobu, ktorý im do budúcnosti uľahčí prijať ich diagnózu a stotožniť sa s ňou.

Na význam zmeny postoja vo vzťahu k sebe a svojej diagnóze z hľadiska úspešnej abstinencie chceme poukázať aj vo výskume, ktorý v rokoch 2006 – 2008 realizovali terapeuti v Apolinárii v Českej republike (Csémy, Pecinovská, Heller, 2012). Hlavným cieľom výskumu bolo vyhodnotiť výsledky ústavnej liečby žien závislých od alkoholu v Apolinárskom liečebnom programe s odstupom 12 mesiacov a 3 rokov a analyzovať faktory úspechu na základe výpovedí abstinujúcich žien. Z metodologického hľadiska terapeuti využili analýzu lekárskeho dokumentu a dotazník, ktorý zisťoval súčasný stav abstinujúcich pacientiek a zároveň hodnotil vybrané aspekty liečby, ktorú absolvovali. Výskumu sa zúčastnilo celkovo 150 abstinujúcich žien, z toho 76 liečených v roku 2008 a 74 liečených v roku 2006, pričom ich priemerný vek bol 40,4 rokov. Vyhodnotenie účinnosti Apolinárskeho liečebného programu poukázalo na veľmi dobrý výsledok v zmysle trvalej abstinencie, pričom výsledky výskumu boli po jednom roku a po troch rokoch prakticky rovnaké. Pri subjektívnom posudzovaní závažnosti problému s alkoholom počas liečby a v období vyhodnocovania dotazníkov abstinujúce pacientky reflektovali obrovský posun pozitívnym smerom. Obsahová analýza jednotlivých výpovedí preukázala, že až 88% respondentiek nepripúšťa možnosť tzv. kontrolovaného pitia (v súčasnosti považovaného za alternatívny cieľ liečby alkoholovej závislosti), pričom za najvýznamnejšie faktory pri riešení svojho problému s alkoholom považujú:

- psychoterapiu a ďalšie špecifické prvky liečby,
- posilnenie sebavedomia a zlepšenie duševného stavu,
- prijatie diagnózy závislosti od alkoholu a vnútorné stotožnenie sa s abstinenciou (resp. prijatie hlavnej ideológie a cieľa Apolinárskeho liečebného programu – trvalej abstinencie).

Zmena hodnôt

Zmena hodnôt má pomôcť abstinujúcim závislým uvedomiť si, akú hodnotu má pre nich samotná abstinencia a čo im môže v budúcnosti ponúknuť. Abstinencia = zdravie a preto je nevyhnutné posunúť ju na prvú priečku hodnotového rebríčka a naopak po skončení liečby sa vyvarovať tzv. pseudohodnotám (udržiavanie vzťahov s ľuďmi z pijanského obdobia, držanie alkoholu doma pre návštevy...).

6. SOCIÁLNE FAKTORY

Úpravu a stabilizáciu rodinných pomerov, aktívnu podporu abstinencie závislého zo strany jednotlivých členov rodiny považujeme zo skupiny mimoterapeutických za ďalší významný faktor nápomocný v komplexnom procese zmeny osobnosti jedinca závislého od alkoholu. „*Začínajúci abstinent by nemal byť v abstinencii sám*“ (Kredátus, 1999, s. 49) a paradoxne tak, ako alkohol rodinu deštruuje, tak abstinencia jedného z jej členov môže smerovať k opätovnému spojeniu rodinných príslušníkov a k vyzdraveniu rodiny ako celku. Preto sme toho názoru, že pokiaľ najbližší príbuzní aktívne participujú na liečbe (formou účasti na manželskej/rodinnej terapii) a doliečovaní (správanie posilňujúce abstinenciu) závislého člena, rodina sa môže stať najlepším odborníkom na upevňovanie proabstinenčných prvkov správania abstinujúceho závislého člena.

V kontexte danej problematiky môžeme teda aktívnu podporu abstinencie závislého zo strany blízkych označiť ako určitú formu socioterapie. Cieľom socioterapie je vo všeobecnosti okrem sociálnej úzdravy a opätovnej integrácie chorého jedinca do spoločnosti aj udržanie a opätovné vytvorenie primeraného sociálneho správania, posilnenie a udržanie záujmu jedinca o reálny život a zvyšovanie kvality života a reintegrácia jedinca do spoločnosti (Kapustová, 2008). Keď hovoríme o socioterapii v prirodzenom prostredí abstinujúceho závislého, jej cieľom nie je kontrola a vedenie abstinujúceho v jeho abstinencii, ale naopak spolupráca zdôrazňujúca rovnoprávnosť a vlastnú aktivitu závislého, pričom je vykonávaná v jeho záujme a v jeho prospech. Podstatou takto nami chápanej socioterapie v prirodzenom prostredí je využitie prirodzenej pomoci, ktorá prichádza z najbližšieho sociálneho prostredia závislého, a týmto prostredím je jeho rodina. Hlavným cieľom socioterapie je potom z hľadiska našich predchádzajúcich tvrdení:

- minimalizovať u abstinujúceho závislého jedinca také správanie, ktoré môže akýmkoľvek spôsobom ohroziť jeho začínajúcu abstinenciu
- a súčasne posilňovať také prvky prostredia rodiny a jej správania sa vo vzťahu k abstinujúcemu závislému, ktoré pôsobia pozitívne a proabstinenčne.

Zmena, ktorou závislí v abstinencii prechádzajú, sa tak nedotýka len ich myslenia, ale aj správania a zahŕňa zmeny v nasledovných oblastiach:

Režim dňa

Zmena správania v zmysle vytvárania a dodržiavania zmysluplného režimu dňa je ďalšou z mnohých zmien potrebných na dosiahnutie úspešnej abstinencie. Abstinujúci môžu nadviazať v domácom prostredí na určitý režim dňa, ktorý vychádza z režimovej liečby alkoholovej závislosti. Tento režim si počas liečby

osvojili a môže byť nápomocný najmä v prvých dňoch a týždňoch abstinencie pri organizovaní denných povinností.

Pravidelná účasť na socioterapeutických kluboch a terénnych terapiách

Práve prvý rok abstinencie po ukončení liečby označujú viacerí odborníci za rozhodujúci v zmysle upevňovania abstinencie. Význam účasti na socioterapeutických kluboch a terénnych terapiách spočíva v tom, že abstinujúci závislí sa po liečbe vracajú do prostredia, ktoré má spravidla veľmi tolerantné postoje k pitiu. Preto systematické upevňovanie zodpovedajúcich nových sociálnych a kultúrnych vzorcov správania, spolu s prijatím roly abstinenta býva najhlavnejším poslaním socioterapeutického klubu (Pavelová, 2004).

Samotné aktivity realizované na kluboch pomáhajú:

- zmiernovať a odstraňovať pocity izolácie abstinujúcich,
- zvyšovať pocity kompetencie a sebaúcty,
- zvyšovať zodpovednosť za vlastné správanie,
- a zároveň môžu mať učebno – výchovný charakter.

Klub uľahčuje abstinujúcim závislým začleňovanie sa do spoločnosti a poskytuje im priestor na zverejňovanie vlastných skúseností bez strachu z odsúdenia alebo zosmiešňovania svojej osoby. Klubové stretnutia tak predstavujú miesto na sebauplatnenie, sebareflexiu či sebanápravu, vedú svojich členov k novému spôsobu triezveho života, ktorým sa odkláňajú od závislého a rizikového správania, poskytujú priestor na zosobnenie sa s predkladanou skúsenosťou niektorého iného člena klubu.

Terénnu terapiu vnímame ako vynikajúci doplnok socioterapeutických klubov, kde ale na rozdiel od klubových stretnutí sú abstinujúci závislí spolu s rodinami a terapeutmi v neustálom, často dvojtyždňovom kontakte v prírode a majú dostatok času a priestoru intenzívne prežívať svoje pocity a rozprávať o nich. Počas pobytu majú okrem abstinujúcich aj ich rodiny možnosť získať viac informácií o závislosti, naučiť sa, ako pomáhať svojmu abstinujúcemu členovi pri abstinovaní, pri riešení problémov, ktoré abstinencia môže priniesť, ako rozpoznať hroziacu recidívu a kde hľadať pomoc v prípade, že k recidíve došlo tak, ako sme uviedli vyššie.

Prevenia recidívy prostredníctvom identifikovania záťažových situácií

Veľmi špecifickým rizikom v živote abstinujúcich závislých sú nepochybne záťažové situácie. Záťažové situácie predstavujú pre začínajúcich abstinentov vysoké riziko, pretože pri nich potrebujú zmobilizovať všetky svoje psychické sily a siahnuť až na dno psychických rezerv. Logicky dochádza k oslabeniu organizmu a k poklesu psychickej energie, ktorá je nevyhnutná k abstinencii. Prvý rok abstinencie majú abstinujúci dostatok energie na to, aby zvládali množstvo problémov, ktoré musia riešiť. Po určitom čase však môžu vo svojom

snažení poľaviť, začnú sa cítiť dostatočne silní, zdraví a hrozba recidívy začne subjektívne miznúť. Prestávajú byť opatrní a pri výskyte závažnejšieho problému (zdravotné problémy, zvýšená pracovná záťaž, stres) môže dôjsť k recidíve. Okrem neprimeraných úloh a požiadaviek (napr. vytýčenie si príliš náročných úloh pre začínajúceho abstinenta), problémových, stresových situácií (bežné situácie, s ktorými sa abstinujúci stretávajú v dennom živote a ktoré by pred liečbou riešili užitím alkoholu) a životných kríz (napr. smrť blízkeho) však môže recidívu vyvolať aj ochorenie abstinujúceho, čo môže mať tieto nepriame dôsledky:

- prerušenie priebežného dodržiavania preventívneho programu,
- neúčast' na socioterapeutických kluboch,
- nemožnosť športovať,
- nečinnosť a následná nuda,
- pocit osamelosti.

ZÁVER

Na záver si dovoľíme citovať Bútoru (2004, s. 27) , ktorý tvrdí, že: „*Cesta od alkoholu k uzdraveniu býva hrboľatá a dlhá, zato však človek, ktorý uzná svoje chybné kroky a poctivo sa usiluje o nápravu, môže v sebe objaviť obohacujúce hodnoty*“. Tí, ktorí naplno abstinujú, hovoria o láske k abstinencii. Prežívajú ju naplno a s láskou k životu. Ved' tí, ktorí sa smejú a pijú, nevedia, že prichádzajú o to najdôležitejšie: slobodu, sebaúctu, zodpovednosť a triezvy život.

Literatúra

- [1] BÚTORA, M. 2004. *Bez pokory nemôže nastať ozajstná zmena*. In Čistý deň : Štvrťročník pre všetkých, ktorí chcú žiť bez návykových látok.... ISSN 1336-4243, 2004, roč. 2, č. 1, s. 26-27.
- [2] CSÉMY, L. – PECINOVSKÁ, O. – HELLER, J. 2012. *Komplexní program léčby závislosti na alkoholu u žen v Apolinári: analýza výsledků léčby po 12 měsících a třech letech*. In Alkoholizmus a drogové závislosti : Protialkoholický obzor. ISSN 0862-0350, 2012, roč. 47, č. 4, s. 195-204.
- [3] KAPUSTOVÁ, K. 2008. *Socioterapia. Kde všade je prítomná a užitočná?* In Čistý deň : Štvrťročník pre všetkých, ktorí chcú žiť bez návykových látok.... ISSN 1336-4243, 2008, roč. 6, č. 3, s. 3-5.
- [4] KAPUSTOVÁ, K. 2009. *Zmena? Úzdrava? Abstinencia?* In Čistý deň : Štvrťročník pre všetkých, ktorí chcú žiť bez návykových látok.... ISSN 1336-4243, 2009, roč. 7, č. 3-4, s. 8-9.
- [5] KREDÁTUS, J. 1999. *Nevstupuj do začarovaného kruhu drogy*. Prešov : Cuper, 1999. 63 s. ISBN 80-88890-08-X.

- [6] KUDRLE, S. 2003. *Bio-psycho-sociálně-spirituální model závislosti jako východisko k primární, sekundární a terciální prevenci*. In KALINA, K. a kol. *Drogy a drogové závislosti 1 : Mezioborový přístup*. Praha : Úřad vlády České republiky, 2003. ISBN 80-86734-05-6. s. 145-149.
- [7] MARIANI, J. 2004. *Proces hľadania a zmien*. In Čistý deň : Štvrťročník pre všetkých, ktorí chcú žiť bez návykových látok.... ISSN 1336-4243, 2004, roč. 7, č. 4, s. 22-23.
- [8] MARIANI, J. 2009. *Abstinencia je stav duše. Výpoveď abstinujúceho terapeuta*. Liptovský Mikuláš : Bianco, 2009. 116 s. ISBN 978-80-970202-9-3.
- [9] MARTINOVE ml, M. a kol. 2011. *Úspešnosť odvykacej liečby*. In „Alkoholizmus a drogové závislosti : Protialkoholický obzor“. ISSN 0862-0350, 2011, roč. 47, č. 4, s. 193-205.
- [10] MILLER, W. R. – ROLLNICK, S. 2003. *Motivační rozhovory. Příprava lidí ke změně závislého chování*. Tišnov: SCAN, 2003. 332 s. ISBN 80-86620-09-3.
- [11] PAVELOVÁ, E. 2004. *Komunita ako priestor na prácu svojpomocných abstinentských skupín*. In Čistý deň : Štvrťročník pre všetkých, ktorí chcú žiť bez návykových látok.... ISSN 1336-4243, 2004, roč. 2, č. 1, s. 6-7.
- [12] SKÁLA, J. 1988. *...až na dno!? Fakta o alkoholu a jiných návykových látkach (Zneužívání a závislost)*. 4. vyd. Praha : Avicenum, 1988. 144 s. 08-045-88.
- [13] STANISLAV, V. – MARTINOVE, M. 2009. *Ako udržiavať abstinenciu u závislých od alkoholu*. In „Neuro magazín“. ISSN 1337-8767, 2009, roč. 2, č. 3, s. 35-39.
- [14] ŽIVNÝ, H. 2007. *Hľadanie zmyslu existencie*. In Čistý deň : Štvrťročník pre všetkých, ktorí chcú žiť bez návykových látok.... ISSN 1336-4243, 2007, roč. 5, č. 1, s. 12-13.

PhDr. Michaela Šavrnachová, PhD.

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Pedagogická fakulta

Katedra sociálnej práce

Ružová 13

974 11 Banská Bystrica

E-mail: michaela.savrnachova@umb.sk

XVII.

VYUŽITIE MUZIKOTERAPIE PRI PORUCHÁCH SPRÁVANIA

Enjoy music therapy in conduct disorder

MARGARÉTA OSVALDOVÁ

Abstrakt

Problematika prepojenia špeciálnopedagogických muzikoterapeutických konceptov s oblasťou hudobnej psychoterapie je dôležitou otázkou pri každodennej praxi s jednotlivcami s poruchami správania. V uvedenej kapitole kladieme dôraz na celostný muzikoterapeutický prístup akcentujúci rozvoj osobnostných, kognitívnych, komunikačných a občianskych kompetencií. Pretože človek je komplexnou osobnosťou a nie je možné rozvíjať jeho kompetencie izolovane, jednotlivé kompetencie sa rozvíjajú cez viaceré témy. Vyjadrovacie procesy hudobného umenia poskytujú k takejto komplexnosti veľmi dobré východisko, lebo v integrovanej forme sa učia zapájať mimoracionálne (zmyslové, citové, motorické) zložky, spolu s predstavivosťou, fantáziou a kognitívnou zložkou. Celostná muzikoterapia formuje komplexnú osobnosť žiaka s poruchami správania a prispieva k úspešnému zaradeniu do praktického života. Princípy muzikoterapie spolu s princípmi elementárnej hudobnej reprodukcie, kompozície, hudobnej recepcie sú nástrojom pre nadobúdanie estetickej, etickej a sociálnej gramotnosti ako schopnosti efektívneho vzťahovania sa k sebe, k iným a morálnym hodnotám bežného života.

Kľúčové slová

Poruchy správania, celostná muzikoterapia, špeciálny pedagógika, deti, adolescenti

Abstract

The issue of special-linking music therapy concepts to the field of music psychotherapy is an important issue in daily practice with individuals with behavioral disorder. In that chapter we focus on the holistic development of music therapy approach accentuating personality, cognitive, communication and civic competences. Because man is a complex personality and can not develop its competence in isolation, individual competencies are developed through a number of topics. Expressive musical art provide such complexity in the integrated form of learning involved sensory, emotional, motor component, together with imagination and cognitive component. Holistic Music Therapy applied to one with behavioral problems contributes to successful inclusion into practice. The principles of music therapy with elementary principles of music reproduction, composition, musical receptions are a tool for the acquisition of aesthetic, ethical and social literacy as the ability to effectively Relating to himself, others and the moral values of everyday life .

Keywords

Bevioral disorder, holistic music therapy, special education, children

ÚVOD

Pri ťažších emocionálnych poruchách u detí, ktoré strácajú kontakt s realitou sa využívajú kreatívne a improvizáčne techniky, ktoré umožňujú hudobné naladenie sa na klienta vychádzajúc pritom z jeho verbálnych a neverbálnych reakcií. Cieľom hudobnej intervencie je, aby dieťa dosiahlo čo najväčší osobný rast a zároveň sa posilnil vzťah medzi muzikoterapeutom a klientom. Pri neverbálnom spôsobe práce sa často využívajú koncepty Tvorivá muzikoterapia (Nordoff Robbins) alebo Voľná Muzikoterapia (Alvin).

Okrem spomínaných muzikoterapeutických koncepcií sa pri práci s deťmi s poruchami správania aplikujú rôzne behaviorálne a kognitívne techniky. Pre zníženie úzkosti výskumy poukázali na efektivitu Hudby v pozadí (Background music) (Cassity a Cassity, Salas, Spitzer, Wasserman, Werbner, in Peters, 2000). Prostredníctvom spevu, vokálnej dynamickej skupiny, rôznych inštrumentálnych aktivít, pohybu pri hudbe, hudobnej recepcii, hudobnej improvizácie, hudobnej kompozície a spojenia hudby s PC technikou je snahou terapeutov dosiahnuť u detí s poruchami správania väčšieho sebauvedomovania a uvedomia si skupiny, zvýšenia koncentrácie a účelového správania, zlepšenie komunikácie a sebaujadrovania, identifikácie a vyjadrenia emócií, zlepšenia spolupráce so svojim okolím. (Kantor, 2013).

V muzikoterapeutických výskumoch s deťmi s poruchami správania Brackley (2012) vychádza z tézy Cairnsa (2002), ktorý uvádza, že každý vnútorný prejav hnevu by mal byť vhodne spracovaný a vyjadrený. Hudba v sebe nesie schopnosť vnútorného zvratu emočného náboja. Extrémne emočné prejavy dokáže hudba pretaviť do iného citového náboja, reprezentujúceho východisko od pudovosti k ľudskosti. Cairns ďalej tvrdí, že vyjadrenie hnevu prostredníctvom hudby neprivoláva ďalší hnev ale naopak dochádza k abreakcii, čiže k uvoľneniu.

K efektívnemu prístupu patrí aj vhodná prosociálna forma vyjadriť našu identitu (kto sme), vlastností (aký sme) a aký to môže mať dopad na okolité prostredie. Cieľom muzikoterapeutického výskumu bolo objaviť a ustanoviť efektívny spôsob práce s deťmi s agresívnym správaním. (Breckley, 2012).

Vo výskume so šesť ročným chlapcom s poruchami správania viedla Brackley (2012) muzikoterapiu počas dvoch rokov (chlapec mal neprimerané agresívne fyzické a verbálne prejavy, bol vychovávaný u starých rodičov, ktorí uprednostňovali mladšieho súrodenca). V rámci muzikoterapie klient hral na

sade bicích nástrojov, hlučnou abreakciou vyjadril agresiu, hnev a negatívne emócie. Terapeutka očakávala postupné upokojenie, avšak k stíšeni nedochádzalo ani po dlhšom časovom období. Jej cieľom bolo prostredníctvom vzájomného zblíženia a symbolického vyjadrenia jeho interpretácie prejavíť svoje emócie na prosociálnej úrovni (na výkres nakreslila stenu, ktorá znamenala zhuk zvukov medzi chlapcom a terapeutkou). Kreslenie bolo vhodným prostriedkom podporiť rozhovor a reflexiu o strachu z citového pripútania sa k terapeutke. Chlapec počas spoločnej improvizácie pokračoval v rozporuplných pocitoch voči terapeutke avšak bol schopný vyjadriť svoj hnev na vyššej prosociálnej úrovni. Brackley uvádza, že prostredníctvom piesní a verbálneho prejavu sa rozvinula u neho schopnosť racionálne uchopiť hnev a agresívne pocity.

Hall (2012) využila muzikoterapiu so sedem ročným chlapcom, ktorý mal asociálne správanie, agresívne sa prejavoval voči svojmu okoliu v škole, v rodine. Bol vylúčený zo školy a začal navštevovať reedukačné centrum. V rámci behaviorálneho podporného programu mal muzikoterapiu počas dvoch rokov. Agresívne správanie sa prejavovalo sebakpresadzovaním, dominantným až diktátorským postojom a manipuláciou svojho okolia.

Cieľom muzikoterapie bolo vytvoriť vhodné podmienky pre flexibilitu, kreativitu, akceptáciu seba aj druhých. Prostredníctvom improvizácie na hudobných nástrojoch si klient osvojil nové dynamické stereotypy. Terapeutka využila rolovú hru, v ktorej klient menil svoje postavenie (od utláčateľa k ochrancovi). Prejavom jeho zraniteľnosti nadobudol ich vzťah väčšiu súdržnosť.

Muzikoterapeut začal verbalizovať svoje pocity pri spoločne trávených chvíľach, a menej sa prispôboval jeho požiadavkám. Klient si začal uvedomovať dopad agresívneho správania na svoje okolie a hľadal konštruktívne riešenia pre sebvýjadrenie cez hlasovú improvizáciu, improvizáciu na hudobných nástrojoch (tuby). Hudobné intervencie postupne znižovali pocity frustrácie z neprispôsobivého prostredia voči jeho požiadavkám. V ďalšom výskume Tomlinson (2012) pozorovala vplyv muzikoterapie na päťročného klienta s poruchami správania, ktorý bol svedkom domáceho násillia, rozvodu rodičov. Klientovi bola diagnostikovaná porucha reči, narušená jemná a hrubá motorika, kognitívne zaostávanie.

Počas dvoch rokov klient navštevoval muzikoterapiu individuálnou formou. Jeho hra s bábkami a improvizácia na hudobných nástrojoch boli spočiatku prejavom násillia a agresie, emocionálnej nestability, zmätenosti. Deštruktívny spôsob hry korešpondoval s traumatickými scénami ktoré zažil. Klient potreboval pomoc pri hľadaní odlišného spôsobu hudobnej interpretácie, ktorý ovplyvnil jeho životný postoj. Muzikoterapeutka prostredníctvom bábky pokojne, ale jasne zmenila deštruktívny charakter hry na štrukturovanú,

rytmicky pravidelne členenú. Klient začal prejavovať svoju citlivú, zraniteľnú časť svojej osobnosti, pozitívne reagoval pri speve uspávaniek a riekaniek. Použitím techniky hudobnej imitácie, zrkadlenia počas hry na bubnoch a cimbale objavil klient možnosť nielen vyjadriť ale aj usmerňovať svoje agresívne impulzy. V neskorších fázach muzikoterapie klient prejavoval väčšiu pružnosť, vyznačoval sa mentálnou zrelosťou, veku adekvátnym správaním a rečovými schopnosťami.

Diamond (2005) realizovala výskum s päťdesiatimi žiakmi zo základných škôl v oblasti severného Írska, ktoré je poznačené veľkými náboženskými nezhodami medzi katolíckou a protestantskou komunitou. Neporozumenie medzi spoločnosťami má za následok traumatické stavy u detí, ktoré sa prejavujú poruchami v správaní, v učení, v spomalenom vývine kognitívnych schopností a to predovšetkým v koncentrácii, emočnými poruchami, fyzickým i telesným napätím.

Vo výskume Diamond (2005) využila:

- *štruktúrovanú formu muzikoterapie*
Hello song,
určovanie emócií,
spoločné bubnovanie využitím techniky zrkadlenia (terapeut imitoval rytmické postupy klienta),
parodovanie piesne⁸²,
skladanie novej piesne,
Goodbye song.
- *skupinovú hru*, ktorej cieľom bolo zlepšiť sociálne schopnosti, interaktívne zručnosti.
- *Prepojenie hudby s kreslením* – kreslením vyjadriť vplyv hudby na klienta s cieľom uvoľniť napätie.
- *Vytvorenie hudobného príbehu a postáv (charakterov) prostredníctvom kreslenia na hudbu*, kde jednotlivci môžu vyobraziť reálne alebo vymyslené príbehy s cieľom rozvíjať zmysel pre improvizáciu rôznych emócií v štruktúrovanej podobe.
- *Improvizácia*, ktorej cieľom je rozvoj sebvýjadrenia, zlepšenie vzťahu medzi terapeutom a klientom a zvýšenie sebadôvery. Zároveň rozvíja spontánnosť, ktorá eliminuje strach zo straty sebakontroly.

⁸² textové a melodické prepracovanie existujúcej ľudovej alebo umelej piesne.

Pre parodovanie existujúcej piesne sa vyberajú piesne s často opakujúcim sa textom na danú tému napr. (kde by chceli tráviť prázdniny, s kým by ich chceli stráviť, ktoré povolanie by chceli vykonávať a i.). Cieľom je uvoľniť napätie, posilniť sebadôveru pri komunikácii, zlepšiť sústredenosť.

Výsledky z výskumu potvrdili pozitívny efekt muzikoterapie zvýšenou vôľou osvojovania si nových poznatkov, rozvojom kognitívnych schopností, zvýšeného sebavedomia pri komunikácii v rámci triedy, uvoľnením napätia, pozitívnym myslením.

1. VYUŽITIE MUZIKOTERAPIE U ADOLESCENTOV S PORUCHAMI SPRÁVANIA

Skúsenosti muzikoterapeutov poukazujú na to, že v rámci muzikoterapie dochádza u adolescentov k rýchlejšiemu prelomeniu rezistencie, k nadviazaniu komunikácie a produktívnej spolupráce. Adolescenti vnímajú spoluprácu s muzikoterapeutom ako bezpečnú, neohrozujúcu, nekonfrontačnú a nedirektívnu intervenciu. Pri nedostatočnej miere verbálnej komunikácie sa využívajú hudobné symboly a štruktúrovaný hudobný prejav, ktorý poskytuje muzikoterapeutovi informácie o spôsoboch formovania identity, vývoja klienta, vzťahových schopnostiach a klientovej sile self. (Kantor, 2013).

V rámci muzikoterapie pre adolescentov sa často používajú hudobné aktivity ako napr. hra na hudobnom nástroji, hra v hudobných súboroch, rytmické cvičenia, improvizácie, hudobná recepcia a diskusia, hudobná relaxácia, prepisovanie textov piesní, písanie piesní, skupinové spievanie, hudobné vyrozprávanie príbehov, tvorba hudobného videa (hudobných klipov). (Peters, 2000).

Podľa Derrington (2012) je dôležité zväziť ciele muzikoterapie s klientmi s poruchami správania v nižšom a vyššom sekundárnom vzdelávaní. Prispôbiť ciele muzikoterapie k cieľom edukačným nezníži hodnotu muzikoterapie, ale naopak zlepšuje úroveň v oblasti psychosociálnej a emocionálnej, ktorá pozitívne vplýva na študijné výsledky.

Derrington uvádza, že hlavným cieľom muzikoterapeuta je hudobne sa naladiť na klienta a zároveň byť autentický. Autorka odporúča, aby pri vedení muzikoterapie s jednotlivcami s poruchami správania bol muzikoterapeut dynamický, zároveň empaticky prístupový k postojom, nápadom klientov a vhodne pracoval s ich energiou.

Uvedené kazuistiky sú návodom a podnetom k vlastnej muzikoterapeutickej práci s adolescentmi s poruchami správania a emocionálnym narušením. Vychádzajúc z postojov Cairnsa (2002) je dôležité umožniť jednotlivcom, ktorí sa učia narábať so svojimi emóciami:

- objaviť svoju vlastnú skúsenosť s hnevom,
- oboznámiť sa s významom a spôsobom uplatnenia empatie vo svojom sociálnom prostredí.

Derrington (2012) viedla viacero výskumov, v ktorých pozorovala vplyv

muzikoterapie na adolescentov vo veku od 13 do 18 rokov s poruchami správania. Derrington uvádza, že mládež sa aktívne zaujíma o hudbu, ktorá je prostriedkom komunikácie a sociálnej identity. I keď bežné správanie mladých ľudí sa vyznačuje náladovosťou, denným snením, a mlčanlivosťou, ich hudobné vyjadrenie má opačný charakter, je kreatívny, komunikatívny a dynamický. Derrington (2012) odporúča využívať prvky improvizácie, ktoré obsahujú autentickú výpoveď. Okrem techniky improvizácie majú mladí ľudia v oblasti komponovania vlastných piesní (napr. „*My nie sme zlí*“). Derrington sa vo svojich výskumoch venovala mládeži s poruchami správania, ktoré majú negatívny dopad na študijné výsledky. V nasledujúcej časti uvádzame jednotlivé kazuistiky autorky.

V priestoroch garáže sa so zvukotesnou stenou nachádzali hudobné nástroje rôzneho druhu (elektrický klavír, sada bicích nástrojov, africké bubny, elektrická gitara, husle), nahrávacie štúdio a video kamera. Adolescenti obľubujú hudobnú improvizáciu, harmonický súzvuk počas hry na hudobnom nástroji, osvojenia si rytmicko harmonických postupov jednotlivých piesní, alebo z pretvárania obľúbenej skladby do novej improvizovanej podoby. Mladí ľudia majú prehľad v repertoári rockovej populárnej, filmovej hudbe, detských piesní. S obľubou experimentujú s hudobnými nástrojmi počas hry.

Trináť ročný klient navštevoval muzikoterapiu v priebehu jedného roka. V súčinnosti s muzikoterapeutkou improvizoval na hudobných nástrojoch. Z hry nebolo jasné, kto viedol improvizáciu, možno však usúdiť, že išlo o spoločné muzicírovanie. Po naladení sa do spoločného tempa objavovali stupne dynamiky a štýly, hrali rôzne náladové skladby. Klient mal pri spolupráci s muzikoterapeutkou bezpečný pocit súdržnosti. Chlapec nekomunikoval verbálne, až po skončení školského roka sa verbálne informoval ohľadom ďalšej spolupráce. Po prázdninách sa klientova komunikácia zlepšila.

Moderná doba prináša vymoženosti ako MP3 prehrávač, iPods. Klienti povzbudzovaní muzikoterapeutom vyberajú svoje obľúbené piesne na počúvanie. Muzikoterapeut nemusí byť zorientovaný v súčasnej rock popovej scéne, prostredníctvom diskusie o počúvanej hudbe terapeut môže získať cenné informácie o klientovi, o jeho motivácii pri výbere skladby a i.

Štrnásťročný klient bol vylúčený z dvoch škôl pre jeho agresívne správanie. Na každé muzikoterapeutické stretnutie priniesol zoznam skladieb, ktoré sprevádzal hrou na bubnoch alebo elektrickej gitare. Terapeutka hrala v predstieranej inej kapele a na inom javisku, jej snahou bolo hudobne komunikovať. Klient jej hru prerušil, a naznačil, aby ho počúvala. Prejavoval veľkú radosť z hry, bol veľmi motivovaný a spokojný, čo však nekorešpondovalo s jeho správaním sa v škole. Cieľom muzikoterapeutky bolo participovať na klientovej interpretácii, naladiť sa na jeho hru a získať

akúkoľvek príležitosť byť vo vzájomnej hudobnej interakcii. Postupne jej klient umožňoval participovať na spoločnom muzicírovaní. Nadviazal s ňou kontakt prostredníctvom hudobnej komunikácie a zaujímal sa o efektívnejšie spôsoby v interpretácii. Finálna podoba hudobnej interpretácie bola v znamení dvoch vzájomne rešpektujúcich sa spoluhráčov v jednej kapele. Klient prejavil radosť zo spoločného muzicírovania a snaha vytvoriť harmonický súzvuk ho motivoval k väčšej sebakontrola nad svojimi neprimeranými prejavmi.

Zažiť úspech môže byť silnou motiváciou pre mladých ľudí. Prostredníctvom hudobných improvizácií na odbúravanie tenzie sa využívajú rôzne hudobné hry.⁸³

Trinášťročný klient bol vylúčený zo základnej školy, pochádzal zo sociálne znevýhodneného prostredia. Uvedomoval si svoju bezmocnosť, cítil smútok, a beznádej.

Klient s obľubou počúval, spieval a interpretoval detské piesne na hudobných nástrojoch. Zúčastňoval sa hudobných súťaží, ktoré naplňali jeho potrebu zažiť úspech, a zároveň zvýšili jeho sebaúctu.

Štrnásťročné dievča s nízkym sebavedomím a slabými sociálnymi zručnosťami rada interpretovala, improvizovala na hudobných nástrojoch a počúvala hudbu.

Počas prvého roka muzikoterapie jej matka zomrela. Odrazilo sa to na emocionálne nevyváženom správaní klientky, ktoré bolo eretické až ohrozujúce svoje okolie. V muzikoterapii sa to prejavilo potrebou počúvať hlasnú až hlučnú hudbu, odrazom ktorých boli jej symbolické výtvarné interpretácie svojich dojmov a pocitov na tabuľu. Počas piesne „*Nemôžem ťa dostať von z mojich myšlienok*“, klientka nakreslila svoju hlavu, a v nej postavu svojej mamy. Ďalšia pieseň s názvom „*Kto vie*“ bola v znamení zármutku a nedôvery. Klientka iniciatívne počúvala hlučnú hudbu, ktorá korešpondovala s jej pocitmi, na tabuľu uviedla svoj emočný stav bez verbálneho prejavu. Počas depresívnych a chaotických stavov klientka využila tabuľu na komunikáciu.

Strange (2012) uvádza, že v miestnosti pre muzikoterapiu by mali byť knihy a časopisy s rôznymi témami, ktoré môžu podnietiť myšlienku na vytvorenie piesne.

Pätnásťročný klient s nízkym sebavedomím pochádzal zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktorú nakoniec musel opustiť. Pred každou muzikoterapiou bol krajne rozrušený a hral hlučnú aktivizujúcu hudbu, ktorú sprevádzal hlasnou hrou na zvonoch, cimbale. Rád počúval heavy metalové piesne. Muzikoterapeutka technikou zrkadlenia opakovala jeho hudobný prejav. Snahou muzikoterapeutky bolo pri hlučnej heavy metalovej hudbe podporiť jeho náladu, a predovšetkým imitovať jeho interpretáciu.

---

⁸³ napr. ten kto zabubnuje, zaimprovizuje, alebo rytmizuje najhlučnejšie získa najviac bodov.

Klient si vybral knihu o žirafe, ktorá sa líšila od ostatných zvierat v džungli, a začal nahlas čítať. Muzikoterapeutka vypla hlučnú hudbu a začala ho sprevádzať pri čítaní na klavíri. Klient sa priblížil ku klavíru, a pokračoval v čítaní s jemným kolísavým pohybom.

Klient sa identifikoval s príbehom žirafy, ktorej venoval svoje pocity. Rozprávka o žirafe mu pomohla zostať sám sebou, uvažovať o svojich pocitoch odlišnosti od ostatných, ale bez jej vnútornej akceptácie. O niekoľko mesiacov neskôr klient požiadal o pomoc vytvoriť pieseň o svojom životnom príbehu. Už sa nepotreboval identifikovať s rozprávkou o žirafe, novovzniknutá pieseň bola jeho osobnou výpoveďou.

Diamond (2012) tvrdí, že nahrávacie zariadenie sa využíva v muzikoterapii čoraz častejšie. Video kamera je potrebná nielen pre terapeuta ale aj pre samotných klientov pre sebaopozorovanie a korekciu svojho prejavu. Video kamera je veľmi inšpirujúca, klienti si môžu vytvárať predstavy ako sa stať slávnym spevákom a interpretom na hudobnom nástroji. Video nahrávka je vhodným zdrojom pre sebareflexiu o vytvorenej piesni, interpretácie na hudobnom nástroji, speve. Je to nový spôsob sebaaprezentácie, ktorý umožní vidieť seba očami druhých. Zároveň klienti môžu byť na svoj prejav hrdý a podeliť sa oň aj so svojim okolím.

Pätnásťročný klient z detského domova s nízkym sebavedomím sa ťažko motivoval. Rád spieval karaoke. Svoje predstavenie nahrával videokamerou a spätne hodnotil. Spočiatku spieval duo s terapeutkou, jeho prejav bol tichý. Po čase získal väčšiu sebadôveru a spieval s klavírnym sprievodom. Postupne pridal aj tanečné pohyby k piesňam. K improvizáčnym častiam piesní doplňal vlastný text. Povzbudzovaný muzikoterapeutkou bol schopný vytvoriť svoju vlastnú pieseň, prostredníctvom ktorej získal väčšie sebavedomie.

Podľa Harrison (2012) efektívnym prostriedkom pre dospievajúcu mládež ako sprostredkovať vlastné príbehy a myšlienky je tvorba piesní. Niektorí jednotlivci sa postupne cez improvizáciu dostanú ku skladaniu piesní, pre iných je to počiatočný cieľ.

Štrnásťročný klient napísal vlastný text k piesni na tabuľu: *“Ked’ vieš že si mu neublížil, prečo máš z neho strach? Ty vieš, že si mi neublížil, tak prečo máš zo mňa strach?”* Pieseň spieval so sprievodom elektrickej gitary s amplitúdami pustenými nadoraz a s improvizovanou bubnovou hrou muzikoterapeutky.

2. CELOSTNÁ MUZIKOTERAPIA U JEDNOTLIVCOV S PORUCHAMI SPRÁVANIA

Ako uvádza Vančová (2005) terapia je činnosť zameraná na obnovenie alebo zlepšenie homeostázy a odstránenie porušenej rovnováhy medzi

organizmom a prostredím. Cieľom terapie je odstrániť patológiu, prinavrátiť harmóniu vnútri organizmu aj v jeho vzťahoch s prostredím a teda harmonizácie ich komplexnej osobnosti.

Koncept celostnej muzikoterapie chápeme ako špeciálnopedagogickú metódu v skupinovej a individuálnej práci, ktorá vychádza z empirického poznania. Celostná muzikoterapia z hudobných kompetencií odovzdávania a prijímania hudobných hodnôt, poznatkov a skúseností. Cieľom je uchovať národnú hudobnú integritu, vytvárať vzťah k prejavom iných hudobných kultúr, formovať hudobný vkus, estetické cítenie, hierarchiu hodnôt. Utváranie spomínaných cieľov je výsledkom tradovania kultúrneho dedičstva hudobného umenia a ľudovej hudby.

Okrem hudobných kompetencií formuje jednotlivcov k primeranému kultúrnemu správaniu, ku kultúrnej komunikácii vo svojom živote, osvojovaniu si základných pravidiel, noriem a zvykov súvisiacich s úpravou zovňajšku človeka, a tiež rešpektovaním vkusu iných ľudí.

Obsah muzikoterapie v mladšom školskom veku rozvíja hlavne zručnosti v práci s umeleckými prostriedkami a s kultúrnymi nástrojmi na základe zážitku zo samotného hudobno-vyjadrovacieho procesu žiaka.

Hudba rozvíja osobnostné, kognitívne, komunikačné a občianske kompetencie. Pretože človek je komplexnou osobnosťou a nie je možné rozvíjať jeho kompetencie izolovane, jednotlivé kompetencie sa rozvíjajú cez viaceré témy. Vyjadrovacie procesy hudobného umenia poskytujú k takejto komplexnosti veľmi dobré východisko, lebo v integrovanej forme sa učia zapájať mimoracionálne (zmyslové, citové, motorické) zložky, spolu s predstavivosťou, fantáziou a kognitívnou zložkou.

Celostná muzikoterapia formuje komplexnú osobnosť žiaka s poruchami správania a prispieva k úspešnému zaradeniu do praktického života. V rámci využívania celostnej muzikoterapie pri poruchách správania odporúčame koordinovať spoluprácu s tímovými odborníkmi:

- s pediatrom pre sledovanie vývoja stavu klienta,
- so psychológom pre konzultácie, pre výber z niektorých foriem psychoterapie a pod.,
- s pedopsychiatrom pre vhodnú indikáciu a sledovanie vývoja stavu klienta,
- so špeciálnymi pedagógmi, ktorá zahŕňa rehabilitáciu kognitívnych funkcií (napr. pamäť, pozornosť, priestorová orientácia), nápravu špecifických porúch učenia.

Medzi hlavné ciele celostnej muzikoterapie pre jednotlivcov s poruchami správania považujeme:

Sebaakceptácia, sebaúcta

Snahou je pomôcť jednotlivcom hľadať nové kvality života. Sebavnímanie

sa odráža od viacmyslovej skúsenosti v medziľudskom priestore a vrcholí v rovine sebaúcty. Cieľom muzikoterapie je prostredníctvom rozšíreného sebavnímania a vnímania svojho okolia posilniť klientovu sebaúctu a aktivovať jeho komunikačné, socializačné, emocionálne, motorické a kognitívne zdroje k vytvoreniu zdravej existencie.

V hudobno kreatívnom zaujatí klient často nemyslí na svoje poruchy a frustrácie a má možnosť realizovať sa v roli dirigenta, hudobníka, herca, vnímať svoju osobnosť z iného uhlu. Prostredníctvom skupinovej muzikoterapie má klient možnosť oboznámiť sa so svojimi kladnými aj zápornými stránkami, naučiť sa akceptovať svoju osobnosť. Zameraním sa na svoje kladné stránky osobnosti možno pestovať sebaúctu cez pozitívny zážitok z vlastnej hudobnej aktivity, pocitu úspechu či už prostredníctvom hry na hudobných nástrojoch, spevu, aktívnou účasťou na verejných podujatiach, rôznych hudobných súťažiach. Dlhodobé pozitívne výsledky v hudobno interpretačných a v hudobno-tvorivých aktivitách sa podieľajú na zvýšenej sebaúcte človeka.

Komunikácia

Snahou muzikoterapie je rozvíjať komunikáciu vo forme verbálneho a neverbálneho vyjadrovania a tiež vytvárať vhodné medziľudské vzťahy. Klient si osvojuje rôzne formy neverbálnej komunikácie pomocou hry na hudobné nástroje, hry na telo, posunkov, alternatívnych komunikačných prostriedkov. Verbálne zručnosti je možné získať prostredníctvom hudobného dialógu, spevu a pod.

Socializácia

Podstatou socializačného procesu v muzikoterapii sú interakcie, na základe ktorých klienti korigujú svoje správanie a zaujmú nové role. Efektívna je skupinová muzikoterapia, v rámci ktorej sa klienti učia vzájomnej spolupráci, asertivite, a empatii voči svojmu okoliu.

Rodinná terapia

Podľa Kantora (2013) častým zdrojom problémov, ktoré majú deti s poruchami správania a emocionálneho narušenia sú patologické interakcie a sociálne vzory v rámci rodiny. Symptómy nežiaduceho správania alebo iné patologické prejavy detí je možné odstrániť prostredníctvom terapeutického práce s ostatnými členmi rodiny. Pri osvojení si nových zručností vo svojom správaní, prežívaní či myslení je potrebná podpora najbližšieho okolia. Vančová (2012) uvádza, že je dôležité uplatňovanie sociálnej a emocionálnej inteligencie pri práci s deťmi zo sociálne znevýhodneného prostredia, dbať na citlivú a úprimnú komunikáciu s týmito žiakmi, na základe ktorej je možné získať si dôveru žiakov ako aj dôveru ich rodičov.

Neverbálne prostriedky majú v rámci rodinnej terapie významné postavenie.

Pri práci s rodinami sa zapájajú aj deti v predškolskom veku. Terapeut využíva modelové alebo spontánne hudobné situácie ako analógiu pre vyjadrenie bežného spôsobu života jednotlivých členov, spôsoby ich vzájomnej interakcie a komunikácie. V hudobných situáciách je možné postrehnúť typické vzorce interakcie veľmi prehľadne. Adaptačné správanie sa nacvičuje najskôr hudobne a potom sa o celej situácii vedie rozhovor. V rámci hudobnej intervencie sa aplikuje improvizácia, hudobné hranie rolí, hudobné sólo, duety, tematické stvárňovanie nálad, dirigovanie hudobnej situácie a i.

Vyjadrovanie emócií

Emócie tvoria dôležitú súčasť osobnosti človeka. Podľa Škovieru (2012) je dôležité v procese novej emocionalizácie:

- pomenovanie vlastných citových zranení,
- rozvíjanie empatie a kongruencie,
- prepojenie aktuálnej radosti s budúcou radosťou (objavovať všedné denné radosti, učiť
- sa tešiť na „zajtrašok“),
- zdieľanie emócií, čitateľnosť emocionálnych prejavov,
- ukotvenie emócií (posilňovanie emocionálnej stability),
- spájanie pozitívnych emocionálnych prejavov s fyzickým kontaktom (dotykom,
- objatím),
- práca s odpustením,
- primeraná distribúcia citov (dieťa môže mať napr. pri svojom mladšom súrodencovi, pri novom partnerovi matky, ale aj pri workoholizme rodiča, pocit nedostatočnej emocionálnej nasýtenosti). Prostredníctvom skupinovej muzikoterapie majú jednotlivci možnosť svoje konkrétne emócie vyjadriť cez spoločné hudobné aktivity improvizáciu, interpretáciu, kompozíciu. Prostredníctvom týchto činností dochádza k abreakcii až k ukludneniu.

Rozvoj rytmu a motoriky

Mnohí klienti trpia poruchou rytmického cítenia a vyjadrovania. Rôznymi cvičeniami je možné rytmus skultivovať, čo sa odráža v časovej organizácii dňa, aktivít a i. Podľa Lipského (2012) rytmické bubnovanie aktivizuje senzorické a motorické centrá v mozgu, ktoré v bežnej praxi nie sú stimulované. Postupne dochádza k harmonizácii a synchronizácii mozgových hemisfér, dôsledkom ktorého sa mení fyziológia mozgových vlín. Bubnovanie indikuje v mozgu elektrické cykly, ktoré nie sú pri jeho každodennej činnosti využívané. Zároveň dochádza k zvýšenej produkcii endorfínu, ktorý vyvoláva eufóriu. Zeleiová (2007) uvádza taktiež cyklický charakter rytmických nástrojov, kedy má periodicita opakovania rovnakých hudobno rytmických tvarov funkciu

psychického stabilizátora, pretože vytvára pocit istoty a bezpečia. Hudobný rytmus preberá funkciu stimulačnú, ktorá vyvoláva špecifickú intimnú blízkosť skupiny a pocit vzájomnej súdržnosti. Hudobný rytmus, ktorý stimuluje, sprevádza a reguluje psychické procesy.

Výchova k počúvaniu

Klienti sa prostredníctvom recepcie hudby učia počúvať svoje okolie. Po vypočutí hudobnej ukážky zdieľajú svoje pocity o pôsobení hudby. Dôležitou súčasťou je uvoľnenie, nechať pôsobiť hudbu a uvedomiť si jej vplyv v danom okamžiku.

Posilnenie koncentrácie a pozornosti

Väčšina klientov s poruchami správania trpí na poruchu koncentrácie a pozornosti. V muzikoterapii sa realizujú techniky, v rámci ktorých dochádza k vedomému odstráneniu vnímavosti k určitým prvkom vnemového poľa, pri súčasnej aktivácii požadovaného vnemu.

Napr. klient so zavretými očami vníma zdroj a miesto znenia vyšších, nižších tónov, strunových nástrojov a pod.

Korekcia pamäti

Prostredníctvom muzikoterapie môžeme cvičiť krátkodobé aj dlhodobé pamäťové schopnosti veľmi efektívnym spôsobom. Vychádzame pritom z receptívnej hudby alebo interpretácie na hudobných nástrojoch, sluchovej analýzy, intonácie melódie a pod.

Pri cvičeniach na krátkodobú pamäť vychádzame zo sluchovej analýzy vypočutej hudobnej ukážky a jej interpretácii. Pamäť precvičujeme aj pripomenutím skladieb počúvaných v minulosti, resp. hudobných motívov, piesní, alebo s nimi súvisiacu udalosť.

K ďalším muzikoterapeutickým cieľom u jednotlivcov s poruchami správania patria:

- redukcia stresu a úzkosti,
- pozitívna zmena nálady a emočného stavu,
- aktívna a pozitívna účasť na priebehu liečby,
- emocionálna blízkosť s rodinou a s terapeutom,
- zmysluplné trávenie voľného času pozitívnym a tvorivým spôsobom.

Pri aplikácii muzikoterapie u klientov s poruchami správania využívame skupinovú (štyroch až ôsmich klientov po dobu 90 min.) a individuálnu formu. Pre terapiu je dôležitý krátkodobý a dlhodobý terapeutický plán.

Muzikoterapeutický proces pozostáva:

- úvod – motivácia a rozohratie,
- prípravné cvičenia zamerané napríklad na prácu s emóciami, rytmické

cvičenia, spev, nacvičovanie komunikácie (verbálnej aj neverbálnej),

- hlavná téma terapie,
- zdieľanie,
- relaxácia.

Individuálna forma muzikoterapie sa aplikuje u ľudí s apatickým syndrómom. Muzikoterapeutický proces je možné analyzovať na základe rytmického vyjadrovania, spevu, sluchovej analýze, pohybu pri hudbe, expresie pomocou hry na hudobných nástrojoch a pod. Muzikoterapia ako jedna z foriem umeleckej terapie môže prinášať významný posun v kvalite života každého jednotlivca s poruchami správania a emocionálnym narušením.

ZÁVER

Problematika prepojenia špeciálnopedagogických muzikoterapeutických konceptov s oblasťou hudobnej psychoterapie je dôležitou otázkou pri každodennej praxi s jednotlivcami s poruchami správania. V uvedenej kapitole kladieme dôraz na celostný muzikoterapeutický prístup akcentujúci rozvoj osobnostných, kognitívnych, komunikačných a občianskych kompetencií. Pretože človek je komplexnou osobnosťou a nie je možné rozvíjať jeho kompetencie izolovane, jednotlivé kompetencie sa rozvíjajú cez viaceré témy. Vyjadrovacie procesy hudobného umenia poskytujú k takejto komplexnosti veľmi dobré východisko, lebo v integrovanej forme sa učia zapájať mimoracionálne (zmyslové, citové, motorické) zložky, spolu s predstavivosťou, fantáziou a kognitívnou zložkou.

Celostná muzikoterapia formuje komplexnú osobnosť žiaka s poruchami správania a prispieva k úspešnému zaradeniu do praktického života. Princípy Orffovho Schulwerku spolu s princípmi elementárnej hudobnej reprodukcie, kompozície, hudobnej recepcie sú nástrojmi pre nadobúdanie estetickej, etickej a sociálnej gramotnosti ako schopnosti efektívneho vzťahovania sa k sebe, k iným a morálnym hodnotám bežného života.

Literatúra

- [1] BARANOVÁ, E. 2010. *Hudobná výchova - výchova hudbou k hudbe*. Banská Bystrica : PF UMB. ISBN 978-80-8083-866-9.
- [2] BLAŽEKOVÁ, M. 2009. *Pedagogické princípy Schulwerku C. Orffa a G. Keetman..* In: *Etnopedagogické a muzikoterapeutické paradigmy v hudobnej pedagogike*. Ružomberok : PF KU. ISBN 978-80-8084-441-7.
- [3] BRACKLEY, J. *Music Therapy and The Expression of Anger and Aggression*. In: *Music therapy in Schools*. London: Jessica Kingsley

- Publishers. ISBN 978-1-84905-000-5.
- [4] BREJKA, R. 1996. *Vybrané kapitoly z dejín hudobnej estetiky I*. Bratislava : VŠMU. ISBN 80-85182-31-9.
- [5] BUNT, L. HOSKYNS, S. *The Handbook of Music Therapy*. London, New York : Routledge. ISBN 978-0-415-15708-7.
- [6] CAIRNS, K. 2002. *Attachment, Trauma and Resilience*. London : British Association for Adoption and Fostering.
- [7] ČERNÝ, M. 2006. *Hudba antických kultúr*. Praha : Academia. ISBN 80-200-1251-6.
- [8] DERRINGTON, P. *Working with Secondary aged Students who Have Complex Emotional and Behavioral Difficulties*. In: Music therapy in Schools. London : Jessica Kingsley Publishers. ISBN 978-1-84905-000-5.
- [9] DIAMOND, K. *Music Therapy in Interface Schools in Belfast. A creative Response to Cumulative Trauma*. In: Music therapy in Schools. London: Jessica Kingsley Publishers. ISBN 978-1-84905-000-5.
- [10] FERENCZY, O. 1993. *Pomocné texty z estetiky*. Bratislava : VŠMU.
- [11] GERLICOVÁ, M. 2012. *Systematická muzikoterapia*. Bratislava : Seminár, 9.-11. 11. 2012.
- [12] HALL, J. 2012. *The School Challenge: Combining the Roles of Music Therapist and Music Teacher*. In: Music therapy in Schools. London: Jessica Kingsley Publishers. ISBN 978-1-84905-000-5.
- [13] HARRISON, A. 2012. Community-based Music Therapy Service in York and North Yorkshire. In: Music therapy in Schools. London : Jessica Kingsley Publishers. ISBN 978-1-84905-000-5.
- [14] JUDSON, M. BOLGER, E. 1984. *The therapeutic value of singing*. Journal of music Therapy 3.
- [15] JUNGMAIR, U. E. 2003. *Das Elementare*. Mainz: Schott Music International.
- [16] KANTOR, J., et al. 2009. *Základy muzikoterapie*. Praha : Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2846-9.
- [17] KANTOR, J., *Muzikoterapia v špeciálnej pedagogike*. Bratislava Seminár, 13.-14. 3. 2013.
- [18] KEETMAN, G. 1974. *Elementaria*. London : Schott. ISBN 0-946535-05-1
- [19] KOTMANOVÁ, A. 2009. *Hudobné činnosti ako prostriedok prehlbovania morálnej citlivosti detí a mládeže*. In: Etnopedagogické a muzikoterapeutické paradigmy v hudobnej pedagogike. Ružomberok : KU ISBN 978-80-8084-441-7.
- [20] KOŠALOVÁ, K. 2012. Reeducácia výchovných problémov žiakov prostredníctvom techník hudobnej terapie. In. *Špeciálny pedagóg*. Prešov : Prešovská univerzita, 2012. s. 31-37. ISSN 1338-6670.
- [21] KRESÁNEK, J. 2000. *Hudba a človek*. Bratislava : Hudobné centrum,

2000. 20 s. ISBN 80-88884-18-7.
- [22] KRUŠINSKÁ, M. 2011. *Výchova k hudbe detí predškolského veku s uplatnením muzikoterapeutických programov*. In zborník: *Inkluzívne trendy v hudobnej pedagogike – expresívno-terapeutické prístupy*. Trnavská univerzita v Trnave. ISBN 978-80-8082-491-4.
- [23] LIPSKÝ, M. 2012. *Muzikoterapia v špeciálnej pedagogike*. Bratislava : Seminár, 13.-14. 3. 2012.
- [24] MÁTEJOVÁ, Z., MAŠURA, S. 1992. *Muzikoterapia v špeciálnej a liečebnej pedagogike*. Bratislava : SPN, 1992. ISBN 80-08-00315-4.
- [25] MASTNAK, W. 1994. *Zmysly – Umenia -Život*. In: *Polyestetická výchova a terapia*. Prešov : Matúš. ISBN 80-967089-1-0.
- [26] MURPHY, M. E. 1992. *Coping in the short Term. The Impact of Acute Care on Music Therapy practice*. In: *Music Therapy*, 11 (1).
- [27] NORDOFF, P., ROBBINS, C. 2006. *Music Therapy in Special Education*. Gylsum: Barcelona Publishers 2006. 23 s. ISBN 1-891278-45-2.
- [28] ORFF, C. 1964. *Das Schulwerk*. Mainz: Schott. 9783621271103.
- [29] OSVALDOVÁ, M. 2013. *Využitie muzikoterapie v rehabilitácii: analýza literatúry a aplikácia terapeutických možností*. In: *Špeciálna pedagogika nejen v inkluzívnom vzdelávaní*. Ostrava : Pedagogická fakulta, Ostravské univerzity, ISBN 978-80-7464-232-6.
- [30] OSVALDOVÁ, M. 2013. *Hudobná výchova v špeciálnej pedagogike. Tradícia a súčasnosť*. In: *Výchovná a komplexná rehabilitácia postihnutých v ponímaní špeciálnej pedagogiky*. Bratislava : PF UK. ISBN 978-80-89256-93-8.
- [31] OSVALDOVÁ, M. 2013. *Celostná muzikoterapia u jednotlivcov s viacnásobným postihnutím*. In: *Nové výzvy vo vede a vo vzdelávaní*. Komárno : Univerzita J. Selyeho. ISBN 978-80-8122-060-4.
- [32] OSVALDOVÁ, M. 2012. *Inovatívne intervenčné postupy v špeciálnej hudobnej pedagogike detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami raného a predškolského veku*. In: *Špeciálna pedagogika na Slovensku v kontexte rokov 1967-2012*. Bratislava : PF UK. ISBN 978-80-89256-94-5.
- [33] OSVALDOVÁ, M. 2012. *Skvalitňovanie rečových a vokálno-technických spôsobilostí jednotlivcov s detskou mozgovou obrnou prostredníctvom hlasových cvičení*. In: *Špeciálna pedagogika na Slovensku v kontexte rokov 1967-2012*. [1] Bratislava : PF UK. ISBN 978-80-89256-94-5.
- [34] PETERS, 2000. J. S. *Music Therapy and Introduction*. LTD., USA : Charles C. Thomas Publisher.
- [35] SEDLÁK, F. 1989. *Didaktika hudební výchovy I*. Praha: SPN, 1989. 119 s.
- [36] STAUM, J. M. 2000. *Music for Physical Rehabilitation*. Silver Spring: American Music Therapy Association, 2000. ISBN 1-884914-06-3.
- [37] STRANGE, J. 2012. *Psychodynamically Informed Music Therapy Groups*

- with Teenagers in a College Setting*. In: Music therapy in Schools. London : Jessica Kingsley Publishers. ISBN 978-1-84905-000-5.
- [38] ŠKOVIERA, A. 2006. *Kapitoly zo špeciálnej výchovy hudbou*. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2006. 80 s. ISBN 80-8052-242-1.
- [39] ŠKOVIERA, A. 2012. *Rodina problémového dieťaťa - možnosti a limity pomoci*. In zborník: Poruchy správania ako sociálny a edukačný fenomén. Bratislava : Iris. ISBN 978-80-89238-69-9.
- [40] TICHÁ, A. 2007. *Vokální činnosti jako prostředek rozvoje hudebnosti a zpěvnosti žáků*. Praha : PdF UK, 2007. ISBN 978-80-7290-38-4.
- [41] TICHÁ, A. 2009. *Několik poznámek k psychosomatickému pojetí výuky hlasové výchovy u dětí*. In: Slavíková, M. a kol. *Teorie a praxe hudební výchovy*. Sborník příspěvků z konference českých a slovenských doktorandů a pedagogů hudebního vzdělávání v Praze v roce 2009. Praha : PdF UK, 2009. 56-59 s. ISBN 978-80-7290-422-8.
- [42] TOMLINSON, J. The role of Imitation and Reflection in the Interaction between Music Therapist and Client. In: Music therapy in Schools. London : Jessica Kingsley Publishers. ISBN 978-1-84905-000-5.
- [43] VANČOVÁ, A. 2005. *Základy pedagogiky mentálne postihnutých*. Bratislava : Sapientia. ISBN 80-968797-6-6.
- [44] VANČOVÁ, A. 2012. *Deti a žiaci so sociálne znevýhodneného prostredia s rómskou etnicitou a povinná školská dochádzka*. In zborník: Poruchy správania ako sociálny a edukačný fenomén. Bratislava : Iris. ISBN 978-80-89238-69-9.
- [45] ZELEIOVÁ, J. 2007. *Muzikoterapie*. Praha : Portál, 2007. 256 s. ISBN 978-80-7367-237-9.
- [46] ZELEIOVÁ, J., PEJŘÍMOVSKÁ, J. 2011. *Dimenzie muzikoterapie*. Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity. ISBN 978-80-8082-331-3.
- [47] ZELEIOVÁ, J. 2012. *Psychodynamické aspekty muzikoterapie*. Vydavateľstvo Trnavskej univerzity. ISBN 978-80-8082-492-1.

PaedDr. Margaréta Osvaldová, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave

Pedagogická fakulta

Katedra špeciálnej pedagogiky

Račianska 59

813 34 Bratislava

E-mail: osvaldova@fedu.uniba.sk

SOCIALIZÁCIA ETNICKÝCH A MENŠINOVÝCH SKUPÍN

XVIII.

SYNTETIZUJÚCI POHĽAD SOCIÁLNEJ PRÁCE NA MINORITY

Synthesizing view of social work on minorities

DANIEL MARKOVIČ

Abstrakt

V kapitole sa venujeme problematike menších z pohľadu sociálnej práce. Avšak náš záujem neorientujeme na konkrétne cieľové skupiny, klientov či vybraných reprezentantov minorít. Cieľom kapitoly je poskytnúť syntetizujúci pohľad sociálnej práce na minority. V kapitole prezentujeme situáciu jednotlivých druhov minorít na Slovensku, minority rozdeľujeme do skupín podľa viacerých kritérií, charakterizujeme prístupy sociálnej práce k minoritám a navrhujeme všeobecné charakteristiky minorít z aspektu sociálnej práce.

Kľúčové slová

Minorita, sociálna práca, typológia, delenie menších, zdravotne znevýhodnené menšiny

Abstract

This chapter is devoted to minority issues from the perspective of social work. However, our interest is not geared to specific focus groups, clients or selected representatives of minorities. The aim of this chapter is to provide a synthesizing view of social work on minorities. The chapter presents the situation of many types of minorities in Slovakia; minorities are divided into groups according to several criteria. We characterize social work approaches to minorities and propose general characteristics of minorities from aspect of social work.

Keywords

Minority, social work, typology, types of minorities, physically disadvantaged minorities

ÚVOD

Sociálna práca ako vedná disciplína aj praktická činnosť, špecializovaná a orientovaná na rozličné cieľové skupiny, sa neustále dynamicky rozvíja. V tomto smere vyniká sociálna práca s rómskou komunitou, sociálna práca so seniormi, sociálna práca s nezamestnanými osobami. Autori v zborníku *Výzvy pre sociálne profesie v modernej spoločnosti* (2011) prezentujú koncepcie nových cieľových skupín sociálnej práce, a to onkologických pacientov, otcov – neviditeľných rodičov, futbalových chuligánov či obeť obchodovania s ľuďmi. Predpokladáme, že v horizonte piatich až desiatich rokov sa objavia ďalšie – nové cieľové skupiny sociálnej práce.

Preto nás zaujíma, či je vhodné rozvíjať teóriu sociálnej práce s príslušníkmi a príslušníčkami minorít všeobecne, čiže bez uvedenia konkrétnej minoritnej skupiny. Priekopníci rozvoja sociálnej práce s menšinami sú českí autori L. Musil a P. Navrátil. Pri tvorbe tejto kapitoly sme využili metódy syntézy, analýzy, štatistickej analýzy, metódu komparácie a zovšeobecňovania, no predovšetkým metódu rekognoskácie literatúry.

1. MINORITA, CIEĽOVÁ SKUPINA, MARGINALIZOVANÁ SKUPINA

Minorita (menšina) býva najčastejšie charakterizovaná ako skupina ľudí, ktorá je oproti väčšinovej spoločnosti, majorite, v početnej nevýhode. Uplatňuje sa matematické kritérium, ku ktorému O. Matoušek pridáva dôležitú charakteristiku: Je to „skupina, ktorá sa určitým znakom (národnosťou, náboženstvom, jazykom a pod.) odlišuje od ostatných občanov štátu a tento znak ju znevýhodňuje v prístupe k významným rozhodnutiam a v prístupe ku zdrojom“ (Matoušek, 2003, s. 105). Čiže, ak hovoríme o minorite, okrem kritéria počtu musíme uvažovať aj nad vedomím znevýhodňovania, diskriminácie až stigmatizácie jej príslušníkov. Na druhej strane, príslušníci minority bývajú navzájom solidárni a často cítia potrebu chrániť sa či vymedziť sa voči majorite. Skupiny, ktoré sú v niektorých lokalitách v minoritnom postavení, sú v iných regiónoch majoritou. Napríklad susedom Slovenska, štátu s početnou maďarskou minoritou je Maďarsko, v ktorom tvorí maďarský národ výraznú štátotvornú majoritu. Kresťanstvo je dominantným náboženstvom v Európe, islam v Egypte, ale napríklad v Indii sú obe uvedené náboženstvá v minoritnom postavení. V slovenskom mediálnom priestore je problematika minorít najčastejšie spájaná s etnickými či sexuálnymi minoritami.

Podobnými pojmami ako minorita sú pojmy cieľová skupina

a marginalizovaná skupina. Cieľová skupina sociálnej práce je skupina, ktorá má úžitok z konkrétnych opatrení sociálnej práce. Cieľovou skupinou môžu byť deti, rodina, seniori, dospelá populácia či napokon príslušníci a príslušníčky minorít. Metódy sociálnej práce s jednotlivými cieľovými skupinami sa odlišujú. Cieľová skupina nie je pojmom iba sociálnej práce, cieľové skupiny (focus groups) si stanovujú napríklad marketing či projektový manažment.

J. Balvín marginalitu chápe ako „určitú situáciu jednotlivca či skupiny, ktorí žijú v takých sociálnych vzťahoch, ktoré im nezaručujú sociálnu rovnosť“ (Balvín, 2008, s. 44). Marginalizáciu chápe ako proces vytvárania takýchto situácií alebo ich zhoršovanie. Marginalizovaná skupina je skupina, ktorá je charakterizovaná sociálnou nerovnosťou.

2. DELENIE KLIENTOV SOCIÁLNEJ PRÁCE A TYPOLÓGIA MINORÍT

Sociálna práca počas svojho pôsobenia vyprofilovala svoje teórie a metódy podľa mnohých cieľových skupín. Existujú rôzne typológie klientov, ktoré vychádzajú z jednotlivých cieľových skupín (napr. Matoušek, Kodymová, Koláčková a kol. 2005). Predstavíme si typológie podľa M. Schavela, L. Pavelovej a J. Levickej. M. Schavel (In: Oláh - Schavel, 2008. s. 113-114) navrhol delenie klientov z hľadiska ich primárnych symptómov a syndrémov:

- a. Sociálna patológia – patria sem klienti, u ktorých sa prezentovali sociálno-patologické javy ako delikvencia, kriminalita, poruchy správania, prostitúcia, násilie a pod.
- b. Problémy veku – sem zaraďujeme klientov, ktorí sa vyznačujú rizikovým správaním v konkrétnom veku – detstvo, dospievanie, starnutie.
- c. Sociálne skupiny – do tejto skupiny patria ľudia, ktorí sa identifikujú s normami a ideológiou rôznych kultúrnych, sociálnych a extrémistických skupín.
- d. Zdravotné problémy – v tejto skupine klientov sú zahrnutí jednotlivci so somatickými a psychickými ochoreniami, dlhodobou hospitalizáciou a pod.
- e. Sociálno-ekonomické aspekty – táto relatívne početná skupina zahŕňa klientov bez domova, nezamestnaných a žijúcich na hranici chudoby.
- f. Zdravotné postihnutie – do skupiny patria klienti s mentálnym, telesným alebo zmyslovým postihnutím.

V prípade vyššie uvedených klientov ide o marginalizované skupiny. Z hľadiska prezentovania odlišného spôsobu života a prezentovania sociálno-patologických javov patria podľa L. Pavelovej (2007) do skupiny marginálnych skupín predovšetkým rómska komunita, bezdomovci, ľudia prepustení z väzby, drogový závislí jedinci, ľudia dlhodobo nezamestnaní.

Veľmi precízne a podrobne sa venuje typológii klientov sociálnej práce J. Levická (2004, s. 68-77). Tá rozdeľuje klientov podľa viacerých kritérií: Podľa aktivity klienta rozdeľuje klientov na dobrovoľných klientov, ktorí prichádzajú na základe svojej osobnej iniciatívy, klientov odberateľov, ktorí za sociálnym pracovníkom prichádzajú s nárokom získať nejakú výhodu, službu a nedobrovoľných klientov, ktorí vyhľadávajú sociálneho pracovníka na základe pokynu tretej osoby. Na základe veku rozdeľuje klientov na detských klientov (dieťa do 15 rokov), mládež (osoby vo veku 15-20 rokov), dospelých klientov (v produktívnom veku) a klientov vyššieho veku.

Ako najprínosnejšie pre sociálnu prácu vnímame delenie klientov podľa správania. Podľa správania sa rozdeľuje Levická klientov na spolupracujúcich, nespôpracujúcich klientov a rizikových klientov. V prípade rizikového klienta je možné ohrozenie či riziko smerom k sociálnemu pracovníkovi. Manipulatívny klient spravidla nemá záujem o spoluprácu, ale usiluje sa o získanie určitých výhod, často sa utieka k nepravdivým tvrdeniam. Agresívny klient prejavuje voči sociálnemu pracovníkovi buď verbálnu agresivitu (slovné útoky, nadávky, urážky, vyhrážky), alebo fyzickú agresivitu, kde už ide o fyzické útoky. Mlčanlivý klient je charakteristický tým, že sa s ním ťažko nadväzuje kontakt. Buď nekomunikuje vôbec, alebo používa krátke odpovede. Tzv. klient v odpore odmieta spoluprácu so sociálnym pracovníkom. Neguje jeho úsilie pomôcť mu zvládnuť jeho situáciu. Často nerešpektuje odporúčania a robí pravý opak. Posledným typom klienta podľa správania je apatický klient, ktorý na základe pretrvávajúcej nepriaznivej situácie a predchádzajúcich negatívnych skúseností rezignoval na možnosť nájsť riešenie.

Podľa problémovej situácie vydeľuje Levická klienta bezdomovca, závislého klienta, nezamestnaného klienta, psychiatrického klienta, klienta so zdravotným postihnutím a klienta páchajúceho trestnú činnosť.

Popri typológiách klientov sociálnej práce existujú mnohé typológie minorít a diskusie, aké sociálne skupiny sú minoritami. Podľa Navrátila a Musila (2000, s. 106) bývajú za menšinu označované rozličné skupiny, napr. imigranti, ľudia s postihnutím, homosexuáli, členovia politických, jazykových či náboženských skupín, niekedy tiež ženy. Podľa nášho názoru pre sociálnu prácu je jedným z najadekvátnejších delenie minorít podľa Grahama C. Kinlocha, keďže zahŕňa množstvo známych marginalizovaných skupín či skupín odlišujúcich sa od majority kultúrnymi, fyzickými, ekonomickými charakteristikami či správaním. Kinloch (In: Letavajová, 2005) rozdeľuje minority do nasledujúcich skupín:

- kultúrne,
- ekonomické,
- behaviorálne,
- fyzické.

Do fyzických minorít zaraďuje minority rasové⁸⁴, vekové alebo minority podľa pohlavia. V európskom kontexte prevláda názor, že v Európe sú v minoritnom postavení príslušníci a príslušníčky negroidnej a mongoloidnej rasy, dominantná je europoidná rasa. Minoritou na základe pohlavia bývajú chápané často ženy, lebo nemávajú rovnaký prístup ku zdrojom (napr. k vzdelaniu v arabských krajinách či platom v rovnakej výške v Európe) ako muži. Z hľadiska veku môžeme stanoviť napríklad minoritu seniorov či teenagerov.

Pod kultúrnymi minoritami sú zaradené predovšetkým etnické skupiny, náboženské minority a všetky ostatné skupiny odlišujúce sa kultúrou. Etnické skupiny sa stávajú minoritou na tom území, kde sú voči inej skupine/skupinám v menšinovom postavení. Náboženské minority môžu navonok pôsobiť ako sekty, konfesie, cirkvi, niektorí autori zaraďujú medzi sekty aj komerčné kultúry.

Ekonomické minority sú odrazom hierarchizácie spoločnosti podľa výšky príjmu či účasti na pracovnom trhu. Zaraďujeme sem napríklad nezamestnaných, osoby žijúce v chudobe či osoby bez domova.

Behaviorálne minority sa odlišujú od majority na základe správania (z angl. behavior). Patrí sem legálna deviácia a sociálna deviácia. Pri legálnej deviácii ide o neprispôsobenie sa oficiálnym normám, pri sociálnej deviácii neprispôsobenie sa spoločenským normám a pravidlám správania.

Samozrejme, nie každá z uvedených minoritných skupín patrí medzi cieľové skupiny sociálnej práce. Rôzne skupiny z Kinlochovho delenia potrebujú pomoc sociálneho pracovníka v závislosti od konkrétnej osoby, situácie či lokality. Napríklad nezamestnané osoby bývajú klientmi sociálnej práce, avšak dobrovoľne nezamestnané osoby, ktorých partnerov príjem postačuje na spokojný život, nepotrebujú pomoc sociálnej práce. Azylant, ktorý v svojej pôvodnej krajine nepotreboval pomoc sociálneho pracovníka, v hostiteľskej krajine túto pomoc využije. Zohľadňujúc slovenský kontext uvádzame, že sociálna práca s príslušníkmi maďarskej menšiny na Slovensku sa neodlišuje od sociálnej práce so slovenskými klientmi. Ale sociálna práca s rómskou minoritou svoje nesporné špecifiká má.

Delenie klientov podľa Schavela aj Pavelovej je možné aplikovať do Kinlochovho delenia, jedna skupina podľa Schavela môže byť zaradená do viacerých Kinlochových skupín. Klienti zo skupiny Sociálna patológia môžu byť zaradení u Kinlocha do legálnej aj sociálnej deviácie. Aj jednotliví členovia zo skupiny Schavelovej typológie nemusia patriť len do jednej Kinlochovej skupiny. Napríklad Schavel zaraďuje do sociálnej patológie prostitúciu, ktorú

---

⁸⁴ Koncept rasy ako vedeckej kategórie sa podľa Navrátila a Musila (2010) zdiskreditoval v samotnej vedeckej tradícii. Predstava nemenných, geneticky determinovaných typov populácie nemá vážnejšiu oporu ani v genetickom výskume.

môžeme zaradiť do Kinlochovej legálnej aj sociálnej deviácie podľa toho, či je v danom štáte prostitúcia legálnym spôsobom obživy, alebo nie je.

Sociálna práca však pracuje aj s veľkou skupinou klientov, ktorých nezaraďujeme do ani jednej z Kinlochových skupín minorít. Do žiadnej z minorít sme nedokázali zaradiť klienta so zdravotným postihnutím z Levickej typológie ani skupiny Zdravotné problémy a Zdravotné postihnutie zo Schavelovej typológie. Pre skupinu navrhujeme názov **zdravotne znevýhodnené minority**. Do tejto skupiny zaraďujeme:

1. osoby dlhodobou a chronicky choré a zdravotne oslabené,
2. osoby so zmyslovým postihnutím (sluchu, zraku),
3. osoby s psychickými poruchami,
4. osoby s telesným postihnutím,
5. osoby s mentálnym postihnutím.

Tieto skupiny bývajú marginalizované v procese vzdelávania, na pracovnom trhu či počas každodenných sociálnych interakcií. Prečo túto minoritu nezaraďujeme do fyzických minorít? Väčšina zdravotných znevýhodnení prináša zo sebou aj určité fyzické symptómy, znaky. Avšak nie každé obmedzenie je viditeľné navonok.

Ďalšou skupinou, s ktorou sa môže stretnúť sociálny pracovník v praxi, sú príslušníci **sexuálnych minorít**. Majoritnú skupinu tvoria heterosexuálne orientované osoby, do minorít zaraďujeme homosexuálne orientované osoby (orientácia na rovnaké pohlavie), bisexuálne orientované osoby (nasmerovanie na obe pohlavia). V súvislosti so sexuálnymi minoritami býva využívaná pôvodne anglická skratka LGBT, ktorá znamená lesbický, gej, bisexuál a transgender. Transgender je podľa amerického Národného centra pre transgender rovnosť zastrešujúci termín pre osoby, ktorých rodová identita, výraz alebo správanie sa líšia od tých, ktoré sú zvyčajne asociované k ich pripisovanému pohlaviu pri narodení, zahŕňajúc transsexuálov, cross-dresserov (príležitostne sa prezliekajú za opačné pohlavie), androgynne osoby, genderqueers a pohlavne nekonformných ľudí.

Každý klient môže byť súčasne členom viacerých minoritných skupín: napríklad príslušník bulharskej minority na Slovensku môže byť nezamestnaný a súčasne disponovať preukazom ŤZP. Patrí tak do kultúrnych, ekonomických aj zdravotne znevýhodnených minorít. Kinlochovo delenie na fyzické, behaviorálne, kultúrne a ekonomické minority dopĺňame skupinami zdravotne znevýhodnené minority a sexuálne minority:

Tab. 1 Typológia minorít

fyzické	kultúrne	ekonomické	behaviorálne	Zdravotne znevýhodnené	sexuálne
---------	----------	------------	--------------	------------------------	----------

3. CHARAKTERISTIKA MINORÍT Z ASPEKTU SOCIÁLNEJ PRÁCE

Ako každá cieľová skupina sociálnej práce oplýva určitými charakteristikami a špecifikami, aj o minoritách môžeme vysloviť viaceré charakteristiky z kontextu sociálnej práce:

1. Príslušníci minorít sa častejšie stávajú obeťami chudoby a sociálnej exklúzie. Etnická príslušnosť a všeobecne rasa sú podľa A. Žilovej (2011, s. 67) „v európskej populácii významným rysom štruktúry chudoby a nerovnosti. Chudoba je medzi príslušníkmi minoritných etnických skupín častejšia ako medzi majoritnou (väčštinovou) populáciou“. Sociálna exklúzia je podľa Šramatej „všeobecne charakterizovaná ako znemožnenie prístupu k sociálnym inštitúciám, službám, vzdelaniu, bývaniu, finančným zdrojom. Nie je možné ju identifikovať iba s chudobou, sociálnou depriváciou alebo s nízkou príjmovou úrovňou“ (Šramatá, 2011, s. 141).
2. Príslušníci minorít bývajú často objektmi diskriminácie. Diskriminácia je druh správania, ktorým jednotlivec alebo skupina znevažuje inú osobu či osoby a kedy dochádza k nerovnakému prístupu k rôznym osobám. „Diskriminácia a diskriminačné správanie je založené práve na rozdielnom zaobchádzaní z dôvodu odlišností medzi jednotlivými skupinami, predovšetkým z dôvodu predsudkov a stereotypov spojených s vekom, rodom, etnicitou, sexuálnou orientáciou či zdravotným postihnutím“ (Sekulová-Gyarfášová, 2010, s. 7). Skúsenosť s diskrimináciou je pre jednotlivcov aj skupiny nepríjemným zážitkom. Diskriminácia obmedzuje prístup niektorých osôb a skupín ku zdrojom a príležitostiam. Niekedy zasiahnutá osoba ani nevie, že je diskriminovaná. Autori publikácie *Na ceste k rovnosti* konštatujú, že diskriminácia môže mať rôzne podoby. „Môže sa prejavovať ako porušenie zákona, ktorého následkom býva upieranie práv jednotlivcom, napríklad v oblasti vzdelávania, bývania, pracovného uplatnenia, poskytovania služieb, zdravotnej starostlivosti alebo sociálnej ochrany.“ V našom výskume „Vnímanie diskriminácie mladými ľuďmi“ (Markovič, 2013) sme zistili, že v roku 2013 32 percent respondentov z radov denných študentov sociálnej práce bolo za posledných 12 mesiacov svedkom diskriminácie na základe etnického pôvodu a 29 percent svedkom diskriminácie na základe veku.

3. Príslušníci niektorých minorít môžu mať nižšie najvyššie dosiahnuté vzdelanie ako majorita. V prípade rómskej minority podľa Marcinčina a Marcinčinovej (2009) rómske deti nedostávajú šancu na rovnaké vzdelanie a často sú ako mentálne zaostalé zaradované do špeciálnych škôl, čo má veľmi negatívny dopad na ich budúce uplatnenie na trhu práce. „*Asi tretina Rómov nemá ani základné vzdelanie, ďalšia tretina má iba základné vzdelanie, 9 % nemá ukončenú strednú školu a 15% ukončilo strednú školu*“ (Marcinčin, Marcinčinová, 2009, s. 20).
4. Príslušníci minorít majú menší podiel na výkonnej moci, rozhodovacej právomoci, politickej participácii a pod. Na Slovensku boli síce maďarské politické strany súčasťou dvoch vlád, iné menšiny sa takouto štatistikou pochváliť nemôžu. Iná situácia je u rómskej menšiny, ktorej politické strany sú značne fragmentované. V súčasnej Národnej rade Slovenskej republiky je iba jeden zástupca rómskeho etnika. Aj keď existuje dotačná schéma pre minoritné národnostné či náboženské skupiny, majorita je tou skupinou, ktorá väčšinou stanovuje pravidlá pre minority.
5. Býva náročné zistiť, aká časť obyvateľstva sa hlási k minorite/sa považuje za súčasť minority. Niektorí členovia minorít neradi svoju príslušnosť deklarujú. Aj keď je prihlásenie sa k minoritnej skupine spojené s výhodami (napr. podpora v nezamestnanosti, získanie štátneho občianstva, zľavy pre občanov s ťažkým zdravotným postihnutím), neprihlásia sa k minorite všetci jej členovia. V prípade rómskej národnostnej menšiny zistujeme výrazný nepomer medzi výsledkami sčítania obyvateľstva a reálnym počtom Rómov v SR. Atlas rómskych komunít z roku 2013 identifikoval na Slovensku cca 402 840 Rómov, t.j. osôb ktorí sú považovaní okolím za Rómov, v poslednom sčítaní obyvateľov, domov a bytov sa k rómskej národnosti prihlásilo cca 105 000 obyvateľov. (Výsledky SODB 2011).
6. Príslušníci a príslušníčky minorít bývajú často objektom predsudkov a stereotypov zo strany majority. Naopak, aj členovia minority majú predsudky ohľadom členov majority. Stereotypy bývajú často spúšťačmi diskriminácie. Predsudky je možné eliminovať priamym poznávaním majority a minority či sociálnym učením a multikultúrnou výchovou. Je dôležité, aby samotný sociálny pracovník nebol nimi ovplyvnený a neprenášal ich na svojich klientov.
7. Členovia minorít sa odcudzujú kultúre majority. Nemyslíme kultúru v zmysle umenia, ale tak, ako ju definuje O. Matoušek (2003, s. 99): „*spôsob konania, cítenia a myslenia, ktorý je vlastný určitému ľudskému spoločenstvu.*“ Keď sa minorita kultúrne asimiluje, je to veľká škoda pre kultúru spoločnosti. Ťažkosti však spôsobujú situácie, kedy minorita odmieta kultúru majority, a tak si vytvára prekážky v prístupe ku zdrojom a príležitostiam.

Navrátil a Musil (2007, s. 288) aplikovali typológiu Payeho antirasistických prístupov do typov antiopresívnych prístupov, ktoré je možné stanoviť aj ako všeobecné prístupy sociálnej práce pri práci s menšinami:

- Asimilačný prístup – sociálny pracovník znižuje predpokladaný kultúrny deficit subkultúry, pomáha zvládať akulturáciu.
- Liberálny pluralizmus – sociálny pracovník rešpektuje princíp rovnosti príležitostí.
- Kultúrny pluralizmus – sociálny pracovník prijíma kultúrnu rôznorodosť a teóriu multikulturalizmu, tak si môže minorita zachovať svoje tradície.
- Štrukturalizmus – sociálny pracovník oboznamuje skupiny s príčinami ich diskriminácie, a tak im pomáha.
- Menšinový prístup – do procesu tvorby rôznych služieb zahŕňa sociálny pracovník samotné menšiny a významne hodnotí názory minority.

4. VYBRANÉ MINORITNÉ SKUPINY NA SLOVENSKU

V tejto podkapitole sa venujeme vybraným minoritným skupinám patriacim do kultúrnych, ekonomických, zdravotne znevýhodnených a sexuálnych minorít.

Národnostné menšiny na Slovensku

Slovensko nie je etnicky homogénnym štátom, aj keď príslušníci slovenského národa tvoria väčšinu obyvateľstva. Je to dané historicky; Slovensko bolo približne 1000 rokov súčasťou mnohonárodného Uhorska.⁸⁵ Dominantnou národnosťou na Slovensku je slovenská, ostatné etnické skupiny zaraďujeme medzi minority. Medzi tie, ktoré majú oficiálne priznaný štatút národnostnej menšiny, patria maďarská, rómska, česká, rusínska, ukrajinská, nemecká, poľská, moravská, chorvátska, bulharská a židovská. Na Slovensku žijú aj iné menšiny, napríklad Vietnamci, Rumuni, Turci či Rusi. V nasledujúcej tabuľke porovnáme počty vybraných národností na Slovensku zistené tromi poslednými sčítaniami obyvateľov.

Najpočetnejšou národnostnou menšinou na území SR je maďarská národnostná menšina, ktorá však od roku 1991 zaznamenáva klesajúcu tendenciu. V dobe sčítania obyvateľstva v roku 1991 predstavovala maďarská menšina 10,8 % z celkového počtu obyvateľstva SR, v roku 2001 9,7 %, v roku 2011 klesla na 8,5 %. Viditeľným javom je nižšia pôrodnosť v južných okresoch Slovenska v porovnaní s regiónmi, v ktorých predstavitelia maďarskej menšiny

⁸⁵ V slovenskej verejnosti stále prevláda názor, že išlo o tisícročný útlak zo strany príslušníkov maďarského národa. Avšak kreovanie moderného slovenského národa zaraďujeme až do obdobia 18. storočia. Teda v 13. storočí obyvateľ Horného Uhorska neuvažoval v kategórii národ a ak zažíval útlak, nešlo o útlak národnostný. Úradným jazykom vtedy nebola maďarčina, ale latinčina.

žijú len zriedkavo. Klesajúcu tendenciu zaznamenala aj ukrajinská menšina. Naopak, počet Rómov a Rusínov žijúcich na území SR mierne stúpol. Do kategórie Ostatné sme v našej tabuľke zaradili ostatné skupiny, ktoré majú na Slovensku štatút národnostnej menšiny. Okrem zmien v počtoch príslušníkov jednotlivých národnostných menšín môžeme pozorovať aj výrazný nárast počtu respondentov, ktorí neuviedli žiadnu národnosť.

Tab. 2 Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie obyvateľ'ov, domov a bytov 2011, 2001, 1991

Národnosť	Slovenská republika		
	2011 [%]	2001 [%]	1991 [%]
slovenská	80,7	85,8	85,7
maďarská	8,5	9,7	10,8
rómska	2,0	1,7	1,4
česká	0,6	0,8	1,0
rusínska	0,6	0,4	0,3
ukrajinská	0,1	0,2	0,3
ostatné	0,5	0,4	0,3
nezistené	7,0	1,0	0,2

Zdroj: Sčítanie 2011

Významným fenoménom, ktorý skresľuje oficiálne štatistiky ohľadom národnostného zloženia Slovenska, je nevôľa Rómov identifikovať sa s rómskou národnosťou. Slovenskí Rómovia sa v sčítaní obyvateľ'stva často hlásia k slovenskej či maďarskej národnosti.⁸⁶ V súčasnosti nepoznáme presný údaj, koľko Rómov žije na Slovensku, odhady jednotlivých odborníkov sa rôznia v intervale 350 000 až 500 000⁸⁷.

Slovensko nie je zaujímavá ani príliš známa krajina pre migrantov z územia Ázie či Afriky, preto býva využívané iba ako tranzitná krajina na ceste migrantov do iných členských krajín Európskej únie. Utečenci ani pracovní migranti teda významne neformujú demografickú štruktúru Slovenska.

Z pohľadu sociálnej práce sú z tejto minoritnej skupiny zaujímaví migranti a príslušníci rómskych minorít, častým objektom výskumu sú marginalizované rómske komunity. Slovensko-maďarské vzťahy a konflikty bývajú živené často politikmi a nie sú pôsobiskom pre intervenciu sociálnej práce.

⁸⁶ Aj keď pred posledným sčítaním prebiehala v rómskych lokalitách kampaň Rómskeho mediálneho centra „Neboj sa povedať, že si Róm“, počet Rómov, ktorí by sa prihlásili k rómskej národnosti, sa výrazne nezvýšil.

⁸⁷ Marcinčin a Marcinčinová (2009, s. 2) uvádzajú, že podľa odhadov žije na Slovensku 430 000 Rómov. Podľa Rady Európy je to 400 000 Rómov.

Náboženské menšiny na Slovensku

Slovensko patrí medzi najreligióznejšie krajiny v Európe. Aj keď jeho územie zažilo obdobia reformácie i rekatolizácie, dominantným vierovyznaním zostáva katolícke náboženstvo, ku ktorému sa hlási prevažná časť obyvateľstva. Príslušníci ostatných náboženských skupín či siekt a osoby bez vyznania sú tak v minoritnom postavení. Medzi registrované cirkvi a náboženské spoločnosti v SR patria Apoštolská cirkev, Bahájske spoločenstvo v Slovenskej republike, Bratská jednota baptistov, Cirkev adventistov siedmeho dňa, Cirkev bratská, Cirkev československá husitská, Cirkev Ježiša Krista Svätých neskorších dní, Evanjelická cirkev augsburského vyznania, Evanjelická cirkev metodistická, Gréckokatolícka cirkev, Kresťanské zbory, Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia, Novoapoštolská cirkev, Pravoslávna cirkev, Reformovaná kresťanská cirkev, Rímskokatolícka cirkev, Starokatolícka cirkev a Ústredný zväz židovských náboženských obcí (<http://old.culture.gov.sk>). Na Slovensku však pôsobia aj ďalšie náboženstvá, ako napríklad islam či budhizmus. Medzi náboženské minority zaradujeme tiež sekty.

Tab. 3 Obyvateľstvo SR podľa náboženského vyznania – sčítanie 2011, 2001, 1991

Náboženské vyznanie	Slovenská republika		
	2011 [%]	2001 [%]	1991 [%]
Rímskokatolícka cirkev	62,0	68,9	60,4
Gréckokatolícka cirkev	3,8	4,1	3,4
Pravoslávna cirkev	0,9	0,9	0,7
Evanjelická cirkev a. v.	5,9	6,9	6,2
Iné	3,4	3,2	2,1
Bez vyznania	13,4	13,0	9,8
Nezistené	10,6	3,0	17,4

Zdroj: Sčítanie 2011

K rímskokatolíckej cirkvi sa počas sčítania obyvateľstva v roku 2011 prihlásilo 62 % obyvateľov žijúcich na území SR. Z uvedených údajov vidíme, že od roku 2001 má táto hodnota klesajúcu tendenciu. Naproti tomu stúpol počet obyvateľov bez vyznania z 2,1 % na 3,4 %. Zaujímavým javom je nárast počtu respondentov, ktorí nevyplnili kolónku vierovyznanie. V roku 1989 to bolo 17,4% obyvateľov, čo vysvetľujeme ich živou skúsenosťou so socializmom, kedy verejné priznanie sa k náboženstvu mohlo mať negatívny dopad na pracovný a spoločenský život jednotlivca. Vyššia hodnota v roku 2011 môže byť dôsledkom zníženej dôvery obyvateľstva voči sčítaniu osôb, domov a bytov.

Najmä v hlavnom meste Bratislave sa obyvatelia odmietali sčítať, a tak Štatistický úrad SR korigoval výsledky inou metodikou. Do kategórie Iné sme v tabuľke zaradili ostatné oficiálne cirkvi a náboženské spoločnosti. Z pohľadu sociálnej práce je dôležitá profesionálna orientácia na členov a exčlenov siekt a na ich rodinných príslušníkov. Súčasťou služieb klientom býva výstupové poradenstvo či resocializácia bývalých členov siekt.

Ekonomické minority na Slovensku

Do skupiny ekonomických minorít zahrňame osoby bez domova, osoby žijúce v chudobe a nezamestnaných.

Bezdomovectvo zaraďujeme medzi sociálno-patologické javy. Aby bolo možné zrealizovať kvalifikovaný počet bezdomovcov na Slovensku, bolo by potrebné podniknúť rozsiahly a koordinovaný terénny výskum. V súčasnosti máme k dispozícii odhady občianskeho združenia Proti prúdu, že v aj Bratislave, aj v Košiciach bolo v roku 2009 zhodne po cca 3 000 bezdomovcov a celkovo žilo na Slovensku približne 30 000 bezdomovcov (Gogoláková a kol., 2010).

Chudoba je status človeka vyznačujúci sa hmotným nedostatkom. V Európskej únii existuje jednotná metodika evidencie osôb ohrozených chudobou: ak je príjem osôb nižší ako 60% mediánovej mzdy v danom štáte. Chudoba sa podľa A. Žilovej (2011) stáva tiež stratifikačným znakom v konkrétnej spoločnosti.

Tab. 4 **Osoby ohrozené chudobou alebo sociálnou exklúziou v SR v roku 2011**

	Celkovo [%]	0-17 rokov	18-64 rokov	65 a viac rokov
Slovensko	20,6	26	20,6	14,5
Európska a únia	24,2	27	24,3	20,5

Zdroj: Eurostat EU SILC

V roku 2011 bolo v zmysle metodiky Európskej únie na Slovensku ohrozených menej osôb chudobou ako v celej Európskej únii. Najmenej ľudí ohrozených chudobou je zhodne na Slovensku aj v Európskej únii v skupine osôb vo veku nad 65 rokov.

Nezamestnanosť patrí medzi sociálne udalosti. Podľa A. Novotnej (2011) počet chudobných a chudobou ohrozených osôb je ovplyvnený trendmi v zamestnanosti. Vysoká a dlhodobá nezamestnanosť a nízka cena práce môže v SR spôsobovať, že výška životného minima, minimálnej a priemernej mzdy sú veľmi blízko seba. Na Slovensku máme k dispozícii údaje o nezamestnanosti od troch subjektov. Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny v pravidelných

mesačných intervaloch zverejňuje mieru evidovanej nezamestnanosti vypočítanej z počtu uchádzačov o zamestnanie evidovaných na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny. Z evidencie však bývajú vyradení nezamestnaní absolujúci absolventskú prax, práceneschopní nezamestnaní či osoby nespolupracujúce s úradmi práce. Tieto opatrenia mierne znižujú celkovú mieru nezamestnanosti. Výberovým zisťovaním získava údaje o slovenskej nezamestnanosti Štatistický úrad SR, výsledky slúžia aj európskemu štatistickému úradu Eurostat.

Tab. 5 **Miera nezamestnanosti na Slovensku a v Európskej únii; údaje za september**

	2008 [%]	2009 [%]	2010 [%]	2011 [%]	2012 [%]	2013 [%]
SR	8,8	13,3	14,4	13,8	14,1	14
EÚ	7,1	9,4	9,6	9,8	10,6	11

Zdroj: Eurostat

Na Slovensku je počas celého sledovaného obdobia vyššia miera nezamestnanosti ako v Európskej únii. Situáciu na trhu práce negatívne ovplyvnila globálna hospodárska kríza, pričom na Slovensku sa počet nezamestnaných zvýšil výraznejšie ako v Európskej únii.

Zdravotne znevýhodnené minority na Slovensku

Na Slovensku by sme v súčasnosti ťažko hľadali komplexnú štatistiku o zdravotne znevýhodnených minoritách na Slovensku, pretože jednotlivé dotknuté rezorty (školstva, práce, sociálnych vecí a rodiny) evidujú zdravotne znevýhodnené osoby z vlastného pohľadu.

V rezorte školstva hovoríme o študentoch a študentkách so špecifickými potrebami v prostredí vysokých škôl (v zmysle vysokoškolského zákona) a o žiakoch so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami podmienenými zdravotným znevýhodnením v prostredí regionálneho, teda základného a stredného školstva (v zmysle tzv. školského zákona). Počet študentov a študentiek so špecifickými potrebami na slovenských vysokých školách nie je známy, keďže evidencia takýchto študentov v celoslovenskom kontexte nebola v čase tvorby tejto publikácie ukončená. Evidenciu detí či žiakov so špecifickými výchovno-vzdelávacími potrebami realizuje Ústav informácií a prognóz školstva.

V rezorte práce evidujú zdravotne znevýhodnené minority Sociálna poisťovňa a úrady práce, sociálnych vecí a rodiny. Sociálna poisťovňa sleduje štatistiky poberateľov invalidného dôchodku. Invalidný dôchodok je dôchodková dávka, ktorá sa za podmienok ustanovených zákonom č. 461/2003

Z. z. v znení neskorších predpisov poskytuje z invalidného poistenia. Účelom invalidného dôchodku je zabezpečiť poistencovi príjem v prípade poklesu schopnosti vykonávať zárobkovú činnosť v dôsledku dlhodobu nepriaznivého zdravotného stavu poistenca (www.socpoist.sk).

Tab. 6 Počet vyplácaných invalidných dôchodkov

	k 31. 10. 2010	k 31. 10. 2011	k 31. 10. 2012	k 31. 10. 2013
Invalidných	212 270	221 920	227 188	231 526
Invalidných z mladosti	4 915	6 240	7 594	8 899

Zdroj: Štatistiky sociálnej poisťovne. www.socpoist.sk)

V tabuľke vidíme tendenciu zvyšovania počtu vyplácaných invalidných dôchodkov. V nami sledovanom období stúpol počet vyplácaných invalidných dôchodkov o 9 %, počet invalidných dôchodkov z mladosti o viac ako 81 %. Invalidný dôchodok z mladosti vypláca štát, nárok na invalidný dôchodok, ktorý vypláca Sociálna poisťovňa, vzniká po splnení viacerých kritérií. Výšku priemerného invalidného dôchodku nám ukáže nasledujúca tabuľka.

Úrady práce, sociálnych vecí a rodiny poskytujú peňažné príspevky na kompenzáciu sociálnych dôsledkov ťažkého zdravotného postihnutia v zmysle Zákona NR SR č. 447/2008 Z.z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Za fyzickú osobu s ťažkým zdravotným postihnutím sa považuje fyzická osoba, ktorej miera funkčnej poruchy je najmenej 50 %. Funkčná porucha je nedostatok telesných schopností, zmyslových schopností alebo duševných schopností fyzickej osoby, ktorý z hľadiska predpokladaného vývoja zdravotného postihnutia bude trvať dlhšie ako 12 mesiacov (empoyment.gov.sk). Počet poberateľov opakovaných peňažných príspevkov na kompenzáciu sociálnych dôsledkov ťažkého zdravotného postihnutia v rokoch 2008-2013 stúpol z približne 140 000 na viac ako 160 000 (www.upsvar.sk).

Sexuálne minority na Slovensku

Na Slovensku v súčasnosti nie sú schválené registrované partnerstvá ani manželstvá osôb rovnakého pohlavia. Rovnako si páry gejev a lesbiab nemôžu adoptovať dieťa. Popredným subjektom bojujúcim za práva sexuálnych menších na Slovensku je Queer Leaders Forum (QLF). Víziou združenia je „rovnoprávna spoločnosť, v ktorej sexuálna orientácia nie je dôvodom na diskrimináciu a upieranie akýchkoľvek ľudských či občianskych práv. Aktívnym presadzovaním práv neheterosexuálnych ľudí QLF smeruje k ich úplnému – občianskemu,

legislatívnemu a spoločenskému – zrovnoprávneniu s majoritnou spoločnosťou“ (www.qlf.sk). Pracovníčka QLF Katarína Sokolová je od roku 2011 sociálnou pracovníčkou prvého komunitno-poradenského centra pre lesby, gejov, bisexuálnych a transgender ľudí Q-centrum.

Pracovník, ktorý chce pracovať s homosexuálne orientovaným klientom, musí vedieť podľa Dušana Veselovského (2000, www.psychologia.sk) nasledujúce fakty:

- „Svetová zdravotnícka organizácia nepovažuje homosexualitu za diagnózu od roku 1991 /MKCH-10/.
- V roku 1991 bola homosexualita vyčiarknutá zo zoznamu chorôb i v Čechách a na Slovensku.
- Napriek tomu, že väčšina mladých gejov a lesbičiek proces coming out-u zvládne bez väčších ťažkostí, u tých, ktorí s tým majú problémy, je zvýšené suicídálne riziko v porovnaní s ich heterosexuálnymi vrstovníkmi.
- Nepravdivé kognitívne stereotypy o homosexuáloch sú: odpor k ženám, zženštilosť, sadomasochostické sexuálne praktiky, branie pasívnej alebo aktívnej sexuálnej roly, mnohonásobne vysoká promiskuita v porovnaní s heterosexuálmi.
- Stáva sa, že homosexuálny klient, ktorý vyhľadá pomoc odborníka, nemá sám problém so svojou homosexualitou, ale má vzťahové problémy so svojím okolím, ktoré má problém jeho homosexualitu akceptovať z dôvodu slabšej informovanosti alebo vďaka znútorneným predsudkom.
- Problém, s ktorým klient vyhľadá pomoc odborníka, sa dá väčšinou zaradiť do ôsmich problémových okruhov.“ Veselovský uvádza tieto problémové okruhy: coming out, spoločenské problémy, problémy s láskou, rodinné problémy, partnerské problémy, sexuálne problémy, prevencia a poradenstvo v oblasti HIV a AIDS a kontaktné informácie.

ZÁVER

Definovaním charakteristík a špecifík minorít z aspektu sociálnej práce sme potvrdili, že je možné realizovať syntetizujúci pohľad sociálnej práce na problematiku minorít. Jednotlivé minority sa od majorít odlišujú rozdielnou úrovňou bohatstva, bývajú častejšie objektmi diskriminácie, majú odlišné najvyššie dosiahnuté vzdelanie ako majorita a majú nižšiu úroveň participácie na verejnom a spoločenskom živote. Majorita minoritám zvyčajne vydeľuje menší podiel na politickej participácii a rozhodovacích kompetenciách. Niektorí členovia minorít neradi svoju príslušnosť deklarujú verejne či v úradných dokumentoch. Príslušníci a príslušníčky minorít bývajú často objektom predsudkov a stereotypov zo strany majority a taktiež členovia minority majú

predsudky ohľadom členov majority a taktiež sa odcudzujú kultúre majority. Miera úspešnosti socializácie sa u jednotlivých druhov minorít líši. Predpokladáme existenciu ďalších charakteristík, ktoré môžu vyplynúť z budúcich výskumov. Je výzvou výskumne zistiť odlišnosti sociálnej práce s minoritami od sociálnej práce s príslušníkmi majorít. Na základe našej analýzy sme zistili, že príslušnosť k minorite zvyšuje pravdepodobnosť odkázanosti jednotlivcov i skupín na pomoc sociálnej práce.

Literatúra

- [1] Atlas rómskych komunít 2013. *Prvé výsledky ATLASU rómskych komunít na Slovensku 2013*. Dostupné na: http://www.minv.sk/?atlas_2013 (2013-11-11).
- [2] BALVÍN, J. 2008. *Potreba systémového prístupu k marginalitě*. In: *Marginalizované skupiny. Zborník vedeckých štúdií k problematike stratégií vo vzťahu k marginalizovaným skupinám*. Košice : Košický samosprávny kraj, 2008, s. 44-54. ISBN 978-80-970001-0-3.
- [3] DEBRECENIOVÁ, J. a kol. 2008. *Na ceste k rovnosti*. Bratislava : Občan a demokracia, 2008. ISBN 978-80-89140-17-6.
- [4] GOGOLÁKOVÁ, P. et al. 2010. *Bezdomovecťvo – problém z pohľadu verejného zdravotníctva*. Verejné zdravotníctvo [online]. 2010, ročník VII, č. 1. ISSN 1337-1789.
- [5] CHYTIL, O. – MATULAYOVÁ, T. (ed.). 2011. *Výzvy pre sociálne profesie v modernej spoločnosti*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. ISBN 978-80-555-0336-3.
- [6] LETAVAJOVÁ, S. 2005. *Kultúra minorít*. In: GAŽOVÁ, V. – SLUŠNÁ, S. a kol. *Kultúra a rôznorodosť kultúrneho*. ACTA CULTUROLOGICA 13. Bratislava : FF UK, Katedra kulturoológie, 2005. Dostupné na: www.fphil.uniba.sk/.../AC13.Gazova-Slusna.Kultura (2013-10-20).
- [7] LEVICKÁ, J. 2004. *Základy sociálnej práce*. Trnava : Spoločnosť pre podporu vedy a vzdelávania FZaSP, 2004. ISBN 80-9689-52-3-0.
- [8] MARCINČIN, A. – MARCINČINOVÁ, L. 2009. *Straty z vylúčenia Rómov. Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti*. Dostupné na: <http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf> (2013-10-20).
- [9] MARKOVIČ, D. 2013. *Vnímanie diskriminácie mladými ľuďmi*. In: *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae Universitas Catholica Ružomberok*. Číslo 1, február 2013, ročník XII. S. 123-130. ISSN 1336-2232.
- [10] MATOUŠEK, O. 2003. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-549-0.

- [11] MATOUŠEK, O. 2005. *Sociální práce v praxi*. Praha : Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-X.
- [12] MUSIL, M. – NAVRÁTIL, P. 2007. *Přístupy k práci s menšinami*. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-331-4. s. 267-293.
- [13] NAVRÁTIL, P. – MUSIL, L. 2000. *Sociální práce s příslušníky menšinových skupin*. In: *Sborník prací Fakulty sociálních studií Brněnské univerzity Sociální studia 5*. Brno: FSS MU, 2000, s. 105-141.
- [14] NOVOTNÁ, A. – ŽILOVÁ, A. 2011. *Chudoba a dobrovolná skromnost'*. Ružomberok : Verbum, 2011. ISBN 978-80-8084-762-7.
- [15] PAVELOVÁ, Ľ. 2007. *Vybrané kapitoly z poradenstva pre sociálnych pracovníkov*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2007. ISBN 978-80-89271-29-0.
- [16] Queer Leaders Forum: *O nás. Ako sme vznikli*. Dostupné na: <http://www.qlf.sk/kto-sme/> (2013-11-11).
- [17] *Registrované cirkvi a náboženské spoločnosti*. Dostupné na: <http://old.culture.gov.sk/cirkev-a-nabozenske-spolocnosti/registrovane-cirkvi> (2013-10-20).
- [18] SEKULOVÁ, M. – GYARFÁŠOVÁ, O. 2010. *Diskriminácia a viacnásobná diskriminácia. Pohľady verejnosti na diskrimináciu, rovnosť a rovné zaobchádzanie*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2010. ISBN 978-80-89345-24-3.
- [19] SCHAVEL, M. – OLÁH, M. 2008. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2008. ISBN 80-8068-487-1.
- [20] ŠRAMATÁ, M. 2011. *Aktuálne otázky pre sociálnu prácu na Slovensku*. In: *Výzvy pre sociálne profesie v modernej spoločnosti*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 139-147. ISBN 978-80-555-0336-3.
- [21] Štatistický úrad SR: *Výsledky SODB 2011*. Dostupné na: <http://www.scitanie2011.sk/neprehliadnite/vysledky-sodb-2011> (2013-10-20).
- [22] Štatistiky EUROSTAT. *Google Public Data*. Dostupné na: http://www.google.sk/publicdata/directory?hl=en_US&dl=en_US#! (2013-11-15).
- [23] Štatistiky Sociálnej poisťovne: *Počet vyplácaných dôchodkov (v mesiacoch)*. Dostupné na: <http://www.socpoist.sk/pocet-vyplacanych-dochodkov--v-mesiacoch-/3150s> (2013-11-11).
- [24] Štatistiky Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny. Dostupné na: http://www.upsvar.sk/statistiky.html?page_id=1247 (2013-11-11).
- [25] *Transgender Terminology*. Washington, DC: National Center for Transgender Equality, 2009.

-
- [26] VESELOVSKÝ, D. 2000. *Práca s homosexuálnym klientom*. Dostupné na: <http://www.psychologia.sk/empatia/em00-2/00-2-8.htm> (2013-11-13).
- [27] Zákon NR SR č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov
- [28] Zákon NR SR č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Mgr. Daniel Markovič, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta
Ústav sociálnych vied
Hrabovská cesta 1
Ružomberok 034 01
E-mail: daniel.markovic@ku.sk

XIX.

PODPORA KULTÚRNEJ DIVERZITY n/NEPOČUJÚCICH V PROCESE SOCIALIZÁCIE DOMINANTNOU KULTÚROU

**Support of cultural diversity of the d/Deaf people in process of
socialization by dominant culture**

PAVOL BEŇO, NORA MICHŇOVÁ

Abstrakt

Socializácia ľudskej bytosti vždy prebiehala a aj bude prebiehať ruka v ruke s enkulturáciou. Socio-kultúrne kompetencie majoritnej spoločnosti sú dôležitým determinantom ovplyvňujúcim prijatie danou spoločnosťou. V prípade osôb so sluchovým postihnutím je ich socializácia sťažená prítomnosťou viacerých bariér, ktoré obmedzujú možnosti ich sociálnej interakcie s intaktnou populáciou. Nepočujúci disponujú vlastným jazykom a kultúrou, ktorá z nich vytvára kultúrnu a lingvistickú menšinu. Členstvo v komunite n/Nepočujúcich je spojené s určitými špecifikami a odlišnosťami v socializácii. Kultúrna identita osôb so sluchovým postihnutím, bikulturálne a multikulturálne súvislosti poskytovania pomoci sa stávajú determinantom ovplyvňujúcim kvalitu sociálnej interakcie medzi sociálnym pracovníkom a osobou so sluchovým postihnutím.

Kľúčové slová

Kultúra Nepočujúcich. Socializácia v komunite Nepočujúcich. Kultúrna identita osôb so sluchovým postihnutím. Bikulturálne a multikulturálne aspekty poskytovania pomoci.

Abstract

Socialization of human beings has always gone hand by hand with enculturation. Socio-cultural competences of major society are an important factor affecting the acceptance by a society. Socialization of people with hearing impairment represents a problem much more difficult to solve than the socialization of hearing people. Reason of this complication could be found in necessity to overcome barriers, which limit their social interactions with hearing population. Lingual and cultural difference of d/Deaf people is separating this group from the major society and is establishing a cultural and linguistic minority. There is also a connection between the membership in the community of d/Deaf and some specifics and differences in their

socialization. Cultural identity of people with hearing impairment, bicultural and multicultural aspects of providing aid are becoming the factors, which have a big impact to the quality of social interaction between a social worker and person with hearing impairment.

Key words

Deaf culture. Socialization in the community of Deaf. Cultural identity of people with hearing impairment. Bicultural and multicultural aspects of providing aid.

ÚVOD

Socializáciu je potrebné chápať ako komplexný proces, v rámci ktorého sa jedinec ako biologická bytosť stáva sociálnou bytosťou. Tento proces prebieha prostredníctvom sociálnej interakcie a komunikácie s inými ľuďmi. Človek si počas svojho života osvojuje kultúru spoločnosti, v ktorej funguje, v ktorej sa formuje ako sociálna bytosť a do ktorej sa začleňuje. Proces enkulturácie v prípade intaktných jedincov prebieha prirodzeným spôsobom, t.j. nielen cielene, ale aj prostredníctvom náhodného učenia. Osoby so sluchovým postihnutím (najmä prelingválne n/Nepočujúci) nedisponujú možnosťou náhodného učenia a osvojovania si dominantnej kultúry prirodzeným spôsobom. Z kultúrno-antropologického hľadiska sluchové postihnutie nedeterminuje príslušnosť k sociálnym minoritám, t.j. osoby so sluchovým postihnutím nie sú na základe audiologického statusu automaticky vnímané ako osoby so zdravotným postihnutím. Predstavujú lingvistickú a kultúrnu menšinu s vlastnými normami a hodnotami, ktoré sú pre ňu charakteristické. Tento pohľad na sluchové postihnutie je špecifický tým, že ho nemôžeme zaradiť pod medicínsky ani sociálny model zdravotného postihnutia. Vnímanie hluchoty sa postupne menilo a mení. Podľa Beňa a Michňovej (In: Radková a kol., 2011) sú n/Nepočujúci vedomí toho, že nemôžu žiť uzavreto vo svojich komunitách, že nie sú ako iné menšiny (napr. národnostné) koncentrovaní na jednom mieste. Je tu viditeľná silná snaha presadiť sa ako menšina, vymieňať a rozvíjať svoju kultúru, t.j. posunkový jazyk, budovať kultúrne centrá n/Nepočujúcich, kde sa môžu schádzať a vymieňať si svoje skúsenosti, organizovať rôzne akcie a pod. Posunkový jazyk n/Nepočujúcich nie je jednotný. Každá krajina má svoj vlastný posunkový jazyk, t.j. na Slovensku teda n/Nepočujúci používajú pri komunikácii slovenský posunkový jazyk, kým nepočujúci napr. v Maďarsku, maďarský posunkový jazyk. Existuje však aj systém, ktorý n/Nepočujúci používajú najmä na medzinárodných podujatiach, kde je potrebné, aby sa dorozumeli nepočujúci z rozličných častí sveta. Tento spôsob komunikácie predstavuje medzinárodný posunkový systém, ktorý pozostáva z komplexu medzinárodných posunkov vybraných z jednotlivých národných posunkových jazykov. V USA sa používajú dva termíny pre slovo

„n/Nepočujúci“. Nepočujúci (s veľkým písmenom „N“ na začiatku) sú tí jedinci, ktorí sa narodili do rodiny zahrňujúcej členov so sluchovým postihnutím, ktorí používajú posunkový jazyk a sú členmi spoločenstva n/Nepočujúcich. Kultúrne hodnoty sú deťom automaticky podávané ďalej. Zatiaľ, čo nepočujúci (s malým písmenom „n“ na začiatku) je osoba, ktorá sa narodila do rodiny, kde sú len počujúci príslušníci. Nemá mu kto podať kultúrne hodnoty n/Nepočujúcich (Mrzílková, 1996). Aj Baixerasa et. al. (2003) poukazuje na to, že posunkový jazyk nie je len prostriedkom komunikácie osôb s určitou stratou sluchu. Učenie sa posunkového jazyka nie je iba učením sa komplexného systému posunkov a gramatiky, ale aj kultúrnych zákonitostí, spôsobov a mravov, ktoré v plnej miere reprezentujú svet n/Nepočujúcich.

1. KULTÚRA n/NEPOČUJÚCICH

Nepočujúci žijú v dvoch kultúrach, v kultúre počujúcej populácie a v kultúre n/Nepočujúcich. Aj keď majú dva jazyky a dve kultúry, posunkový jazyk a kultúru n/Nepočujúcich, boli vždy považované za podradné a bezcenné, ignorované a nerešpektované. Dlhé roky n/Nepočujúci sami nechtiac podporovali svoju bezcennosť a podradnosť. Až v posledných rokoch začali vnímať ich vlastný jazyk ako jazyk, ktorý je rovnocenný ostatným jazykom na svete a pochopili, že vôbec nie je podradný. Prišli na to, že aj keď ich spôsob komunikácie, aktivít, správania a hodnôt je odlišný od počujúcich, ktorí predstavujú majoritu, nie je to dôvod menejcennosti alebo podradnosti. Tieto odlišnosti sú výsledkom kultúrnej rôznorodosti. Na druhej strane však musíme dodať, že osvojenie si národného hovoreného jazyka a kultúry počujúcich je pre n/Nepočujúcich veľmi dôležité. Filozofia bilingvizmu a bikulturalizmu predstavuje cestu umožňujúcu rovnocennosť a rešpektovanie týchto dvoch jazykov a kultúr samostatne (Nakamura, 2006). Podľa Ladda (2003) do komunity n/Nepočujúcich patria n/Nepočujúci a nedoslýchaví, používajúci spoločný jazyk, majú identické skúsenosti, identické zásady, a totožný spôsob interakcie medzi sebou, a s počujúcimi ľuďmi. Ladd (2003) uvádza tri základné cesty, ako sa stať členom komunity n/Nepočujúcich:

1. byť n/Nepočujúcim dieťaťom n/Nepočujúcich rodičov alebo byť n/Nepočujúcim už tretej generácie,
2. navštevovať, prip. absolvovať školu pre n/Nepočujúcich,
3. stretávať sa s komunitou n/Nepočujúcich.

Existencia posunkového jazyka odlišuje n/Nepočujúcich jednak od ľudí s iným postihnutím a aj od ľudí intaktných. Niektoré zvyky a tradície sú charakteristické len pre kultúru n/Nepočujúcich. Podľa Kosinovej (2008) sú nasledujúce zvyky typické pre komunitu českých n/Nepočujúcich a my

dodávame, že sú typické aj pre komunitu slovenských n/Nepočujúcich:

- Dobrú chuť si prajú až vtedy, keď majú jedlo na stole už všetci, a to tak, že spoločne zaklopú päšťou do stola, čo znamená „Dobrú chuť!“
- Pri prípitku sa dotknú rukami, ktorými držia poháre. „Cinknutím“ je pre nich samotný dotyk rukou, nie zvuk, ktorý vydávajú poháre.
- Medzi sebou se zdravia „univerzálnym“ pozdravom, ktorý podľa situácie znamená: „Ahoj!“, „Dobrý deň.“ alebo tiež „Dovidenia.“
- Pokiaľ sa spolu stretávajú dvaja dobrí známi, pozdravia sa dvoma bozkami na tvár.
- Nepočujúci „tleskajú“ tak, že zdvihnú ruky nad hlavu a trepotajú nimi.

2. SOCIALIZÁCIA n/NEPOČUJÚCICH

Socializácia v komunite n/Nepočujúcich má mnoho podôb. Osoby so SP, ktoré pochádzajú z počujúcich rodín, prichádzajú do kontaktu s ďalšími osobami so SP v škole pre n/Nepočujúcich. Vtedy sa začnú učiť posunkový jazyk a nadobúdajú prvé kontakty s okolitým svetom, pretože im ich jazyk po osvojení umožňuje plnohodnotnú komunikáciu. Padden a Humpries (2006) okrem týchto skutočností poukazujú na ďalšie fakty súvisiace s nástupom do školy. Keď n/Nepočujúci študenti prichádzajú do školy pre n/Nepočujúcich a vidia prvýkrát, že nie sú jedinými n/Nepočujúcimi študentmi ale vidia tiež n/Nepočujúcich dospelých ako personál, učiteľov dokonca i vedúcich pracovníkov, dochádzajú k poznaniu seba cez iných. Nepočujúce deti začnú vidieť iné možnosti života a môžu si začať predstavovať ten svoj. Dieťa sa necíti byť abnormálne, ale ako súčasť celku ľudí, ktorí sú v určitom smere rovnakí ako on. Ďalším činiteľom socializácie n/Nepočujúcich sú kluby n/Nepočujúcich, kdesi n/Nepočujúci vymieňajú zážitky a skúsenosti zo života n/Nepočujúcich. Tieto kluby sú zamerané záujmovo a stretávajú sa v nich najmä n/Nepočujúci produktívneho a poproduktívneho veku. Mladšia generácia navštevuje tieto kluby len sporadicky. Nepočujúci sa stretávajú na rôznych akciách, najmä športových podujatiach, zábavách, výletoch organizovaných jednotlivými klubmi, na pravidelnej klubovej činnosti, každoročne sa organizuje Miss n/Nepočujúca Slovenska a Oslavy a program na Medzinárodný deň n/Nepočujúcich. V slovenských kluboch je v súčasnosti populárny najmä futbal a šípky.

Svet počujúcich očami Nepočujúcich

Prostredníctvom príbehu jedného n/Nepočujúceho chlapca, ktorý sa narodil do rodiny n/Nepočujúcich a mal starších n/Nepočujúcich súrodencov, sa pokúsime ukázať ako môžu osoby so sluchovým postihnutím vnímať svet

počujúcich, teda majority.

„Keď sa záujem malého n/Nepočujúceho chlapca zamerlal mimo jeho rodiny, všimol si dievča z vedľajšieho bytu, ktoré mohlo byť v rovnakom veku ako on. Po niekoľkých skúšobných stretnutiach sa stali kamaráti. Bola dobrou kamarátkou na hranie, ale bola stále „cudzia“. Nemohol s ňou komunikovať tak ako so svojimi rodičmi a staršími súrodencami. Všimol si, že extrémne ťažko chápala najjednoduchšie posunky a gestá. Po niekoľkých neúspešných pokusoch o konverzáciu, to vzdal a začal ukazovať na konkrétne veci, keď niečo chcel alebo ju ťahal so sebou, keď niekam chcel ísť. Čudoval sa akú ťažkú chorobu jeho kamarátka má, ale keď začali rozvíjať cestu interakcie jedného s druhým, tak sa rozhodol prispôbovať jej potrebám. Jedného dňa si uvedomil, že je naozaj veľmi odlišná. Hrali sa u nej doma, keď jej mama začala hýbať perami. Na základe pohybov pier dievča porozumelo tomu, že má preložiť domček na bábiky. Keď to chlapec videl, prišiel domov a spýtal sa svojej mami: „Čo za postihnutie má dievčatko z vedľajšieho bytu“. Matka svojmu synovi vysvetlila, že dievča je počujúce a nevie posunkovať. Namiesto toho spolu hovoria pohybmi pier, tak komunikujú. Chlapček sa neskôr spýtal matky či len dievča a jej rodina sú jediný, čo takto komunikujú. Jeho mama mu vysvetlila, že všetci ostatní sú ako dievčatko z vedľajšieho bytu. Jeho rodina je tá, ktorá je pre väčšinu zvláštnou a neobyčajnou a nie rodina počujúceho dievčatka“ (Padden, Humphries, 1990).

Deti so sluchovým postihnutím, ktoré vyrastajú v rodine n/Nepočujúcich a neprichádzajú do kontaktu s intaktnou populáciou nevnímajú svoje sluchové postihnutie ako niečo patologické, ale ako normu. Padden a Humphries (2006) hovoria, že n/Nepočujúce dieťa používa označenie „n/Nepočujúci“ vo význame my, ale keď spozná ostatných zistí, že pre nich n/Nepočujúci znamená niečo iné ako pre neho. On si myslí, že označenie n/Nepočujúci znamená „priateľov, ktorí sa správajú ako je očakávané“, ale pre ostatných to znamená determinant odlišnosti.

3. UMENIE n/NEPOČUJÚCICH

Súčasťou kultúry n/Nepočujúcich je aj umenie n/Nepočujúcich, ktoré Kosinová (2008) rozdeľuje na:

- *ľudové umenie* – rozprávanie vymyslených príbehov; dva žánre príbehu – príbehy o úspechu (príbehy väčšinou pojednávajú o tom, ako sú n/Nepočujúci vzdelávaní orálnou metódou a až neskôr se naučia posunkový jazyk, cítia sa potom šťastní vo svojom svete) a legendy o pôvode (príbehy zamerané na pôvod posunkového jazyka),
- *poviedky založené na posunkovom jazyku* – sem sú zahrnuté ABC príbehy

(tieto príbehy sú zložené z toľkých posunkov, koľko je písmen v jednoručnej prstovej abecede; prvým posunkom príbehu je posunok s tvarom ruky rovnakým, jaký je v jednoručnej prstovej abecede pre písmeno A; nasleduje posunok s rovnakým tvarom, ako je pre písmeno B a takto sa pokračuje až k písmenu Z) a klasifikátorové príbehy (celé rozprávania sa skladá len z klasifikátorov, iné posunky se nepoužívajú),

- *humor*– rozprávania vtipov alebo príbehov založených na jazyku (patrí sem vtipné príbehy podnecujúce k smiechu; karikatúry ľudí alebo zvierat a popis absurdného obrazu alebo situácie),
- *anekdoty* – anekdoty n/Nepočujúcich sa vzťahujú predošlým k ich vzťahu k počujúcim ľuďom a vzájomným komunikačným problémom a nedorozumeniam,
- *hry*– hry sú založené na zrakovom vnímaní, n/Nepočujúci teda uvítajú hry pohybové, logické, vizuálne či hry založené na posunkovom jazyku,
- *vizuálne umenie* – sem je možné zaradiť maliarstvo, sochárstvo, architektúru a iné s obsahom podstatným pre n/Nepočujúcich ľudí; väčšinou sa jedná i o amatérskych umelcov, ktorí svojim dielom prispievajú ku kultúrnemu dedičstvu n/Nepočujúcich (medzi známymi nepočujúcich umelcov na Slovensku môžeme zaradiť Stanislava Lubinu, Paulovičová Barbora, Linda Pašáková Svoradová a iní).
- *nepočujúci na pódiu (divadlo)* – divadelné vystúpenie je pre n/Nepočujúcich divákov veľkým zážitkom, pokiaľ je tlmočené do slovenského posunkového jazyka, príp. n/Nepočujúci herci majú jeden z prostriedkov, ako môžu realizovať sami seba (divadelným súborom n/Nepočujúcich na Slovensku je napr. súbor Tiché iskry, divadelný súbor DIKO a iné); patrí sem i pantomíma, poézia v posunkovom jazyku, interpretácia piesní v posunkovom jazyku a storytelling. Storytellingom sa rozumie rozprávanie príbehu v posunkovom jazyku, v našom prípade v slovenskom posunkovom jazyku, kde hrá dôležitú úlohu mimika a pohyb hornej časti tela. Prejavujú sa najmä emócie pre adresátov komunikácie. Daný príbeh si vymyslí vždy n/Nepočujúci a netrvá viac ako 5 minút.

Menný posunok ako súčasť kultúrnej identity n/Nepočujúcich

V komunite n/Nepočujúcich má každá n/Nepočujúca aj počujúca osoba svoj menný posunok. Je tomu z dôvodu, že na osobné mená nie sú zaužívané posunky. Podľa Vojtechovskej (2011) majú n/Nepočujúci dve osobné mená, jedno dostanú v deň narodenia od rodičov a druhé od n/Nepočujúcich, a tým menom je ich menný posunok. Vlastné meno je dôležité pre vytvorenie identity, ktorá je podmienená jazykom a vzťahmi medzi ľuďmi. Čiže menný posunok má spoločenský, sociálny, jazykový a kultúrny charakter. Menný posunok je

prostriedkom vytvorenia identity n/Nepočujúceho, nepočujúci získava pocit, že je súčasťou niečoho. Súčasťou sveta, v ktorom sa pohybuje n/Nepočujúci.

4. KVALITATÍVNY VÝSKUM DEBARIERIZAČNÝCH OPATRENÍ

V rámci kvalitatívneho výskumu rigorózne práce zameranej na debarierizačné opatrenia pre osoby so sluchovým postihnutím sme v rámci jedného z čiastkových cieľov výskumu („*Identifikovať prvky lingvistickej bariéry participantov výskumu*“) identifikovali prepojenosť lingvistickej, psychogénnej a kultúrnej bariéry v živote osôb so sluchovým postihnutím. Z hľadiska psychogénnej bariéry participanti uvádzali nervozitu, stres, strach, hanbu z dôvodu ťažšej zrozumiteľnosti reči, stratenosť bez načúvacieho aparátu a v prípade neegalitárneho prístupu nepríjemný pocit. Pochopenie textu v slovenskom jazyku, t.j. čítanie s porozumením robí participantom najväčšie problémy nielen pri odborných textoch (právo, psychológia a pod.), ale aj pri bežnom texte. Najvýstižnejšie je vyjadrenie jedného participanta „*Som ako cudzinec, ktorý sa učí slovenský jazyk*“.

Nižšie uvádzame výpovede participantov, ktoré poukazujú na prepojenosť lingvistickej bariéry s psychogénnou:

„*Pri krátkej, bežnej komunikácii nepociťujem nič, ale keď sa jedná o dlhšiu konverzáciu, vtedy sa troška hanbím za to, že moja reč je ťažšie zrozumiteľná a nie vždy hovorím spisovne.*“

„*Väčšinou pociťujem nervozitu a stres. Keď počujúca osoba, s ktorou komunikujem stráca chuť zopakovať, čo povedala, tak prestane so mnou komunikovať úplne.*“

„*Keď sa musím dohovoriť s osobou, ktorá mňa a moje postihnutie berie ako odpad, tak sa cítim nepríjemne, zle. Niektorí počujúci sa vôbec nesnažia komunikovať zrozumiteľne, je im to jedno a ja ako postihnutá som im lahostajná.*“

„*Dotýka sa ma, keď ma v dôsledku môjho sluchového postihnutia považujú za mentálne postihnutého. Neviem hovoriť ako počujúci, ale to ešte automaticky neznamená, že mám slabé mentálne kompetencie.*“

Identifikovanie prítomnosti kultúrnej bariéry u niektorých našich participantov bolo pre nás zaujímavé zistenie, z dôvodu, že už aj na Slovensku môžeme badať počiatky budovania vlastnej kultúry a kultúrnej identity tejto minority. Poukazuje na to, že niektorí n/Nepočujúci samých seba ponímajú ako kultúrnu a lingvistickú menšinu a svoju hluchotu nechápu ako audiologický status, ale v sociokultúrnych súvislostiach. Následne uvádzame odpovede dvoch participantov, ktoré približujú spomínanú kultúrnu bariéru.

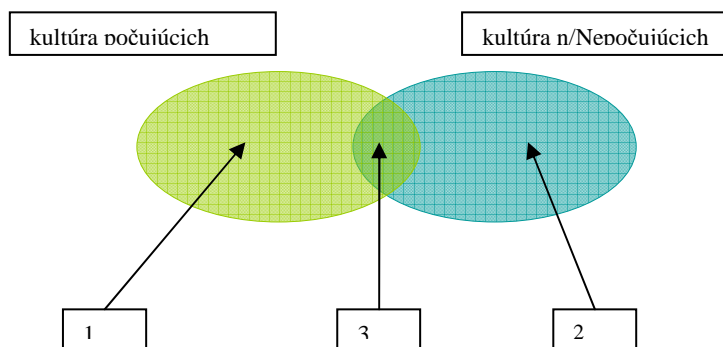

„Keď komunikujem s n/Nepočujúcimi, tak sa vždy nájde nejaká téma na ktorú sa dá porozprávať. S počujúcimi sa rozprávam iba o bežných veciach, hovoríme si len základné informácie. S n/Nepočujúcimi sa viem porozprávať o hlbších veciach.“

„Cítim sa dobre, keď komunikujem s počujúcimi, ale máme menej spoločných tém ako pri komunikácii s n/Nepočujúcimi. S počujúcimi komunikujem menej ako s n/Nepočujúcimi. S n/Nepočujúcimi sa máme o čom baviť. Je to troška iné, každý má svoj svet.“

Reagan (In: Moores, Meadow-Orlans, 1993) zdôrazňuje význam kultúrnej identity a biculturalnosti. Nižšie uvádzame troška pozmenené znázornenie kultúrnej príslušnosti n/Nepočujúcich, ktorí sú v interakcii s kultúrou počujúcich.

Obr. 1 Kultúrna príslušnosť n/Nepočujúcich, ktorí sú v interakcii s kultúrou počujúcich

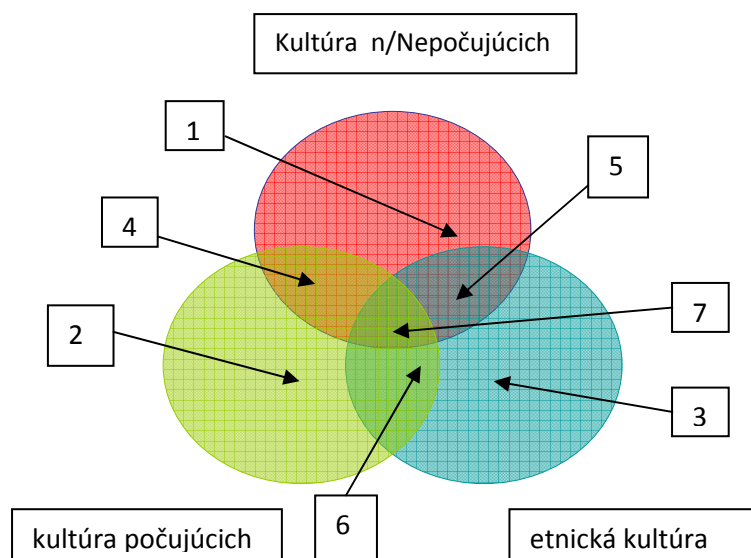
- 1- kultúra počujúcich
- 2- kultúra n/Nepočujúcich
- 3- biculturalná komunita

Reagan nezabúda ani na možnosť, kedy je n/Nepočujúci jedinec príslušníkom etnika s jeho subkultúrou v rámci dominantnej kultúry. Na Slovensku (dominantná kultúra majority) môžeme tento stav priblížiť prostredníctvom n/Nepočujúcich (kultúra n/Nepočujúcich), ktorí vyrastajú v počujúcej rodine, ktorá je národnostnou menšinou (maďarskou, rómskou, ukrajinskou a podobne). V tomto prípade už nehovoríme o biculturalnosti, ale multikulturalnosti (v anglickej literatúre tricultural). Zaujímavé je však zistenie, že v rámci nášho výskumu väčšia časť prelingválne n/Nepočujúcich participantov ako svoj materinský jazyk uviedla slovenský jazyk aj napriek vzdelávaniu sa v surdopedických školách a vysokej znalosti posunkového

jazyka. Boli aj takí prelingválne n/Nepočujúci, ktorí nevedeli povedať, čo považujú za svoj materinský jazyk.

Reagan (In: Moores, Meadow-Orlans, 1993) hovorí aj o kultúrnej príslušnosti n/Nepočujúcich, ktorí sú v interakcii s kultúrou počujúcich a etnickou kultúrou.

Obr. 2 Kultúrna príslušnosť n/Nepočujúcich, ktorí sú v interakcii s kultúrou počujúcich a etnickou kultúrou

5. kultúra n/Nepočujúcich
6. kultúra počujúcich
7. etnická kultúra
8. bikulturalizmus: kultúra n/Nepočujúcich a počujúcich
9. bikulturalizmus: kultúra n/Nepočujúcich a etnická kultúra
10. bikulturalizmus: kultúra počujúcich a etnická kultúra
11. multikulturalizmus: kultúra počujúcich, n/Nepočujúcich a etnická kultúra

Na základe zhrnutia všetkých zistení týkajúcich sa prvej výskumnej otázky zameranej na identitu participantov výskumu sme identifikovali nasledovné typy identít u osôb so sluchovým postihnutím a to:

4. identifikáciu s počujúcimi,
5. identifikáciu s nepočujúcimi,
6. identifikáciu s Nepočujúcimi,
7. nevyhranená (kultúrna) identita.

Naše zistenia sú podobné so zisteniami Bat-Chavu z roku 2000, ktorý vychádzajúc zo svojho výskumu hovorí o existencii 4 typov identít n/Nepočujúcich:

- nepočujúci,
- Nepočujúci,
- negatívna (neistá) identita,
- bikultúrna identita.

Rozdiel v našich zisteniach je, že tie osoby so sluchovým postihnutím, ktoré neovládajú posunkový jazyk, boli vzdelávané v integrovaných podmienkach a majú osvojené normy správania a hodnoty počujúcich sme zaradili do kategórie identifikácia s počujúcimi. Kým Bat-Chava túto skupinu n/Nepočujúcich na základe audiologického statusu zaradil do kategórie nepočujúci s malým „n“ ako kultúrne počujúcich. Iný koncept identity n/Nepočujúcich opisuje Leigh (2009), ktorý hovorí o dvoch póloch identity n/Nepočujúcich. n/Nepočujúci na jednom póle sa snažia byť ako počujúci, komunikujú prostredníctvom hovoreného národného jazyka a považujú sa za súčasť počujúceho sveta (orálne nepočujúci). Môžeme povedať, že sú kultúrne počujúci. Svoje sluchové postihnutie sa snažia prekonať, pretože svoje postihnutie vidia cez medicínsky model hluchoty. Nepočujúci stojaci na druhom póle definujú samých seba primárne ako členov socio-lingvistickej minority (kultúrne n/Nepočujúci) bojujúcich za svoje práva. Druhý typ identity, t.j. kultúrne n/Nepočujúci vychádza zo sociálneho modelu hluchoty. McIlroy a Storbeck (2011) v etnografickom výskume dospeli aj k zisteniu, že identita n/Nepočujúcich nie je statický koncept, ale komplex pokračujúceho hľadania svojej príslušnosti, pričom toto hľadanie je limitované akceptáciou n/Nepočujúcich v dominantnej počujúcej spoločnosti.

Značná časť participantov nášho výskumu udávala problémy so svojou identitou v detstve a puberte. Mnohí sa so svojím postihnutím zmierili až v dospelosti, kedy ukončili hľadanie svojej príslušnosti. Skupina týchto prelingválne n/Nepočujúcich sa identifikovala s kultúrou n/Nepočujúcich. Môžeme konštatovať, že aj výsledky nášho výskumu potvrdili, že identita n/Nepočujúcich nie je statický koncept. Podľa Barnes a Mercera (In: Albrecht et al, 2001) sa iba menšia časť osôb so sluchovým postihnutím neidentifikovala s kultúrou n/Nepočujúcich a vidí sa ako súčasť populácie osôb so zdravotným postihnutím. Na Slovensku môže byť situácia iná, pretože veľa n/Nepočujúcich sa ešte nepovažuje za jazykovú a kultúrnu menšinu. Nepočujúci samých seba považujú za jazykovú a kultúrnu menšinu najmä v krajinách, kde sa k nim v rámci vzdelávania a sociálnych služieb pristupuje ako k osobám s jazykovými, spoločenskými a kultúrnymi špecifikami, ktoré prispievajú k diverzite majoritnej populácie. Na Slovensku ešte veľa odborníkov pristupuje

k osobám so sluchovým postihnutím cez prizmu medicínskeho modelu zdravotného postihnutia a za normu sa považuje dominantná kultúra, t.j. kultúra počujúcich.

ZÁVER

Výsledky nášho výskumu poukázali na problém počujúcich rodín s n/Nepočujúcim dieťaťom. Značná časť rodičov zakazuje svojmu dieťaťu so sluchovým postihnutím komunikáciu prostredníctvom posunkového jazyka. Niektorí rodičia to robia z dôvodu, aby si ich dieťa osvojilo modely správania sa počujúcich, ale častejší je prípad, kedy sa rodičia za sluchové postihnutie svojho dieťaťa hanbia. Crace et al. (2011) vidí ako spôsob eliminácie problémov pri adaptácii počujúcej rodiny na n/Nepočujúce dieťa, zapojenie n/Nepočujúcej osoby do rodiny, tzv. mentora (deaf mentor). Takýto mentor môže prostredníctvom zdieľania každodennej reality poskytnúť pozitívny vzor či už v oblasti vzdelávania, úspešnej profesijnej dráhy ale aj v akejkoľvek inej oblasti seberealizácie. Nepočujúci mentor sprostredkúva počujúcim rodičom informácie ohľadne komunity n/Nepočujúcich, posunkový jazyk, ale aj kultúru n/Nepočujúcich. V rámci odporúčaní pre prax v súvislosti s vyššie uvedenými výsledkami výskumu by sme navrhovali zakomponovať do vzdelávania pracovníkov pomáhajúcich profesii rešpektovanie lingvistických a kultúrnych špecifík tejto minority a aj bikulturálne a multikulturálne súvislosti poskytovania pomoci. Ukazuje sa potrebné venovať viac pozornosti rodičom detí so sluchovým postihnutím, ktorí nemajú žiadnu skúsenosť s osobami so SP. Súčasťou sociálnej rehabilitácie osôb so sluchovým postihnutím by malo byť okrem ostatných aktivít aj aj oboznamovanie sa so „svetom počujúcich“. V oblasti tlmočenia televíznych správ do prirodzeného posunkového jazyka môžeme badať pozitívnu zmenu. Donedávna boli správy tlmočené prevažne do posunkovanej slovenčiny počujúcimi tlmočníkmi posunkového jazyka. Kvôli tempu tlmočenia bolo často až nemožné správy pretlmočiť do podoby, ktorá by bola zrozumiteľná väčšine osôb so sluchovým postihnutím, ktoré v rámci komunikácie preferujú slovenský posunkový jazyk. V súčasnosti nie sú večerné správy tlmočené do posunkovej slovenčiny simultánne. Je vytvorený program v rámci, ktorého sú správy tlmočené samotnými osobami so sluchovým postihnutím a to do prirodzeného posunkového jazyka. V rámci zachovania kultúrnej diverzity prostredníctvom tejto kultúrnej a lingvistickej minority je potrebné podporovať šírenie slovenského posunkového jazyka a kultúry n/Nepočujúcich. V prvom rade je potrebné vzdelávať v posunkovom jazyku žiakov a študentov so sluchovým postihnutím, ktorí sú vzdelávaní segregovane v špeciálnych školách. Bolo by potrebné vytvoriť formálne vzdelávanie pre tlmočníkov posunkovového jazyka a zlepšiť finančné ohodnotenie profesie,

ktorá je v súčasnosti problematické. Na vysokých školách by bolo vhodné zaviesť posunkový jazyk ako voliteľný predmet, ktorý by si študenti mohli vybrať ako jednu z možných alternatív doplnkových predmetov. V súčasnosti takouto možnosťou disponujú len niektoré vysoké školy, ktoré disponujú odborníkmi z predmetnej oblasti. Veľkým prínosom v oblasti šírenia kultúry n/Nepočujúcich je činnosť občianskeho združenia Myslím – centrum kultúry Nepočujúcich. Toto občianske združenie sa okrem organizovania kurzov posunkového jazyka venuje aj výskumu posunkového jazyka a jeho propagáciou v majoritnej populácii.

Literatúra

- [1] BAIXERAS, A. P. et al. 2003. *Libro Blanco de la Lengua de Signos Española en el Sistema Educativo*. España : La Confederación Estatal de Personas Sordas, 2003. 108 p.
- [2] BARNES, C. – MERCER, G. 2001. *Disability Culture. Assimilation or Inclusion?* In: Albrecht, G. L. – Seelman, K. D. – Bury, M. 2001 *Handbook of Disability Studies*. Sage Publications Ltd. California, 2001. ISBN 0-7619-1652-0.
- [3] BAT-CHAVA, Y. 2000. *Diversity of deaf identities*. *American Annals of the Deaf*, 145(5), 420–427.
- [4] BEŇO, P. – MICHŇOVÁ, N. 2011. *Dobrovoľníctvo a osoby so sluchovým postihnutím - špecifiká sociálnej práce pre osoby so sluchovým postihnutím*. In: Radková, L. a kol. 2011. *Dobrovoľníctvo a problémy súčasnej spoločnosti*. Trnavská univerzita. Vyd. SpoSoIntE, Trenčín, 2011. s. 131 - 174. ISBN 978-80-89533-07-7.
- [5] CRACE, J. et al.. 2011. *Deaf Community Support for Families: The Best of Partnerships*. In: SCHMELTZ, L. R. (eds.). *Family Support & Cultural Competence*. National Center for Hearing Assessment and Management, Utah State University. [online]. [cit. 2013-07-30]. Dostupné na: <http://www.infanthearing.org/ehdi-ebook/>.
- [6] KOSÍNOVÁ, B. 2008. *Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina – kultura neslyšících*. Praha : ČKTZJ, 2008. ISBN 978-80-87153-94-9.
- [7] LADD, P. 2003. *Understanding Deaf Culture. In Search of deafhood*. NY: UTP, 2003. 470 p. ISBN 1-85359-545-4.
- [8] LEIGH, I. W. 2009. *A lens on deaf identities: Perspectives on deafness*. New York, NY: Oxford University Press. 2009. ISBN 978-0-19-532066-4.
- [9] LEJSKA, M. 2003. *Poruchy verbální komunikace a foniatric*. Brno: Paido, 2003. 156 s. ISBN 80-7315-038-7.
- [10] McILROY, G.- STORBECK, C. 2011. *Development of Deaf Identity: An Ethnographic Study*. In: *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, vol.

- 16, 2011, no.4, p.494-511.
- [11] MICHŇOVÁ, N. 2013. *Debarierizačné opatrenia pre osoby so sluchovým postihnutím vo vybraných oblastiach života*. Rigorózna práca. Trnavská univerzita v Trnave, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce. Trnava, marec 2013.
- [12] MRZLÍKOVÁ, M. 1996. *Neslyšící - členové kultury a společenství neslyšících*. Speciální pedagogika 6, 1996, č. 1, s. 21 – 24.
- [13] NAKAMURA, K. 2006. *Deaf in Japan. Signing and the Politics of Identity*. New York : Cornell University Press, 2006. ISBN 13:978 -0-8014-4350-3.
- [14] PADDEN, C. – HUMPHRIES, T. 1990. *Deaf in America. Voices from a culture*. Cambridge : Harvard University Press. 1990. ISBN 0-674-19423-3.
- [15] PADDEN, C. – HUMPHRIES, T. 2006. *Inside deaf culture*. Cambridge : Harvard University Press. 2006. ISBN 100674022521.
- [16] REAGAN, T. 1993. *Cultural Considerations in the Education of Deaf Children*. In: Moores, D. F. – Meadow-Orlans, K. P. 1993. *Educational and Developmental Aspects of Deafness*. Washington, DC : Gallaudet University Press. ISBN 0-930323-52-1.
- [17] VOJTECHOVSKÁ, V. 2011. *Priezviská v slovenskom posunkovom jazyku*. Bratislava: Centrum kultúry Nepočujúcich. 2011. 86 s. ISBN 9788097060114.

Poznámka autorov:

V texte nepoužívame rodovo citlivý jazyk, ale máme na mysli obe pohlavia, t.j. napr. pod n/Nepočujúcim rozumieme aj n/Nepočujúcu osobu ženského pohlavia.

doc. PharmDr. Pavol Beňo, CSc.,

Trnavská univerzita
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Katedra klinických disciplín
Univerzitné nám. 1
918 43 Trnava, SR
E-mail: pavol.beno18@gmail.com

XX.

ROMOVÉ A JAK DÁL?

Roma and the what further

INGRID MATOUŠKOVÁ

Abstrakt

Romská problematika patří bezpochyby k emocionálně nejvypjatějším tématům v České republice. Majoritní společnost v ČR řeší mocensky obvyklými nástroji romskou otázku jako sociální problém, pod který zahrnuje chudobu, kriminalitu, nedostatek vzdělání a další negativní aspekty. Tato mimořádně finančně náročná opatření se však po dlouhá léta jeví jako neúčinná, a především, nepřinášejí řešení problému. Dlouhodobé výsledky výzkumů tohoto problému ukázaly, že tzv. romská problematika není zdaleka jen problémem sociálním. Proto východiskem pro celou společnost je hledání zcela jiného řešení, které, na základě uznání romské komunity svébytným národnostním etnikem, spatřuji v budování plnohodnotného partnerství a společného soužití. Bylo by to nejen efektivnější, ale též mnohem levnější. A to nepůjde bez odborníků s osobní znalostí romské komunity, s jejichž pomocí by se našla nová, logická východiska pro skutečná řešení soužití romské menšiny a majoritní společnosti.

Klíčová slova

Romské etnikum, původ Romů, asociální osoby, asimilace Romů, jazyk, etnolect, myšlení, hodnoty, vzdělávání, multikulturní výchova, současné problémy

Summary

Long-term research results of this issue have showed that the so-called Roma issue is far from just a social problem. Therefore, the starting point for the entire society is search for a completely different solution, which, based on the recognition of the Roma community as a peculiar ethnic group, I see in the building of a full partnership and cohabitation. It would be not only more efficient, but also much cheaper. And this will not be possible without experts with personal knowledge of the Roma community, with the help of which a more logical basis for real solutions of the coexistence of the Roma minority and the majority society could be found.

Keywords

Roma ethnicity, origin of the Roma, anti-social people, assimilation of the Roma, language, ethnolect, thinking, values, education, multicultural education, current problems

ÚVOD

Romové, cikáni, cigoši, romští spoluobčané, nepřizpůsobiví, kriminálníci a další dlouhá řada spíše pejorativních názvů pro jejich pojmenování. Historií romského národa se již zabývala a spoustu stran včetně webových popsala celá řada renomovaných odborníků – lingvistů, historiků, etnologů. Přesto, přes všechny výzkumy (dříve cikánologie, dnes „romistiky“, tj. bádání o Cikánech - Romech), podrobnosti o jejich etnogenezi, včetně příčin a doby odchodu z pravlasti, jsou spíše na úrovni dohadů než skutečného poznání historického. Obdobně nejasný zůstává i historický obraz příchodu do Evropy a nejranější dějiny na tomto kontinentu.

Nemáme staré kroniky, dobovou literaturu, žádné záznamy, z nichž bychom se dozvěděli něco o životě jejich předků. Je to dáno tím, že Romové nikdy nepsali. O své minulosti se ještě donedávna dozvídali jenom z vyprávění rodičů a prarodičů. Až po roce 1989 se našlo několik autorů, kteří odborně i populárně popisují historii Romů, jejich putování, přijetí v různých zemích a kulturách, např. Milena Hübschmannová, Ctibor Nečas, Bartoloměj Daniel, Eva Davidová, Arne Mann, a další.

1. ODKUD JSME?

Nejznámější, nejvíce prezentovaný názor na jejich původ byl, že pocházejí z Egypta, odkud přišli do křesťanských zemí. V mnoha zemích se zažilo označení podle domnělého egyptského původu - Gitanos (ve španělštině), Gitanes (ve francouzštině) či Gypsies (v angličtině) - ale ve skutečnosti jsou tato jména patrně odvozena od názvu oblasti Malý Egypt na Peloponésu nebo v oblasti Malé Asie. V jižní a východní Evropě byli pojmenováni podle manichejské sekty kněžích Athiganoi - Atsiganos, z čehož vznikla další skupina pojmenování - Zingaro (v italštině), Tsigane (ve francouzštině), Zigeuner (v němčině), Cigáni (ve slovanských jazycích) i české Cikáni.

Nelze opomenout také srovnání Romů s Indy. Dohady o tom, do které kasty Romové v přísně rozdělené indické společnosti náleželi, vedou mezi sebou dlouhá léta lingvisté i historikové. Většina odborníků však předpokládá, že Romové patřili k nejspodnější kastě. (Indická společnost se dělila na nejvyšší kastu brahmínů (kněžích), po ní následovala kasta kšátriů (vládci a bojovníci) a vajíjů (řemeslníci, rolníci, obchodníci). Nižší kastou byli šúdrové (sluhové a pomocné síly) a nejnižší kasta byli tzv. nedotknutelní. Příslušnost Romů k této kastě by vysvětlovala i důvod, proč Romové začali Indii od 8. století opouštět. Tento časový údaj potvrzuje i fakt, že v jejich jazycích nejsou zachyceny změny, ke kterým došlo v příbuzných indických jazycích později. Je možné, že Romy z Indie vyhnala i častá sucha a s nimi spojený nedostatek potravy, nebo se chtěli

vymanit z přísně rozdělené indické kastovní společnosti a hledat nová "odbytiště" pro své výrobky a služby.

Dle názoru lingvistů a historiků „*Romové postupovali z Indie v závislosti na geografických podmínkách přes Mezopotámii na Blízký východ do asijské části Turecka, kde se velká část Romů zastavila a setrvala asi tři století (12. - 15. století). Tato doba jim pomohla v první orientaci v nové kultuře a ulehčila pozdější postup Evropou. V souvislosti s mongolskou a tureckou expanzí pokračovali přes Malou Asii a Balkán, nějakou dobu asi pobýli v Řecku, o čemž svědčí četná řecká slova v romštině, a dále postupovali údolím Dunaje do střední Evropy. Jiná větev přešla Arménii, Kavkaz, později Rusko a dosáhla až Skandinávie. V 15. století byli již Romové rozptýleni po celé Evropě, Anglii a Skotsko z toho nevyjímaje*“⁸⁸.

Pokud budeme pátrat dále, nalezneme i jiné teorie našeho příchodu do Evropy. Nicméně když se zeptáte běžných příslušníků romského etnika, tak je jim např. Egypt či Indie stejně vzdálená jako ostatním Čechům.

2. STÁTNÍ POLITIKA A SOCIÁLNĚ POLITICKÝ POHLED V RÁMCI ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

Osvícenské pokusy o zásadní proměnu způsobu života romského etnika se v 19. století postupně přeměnily v administrativně byrokratický přístup k řešení otázek, které nejvíce státní správu zajímaly, tj. kontrola pohybu, policejní dozor, zákazy žebření, podomního obchodu, potulky, omezení migrace mezi státními regiony. V českých zemích byla na pořadu dne především otázka postihu potulných Cikánů⁸⁹. O rok později byla založena evidence potulných Cikánů, kteří příslušeli do moravských a slezských obcí. Z rozborů evidencí v začátku 20. století plyne, že tradiční zaměstnání Romů jsou vytlačována příležitostními pracemi nádeníků, posluhovačů, žebrotou atp. Do školy v této době chodily pouze sto čtyři děti.

Politika státu a jeho institucí, ovlivněna filosofií osvícenství, uplatňovala první pokusy o včlenění Romů do společnosti. Právě usazení Romů a jejich administrativní zachycení se považovalo za základní metodu asimilačních snah⁹⁰.

V začátku existence Československé republiky větší část ze šedesáti tisíc Romů žila na Slovensku a menší část v Čechách, zejména kočovní Romové. Potulní Romové v českých zemích procházeli složitým sociálně diferenciacním procesem. Postupně ztráceli ekonomické opodstatnění svého kočovného způsobu života, profesně i společensky se zařazovali mezi nejnižší sociální vrstvy. V tomto důsledku se oddělili dvě základní skupiny, a to skupina

⁸⁸ <http://romove.radio.cz/cz/clanek/18530>

⁸⁹ Výnos českého místodržitelství proti potulným Cikánům (1888)

⁹⁰ Dopis místodržitelství okresním hejtmanům ze 14.8.1853 s požadavkem navrhnutí zásadního řešení cikánské otázky.

ekonomicky aktivní a skupina parazitující na svém okolí. „*Sociální a ekonomické diferenciaci Romů odpovídal i způsob soužití s místním obyvatelstvem – od přirozeného rozplývání do společnosti až po skupiny výrazně segregované a uzavřené do potulných komunit nebo oddělené v koloniích poblíž vesnic a měst*“⁹¹.

Odlišný vývoj můžeme zaznamenat v řadě oblastí na Slovensku, kde byla výrazná zejména dynamika přirozeného demografického přírůstku a s tím související vznik výrazných lokálních koncentrací romského obyvatelstva. Diferenční proces úzce navazoval na počínající urbanizaci usedlé části slovenských Romů. Asimilační tendence byly samozřejmě výraznější tam, kde rozdíl mezi nimi a okolím byly menší. Pomalejší ekonomický vývoj na Slovensku znamenal i pro ně určitou ztrátu pracovního uplatnění a vyjevil se nový problém obecních chudých především na východním Slovensku.

Zákon č. 117 z 15. července 1927 Sb., o potulných Cikánech, vyjadřoval nejen distancující se postoj majoritní společnosti vůči Romům, ale i politické bezpráví a diskriminaci. Romské obyvatelstvo tento zákon stigmatizoval jako asociální skupinu, vůči které je možné používat násilné prostředky⁹². V zákoně nebyl blíže vyjasněn pojem „tulák“ a „cikánský způsob života“, a tak se výklad ponechával praxi. Problém trvale se prohlubující sociální bídy a kulturní zaostalosti byl pro republiku pouze okrajovou záležitostí a řešení bylo ponecháno na nejnižších složkách státní správy nebo na charitativních organizacích. Před 2. sv. válkou žilo v Československu 70-110tisíc Romů.

V období II. světové války téměř všichni Cikáni byli vyčleněni jako tzv. asociální osoby a byli soustředěni do „kárných pracovních táborů“. V červenci 1942 bylo totiž vydáno nařízení o potírání cikánského zlořádu (v Německu platilo od roku 1938) a dne 2. 8. 1942 byl proveden soupis všech „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu“.

Důležitou skutečností je však fakt, že do politiky i práva byla vnesena rasová teorie, která byla rovněž důležitou složkou ideologie. Byly rozvíjeny dvě formy. Antropologický pohled považuje za geneticky méněcenné takzvané „cizí rasy“ (Židy a německo-černošské míšence). Druhou formou byla teorie rasové hygieny, podle níž jsou určité skupiny osob vyčleněny uvnitř jedné rasy jako geneticky méněcenné. Za takové osoby jsou pokládáni homosexuálové, duševně zaostalí, zločinci z povolání a asociální osoby. Cikáni stáli mezi oběma formami a byli spojováni jak s „rasově cizími“, tak s asociály. V knize R. Rittera „Der nicht sesshafte Mensch“ (Neusídlený člověk) autor zdůvodňuje méněcennost cikánů. Dokazoval, že cikány, i když jsou „árijského“ původu, potulný způsob života vedl k míšení s především asociálními a kriminálními živly. „Cikáni jsou jako Židé bez vlasti. Na jedné straně je těžko odvést je od potulného života. Na

⁹¹ Gjuríčová, J. Romové jako objekt státní politiky. Praha: MV ČR, Themis, 2. vyd., 1999, s. 10.

⁹² Zákon č. 117/1927 Sb. o potulných Cikánech.

druhé straně tam, kde se usadí, rozmnožují neužitečnou, asociální a kriminální sebranku.“ Tak se vyvinul z Cikánů typ biologicky méněcenný, respektive bezcenný⁹³.

Masové vraždy cikánského obyvatelstva v době německého i slovenského fašismu v letech 1944-45 ukázaly, že rasová diskriminace a perzekuce směřuje ke stejnému cíli jako v „Říši“, a to k fyzické likvidaci Romů.

„Válka změnila subetnické složení romského etnika v Československu, zejména v českých zemích, kde téměř vymazala celou jednu větev – české a moravské Romy. Slovenským Romům, vlastně tak jediné části romského etnika v Československu, přinesla rozvrat vnitřní struktury a prohloubení sociální a kulturní zaostalosti. Administrativní a represivní zásahy legalizovaly omezení osobních svobod společensky méněcenných Romů, stejně jako jejich izolaci od ostatního obyvatelstva“⁹⁴.

Slovensko stálo po válce na okraji ekonomického kolapsu, nejhorší situace byla na východním Slovensku – agrární a hospodářská zaostalost kombinovaná s nejvyšší koncentrací Romů v Evropě. V osadách zde panovala neuvěřitelná bída, negramotnost a nezaměstnanost. Není vůbec divu, že se několik tisíc olašských Romů – Vlachů, Lovarů (koňských handlířů) Kalderarů (kotlářů) a jiných navrátilo ke kočovnému způsobu života. Nahromaděný tlak v osadách se začal uvolňovat územním pohybem jednotlivých skupin.

„Po roce 1945 přicházejí do Čech Romové ze Slovenska. První vlna míří do pohraničí, odkud bylo odsunuto německé obyvatelstvo. Romové přicházejí do Čech za prací, nejdřív jenom muži, pak celé rodiny. Druhá silná migrační vlna souvisí s prací v dolech. Ostravsko, Karvinsko a Kladensko nabízí prostřednictvím náborů Romům ze Slovenska nejenom práci, ale také ubytování a další výhody (půjčky)“⁹⁵.

3. ZÁKON Č. 74/1958 SB., O TRVALÉM USÍDLENÍ KOČUJÍCÍCH OSOB

K řešení „cikánské otázky“ přistoupil Ústřední výbor KSČ v dubnu 1958. Za hlavní příčinu bránící vyrovnání sociální nerovnosti cikánského obyvatelstva označil „kočování“ a „kočovný způsob života“. Kolikrát se tak již stalo v rámci jenom zde popsané historie?

Završením přípravy bylo přijetí zákona č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob. Na tento zákon navazoval komplexní program odstranění projevů „faktické zaostalosti způsobu života“.

Komplexní program byl koncipován jako asimilační proces. Cílem „převýchovného působení“ mělo být nejen odstranění projevů „faktické

⁹³ Kladivová V. Konečná stanice Auschwitz – Birkenau. Olomouc, 1994, s. 10,11.

⁹⁴ Gjuríčová, J. Romové jako objekt státní politiky. Praha: MV ČR, Themis, 2. vyd., 1999, s. 10.

⁹⁵ Pape, I. Jak pracovat s romskými žáky. Slovo 21, 2007, s. 11.

zaostalosti způsobu života“, ale i problémů vyplývajících z reálných etnických odlišností způsobu života a kultury cikánského obyvatelstva. Opět byl vypracován soupis „kočovných osob“ (1959). Cílem mělo být zastavení „nežádoucího pohybu cikánského obyvatelstva“ a soupis měl sloužit také jako podklad pro další opatření, které se týkalo „likvidace nežádoucích soustředění - cikánských osad a čtvrtí“⁹⁶. Organizovaný rozptyl Cikánů se však minul účinkem a cikánský problém nebyl opět vyřešen, neboť rozptyl nedosáhl plánovaných parametrů a byl nadále převyšován samovolným migračním pohybem cikánů ze Slovenska do českých zemí.

„Územní manipulace“ byla dalším pokusem o vyřešení romské otázky v rámci komplexního programu odstranění nedostatků v sociální a kulturní sféře tohoto etnika v roce 1965. Program byl zaměřen na rozptyl vysoké koncentrace cikánského obyvatelstva v rámci Československa. K tomuto účelu byl vytvořen i centrální úřad. Bohužel v rámci projektu docházelo k řadě bezpráví a porušování základních lidských práv a svobod, a to např. ve smyslu násilného vystěhování, převážení v zaplombovaných vagonech k usídlení do míst, o kterých nikdy neslyšeli. Některé rodiny musely změnit své bydliště dokonce několikrát.

Další taktikou k vyřešení masivního cikánského problému byl počátkem 70. let za spoluúčasti dvou cikánských společenských organizací - Zvazu Cigánov-Rómov i Svazu Cikánů-Romů - prvních v historii - definován „program společenské integrace“. Jeho cílem bylo dosáhnout vyrovnání sociální nerovnosti cikánského etnika s ostatním obyvatelstvem v Československu – poprvé s respektováním jejich etnických specifíků.

Stát ale na problematiku Romů pořád nahlížel jako výhradně na sociální problém bez etnické dimenze a navíc se začal vnímat jako problém sociálně patologické povahy. Bylo to patrné v sociální praxi i ze spojování sociální pomoci Romům s agendou postpenitenciární péče, tedy propuštěným z výkonu trestu.

Během následujících let bylo depistážně podchyceno veškeré sociálně slabé romské obyvatelstvo v Československu, byly vyčleněny finanční prostředky na integraci (platby za MŠ, školní družiny, tábory dětí atp.), byla propracována metodika sociální práce s důrazem na sociální poradenství. Problémem však byl odlišný postoj funkcionářů národních výborů k problematice.

V souvislosti se zahájením speciální sociální péče o toto etnikum bylo zavedení zvláštních evidencí Romů, vyžadujících zvláštní pomoc společnosti, při referátech sociálních věcí a zdravotnictví národních výborů. „Na počet evidovaných Romů se vázalo přidělování finančních prostředků, jimiž mohli sociální pracovníci disponovat ve prospěch uskutečňování tzv. programu společenské integrace – tedy vyrovnání s ostatním obyvatelstvem. Tato skutečnost motivovala sociální pracovníky k vedení co nejuplněnějších evidencí, a

⁹⁶ Viz Zákon č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob.

to bez ohledu na to, byli-li zaregistrovaní Romové přihlášení v místě k trvalému pobytu nebo se v místě zdržovali jen přechodně. Tak se zcela zákonitě stávalo, že jich, či přímo celých rodin, byla řada evidována a vykazována v několika okresech najednou a že údaje národních výborů byly nadhodnocené“⁹⁷. Z toho vznikla zákonitě v roce 1980 disproporce při sčítání lidu, bytů a domů v ČR.

K paradoxní situaci docházelo v oblasti vzdělávání. Zejména v českých zemích a ve městech, kde byla síť školních zařízení strukturovanější, docházelo totiž ke stále častějšímu přerazování romských dětí do zvláštních škol. V těchto letech byl problém umocněn nástupem silných populačních ročníků do škol a nepřipraveností pedagogů na přeplněné třídy a ještě na zvýšenou pozornost vyžadující žáky. Tato rozhodnutí negativně ovlivnila generaci romských žáků, jejich další vzdělávání a potažmo uplatnění na trhu práce.

Další negativní uplatňované opatření – odebrání dětí z péče rodičů – a poté jejich ústavní výchova, ovlivnilo tisíce romských dětí jen proto, že tehdejší státní orgány nechápaly kulturní, historickou a civilizační vzdálenost, kterou museli Cikáni překonat na „rychlené cestě“ z cikánských osad a kočovných vozů do vesnic a měst majoritního obyvatelstva!

4. MYŠLENÍ, JAZYK A ŘEČ (SLOVO, SYMBOL, POJEM)

V průběhu lidské antropogeneze, samozřejmě kromě jiných faktorů, sehrál rozhodující úlohu při oddělení jako druhu od ostatních stavovců vznik řeči. Tím, že člověk mohl nahradit skutečnost slovem „signálem signálů“ (jak uvádí Pavlov), a řeč se stala základním nástrojem poznání (Vygotskij), myšlení, vznikla psychika nového druhu homo sapiens (speaking animal, symbol animal). Jazyk a řeč má stejně velký význam i v ontogeneze člověka, a to proto, že veškerá lidská zkušenost je obsažena v jazyku, řeči. V něm každá generace uloží své zkušenosti a poznatky. V 2. polovině 20. století vzniká mezioborová disciplína „psycholingvistika“, která se zabývá zkoumáním řeči a jazyka z pohledu nových aspektů.

Myšlení odráží naše bytí v jeho souvislostech a vztazích, v nejrozmanitějších zprostředkujících vazbách. Ve shodě se současnými poznatky můžeme konstatovat, že myšlení je sociálně podmíněný psychický proces hledání a objevování podstatného, nového, nepřetržitě spojený s řečí. Z psychologického hlediska se na myšlení nazírá buď jako na nástroj co nejefektivnější adaptace na změny prostředí, nebo jako na regulátor lidského chování. Tudíž je myšlení člověka a jeho vývoj nemyslitelný bez účasti slovních výrazů a odevzdávání způsobů a výsledků myšlení mezi generacemi a současníky.

⁹⁷ Gjuričová, J. Romové jako objekt státní politiky. Praha : MV ČR, Themis, 2. vyd., 1999, s. 20.

Psychologické i filosofické práce o myšlení zdůrazňují skutečnost, že myšlení je vyšší nebo nejvyšší stupeň poznání. Při charakterizování rozdílů mezi smyslovým poznáním a myšlením je konstatováno, že výsledkem smyslového poznání jsou pocity, vjemy a představy, a výsledkem myšlenkového (logického) poznání jsou pojmy a obecné soudy (pravidla, poučky a obecné zákonitosti).

Myšlenkovou činnost tak charakterizuje vzájemný vztah se smyslovým poznáním, ale také velmi úzký vztah s řečí, jazykem. Odpoutat se od poznávacího objektu, vydělit jednotlivou vlastnost možno právě prostřednictvím slova, pojmu, používáním jazyka. Právě v tomto vztahu se projevuje principiální rozdíl mezi psychikou člověka a zvířete. Zejména psaná řeč nejenom že umožňuje přesné vyjádření myšlenek, ale i neobyčejně výhodný způsob poznání a oznamování lidských poznatků.

Organické spojení myšlení s řečí svědčí o sociální podstatě lidského myšlení. Historická souvislost vědomostí, sociální základ myšlení je podmíněný procesem fixace, uchování poznatků a vědomostí, které se uskutečňuje prostřednictvím jazyka v cílevědomém procesu vzdělávání, v literatuře a jiných vzdělávacích prostředcích.

Formy myšlení představují řečovou podobu, ve které člověk zachytává a poté na základě vykonání myšlenkových operací vyjadřuje výsledky svého myšlení. V psychologii rozeznáváme tři formy: pojem, soud a úsudek.

Pojem je považován za základní formu lidského myšlení. Definicí pojmu existuje celá řada, pro naše účely postačí, že pojem označujeme slovem. A právě označením významu slova a společenských podmínek v tvoření pojmů je možné pochopit přechod od smyslového poznání k pojmovému poznání. Slovo je ve své zvukové a zrakové podobě prostředkem, pomocí něhož si lidé vzájemně předávají a přijímají své myšlenky. Psychologie zkoumá pojmy jako součást duševního života konkrétních jedinců a rozděluje je na obecné a zvláštní⁹⁸. Zpravidla pro osvojení pojmu nestačí znát pouze obecné znaky a vlastnosti, ale i zvláštní, jemu podřízené pojmy. Jednoduše není možné myslet, že někdo ovládá pojem „živočich“, pokud nezná jednotlivé druhy živočichů a nemá o nich názorné představy.

Základním aktem nebo formou, ve které se myšlenkový proces uskutečňuje, je soud. Vyjadřuje se ústně v slovní formě nebo písemně, nahlas nebo jen pro sebe. Vyjadřuje vztah mezi dvěma pojmy. Odráží v specifické formě stupeň lidského poznání, vlastnosti, vztahy objektivní skutečnosti, mohou být samozřejmě pravdivé i nepravdivé.

Úsudek pak vyjadřuje vztah mezi dvěma nebo více soudy, vzniká odvozením jednoho soudu z jiných soudů. Je to více méně složitý myšlenkový akt, který obsahuje řadu operací podřízených jednomu cíli. V úsudku zvláště

⁹⁸ Obecný pojem „strom“ patří tam vše, co je vlastní všem stromům, nepatří tam, co je charakteristické pro jeden druh – somu- např. pro dub.

zřetelně vystupuje úloha zprostředkování v myšlení. Právě v takovém procesu, ve kterém se tvoří úsudky, soudy se nejvýrazněji projevuje charakter myšlení.

Zkoumat jazyk a myšlení jako proces znamená pochopit vnitřní, latentní příčiny, které vyvolávají vznik těch nebo oněch výsledků při poznávací činnosti, tedy zda daný žák řešil nebo neřešil úkol, zda si osvojil či nikoliv základní vědomosti, způsoby činnosti, zda vznikl plán postupu, zda si utvořil nové pojmy atp. Prakticky to znamená, že jakékoliv pedagogické působení má vliv na člověka nikoliv přímo a bezprostředně, nýbrž zprostředkovaně přes psychický stav daného jedince, tzn. v závislosti na jeho myšlení, citech atp.

Jazyk je svým charakterem nacionální, patřičným národem společensky zpracovaná slovní zásoba a gramatická stavba, což se projevuje v určitých pravidlech spojování slov a vět. Řeč je schopnost jedince použít jazyk ve vzájemném styku a k vyjadřování subjektivních stavů, myšlenek. (Rubinštejn 1963).

12. SOUČASNÁ JAZYKOVÁ PRAXE A UČENÍ

I když je dnes všem národnostním menšinám právo na vzdělání ve vlastním jazyce dáno Ústavou, školy romštinu ani jako pomocný jazyk nepoužívají. Rómové byli postupně nuceni opustit svůj tradiční způsob života. Jazykem úředním i tím, jenž má největší socio-ekonomickou prestiž, je v ČR jazyk český; i když: § 16 odst. 4 správního řádu ústavní mantinely respektuje, když stanoví: *"Občan České republiky příslušející k národnostní menšině, která tradičně a dlouhodobě žije na území České republiky, má před správním orgánem právo činit podání a jednat v jazyce své národnostní menšiny. Nemá-li správní orgán úřední osobu znalou jazyka národnostní menšiny, obstará si tento občan tlumočnicka zapsaného v seznamu tlumočnicků. Náklady tlumočení a náklady na pořízení překladu v tomto případě nese správní orgán."* Na rozdíl od daňového řádu tak stanoví oprávnění též na podání v mateřském jazyce. Jinak tomu ale je v soukromém a trestním právu.

Romšтина se tedy postupně stala jazykem, kterým se mluvilo jen v rodinném kruhu. Postupem času se stala i jistou formou dorozumívacího kódu s kryptickou funkcí a sloužila jako jeden z identifikačních rysů příslušnosti ke skupině či etniku. V tomto ohledu funguje jako sociolekt.

Řada učitelů se domnívá, že děti dnes už romsky nemluví, že problémy v komunikaci s nimi při vyučování vznikají jen malou, nedostatečnou úrovní rozvoje myšlení a řeči, zanedbáním rozvoje řeči a myšlení při výchově v rodině, vinou toho, že dítě vyrůstá v nepodnětném prostředí. Pod dlouholetým tlakem asimilační politiky se mnoho romských rodičů (kromě olašských Romů) opravdu snaží mluvit doma na děti česky, aby potom ve škole děti neměly problémy. Mezi sebou však rodiče často mluví romsky a děti jim nerozumí, neučí se a pořádně

nerozvíjí tento jazyk.

Do základních škol přichází řada romských dětí s nepatrnou slovní zásobou, nerozvinutou pamětí, neschopných tvořit složitější věty v českém jazyce a stejné problémy mají tyto děti i při vyjadřování v romštině. A my přitom známe dvoujazyčná manželství nejrůznějších jazyků, kde všichni postupně zvládají oba jazyky, a to bez větších problémů již od nejtělejšího věku!

Dnes mají romské děti problémy s češtinou při vyučování ve všech jazykových rovinách – fonetické, intonační, gramatické, lexikální i v oblasti stylistiky. Běžně se setkáváme s romským žákem, který když píše, tak zaměňuje písmena anebo má nějaké písmeno ve slově navíc, které nedokáže určit. Dělá mu problémy poznat, i když mu jej znovu vyslovíme. Častá chyba bývá v psaní „ž“ místo „ř“. Důvod je jednoduchý, romština „ř“ nemá.

A problém je daleko hlubší. Odborně a přitom lidsky jej popisuje např. Milena Hübschmannová, a zejména Iveta Pape v příručce Jak pracovat s romskými žáky z roku 2007.

Přitom v tradiční komunitě tento problém neexistoval. Kultura každého národa je vázaná na jazyk. S jeho ztrátou pak dochází k rozkladu všech dalších hodnot a norem. Mnozí Romové už romsky neumějí. Někteří z nich se v pozdním věku učí romštinu, chtějí svůj jazyk znát. Pochopili totiž, že bez něho nejsou nic. Naučit se jazyk neznamená jenom získat schopnost hovořit a domluvit se, člověk získává i schopnost porozumět lidem, kteří tímto jazykem mluví, dostává se k jejich myšlení, jejich kultuře, ať je to romština či český nebo jiný jazyk.

Přes jazyk si uvědomujeme samy sebe

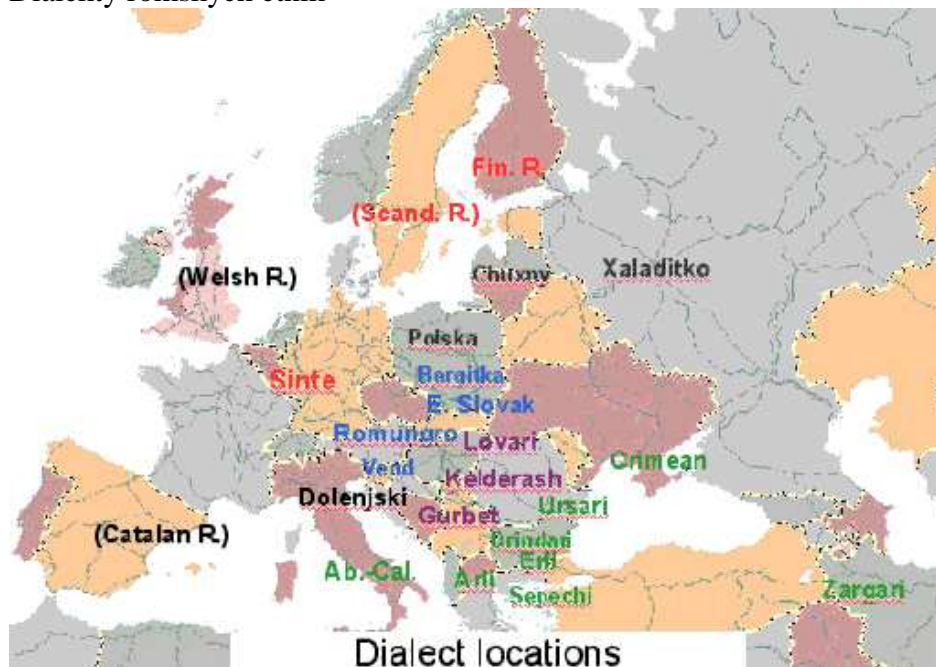
„Hodně romských dětí přichází do prvního ročníku základní školy jako bilingvní, tzn. že hovoří romsky i česky. Často však ani jedním jazykem nemluví dobře, což je znevýhodňuje ve srovnání s jinými dětmi. Romských rodičů, kteří by mluvili na své děti jenom romsky, je velice málo. Většina romských rodičů učí děti češtině, jak se ji naučili oni. Jde o tzv. romský etnolekt češtiny. Ještě prarodiče dnešních romských školáků mluvili lépe romsky než slovensky. Tito Romové si velice rychle osvojili češtinu. Jenže jaká to byla čeština? Romská. Byl to právě romský etnolekt⁹⁹. Projevuje se v něm interference, vlivy jazyka vlastního, prvního. Romský etnolekt je čeština, tedy česká fonetika poznamenaná romskou výslovností. Přenášejí se do ní kalky - hloubkové struktury původního etnického jazyka. Jsou to romské gramatické modely a sémantická pole romských slov vyjádřena českými výrazovými prostředky“¹⁰⁰.

⁹⁹ Pojem „etnolekt“ je neustálená forma nevlastního jazyka, který bilingvní populace užívá jako druhý; M. Hübschmannová

¹⁰⁰ Pape, I. Jak pracovat s romskými žáky. Slovo 21, 2007, s. 25

Český jazyk je řazen mezi slovanské jazyky západoslovanské, je bohatý, květnatý a romština je řazena mezi indoevropské jazyky na území Evropy bez jazykové příbuznosti spolu s řečtinou a albánštinou.

Dialekty romských etnik

Převzato: <http://www.romaninet.com/?sec=romanilanguage>

Nezbývá nám, než souhlasit s Ivetou Pape a jejím závěrem z roku 2007:

„Nedostatečná znalost jazyka je jedním ze závažných problémů ve vzdělávání romských žáků. Samotní žáci a ani jejich rodiče nejsou schopni tento problém vyřešit. Je potřeba vytvořit výcvikové programy na rozvoj českého jazyka, které by byly realizované od mateřských škol, v přípravných třídách a po celou dobu školní docházky. Právě v tomto mají nezastupitelné místo bilingvní pedagogičtí asistenti, kteří umí hovořit romsky.“

„Právně je postavení žáků-cizinců ošetřeno Zákonem č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (tzv. školský zákon), jenž tyto jedince vymezuje v § 16, odst. 1. jako děti „se sociálním znevýhodněním“ a řadí je k dětem se „speciálními vzdělávacími potřebami“. Konkrétně § 16, odst. 5 nařizuje, že tyto děti „mají právo na vzdělávání, jehož obsah, formy a metody odpovídají jejich vzdělávacím potřebám a možnostem“, má jim být věnována zvláštní péče tak, aby byly naplněny zásady a cíle vzdělávání, tj. zohledňování vzdělávacích potřeb jedince, rovný přístup ke vzdělávání, zákaz jakékoli formy diskriminace“.

R. Grenarová říká, že jedním z cílů integrace žáků-cizinců, tj. sociálně znevýhodněných dětí, je i ochrana jejich minoritní kultury, přičemž integraci je vhodné provádět individuálně a ne skupinově. Za ideální by bylo možné považovat situaci, kdy by individuální integrace žáka s nízkým sociokulturním postavením v běžných školách byla podpořena i společným cíleným působením učitele spolu s asistentem pedagoga, volnočasovým pedagogem, sociálním i speciálním pedagogem a školním psychologem. Individuální přístup k těmto žákům má blahodárné účinky na proces adaptace „dítěte odjinud“, na utváření atmosféry vstřícnosti a celkově vzájemného pochopení v prostředí běžné třídy, vede spolužáky společně k učení se toleranci a vzájemnému poznávání, napomáhá posílení školní úspěšnosti i motivace žáků, naučí je respektovat odlišnosti a minority s lingvistickou, kulturní i náboženskou bariérou (etnické menšiny a národnostní skupiny)¹⁰¹.

A já se ptám, co se změnilo za poslední roky, či lépe za více než 20 posttotalitních let, kdy nám, či spíše vedle nás, vyrostla další romská generace? Máme např. nádherné obrázkové slovníčky pro předškoláky česko–anglické, německé a ve spoustě dalších jazyků, které jsou k nalezení v každém knihkupectví; a kde lze nalézt takovýto česko-romský slovníček?

Na internetové adrese: <http://www.iroma.cz/magazin/slovník/35-romsky-slovník-online/> naleznete on-line česko-romský slovník, běžně v prodejnách knihy nenaleznete, přestože v každé je koutek cizojazyčné literatury.

V jednotlivých krajích sem-tam vyletí nějaká vlaštovka, např. projekt Ostravské knihovny¹⁰².

U majoritní společnosti je dnes neustále v kurzu pojem „finanční gramotnost“, dle mého je u romského etnika nutná jako první tzv. „jazyková gramotnost“ a to počínaje předškoláky a u základních a středních škol je nutné doučování, včetně souběžné práce s jejich rodiči.

Na základě několikaletých pozitivních zkušeností s projektem „Doučování – mentoring“¹⁰³ „lze školám, které organizují pro romské žáky doučování, dát tato doporučení:

¹⁰¹ Grenarová, 2010, s. 155.

¹⁰² SUČNÝ POPIS PROJEKTU (What´s go?, O savská realita, Maďarská inspirace, O savská realizace)

What´s go? Knihovna města O savy připravuje od roku 2004 projekt Romaňi kereka – Romský kruh, jehož podstatou je vybudovat veřejnou knihovnu se zaměřením na romské obyvatelstvo. Záměrem je vědomě zohlednit romské návštěvníky, nejde tudíž o romskou knihovnu ve smyslu zaměření výhradně na romskou a romistickou klientelu. Cílem je vytvořit prostor setkávání, kde se budou Romové cítit vítáni, aniž by byli oddělováni od majoritní populace. Páteří této specializace bude intenzivní podpora multikulturního dialogu. Jednak skrze vzdělávací programy orientované na řízenou podporu čtenářství a informační gramotnosti, jednak prostřednictvím metodického informačního centra v oblasti romské problematiky.

¹⁰³ Ve šk. r. 2001/02 obecně prospěšná společnost Nová škola se sídlem v Praze; doučování romských žáků 8. a 9. tříd, včetně servisu po dobu SŠ, koordinátorka I. Pape.

- dobrovolnost,
- propojenost doučování s volnočasovými aktivitami (společné plánování různých akcí),
- mít k dispozici místnost, která bude sloužit jen k tomuto účelu a zařídit ji jako klubovnu (nemůže to být třída, ve které se žáci učí dopoledne!!!),
- najít dobrovolníky, kteří budou doučovat a budou v přístupu ke svému svěřenci zodpovědní (mohou to být asistenti, kteří jsou na škole),
- doučování organizovat jako projekt, kde učitel plní funkci koordinátora projektu a koordinuje činnost dobrovolníků (možnost získání financí z různých grantů a dotací).

Výše jsou sice pozitivní zkušenosti z projektu, ale mělo by se jednat o jednoznačné systémové řešení v rámci naší vzdělávací soustavy. Pak teprve můžeme řešit neznalost právní, finanční, a jinou. Nelze zavírat oči donekonečna, řešit pouze dílčí problémy a na různých fórech zaplakat nad tím, jak se nám nedaří asimilovat největší etnikum po celá staletí.

Možná by stálo za to, podívat se, jak se učí český jazyk vietnamská komunita a jakých dosahuje výsledků. A to zde pobývají vcelku krátkou historickou dobu. Stačí třeba zajít v Praze na Libuši do „Sapy“¹⁰⁴ a prohlédnout si učebnice češtiny pro vietnamské obyvatele, přípravné kurzy atp.

Verbální asociace získané od subjektů určitých etnik totiž odrážejí nejen variabilitu jazykovou, ale zároveň také odlišnost jednotlivých kultur, s nimiž jsou určité jazyky spojeny. Romové osobní identitu prožívají jako romství (romipen) a národní jako Češi. S takovouto identifikací Romů má majorita často problém a také se stává příčinou různých konfliktů.

A zde je jednoznačně patrná odlišnost kultur a jazyk je determinantou lidského vědomí, chování a prožívání. Pokud spolu komunikují příslušníci odlišných kultur, nemohou nikdy dosáhnout absolutního porozumění, neboť vnímají a chápou věci okolního světa skrze své jazyky, a tedy více či méně odlišně. Těmito problémy se zabývá např. interkulturní psychologie.

Hlavním určujícím faktorem či rysem národních (i etnických) kultur jsou hodnoty. „*V psychologickém i sociologickém chápání jsou hodnoty chápány jako regulační mechanismy lidského chování, jež jsou pro určitou společnost charakteristické a projevují se v jejich sdílených normách, postojích, názorech a preferencích*“¹⁰⁵. Mají silnou setrvačnost, přenášejí se z generace na generaci a jsou značně odolné vůči vnějším zásahům.

Romové rádi zdůrazňují svůj tradiční smysl pro pospolitost, pohostinství, citovou spontánnost, živý temperament, solidaritnost s příslušníky vlastní rodiny. Tyto vlastnosti patří právě k romipen, ale dnes již postupně mizí, převládá nostalgie po „starých časech“.

¹⁰⁴ <http://www.sapa-praha.cz/skola.html>

¹⁰⁵ Průcha, J. Interkulturní komunikace. Praha : Grada, 2010, s. 34.

„Pocit romské identity je oslabován faktem, že romský národ je široce rozvětven, jazykově, kulturně, celým způsobem života, jednotlivé větve zdůrazňují především „kmenovou“ identitu, žijí docela izolovaně“¹⁰⁶. V českých zemích si můžeme všimnout protikladů mezi romskou „většinou“ a malou skupinou olašských Romů. I mezi rody Olachů (a podobně je tomu i u slovenských Romů) jsou rozdíly a tradiční bariéry.

13. ZKUŠENOSTI VELKÉ BRITÁNIE

Romové jsou největší etnickou minoritou v Evropě a jsou považováni za nejohroženější a nejvíce marginalizovanou skupinu. První Romové ze střední a východní Evropy přišli do Británie 90. letech 20. století jako žadatelé o azyl, kteří utíkali před rasovým pronásledováním. Od rozšíření Evropské unie v letech 2004 a 2007 do Británie legálně odešli za prací, rovnými příležitostmi a kvalitním vzděláním pro své děti další Romové, kteří zde uplatňují ekonomická a sociální práva, jež jsou jim upírána v zemích původu, odkud rovněž odcházejí kvůli rasismu a diskriminaci. Ve Velké Británii založili početné komunity, zejména v severní Anglii, v East Midlands, Kentu a na severu a východě Londýna. Není známo, kolik Romů žije nyní ve Spojeném království. Nejlepší odhad se pohybuje kolem 500 tisíc. Mnoho Romů neuvádí svou etnicitu.¹⁰⁷

Občané států A8 (Česká republika, Estonsko, Maďarsko, Lotyšsko, Litva, Polsko, Slovensko a Slovinsko), kteří pobývají ve Velké Británii, mohou např. čerpat bezplatnou zdravotní péči (v rámci National Health Service) a své děti by měli zapsat na místní státní školu.

V současné době již máme k dispozici pro srovnání vzdělávacích možností romských dětí pilotní studii organizace Equality z Velké Británie.

Equality je nevládní nezisková organizace, která prosazuje a hájí práva etnických menšin ve Velké Británii a v Evropě. Primárně pomáhá Romům, kteří odešli do Velké Británie z nových členských států EU. Cílem práce Equality je zplnomocnit příslušníky romských komunit k řešení otázek týkajících se zaměstnanosti, bydlení, vzdělávání, zdravotní péče a dávek sociální péče.

Romský vzdělávací fond byl založen v roce 2005 v rámci Dekády romské inkluze. Jeho posláním a hlavním cílem je překlenout propastný rozdíl ve výsledcích vzdělání Romů a neromů. Za účelem dosažení tohoto cíle organizace podporuje politiky a programy, které zaručují kvalitní vzdělání pro Romy, včetně procesu desegregace vzdělávacích systémů.

V České republice, na Slovensku a v některých dalších členských státech EU jsou děti romského původu neúměrně zařazovány do speciálních tříd/škol pro mentálně zaostalé děti nebo do de facto segregovaných škol. Když tytéž děti

¹⁰⁶ Říčan, P. S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha:Portál, 1998, s. 88.

¹⁰⁷ Více informací o Romech ve Velké Británii na <http://equality.uk.com/Roma.html>

odejdou se svými rodiči do Velké Británie, jsou vzdělávány ve školách hlavního vzdělávacího proudu. Britská organizace Equality realizovala ve spolupráci s Romským vzdělávacím fondem pilotní průzkum za účelem zjištění, jaký vliv má vzdělání v hlavním vzdělávacím proudu na romské děti, které byly předtím zařazeny do speciálních nebo segregovaných tříd/škol. Zjištění studie ukazují, že romští žáci ve Velké Británii rychle dohánějí své neromské vrstevníky a jsou schopni dosáhnout průměrných výsledků či výsledků, které se pohybují lehce pod průměrem.

Od března do září 2011 realizovala organizace Equality průzkum s cílovou skupinou Romů české a slovenské národnosti, kteří odešli se svými rodinami do následujících britských měst: Leicester, Chatham, Rotherham, Wolverhampton, Southend-on-Sea, Peterborough, Londýn a Derby. Bylo zjištěno, že 85 % žáků, kteří se výzkumu zúčastnili, bylo předtím zařazeno do speciálních či de facto segregovaných tříd/škol či převážně romských školek v České republice a na Slovensku, a to navzdory rozsudku Evropského soudu pro lidská práva ve věci D.H. a ostatní proti České republice. V listopadu roku 2007 soud rozhodnul, že „neúměrné zařazování romských dětí do speciálních škol bez objektivního a rozumného zdůvodnění představuje protiprávní nepřímou diskriminaci porušující Evropskou úmluvu o lidských právech“.

Již léta tvrdí někteří pedagogové ve střední a východní Evropě, že segregované nebo speciální vzdělání je v nejlepším zájmu romských dětí. Pilotní průzkum o dopadu vzdělání v hlavním vzdělávacím proudu, realizovaný organizací Equality, ukazuje, že toto tvrzení není pravdivé: výsledky romských žáků v oblasti čtenářské, matematické a přírodovědné gramotnosti jsou průměrné nebo se pohybují lehce pod průměrem. Zjištění průzkumu rovněž ukazují, že čím více byli romští žáci začleněni v rámci třídy či školy, tím méně bylo problémů týkajících se komunitní soudržnosti v prostředí školy či mimo ni. To je v příkrém rozporu s názorem většiny romských studentů, kteří tvrdí, že na českých a slovenských školách zažili rasově motivovanou šikanu a verbální útoky ze strany neromských vrstevníků a diskriminační zacházení ze strany učitelů.

Všichni rodiče, kteří se zúčastnili pilotního výzkumu, oceňovali téměř úplnou absenci rasismu, diskriminace a anticiganismu v britském školství a domnívali se, že šance jejich dětí na budoucí úspěch v životě jsou vyšší na britských školách než na školách na Slovensku či v České republice. Jeden rodič, původem z České republiky, řekl: „*Poslali mě do zvláštní školy. Až teď vidím, že jsme nedostali ty samé šance jako neromské děti. Chci pro své děti lepší budoucnost, jsou chytré.*“

Judit Szira, ředitelka Romského vzdělávacího fondu, prohlásila: „Máme jasný důkaz o tom, že lze překlenout propastný rozdíl ve výsledcích vzdělání romských studentů a zaručit jejich uplatnění na trhu práce - pokud dojde k

širokému konsenzu vlády a společnosti, i Romů samotných."

Alan Anstead, ředitel organizace Equality, řekl: „*Tento pilotní průzkum snad nastartuje proces hledání lepšího a férovějšího způsobu vzdělávání romských dětí v České republice a na Slovensku a poslouží jako informační zdroj pro školy ve Velké Británii, které se chtějí dozvědět, jak mohou nejlépe pomoci romským žákům, kteří k nim nastoupili.*”

Pilotní studie se účastnili děti ve věku 9 až 15 let. Vzdělávání romských dětí ve zvláštních nebo de facto segregovaných školách v České republice a na Slovensku nemá odůvodnění v jejich vzdělávacích, sociálních a kognitivních schopnostech, úspěšně se zapojili do studia na běžných školách ve Velké Británii. Průzkum vyvrací mýtus, že vzdělávání ve speciálních školách je „v jejich nejlepším zájmu“. Výsledky zjištěné výzkumem by bylo vhodné prezentovat i tvůrci veřejného mínění (včetně zpráv a odborných médií), a praktici na národní a místní úrovni v České republice a na Slovensku by mohli vzít rovněž v úvahu dosažené výsledky romských dětí. Vhodné by bylo rovněž vytvoření sítě škol pro přenos jejich zkušeností se vzděláváním romského etnika včetně metodiky práce, využitím elektronické pošty anebo face-to-face kanálů. Výsledky pilotního projektu byly poskytnuty MŠMT ČR.

I v ČR už uvedlo mnoho autorů, mezi nimi i D. Sedláčková, tak v mladším školním věku se dítě prosazuje především svým výkonem. Potřebuje dosáhnout společenského uznání, být druhými akceptováno a oceňováno. Dále Sedláčková říká, že pozitivní zkušenost posiluje sebedůvěru dítěte. Jestliže je dítě úspěšné, bývá také jistější, protože si ověřilo, že je schopné nároky okolního světa zvládnout. Jestliže se dítěti nedaří, zvyšuje se pocit nejistoty a jeho sebedůvěra klesá. Dítě se může vzdát svého úsilí a přijmout roli nešikovného, neschopného, což vede ke ztrátě sebevědomí, k pocitům méněcennosti.¹⁰⁸

J. Řezáč zase tvrdí, že základním sociálně psychologickým předpokladem školní práce dítěte je odpovídající sociální vpravenost do sociálního prostředí školy a třídy. Projevy školní maladjustovanosti (nejistota, úzkost, neadekvátní reakce vůči prostředí ap.) by měly být učitelem chápány především jako signál potřebné změny v sociální situaci žáka, nikoliv jako „vlastnosti problémového žáka“¹⁰⁹.

Z. Helus zmiňuje schematické typizování žáků, jehož podstatou je, že učitel nahlíží na žáky ve třídě, jakoby patřili do několika málo typů, přičemž v každém z nich jsou žáci víceméně stejní, s nimiž lze jednat (hodnotit je) víceméně stejným způsobem. Dodává, že někteří učitelé podléhají tzv. haló efektům velice rychle a snadno. Dojem, který si o žácích jednou vytvoří, v nich přetrvává. Schematické typizování je také determinující. Znamená to, že tím, jak učitel

¹⁰⁸ Sedláčková, D. Rozvoj zdravého sebevědomí žáka. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, s. 27.

¹⁰⁹ Řezáč, J. Sociální psychologie. Brno: Paido, 1998, s. 209.

žáka typizuje (jak si ho zařazuje), tím ho také determinuje. Tzn. podle toho, jak si jej zařadil, k němu také přistupuje.

Dále Helus uvádí, že v souladu s determinujícím dopadem schematickeho typizování ovšem nezůstává jen u toho, že učitel si takto žáky rozčleňuje. Důležité je zejména to, že s každým typem žáka také typově specificky jedná, což má zase důsledky pro jejich chování a výkony. Do interakcí s problémovými žáky se promítá převážná část učitelových negativních projevů: trestání, podceňování, pohrůžky, předvídání špatné budoucnosti ve škole i v životě, dávání za odstrašující příklad atp.¹¹⁰

„Jestliže učitelé setrvale posuzují, respektive hodnotí žáka jako horšího než jsou druzí, jako neschopného či nenapravitelného, pak v něm mohou navodit pocit, že je špatným matematikem, že se nikdy nenaučí kreslit nebo zpívat, že bude vždycky zlobivý, že nedokáže napsat bezchybně kompozici, že má slabou vůli. Vytvořené sebeznehodnocující sebepojetí se pak stává činitelem snížené výkonnosti, a to i v případě, že má žák předpoklady dosahovat v dané oblasti i vysokých výkonů. Dítě posléze přejímá pochybovačné postoje druhých osob, na kterých je závislé a podle kterých se řídí, a zdrojem desaktivace se stává už sám jeho vztah k sobě samému jako neschopnému, omezenému, méněcennému“¹¹¹.

Již Pavel Říčan v roce 1998 rozčlenil úkoly školy v multikulturní výchově do čtyř skupin:

1. maximalizovat a optimalizovat vzájemné kontakty mezi dětmi různých skupin, zejména při školní práci a zábavě;
2. učit předcházet a konstruktivně řešit konflikty mezi dětmi patřícími k různým skupinám;
3. maximalizovat vzájemné kulturní obohacování;
4. poskytnout dětem co nejvíce informací o menšinách (boj proti rasovým předsudkům).

ZÁVER

Po roce 1990 problém romského etnika získal i další dimenze. Vedle již tradičního nahlížení jako sociálního problému přibyla dimenze politická i právní. Romové se stali aktivním subjektem společenského dění jak na lokálních úrovních, tak i na státní. V roce 1991 jim byla dána poprvé možnost přihlásit se k romské národnosti při sčítání lidu, domů a bytů. Tuto možnost jich využilo cca 33 tisíc. Vznikla celá řada romských politických i zájmových organizací a rozšířil se i okruh majoritního obyvatelstva, které se začalo zabývat životem a problémy Romů. K romské národnostní menšině se při sčítání lidu 2001 přihlásilo celkem 11 746 osob. Podle kvalifikovaných odhadů počet příslušníků

¹¹⁰ Helus, Z. Úvod do sociální psychologie. Praha: Univerzita Karlova, 2001, s. 184-186.

¹¹¹ Helus, Z. Úvod do sociální psychologie. Praha: Univerzita Karlova, 2001, s. 35.

romské komunity v ČR se pohybuje v rozmezí mezi 150 000 - 300 000 osob. Usídlení zejména na: severní Moravě (zejména Ostrava, Karviná), v severních Čechách (Děčín, Ústí nad Labem), velkých městech (Praha, Brno).

Na území České republiky žije v současné době cca pět skupin Romů, které označujeme následovně: čeští Romové, slovenští Romové (Rumungre Roma), moravští Romové, olašští Romové (původně kočovní Romové tzv. Vlachike Roma), němečtí Romové (Sinti Roma).

Vláda ze státního rozpočtu vyčlenila značné finanční prostředky na podporu kulturní oblasti, včetně vydávání národnostního tisku, na zájmovou činnost a činnost romských nevládních organizací. Bohužel tak jako ve všech společenských oblastech v ČR ani této oblasti se nevyhnula korupce.

Nelze opomenout činnost „Rady vlády ČR pro záležitosti romské menšiny (dále jen Rada), která je stálým poradním a iniciačním orgánem vlády pro otázky romské menšiny. Rada systémově napomáhá integraci Romů do společnosti. Zabezpečuje součinnost resortů odpovědných za realizaci dílčích opatření a plnění úkolů, vyplývajících z usnesení vlády a mezinárodních smluv, jimiž je Česká republika vázána. Soustřeďuje, projednává a předkládá vládě informace, podklady a návrhy pro tvorbu a uplatňování politiky vlády, které se týkají Romů“¹¹².

Rada byla zřízena usnesením vlády ČR ze dne 17. září 1997 č. 581 tehdy jako Meziřesortní komise pro záležitosti romské komunity. V roce 2001 došlo k transformaci této komise v Radu vlády pro záležitosti romské komunity. Zásadní změna Statutu byla následně schválena usnesením vlády ze dne 29. března 2010 č. 254, kterým se změnil i název tohoto poradního orgánu na Radu vlády České republiky pro záležitosti romské menšiny.

Zapojením zástupců Asociace krajů a Svazu měst a obcí do členství v Radě došlo i k posílení participace krajů a obcí při tvorbě politiky romské integrace a její efektivnější implementaci na krajské a místní úrovni. Poslední změna Statutu byla přijata usnesením vlády ze dne 4. ledna 2012 č. 13, kdy byla rozšířena působnost Rady o schvalování návrhu dotací ze státního rozpočtu z rozpočtové kapitoly Úřadu vlády ČR – výdaje na poskytování neinvestičních dotací k financování programů Podpora terénní práce, Prevence sociálního vyloučení a komunitní práce a Podpora koordinátorů pro romské záležitosti.

Samostatným fenoménem je romská politická strana - Romská občanská iniciativa ČR (ROI) a Parlament Romů v ČR.

Postupně roste popularita Mezinárodního dne Romů (8. duben), jehož připomínání se věnují většiny aktivních sdružení. Z celkového počtu cca 470 registrovaných romských organizací (resp. organizací sdružujících občany romské národnosti) tvoří převážnou většinu občanská sdružení. Z celkového počtu romských organizací je minimálně 20 % tzv. mrtvých organizací, tj.

¹¹² <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/zalezitosti-romske-komunity/uvod-5779>.

organizací již neexistujících či nefungujících. Vedle romských sdružení existuje řada organizací působících ve prospěch romských komunit, např. Člověk v tísně – společnost při ČT, o.p.s., či Nadace Nová škola, Drom, romské středisko v Brně, či kongregace Salesiánů Dona Bosca.

Romská národnostní menšina má v Radě tři zástupce. Dva zástupci v roce 2007 rezignovali (na protest proti setrvání tehdejšího ministra pro místní rozvoj ve funkci), počet členů Rady byl doplněn v roce 2008.

Aktivní spolupráce se týká:

- poskytování dotací na vydávání periodik a projektu elektronických médií Romano hangos, Romano vod'i, Radio Rota, Kereka, dříve i Romano kurko;
- oblasti dotační politiky Ministerstva kultury a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy vůči romským občanským sdružením;
- činnosti a financování Muzea romské kultury v Brně, jakožto příspěvkové organizace (od roku 2005);
- financování světového romského festivalu Khamoro.

Pražská pobočka Programů sociální integrace společnosti Člověk v tísně funguje již od roku 1999. Více než 10 let poskytuje klientům poradenství, terénní sociální práci, vzdělávací programy a další služby. Svoje služby nabízí a poskytuje na celém území Prahy.

Přibližuje se tak lidem, kteří využívají nabízené služby. Alespoň jednou týdně „volný příjem“, což znamená, že lidé mohou se svými problémy přijít, kdykoli po celý den i bez předchozího objednání. Dále zde probíhají nízkoprahové kluby matek, předškolní kluby, kluby dětí a dospívajících a v neposlední řadě skupinové doučování.

Člověk v tísně, o.p.s. průběžně hledá do svého týmu v pražské pobočce Programů sociální integrace dobrovolníky pro doučování dětí z rodin ohrožených sociálním vyloučením.

Dobrovolníci docházejí jednou týdně přímo do rodin dětí, kde se dvě hodiny věnují dítěti a pomáhají mu s přípravou do školy. Zároveň se snaží ve spolupráci s koordinátorem pomoci rodině zkvalitnit domácí přípravu a organizaci studia dítěte.

Programy sociální integrace působí i na východním Slovensku již sedmým rokem. Jejich činnost se soustředí v komunitních centrech, která sídlí v Petrovanech, Roškovicích a ve Sveržově. Pracovníci PSI v nich poskytují komplexní sociální poradenství nejen klientům, ale i obcím a místním samosprávám. Problémy, se kterými se obyvatelé východoslovenských romských osad potýkají, jsou často hlubší než v ČR, nicméně recept na jejich řešení je stejný. Ať jde o chudobu, vzdělání, zaměstnání, bydlení, zdraví či vztahy s majoritou.

Cca na deseti vysokých školách byly zřízeny studijní obory, které

v súčasnosti pripravujú študenty na prácu s romským etnikom.

Priesto nelze vývoj minulých let považovať za pro Romy príliš šťastný. Po rozdelení federatívnej republiky sa do života Romov negatívne promietlo prijatie Zákona č. 40/1993 Sb. o nabytí a pozbytí štátneho občianstva Českej republiky. I keď bol zákon niekoľkokrát novelizovaný a jeho aplikácia bola zmírnena, byly podmienky udelenia štátneho občianstva pro mnoho Romov problémové (finančne, časové náročné, 5letá podmienka beztrestnosti, radikalizovaly sa interetnické vzťahy v rámci ČR atp.). Spoločnosť sa začala diferencovať a sa zvyšujúcimi sa nárokmi na schopnosť a výkon jednotlivca sa zhoršily šance Romov uspeť v rade oblastí spoločenského života. Po roce 1990 pod idejami liberalizácie, demokratizácie a sociálnej spravodlivosti došlo k rozpadu spoločenskej péče k riešeniu sociálnych problémov Romov a pritom sociálne dôsledky ekonomickej reformy postihly romskou populáciou výraznejšie než ostatní.

Proběhla a probíhá privatizace bytového fondu a tržní hospodaření s byty. „Majitelé bytů využívají všech legálních i pololegálních metod, aby se zbavili mnohdy hlučných a nepořádných romských nájemníků a neplatičů bytů“¹¹³. Romové poté žijí v provizorních objektech, u příbuzných v přeplněných bytech, kdy média nám tento obrázek servírují velmi často. Zásadní problém je nedostatek levného, tzv. sociálního bydlení, a to nejen pro romské etnikum.

Vzdělanostní úroveň romské populace i přes vynaložené finanční prostředky zůstává na stejné úrovni, řada romských dětí převážně z olašských rodin nechodí do školy. Rovněž se prudce zvýšily poplatky za pobyt dětí v mateřských školách, družinách, zájmových kroužcích. Tato kombinace s jejich pasivním vztahem ke vzdělávání, s nízkou poptávkou po nekvalifikované práci má jednoznačný dopad na nezaměstnanost Romov a nutnou závislost na sociálních dávkách, tedy na systému sociálního zabezpečení. V současné době nám vyrůstá již druhá generace závislých příjemců sociálních dávek. Ochota zaměstnávat Romy je nízká, téměř nulová vzhledem k jejich pověsti a též konkurenci zahraničních pracovníků.

S tím rukou v ruce jde podíl Romov na trestné činnosti – chudoba a sociální dezintegrace – a samozřejmě další výskyt nabalujících se patologických jevů, jako např. u nejslabších „slovenských“ Romov je rozšířeno čichání těkavých látek, v důsledku závislosti na heroinu dochází k rozpadu systémů celých rodin.

Majoritní společnost zaujímá vůči romskému etniku nediferencované a stereotypní postoje, které se projevují i v diskriminačních tendencích v nejrůznějších oblastech společenského života, např. v oblasti vzdělávání, zaměstnávání atp. *Např. romská vystudovaná zdravotní sestra skončila alespoň u pokladny v supermarketu, protože v rámci Plzně nenašla zaměstnání v oboru. Důvody jsou pro to různé – nejčastěji, že se za ní bude stahovat celá komunita.*

---

¹¹³ Gjuríčová, J. Romové jako objekt štátní politiky. Praha: MV ČR, Themis, 2. vyd., 1999, s. 24.

Polarizaci interetnických vztahů někdy nepřímo napomáhají i někteří romští představitelé, kteří svými “nekompromisními“ vystoupeními ve sdělovacích prostředcích situaci ideologizují, až radikalizují.

Nejkrajnějším jevem současnosti je rasově motivované násilí a teror páchaný ultrapravicovými extremistickými skupinami. To vše společně má negativní dopad na vztahy v rámci ČR, na atmosféru v romských společenstvích a na důvěru Romů ve státní instituce.

Přesto jsou aktivity jednotlivých resortů roztržité a bohužel ovlivňované subjektivními postoji jednotlivých úředníků a mnohdy značnou korupcí, do které jsou zapojeni i tzv. romští aktivisté. Většina Romů jsou pasivními objekty společenského dění, závislími na sociálních pracovnících a shovívavosti ostatních občanů. A výsledek známe všichni, většina nabízených řešení zůstává pouze na povrchu.

Literatura

- [1] HELUS, Z. 2001. *Úvod do sociální psychologie*. Praha : Univerzita Karlova, 2001. ISBN 80-7290-054-4.
- [2] HÜBSCHMANNOVÁ, M. 1999. *Několik poznámek k hodnotám Romů (skica)*. In: Romové v České republice (1945 – 1998). Socioklub, 1999, s. 16 – 66.
- [3] HRČKA, M. 2001. *Sociální deviace*. Praha : Sociologické nakladatelství. ISBN 80-85850-68-0.
- [4] JAKOUBEK, M. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha : Socioklub, 2004. ISBN 80-86140-21-0.
- [5] JUROVÁ, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. 1. vydání. Bratislava: Goldpress Publishers, 138 s. ISBN 80-85584-07-7.
- [6] DAVIDOVÁ-TURČÍNOVÁ, E. 1969. Původ a historický vývoj Cikánů v Československu, *Demografie* č. 3/1969, roč. XI.
- [7] KLADIVOVÁ, V. 1994. *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*. Olomouc 1994.
- [8] MÁLEK, J. 1977. *Periodizace dějin Cikánů v českých zemích v letech 1241-1945*. Praha : 1977, rkp.
- [9] MUNKOVÁ, G. 2004. *Sociální deviace*. Praha: Karolinum, 2004, ISBN 80-246-0279-2.
- [10] NEČAS, C. 1991. *Společenská problematika Romů v minulosti a přítomnosti*. Brno: MU, 1991, ISBN-80- 210 – 0326-X.
- [11] NETOLICKÁ, J. 2007. *Literatura s romskou tematikou pro děti a mládež*. Brno : MÚ, diplomová práce, 2007, dostupná z: http://is.muni.cz/th/43991/pedf_m/DP_Netolicka.txt
- [12] NĚMEC, J.; VOJTOVÁ, V. et. al. 2009. *Vzdělávání žáků se sociálním*

- znevýhodněním. 1. vyd. Brno : Paido, 2009. ISBN 978-80-7315-191-1.
- [13] PAPE, I. 2007. *Jak pracovat s romskými žáky. Příručka pro učitele a asistenty pedagogů*. Slovo 21, 2007.
- [14] PARDEL, T., BOROŠ, J. 1975. *Základy všeobecné psychologie*. Bratislava : SPN, 1975.
- [15] PRŮCHA, J. 2010. *Interkulturní komunikace*. Praha : Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3069-1.
- [16] RITTER, R. *Der nicht sesshafte Mensch*.
- [17] ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno : Paido, 1998. ISBN 80-85931-48-6.
- [18] ŘÍČAN, P. 1998. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha : Portál, 1998. 1.vyd. 144s. ISBN 80-7178-285-8.
- [19] SEDLÁČKOVÁ, D. 2009. *Rozvoj zdravého sebevědomí žáka*. 1. vyd. Praha : Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2685-4.
- [20] ŠLOSARČÍK, I. 2002. *Jazyková politika v členských zemích EU a její potenciální konflikt s komunitárním právem*. In *Integrace (EUROPEUM) 12/2002*.
- [21] ŠPORKOVÁ, A. 2005. *Býti Romem neboli cigánem*. Tvar, 2005, roč. 16, č. 21, s. 23.
- [22] ŠUBRTOVÁ, M. 2000. *Vyprávění o romském údelu*. Ladění, 2000, roč. 5 (10), č. 3, s. 14–15. ISSN 1211-3484.
- [23] Zákon č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob
- [24] Zákon č. 117/1927 Sb. o potulných Cikánech
- [25] Zákon č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (tzv. školský zákon)
- [26] Zákon č. 40/1993 Sb. o nabývání a pozbývání státního občanství České republiky

Elektronické zdroje

<http://romove.radio.cz/cz/clanek/18530>

<http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/zalezitosti-romske-komunity/>

<http://equality.uk.com/Education.html>

<http://www.romaninet.com/?sec=home>

<http://www.clovekvtsni.cz/cs/nabidka-zamestnani/90>

PhDr. Ingrid Matoušková, Ph.D.

Bankovní institut vysoká škola, a.s.,

Praha

E-mail: imatouskova@bivs.cz;

XXI.

VYBRANÉ ASPEKTY INTERKULTÚRNEJ EDUKÁCIE (FORMÁLNEJ SOCIALIZÁCIE) V SOCIÁLNEJ PRÁCI

**Selected intercultural aspects of education (formal socialization)
in social work**

MIROSLAVA ČEREŠŇÍKOVÁ

Abstrakt

Príspevok prináša pohľad na interkultúrne aspekty formálnej socializácie, ktorá sa zameriava na príslušníkov odlišného sociokultúrneho etnika. Identifikuje socio-kultúrne odlišnosti sociálne vylúčených Rómov a ich možný vplyv na kvalitu sociálnej práce s touto cieľovou skupinou.

Kľúčové slová

Edukácia, identita, kultúra chudoby, identita Rómov, interkultúrnosť

Abstract

The contribution provides insight into the intercultural aspects of formal socialization, which focuses on members of different socio-cultural ethnicity. Identifies the socio-cultural differences in socially excluded Roma and their potential impact on the quality of social work with this target group.

Key words

Education, identity, culture of poverty, Roma identity, interkulturalism

ÚVOD

Sociálna práca ako aplikovaná vedná disciplína vychádza z multidisciplinárneho prístupu. Ciele sociálnej práce sú orientované na dosiahnutie takeého stavu klienta (jednotlivca, skupiny, komunity), ktorý mu umožní primerane fungovať v sociálnom prostredí danej spoločnosti.

Sociálny pracovník - sociálna pracovníčka je sprostredkovateľom - sprostredkovateľkou hodnôt, postojov, očakávaní danej spoločnosti smerom k objektu sociálnej práce. Usmerňuje, optimalizuje funkčnosť systému, vzdeláva a vychováva, naplňa všeobecné ciele spoločnosti, je edukátorom v najširšom zmysle slova. Špeciálne v interakcii s príslušníkmi socio-kultúrne odlišných etník sa snaží o ich integráciu v majoritnej spoločnosti, vyrovnanie šancí v oblasti bývania, zdravia, zamestnania a vzdelania, čo je v rámci formálnej socializácie možné iba prostredníctvom edukácie. Úspešnosť všetkých krokov závisí na detailnom poznaní cieľovej skupiny. V prípade príslušníka iného etnika je dôležité poznať socio-kultúrne prvky, ktoré môžu determinovať jeho pohľad na svet, sociálne interakcie, postoje a v konečnom dôsledku jeho sociálne správanie.

1. VÝBRANÉ PRVKY SOCIÁLNEJ A ETNICKEJ IDENTITY RÓMOV

Na Slovensku je socio-kultúrne najviac odlišnou minoritou rómske etnikum, konkrétne Rómovia žijúci v segregovaných rómskych komunitách. Zároveň však Rómovia v našej spoločnosti žijú niekoľko storočí, v niektorých historických obdobiach boli násilne asimilovaní, nemohli rozvíjať svoju kultúru, presadzovať svoje hodnoty a normy a ovplyvňovať recipročne majoritnú spoločnosť, a z týchto dôvodov by kultúrna odlišnosť mohla byť oslabená.

Na základe vlastných výskumných aktivít a poznatkov, ktoré prinášajú mnohí iní bádatelia (napr. Liégeois, 1995; Sekyt, 1998; Dubayová, 2001; Portik, 2003 a iní) sa pokúsime uviesť najvýraznejšie rozdiely v kultúrnych vzorcoch a normách neformálnej socializácie slovenskej a rómskej rodiny. Vychádzame pritom z Hofstedeho (1980) a Triandisových (et al., 1988, 1990) myšlienok o kolektivistických a individualistických kultúrach.

Podľa Triandisa (et al., 1988, 1990) sa kolektivistická spoločnosť, resp. spoločenstvo vyznačuje podriadením osobných cieľov členskej skupine, t.j. sebadefinovaním skupinou, reguláciou správania skupinovými normami, vnímaním skupiny ako homogénnej a silným odlišovaním svojej a cudzej skupiny. Pre človeka to znamená nutnosť poslušnosti a napĺňania svojich povinností, sebaobetovanie sa pre skupinu, sústredenie sa na veci spoločenské a podporujúce správanie zamerané na hierarchiu a vzájomnú závislosť. Vplyv kolektivismu je viditeľný vo východných spoločnostiach (India, Čína, Japonsko), ale aj v niektorých európskych spoločnostiach napr. Španielska, Grécka, juhu Talianska.

Individualizmus sa vyznačuje emocionálnym odstupom od skupiny, dôrazom na osobné ciele, reguláciou správania prostredníctvom analýzy postojov, ziskov a strát, konfrontáciou, preferenciou horizontálnych vzťahov

(priateľských, partnerských) nad vertikálnymi (rodič – dieťa). Pre človeka to znamená spoliehanie sa na seba a nezávislosť, sociálnu zručnosť, ale i osamelosť. Výraznejší vplyv individualizmu identifikujeme v kultúrno-spoločenskom prostredí Európy alebo v USA.

Z tohto pohľadu môžeme, podotýkame, že naozaj ilustratívne a redukcionisticky, pripisovať slovenskej rodine atribúty viažuce sa k individualizmu a rodine rómskej atribúty viažuce sa ku kolektivismu. Zároveň upozorňujeme, že atribúty pripísané rómskej rodine boli zozbierané počas viacerých terénnych výskumov najmä v prostredí segregovaných rómskych komunít, a teda sa viažu špecificky na rodiny a socializáciu v tomto sociálnom prostredí.

Individualistická dimenzia kultúry - slovenská rodina

- Tendencia plánovať budúcnosť, materiálne sa zabezpečiť, zhromažďovať.
- Vyjadrovať svoje názory a postoje, byť samostatný, reagovať na podnety na základe vlastného prehodnotenia – buď zodpovedný sám za seba.
- Existencia individuálneho vlastníctva.
- Potreba zaoberať sa vlastnou sebaidentifikáciou – kto som? kam smerujem?
- Vo výchove posilňovaná individualita a sebadôvera dieťaťa.
- Dieťa je vedené k sebaobslužbe od raného detstva – hygienické a pracovné návyky.
- Interakcie dieťaťa do troch rokov sú rozvíjané najmä v rámci nukleárnej rodiny, dieťa sa emočne pripútava k rodičom, silné puto vzniká medzi dieťaťom a matkou.
- Dieťa je vedené k schopnosti odložiť svoju aktuálnu potrebu, prispôsobuje sa pravidlám stanoveným rodičmi – orientácia na disciplínu a sebareguláciu.
- Typickou činnosťou dieťaťa je hra, často riadená dospelým – cieľom je rozvoj osobnosti dieťaťa, posilňovanie sociálnych väzieb a socializácia dieťaťa v smere osvojovania si sociálnych rolí a noriem spoločnosti.
- U dieťaťa sú cielene rozvíjané kognitívne schopnosti, najmä rečová kompetencia.
- Kľúčové postavenie má schopnosť komunikovať s inými ľuďmi a nadväzovať samostatne nové sociálne vzťahy.

Kolektivistická dimenzia kultúry - rómska rodina

- Žiť pre dnešok, zabezpečiť aktuálne prežitie.
- Podriadenie skupine, vyjadrovanie vlastných názorov nie je schvaľované, pokiaľ nekorešponduje s názorom skupiny – rozhodovanie nikdy nie je samostatné.
- Chýba vymedzenie osobného teritória a osobných vecí.
- Definícia seba určená skupinou, sebaobraz je i v dospievaní chápaný ako

danosť.

- Výchova nesmeruje k individualite, dôležitá je jednota a solidarita rodiny; homogenita skupiny.
- V ranom detstve nie je dieťa vedené k sebaobslužbe, chlapci ešte v menšej miere ako dievčatá, pretože všetko za nich urobí matka alebo staršia sestra (platí to najmä u skupiny olašských Rómov).
- Interakcie rozvíjané v rámci širšej rodiny, neexistuje silné citové puto k jedinému dospelému človeku.
- Dieťa si naplňa potreby aktuálne a pokiaľ možno bez odkladu – jedlo dostane, keď je hladné, spať ide, keď je unavené, vstáva, keď je oddýchnuté – spôsob výchovy nerozvíja vôľové vlastnosti.
- Rómske dieťa je po narodení mladšieho súrodenca mimo centrálného záujmu, je zasväcované do problémov dospelých, zo strany rodičov nie sú zohľadňované vekové a individuálne osobitosti detstva.
- Rodičia považujú za dôležité iba to, čo nejakým spôsobom podporí zviazanosť so skupinou, s rodinou a zabezpečí fungovanie v rámci vlastnej sociálnej skupiny, komunikácia je vedená v obmedzenom jazykovom kóde v materinskej reči, reč dieťaťa nie je dospelým korigovaná, jeho sémantická sieť je pri vstupe do školy málo štruktúrovaná, pojmy sú nediferencované a nedostatočne definované.
- Dieťa väčšinu života funguje iba v interakcii s členmi svojej skupiny, nie je vedené k samostatnému komunikovaniu či sebaaprezentovaniu (podľa Čerešníková, 2006).

2. KONCEPT „KULTÚRY CHUDOBY“

Tieto rozdiely teda vznikajú ako výsledok vplyvu rozdielnych kultúrnych dimenzií, ktoré determinujú obsah socializácie v spoločnosti. Zároveň však musíme upozorniť na fakt, že pri ľuďoch, ktorí žijú v prostredí marginalizovaných rómskych komunit do charakteristík sociálneho a kultúrneho diskurzu vrastajú zároveň charakteristiky „kultúry chudoby“. Tieto charakteristiky nemajú žiadnu etnickú súvzťažnosť a výskumy ich identifikujú v chudobných komunitách (spoločenstvách, sociálnych vrstvách) na celom svete.

Lewis (1966) konštatuje, že v špecificky limitovaných životných podmienkach chudoby sa prostredníctvom kolektívnej vzájomnej interakcie a v odlúčení od prostredia nechudobnej populácie tvoria hodnoty, špecifické normy a vzory správania, postoje, životný štýl, ktoré sa postupne inštitucionalizujú a vytvárajú osobitú kultúru. Dieťa narodené v tomto sociálnom prostredí je socializované v intenciách prispôsobenia sa znevýhodneným podmienkam života a vyrovnania sa s marginálnou situáciou, v ktorej sa ocitlo.

Tento proces sa označuje ako generačná reprodukcia chudoby. U Rómov

žijúcich v segregovaných rómskych komunitách je generačná reprodukcia kultúrnych odkazov a životných stratégií ešte výrazne posilnená odlišnou etnicitou, jasným vnímaním svojej a cudzej skupiny v rámci slovenskej spoločnosti. Vo veku okolo troch rokov si dieťa začína uvedomovať seba, svoju osobnosť v systéme sociálnych vzťahov v rodine a vo svojom okolí. Už trojročné dieťa si začína vytvárať vlastnú vnútornú štruktúru percipovania reality okolo seba, akýsi súkromný „filter“, cez ktorý plynú zážitky a skúsenosti s inými ľuďmi a formujú jeho osobnosť i pohľad na svet. Dieťa si na základe vlastných skúseností vytvára pravidlá, podľa ktorých organizuje svoj svet.

Ak by sme siahli po terminológii individuálnej psychológie, našli by sme ako pomenovanie toho, čo môžem očakávať od sveta a seba samého, termín životný štýl. Podľa Adlera sa životný štýl, teda vykryštalizovaný vzor správania a prístupu k problémom, vytvára do štyroch až šiestich rokov veku dieťaťa. V jeho fixácii hrajú dôležitú úlohu problémy v rodine a sociálne prostredie, v ktorom dieťa žije a realizuje väčšinu svojich sociálnych interakcií.

Kultúra chudoby obsahuje mnoho spôsobov správania, hodnôt a noriem, ktoré majorita danej spoločnosti percipuje ako patologické a ohrozujúce. Sociálne prostredie chudobných sa tak stáva miestom, ktoré spoločnosť nekontroluje a ani nechce kontrolovať, je v sociálnej exklúzii, stáva sa uzatvorenou spoločenskou štruktúrou, ktorej sa vyhýbajú všetci ostatní obyvatelia. Jednými z prejavov kultúry chudoby je ekonomická závislosť a zároveň nulová kontrola nad vlastným ekonomickým osudom, spoliehanie sa na pomoc „zvonka“, „naučená bezmocnosť“ bez schopnosti či ochoty aktivizácie vlastných zdrojov a síl, apatia, pasivita. V kultúre chudoby sa rozvíjajú formy správania, ktoré radíme k sociálno-patologickým (závislosti, agresivita, delikvencia, prostitúcia) a patologické vzťahy ekonomickej závislosti, ktorá má charakter kriminálnej činnosti napr. úžera v rómskych vylúčených komunitách.

Bodnárová et al. (2005) vymedzujú znaky kultúry chudoby a správania sa chudobných v štyroch rovinách: **ekonomickej**, **sociálnej** (rodina, úroveň vzdelania, bývania), **politickej** a **individuálnej**.

Ekonomická rovina

- vysoká miera nezamestnanosti,
- závislosť na sociálnych dávkach, strata záujmu o prácu,
- absencia mechanizmov, ktoré by chudobným pomohli nájsť prácu alebo využiť pracovné príležitosti, ktoré sa im ponúkajú,
- vykonávanie práce za nízku mzdu alebo práce „načierno“,
- výskyt nezamestnanosti aj u širšej rodiny, susedstva či príslušníkov komunity.

Sociálna rovina

Rodina

- tradičná manželská nukleárna rodina je zriedkavým javom,
- konvenčné manželské spoluzitie je nahradené nestabilným nemanželským spoluzitím partnerov, ktoré je možné ľahko, bez formalít zrušiť,
- vysoký podiel osamelých matiek s deťmi,
- v rodinách možno identifikovať sociálno-patologické javy (alkoholizmus, domáce násilie, výchova k podriadeniu sa autoritám ...),
- nízky vek pôrodu,
- príliš silné alebo príliš slabé rodinné väzby.

Vzdelanie

- deti a mládež často nielenže neukončia školskú dochádzku, ale do školy ani nenastúpia,
- školy existujúce v prostredí, kde chudobní žijú, sa zatvárajú,
- väčšina chudobných nemá teda žiadnu alebo len nízku kvalifikáciu,
- nenavštevovanie predškolských zariadení,
- kvalita škôl v mieste bydliska,
- nefunkčné širšie (slabé) väzby, ktoré by sa dali využiť pri zvyšovaní životnej úrovne.

Bývanie

- nízka kvalita bývania,
- chudobní bývajú v nevyhovujúcich, podštandardných objektoch,
- v malých, nedostatočne vybavených a preplnených bytoch ,
- okolie je „nebezpečné“, ekologicky nevyhovujúce, nízka úroveň, infraštruktúrneho zabezpečenia.

Politická rovina

- neúčast' na živote komunity alebo širšej spoločnosti,
- nedostatočná participácia v združeniach, občianskych iniciatívach a v inštitúciách širšej spoločnosti,
- obmedzenie kontaktov na rodinu alebo na okruh priateľov a známych, pochádzajúcich z tých istých pomerov.

Individuálna rovina

- silný pocit marginality, bezmocnosti, hanby a závislosti,
- s tým spojené nízke sebavedomie,
- nedostatočná kontrola emócií,

- orientácia na prítomnosť, neschopnosť plánovať (podľa Bodnárová et al, 2005).

3. IMPLIKÁCIE RÓMSKEJ SOCIO-KULTÚRNEJ ODLIŠNOSTI V MAJORITNEJ SPOLOOČNOSTI

Etnická príslušnosť k rómskej minorite, kultúrna a sociálna odlišnosť, život v prostredí sociálneho vylúčenia, to všetko determinuje závery človeka o pozícii v skupine rovesníkov a o sociálnych interakciách vôbec. Jedným z najcitlivejších období, v ktorom sa odlišnosti životného štýlu a životných stratégií začnú prejavovať výrazne a človek si ich začína uvedomovať, je obdobie vstupu rómskeho dieťaťa z marginalizovanej rómskej komunity do školy, ako majoritnej inštitúcie.

Rómske dieťa, pre ktoré je jeho rodina, so svojimi zvykmi, hodnotami a normami celým svetom, sa v šiestich rokoch dostáva zrazu do sveta celkom odlišného, plného nových ľudí, vecí, pravidiel a povinností, ktoré do „jeho“ sveta nepatria. Dostáva sa do školskej triedy, ktorá by mala byť „jeho referenčnou skupinou“, v ktorej by malo nájsť svoje miesto a byť v nej akceptované a prijímané. Ak chápeme pojem adaptácia ako proces prispôsobenia sa sociálnemu prostrediu s jeho normami a požiadavkami, je zrejmé, že nové prostredie s iným kultúrno-sociálnym pozadím bude dieťaťu prinášať množstvo nových situácií, s ktorými sa musí vysporiadať samé.

Fáza začlenenia rómskeho dieťaťa z „iného“ sveta do kultúrno-spoločenského prostredia európskej krajiny sa javí ako problémová a pre samotné rómske dieťa frustrujúca a neraz i zraňujúca. Krajčová (2004) vymenúva problémy, s ktorými sa konfrontujú rómske deti vo fáze adaptácie na školu:

- Deti prejavujú voči rómskym spolužiakom/čkam negativizmus.
- Pri výbere spolužiakov dávajú žiaci prednosť deťom zo svojej minoritnej skupiny.
- Deti oceňujú iných za to, kým sú a ako sa správajú (zvyčajne v súlade s vlastnou kultúrou).
- Dieťa s inými kultúrnymi návykmi nie je inými rešpektované.

O interkultúrnosť v školstve sa Slovenská republika snaží už viac ako desaťročie a na úrovni experimentov prináša interkultúrne nastavenie prostredia zisky všetkým, ktorý v ňom interagujú. Systémové hodnotenie však zatiaľ nie je možné. V oblasti sociálnej práce je interkultúrnosť zadefinovaná implicitne v profiloch absolventov vysokoškolského štúdia. Zmapovať úroveň interkultúrnosti prostredia, v ktorom sú realizované interakcie sociálneho pracovníka/ sociálnej pracovníčky, je cieľom našich ďalších výskumných snáh.

Pozitívna sebahodnota je dôležitým východiskom pre optimálne fungovanie človeka v sociálnych vzťahoch a zohráva dôležitú úlohu v školskej kariére a v uplatnení vo svete práce. Rómske deti z marginalizovaných rómskych komunít majú pocit vlastnej sebahodnoty deformovaný najmä neustálym riešením konfliktov medzi požiadavkami komunity a majoritnej spoločnosti. K formovaniu pozitívnej sociálnej/etnickej identity prispieva interkultúrne nastavené prostredie majority, v ktorom sú realizované sociálne interakcie. V našej práci sme sa zamerali na inštitúciu školy, ktorá je prvým miestom kontaktu rómskeho dieťaťa s formálnou socializáciou. S pôsobením nových sociálnych noriem a prijímaním majoritnej kultúry sa rómske dieťa najskôr stretáva v prostredí školy, neskôr v prostredí ďalších inštitúcií. Kategórie socializácie sú rovnaké v minorite i majorite, odlišný však môže byť obsah. V sociológii nachádzame Bourdieuov koncept kultúrneho kapitálu (1984 in Sopóci, 2008), ktorý sa dotýka obsahu socializácie dieťaťa v konkrétnej sociálnej triede. Kultúrny kapitál je odovzdávaný v jazykových a kultúrnych kompetenciách, pričom ich charakter je daný ich pozíciou, resp. pozíciou ich rodiny, skupiny v sociálnej štruktúre spoločnosti. Dieťa si v rodine osvojuje súbory významov, štýl správania a spôsoby myslenia, ktoré sú v súlade so systémom hodnôt a motívov správania vlastných danej skupine a vrstve. Bourdieu (1984 in Sopóci, 2008) považuje za primárny inštitucionalizovaný mechanizmus triednej reprodukcie školský systém. Deti z vládnucej triedy (z majoritnej skupiny v našom ponímaní – doplnenie autorky) si totiž, podľa Bourdieua (1984 in Sopóci, 2008) z domu prinášajú kultúrny a sociálny kapitál, ktorý zabezpečuje ich študijné úspechy. Školské prostredie tieto deti považujú za prirodzené, keďže je vo vzdelávaní reprodukován dominantný kultúrny kapitál. Deti, ktoré disponujú iným kultúrnym kapitálom ako dominantným (majoritným), školské úspechy dosahujú oveľa ťažšie a bývajú považované za menej nadané. Škola tak prehľbuje sociálne nerovnosti a v podstate ich legitimizuje.

4. INTERVENCIA V SOCIÁLNEJ PRÁCI V INTENCIÁCH INTERKULTÚRNOSTI

V procese edukácie všeobecne, ale zvlášť tam, kde do edukácie vstupujú príslušníci znevýhodnených sociálnych skupín by mali byť dôsledne dodržiavané štandardy humanistickej edukácie.

Pre potreby sociálnej práce uvádzame vlastnú modifikáciu, ktorá je orientovaná na poradenskú, resp. pomáhajúcu interakciu sociálna pracovníčka/sociálny pracovník – klient – skupina – rodina – komunita. Štandardy obsahujú sedem oblastí, v ktorých sú vymedzené indikátory humanistickej, a zároveň interkultúrnej, edukácie v sociálnej práci.

Interakcie

Rozvoj identity a učenia sa jednotlivých klientov

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- je srdečný/á a láskavý/á,
- oceňuje,
- zohľadňuje princípy vývinu dieťaťa/ klienta a teórie učenia,
- využíva individuálny prístup,
- stavia na silných stránkach klientov,
- stimuluje učenie a rozvoj,
- vníma a reaguje na emocionálne, sociálne, telesné a kognitívne potreby klientov,
- dáva možnosť voľby,
- rozvíja iniciatívu, samostatnosť, sebestačnosť.

Vytvorenie komunity učiacich sa

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- usmerňuje interakcie medzi klientami v smere porozumenia a podpory,
- učí rozlišovať svoje city,
- učí rozpoznávať city u ostatných v skupine,
- učí komunikovať o citoch,
- podporuje demokratické hodnoty pri rozhodovaní o pravidlách a spoločných aktivitách,
- podnecuje komunikáciu v skupine.

Interakcia s kľúčovými osobami (lokálni lídri)

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- modeluje primerané sociálne interakcie s rodinami,
- spolupracuje s odborníkmi, aby pomáhal/a rozvoju klienta.

Rodina

Partnerstvo s rodinou

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- hľadá spôsoby ako zapojiť rodinu do procesu edukácie,
- zapája členov rodiny do rozhodovania o učení a rozvoji klienta.

Komunikácia a výmena informácií s rodinou

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- komunikuje s rodinami o klientovi a jeho programe,

- komunikuje s rodinami, aby spoznal/a prostredie klienta,
- poskytuje rodinám príležitosť na vzájomnú výmenu poznatkov a podporu,
- zachováva dôvernosť informácií týkajúcich sa rodín a klientov.

Skúsenosti rodín

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- pomáha rodinám pri získavaní informácií, zdrojov a služieb,
- využíva poznatky o rodine ako integrálnu súčasť obsahu edukácie,
- ponúka rodičom nápady ako vytvoriť stimulujúce domáce učebné prostredie,
- pomáha posilňovať kompetencie rodičov.

Inklúzia, rôznorodosť, demokratické hodnoty

Poskytovanie rovnakých príležitostí na učenie pre každého klienta

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- si uvedomuje svoje vlastné presvedčenia, postoje a skúsenosti a ich vplyv na edukáciu,
- venuje klientom rešpekt, dôstojnosť a úctu,
- hľadá spôsoby ako všetkých klientov rovnako zapájať do edukácie,
- používa jazyk a aktivity, ktoré sa vyhýbajú stereotypom na základe pohlavia,
- prispôsobuje edukačné prostredie a aktivity tak, aby sa do nich mohli zapojiť všetci klienti. (s rôznymi schopnosťami, špeciálnymi potrebami a podobne).

Sprevádzanie pri porozumení, akceptácii a oceňovaní rôznorodosti

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- oceňuje rôznorodosť a začleňuje ju do edukácie,
- s rešpektom upriamuje pozornosť klientov na rôznorodosť existujúcu mimo inštitúcie (školy, komunitného centra, poradenského, resocializačného, reedukačného zariadenia) a potvrdzuje jej prítomnosť.

Vedenie k hodnotám občianskej spoločnosti

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- vychádza z pojmov, práv a zodpovedností obsiahnutých v medzinárodných dohovoroch (napr. Dohovor o právach dieťaťa),
- upevňuje oceňovanie a rešpekt voči rôznym preferenciám a názorom klientov,
- pomáha porozumieť ako stereotypy a predsudky ovplyvňujú postoje a správanie,
- učí správať sa slušne, spravodlivo, dôstojne a s rešpektom,

- učí osobnej zodpovednosti za seba, iných i prostredie.

Hodnotenie a plánovanie

Pravidelné a systematické monitorovanie pokroku

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- systematicky pozoruje,
- využíva vývinu primerané nástroje formálneho hodnotenia reflektujúce proces a výsledky učenia a vývinu,
- prispôsobuje svoje aktivity podľa úrovne angažovanosti klientov,
- hodnotí tak, aby zohľadňoval/a silné stránky klienta.

Plánovanie edukácie na základe informácií o klientovi a požiadaviek, ktoré kladie spoločnosť

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- plánuje aktivity rešpektujúce vývinovú úroveň a záujmy klientov,
- obmieňa aktivity, aby udržiaval/a záujem klienta,
- sa snaží o rovnováhu medzi podporou a usmerňovaním,
- vytvára priestor pre aktivity a iniciatívu klientov.

Zapájanie klienta, rodiny a odborníkov do procesu hodnotenia

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- učí klienta realisticky hodnotiť seba samého,
- usmerňuje klientov pri hodnotení správania a práce iných,
- si vymieňa informácie s rodinou o pokroku a záujmoch klienta,
- zapája do procesu hodnotenia a plánovania relevantných odborníkov.

Edukačné stratégie

Rozmanitosť edukačných stratégií

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- využíva rôzne stratégie aktívneho učenia,
- ponúka aktivity podporujúce bádanie, experimentovanie, tvorivosť,
- využíva stratégie podporujúce kognitívne spôsobilosti a riešenie problémov,
- vedie klienta k tomu, aby uvažoval o procese a výsledkoch svojho učenia.

Podpora emocionálneho a sociálneho vývinu

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- ponúka aktivity podporujúce zmysel pre individualitu a identitu klienta,
- využíva stratégie zvyšujúce samostatnosť a iniciatívu,

- využíva stratégie podporujúce sebaovládanie,
- využíva stratégie podporujúce pozitívny vzťah a spoluprácu,
- rozvíja schopnosť klienta riešiť problémy.

Aktivity zohľadňujúce skúsenosti a spôsobilosti klientov

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- vytvára súvislosť medzi teoretickými poznatkami a životom klienta,
- podporuje stanovanie realistických cieľov a očakávaní,
- integruje skúsenosti.

Stratégie podporujúce demokratické procesy a postupy

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- modeluje a aplikuje postupy, ktoré podporujú zmysluplnú spoluprácu,
- využíva stratégie, ktoré podporujú pochopenie zodpovednosti a jej dôsledky,
- využíva stratégie, ktoré klientovi pomáhajú pochopiť hranice, pravidlá a obmedzenia v intenciách slobody,
- ponúka klientom možnosti na výber a pomáha im porozumieť dôsledkom rozhodnutí.

Prostredie, v ktorom interagujú sociálny pracovník/sociálna pracovníčka a klient

Vytváranie podporujúceho prostredia

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- vytvára prostredie, v ktorom sa rozvíja zmysel pre spolupatričnosť a pohodlie,
- preukazuje klientom rešpekt tým, že prejavuje záujem o ich city, názory, skúsenosti,
- vytvára prostredie, v ktorom sa klienti môžu slobodne vyjadrovať,
- vytvára stimulujúce prostredie, v ktorom majú klienti priestor na uvedomenie si faktu, že v živote musia podstupovať primerané riziká,
- vytvára podmienky na formovanie dobrých vzťahov.

Zdravé, stimulujúce a inkluzívne fyzické prostredie

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- zabezpečuje fyzickú bezpečnosť učebného prostredia a dohliada naň.
- zabezpečuje pútavosť prostredia a aplikáciu rôznych druhov aktivít,
- organizuje priestor do logicky členených oblastí, ktoré podporujú rozvoj a učenie,
- používa primerané pomôcky a materiály, ktoré stimulujú bádanie, hru a učenie sa,

- podporuje klientov, aby sa podieľali na plánovaní, organizácii a udržiavaní prostredia,
- modifikuje prostredie tak, aby vyhovovalo potrebám detí,
- využíva vonkajšie priestory a zdroje.

Prostredie, ktoré podporuje zmysel pre komunitu a spoluúčasť pri ovplyvňovaní správania

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- zapája klientov do vytvárania pravidiel,
- vytvára prostredie odrážajúce demokratické postupy.

Profesijný rozvoj

Skvalitňovanie svojich kompetencií

Sociálny pracovník/sociálna pracovníčka:

- uvažuje, hodnotí, vyhľadáva spätnú väzbu, posudzuje kvalitu svojej činnosti,
- kooperuje, aby zvýšil/a kvalitu svojej práce.,
- využíva rôzne príležitosti na osobný a profesijný rast,
- sa zapája do verejných aktivít,
- prijíma rozhodnutia na základe vedomostí, zručností, nezávislého a kritického myslenia.

ZÁVER

Sociálna pracovníčka/sociálny pracovník je sprostredkovateľom hodnôt, postojov, očakávaní danej spoločnosti smerom k objektu sociálnej práce. Špeciálne v interakcii s príslušníkmi socio-kultúrne odlišných etníc sa snaží o ich integráciu v majoritnej spoločnosti, vyrovnanie šancí v oblasti bývania, zdravia, zamestnania a vzdelania, čo je v rámci formálnej socializácie možné iba prostredníctvom edukácie. Úspešnosť všetkých krokov závisí na detailnom poznaní cieľovej skupiny. V predloženej práci je pozornosť zameraná na teoretické otázky etnickej identity Rómov žijúcich v segregovaných rómskych komunitách, znaky, ktoré sa viažu s konceptom „kultúry chudoby“ a implikácie rómskej socio-kultúrnej odlišnosti v majoritnej spoločnosti. Prináša poznatky, ktoré vznikali počas nášho intenzívneho jedenásťročného bádania v oblasti formovania osobnosti a identity rómskeho dieťaťa a dospelujúceho zo sociálne znevýhodneného prostredia. Tieto poznatky sme implementovali do vzdelávacích kurzov študentov sociálnej práce v rómskych komunitách a sociálnej a misijnej práce v rómskych komunitách. Na základe spätných

väzieb sociálnych pracovníčok/ pracovníkov a terénnych sociálnych pracovníčok/pracovníkov konštatujeme, že je nevyhnutné poznať socio-kultúrnu odlišnosť klienta/ky a nastaviť celý proces edukácie (formálnej socializácie) v intenciách interkultúrnych štandardov, pretože to pomáha predchádzať konfliktom a stereotypným hodnoteniam situácie a správania klienta/ky a zvyšovať efektívnosť intervencií sociálnej práce.

Literatúra

- [1] BODNÁROVÁ et al. 2005. *Medzigeneračná reprodukcia chudoby*. [online]. Bratislava: Stredisko pre štúdium práce a rodiny, 2005. 102 s. [cit. 2013.11.05.] Dostupné na internete: http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/pdf/2005/rodina/Medzigen_rep_ro_chudoby_1.pdf
- [2] ČEREŠŇÍKOVÁ, M. 2006. *Rómske dieťa zo sociálne málopodnetného prostredia v školskej triede*. Nitra: UKF, 2006. 106 s. ISBN 80-8050-956-5.
- [3] DUBAYOVÁ, M. 2001. *Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny*. Prešov: PF PU, 2001. 183 s. ISBN 80-8068-059-0.
- [4] HOFSTEDE, G. H. 1980. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Londýn: Sage Publications, 1980. 328 s. ISBN 978-080-3913-06-6.
- [5] KRAJČOVÁ, N. 2004. Vzájomná percepčia detí rôznych etnických skupín. In *Výchova, vzdelávaní a kultura ve vztahu k národnostním menšinám*. Praha : Komisia Rady hl. m. Prahy pro oblast národnostních menšin, 2004. ISBN 80-902972-6-9. s.60-65.
- [6] LEWIS, O. 1966. *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty – San Juan and New York*. New York: Random House, 1966. 669 s. ISBN 0-39-4450-469
- [7] LIÉGEOIS, J.P. 1995. *Rómovia, cigáni, kočovníci*. Bratislava : Rada Európy, 1995. 271 s. ISBN 80-967380-4-6.
- [8] PORTIK, M. 2004. *Determinanty edukácie rómskych žiakov*. Prešov : PF PU, 2004. 177 s. ISBN 80-8068-155-4.
- [9] SEKÝT, V. 1998. Zamyšlení nad zvláštnostmi rómskych detí vstupujících do školy. In *Výchova k toleranci a proti rasizmu*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-285-8. s. 156-164.
- [10] SOPÓCI, J. 2008. *Sociálna stratifikácia a mobilita*. Bratislava : IRIS. 2008. 153 s. ISBN 978-80-89238-18-7
- [11] TRIANDIS, H. C. – BONTEMPO, R. – VILLAERAL, M. 1988. Individualism and Collectivism: cross-cultural perspectives on self-ingroup relationships. In *Journal of Personality and Social Psychology*. ISSN 0022-351, 1988, roč.54, č. 2, s. 323-338.

- [12] TRIANDIS, H.C. – MCCUSKER, C. – HUI, C.H. 1990. Multimethod Probes of Individualism and Collectivism. In *Journal of Personality and Social Psychology*. ISSN 0022-3514, 1990, roč. 59, č. 5, s. 1006-1020.

PhDr. Miroslava Čerešníková, PhD.

Ústav romologických štúdií

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre

Kraskova 1

949 01 Nitra

E-mail: mceresnikova@ukf.sk

SOCIÁLNA BEZPEČNOSŤ A RESOCIALIZÁCIA OBYVATEĽSTVA V OBLASTIACH POSTIHNUTÝCH VOJNOU, EKOLOGICKOU A INOU KATASTROFOU

XXII.

POSTKATASTROFICKÁ BEZPEČNOSTNÍ OPATŘENÍ

Post-catastrophic security measurements

FELIX ČERNOCH

Abstrakt

Odezněním katastrof jejich dopady nekončí. Nastupuje obnova infrastruktury a souběžně taktéž adaptace osob na změněné poměry. Obojí probíhá ruku v ruce s jejich re-socializací na bázi sociálního bezpečí, kdy represivní koncept přeroste, ex post, v preventivní.

Klíčová slova

Adaptace, ex ante, ex post, infrastruktura, katastrofa, post festum, prevence, represe, resocializace, sociální bezpečnost

Abstract

The impacts of catastrophes have not finished. The reconstruction of infrastructure begins, so does the adaptation of persons to changed local conditions. Both proceed hand in hand upon the re-socialised base of social safety, till the repressive concept will gradually develop, ex post, into preventive one.

Keywords

Adaptation, ex ante, ex post, infrastructure, catastrophe, post festum, prevention, repression, re-socialization, social security

1. EXPLIKACE

Pokud vezmeme předestřené téma doslova i do písmene, pak je zřejmé, že jde jen o řešení *důsledků* katastrof po jejich odeznění, tedy nikoliv zmírňování vlastních účinků během trvání. Ale ani zásahy ex post nemají svůj účel toliko v sobě samých, byť ten je pochopitelně primární. Daleko

důležitější však bude, abychom tímto prostřednictvím přemýšleli zároveň již také ex ante neboli preventivně, což znamená s poučením pro možné případy příští a zábranou recidivě škodlivých dopadů.

Držme se tudíž oné platformy a vyjděme z představy, že krizová situace byla zažehnána. Přitom nelze přehlížet, natož zanedbat, že *devastováno* není jenom přírodní či civilizované *prostředí*, ač v jakkoliv kritickém stavu, ale stejně tak, ne-li drastičtěji, rovněž *mysl* postižených, vpravdě v rozpoložení *krizovém*. Právě tato dimenze by měla být předmětem našeho zamyšlení číslo jedna.

2. REPRESSE

Kdepak začít? Odkud odvíjet příběh a nápravu? Jak tomu všemu rozumět a kterak si počínat? Toť otázkou a nikoliv jedinou. Leč přesto se právě o to musíme aspoň pokusit. Proto do toho! V rámci tzv. *krizového managementu* (který ovšem nezřídka bývá spíše krizí managementu než managementem krizí) se hovoří o „prvořadých záchranných a likvidačních pracích“.

Rozumějme tomu tak, prioritu má *záchrana*, což znamená pomoc lidem, kdežto teprve sekundárně *likvidace*, jinými slovy řečeno represe materializovaných projevů, jako třeba hašení požáru, dezaktivace zamořeného terénu nebo destrukce objektů hrožících samozřícením. Mělo by se to považovat za alfu (α) i omegu (ω) praktických postupů a předpokládáme, že i ctí.

3. PRIORITA? ABSOLUTNÍ PRIMÁT!

Z řečeného vyplývá, že jde primárně vždycky o lidi! Dověťme k tomu, že každý systém, kde alespoň jedním jeho prvkem jest člověk, musíme nazývat systémem sociálním! Včetně toho *integrovaně-záchranného*! Máme-li zde posuzovat *sociální bezpečnost*, pak počíná právě někde tady. Přeneseně to je bezpečnost společnosti, která je příznačná jak svými makro- rozměry, tak i rozměry na mikro-hladinách, včetně námi pojednávané. Poněvadž zajištění společenské bezpečnosti předpokládá zabezpečení jistot každého – i nejposlednějšího jedince. Aby nám bylo jasno hned na začátku.

Jak jinak! Vždyť etymologicky si bezpečnost vyložíme jako vztah *bez péče* čili jistou bezstarostnost. Franklin Delano Roosevelt, 32. prezident Spojených států severoamerických, zformuloval ve válečném roce 1941 před Kongresem 4 svobody coby princip i doktrínu: Vedle svobody slova, svobody vyznání a osvobození od nedostatku (hladu), to bylo i osvobození od strachu. Role státu má být u svobod k projevu a Bohu nulová, neboť jsou ryze osobními, svobody od na něj padají cele. Pochopitelně, když za neblahých okolností se člověk sám o sebe moc postarat nemůže i kdyby se snažil seč mu síly stačí!

4. SOCIÁLNÍ BEZPEČÍ

Není určitě náhodným, že za největší ohrožení své bezpečnosti považují lidé rozmach *kriminality*, proti níž se oprávněně cítí bezbrannými. Průmětem do katastrofických situací se pak násobí parazitováním na neštěstí jiných o čemž svědčily případy rabování při cyklicky se opakujících povodních. Tady se jedinec nemohl ochránit sám, když bojoval spíše o život než záchranu majetku. Smutné, když se toho dopouštějí sami zachránci, jako v případě požáru Veletržního paláce.

Nicméně problémem není pouze zajištění bezpečnosti, ale v rámci našeho zadání rovněž resocializace neboli návrat života do původních kolejí. Tento proces, nepochybně zdlouhavější a rozhodně po všech stránkách, nejen této, mnohem náročnější, ač se nám to prvopohledově nemusí zdát. Pokusme si to ujasnit rozvrstvením pojednávaného procesu do několika zjednodušujících rovin:

1. Obnova infrastruktury – přinejmenším na úrovni elementárního pokrytí neodbytných potřeb mezi něž zahrnujeme především zásobování vodou a potravinami, ale co nejdříve rovněž dodávku energií, dopravní obslužnost, dosažitelnost zdravotní péče ... Dozajista nebude pochyb o tom, že zrovna tyto souvislosti ovlivňují lidskou mysl dílem rozhodujícím. Vždyť jde o limit a míru spokojenosti vpravdě každodenní, takže mnoho se změní už jen tím, že zcela obyčejné všední věci počnou aspoň zčásti fungovat.
2. Adaptace obyvatelstva – zjednodušeně řečeno – přizpůsobení se novým poměrům, návrat zvyklostí do původních kolejí. Zvyknout prý se dá na všechno i na to nejméně příjemné. Ostatně nás přesvědčily opakované povodně, kdy ani po nich lidé nechtěli opouštět inundační obvody do nichž zapustili své kořeny a stále znovu se pouštěli do zápasu s přírodními živly v dobách periodických záplav. Dokonce navzdory nepojišťování svých příbytků.

5. POST FESTUM

Což to nevyovídá o jejich resocializaci dosti výmluvně samo za sebe? Zřejmě prozrazuje i proč tomu tak je a s relativní bezbolestností. Snad lze tvrdit, že je to dáno mírou *socializovanosti*. Do přehnanosti dovedeno se dá říci, že opravdu socializovaný člověk se ani moc resocializovat nemusí. Leč přesto! Nikdy nevstoupíme do stejné řeky, třebaže rozvodněné a rozlité do široké nivy. Závisí na poučenosti pro budoucno i okamžiky zkušenost poznovu aktualizující.

Podstatným budiž asi něco jiného, co odhalil Karel Marx v Tézích o Feuerbachovi: Lidé jsou sice obětí poměrů, ale zároveň jejich spolutvůrci. Lidé

si vytvářejí či proměňují svoje životní prostředí, avšak zároveň ono proměňuje či přinejmenším poznamenává každého z nich. Dialektika věcí, jevů a dějů, jak ji stvrzovalo heslo někdejších svazáků: My stavíme stavbu, stavba staví nás. V tom pravděpodobně spočívá tajemství resocializačních procesů, ale současně i jejich retardátorů. Možná by tu nabyla uplatnění myšlenka jiného amerického prezidenta (3.) Thomase Jeffersona – princip rovnováh a brzd.

OD EX POST K EX ANTE

Spojitosť a propojenosť výše nastolené párovosti se konečně prosazuje v integritě a nedělitelnosti průběhu analyzovaných událostí, když *obnovovat* musejí zase jenom *lidé*, sloužící tak vlastně *sami sobě*, což je činitel formativně nejefektivnější. Avšak s tím, že nejčennějším poučením z každé represe by měla být *zábrana recidivy*, která nakonec vyústí v účinnou prevenci. Ta ovšem závisí na důsledně objektivním rozbořem situace, odhadu stavu věcí a jeho příčin, ale ze všeho nejvíce rozhodnutím o nápravě, jejím způsobu i harmonogramu. Pamatujme si přitom lidové moudro, že jak dlouho se co kazí, tak dlouho se to musí potom napravnovat! Přinejmenším.

Literatura

- [1] DUBNIČKA, I. a kol. 2009. *Ekofilozofia včera, dnes a zajtra*. Nitra : UKF, 2009, s. 50 – 61.
- [2] HEJDIŠ, M., KOZOŇ, A. a kol. 2009. *Sociálna a ekonomická núdza - bezpečnosť jedinca a spoločnosti*. Bratislava : VŠZaSP, 2009, s. 234 – 240.
- [3] NEČAS, S., ONDŘEJ, J. a kol. 2002. *Sociální, ekonomické, právní a bezpečnostní otázky současnosti*. Praha : SVŠES, 2002, s. 60 – 69.

Doc. PhDr. Felix Černochoch, CSc.

Akademie managementu a komunikace
Za Poříčskou bránou 375 / 22
180 00 Praha 8 – Florenc
E-mail: cernochvip@seznam.cz

XXIII.

SOCIÁLNE BEZPEČNOSTNÉ RIZIKÁ A ICH VPLYV NA PRIESTOROVÝ ROZVOJ

Social security risks and their impact on spatial development

JANKA BETÁKOVÁ, JANA TOMOVIČOVÁ

Abstrakt

Problematika bezpečnosti prostredia je stará ako ľudstvo samo. Súčasná doba je charakteristická metamorfózou celospoločenských a ekonomických hodnôt v celosvetovom meradle, čo výrazným spôsobom prispieva k narušeniu bezpečnostného prostredia regiónu, krajiny či hospodársko-politického zoskupenia. V tomto kontexte sa stretávame s novodobými bezpečnostnými rizikami a hodnotením ich dopadov na konkurencieschopnosť predmetného územného celku. Cieľom príspevku je na základe analýzy novodobých poznatkov z oblasti všeobecnej bezpečnosti generovať základné atribúty vzniku sociálnych bezpečnostných rizík v kontexte ich dopadov pre rozvoj predmetného územia.

Kľúčová slová

Bezpečnostné riziká, globalizácia, sieťová ekonomika, udržateľný rozvoj

Abstract

The issue of security environment is as old as mankind itself. The current period is characterized by metamorphosis societal and economic values worldwide, which significantly contributes to the disruption of the security environment of the region, country or economic-political grouping. In this context, we meet with modern security risks and evaluating their impact on the competitiveness of the regional unit. The paper is based on an analysis of modern knowledge of the general safety generate basic attributes of social security risks in the context of their implications for the development of the area.

Keywords

Safety risks, globalization, network economy, maintainable development

ÚVOD

O d roku 1989 nastali v strednej a východnej Európe zásadné politické premeny ktoré podstatne ovplyvnili aj bezpečnostné prostredie. Pre tieto procesy je charakteristická metamorfóza spoločnosti s globálnym dosahom.

S časovým odstupom, veľa javov, procesov a vecí na nám javí inak. Paradoxy metamorfózy súčasného spoločensko-ekonomického vývoja generuje Danilák (2011), ktorý uvádza, že nemáme sľubovaný raj na zemi, ale globálnu finančnú, fiškálnu, ekonomickú, hodnotovú krízu, nemáme studenú vojnu, ale máme problémy terorizmu hroziace prerásť do Huntingtonovskej zrážky civilizácií, máme svoj štát, aj keď jeho vznik bol pre mnohých dosť neštandardný, máme stabilný bankový sektor, aj keď za cenu vyše 100 mld. v reštrukturalizácii, mali sme vysokú dynamiku rastu ekonomiky, a keď sme sa len nedávno prešvihli cez životnú úroveň roku 1989, dynamika je preč, máme ekonomickú slobodu, ale aj vysokú nezamestnanosť. Kedysi sme vzhládali k EÚ ako k pokojnému prístavu stability a prosperity. Dnes, keď sa nám v ňom podarilo úspešne zakotviť zrazu sa nám zdá, že na každom kroku je byrokracia, neistota a perspektívne prázdna pokladnica. Máme euro za cenu eurovalu a uvažujeme o možnom návrate k vlastnej mene, máme k dispozícii kultúrne hodnoty a kultúry celého sveta, ale aj pocit rozpadu tradičných hodnôt, máme globalizovaný svet so strácajúcou sa vlastnou identitou, veríme technológiám a bojíme sa našej neschopnosti zvládnuť klimatickú zmenu. Máme demokraciu s politikárčením, korupciou, odcudzením občana od verejnej správy, veríme trvalo udržateľnému rastu, ale neveríme svojmu budúcemu dôchodkovému zabezpečeniu.

Svet sa akosi nestal bezpečnejším. Neustále sa objavujú nové hrozby a riziká, ktoré ešte získali na svojej kvantitatívnej i kvalitatívnej dynamike a výpovednej hodnote. V svojej podstate sú čoraz zložitejšie, rôznorodejšie, komplexnejšie, zákernejšie a rafinovanejšie. Idealistické predpovede o stabilnom vývoji sveta smerujúceho k prosperite, existencii ľudstva bez ozbrojených konfliktov, sa akosi mňajú reality. Mika, T., Kelíšek, A. (2010) uvádzajú, že posledná tretina 20. storočia je poznamenaná významnými ekonomickými, politickými, technologickými, sociálnymi a ďalšími zmenami. Pre vývoj súčasného svetového prostredia je charakteristická turbulencia a diskontinuita. To znamená, že faktory prostredia sa vzájomne nepredvídateľne ovplyvňujú. Pôsobia nestabilne, komplexne inokedy rozptýlene, ich dôsledky nie je možné dobre predvídať. Pod vplyvom vnútorných a vonkajších faktorov dochádza k zmenám aj vo vnútornom prostredí sociálnych systémov.

V kontexte týchto súvislostí sa ukazuje, že otázky riešenia bezpečnosti, sú výrazne aktuálne a súčasná teória riešenia otázok bezpečnosti by mala

akceptovať novú rozvojovú paradigmou, disponovať s inštrumentáriom metód a nástrojov nového vnímania a hodnotenia bezpečnostnej reality, ktorá vytvára rozvojový potenciál pre hľadanie efektívnych riešení problematických javov, procesov a vzťahov bezpečnosti v súčasnosti. Na Slovensku však tieto faktory ešte nie sú dostatočne analyzované v odbornej literatúre a tým pádom zohľadňované. Inak to nie je ani v tvorbe praktickej politiky priestorového plánovania a manažmentu priestorového rozvoja a jeho následného priemetu do praxe. Zabezpečenie bezpečnosti prostredia a eliminovanie rizík sa v súčasnosti dostáva na popredné miesto jednotlivých svetových ekonomík. Vzhľadom k tomu, že ľudstvo sa vyvíja cyklicky a každá nasledujúca perióda je zdokonalením tej predchádzajúcej pri spracovaní článku sme vychádzali zo štúdia dostupnej odborno-vedeckej literatúry, analýzy získaných poznatkov a uplatnenie induktívnej metódy pri vymedzení novodobých rizík smerujúcich k odklonu od udržateľného rozvoja.

Cieľom článku je na základe analýzy novodobých poznatkov z oblasti všeobecnej bezpečnosti stanoviť základné atribúty vzniku bezpečnostných rizík pre rozvoj územia.

1. TEORETICKO-EKONOMICKÉ VÝCHODISKÁ PRE SKÚMANIE BEZPEČNOSTI

Budovanie vyspelej spoločnosti je neodlučiteľne spojené s hodnotami ako sloboda, spravodlivosť, pokrok, nezávislosť, demokracia a v neposlednom rade bezpečnosť. Samotný pojem bezpečnosť je však v svojej postate abstraktný pojem. Napriek tomu, či práve preto, že bezpečnosť je definovaná v celom rade vedeckých prác, v právnych normách, ale i rôznych iných prácach rôznym spôsobom, nie je jednoznačne vymedzená. V odbornej verejnosti neustále pretrvávajú nezhody, čo zahŕňa predmet skúmania. Jej jednotlivé definície sú poväčšine účelovo zamerané do konkrétnej oblasti spoločenskej teórie, či praxe a vo väčšine prípadov nie sú všeobecne použiteľné. V práci vychádzame z predpokladu, že občianska bezpečnosť zahŕňa ochranu obecných a spoločenských hodnôt a opierame sa o tvrdenie, ktoré uvádza Šimák (2006), že bezpečnosť charakterizuje stav s minimálnou úrovňou rizík. Predstavuje teda konečný stav, ku ktorému sa chce spoločnosť dopracovať, aby sa mohla optimálne rozvíjať. Výkladový slovník bezpečnosti definuje pojem bezpečnosť ako stav zložitého systému, v ktorom pôsobenie vonkajších a vnútorných faktorov nespôsobuje zhoršenie, alebo narušenie jeho správneho fungovania a progresívneho rozvoja.

Frianová (2007) uvádza, že bezpečnosť každého referenčného subjektu, či už jednotlivca, skupiny, alebo štátu je limitovaná bezpečnostným prostredím

a z ekonomického uhla pohľadu zdrojmi, ktoré má daný subjekt k dispozícii. Ivančík (2012), Židek a Cibáková (2009) definujú bezpečné prostredie ako prostredie, v ktorom jednotlivé referenčné subjekty presadzujú svoje bezpečnostné záujmy v interakcii so zdrojmi, nositeľmi bezpečnostných hrozieb.

Z hľadiska ekonomickej teórie je bezpečnosť statkom, ktorý môže byť verejný, alebo súkromný. Ak je bezpečnosť zaisťovaná ako verejný statok, je zaisťovaná jednotlivými subjektmi a inštitúciami patriacimi do verejného sektora. Ivančík (2012) zdôrazňuje, že neoklasickí autori sa zhodujú v tvrdení, že trh nemôže sám zabezpečiť dosiahnutie ekonomických, sociálnych, kultúrnych alebo bezpečnostných a obranných cieľov vyspelej spoločnosti a z toho dôvodu je jeho partnerstvo s verejným sektorom na dosiahnutie týchto cieľov nevyhnutné. Samuelson a Nordhaus (1992) uvádzajú, že kým trh sa zúčastňuje na ekonomickom riadení spoločnosti prostredníctvom neviditeľného pôsobenia trhového mechanizmu (tzv. neviditeľná ruka trhu), verejný, resp. štátny sektor sa na ňom zúčastňuje prostredníctvom usmerňovacích príkazov a fiškálnych opatrení, tzv. viditeľná ruka vlády. Riadiť ekonomiku bez oboch týchto súčastí by bolo ako tliekať jednou rukou.

Vychádzajúc z tvrdenia Samuelsona a Nordhauza (1992), môžeme povedať, že príklad zaistenia bezpečnosti a obrany patrí medzi typické príklady verejných statkov. Úžitok z týchto statkov je tak rozptýlený medzi obyvateľstvo, že neexistuje subjekt, ktorý by mal ekonomickú motiváciu ich komplexne a systémovo poskytovať. Podľa Benča (2005) majú charakter kolektívnych, celospoločenských a celoštátnych potrieb, ktorých uspokojenie je zabezpečené prostredníctvom verejných statkov.

2. ROZVOJOVÉ TRENDY A ICH ÚZEMNO- PRIESTOROVÉ DOPADY V PODMIENKACH SR

Pri analýze rozvojových trendov a predpokladov vychádzame z tvrdenia, ktoré uvádza Šikula a kol. (2009) v Dlhodobej vízii a stratégii rozvoja slovenskej spoločnosti. V súčasnosti sa Slovensko ešte stále nachádza na pôde industriálnej civilizácie, no zároveň je už vťahované do víru veľkej post industriálnej revolúcie, ktorá predstavuje hlboko rozporuplný proces prechodu k vyššej etape civilizácie. Úvahy o jeho ďalšej vývojovej orientácii vyžadujú zladovania smerovania k udržateľnej ekonomickej únosnosti so smerovaním ku kvalite a udržateľnosti života.

Tab.1 Ekonomické modely

<i>Industriálny (tradičný) model ekonomiky</i>	<i>Udržateľný (nový) model ekonomiky</i>
nadvýroba, plytvanie, nadmerná spotreba	diverzifikácia, individualizácia ľudských potrieb, primeraná spotreba
krátkodobé ciele a na max. zisku	dlhodobé ciele a plánovanie
koncentrácia, centralizácia	sieťová organizácia ekonomiky a spoločnosti
jednoduchá, špecializovaná a väčšinou nízko kvalifikovaná pracovná sila	vysoko kvalifikovaná a široko vzdelaná pracovná sila
plytvanie zdrojmi a surovinami, ich neefektívne využívanie	mini spotreby surovín a energie, maximalizácia ich zužitkovania
nadmerná produkcia odpadov a emisií znečisťujúcich látok	minimalizácia odpadov a nežiaducich výstupov
masová sériová produkcia	diverzifikácia produkcie a služieb
externalizácia nákladov	maximálna internalizácia nákladov
príroda ako zdroj surovín, nedostatočný dôraz na zachovanie kvality prostredia	príroda ako skutočná hodnota, dôraz na zachovanie kvality prostredia
likvidácia lokálnych ekonomík prostredníctvom globalizácie	vyváženie globalizácie lokálnymi ekonomickými aktivitami
meranie vyspelosti krajiny na základe veľkosti hospodárskeho produktu	meranie vyspelosti krajiny na základe integrácie ekonomických, spoločenských a env. ukazovateľov
rozhodovanie o svetovej ekonomike finančnou oligarchiou	riadenie svetovej ekonomiky renomovanými nadnárodnými spoločnosťami a jednotlivými vládami sveta

Zdroj: vlastné spracovanie

Úvahy o vývojovej orientácii slovenskej spoločnosti vyžadujú zlad'ovanie smerovania k udržateľnej ekonomickej výkonnosti so smerovaním ku kvalite a udržateľnosti života. Pre rozvojové procesy je charakteristický komplexný pohľad na kvalitu a udržateľnosť života, účelové rozlišovanie ekonomickej, Sociálnej, environmentálnej a bezpečnostnej dimenzie a skúmanie ich vzájomných vzťahov a synergického pôsobenia. Spoločným menovateľom týchto procesov je charakteristická snaha hľadania odpovedí na otázku, ako by sa mal formovať konkrétny obsah týchto dimenzií tak, aby ich celostné pôsobenie generovalo dlhodobú udržateľnosť, výkonnosť a konkurencieschopnosť ekonomiky v ľudsky dôstojných podmienkach.

Základným kameňom pocitu bezpečnosti a spokojnosti občanov, zdrojom ekonomickej výkonnosti i základnou podmienkou stability politického systému je sociálna kohézia, resp. súdržnosť. Je to vnútorná identita, súdržnosť, väzba, zomknutie sociálnych skupín a celej spoločnosti, ktorá vzniká ako výsledok pôsobenia subjektov uznávajúcich spoločné ciele, hodnoty a normy pri rešpektovaní ich ekonomických, národných a etických odlišností. Ohrozením sociálnej súdržnosti je sociálna exklúzia, vylúčenie, ktorá je výsledkom nerovného prístupu jedincov, alebo celých skupín obyvateľstva k zamestnaniu, bývaniu, sociálnej ochrane, zdravotnej starostlivosti a vzdelaniu. Sociálne vylúčenie je negatívny proces, pretože okrem nerovností možností uplatnenia občianskych, politických a sociálnych práv vedie k sociálnemu napätiu a z neho vyplývajúcim rizikám. Šíkula (2009).

3. POJEM A VYMEDZENIE SOCIÁLNYCH RIZÍK

Riziko a neistota sú významným atribútom väčšiny ľudských aktivít. Štofková, J. a kol. (1999) spájajú riziko s potenciálnou možnosťou straty, nebezpečenstva, neúspechu, škody, ho definujú ako určitý druh neistoty, ktoré je možné identifikovať prostredníctvom štatistických metód a tak predpovedať vznik nepriaznivých skutočností. Hofreiter (2002) dodáva, že tiež predstavuje označenie možnosti vzniku straty, škody, alebo dosiahnutie odlišného výsledku oproti pôvodne predpokladanému, resp. nedosiahnutia očakávaných výsledkov, pričom odchýlky môžu byť priaznivé, ako napr. zisk, alebo nepriaznivé, strata. Riziko však poväčšine skrýva v sebe náboj potenciálneho nepriaznivého vývoja. Míkolaj (2001) uvádza, že riziko sa považuje za sprievodný znak každého rozhodnutia. Vyskytuje sa v každom prostredí. a tak, ako neistota i neurčitosť sú súčasťou konania človeka v danom prostredí. Škvrnda (2002) upozorňuje na fakt, že význam uplatnenia záverov teoretickej koncepcie. Prínos Míkolaja je možné vidieť v spojení jeho analýzy s rozhodovacou činnosťou a s jej neurčitosťou, ktorá sa výrazne premieta do bezpečnostnej oblasti. K všeobecnej charakteristike rizika uvádza, že riziko predovšetkým vyplýva z neurčitosti prostredia ľudskej činnosti, ktoré je dané jeho charakterom, viacerými, niekedy aj kontrafinalitne pôsobiacimi subjektmi v prostredí prostredníctvom ich záujmov, vzťahov a činností. Vyplýva predovšetkým z neurčitosti prostredia ľudskej činnosti, ktoré je dané jeho charakterom.

Riziko vyjadruje existenciu možnosti vzniku nepriaznivého javu a táto možnosť sa dá v niektorých prípadoch vyjadriť aj v určitom stupni, miere. Koncentrovane sa prejavuje v stratách, škodách či iných záujmoch v dôsledku toho, že výsledky ľudskej činnosti nezodpovedajú jej zámerom, že môže dochádzať k rôznym odchýlkam a k neúspechu pri realizácii jej cieľov. Kulašík, P. (2000) charakterizuje bezpečnostné riziká ako stavy bezpečnostnej situácie

(vnútornej, alebo vonkajšej), ktorých prejavy môžu vyvolať ohrozenie subjektu bezpečnosti (jednotlivca, skupiny, štáty, spoločnosť). Bezpečnostné riziká tvoria zložitý celok, ktorý môžeme diagnostikovať na základe rôznych kritérií a indikátorov.

V sociológii sa systematické skúmanie rizika objavilo v 80. rokoch minulého storočia. Luhmann (1991) vyslovuje poklad, že koncepcia rizika vytvára protipól ku koncepcii bezpečnosti. Poukazuje na fakt, že riziko je spájané s diagnostikou disharmónie, chaosu, katastrofou, nešťastím, čiže nie je normálnym prvkom každodenného života, ale je s ním neodlučiteľne spojené. Škvrnda (2002) vidí podnetnosť sociologickej teórie rizika a koncepcie rizikovej spoločnosti pre analýzu spoločnosti vo všeobecnosti a bezpečnostných rizík zvlášť, predovšetkým v prístupe, že pôsobenie rizík v súčasnej spoločnosti je organickou súčasťou sociálnych procesov. S narastajúcou totožnosťou a možnosťou týchto procesov vzrastá aj počet a komplikovanosť rizík. Úsilie o vedecký, exaktný popis rizika a najmä ich kvantifikáciu v sociológii prispieva k tomu, aby sa riziká prejavujúce sa v bezpečnostnej oblasti dokázali na základe záverov sociologickej charakteristiky dôkladnejšie a podrobnejšie analyzovať a ovplyvňovať mechanizmy ich pôsobenia. V tejto súvislosti sa otvára otázka potreby rozpracovania a skúmania dynamického modelu ich pôsobenia v kontexte subjektívnej percepcie a ich objektívneho výskytu. Otázka tohto vzťahu vzniká najmä pri hodnotení bezpečnostných rizík, stanovenia miery ich úrovne a pravdepodobnosti ich výskytu. V tomto kontexte Škvrnda (2002) upozorňuje na fakt, s ktorým sa výraznejšie stretávame pri politických dokumentoch, ako v odbornej literatúre. Môže sa premietnuť do rôznych prejavov podceňovania, alebo preceňovania jednotlivých bezpečnostných rizík. Preto na výpovednej hodnote získava potreba exaktnosti nastavených kritérií, vrátane merania ich kvantifikovanosti hodnotenia v kontexte previazanej nadväznosti kvalitatívnej exploatacie.

Křížovský, S. (2006) uvádza, že na agendu občiansko-spoločenského sektora bezpečnosti existujú dva rôzne pohľady. Prvý generuje rozdiely medzi sociálnou a spoločenskou (societálnou) bezpečnosťou. Medzi faktory ohrozujúce jej stabilitu zahŕňa migráciu, v dôsledku ktorej môže dôjsť k narušeniu národnostnej, kultúrnej a náboženskej homogenity pôvodného obyvateľstva tak, že dôjde k podstatnej zmene zloženia a štruktúry obyvateľstva v predmetnej krajine. Kultúrne a jazykové vplyvy silnejších, vyspelejších krajín, preberanie cudzích zdrojov, narušenie občianskej identity k danej komunite, demografické problémy atď.

Druhý prístup rozhodujúci faktor sociálnej bezpečnosti stotožňuje s ochranou občana, sociálnych skupín, spoločnosti pred hrozbou porušovania ich životne dôležitých záujmov, práv a slobôd. V užšom poňatí sa považuje ako sociálne zabezpečenie. Objektom sociálnej bezpečnosti je občan, jeho práva

a slobody v sociálnej sfére života spoločnosti. Objektmi takto vnímanej bezpečnosti sa v konkrétnych sociálno-ekonomických podmienkach stávajú tí najzraniteľnejší, ženy, deti, starí ľudia, či tí, ktorí sa ocitajú v stave núdze, chudoby, či akejkol'vek odkázanosti na sociálnu pomoc zo strany štátu.

V SR v posledných desaťročiach prišlo k významným celospoločenským zmenám.. Analýza súčasnej situácie hospodárskeho rozvoja upozorňuje na fakt, že konkurenčná schopnosť Slovenska je tvorená nízkymi mzdovými nákladmi a vysokou kvalitou produkcie zahraničných firiem, ktoré pôsobia vo väčšinovej časti jeho ekonomiky. Táto kombinácia faktorov konkurenčnej schopnosti má vo vhodnom inštitucionálnom rámci vysoký rastový potenciál, ale aj vysokú mieru prinášajúceho rizika. Regionálny rozvoj, odohrávajúc sa v konkrétnych podmienkach a priestore SR, tvorí rozvojový potenciál pre priestorovú implementáciu predmetných procesov. V tejto súvislosti môžeme súhlasíme s tvrdením, ktoré uvádza Vízia rozvoja slovenskej spoločnosti, Šikula (2008) , že forma realizácie regionálnej politiky je vždy špecifická vzhľadom na tradíciu a hodnoty spoločnosti a je jedinečná, rieši špecifické problémy jednotlivých regiónov, a preto nie je možné jednoducho kopírovať úspešné príklady iných regiónov, či iných územných celkov. Globálnym cieľom je, aby obyvatelia dosiahli takú kvalitu života, ktorá prostredníctvom aktívnej adaptácie priestorových štruktúr na prebiehajúce zmeny vnútorného i vonkajšieho prostredia, ako aj rozpracovanie koncepcií, prostredníctvom ktorých sa v jednotlivých priestorových častiach budú utvárať podmienky na presadzovanie síl ústretových voči poznatkom a inováciám, rieši dlhodobá eliminácia nepodstatných regionálnych disparít.

Medzi novodobé riziká smerujúce k odklonu od udržateľného rozvoja v súčasnosti môžeme zaradiť nadmerný rast HDP nad 3 % v jednotlivých krajinách; preukazovanie good-wilu spoločnosťami a prestíže jednotlivcami; nerovnosti v demografickom vývoji jednotlivých krajín; tvorba cenových a finančných bublín na kapitálových, peňažných a devízových trhoch; riadenie svetovej ekonomiky jednotlivcami – sledovanie záujmov finančnej oligarchie; zmenu pôdno-klimatických podmienok; odklon od kovového štandardu nekryté peniaze; budovanie globálneho zákazníka; zmeny spoločenských hodnôt a ich dopad na morálku a etiku.

Sociálne bezpečnostné riziká predstavujú výrazne dynamický prvok bezpečnostnej oblasti priestorového manažmentu rozvoja SR. V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na ich podmienenosť neurčitou bezpečnostného prostredia a špecifikami rozhodovania, ktoré je možno ešte viac, ako v iných oblastiach ľudskej činnosti sťažené nedostatkom relevantných informácií, ktoré majú významný dopad na úspešnosť týchto rozvojových celospoločenských procesov.

ZÁVER

V súčasnosti sa nachádzame v ére rozvinutej globalizácie a sieťovej ekonomiky, čo prináša so sebou popri výhodách tiež novodobé riziká, ktoré sa prejavujú odklonom od udržateľného rozvoja. Tým dochádza k narušeniu rovnováhy medzi jeho jednotlivými piliermi. Jednotlivé novodobé riziká smerujúce k odklonu od udržateľného rozvoja v ére sieťovej ekonomiky a globalizácie nie je možné riešiť na národnej úrovni ale na nadnárodnej prostredníctvom medzinárodných renomovaných spoločností, ktorým jednotlivé krajiny prenechali dobrovoľne časť svojich kompetencií. Dôsledná implementácia filozofie udržateľného rozvoja sa javí ako jediná možná cesta na eliminovanie akýchkoľvek rizík budúceho rozvoja spoločnosti ako celku.

Literatúra

- [1] BENČO, J. – LAŠČEK, L. 2002. *Verejný sektor*. Liptovský Mikuláš : Vojenská akadémia v Liptovskom Mikuláši, 2002. ISBN 80-8040-172-1.
- [2] BENČO, J. 2005. *Verejný sektor a verejné služby*. Kunovice : EPI, 2005. ISBN 80-7314-063-2.
- [3] BENČO, J., 2006. *Ekonomika a manažment verejnej správy*. Trenčín : FSEVTnUAD, 2006. ISBN 80-8075-119-6.
- [4] DANILÁK, M. 2011. *Globálne riziká a ich lokálne dopady*. Košice : LYNX, 2011.
- [5] HOFREITER, L. 2002. *Bezpečnostný manažment*. Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta špeciálneho inžinierstva, 2002. ISBN 80-7100-953-9 .
- [6] IVANČÍK, R. 2012. *Bezpečnosť z pohľadu ekonomickej teórie*. In Politické vedy. [online]. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB, Banská Bystrica Roč. 15, č. 3 , 2012. ISSN 1338 – 5623, s. 100 – 124. Dostupné na internete: http://www.fpvmv.umb.sk/userfiles/file/3_2012/IVANCIK.pdf.
- [7] KELÍŠEK, A., KLUČKA, J., ONDRUŠEK, M., STRELCOVÁ, S. 2010. *Ekonomická bezpečnosť – výzva pre krízový manažment*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedecko-odbornej konferencie „Teória, výučba a prax 2010“, Liptovský Mikuláš 29. septembra – 1. októbra 2010. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2010. s. 146-152. ISBN 978-80-8040-404-8.
- [8] KRÍŽOVSKÝ, S. 2010. *Bezpečnosť občanov ako predpoklad sociálnej inklúzie*. In: Budovanie spoločnej cesty k inklúzii, Regionálne združenie partnerstiev sociálnej inklúzie n.o. Košice, Katedra sociálnej práce Filozofickej fakulty UPJŠ Košice, 2010, ISBN: 978-80-970543-1-1.

- [9] LUHMAN, N. 1991. *Risk, A Sociological Theory*. New York : Walter de Gruyter, 1991.
- [10] MIKA, T., KELÍŠEK, A. 2010. *Sociálna bezpečnosť z pohľadu krízového manažmentu*. In: Sociální, ekonomické a bezpečnostné otázky súčasnosti, Soukromní vysoká škola ekonomických studií, s.r.o., UNIPRESS s.r.o. Praha 2010. ISBN 978-80-86744-841.
- [11] MIKA, V., LESZCZYNSKI, M. 2011. *Súčasnú zmeny v prostredí a nové poňatie bezpečnosti z pohľadu teórie krízového manažmentu*. In: Security Revue 11/2010, Bezpečnosť Revue - ISSN 1336-9717 - www.securityrevue.com.
- [12] MÍKA, V.T. 2010. *Environmental Changes And New Dimension Of Security*. In Logistics and Transport/Logistyka i transport. ISSN 1734-2015. Nr. 1/2010.
- [13] MÍKA, V.T., ŠIMÁK, L., HUDÁKOVÁ, M., HORÁČEK, J. 2012. *Manažment a krízový manažment. Úvod do krízového manažmentu*. Žilina : EDIS – vydavateľstvo ŽU, 2012. ISBN 978-80-554-0079-2.
- [14] MIKOLAJ et al. 2004. *Terminológia bezpečnostného manažmentu: výkladový slovník*. Multiprint, 2004. ISBN 9788096914814.
- [15] MIKOLAJ, J. 2001. *Rizikový manažment*. Žilina : RVS FŠI ŽU, 2001. ISBN 80-88829-65-8.
- [16] MIKOLAJ, J. HOFREITER, L. MACH, V. MIHÓK, J., SELINGER, P. 2004. *Terminológia bezpečnostného manažmentu. Výkladový slovník*. Košice : Multiprint, 2004. ISBN 80-969148-1-2.
- [17] SAMUELSON, P.A. – NORDHAUS, W.D. 1992. *Ekonomía II*. Bratislava: Bradlo, 1992. ISBN 80-7127-031-8.
- [18] ŠIKULA, M. 2009. *Dlhodobá vízia rozvoja slovenskej spoločnosti. A Long-Term Vision of the Slovak Society Development. Second (unchanged) edition*. Bratislava : ÉÚ SAV, 2009. 274 s. Druhé, nezmenené vydanie. ISBN 978-80-7144-168-7.
- [19] ŠIMÁK, L. 2006. *Manažment rizík*. Žilina : RVS FŠI ŽU 2006.
- [20] ŠIMÁK, L., RISTVEJ, J. 2009. *The Present Status of Creating the Security System of the Slovak Republic after Entering the European Union*. In Journal of Homeland Security and Emergency Management. ISSN 1547-7355, 2009. Vol. 6, Iss 1, article 20.
- [21] ŠKVRNDA, F. 2002. *Vybraté socioekonomické aspekty bezpečnostných rizík*. In: Medzinárodní vztahy 2/ 2002 , č . 2, s. 81 – 89. Praha, 2012.
- [22] ŠKVRNDA, F. 2010. *Sociálno-ekonomické aspekty bezpečnosti v podmienkach utvárajúcej sa multipolarity moci vo svetovej politike*. In: Sociální, ekonomické a bezpečnostné otázky súčasnosti, Soukromní vysoká škola ekonomických studií, s.r.o., UNIPRESS s.r.o., Praha 2010. ISBN 978-80-86744-841.

- [23] ŽÍDEK, R., CIBÁKOVÁ, S. 2009. *Bezpečnosť štátu*. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika v Liptovskom Mikuláši, 2009. ISBN 978-80-8040-375-1.

Doc. Ing. arch. Janka Betáková, PhD.

Ústavu odborných predmetov a informačných technológií

Dubnický technologický inštitút

Dubnica nad Váhom

E-mail: betakova @dti.sk

Ing. Jana Tomanovičová, PhD.

Fakultasociálno-ekonomických vzťahov

Katedra manažmentu a riadenia ľudských zdrojov

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka

Trenčín

E-mail: jana.tomanovicova@tnuni.sk

XXIV.

ČINNOSŤ ZÁCHRANNÝCH ZLOŽIEK INTEGROVANÉHO ZÁCHRANNÉHO SYSTÉMU, KRÍZOVÁ INTERVENCIA A DOBROVOLNÍCTVO PO MIMORIADNEJ UDALOSTI

**Action emergency responders of integrated rescue system,
intervention teams and volunteering after emergency events**

ANDREA NEUMANNOVÁ

Abstrakt

Autorka sa zaoberá problematikou mimoriadnej udalosti, definuje a kategorizuje mimoriadnu udalosť podľa rôznych autorov, opisuje riadenie činnosti záchranných zložiek integrovaného záchranného systému na mieste zásahu. Bližšie sa zaoberá krízovou intervenciou a intervenčným tímom a zároveň poukazuje na význam dobrovoľníctva v kritickej situácii, kedy mnohí po traumatizujúcom zážitku potrebujú pomocť a kedy súčinná aktivita všetkých zložiek poskytujúcich pomoc zvyšuje nádej na záchranu, či prežitie.

Kľúčové slová

Mimoriadna udalosť, záchranné zložky, integrovaný záchranný systém, krízová intervencia, krízový intervenčný tím, dobrovoľníctvo

Abstract

In the contribution, the author deals with the problems of an incident, defines and

categorizes incidents by different authors, describes the management of rescue units of the integrated rescue system on the ground. It deals in more detail with crisis intervention and intervention teams and also highlights the importance of volunteering in a critical situation, when after traumatic experience many need help, and when the components of the donor increases the chance of rescue, or survival.

Keywords

Emergency event, rescue forces, integrated rescue system, crisis intervention, crisis intervention team, volunteering

ÚVOD

Dnes už nie je prekvapením, že hlavnou správou dňa je informácia, ktorá vypovedá o nešťastí, katastrofe, tragédii s ohromným dopadom na ľudskú populáciu, na životné prostredie i na hmotný majetok. Mimoriadne udalosti sa nevyhýbajú ani Slovenskej republike, dejú sa neočakávane a následky sú nepredpovedateľné, mnohokrát tak rozsiahle a devastačné, k náprave do pôvodného stavu dochádza len pomaly a ťažko. Situácie za sebou zanechávajú mnoho obetí, ktoré po vystavení silnej traumy musia riešiť ďalšie začlenenie do života, musia sa vyrovnávať z následkami stresu, so stratou, s nečakanou krízou. V náročných, často až chaotických situáciách je potrebné poskytovať pomoc mnohým súčasne. Zabezpečenie prostriedkov na rôzne miesta, spravodlivo distribuovaná pomoc, včasné poskytovanie relevantných informácií o dostupnosti a možnostiach pomoci, rozhodovanie, kto pomoc potrebuje prioritne nie je jednoduché a preto je veľmi dôležitá organizácia a rozloženie úloh. Mimoriadna udalosť, katastrofa si vyžadujú intenzívnu spoluprácu rôznych zložiek integrovaného záchranného systému (ZS) a pomoc intervenčných tímov a dobrovoľníkov. Spoločným znakom záchranárov je schopnosť kooperovať a manažovať v kritických situáciách.

1. MIMORIADNÁ UDALOSŤ

Situáciu, ktorú označujeme ako mimoriadnu udalosť autori označujú rôzne, niektorí používajú termín katastrofa, prípadne krízová situácia, nešťastie. Klasifikácia a triedenie jednotlivých mimoriadnych udalostí je tak isto rôzne.

Mimoriadna udalosť je podľa Buzalku (2008) v najvšeobecnejšom zmysle jav, dej, alebo proces, spätý s neočakávaným a často s neočakávatelným zlomom, zvratom v podmienkach existencie systému, skokom v jeho kvalitatívnom vývoji, jav, vychýľujúci systém z normálnej dynamickej rovnováhy. Dochádza pri ňom k nežiaducemu uvoľňovaniu kumulovaných hmôt a energií, narušeniu informačných tokov a štrukturálnemu usporiadaniu systému. Dochádza k deštrukcii systému, k narušeniu jeho funkčioschopnosti a jeho

odolnostných hraníc, jeho tvaru a obsahu doposiaľ neobvyklou, mimoriadnou intenzitou javu, deja. Autor poukazuje na to, že v teoretických prístupoch krízového manažmentu je v súčasnosti považovaný pojem „mimoriadna udalosť“ za synonymum pojmu kríza i za synonymum jedného z jej štádií teda akútneho štádia krízy, ale tiež ako konkretizovaný výraz prebiehajúcej krízy.

Náhle a neočakávane vzniknutú udalosť, ktorá negatívne pôsobí a ohrozuje život, zdravie prípadne i majetok označujeme ako mimoriadna udalosť. Majlingová (2011) uvádza rozdelenie mimoriadne udalosti, ktoré negatívne pôsobia na život, zdravie, prípadne na majetok v súlade so zákonom NR SR č.42/1994 Z.z. o civilnej ochrane obyvateľstva v znení neskorších predpisov na:

- živelné pohromy - nežiaduce uvoľnenie kumulovaných energií alebo hmôt v dôsledku nepriaznivého pôsobenia prírodných síl, pričom súčasne môžu pôsobiť nebezpečné látky alebo ničivé faktory majúce negatívny vplyv na človeka a na materiálne hodnoty (povodne, zemetrasenia, výbuchy sopiek),
- havárie - odchýlky od ustáleného prevádzkového stavu, v dôsledku ktorého unikli nebezpečné látky alebo pôsobili iné ničivé faktory, ktoré majú negatívny vplyv na život, zdravie a majetok,
- katastrofy - nárast ničivých faktorov a ich následná kumulácia v dôsledku živelných pohrôm a havárií. Ako katastrofy je teda označovaná len malá časť živelných pohrôm a havárií. Patria medzi ne veľké zemetrasenia, letecké a námorné havárie, nehody v doprave spojené s únikom nebezpečných látok, havárie jadrových zariadení, deštrukcie vodohospodárskych diel a rad ďalších.

Buzalka (2001) poukazuje na nedostatočnú mieru rešpektovania prístupov krízového manažmentu v predchádzajúcej klasifikácii. Majlingová (2011) za mimoriadne udalosti označuje aj rad ďalších náhodných javov a procesov, ktoré narušili chod spoločenského života a ohrozili zdravie a život ľudí, prípadne poškodili materiálne hodnoty, delí ich na :

- radikálne politické zmeny,
- občianske nepokoje,
- teroristické činy,
- krach veľkých výrobných organizácií,
- zastavenie dodávok strategických surovín zo zahraničia a následný nedostatok určitých výrobkov na trhu,
- rozsiahle epidémie (hromadné ochorenia ľudí, prípadne hospodárskych zvierat).

Podľa Hausmanna (2003, in Kohoutek, 2009) medzi krízové a katastrofické udalosti hromadnej povahy patria (podľa príčin vzniku):

- prírodné katastrofy (lavíny, zosuvy, záplavy, zemetrasenia atd.)
- katastrofy technické alebo spôsobené ľudským zlyhaním (požiare, explózie,

dopravné nehody atd.)

- zámerne spôsobené katastrofy (teroristické útoky, sabotáže, vojnové - udalosti atd.)
- sociálne, prípadne zdravotné katastrofy (ťažké epidémie, hromadné otravy a pod.)

Podľa svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) je základná klasifikácia katastrof nasledovná :

- prírodno - klimatické (voda, oheň, zem, vzduch),
- antropogénne (sociálne - ekonomické) : vojnový konflikt, civilizačné katastrofy.

Štětina et al (2000) podrobne charakterizuje a opisuje usporiadanie katastrof podľa WHO.

Mimoriadna udalosť, z hľadiska časovej osy môže byť podľa Buzalku (2012) **primárnou** alebo **sekundárnou**, prípadne **terciálnou**.

Vysoká miera industrializácie uvádza Kohoutek (2009) je však aj zdrojom nových typov katastrof a nebezpečenstva z dôvodu hustému osídleniu, hustej dopravnej siete, možnému narušeniu inžinierskych sietí (plyn, voda, elektrina), rozvoj chemického priemyslu, stavbe jadrových elektrární a pod.

Mimoriadne udalosti je možno deliť podľa ich vplyvu na dotknutý systém na :

- kladná mimoriadna udalosť - podieľa sa na zvýšení kvalitatívnej úrovne systému (hmotnostne, energeticky, informačne,...) a jej rozsah a dopad na systém nebol dopredu predpokladaný, ani plánovaný a vyvoláva problémy pri vykonávaní rutinných činností,
- záporná mimoriadna udalosť - spôsobuje zastavenie činnosti, prípadne zánik pôvodného systému tým, že preruší väzby medzi jeho prvkami. V krajnom prípade spôsobí ich úplnú atomizáciu (rozpad) alebo zničenie (Majlingová, 2011).

Baštecká (2005, Štětina, 2000), vychádza z triedenia hromadných nešťastí a katastrof, ktoré sa vzťahujú k pojmu mimoriadna udalosť.

- *Hromadné nešťastie obmedzené* – je mimoriadna udalosť, ktorá postihuje najviac 10 zranených, alebo zasiahnutých, z nich minimálne jeden je v kritickom stave. Následky tejto udalosti sú riešené miestnymi zdrojmi, traumatologické plány nie sú aktivované.
- *Hromadné nešťastie rozsiahle* – je mimoriadna udalosť, ktorá má za následok náhly vznik väčšieho počtu ako 10 zranených alebo zasiahnutých. Počet zasiahnutých neprekračuje číslo 50. Nutná je aktivácia poplachových, havarijných a traumatologických plánov. Je možnosť situáciu zvládnuť regionálne.
- *Katastrofa* – je náhle vzniknutá mimoriadna udalosť veľkého rozsahu,

následkom ktorej je viac ako 50 postihnutých bez rozdielu od počtu mŕtvych, ťažko zranených či ľahko zranených. Vyznačuje sa náhlým a nečakaným vznikom, býva nedostatok času na rozhodovanie a riadenie záchranných prác i nedostatok personálu a prostriedkov, hrozí vznik epidémie.

Všeobecné faktory mimoriadnej udalosti sú skutočnosti, ktoré ju popisujú a sú pre ňu charakteristické z hľadiska príslušného subjektu (úrovne jeho poznania a spôsobu konania):

Dôsledok vzniku mimoriadnej udalosti

- spôsobuje straty, škody, obmedzenia a ohrozenia života ľudí a materiálnych hodnôt,
- je to konkrétny prejav mimoriadnej udalosti,
- iniciuje vznik záchranných a bezpečnostných systémov (krízový manažment, havarijné a záchranné služby, systém záchranných, lokalizačných a likvidačných prác, monitorovacie a analytické systémy,...).

Príčina vzniku mimoriadnej udalosti

- jej poznanie umožňuje minimalizovať negatívne dôsledky a vykonávať preventívne opatrenia,
- jej komplexné vyhodnotenie umožňuje predvídať vznik budúcich krízových javov a prijať rad preventívnych opatrení,

Čas vzniku mimoriadnej udalosti

- je obsiahnutý v rýchlosti prejavovania sa účinkov mimoriadnej udalosti a v možnosti predvídať vznik mimoriadnej udalosti s negatívnymi dopadmi. Vyústenie deja do kritického okamžiku môže byť :
  - náhle,
  - postupne vznikajúce.

Dĺžka trvania mimoriadnej udalosti – je charakterizovaná dobou, počas ktorej pôsobia negatívne javy a znemožňujú návrat do pôvodného stavu. Nie je stanovená norma na zaradenie do jednotlivých skupín, ale posudzuje sa podľa konkrétnych prípadov a rozdeľuje na:

- krátkodobú,
- strednodobú,
- dlhodobú-

Doba vzniku mimoriadnej udalosti súvisí s možnosťou zistenia mimoriadnej udalosti a podmienkami umožňujúcimi jej riešenie. Z toho pohľadu je v jednotlivých prípadoch nutné zohľadňovať:

- deň,
- noc,

- ročné obdobie,

Priestor vzniku mimoriadnej udalosti – je charakterizovaný podmienkami, v ktorých prebieha mimoriadna udalosť:

- vnútorné podmienky,
- vonkajšie podmienky.

Úroveň informovanosti o vzniku mimoriadnej udalosti:

- zabezpečenie prvotného informovania o vzniku mimoriadnej udalosti,
- vytvorenie systému monitorovania krízového javu,
- vyzrozumenie pracovníkov krízového manažmentu a varovanie obyvateľov v dotknutej oblasti,
- poskytovanie úplných informácií pre riadiace stupne krízového manažmentu, pre odborníkov z praxe i pre širokú verejnosť.

Intenzita mimoriadnej udalosti - veľkosť pôsobenia deštruktívnej sily,

Riziko vzniku mimoriadnej udalosti – miera nebezpečnosti a schopnosti deštruktívneho potenciálu ohroziť existenciu určitého systému (Majlingová, 2011).

Stála služba Sekcie integrovaného záchranného systému a krízového manažmentu Ministerstva vnútra Slovenskej republiky plniaca okrem iných úloh aj úlohu „Národného kontaktného miesta“ pre prijímanie a odovzdávanie informácií o mimoriadnych udalostiach prijala v priebehu roka 2010 hlásenia o 133 mimoriadnych udalostiach, 2011 hlásenia o 109 mimoriadnych udalostiach na území Slovenskej republiky. Členenie mimoriadnych udalostí je spracované v zmysle § 3 ods. 2 zákona NR SR č. 42/1994 Z.z. o civilnej ochrane obyvateľstva v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon č. 42/1994 Z.z.“) a ustanovenia § 1 ods. 2 vyhlášky MV SR č. 523/2006 Z.z. o podrobnostiach na zabezpečenie záchranných prác a organizovania jednotiek civilnej ochrany v znení vyhlášky MV SR č. 443/2007 Z.z. (www.minv.sk [cit.2013-13-01]).

2. RIADENIE ČINNOSTI ZÁCHRANNÝCH ZLOŽIEK IZS NA MIESTE ZÁSAHU

V každej krajine je integrovaný záchranný systém (ďalej len IZS) budovaný na základe platnej národnej legislatívy. V Slovenskej republike je základným právnym predpisom pre IZS Zákon 129/2002 Z.z. Integrovaný záchranný systém je koordinovaný postup jeho zložiek pri zabezpečovaní ich pripravenosti a pri vykonávaní činností a opatrení súvisiacich s poskytovaním pomoci v tiesni. Ide teda o rýchlu aktiváciu a zásah záchranných subjektov, ktorý koordinovane a efektívne využívajú všetky prostriedky pre zabezpečenie bezodkladnej

nevyhnutnej pomoci v tiesni. IZS vytvára zásadné predpoklady pre systémovú zmenu v krízovom manažmente vo verejnej správe, v organizácii, zabezpečovaní a koordinácii činnosti pri poskytovaní neodkladnej pomoci pri ohrození života, zdravia, majetku i životného prostredia. IZS predstavuje významný systémový zásah z hľadiska riadenia a koordinácie činnosti všetkých jeho záchranných zložiek (Buzalka, 2008).

Počas krízových situácií sa kladie dôraz na činnosť výkonných zložiek štátu. Ich akcieschopnosť je rozhodujúca pre úspešné zvládnutie a prekonanie krízového obdobia a pre zmiernenie nepriaznivých (škodlivých) následkov. Počas krízových situácií je preto dôležitá činnosť orgánov verejnej správy, ktorých postavenie a činnosť upravuje Ústava, ústavné zákony, zákony a vykonávacie predpisy. Na ich základe sú tieto orgány zo zákona oprávnené k prijímaniu a realizácii krízových (mimoriadnych) opatrení na riešenie situácie. V súčasnosti je na Slovensku v platnosti Zákon NR SR č. 387/2002 Z. z. o riadení štátu v krízových situáciách mimo času vojny a vojnového stavu v znení neskorších predpisov. Vypracovaním a schválením tohto zákona sa vytvorili právne predpoklady na riadenie štátu v prípade vzniku krízových situácií nevojenského charakteru tak, aby bolo možné včas identifikovať charakter a rozsah prípadného ohrozenia, minimalizovať jeho dôsledky a čo najrýchlejšie obnoviť pôvodný stav. Došlo tiež k ustanoveniu krízových štábov ako integrovaných orgánov na riešenie krízových situácií. Zákon upravuje plánovanie opatrení a postupov na riešenie krízových situácií, spôsob odbornej prípravy osôb zaradených do orgánov krízového riadenia, ako aj finančné zabezpečenie riešenia krízových situácií. (Majlingová, 2011).

Buzalka (2008) uvádza, že riadenie a koordinácia činnosti záchranných zložiek IZS na mieste zásahu prebieha podľa ustanovení zákona o IZS. Činnosť záchranných zložiek na mieste zásahu riadi a koordinuje veliteľ zásahu z Hasičského záchranného zboru (HaZZ), pri záchranných činnostiach v horských oblastiach vedúci zásahu z Horskej záchranej služby. Ak nezasahuje HaZZ činnosť záchranných zložiek IZS riadi a koordinuje na mieste zásahu veliteľ alebo vedúci jednotky tej záchranej zložky, ktorého určí príslušník koordinačného strediska, v prípade pátrania po lietadlách alebo poskytovaní pomoci pri leteckej nehode orgán zodpovedný za pátranie po lietadlách a záchranu ľudských životov. Do odborných činností iných záchranných zložiek IZS veliteľ zásahu alebo iná oprávnená osoba nezasahuje. Ak si to situácia na mieste zásahu vyžaduje, veliteľ alebo oprávnená osoba zásahu zriaďuje štáb ako svoj poradný orgán zložený zo zástupcov zasahujúcich záchranných zložiek IZS. Výsledkom rozhodovacieho procesu je samotné rozhodnutie veliteľa zásahu. Rozhodnutie veliteľa vyjadruje záver o výbere z jednej alternatív riešenia krízovej situácie / mimoriadnej udalosti. Stáva sa záväznou normou činnosti výkonných zložiek, východiskom pre ich konanie

a správanie sa pri plnení úloh. Veliteľ zásahu alebo oprávnená osoba si na zásah môže vyžiadať i ďalšie záchranné zložky IZS alebo požiadať o pomoc právnické osoby, fyzické osoby oprávnené na podnikanie a fyzické osoby, ktoré disponujú možnými technickými prostriedkami, ktoré si daná situácia vyžaduje na poskytnutie pomoci. Fyzické osoby nachádzajúce sa na mieste zásahu sú povinné podriaďiť svoje konanie rozhodnutiu a nariadeniam veliteľa zásahu alebo oprávnenej osoby, ako aj strpieť úkony, ktoré súvisia s výkonom činnosti záchranných zložiek IZS pri zásahu. (Buzalka, 2008).

Otázka účasti právnických osôb, podnikajúcich fyzických osôb a ostatných fyzických osôb v IZS je upravená v § 11 a 13 zákona č. 129/2002 Z. z. Ide najmä o poskytovanie vecnej a osobnej pomoci. V tomto kontexte je dôležité uviesť aj povinnosť právnických osôb a fyzických osôb prevádzkujúcich rozhlasové a televízne vysielanie bezplatne uverejniť informáciu o tiesni a opatreniach súvisiacich s poskytovaním pomoci v tiesni, ako aj povinnosť právnických osôb a podnikajúcich fyzických osôb poskytnúť koordináčnemu, resp. operačnému stredisku na jeho vyžiadanie údaje o svojich silách a prostriedkoch využiteľných na poskytnutie pomoci v tiesni. (Majlingová, 2011). *Proces riadenia priebehu krízových javov* je známy z prostredia medzinárodnej politiky, ekonomiky, zo sociálneho prostredia, ale tiež v niektorých prípadoch zo životného prostredia. Vyžaduje si aktívny postoj k vznikajúcej kríze, jej včasné zistenie a podrobnú analýzu príčin, na ktoré je nutné včas, cielene a účinne reagovať. Riadenie krízy je proces, počas ktorého sa subjekt riadenia snaží určiť pravdepodobný priebeh pôsobenia existujúcich i očakávaných negatívnych javov a navrhnúť postupy, ktoré umožnia vyhnúť sa ich pôsobeniu a využiť pozitívne tendencie na ozdravenie celého systému. Riadenú krízu je možné charakterizovať ako:

- krízu s celkovo kratším priebehom,
- krízu s minimálnym trvaním akútneho štádia,
- krízu so zrýchleným priebehom chronického štádia,
- krízu s postupným znižovaním miery rizikových faktorov počas chronického štádia,
- krízu, počas ktorej je štádium vyriešenia krízy maximálne urýchlené.

Každá riadená kríza je charakterizovaná logickou postupnosťou krokov, ktorých cieľom je zabrániť vzniku akútneho a chronického štádia, alebo aspoň znížiť ich negatívne dopady. Odhliadnuc od cesty, ktorou sa riadenie krízy uskutočňuje, znižujú sa počas každej riadenej krízy škody a straty a na druhej strane sa znižuje pravdepodobnosť jej opakovania. Závisí to od úrovne pochopenia príčin krízy a prijatia optimálneho scenára na jej riešenie. (Majlingová, 2011).

Rizikové oblasti a situácie vznikajú z podstaty hromadného nešťastia. K

týmto rizikám dokážu prispieť aj subjekty účastné pri nešťastí a to komplikáciami vyplývajúcimi z ich vlastnej činnosti. Môže ísť napr. o:

- zablokovanie prístupových a odsunových trás vlastnými vozidlami zložiek IZS,
- podcenenie klimatických podmienok pri dlhšom trvaní akcie (vietor, teplota, zrážky),
- rozptýlenie chodiacich postihnutých v oblasti lokalizačných a likvidačných prác,
- zahltenie triediaceho miesta chodiacimi ranenými,
- iba jedno triediace stanovište pri veľkom rozsahu nešťastia,
- spojenie bez dohovorenia záložného kanála,
- vykonávanie iných činností ako sú uvedené pri úlohách príslušnej zložky IZS. (Dobiaš, 2006).

3. ROZDELENIE ÚLOH BEZPROSTREDNE PO VZNIKU MIMORADNEJ UDALOSTI

Bezprostredne po vzniku mimoriadnej udalosti je za záchranu životov a za zabránenie ďalším ľudským a majetkovým stratám zodpovedný IZS. Na mieste udalosti sa zriadi veliteľské stanovisko zložené z vedúcich tímov jednotlivých zložiek IZS, ktoré následne plnia svoje úlohy.

Polícia:

- zabezpečuje miesto a okolie nešťastia,
- zachraňuje životy v spolupráci s ostatnými zložkami,
- zabezpečuje bezpečný a bezproblémový príchod záchranárskych vozidiel a umožňuje ich prednostný odchod s urgentnými pacientmi,
- zaisťuje a chráni miesto nešťastia a kontroluje pohyby divákov a dopravu v určených koridoroch,
- koordinuje svoju činnosť s ostatnými záchranárskymi zložkami, miestnymi úradmi a inými podpornými organizáciami,
- identifikuje postihnutých a mŕtvych.

Hasičský a záchranný zbor:

- vykonáva záchranu životov vyhľadávaním a poskytovaním pomoci,
- vykonáva lokalizačné, likvidačné a záchranné práce,
- likviduje požiare,
- zaisťuje humanitnú pomoc,
- manipuluje s nebezpečnými materiálmi a chráni životné prostredie,
- zachraňuje majetok a pôsobí preventívne proti vzniku ďalších škôd,
- zabezpečuje záchranárov pri činnosti a zabezpečuje rýchle obnovenie

pôvodného stavu.

Záchranná zdravotná služba:

- vyhľadáva, zberá a triedi postihnutých,
- zachraňuje životy v spolupráci s ostatnými zložkami,
- ošetruje, lieči a stabilizuje poranených,
- zabezpečuje vhodný transport, zdravotnícky personál a materiál,
- zaisťuje komunikáciu medzi zdravotníckymi zložkami a ostatnými zasahujúcimi,
- zabezpečuje transport zdravotníckych pracovníkov (riadiacich, výkonných), materiálu a techniky na miesto udalosti,
- zabezpečuje zdravotnícky dozor pre zasahujúce zložky a miesto nešťastia uvádza do pôvodného stavu čo najskôr,
- zaisťuje koordináciu medzi zdravotníckymi zložkami na mieste a zabezpečuje hlásenie na vyššie stupne riadenia (krízový štáb).

4. KRÍZOVÝ INTERVENČNÝ TÍM

Spolupráca v istej skupine si pre svoju úspešnú činnosť vyžaduje chápanie tímového prístupu, nakoľko sa jedná o základný predpoklad efektívnej práce. Menšia skupina ľudí, ktorá sa vzájomne dopĺňa vo svojich vedomostiach a zručnostiach a je zameraná na dosiahnutie spoločného cieľa je tím. V kontexte sociálnej pomoci by tím nemal byť len skupinou odborníkov, tvrdí Schavel a Drexlerová (2010), ale má aj svoje základné charakteristiky, ktoré potvrdzujú tímovú spoluprácu a sú zároveň predpokladom jeho úspešnosti. Hlavným cieľom skutočného tímu je výkonnosť. Tímová práca sama ju ale nezaručuje. Je k tomu nevyhnutná: tímová disciplína, rozhodujúca vzájomná zodpovednosť všetkých členov za výsledok, kolektívna atmosféra dôvery a pocit spolupatričnosti - členovia tímu sa navzájom energetizujú a podporujú. Kľúčovými pojmami pre pochopenie a budovanie tímu sú: komunikácia, jednota poslania, ochota spolupracovať a odhodlanie. (Bratská,2008).

V literatúre sa stretávame s rôznym označením tímov, ktoré poskytujú krízovú intervenciu napr. intervenčný tím, psychosociálny intervenčný tím, posttraumatický intervenčný tím, CISM tím a pod. V prípade mimoriadnych udalostí s hromadným postihnutím osôb je prítomný aj krízový intervenčný tím, ktorého členovia plnia pri a po nešťastí niekoľko základných úloh, ktoré je možné vnímať v časovej súslednosti:

- poskytovanie a vyhľadávanie informácií a pomoc pri presadzovaní práv a záujmov obetí,
- debriefing;
- osвета pre miestnu sieť,

- krízové poradenstvo,
- vyhľadávanie postihnutých a odporúčanie do nadväzujúcich odborných služieb (Baštecká, 2005).

V Štandardoch psychosociálnej krízovej pomoci a spolupráca zameraná na priebeh a výsledok (Baštecká a kol., 2010) sa uvádza:

- tím je zostavený tak, aby mohol plniť ciele pomáhania a udržiavať sa v kondícii,
- členovia tímu prechádzajú prípravou: poznajú hodnoty, zásady a postupy psychosociálnej krízovej pomoci a spolupráce, uvedomujú si svoje možné úlohy, role a väzby k ostatným,
- vzťahy medzi členmi tímu sú cielene podporované,
- je upevňovaná spolupracujúca identita tímu dovnútra a von.

V Slovenskej republike v situácii nešťastia s hromadným postihnutím zasahuje krízový intervenčný tím *Modrý anjel*.

5. KRÍZOVÁ INTERVENCIA

Podľa autorky Vodáčkovej (2002) je krízová intervencia odborná metóda práce s klientom v situácii, ktorú osobne prežíva ako záťažovú, nepriaznivú, ohrozujúcu a pomáha sprehľadniť a štruktúrovať klientovo prežívanie, zastaviť ohrozujúce či iné kontraproduktívne tendencie v jeho správaní. Krízová intervencia sa zameriava len na tie prvky klientovej minulosti či budúcnosti, ktoré bezprostredne súvisia s jeho krízovou situáciou. Pomáhajúci pracovník podporuje klienta/osobu v jeho kompetencii riešiť problém tak, aby dokázal aktívne a konštruktívne zapojiť svoje vlastné sily a schopnosti a využiť potenciál prirodzených vzťahov.

Metóda krízovej intervencie a jej využitie je podmienené vznikom krízy, ku ktorej môže dôjsť v oblasti: biologickej (chronické ochorenia, nedostatok jedla, úrazy a podobne), psychickej (duševné ochorenia, zmysel života a podobne) a sociálnej (akceptovanie spoločenských noriem a pravidiel, ukotvenie v spoločnosti a podobne) (Mátel a kol., 2011).

Zásady krízovej intervencie (Mitchell, 2004):

- Jednoduchosť - Ľudia reagujú na jednoduché, nie komplikované v čase krízy,
- Stručnosť – Registrácia vo väčšine prípadov do 1 hodiny,
- Inovácie - Poskytovatelia musia byť kreatívny v zvládaní nových situácií,
- Pragmatizmus – Návrhy k práci musia byť praktické,
- Proximity/Blízkosť k občanom – veľmi efektívne sú kontakty v pohotovostných oblastiach,

- Immediacy - krízový stav vyžaduje rýchly zásah,
- Predpokladanie – Krízový intervent očakáva primerane pozitívny výsledok. Špatenková (2011) uvádza špecifické znaky krízovej intervencie:
- **okamžitá pomoc** – poskytnutie pomoci by malo byť také rýchle, ako je len možné;
- **redukcia ohrozenia** – budovanie emocionálnej podpory, zaistenie pocitu bezpečia a materiálnej pomoci (zaistenie prístrešia, jedla, apod.);
- **koncentrácia na problém „tu a teraz“** – analýza histórie krízy a histórie klienta je potrebná pre pochopenie krízových reakcií, ale krízová intervencia ako taká sa zameriava na aktuálnu situáciu a aktuálny problém;
- **časové ohraničenie** – 6-10 pravidelných stretnutí, minimálne raz za týždeň;
- **intenzívny kontakt** – kontakt medzi krízovým interventom a klientom by mal byť relatívne častý, každodenný;
- **štruktúrovaný, aktívny, niekedy i direktívny prístup** – krízového interventa;
- **individuálny prístup** – kríza je subjektívne prežívaná záležitosť, preto môžu ľudia reagovať na rovnaké situácie rôznymi spôsobmi a za daných okolností budú potrebovať „niečo iné“.

Základné princípy v krízovej intervencii:

- rýchla dostupnosť,
- ľahká dosiahnuteľnosť (sieť krízových centier, liniek a pod.),
- kontinuálna starostlivosť, krízové strediská a zariadenia s 24-hodinovou prevádzkou, s možnosťou ubytovania, sociálnej pomoci a poradenstva (Mátel a kol., 2011).

V nasledujúcej tabuľke uvádzame rozdelenie krízovej intervencie podľa typu kontaktu krízového interventa s klientom podľa autorky Špatenkovej (2011).

Pri poskytovaní pomoci v krízovej situácii vychádzame z potrieb postihnutého, z jeho aktuálneho stavu a podmienok, v ktorých sa nachádza. Okrem zdravotnej pomoci ide o psycho-sociálnu pomoc, právnu pomoc a duchovnú pomoc. Psycho-sociálna pomoc vzniká zlúčením postupov prvej psychickej a prvej sociálnej pomoci, psychická prvá pomoc (nie psychologická) je založená na reakcii občana, nejde o odbornú prácu psychológov.

Tab. Formy krízovej intervencie

Formy krízovej intervencie		
PREZENČNÁ FORMA POMOCI (osobná prítomnosť)	Terénne služby	- krízový intervent (krízový mobilný tím) sa premiestni na miesto, kde sa nachádza osoba v krízovej situácii
	Ambulantná pomoc	- poskytuje sa klientom, ktorí sa osobne dostavia do inštitúcie, v ktorej kompetencii je poskytovanie krízovej pomoci a krízovej intervencie
	Pobytové služby	- krátkodobé umiestnenie klienta v kríze na tzv. krízové lôžko, v zariadení, ktoré je určené pre tento účel(krízové centrum)
DIŠTANČNÁ FORMA POMOCI (pomoc „na diaľku“)	Telefonická pomoc	- pomoc sa poskytuje prostredníctvom telefónu, linky dôvery (špecializované buď na určitú skupinu osôb alebo na určitý špecifický problém)
	Internetová pomoc	- uskutočňuje sa prostredníctvom mailovej komunikácie (internetu)

V krízovej intervencii sa od krízového intervenanta (sociálneho pracovníka) očakáva, že bude schopný:

- naväzovať kontakt s klientom v zložitých situáciách,
- rýchlo vyhodnotiť očakávané ohrozenia a nebezpečenstvo vo vzťahu k sebe, ale aj
- k svojmu okoliu,
- rozhodovať sa pod časovým tlakom,
- brať na seba zodpovednosť za svoje rozhodnutie,
- uskutočniť prvý odhad situácie a jej posúdenia, vykonať analýzu všetkých jej
- súvislostí, aktívne zhromažďovať informácie a formulovať hypotézy,
- zvládať záťaž, viesť optimálnu komunikáciu s klientom s prihliadnutím na aktuálny
- stav klienta a spolupracovať s ostatnými odborníkmi, inštitúciami a podobne (Mátel a kol.,2011).

Telefonická krízová intervencia (telefonická krízová pomoc, linka dôvery) predstavuje poskytovanie pomoci osobám v krízovej situácii prostredníctvom telefónu. (Špatenková, 2011).

6. DOBROVOĽNÍCTVO

Na 16.svetovej konferencii dobrovoľníkov, ktorá sa konala v Amsterdame, v Holandsku, bola Medzinárodnou asociáciou pre dobrovoľnícke úsilie –IAVE schválená Všeobecná deklarácia o dobrovoľníctve, ktorá definuje dobrovoľníctvo za základný stavebný prvok občianskej spoločnosti, ktorý uskutočňuje najvznešenejšie aspirácie ľudstva – túžbu po miery, slobode, príležitostiach, bezpečí a spravodlivosti pre všetkých.

Dobrovoľníctvo je slobodná činnosť jednotlivca, alebo skupiny, vykonávaná na základe vlastného presvedčenia o zmysluplnosti a potrebe konať v prospech druhých bez nároku na finančnú odmenu. Hnacou silou a motiváciou je pocit z vykonanej práce pre niekoho, kto to potrebuje, dobrovoľníctvo je forma prosociálneho správania.

Podľa Oláha (2008) je dobrovoľník človek, ktorý ponúka organizácií svoje vedomosti, schopnosti, zručnosti a skúsenosti za dohodnutých podmienok a nie je za túto činnosť finančne odmenený formou platu.

Dobrovoľníctvo možno charakterizovať ako činnosť, ktorá sa vykonáva z vlastnej vôle a v prospech iných. Charakteristickým určujúcim prvkom je spojenie ľudskej a profesionálnej pomoci, ktorá v mnohých prípadoch obohatí nie len obdarovaného, ale aj darcu.

Zákon č. 406/2011 Z.z. o dobrovoľníctve platného od novembra 2011, upravuje právne postavenie dobrovoľníka a právne vzťahy pri poskytovaní služieb, činností a iných výkonov dobrovoľníkom. Podľa § 2 dobrovoľníkom je fyzická osoba, ktorá na základe svojho slobodného rozhodnutia bez nároku na odmenu vykonáva pre inú osobu s jej súhlasom v jej prospech alebo vo verejný prospech dobrovoľnícku činnosť založenú na svojej schopnosti, zručnosti alebo vedomosti a splňa podmienky ustanovené týmto zákonom, ak dobrovoľnícku činnosť:

- a) vykonáva mimo svojich pracovných povinností, služobných povinností a študijných povinností vyplývajúcich jej zo zákona, z pracovnej zmluvy, zo služobnej zmluvy, zo študijného poriadku alebo z iného obdobného pre neho záväzného dokumentu,
- b) nevykonáva pre orgán alebo funkcionára právnickej osoby, ktorej je členom, zamestnancom, žiakom alebo študentom,
- c) vykonáva mimo svojho podnikania alebo inej samostatnej zárobkovej činnosti.

Podľa Matouška (2003) sa dobrovoľníkmi môžu stať a stávajú sa nimi:

- študenti, ktorí sa pripravujú na pomáhajúce profesie a dobrovoľnícka práca je pre nich často prvá samostatná práca s vlastným prípadom,
- nezamestnaní, ktorí chcú byť užitoční,

- ženy, ktoré sa starajú o rodinu a deti a ktoré ešte nechcú alebo nemôžu nastúpiť do práce, ale chcú sa spoločensky uplatniť;
- dôchodcovia, ktorí majú dostatok času a majú pocit, že sú nevyužití;
- ľudia, ktorí majú pocit, že ich práca je jednostranná, alebo im chýba kontakt s inými ľuďmi.

Dobrovoľnícka činnosť sa formovala a formuje na základe potrieb spoločnosti. Dôležitá je jasná formulácia úlohy, ktorú má dobrovoľník vykonávať a ktorá vyplýva z posolania organizácie pre ktorú sa rozhodne pracovať a poskytovať svoje služby. Dobrovoľnícka činnosť by mala byť koordinovaná s jasným cieľom a dobrovoľník by mal byť primerane zaškolený a informovaný o postupe činnosti a o možných situáciách, ktoré môžu nastať nečakane.

Činnosť dobrovoľníkov musí byť koordinovaná z jedného miesta a to profesionálnym pracovníkom, ktorý má náležité právomoci voči dobrovoľníkom i zamestnancom vlastnej inštitúcie. Vo väčších zahraničných organizáciách je na koordináciu stanovený jeden pracovník a ten sa venuje len tejto činnosti. (Matoušek et al.,2003).

Dobrovoľníci sa väčšinou uplatňujú pri odstraňovaní hmotných následkov katastrof, čaká sa od nich fyzická práca. V riadení pomoci pri českých povodniach sa niekedy objavovala predstava, že dobrovoľníci poupratujú a potom prídu „ psychosociáli“, ktorý sa budú s obeťami rozprávať a starať sa o ich duševnú pohodu. Nedoceňuje sa, že „psychickú podporu“ zrejme najlepšie poskytne ten, kto je na mieste, čiže dobrovoľník likvidujúci škody. Psychológovia a ďalší kvalifikovaní pracovníci by mali lepšie využiť pre zaškolenie supervíziu a podporu dobrovoľníkov, ktorí sú prirodzené terénne senzory pre rozpoznávanie potrieb zasiahnutých ľudí. (Baštecká,2005).

ZÁVER

Organizovaná pomoc v procese prekonávania krízovej situácie po mimoriadnej udalosti má v spoločnosti veľmi dôležité miesto. Prírodné či antropogénne katastrofy môžu podľa svojej intenzity zasiahnuť jednotlivca, alebo veľké skupiny obyvateľov a môžu spôsobiť rozsiahle škody. Prvoradý je zásah členov záchranných tímov integrovaného záchranného systému, ktorých hlavnou úlohou je dostať postihnuté osoby mimo nebezpečenstva života. Ďalšiu podpornú činnosť poskytuje krízový intervenčný tím, ktorí rieši nevyhnutné opatrenia v prospech postihnutých osôb, poskytuje prvú psychickú a prvú sociálnu pomoc. Členovia krízových intervenčných tímov sú zväčša ľudia z pomáhajúcich profesií a to: sociálni pracovníci, lekári, psychológovia, duchovní, zdravotníci, pedagógovia, právnici a pod. Súčasťou pomoci je aj

dobrovoľníctvo, ako organizovaná činnosť skupiny osôb, ktorí sa významnou mierou zapájajú do pomáhania. Spoločným zámerom všetkých zúčastnených zachraňujúcich a pomáhajúcich je spoločný zámer a to v čo najväčšej miere a najlepším spôsobom prispieť k tomu, aby sa človek, ktorý prežil traumatickú udalosť vedel zaradiť do svojho bežného života a pokiaľ je to možné, bez ujmy.

Literatúra

- [1] BAŠTECKÁ, B. et al. 2005. *Terénní krizová práce : psychosociální intervenční týmy*. 1.vyd. Praha : Grada Publishing, spol. s.r.o., 2005. 300s. ISBN 80-247-0708-X.
- [2] BAŠTECKÁ, B. et al. 2010. *Standardy psychosociální krizové pomoci a spolupráce zamerané na průběh a výsledek*. 1. vyd. Praha : MV GŘ Hasičského záchranného sboru ČR. 2010.63s. ISBN 978-80-86640-51-8
- [3] BRATSKÁ, M. 2008. *Aplikovaná psychológia pre študijný odbor zdravotnícky záchranár*. [online]. 2008a.[cit.2013-13-09]. Dostupné na internete:
http://www.unipo.sk/public/media/files/docs/fz_materialy/svk/dokument_1_09_16.pdf
<http://www.unipo.sk/files/docs/fzmaterialy/svk/dokument_109_16.pdf>.
- [4] BUZALKA, J. 2008. *Krízový manažment vo verejnej správe*. 1.vyd. Bratislava : Akadémia PZ v BA, 2008. 298s. ISBN 978-80-8054-451-5
- [5] ČERMÁK, I.; KOHOUTEK, T. 2009. *Psychologie katastrofické události*. 1. vyd. Praha : Academia, 2009. 362 s. ISBN 978-80-200-1816-8.
- [6] De WOLFE, D. J. 2002. *Terénní příručka: pro pracovníky psychosociálních a humanitárních služeb, kteří se angažují při hromadných neštěstích většního rozsahu*. České vydanie. [online]. Praha : MV ČR, 2002. 31 s. [cit. 2013.12.08.] Dostupné na internete: <http://pit-cr.info/index.php?section=28>.
- [7] DOBIÁŠ, V. 2006. *Hromadné nešťastia a triedenie ranených*. In: *ViapRACTICA* [online]. 2006, roč.3, č.1 [cit.2013-5.1.]. s. 41-43. Dostupné na internete:
http://www.viapractica.sk/index.php?page=pdf_view&pdf_id=1430&maga_zine_id=1
- [8] MAJLINGOVÁ, A. 2011. *Manažment a taktika zdolávania krízových situácií*, [online] 2011. [cit. 2013-14-01]. Dostupné na internete:
http://www.scss.sk/cd_apvv_lpp_0384_09_2011/METODICK%C3%81%20PODPORA%20Z%20INTERNETU/CSR%20CORPORATE%20SOCIAL%20RESPONSIBILITY/Manazment_a_taktika_zdolavania_krizovych_situacii.pdf
- [9] MATOUŠEK, O. a kol. 2003. *Metódy a řízení sociální práce*.

- Dobrovolnícká práca. 1. vyd. Praha : Portál, a.s., 2003. 384 s. ISBN 80-7178-548-2.
- [10] MATOUŠEK, O. 2003. *Slovník sociální práce*. 1. vyd. Praha : Portál, a.s., 2003. 288 s. ISBN 80-7178-549-0.
- [11] MÁTEL, A.; OLÁH, M.; SCHAVEL, M. 2011. *Vybrané kapitoly z metod sociálnej práce I*. 1.vyd. Bratislava : VŠ ZaSP sv. Alžbety, 2011. 214 s. ISBN 978-80-8132-027-9.
- [12] MITCHELL, J. 2004. *Crisis Intervention and Critical Incident Stress Management: A defense of the field*; [online]. [cit. 2013-08-10]. Dostupné na internete: <http://www.tema.ca/Cont4.pdf>
- [13] OLÁH, M.; SCHAVEL, M.; ONDRUŠKOVÁ, Z. 2009. *Úvod do štúdia dejín sociálnej práce*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2008. 208s. ISBN 80-969449.6.7
- [14] ŠPATENKOVÁ, N. a kol. 2011. *Krízová intervence pro praxi*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, a.s., 2011. 200 s. ISBN 978-80-247-2624-3.
- [15] SCHAVEL, M.; DREXLEROVÁ, B. 2010. *Vybrané aspekty tímovej spolupráce pri riešení sociálnych problémov detí a mládeže*. Rodina – subjekt odbornej starostlivosti pomáhajúcich profesií, kreativita v pomáhaní. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2010, 1.vyd. 8-16s. ISBN 978-80-223-2780-0
- [16] SCHAVEL, M; OLAH, M. 2009. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. 3.vyd. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2009. 232 s. ISBN 80-8068-487-1.
- [17] ŠTĚTINA, J. a kol. 2000. *Medicína katastrof a hromadných neštěstí*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, a.s., 2000. 436 s. ISBN 80-7169-688-9.
- [18] VODÁČKOVÁ, D. a kol. 2002. *Krízová intervence : Kríze v životě člověka, formy krízové pomoci a služeb*. 1. vyd. Praha : Portál, s.r.o., 2002. 544 s. ISBN 80-7178-696-9.
- [19] VYMĚTAL, Š. 2007. Psychosociální pomoc v situacích katastrof a hromadných neštěstí. In *Policista*. ISSN 1211-7943, 2007, roč. 13, č. 2, příloha I-IV.
- [20] VYHLÁŠKA č. 611/2006 Z.z. o hasičských jednotkách , [online].[cit.2013-13-09]. Dostupné na internete: http://www.minv.sk/swift_data/source/hasici_a_zachranari/vyhlasiky_mv_sr/Vyhlasika_MVSR_611-2006.pdf
- [21] VYKOPALOVÁ, H. 2007. *Krize a psychosociální pomoc*. Zlín : Univerzita Tomáše Bati, 2007. 84 s. ISBN 978-80-7318-621-0.
- [23] ZÁKON NR SR č.42/1994 Z.z. o civilnej ochrane obyvateľstva v znení neskorších predpisov
- [24] ZÁKON NR SR č. 129/2002 Z.z. o integrovanom záchrannom systéme
- [25] ZÁKON NR SR č. 406/2011 Z.z. o dobrovoľníctve
- [26] Všeobecná deklarácia o dobrovoľníctví (n.d.) Retrieved May 5,

2006[online].[cit.2013-13-09].Dostupné
<http://www.casp.upol.cz/dobrovolnik.php>

na internete:

PhDr. Andrea Neumannová

Katedra spoločenských vied
Akadémia Policajného zboru
Sklabinská 1
835 17 Bratislava

E-mail: andrea.neumannova@minv.sk

SOCIALIZAČNÝ VÝZNAM REGIONÁLNYCH TRADÍCIÍ, KULTÚRY A EKOLÓGIE V GLOBALIZAČNOM PROCESE

XXV.

ALTERNATIVNÍ REGIOZITA A VLIV ŠIRŠÍHO SPOLOČENSKÉHO PROSTŘEDÍ

Alternative religiosity and influence of the broader social environment

JIRÍ TŮMA, ALENA TŮMOVÁ

Abstrakt

Od počátku 20. století se evropská kultura stává stále více kulturou velkých průmyslových měst. Kulturou anonymity velkoměst, kde slábne vliv rodiny a jiných etablovaných institucí i náboženství. Stává se kulturou osobní seberealizace, neosobnosti. Vstup jedince do nového náboženského hnutí je potom ukázkou určité nejistoty ve společnosti, kdy tato hnutí mohou poskytnout jedinci pocit seberealizace, jistoty a bezpečí. Jedinec a jeho potřeby tato nová náboženská hnutí svou přítomností postupem času přetváří.

Klíčová slova

Jedinec, Nová náboženská hnutí, Postoj, Společnost, Změna

Abstract

Since the early 20th century European culture becomes more and more the culture of large industrial cities. Culture anonymity cities, where waning influence of family and other established institutions, and religion. It becomes a culture of personal self-fulfillment, impersonality. Login individual into a new religious movement is then an example of some uncertainty in society when these movements can give individuals a sense of fulfillment, security and safety. The individual and the needs of this new religious movement with their presence over time transforms.

Keywords

Individual, New religious movements, Attitudes, Companies, Changes

ÚVOD

Za jednu z podstatných príčin odchodu jedince do nového náboženského hnutí, je možno vidieť ve „studené“ anonymitě života ve veľkoměstech. Spory a nejistota poznamenaly celé kulturní prostředí Západu poslední třetiny 20. století a počátku 21. století a způsobili mnoho zmatků a bolestivých jevů. (Vojtíšek, 2007). Vztah mezi veľkou urbanizací a společností je prokazatelný. Venkovské oblasti mají celkově nižší ukazatele odcizení jedinců, než ve městech či veľkoměstech.

1. ANONYMITA VEĽKOMĚŠT

Již koncem padesátých let 20. století formuloval M. B. Clinard pět hypotéz o vztahu urbanizace a kriminality, které byly postupně potvrzovány výzkumem:

1. Čím více je příslušný region urbanizovaný, tím vyšší je míra majetkových deliktů za jinak stejných okolností.
2. Obyvatelé venkova cítí vztahy k lidem mimo obec jako neosobní, necítí se být těmito kontakty vázáni.
3. Protože život ve městě se vyznačuje značnou neosobností až anonymitou, delikvent z venkova páchá častěji svůj čin ne ve své obci, ale daleko od ní.
4. Nestejnorodost městského prostředí plodí kriminální subkulturu, která zajišťuje kontinuitu kriminálního chování. Čím více je určitý region urbanizovaný, tím větší vliv v něm mají subkultury.
5. Oblastí s vysokou kriminalitou se mohou vytvořit jen v silně urbanizovaných regionech. Všichni pachatelé trestných činů se sami nedefinují jako „kriminálníci“, ale jako lidé patřící do „odlišné životní oblasti“.

Tato část populace, která vyrůstala v podmínkách vesnic a malých měst si zvykla žít v prostředí fungujícím jako malá komunita, s přiměřenými hodnotami a normami chování, s jasnými, přehlednými vztahy, kde zcela automaticky vzniká i představa o určitých typech chování. Jedná se tu o život v prostředí, kde se všichni navzájem dobře znají a dokonce i jejich soukromý život probíhá před očima ostatních. Tomu odpovídá i existující společenská kontrola - veřejné mínění, které velmi rychle reaguje a přísně trestá vybočení ze společenských norem.

Oproti tomu život ve veľkoměstech je charakterizován bydlením na sídlištích, rozbíjením tradičních komunit, omezováním komunikace mezi představiteli různých společenských skupin s nejrůznějšími hodnotovými systémy. Jedná se o život v anonymitě, často v obklopení lidskou lhostejností, dochází tu k uzavírání se do soukromí nejužší rodiny, úniku před nepřehledností

společenských norem.

To vše vede k vzniku zcela jiných charakteristik skupinového života. Vytváří se tak prostor v této nejistotě v hledání smyslu a nacházení jistoty, podpory v nových náboženských hnutích. (Dokumenty II. Vatikánského koncilu, 2002).

2. NEZAMĚSTNANOST

Důležitým fenoménem posledních let u nás je růst nezaměstnanosti. „*Novým rysem nezaměstnanosti posledního desetiletí je její relativně vysoká míra a stálost, zejména v evropských zemích. Nezávisle na změnách ekonomického cyklu zůstává mimo pracovní trh značné procento osob v produktivním věku*“ (Řezníček, Sirovátka, 1994, s. 10). Tou jsou postiženy především mladí lidé (vedle lidí blízkých důchodovému věku) a mezi nimi nejvíce ti, kteří hledají práci po vyučení nebo se základním vzděláním. „*Důležitým faktorem je pohlaví, které má psychologický a sociální význam*“ (Buchtová, 2002, s. 100). Pracovní kariéra v současném silně konkurenčním prostředí je pro mnoho jedinců náročnější. (Dokumenty II. Vatikánského koncilu, 2005). Struktura společnosti se změnila, není se co divit, že mnozí jedinci tíživou ekonomickou situací a současně přemírou nejistoty řeší vstupem do nových náboženských hnutí. Vidí tam jistotu a podporu. Neboť „*neúspěšné pokusy sehnat práci vedou k apatii a vyvolávají negativní pocity*“ (Buchtová, 2002, s. 99).

Jedinci v domnění jedinečnosti a naléhavosti poslání nového náboženského hnutí se mohou domnívat, že práce pro toto hnutí se může vyplácet více než nedostatečně placená práce a s tím souvisí nasazení, nadšení. (Buchtová, 2013).

3. VPLIV MÉDIÍ

Další ukázkou konfliktu mezi většinovou společností a novými náboženskými hnutími je boj na úrovni médií. Vlivu médií na socializaci dnešního jedince není třeba pochybovat. Především televizi věnují děti a dospívající mládež nejvíce času ze všech médií. Čas jí věnovaný je obvykle větší, než časový prostor vymezený jiným mimoškolním aktivitám. Tento trend je potvrzen jak ve vyspělých evropských zemích tak i v naší republice. Podle výzkumů prováděných u nás v posledních dvou desetiletích významně klesl zájem mladistvých o četbu novin, časopisů a knih, o návštěvy divadel, galerií a výstav, ale také o aktivní sportování. Naopak mírně stoupl navštěvování diskoték a sledování televize. V televizním vysílání je pak, podle daných výzkumů, pro mládež nejpřitažlivější sledování filmů, programů zaměřených na

populární hudbu, zábavných programů a českých seriálů.

Lze konstatovat, že pokud bychom pominuli navštěvování diskoték, pak obecně klesá množství času, jež u nás mladí lidé věnují aktivnějším způsobům kulturního vyžití, jež by eventuelně mohly být protiváhou pasivnímu sledování televize. Často je uváděno, že nejsledovanější televizní stanicí je u nás Nova, právě ta, jejíž socializační působení bylo v rámci vědeckých výzkumů a skupiny expertů shledáno jako neškodlivější ze všech čtyř celostátních stanic u nás. Tato stanice dle výzkumů drží primát co se týče samoučelného zobrazování násilí a jeho zlehčování, zobrazování sexu, agresivity zaměřené proti některým etnickým, novým náboženským a sociálním skupinám. Je to stanice, jež podle sledovanosti odpovídá většinovému vkusu. Věc vypadá tak, že s největší pravděpodobností nová náboženská hnutí u nás nedokáží rozbouřit veřejné mínění tak, jako před několika lety v zahraničí. (Büchnerová, 1999).

Těžko lze za daných podmínek očekávat, že by mohlo dojít k regulaci násilí uváděného na obrazovkách. Tyto snahy jsou označovány jako snahy moralizujících intelektuálů a výpady novodobých Koniášů. Je zdůrazňováno, že každý si dnes může zvolit, jaký program a na jaké stanici bude sledovat. Je známo, že již velmi malé děti dokáží napodobovat to, co viděli v televizi. A že pouhé kreslené seriály, jejichž postavy se chovají násilnický, zvyšují agresivitu dětí v mateřských školách vůči ostatním dětem, ale i vůči hračkám. V odborné literatuře je již běžným termínem tzv. „pondělní syndrom“, jenž označuje zvýšenou agresivitu dětí ve školkách a školách, která je vykládána jako odreagování agresivity načerpané o víkendu z televize. Jak tato literatura uvádí, některé longitudinální studie dokládají, že děti, upřednostňující v televizi pořady předvádějící násilí, jsou v pozdějším věku častěji zadržovány a odsuzovány za násilné trestné činy. Dále uvádí, že televize evidentně posiluje agresivitu a to nejen u disponovaných jedinců. U všech dětí a u všech lidí posiluje pocit všeobecného ohrožení. Pocit, že svět je nebezpečné místo. Mimoto, násilí na obrazovce pravděpodobně oslabuje citlivost na násilí, s nímž se člověk běžně setkává v reálném světě.

Dalším nebezpečím je, že vášnivý konzument televize může ztrácet kontakt se skutečným světem, může tím klesat jeho schopnost odlišovat možné a nemožné a uchyluje se pak k negativním názorům na nová náboženská hnutí. Závěry z výzkumů konzumace televizního vysílání vypadají sice vždy hrozivě a znepokojivě a rádi jimi argumentují zastánci přísné kontroly televizního vysílání, ale naproti těmto tvrzením lze argumentovat tím, že problém není v množství času, který je sledování televize, zdánlivě tak málo užitečné činnosti, věnován, ale v obsahu té činnosti, v jakém kontextu, jedinci chápou to, co vidí a slyší, jak jsou na to připraveni a jakým směrem směřování. Zlo a násilí viděné na obrazovce nemusí mít destruktivní účinky, je-li podáno tak, že dítěti dává v daných podmínkách smysl, a je-li na ně dítě připraveno. Dítě, jež není

dostatečně připraveno, o které se nikdo dospělý nezajímá, aby mu vysvětlil souvislosti, pak může násilí považovat za legitimní způsob prosazování lidských potřeb a chybného pohledu na nová náboženská hnutí.

4. SPOLOČENSKÉ ZMĚNY

Obrovské změny v naší společnosti nastaly se změnou politické situace v roce 1989. Za éry socialismu byl více či méně život každého občana pod stálým dohledem. Všichni měli povinnost pracovat, povinnost hlásit změnu pobytu atd. S pádem režimu nastal zvrat v mnoha oblastech života, naše společnost se postupně naučila respektovat i jiné příchozí „nové“ náboženské hnutí. Počátek devadesátých let u nás znamenal mimo jiné i prosazování liberálního světonázoru, což mnozí interpretovali tak, že každý si může dělat co chce. Ve společnosti byl jakýsi pocit euforie, který vyvolala nečekaně nabitá svoboda. A příchod, působení v podobě mnoha náboženských hnutí u nás začala růst a blížit se hodnotám, jež dříve bývaly vidět jen ve statistikách některých západoevropských zemí.

ZÁVER

V nových náboženských hnutích dochází postupem času v důsledku stabilizace ve společnosti k určitým změnám. Nové náboženské ideje se stávají být uznávanou součástí společnosti a dochází přechod od konfliktu k hledání východisek s většinovou společností. Tato nová náboženská hnutí v důsledku změny přestanou být pro společnost nebezpečná, ale uznaná, respektovaná součást společnosti jako zavedené organizace.

Literatúra

- [1] BUCHTOVÁ, B. a kol. 2002. *Nezaměstnanost (psychologický, ekonomický a sociální problém)*. Praha: Grada, 2002. 236 s. ISBN 80-247-9006-8.
- [2] BUCHTOVÁ, B. a kol. 2013. *Nezaměstnanost*. 2. vyd. Praha : Grada, 2013. 187 s. ISBN 978-80-247-4282-3
- [3] BÜCHNEROVÁ, B. 1995. *Co máme vědět o sektách*. 1. vyd. Praha : Amulet, 1999. 127 s. ISBN 80-86299-02-3.
- [4] *Dokumenty II. Vatikánského koncilu*. 2002. 2. vyd. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2002. 603 s. ISBN 80-7192-438-5.
- [5] ŘEZNÍČEK, I., SIROVÁTKA, T. 1994. *Dlouhodobá nezaměstnanost a záchranná sociální síť*. Brno : Masarykova univerzita Brno, 1994. 117 s. ISBN 80-210-1246-3.

- [6] VOJTÍŠEK, Z. 2007. *Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět*. 1. vyd. Praha : Beta Books, 2007. 210 s. ISBN 978-80-86851-64-8.

PhDr. Jiří Tůma, PhD.

VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislavě
Ústav sv. Jana Nepomuka Neumanna Příbram
Jiráskovy sady 240
261 01 Příbram
E-mail: jirkatuma@centrum.cz

Mgr. Bc. Alena Tůmová

Univerzita Karlova v Praze
Odbor pro vědu a výzkum
Ovocný trh 3/5
114 00 Praha 1
E-mail: alenatumova@centrum.cz

XXVI.

INTERRUPCIA A MORÁLKA

Abortion and morality

MILAN HEJDIŠ

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá názorom na interrupciu študentiek sociálnej práce a špeciálnej pedagogiky študujúcich tieto odbory v priebehu rokov 2009 až 2013.

Kľúčové slová

Interrupcia, morálka, študent

Abstract

The contribution is dealt with opinion on induced abortion students of social works and special pedagogy studios these body of sciense through the years 2009 up - to 2013.

Key words

Abortion, morality, student.

ÚVOD

Vysokoškolský učiteľ sa pri výkone svojej práce sa stretáva s množstvom študentov rôzneho veku vyznávajúcich rôzne ideológie, ktoré ich sprevádzajú na ceste životom. Prednášať krízovú intervenciu, špeciálnu pedagogiku, špeciálno - pedagogické prípadne sociálne poradenstvo či iné disciplíny, je vždy problémom primerane reagovať na situačné podnety zo študentského pléna.

Téma tejto štúdie vznikla v predchádzajúcich rokoch, no potrebovala svoje zrenie v priestore a čase. Príspevok čakal roky v súkromnom archíve autora (viac ako 500 stanovísk k problematike), podnetom pre jeho uverejnenie boli tri udalosti z posledného obdobia: osobné stretnutie s matkou dieťaťa s ťažkým

fyzickým a mentálnym postihnutím, pochod za práva ľudí s inou sexuálnou orientáciou a pochod práva na život.

1. STRETNUTIE S MATKOU DIEŤAŤA S ŤAŽKÝM FYZICKÝM A MENTÁLNYM POSTIHNUTÍM

Stalo sa to pred dvoma rokmi, naposledy sme sa videli asi pred 20 rokmi. Rozhovor o deťoch bol prekvapením ... chceli sme si dať darček k našim 40-tim rokom ... narodilo sa dieťa, ktoré sme nečakali ... hýbajúca sa živá hmota ... mlčanie ošetrojúceho personálu pri pôrode ... mlčanie pri telefonickom rozhovore s manželom ... pochopil, keď videl ... pochopil, keď ho po prvýkrát zobral na ruky ... chlapi neplačú ... odvrátil sa dieťaťom a plakal ... po dvoch zdravých deťoch toto??? ... jeho oči si budem pamätať do smrti ... zvierá lapené do siete bez návratu na slobodu ...zostal pri mne na rozdiel od mnohých iných až do dnešných dní ... ale aj tak som sama ...

... ani neviem, čo sme podcenili, o čo sme sa nezaujímali, čo nám nepovedali odborníci počas môjho tehotenstva ... všetko bolo vždy normálne. Žijem pätnásť rokov dvojité život, moje „dobré Ja“ ma núti urobiť pre dobro postihnutého dieťaťa všetko, moje druhé „zlé Ja“ ma postupne premáha. Fyzicky už nevládzem, ten môj živý uzlík váži viac ako ja, kedy „zlé Ja“ zvíťazí a napokon sa ho vzdám ... čo sa napokon aj stane ... raz zomriem a ono bude ešte žiť.

Už 15 rokov pracujem aj nepracujem, mám svoju veľmi úzku sociálnu sieť, ale aj tá starne, deti odišli, nikdy ho neprijali za svojho, stretávame sa občas, žijú obidve s rodinami v zahraničí ... jednoduchý spôsob riešenia situácie.

... *teta je dobrá, ujo je dobrý* ... veľmi nezrozumiteľne a ešte niekoľko viet - výsledok 15-ročnej výchovy a vzdelávania.

2. POCHOD ZA PRÁVA ĽUDÍ S INOU ORIENTÁCIU

... Bratislava sa v sobotu (21.9.013) premenila na centrum boja za práva lesbí, gejov, bisexuálov, transrodových a intersexuálnych ľudí na Slovensku ... „netrúfam si povedať presný počet zúčastnených, ale môžem povedať, že to určite nebolo menej ako 2000 ľudí. Sme veľmi spokojní s priebehom pochodu napriek tomu, aká napätá bola situácia v posledných mesiacoch“, informoval spoluorganizátor podujatia Martin Macko z Iniciatívy Inakosť. Dodal, že na Pride videl aj ľudí mimo komunity, rodičov s deťmi, čo je podľa neho veľký úspech. Z politikov sa v dave objavili poslanci NR SR Ľuboš Blaha (Smer), Jozef Viskupič (OĽaNO), Juraj Droba (SaS). Prišli aj vládny splnomocnenec pre rómske komunity Peter Pollák, primátor Bratislavy Milan Ftáčnik a mestský

poslanec Marián Greksa.

Dúhový pochod má aj svoje jasne stanovené ciele. Pride zviditeľňuje komunitu LGBTI osôb ako celok. Zbližuje ľudí bez ohľadu na ich sexuálnu orientáciu či rodovú identitu. V neposlednom rade podporuje zrovnoprávnenie gejov, lesbiab, bisexuálnych, transrodových a intersexuálnych ľudí a ich partnerských a rodinných vzťahov (<http://spravy.pravda.sk>).

3. POCHOD ZA PRÁVA NA ŽIVOT

Desaťtisíce ľudí sa dnes zúčastnili na Národnom pochode za život v Košiciach, ktorý vyjadril potrebu ochrany života každého človeka od počatia po prirodzenú smrť. Cieľom pokojného pochodu bolo tiež podporiť rodinu založenú na manželstve muža a ženy.

Podľa prvotných odhadov organizátorov prišlo na pochod 60.000-70.000 ľudí. *"Odhady upresňujeme, už teraz sa blížíme k číslu asi 80.000 účastníkov, čo znamená nielen najväčšie zhromaždenie v histórii mesta Košíc, ale aj najväčšie zhromaždenie v histórii pro life hnutia na Slovensku,"* uviedol na záver pochodu jeho hovorca Tomáš Kováčik.

Hlavným iniciátorom podujatia bola Konferencia biskupov Slovenska (KBS), na organizácii sa podieľali početné mimovládne organizácie a spoločenstvá. Heslom pochodu, ktorý sa rodil viac ako rok, bolo *"Pod'me von a bojujme za život"*.

Masové zhromaždenie sa začalo popoludní na Hlavnej ulici prečítaním manifestu pochodu. V ňom účastníci osobitne vyzvali verejných činiteľov, zvlášť parlament, vládu SR a všetky štátne inštitúcie, aby vytvorili legislatívne podmienky na ochranu každého človeka od počatia po prirodzenú smrť. Požiadavka sa týka aj legislatívnej ochrany *"manželstva muža a ženy ako jedinečného a ničím nenahradiateľného zväzku, ktorý je rešpektovaním prirodzeného zákona rozpoznatelného rozumom"*.

Pochod ďalej vyzval na vytvorenie poradných a podporných mechanizmov, ako aj ekonomických a sociálnych podmienok, v ktorých by sa rodiny nebáli prijímať deti. Ďalšou požiadavkou je aktívna podpora inštitúcií, zameraných na pomoc rodinám v núdzi a tehotným ženám, aby nemuseli uvažovať o potrate (<http://www.teraz.sk>).

4. INTERRUPCIA: TABU VERSUS RES PUBLICA

Profesionálne cesty študentov po ukončení štúdia na vysokej škole sú nevyspytateľné, prax je merítkom nadobudnutých vedomostí a schopnosti ich realizácie v praxi. Prednáška na tému sociálno - právnej ochrany detí navodila aj

problém interrupcie iba v podobe právnej, už neplatného zákona č. 68/1957 (sociálny kontext) a zákona č. 73/1986 (kontext prevencie).

Verejne vyslovený názor jedného zo študentov vyvolal diskusiu, výsledkom ktorej bola požiadavka prednášajúceho, že stanovisko k problematike interrupcie bude súčasťou hodnotenia ku skúške z predmetu. Hlasy zo študentského pléna však boli nekompromisné, podpísať sa pod svoje stanovisko bolo neprekročiteľné tabu, nepomohlo ani vyjadrenie prednášajúceho, že s interrupciou súhlasí vtedy, ak je to výlučné rozhodnutie ženy.

Súhlas s anonymným stanoviskom zo strany prednášajúceho bol prijatý (iba za tejto podmienky to bola res publica), študenti sa mali teda vyjadriť k položeným otázkam, ktoré sú formulované a uvedené v ďalšej časti príspevku. Nakoľko asi dve percentá zo zúčastnených tvoria muži, neboli zahrnutí do záverečného vyhodnotenia, najextrémnejšie stanovisko (podľa názoru autora príspevku) jedného z nich bez komentára uvádzame v ďalšej časti.

Treba dodať, že jediné súhlasné masové stanovisko študentov bolo v prípade, ako sa zachovať, keď by ho ako odborníka v praxi v rámci krízovej intervencie, sociálneho poradenstva alebo špeciálneho pedagogického poradenstva požiadala tehotná matka o pomoc, radu, stanovisko ... môžeme poskytnúť iba fakty, ale nie doporučenie, čo urobiť. Je to rozhodnutie tehotnej ženy.

Stanovisko študentiek k položeným otázkam

Jedinou podmienkou pre zaradenie do vyhodnotenia bolo rozdelenie študentiek na slobodné a vydaté ženy, vek nebol rozhodujúci.

otázka 1: je interrupcia prípustná, ako riešenie problému počas tehotenstva

ZISTENÉ (experimentálne) POČETNOSTI				TEORETICKÉ (očakávané) POČETNOSTI		
Tab.:1	prípustnosť interrupcie			Početnosť pri nepôsobení podnetu		
	ano	nie	SUMY	ano	nie	SUMY
slobodné	120	122	238	130,9	107,1	238
vydaté	200	140	344	189,1	154,9	344
SUMY	320	262	582	320	262	582
Chi kvadrát :				4,8974		Významnosť: p < 0.05

otázka 2: poznáte ženu, ktorá podstúpila interupciu

Tab.:1	poznáte ženu			Početnosť pri nepôsobení podnetu		
	ano	nie	SUMY	ano	nie	SUMY
slobodné	39	199	238	36,0	202,0	238
vydaté	49	295	344	52,0	292,0	344
SUMY	88	494	582	88	494	582

Chi kvadrát :	0,5031	NEVÝZNAMNÉ
----------------------	---------------	-------------------

otázka 3: poznáte ženu, ktorej tehotenstvo sa ukončilo spontánnym potratom

Tab.:1	spontánný potrat			TEORETICKÉ (očakávané) POČETNOSTI		
	ano	nie	SUMY	ano	nie	SUMY
slobodné	21	217	238	37,6	202,0	240
vydaté	71	273	344	54,4	292,0	346
SUMY	92	494	582	92	494	586

Chi kvadrát :	14,6381	Významnosť: p < 0.01
----------------------	----------------	--------------------------------

otázka 4: je ukončenie tehotenstva interupciou za podmienok stanovených interupčným zákonom morálne

Tab.:1	morálnosť zákonných podmienok			TEORETICKÉ (očakávané) POČETNOSTI		
	ano	nie	SUMY	ano	nie	SUMY
slobodné	198	40	238	164,0	74,0	238
vydaté	203	141	344	237,0	107,0	344
SUMY	401	181	582	401	181	582

Chi kvadrát :	38,3890	Významnosť: p < 0.01
----------------------	----------------	--------------------------------

otázka 5: je rozhodnutie o interrupcii výsadným právom tehotnej ženy

ZISTENÉ (experimentálne) POČETNOSTI				TEORETICKÉ (očakávané) POČETNOSTI			
Tab.:1	právo ženy			Početnosť pri nepôsobení podnetu			
		ano	nie	SUMY	ano	nie	SUMY
	slobodné	215	23	238	211,0	27,0	238
	vydaté	301	43	344	305,0	39,0	344
	SUMY	516	66	582	516	66	582
Chi kvadrát :				1,1254	NEVÝZNAMNÉ		

otázka 7: je interrupcia podľa Vášho názoru nemorálna

ZISTENÉ (experimentálne) POČETNOSTI				TEORETICKÉ (očakávané) POČETNOSTI			
Tab.:1	je podľa Vás nemorálna			Početnosť pri nepôsobení podnetu			
		ano	nie	SUMY	ano	nie	SUMY
	slobodné	168	70	238	123,9	98,6	222
	vydaté	135	209	344	179,1	142,4	322
	SUMY	303	241	582	303	241	544
Chi kvadrát :				64,1075	Významnosť: p < 0.01		

Nie je účelom autora príspevku komentovať uvedené stanoviská, nakoľko kontroverznosť témy je vysoká. K problematike sa vyjadroval aj dav Národnom pochode za život v Košiciach 22. septembra 2013, myšlienkou ktorého bol aj zákaz interrupcií a istým spôsobom aj dav v Bratislave, ktorý z hľadiska sexuálnej orientácii má vo vzťahu k interrupcii výhodu, ale obhajoval rodinu a spravodlivosť..

Autora príspevku však zaujíma iný aspekt uvedeného problému, schopnosti vyjadriť sa adresne, sám za seba a verejne.

Verejný stanovisko

Najvyšší súd v Brazílii (13.04.2012) uznal zákonnosť vykonávania umelého prerušenia tehotenstva v prípadoch, keď ide o plod vyvíjajúci sa bez mozgu. Informovala o tom dnes agentúra AP. Interrupcie sú v Brazílii prísne zakázané a vykonávajú sa len v prípadoch, keď tehotenstvo ohrozuje život matky alebo keď sa preukáže, že žena bola znásilnená. Najvyšší súd rozhodol v pomere 8:2

hlasom sudcov o dekriminalizácii interrupcií v prípade anencefalického plodu, ktorý nedokáže prežiť viac ako niekoľko týždňov po narodení. Väčšina prípadov sa končí úmrtím ešte pred narodením (<http://www.aktuality.sk>).

Poslanci írskoho parlamentu dnes prvýkrát hlasovali za legalizáciu umelého prerušenia tehotenstva v prípade ohrozenia života matky po niekoľkých mesiacoch debát v tejto prísne katolíckej krajine. Informovala o tom agentúra Reuters (12.07.2013). Dolná komora írskoho parlamentu v pomere 127 - 31 schválila návrh po niekoľkohodinovej debate. Horná komora, ktorá má obmedzené právomoci a dominuje v nej stredopravá strana Fine Gael írskoho premiéra Endu Kennyho, podľa očakávania návrh zákona formálne schváli, píše Reuters. Ministri írskej vlády odsúhlasili začiatkom mája návrh zákona o ochrane života počas gravidity, ktorý povoľuje vykonanie interrupcie v prípade ohrozenia života matky, čo zahŕňa aj matkine samovražedné sklony. Bezprostredným impulzom k legislatívnej zmene bola vlnajšia smrť ženy, ktorá zomrela počas komplikovaného spontánneho potratu po tom, čo lekári odmietli jej opakované žiadosti o interrupciu (<http://www.aktuality.sk>).

V Slovenskej republike túto problematiku upravuje zákon č. 73/1986, ktorý určuje:

- a) za akých okolností môže žena požiadať o prerušenie tehotenstva,
- b) za akých okolností jej prerušenie tehotenstva môže odporučiť lekár, pričom autor príspevku nepovažuje za potrebné popisovať ustanovenia zákona.

Neverejné stanovisko študenta versus verejné hlasovanie v Národnej rade SR

Záverom časti 3 sme venovali pozornosť najextrémnejšiemu stanovisku (z pohľadu autora príspevku) k problému interrupcie. Uvádžame ho v plnom znení: ... „*interrupcia je problém, ktorý by nemal existovať. Žena má rodiť a nie rozmyšľať či porodiť alebo neporodiť. Na to bola stvorená. Všetko ostatné je nezmysel. Keď chce, vždy si nájde cestu, aby nebola tehotná. O tom nikto nerozmýšľa. Tehotná je iba vtedy, ak chce. To je všetko, a to ostatné je divadlo okolo toho*“.

Poslanci Národnej rady SR na svojom zasadnutí (schôdza č. 27, 16. 9. 2008, 17:09 hod., hlasovanie č. 118) prerokovali návrh poslanca Národnej rady Slovenskej republiky Petra Gaburu na vydanie zákona, ktorým sa zrušuje zákon Slovenskej národnej rady č. 73/1986 Zb. o umelom prerušení tehotenstva v znení zákona Slovenskej národnej rady č. 419/1991 Zb. a ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov (tlač 695) - prvé čítanie. Hlasovanie o tom, aby bol návrh zákona prerokovaný v druhom čítaní.

Výsledok hlasovania: návrh neprešiel
Prítomní: 128 poslancov
Hlasujúcich: 119 poslancov
[Z] Za hlasovalo: 36 poslancov
[P] Proti hlasovalo: 33 poslancov
[?] Zdržalo sa hlasovania: 50 poslancov
[N] Nehlasovalo: 9 poslancov
[0] Neprítomní: 22 poslancov (<http://www.nrsr.sk>).

Vyjadrenia niekoľkých poslancov, verejné, osobné:

- poslankyňa za SNS, Marta Damborská: *"Východisko vidím v prevencii, aby sa interrupciám predchádzalo, zakázať ich nemá zmysel."*
- poslankyňa za ĽS-HZDS Ľudmila Mušková: *"Interrupcie by sa mali pomenovať pravým menom: vražda."*
- poslanec KDH, Daniel Lipšic: *"Ale tiež treba informovať o možnosti utajeného pôrodu a osvojenia."*
- Centrum pre bioetickú reformu, Jana Tutková: *"Podľa prieskumov až 80 percent žien, ktoré idú na interrupciu, idú preto, lebo zlyhala antikoncepcia"* (<http://babetko.rodinka.sk>).

5. MORÁLNOŠŤ ALEBO NEMORÁLNOŠŤ INTERRUPCIE

Najčastejšou odpoveďou opýtaných na morálnosť či nemorálnosť interrupcie od študentov bolo nasledovné osobné verejné stanovisko ... *„je to rozhodnutie dotknutej ženy“*. Stanovisko autora príspevku je jednoznačné. Ako muž, ktorý nemusel riešiť vo svojom živote tento problém, nemá príliš veľké právo sa k nemu vyjadrovať.

Anonymný názor študentov má tiež svoju výpovednú hodnotu. Je však možné predpokladať a s istotou tvrdiť, že tento problém je rýdzo ľudský, jeho ľudský rozmer je rovnako starý ako ľudstvo. Pojmy prevencia, vražda, utajený pôrod, antikoncepcia v kontexte interrupcie nie sú v súčasnosti ničím novým. Používali sa v minulosti, používajú sa v súčasnosti a je vysoký predpoklad, že sa budú používať aj v budúcnosti.

A čo pojmy spermobanka, klonovanie, surogačné materstvo (<http://www.pravo-medicina.sk>) ...

... cez internet všetko ... *„cez internet si dnes už môžete objednať hocičo. Dokonca aj spermie. Spermobanka v dánskom Aarhuse sa snaží vyjsť v ústrety nezadaným ženám, ktoré sa chcú stať matkami. Môžu si u nej objednať dávku, ktorú im pošlú priamo domov aj s návodom na použitie“* ...

... „**darca spermii**: žena si môže pozrieť jeho fotku z detstva, aby si vedela predstaviť svojho potomka“ ... „zákazníčky si darcu vyberajú cez internet podľa farby očí, stavby tela a váhy. Pri niektorých si dokonca môžu **pozrieť fotky z detstva** či ukážku písma. **Jedna porcia na domáce použitie stojí pri anonymnom darcovi 40 eur, pri neanonymnom 120 eur. Drahá je však doprava v suchom ľade, ktorá v rámci Európy vyjde na 160 eur. Rýchlosť donášky je však neuveriteľná**“ ... „kto si to objedná dopoludnia, na druhý deň dostane zásielku,“ **tvrdí šéf spermobanky** (<http://www.pluska.sk/spravy/>).

Kde je tu hranica morálky, je to rovnako morálne či nemorálne ako interrupcia?... **jedna porcia spermii, prosím? ... to je zmrzlina v cukrárni ... hranolky s kečupom ... porcia hovädzieho? ... alebo čo??? ... uspokojujeme zákazníka? ...býk splnil svoju úlohu?** Všetko sú to atribúty ľudskej civilizácie, a preto je to ľudské - morálne aj nemorálne ... často s pridanou hodnotou ... psychotrauma ... účet za morálne aj nemorálne ...

Jediný živočích - človek - si osobuje právo takto konať, ostatné živočíchy nie, funguje darwinizmus, my sme zrejme našim myslením nad ním. A čo je ľudské, je aj morálne, žijeme s tým počas našej ľudskej evolúcie a každý čin si dokážeme v rámci morálky aj zdôvodniť. Je to aj naša minulosť aj súčasnosť ... pre každý čin si človek hľadal, hľadá a bude hľadať ospravedlnenie... a nebude to inak.

... a čo práva žien ... upustíme z našej rigidity až vtedy, keď niektorá z nich zomrie (katolícke Írsko) ... je to morálne? ... je to daň za zmenu?

Do pozornosti autor príspevku odporúča aj nasledovné (<http://hfi.sk> a <http://www.psp.cz>).

ZÁVER

Záver príspevku sme prenechali tak, ako úvod príspevku, matke dieťaťa s ťažkým fyzickým a mentálnym postihnutím.

... nechováme v našom rodinnom dome žiadne zvieratá, hoci som milovník zvierat ... pes s radosťou aportuje, no moje dieťa si zoberie hračku alebo mi ju podá s problémami .... pes spáva pod stolom, no moje dieťa tiež ... , už sme si zvykli ... jeho posteľ v detskej izbe je roky opustená ... tiež sme si zvykli ...

... manžel pracuje za všetkých, ja som sama, úzka sociálna sieť stojí pri mne, už 15 rokov ... ako ešte dlho. **Roky úvah o interrupcii, ale neskoro ... som presvedčená, že by som s ňou súhlasila.**

... **toto som nikdy nikomu nepovedala**, tvárim sa vyrovnane, chodím usmiata, no mám dve moje ja, pre seba a pre iných. Zatiaľ ma to celkom nezničilo, ale ničí!

Traja dotknutí (matka, organizátori a účastníci dvoch pochodov).... kto má pravdu ... kto má lepšie morálne cítenie ... kto má z hľadiska „vyššieho

princípu“ prednostné právo na svoj názor a jeho pravdivosť a spravodlivosť. Všetci istým spôsobom obhajujú rodinu, svoje práva, morálku, právo na život, spravodlivosť ... v akej podobe a v akej kvalite? Sám za seba, či za všetkých?

Literatúra

- [1] DANIŠKA, P. 2012. *Prehľad právnej úpravy potratov na Slovensku*. 2012. [online]. hfi.sk.. 02.05.2012. [cit. 2013-10-08]. Dostupné: <http://hfi.sk/legislativa/105-prehľad-pravnej-upravy>.
- [2] *Hlasovanie podľa klubov*. 2008. [online]. nrsr.sk.. 16.09.2008. [cit. 2013-10-08]. Dostupné: <http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=schodze/hlasovanie/hlasklub&ID=23528>.
- [3] HUMENÍK, I. 2008. *Surogačné (náhradné) materstvo*. www.pravo-medicina.sk. 26.08.2009. [cit. 2013-10-15]. Dostupné: http://www.pravo-medicina.sk/detail-aktuality?new_id=10.
- [4] *Katolícke Írsko odhlasovalo interrupcie*. 2013. [online]. Aktuality.sk. 12.07.2013. [cit. 2013-10-05]. Dostupné:<http://www.aktuality.sk/clanok/232571/katolicke-irsko-odhlasovalo-interrupcie/>.
- [5] *Najvyšší súd v Brazílii povolil interrupcie v prípade anencefalických plodov*. 2012 [online]. Aktuality.sk. 13.04.2012. [cit. 2013-10-08]. Dostupné: <http://www.aktuality.sk/clanok/204692/najvyssi-sud-v-brazilii-povolil-interrupcie-v-pripade-anencefalických-plodov/>.
- [6] *Na národný pochod za život prišli desaťtisíce ľudí*. 2013. [online]. TASR. 22.09.2013. [cit. 2013-10-09]. Dostupné: <http://www.teraz.sk/regiony/kosice-pochod-za-zivot/58997-clanok.html>
- [7] PEŠKO, L. 2008. *Čo hovorí platná legislatíva*. 2008. [online]. 2008. [cit. 2013-10-07]. Dostupné: <http://babetko.rodinka.sk/mudrosti/slovensko-pre-rodinu/interrupcny-zakon-na-slovensku/?type=98>.
- [8] PRISTAŠOVÁ, E. 2012. *Spermie Vám dôjdu poštou*. [online]. Plus jeden deň. 08.12.2012. [cit. 2013-10-09]. Dostupné: <http://www.pluska.sk/spravy/zo-zahranicia/najvacsia-spermobanka-svete-rozbehla-novu-sluzbu-spermie-vam-dojdu-postou.html>.
- [9] *Společná česko - slovenská digitální parlamentá knihovna*. 2003. [online]. psp.cz. 02.07.2003. [cit. 2013-10-08]. Dostupné: <http://www.psp.cz/eknih/2002nr/stenprot/015schuz/s015011.htm>.
- [10] *Tohoročný Dúhový pochod bol najúspešnejší, hovoria organizátori*. 2013. [online]. SITA. 21.09.2013. [cit. 2013-10-07]. Dostupné: <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/293740-duhovy-pride-je-zatial->

- pokojny-na-situaciu-dohliadaju-stovky-policajtov.
- [11] *Zákon č. 73/1986 Zb. - o umelom prerušení tehotenstva*. 1986. [online]. 1986. [cit. 2013-10-07]. Dostupné: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1986-73>.

PaedDr. Milan Hejdiš, PhD.

Vysoká škola Sládkovičovo
Fakulta sociálnych štúdií
E-mail: m.hejdis@gmail.com

XXVII.

VPLYV KREŠŤANSKY ORIENTO VANÝCH ROVESNÍCKÝCH VOĽNOČASOVÝCH SKUPÍN NA PREVENCIU SOCIÁLNEJ PATOLÓGIE MEDZI MLÁDEŽOU

The impact of Christian-based leisure peer activities in the incidence of social pathology among youth

**ANNA PAVLOVIČOVÁ
LIBUŠA RADKOVÁ
KAMILA ŠTRBKOVÁ**

Abstrakt

Vek medzi 14 a 18 rokmi je pravdepodobne najzraniteľnejším vekom v živote mladého človeka. Mládež sa dostáva do veku, keď si vytvára svoj hodnotový systém a snaží sa oslobodiť spod vplyvu rodičov. Je to zároveň obdobie, keď rastie vplyv rovesníckych skupín, buď pozitívny alebo negatívny. Skúmali sme 150 mladých ľudí, časť z nich sa zúčastňovala pravidelne kresťanských voľnočasových aktivít organizovaných staršími rovesníkmi a druhú časť tvorila kontrolná skupina mladých ľudí, ktorí trávili svoj voľný čas pozeraním televízie, hraním hier na počítači alebo na sociálnych sieťach. Cieľom výskumu bolo dokázať pozitívny vplyv kresťanských voľnočasových aktivít, organizovaných mladými rovesníkmi, na mladých ľudí. Porovnávali sme výskyt niektorých nežiaducich až sociálno-patologických javov u dvoch vyššie spomínaných skupín mladých ľudí.

Kľúčové slová

Kresťanský orientované voľnočasové aktivity, rovesnícke programy, sociálna patológia, prevencia - mládež

Abstract

The ages between 14 and 18 years are probably the most vulnerable times in the life of young people. Young people are getting to the age when they develop their value system and strive to

break free from the influence of parents. It is a time of life when the influence of their peer group either drives them toward positive choices or toward negative choices. We conducted research with 150 young people who were placed into two research groups: those who participate in Christian oriented leisure activities organized by peer volunteers, and those who do not take part in organized leisure activities and who spend their leisure time watching television, playing computer games or connecting to social networks on the internet. The aim of the research was to determine the kind of influence that Christian oriented, peer- driven leisure programs have among young people. We wanted to compare social pathologies with young people who have no or minimal social activities.

Keywords

Christian Oriented Leisure Activities, Peer Programs, Social Pathology, Prevention, Youth

ÚVOD

Obdobie dospievania je obdobím medzi detstvom a dospelosťou. Začína niekde okolo jedenásteho roku a pokračuje až do dosiahnutia dospelosti okolo veku 20 rokov. V tomto období pozorujeme u mladých ľudí snahu orientovať sa na rovesnícke skupiny mimo rodiny. Mladí ľudia sa snažia vytvoriť bližšie sociálne vzťahy so svojimi rovesníkmi. (Končeková, 2005). Sú na to viaceré dôvody, napríklad teenageri mávajú často zhoršené vzťahy so svojimi rodičmi. Naopak, rovesníci majú navzájom podobné problémy, sú si blízki názormi, vekom, skúsenosťami. Príslušnosť ku skupine rovesníkov vytvára u mladých ľudí pocit väčšej nezávislosti na rodine. Dáva im pocit istoty v neistých situáciách každodenného života. (Hašková 2006). Mladí ľudia majú veľmi silnú túžbu niekam patriť. Dospievanie im dáva veľa príležitostí vytvárať si nové vzťahy s rovesníkmi a v kolektíve, kam môžu zapadnúť a patriť. (Končeková, 2005).

1. VPLYV ROVESNÍCKYCH SKUPÍN

Rovesnícke skupiny sú dôležité pre všetkých mladých ľudí. Zvlášť sú dôležité pre rizikovú mládež z dysfunkčných rodín, u mladých ľudí, ktorí žijú s rodičmi, ktorí neprejavujú záujem o ich život, ktorých rodičia neučia pravidlám života, ktorí pociťujú minimálnu podporu rodiny, aj u tých, ktorých vychovávajú rodičia pomocou častých neprimeraných trestov a u mládeže z rodín poznačených nejakou sociálnou patológiou. (Galáš, 1995).

Pomerne vysoký počet mladých ľudí pochádza z dysfunkčných rodín. Veľa z nich žije v prostredí, ktoré im neposkytuje primerané vzorce správania od rodičov alebo súrodencov. Potom si vytvárajú blízke vzťahy medzi vrstovníkmi, ktorí formujú ich hodnoty a názory podľa rovesníckej skupiny. Nepripisujú

veľkú dôležitosť názorom dospelých. (Vágnerová, 2000). Často robia práve to, čo im dospelí, najmä učitelia alebo rodičia zakazujú. Sme presvedčení, že voľnočasové aktivity pre túto vekovú skupinu, ktoré sú organizované rovesníkmi vo veku 15 až 30 rokov sú výbornou prevenciou a elimináciou sociálno – patologických návykov. Takéto aktivity u nás ponúkajú kresťansky orientované organizácie. V našom výskume to boli Saleziáni Don Bosca, ktorí vytvárajú organizované voľnočasové aktivity pomocou rovesníkov – dobrovoľníkov.

Mladí dobrovoľníci tiež profitujú z takýchto aktivít. Dobrovoľníctvo im pomáha lepšie porozumieť životu, prináša nové skúsenosti a zručnosti. Vytvára príležitosti vyskúšať si nové role a nové aktivity. Vytvára príležitosť na nové priateľstvá. Dobrovoľníctvo vedie k rozvíjaniu sociálnych zručností, tolerancie a solidarity. Mladí dobrovoľníci sa učia o živote od tých, ktorí prežívajú rôzne ťažkosti.. (Miháliková, 2010). To rozvíja ich charakter, osobnosť a silu vôle. Veľkým prínosom je rozvíjanie zodpovednosti, sebavedomia, ale aj motivácie k ďalším podobným aktivitám. (Králiková, 2006). Ich život je naplnený aj spokojnosťou so sebou samým a nepotrebujú k svojej spokojnosti požívať alkohol, hrať počítačové hry a tráviť veľa času na sociálnych sieťach.

2. VÝSLEDKY

V našom výskume sme chceli zistiť, ako kresťansky orientované voľnočasové aktivity organizované pomocou dobrovoľníkov – rovesníkov ovplyvňujú výskyt sociálno – patologických a nežiaducich javov u zúčastnenej mládeže..

Použili sme metódu kvantitatívneho výskumu. Ako výskumný nástroj bol použitý nami zostavený dotazník. Štúdia zahrňovala 150 mladých ľudí (Tab. 1) vo veku 14 až 18 rokov (Tab. 2). V tejto skupine boli mladí ľudia, ktorí sa zúčastňujú kresťansky orientovaných voľnočasových aktivít, druhú časť (kontrolnú skupinu) tvorili mladí ľudia, ktorí sa takýchto voľnočasových aktivít nezúčastňovali, ba naopak, svoj voľný čas trávili na sociálnych sieťach, hraním počítačových hier, pozeraním televízie alebo “ničnerobením”. Na testovanie hypotéz sme použili Chí-kvadrátový test alebo Fisherov exaktný test tam, kde namerané hodnoty nedovolili použiť Chí – kvadrát (Tab. 8). (Juristy, 2013).

Tiež sme sa pýtali participantov, či sa považujú za veriacich. 108 mladých ľudí v celom výskumnom súbore sa považovalo za veriacich a 42 za neveriacich. (Tab. 3). V skupine veriacich 58 z nich sa zúčastňovalo kresťanských voľnočasových programov a 50 z nich sa takýchto programov nezúčastňovalo. (Tab. 4, Tab. 5). Vo výskumnom súbore bolo 68 mužov a 82 žien (Tab.1) 33 % participantov bolo aktívnych vo voľnočasových aktivitách dve a viac hodín týždenne (Tab. 5).

Diskusia

Naša hlavná hypotéza predpokladala, že kresťansky orientované voľnočasové aktivity organizované rovesníkmi signifikantne znižujú výskyt nežiaducich až sociálne-patologických javov u zúčastnenej mládeže. Porovnávali sme výskyt nežiaducich javov ako je fajčenie, pitie alkoholu, skúsenosť s omamnými látkami, záškoláctvo, vandalizmus a krádeže v skupine “neaktívnych” mladých ľudí a u tých, ktorí sa pravidelne zúčastňujú kresťansky orientovaných voľnočasových aktivít. Väčšina pozorovaných indikátorov vykazovala signifikantný rozdiel u týchto dvoch skupín respondentov v prospech tých mladých ľudí, ktorí sa zúčastňovali kresťansky orientovaných voľnočasových aktivít.

Fajčenie $p=0,0011$ (Tab. 6), požívanie alkoholických nápojov $p=0,0379$ (Tab. 7), záškoláctvo $p=0,0006$ (Tab. 9), vandalizmus $p=0,0037$ (Tab. 10), krádeže $p=0,0337$ (Tab. 11), . Nemali sme dost' podkladov, aby sme potvrdili hypotézu pre indikátor “skúsenosť s omamnými látkami” $p=0,6491$ (Tab. 8).

Jediným indikátorom pre rozdelenie participantov do “výskumnej” a “kontrolnej” skupiny bolo, či sa zúčastňujú alebo nezúčastňujú kresťansky orientovaných voľnočasových aktivít. Chceli sme eliminovať vplyv premennej “veriaci” alebo “neveriaci”, ktorí sa vyskytovali v oboch podobách v obidvoch skúmaných súboroch, ako u aktívnych, tak aj u “neaktívnych” mladých ľudí.

Podľa našich zistení predpokladáme, že bola práve účasť na kresťansky orientovaných voľnočasových aktivitách, ktorá znižovala výskyt nežiaducich javov u skúmanej mládeže.

Veríme, že trávenie voľného času zaujímavým, aktívnym spôsobom s rovesníkmi, ktorí sú zároveň dobrým príkladom (nefajčia, nepijú alkohol, neklamú, nekradnú, odmietajú vandalizmus, nechodia poza školu, neskušajú drogy) má pozitívny vplyv na mladých ľudí. Takéto trávenie voľného času vylučuje nudu a motivuje mladých ľudí k pozitívnemu správaniu. Pozitívny efekt bol zaznamenaný u tých mladých ľudí, ktorí venovali kresťanským voľnočasovým aktivitám najmenej dve hodiny týždenne. K podobným výsledkom dospeli aj autori iných štúdií. (Piotrowski 2006; O'Connell, Boat and Warner 2009; Foxcroft, Ireland, Lowe and Breen, 2002; Gates, McCambridge, Smith and Foxcroft, 2006; Carey, K. B., Scott-Sheldon, Carey, M.P. and DeMartini, 2007; Cuijpers, 2002; Derzon, Sale, Springer and Brounstein, 2005; Faggiano, Vigna-Taglianti, Versino, Zambon, Borraccino, and Lemma, 2005; Gottfredson and Wilson, 2003; Hwang, Yeagley and Petosa, 2004).

Dovoľujeme si tvrdiť, že náš výskum hoci aj na pomerne malom súbore potvrdil hypotézu pre náš skúmaný súbor. Aby sme však túto hypotézu dokázali generalizovať, potrebovali by sme väčšiu a vzhľadom na populáciu mladých

Ľudí randomizovanú vzorku. Problémom je nájst' dostatočne veľkú výskumnú skupinu mladých ľudí, zúčastňujúcich sa kresťansky orientovaných voľnočasových aktivít, nakoľko ponuka takýchto aktivít je pomerne limitovaná v rámci Slovenska.

ZÁVER

Naša hlavná výskumná hypotéza predpokladala, že kresťansky orientované voľnočasové aktivity organizované rovesníkmi majú pozitívny vplyv na znižovanie výskytu sociálne-patologických javov u mladých ľudí. Indikátorom tohto vplyvu bola minimálne dvojhodinová týždenná účasť participantov na voľnočasových kresťansky orientovaných aktivitách. Indikátory sociálnej patológie bolo fajčenia, požívanie alkoholických nápojov, záškoláctvo, inklinácia k vandalizmu, krádeže. Domnievame sa, že sme dokázali signifikantný rozdiel vo výskyte týchto nežiaducich javov u skúmanej a kontrolnej skupiny v prospech tých mladých ľudí, ktorí sa zúčastňujú kresťansky orientovaných voľnočasových aktivít minimálne dve hodiny týždenne na rozdiel od tých mladých ľudí, ktorí radšej trávili svoj voľný čas pozeraním televízie, hraním počítačových hier, ničnerobením, posedávaním v baroch alebo boli online na sociálnych sieťach.

Tab. 1

	Pohlavie		Účasť na voľnočasových aktivitách		Rodina	
	Muži	Ženy	Áno	Nie	Kompletná	Iná
Počet respondentov						
150	68	82	108	42	119	31

Tab. 2

Vek	Počet
14	12
15	32
16	45
17	45
18	16
	150

Tab. 3

Účasť na kresťanských voľnočasových aktivitách	Áno	Nie	Σ
Neveriaci		42	42
Veriaci	58	50	108
Σ	58	92	150

Účasť na kresťanských voľnočasových aktivitách	Áno	Nie	Σ
Neveriaci	0,00%	100,00%	100,00%
Veriaci	53,70%	46,30%	100,00%
Σ	38,93%	61,07%	100,00%

Tab. 4

Frekvencia účasti na kresťanských voľnočasových aktivitách	Absolútne počty	Relatívne počty
Raz mesačne	8	14%
2-4 krát mesačne	33	57%
5 a viac krát mesačne	17	29%
Σ	58	100%

Tab. 5

Účasť na kresťanských voľnočasových aktivitách	Neveriaci	Veriaci	Σ
Žiadne aktivity	42	50	92
2 a menej hodín týždenne		23	23
3 – 6 hodín týždenne		28	28
7 a viac hodín týždenne		7	7
Σ	42	108	150
Aktivity v hodinách	Neveriaci	Veriaci	Σ
Žiadne aktivity	100%	46%	61%
2 a menej hodín týždenne	0%	21%	15%
3 – 6 hodín týždenne	0%	26%	19%
7 a viac hodín týždenne	0%	7%	5%
Σ	100%	100%	100%

Tab. 6

Fajčenia	(nikdy) a (vyskúšal som)	zriedka (1-3 krát mesačne) a pravidelne- (skoro každý deň)	Σ
Respondenti nezúčastňujúci sa kresťanských voľnočasových aktivít	43	49	92
Respondenti aktívni v kresťanských voľnočasových aktivitách	46	12	58
Σ	89	61	150
			p = 0,0011

Tab. 7

Požívanie alkoholu	(nikdy) a (vyskúšal som)	zriedka (1-3 krát mesačne) a pravidelne- (skoro každý deň)	Σ
Respondenti nezúčastňujúci sa kresťanských voľnočasových aktivít	26	66	92
Respondenti aktívni v kresťanských voľnočasových aktivitách	26	32	58
Σ	52	98	150
			p = 0,0379

Tab. 8

Užívanie drog	(nikdy) a (vyskúšal som)	zriedka (1-3 krát mesačne) a pravidelne- (skoro každý deň)	Σ
Respondenti nezúčastňujúci sa kresťanských voľnočasových aktivít	88	4	92
Respondenti aktívni v kresťanských voľnočasových aktivitách	57	1	58
Σ	145	5	150
			p=0.6491

Tab. 9

Záškolačstvo	(nikdy) a (vyskúšal som)	zriedka (1-3 krát mesačne) a pravidelne- (skoro každý deň)	Σ
Respondenti nezúčastňujúci sa kresťanských voľnočasových aktivít	69	23	92
Respondenti aktívni v kresťanských voľnočasových aktivitách	56	2	58
Σ	125	25	150
			p=0,0006

Tab. 10

Odpoveď na ničenie cudzieho majetku, vandalizmus	(Aktívna – privolať by som učiteľa , inú osobu...)	(Pasívna – neurobil by som nič), (Nestarál by som sa)	Σ
Respondenti nezúčastňujúci sa kresťanských voľnočasových aktivít	48	44	92
Respondenti aktívni v kresťanských voľnočasových aktivitách	44	14	58
Σ	92	58	150
			p=0,0037

Tab. 11

Krádeže	(Nikdy som nekradol) a (kradol som 1-2 krát v živote)	(Ak je príležitosť, niečo ukradnem 1-2x za rok), (Pre mňa je to adrenalín), (Je normálne kraďnúť)	Σ
Respondenti nezúčastňujúci sa kresťanských voľnočasových aktivít	79	13	92
Respondenti aktívni v kresťanských voľnočasových aktivitách	56	2	58
Σ	135	15	150
			p=0,0337

Literatúra

- [1] Carey, K.B., Scott-Sheldon, L.A.J., Carey, M.P., and DeMartini, K.E.S. (2007). Individual-level interventions to reduce college student drinking: A meta-analytic review. *Addictive Behaviors*, 32, 2469-2494.
- [2] Cuijpers, P. (2002). Effective ingredients of school-based drug prevention programs: A systematic review. *Addictive Behavior*, 27(6), 1009-1023.
- [3] Derzon, H.J., Sale, E., Springer, J.F., and Brounstein, P. (2005). Estimating Intervention Effectiveness: Synthetic Projection of Field Evaluation Results. *The Journal of Primary Prevention*, 26(4), 321-343.
- [4] Faggiano, F., Vigna-Taglianti, F.D., Versino, E., Zambon, A., Borraccino, A., and Lemma, P. (2005). School-based prevention for illicit drugs' use. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2, Art. No.: CD003020. DOI: 1
- [5] Foxcroft, D.R., Ireland, D., Lowe, G., and Breen, R. (2002). Primary prevention for alcohol misuse in young people. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 3, Art. No.:
- [6] Galáš J (1995). Význam sociálnej prevencie pri ochrane mládeže pred negatívnymi javmi. [(The Importance of Social Prevention to Protect Youth from Negative Phenomena.) (In Slovak.)] *J. Práca a sociálna politika*. 3/9: 6-8.
- [7] Gates, S., McCambridge, J., Smith, L.A., and Foxcroft, D.R. (2006). Interventions for prevention of drug use by young people delivered in non-school settings. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 1, Art. No.: CD005030. DOI: 10.1002/14651858.
- [8] Gottfredson, D.C., and Wilson, D.B. (2003). Characteristics of effective school-based substance abuse prevention. *Prevention Science*, 4(1), 27-38.
- [9] Hašková V (2006). Význam dobrovoľníkov pri eliminácii sociálno-patologických javov mládeže. [(The Importance of Volunteers in the Elimination of Socio-Pathological Phenomena in Youth.) (In Slovak.)] Proceedings of the International Conference Nížkoprahové a záujmové centrá ako možnosť eliminácie sociálnej patológie detí a mládeže. February 22. - 23., 2011, Malacky, Slovakia: 40-47.
- [10] Hwang, M.S., Yeagley, K.L., and Petosa, R. (2004). A meta-analysis of adolescent psycho-social smoking prevention programs published between 1978 and 1997 in the United States. *Health Education and Behavior*, 31(6), 702-719.
- [11] Juristy J (2012). Zbierka úloh zo základných štatistických výpočtov v riešených príkladoch. [(Collection of tasks of basic statistical calculations in solving problems.) (In Slovak.)] Bratislava(SK): Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o. p. 184.
- [12] Končeková Ľ (2005). Vývinová psychológia. [(Developmental Psychology.)

- (In Slovak.)] Prešov (SK) : LANA. p. 298.
- [13] Králiková N (2006). Ja nie som dobrovoľník! Ja to robím iba tak. [(I'm not Volunteer! I'm Doing It Just So.) (In Slovak.)] Bratislava (SK): Iuventa. p.24.
- [14] Miháliková J (2010). Dobrovoľníctvo mládeže. [(Volunteering Youth.) (In Slovak.)] J. Mládež a spoločnosť. 16/3: 5 – 17.
- [15] O'Connell Mary Ellen, Boat Thomas, and Warner Kenneth E.(2009) *Preventing Mental, Emotional, and Behavioral Disorders Among Young People:Progress and Possibilities*. Washington D.C.: National Academic Press
- [16] Piotrowski, P.(2006) *Understanding Problems of Social Pathology*. Amsterdam – New York: Edition Rodophy B.V. ISBN 90-430-2035-3.

Prof. Ing. Libuša Radková, PhD.

PhDr. Anna Pavlovičová, PhD.

Mgr. Kamila Štrbková

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Nám. 1.mája 1

810 00 Bratislava

E-mail: libusa.radkova@gmail.com

XXVIII.

STRATENÁ GENERÁCIA ĽUDÍ BEZ PRÁCE

Lost generation of jobless people

MICHAL KUNOŠÍK

Abstrakt

Nezamestnanosť je jeden z najhorších javov v našej spoločnosti po roku 1989. Predstavuje problém, s ktorým sa viac či menej stretávajú všetky členské krajiny Európskej únie vrátane Slovenskej republiky. Politika zamestnanosti sleduje svoje ciele dostupnými mechanizmami a to vytváraním nových pracovných miest. Cieľom príspevku je v krátkosti poukázať na problém dopadu straty práce na jednotlivca so snahou o hľadanie východísk z tejto, pre mnohých občanov, neriešiteľnej situácie cestou aktívnej politiky zamestnanosti.

Kľúčové slová

Trh práce, politika zamestnanosti, poradenstvo pre nezamestnaných, vzdelávanie pre trh práce

Abstract

Unemployment is one of the most negative phenomenos of the society 1989. It represents the issue, with which the governments of all European Union countries and labor market in Slovakia. The employment policy is in pursuit of its objective with the aid of its own tools more job vacancies. The Target was analyze Employment Services , exercitation on labour market and their attained ewsulsts realization Employment Services in reduce joblessness and raise load pattern.

Keywords

Labour market, employment, policy of employment, consultancy for unemployed people

ÚVOD

Ludia vnímajú prácu ako prirodzenú súčasť ich života. Tá „ich“ môže byť ťažká či menej náročná, zaujímavá alebo nudná, dobrá alebo zlá. Môžu ju milovať, ale môžu ju i nenávidieť. V každom prípade však cítia, že je potrebné nejakú prácu mať. Možno túto potrebu „vsunúť“ niekde medzi Maslowove potreby po bezpečí, láske, istote a sociálnom uznaní alebo táto potreba vychádza len z nevyhnutnosti mať za prácu mzdu pre to, aby sme prežili? Špekulatívne uvažovanie nás môže priviesť k záveru, že prácu v konečnom dôsledku premietneme do mzdy na to, aby sme mohli dôstojne žiť a prežiť. Väčšina nástrojov aktívnej politiky zamestnanosti je akoby premietnutá do zjednodušenej filozofie „Kto chce, prácu si nájde“ / pretože inak nemôže prežiť/. Ako je teda možné, že stotisícové davы nezamestnaných nejakým / akým?/ spôsobom jednoducho dokážu fungovať bez práce = mzdy a prežijú?

1. PRÍČINY A DÔSLEDKY NEZAMESTNANOSTI

Slovíčko prežijú je na tomto mieste úplne oprávnené, nakoľko kvalita tohto života je pomerne ľahko definovateľná. Akékoľvek dobré myšlienky a nástroje, ktoré sú implementované zhora, musia zastihnúť „tých dolu“ pripravených. Inak je tu príliš veľké riziko, že sa stretnú s odmietaním, nepochopením, dokonca agresiou či apatiou. Prirodzeným činiteľom zmeny je čas a tu ľudské činy veľa nezmôžu. Môžeme však pomôcť tým, že začneme cielene pracovať s postojmi tých, ktorí si neuvedomujú, že času na ich zmenu je naozaj málo a rigidným správaním sa tak oberajú o ten svoj. To, že nezamestnanosť je problém ekonomický a sociálny, chápu všetci. Ale ak sa spomenie, že ide i o vážny psychologický problém, maximálne pokrčíme plecami typu „možno, ale asi nie tak podstatný ako ekonomický“. Tu niekde však leží podstatná časť problému a tak i jeho riešenie. V okamihu, ak človek prestane pracovať, prichádza celý rad psychických zmien, ktoré sú dávno definované v rôznych výskumoch a odborných článkoch. Pocity neúspechu, sklamanie, zníženej sebadôvery a sebaúcty, depresie - to všetko prežívajú tí, ktorí prišli o prácu. Potreba sociálnych kontaktov a vytváranie sociálnych väzieb je prirodzenou a nevyhnutnou súčasťou nášho bytia. Ak prestaneme chodiť do práce, veľkú časť z nich stratíme. Postupne však nezamestnaní strácajú aj tú časť kontaktov, ktoré nesúviseli s ich pracovnou aktivitou. Príčinu pomenovala 42 ročná nezamestnaná z okresu Rimavská Sobota, účastníčka výcviku, ktorého som bol priamym aktérom nasledovne: „*Nemám dôvod sa stretávať s ľuďmi. O čom by sme sa rozprávali? Hanbím sa za to, že im nemám čo povedať a tak, keď ich vidím na ulici, tvárim sa, že ich nevidím...*“ Kruh, ktorý je uzavretý, sa uzatvára

ešte viac. Vyradili ste ma zo spoločnosti, tak sa schovám, aby ste nezistili, že som naozaj na pokraji...Veľa nezamestnaných, predovšetkým v miestach kde nezamestnanosť nedosahuje astronomické čísla, sa hanbí chodiť na Úrady práce. Je im trápne, že nemajú prácu, cítia sa ponížene, ak musia nosiť pravidelne potvrdenie o tom, že ich nikto nechce zamestnať. Politikmi nalinajkovaný smer typu „znížme čiernu prácu“, prináša nepochopenie a úplne iný efekt „odhlásim sa, lebo mi je to trápne a aj tak mi nepomôžu“. Vnímanie času sa mení. Ciele, ambície, chuť a motivácia sa stávajú stále viac a viac hmlovinou, ktorá sa ešte viac rozplýva po každom nevydarenom kroku nájsť si zamestnanie. Mladý, 23 ročný nezamestnaný muž taktiež z okresu Rimavská Sobota, opísal svoje vnímanie času nasledovne: „*vstávam až tesne pred obedom, aby som tak zabil ten nekonečne trvajúci deň... idem obedovať, ale nie preto, že by som cítil hlad / ved' som ani nič nerobil /, ale preto, že je na hodinkách čas obeda. Pozerám nejaké seriály, hoci mi nepripadajú dobré, ale aspoň nejaké rozptýlenie...Idem spať neskoro, ale zaspať nemôžem, lebo sa cítim neužitočný...*“ Ženy sa starajú o domácnosť a deti, ale často priznávajú, že sa cítia unavené oveľa viac, ako keď chodili do práce a ešte aj stihli domácnosť. Prázdnota, nuda, osamelosť - zaznievajú najčastejšie z úst tých, ktorí by sa mali „*zmobilizovať*“ a „*motivovať*“ smerom k pracovnému uplatneniu. Predovšetkým motivácia a návrat k pracovným návykom sú tie faktory, na ktorých stoja / a v súčasnej dobe padajú / nástroje politiky zamestnanosti. Ak sa chceme opierať o motiváciu a vychádzať z nej, je optimálne poznať psychologické mechanizmy motivácie a následného / želaného/ správania jednotlivca. J.W. Atkison vyjadruje motiváciu a správania nasledovne:

K tomu, aby správanie podmienené motiváciou bolo uskutočnené, musia byť splnené dve podmienky:

1. subjekt musí byť presvedčený, že bude cieľ dosiahnutý - subjektívny odhad pravdepodobnosti dosiahnutia cieľa,
2. cieľ musí mať určitú nevyhnutnú hodnotu, aby sa stal žiadúcim.

Konečné cieľové správanie tak smeruje k tomu, aby prišlo k uspokojeniu potreby, nasýteniu.

V praxi to znamená, že ak si nezamestnaný neverí, nakoľko stratil sebaúctu, nemôže naplniť prvú podmienku / neverí, že dosiahne cieľ pracovného uplatnenia/. Často však nemôže splniť ani druhú podmienku, nakoľko hodnota pracovného uplatnenia je síce vysoká / sociálny status / , premietnutá však do mzdy, stráca na svojej pôvodnej cene / nízka mzda /. Z týchto dôvodov je potom veľmi ťažké motivovať, podmieniť zmenu k želanému správaniu. Významnú rolu v súvislosti s motiváciou hrajú postoje. Hoci odborníci definíciu postoja vnímajú a prezentujú často odlišne, zhoda nastáva pri konštatovaní, že primárna či sekundárna socializácia výrazným spôsobom ovplyvňuje postoje jednotlivca.

Ak budeme súhlasiť s niektorými vyjadrenými názormi odborníkov, ktorí postoj pokladajú za naučenú predispozíciu, potom je na mieste sa domnievať, že je možné istým spôsobom s touto predispozíciou pracovať a zmeniť ju / naučiť sa správať inak/. Optimálne je meniť postoje v tých situáciách, ktoré sa stávajú pre jednotlivca a vývoj jeho osobnosti deštruktívnymi. U dlhodobo nezamestnaných sú veľmi častým javom rigidné postoje, ktoré v konečnom dôsledku definitívne uzatvárajú kruh vlastnej bezmocnosti. Dokumentujú to i písomné či verbálne prejavy svojich postojov k vlastnej nezamestnanosti: „Aj tak ma tam nevezmú“, „na vine je len a len táto vláda“, „o to sa mal postarať štát“, „v mojom veku ma nikto nepotrebuje“, „celá spoločnosť je zlá...“. Zistiť, odkiaľ pramenia výsledné postoje štát verzus moja osobná zodpovednosť nie je zložité. Väčšinou nimi disponujú práve tí, ktorí „celý život pracovali“ a zrazu sú bez miesta. Ide o generáciu, ktorá skutočne minimálne polovicu svojho aktívneho pracovného života pracovala za socializmu. Pracovala vtedy, keď štátny paternalizmus bolo to jediné, s čím skutočne mohli s istotou rátať. Štát sa jednoducho postaral, štát ich vždy potreboval, štát im dal sociálny status. Mohli svoju prácu nenávidieť alebo milovať, ale vždy vedeli, že nejakú mať budú. Generácia tých, ktorým jedného dňa povedali“ od dnes nemusíte mať prácu. Od dnes sa nikto o vás nepostará. Od dnes je to len na vás. Od dnes musíte byť ambiciózní, draví, úspešní, zmeniť seba, svoje vzdelanie, skúsenosti i pracovné zručnosti. Od dnes je to len a len na vašej osobnej zodpovednosti. „Stratená generácia na Slovensku nie je tou stratenou generáciou z čias Hemingwaya.. Ale čosi majú spoločné. Aj oni majú problém prispôbiť sa spoločnosti, ktorá nabrala úplne iný smer vo všetkých aspektoch fungovania. Uvedomujú si potrebu zmeny vlastných postojov, nevedia ju však realizovať. Naučené a socializáciou upevnené zvyky či postoje z rokov osemdesiatych nemožno mávnutím čarovného prútika premeniť na žiadúce správanie v štáte, kde fungujú princípy trhu, súťaže a vlastnej zodpovednosti. A tak sa cítia stratení, neužitoční a bezmocní. Riešenia typu „znížime sociálne dávky či podporu, aby sme motivovali...“ v sebe nesú jedno veľké úskalie, a ním je úplná apatia a fatalizmus.

2. AKTÍVNA POLITIKA ZAMESTNANOSTI, VZDELANIE A PRÍPRAVA PRE TRH PRÁCE

A hoci sa na prvý pohľad môže zdať, že traumatické prežívanie vlastnej nezamestnanosti prežíva vo väčšej intenzite práve „stratená generácia“, nie je to úplne pravdou. Psychické dôsledky straty zamestnania a nemožnosti nájsť si adekvátne zamestnanie, ktoré mi zabezpečí želaný sociálny status sa v istej forme premietajú i do prežívania mladšej generácie. Príčinou je predovšetkým primárna socializácia, keď dnešní absolventi dostali vo výchove od svojich

rodičov tie schémy správania a postojov, ktoré ešte stále len ťažko korešpondujú so želaným správaním trhových pravidiel. Je pravdou, že konštruktívne adaptačné mechanizmy závisia nielen od veku, ale predovšetkým od osobnosti – do akej miery je schopná a ochotná prispôbovať sa zmeneným, záťažovým životným situáciám. Vek je však faktor, ktorý do veľkej miery predurčuje isté rigidné správanie – návykové stereotypy, ktoré je možné zmeniť len a len postupnými krokmi. Tieto kroky je potrebné naplánovať postupne, vytvorením niekoľkých sociálnych sietí a s dostatočným kvalitatívnym poznaním cieľovej skupiny. Len tí, ktorí prežívajú problém vlastnej pracovnej izolácie nám môžu definovať / aj keď nevedome / spôsoby riešenia. Riešenia implementované zo zahraničia môžu priniesť nové myšlienky a nové pokusy, je tu však riziko, že ich výsledok nemusí byť natoľko efektívny. Dôvodom bude pravdepodobne odlišná mentalita, kultúra a história „našich“ nezamestnaných. To, čo funguje v Amerike či v Írsku nemusí zákonite „zapadnúť“ i u nás. To však neznamená, že by sme mali bezmocne pokrčiť plecami a vyjadriť sa len čisto pravicovým postojom / snažíme sa motivovať, čo viac?/ alebo ľavicovým / štát má naozaj dať možnosti, zvýšiť mzdy, zmeniť to a to .../ Hlavný kľúč k trinástej komnate riešiteľnosti je totiž v psychickom prežívaní, nastavení, motivácii a postojoch tých, ktorí pomoc potrebujú. Postoj pravice či ľavice je na tomto mieste irelevantný.

ZÁVER

Na záver ešte jedno malé zamyslenie. Pred niekoľkými dňami viaceré agentúry uskutočnili prieskum s otázkou, kedy sa žilo občanom lepšie, či pred rokom 1989 alebo v súčasnosti? Až 69% opýtaných Slovákov sa vyjadrilo, že pred rokom 1989 sa im žilo lepšie. Ľudia nostalgicky spomínali na sociálne istoty, lacné potraviny, lacné byty a najmä na skutočnosť, že nebola nezamestnanosť. Neprichádza mi hodnotiť výsledky tohto prieskumu, no jeho závery sú na zamyslenie. Ľudia v produktívnom veku sú zaskočení správaním sa dnešných zamestnávateľov, nie sú pripravení na možnosť straty zamestnania. Alarmujúci je aj fakt, že stúpa počet samovrážd najmä mužov, ktorí stratili prácu a nenachádzajú ďalšie uplatnenie na trhu práce.

Stratená generácia si žije svoj život bez práce a sociálneho uznania. Nie je však úplne stratená, pretože sme tu ešte my, ktorí veľmi dobre vieme, že tam medzi nimi je určite i nejaký Hemingway. A zároveň veľmi dobre vieme, že nikto nie je ostrovom samým pre seba.

Literatúra

[1] KELLER, J. 2005. *Až na dno blahobytu*. Praha : Slon, 2005. ISBN

8090308510.

[2] KELLER, J. 2006. *Sociálna politika*. Praha : Slon, 2006. ISBN 8086429415.

[3] www.focus.sk

[4] www.NadaciaPartners.sk

[5] www.sita.sk

JUDr. Michal Kunošík, CSc.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Ažbety

Nám. 1. mája 1

810 00 Bratislava

E-mail: michalkunosik@centrum.sk

XXIX.

KLADIVO NA „INÝCH“ ALEBO MÝTUS KRÁSY VPLÝVA NA ŽIVOT ČLOVEKA V SÚČASNOSTI

Hammer to “different” people or effect of the beauty myth to human life today

MONIKA RUSNÁKOVÁ

Abstrakt

V príspevku sa venujeme aktuálnej a závažnej problematike vzniku, prehľbovania a šírenia ideálu krásy, mladosti a štíhleho tela v našej spoločnosti. Dotýkame sa jeho kauzálnych súvislostí, prejavov i následkov jeho enormnej reprodukcie v priebehu života jednotlivca. Napriek tomu, že mýtus krásy vplýva na osobnosť každého človeka, existujú osoby, ktoré sú týmito vplyvmi zvlášť ohrození a to z dôvodu spoločensky nežiaducej inakosti. V práci sa snažíme načrtnúť možnosti oslabovania, resp. regulácie vplyvov mýtu krásy s dôrazom na perspektívu emancipačnej pedagogiky, t.j. na mobilizáciu postojov ženy a muža na úrovni rozvíjania ich individuality, ako aj vo vzťahu k nežiaducim vplyvom kultúry a spoločnosti, ktoré prehľbujú ich nerovnosť a nepriateľstvo. Ide o sprevádzanie podnecujúceho človeka na ceste z pozície pasívnej obeť mýtu krásy, k uplatneniu jeho aktívneho potenciálu a ľudskej podstaty.

Kľúčové slová

Dekonštrukcia, emancipácia, emancipačná pedagogika, mýtus krásy, rodové mýty a stereotypy

Abstract

This article deals with current issues and major creation, deepening and spreading the ideal of beauty, youth and slim body in our society. Touching his causal relationships signs and consequences of its enormous reproduction throughout an individual life. Despite the beauty myth affects the personality of each person, there are people who are particularly vulnerable to these effects because of the socially undesirable otherness. In this paper we try to outline possible weakening, respectively regulatory impacts beauty myth with emphasis on pedagogy of oppressed perspective, i.e to mobilize attitudes women and men at developing their individuality, as well as for adverse effects of culture and society that exacerbate their inequality and hostility.

It is encouraging to accompany a person on the path from the position of passive victim beauty myth, the application of active and potential human nature.

Keywords

Deconstruction, emancipation, gender myths and stereotypes, pedagogy of oppressed, the beauty myth

„Pri pozorovaní rôznych spoločností som bola zaujatá skupinami ľudí, ktorí boli z hlavného prúdu vytlačení a ktorí si napriek tomu dokázali udržať svoju integritu. Je fascinujúce sledovať, že zakaždým je takto oddelená skupina, ktorá si svoju dôstojnosť dokázala zachovať nakoniec obdivovaná a vyhľadávaná práve tým hlavným prúdom, ktorý ju pôvodne vypudil.“ (Estés, 1995, s. 411).

ÚVOD

V spoločnosti sú dlhodobo rozširované viaceré nepravdivé tvrdenia a predsudky voči ľuďom, ktorí nespĺňajú súčasný ideál krásy, mladosti a štíhlosti. Byť napr. silnejší/a znamená byť iný/á a ak si iný/á, budeš potrebovať dvakrát viac zabráť v tom, čomu sa venuješ, alebo byť výnimočný/á v inej oblasti, ktorá dostatočne vyváži tvoju telesnú „nedokonalosť.“ Všeobecne platí, že ak doteraz nepatríš medzi „normálnych“, je šanca, že ak urobíš, čo „treba“, vezmú ťa medzi seba. Nielen v náboženskej terminológii hovoríme o odpustkoch, lebo aj v prípade telesnej inakosti je rovnako potrebné sa kajať, niekedy za pár kilogramov navyše, ale často aj za samotnú existenciu v spoločensky neprijateľnom tele.

Mýtus krásy negatívne ovplyvňuje slobodné prežívanie telesnosti človeka, ktoré podmieňuje snahou o dosahovanie a trvalé zachovanie istého (vymysleného) telesného „standardu.“ Tieto nežiaduce spoločenské tendencie majú jasné ekonomické, politické, mediálne a náboženské pozadie, vyplývajúce z dlhodobo fungujúcej patriarchálnej kultúry, ale aj z krízy, v akej sa ocitajú súčasné morálne hodnoty. Keďže mýtus krásy prebieha zväčša nevedome a je teda záležitosťou skôr implicitných psychických procesov, v ktorých sídlia naučené formy ľudského správania, je našou snahou priblížiť sa k faktom a k pravde, ktoré podporujú rozvoj sebauvedomovania a identity každého jednotlivca. Obidva procesy sú podľa Fromma (2009, s. 131) viac ako ohrozenou realitou, lebo *„človek sám seba nezažíva ako človeka so svojou láskou, strachom, presvedčením a pochybnosťami, ale ako abstrakciu odcudzenú svojej skutočnej prirodzenosti, aká len plní určitú rolu v danom spoločenskom systéme.“* Súhlasíme s autorom, že v dnešných časoch nás už neohrozuje žiadna otvorená autorita, ktorá by nám naháňala strach, zato sme však ovládaní strachom z **anonymnej autority konformity**. *„Už síce nie sme v konflikte s autoritárskymi osobami, ale tiež nemáme vlastné presvedčenie a*

takmer postrádame individualitu a sebauvedomovanie.“ Anonymná autorita, s akou latentne prebiehajú **rodové mýty a stereotypy** v našej spoločnosti, je rovnako neviditeľná ako zákony trhu. Vystáva otázka, kto by sa dnes mal pokúšať spochybníť niečo, čo „nie je“? Kto by sa chcel postaviť „nikomu“? (tamtiež).

V mechanizme, akým funguje skrytá autorita, sa odzrkadľuje aj podstata problematiky mýtu krásy, na ktorú sa sústredíme. Pre jej lepšie priblíženie, k autorovým úvahám doplníme niekoľko relevantných príkladov: *„Očakáva sa odomňa, že budem robiť to isté, čo ostatní (snažiť sa mať ideálnu váhu, stále mladé telo a hladkú pleť), preto s nimi musím postupovať konformne, nesmiem sa odlišovať a vybočovať z radu (mať kilogramy navyše, celulitídu, ochabnuté telo po pôrode, riedke vlasy a mastnú pleť), musím byť pripravený/á a ochotný/á meniť sa podľa všeobecných vzorov správania (podľa toho, čo mi ponúka mediálny svet, kozmetický, módný a chirurgický priemysel a čo vyhovuje politike mojej krajiny), nesmiem sa pýtať, či je to správne alebo nesprávne (lebo ak cítim nespokojnosť, pochádza vraj z mojej precitlivelosti a vnútornej nestability), možem sa len pýtať, či som prispôbený/á alebo nie, či nie som „divný/á“ a nevypadám z rámca. Nikto nado mnou nemá moc, až na jednu výnimku: stádo, ku ktorému patrí a ktorému sa musím podriaďovať“* (tamtiež).

1. POJEM MÝTUS KRÁSY

Mýtus krásy je predsudok, podľa ktorého je krásny len určitý typ telesného vzhľadu (farba pleti, vlasov, výška, hmotnosť a pod.), ktorý je socio-kultúrne vykonštruovanou a slepo akceptovanou normou. Ide o politicko-ekonomický nástroj a formu útlaku, prostredníctvom ktorého sa manipuluje s vedomím jednotlivca a obmedzuje sa tak slobodné prežívanie jeho telesnosti. Tento mechanizmus odzrkadľuje v prvom rade alarmujúci stav kultúry a spoločnosti, nielen stav individuálneho prežívania a správania sa jednotlivca (napr. úroveň jeho sebadôvery). Preto nepostačujú len intervencie zamerané na posilňovanie pozitívneho vzťahu k vlastnému telu, ale sú potrebné aj také opatrenia, ktoré sa dotýkajú samotnej príčiny vzniku a prehlbovania tohto mýtu. Mýtus o kráse, mladosti a štíhlosti patrí medzi **sociálne konštrukty**, ktoré nazývame **rodové stereotypy**, prejavujúce sa ako „zaužívané („tradičné“) formy správania (výzoru, zamestnania...), ktoré sú spoločensky žiaduce v závislosti od pohlavia. Ak ich jednotlivec porušuje, vystavuje sa riziku odsúdenia – od výsmechu až po jeho vylúčenie zo spoločnosti. Sú jednou z hlavných príčin porušovania rovnosti príležitostí medzi mužmi a ženami“ (Bosá - Minarovičová, online, s. 5-6).

V rámci pomyslenej kategorizácie pojmu mýtus krásy, sa žiada spomenúť **niekoľko problematických oblastí**, ktoré pozorujeme nielen v teoretickej

analýze, ale aj v praktickom živote:

V prvom prípade je obsah pojmu častokrát zúžený len na problematiku vnucovanej ideálnej hmotnosti a to len v jednom smere, čiže v pohľade na ženy a mužov s nadváhou, ktorí/é by mali schudnúť na požadovanú hmotnosť. Už menej pozornosti sa venuje aspektom šťhlosti, resp. extrémne šťhlym jednotlivcom, ktorí/é sa síce k ideálu viac približujú, no mýtom krásy sú zasiahnutí/é rovnako negatívne. Okrem predpísanej hmotnosti podlieha tvrdej kontrole estetických noriem aj samotná tvár žien a mužov a to hlavne otázka jej trvalého mladistvého vzhľadu, bez vrások a iných estetických “nedostatkov”. Prijateľné je len mladé a hladké a tak sa človeku jasne dáva najavo, že treba rýchlo zastaviť čas a zamedziť tak bližiacej sa “katastrofe” zvanej staroba a ničota. Ďalej je to záležitosť pružnosti a pevnosti tela a to bez ohľadu na aktuálnu hmotnosť. Ide o vymyslenou normou stanovené telo bez celulitídy, ochlpenia, jaziev, či iných “defektov.” Osobitnou kategóriou sú **prsia**, ich požadovaný tvar, veľkosť a konzistencia, najlepšie nenapadnuté pre nás prirodzenými zmenami počas tehotenstva a dojčenia. Pod kontrolou sú však mnohé ďalšie časti našich tiel: **Nechty**, ktoré sú vraj vizitkou ženy, **pery**, ktorých objem a tvar hovorí vraj o našom sebedomí, **brucho**, ktoré vraj svedčí o našej sebadisciplíne, **vlasý**, ktoré máme skrotiť, **pás**, ktorý treba udržať z detských čias... Obzvlášť závažným aspektom pojmu mýtus krásy je zneužívanie **sexuálnej identity** ženy a muža, ktorí sa tak stávajú sexuálne odcudzenými jednotlivcami. Pod vplyvom ideálu krásy je v spoločnosti stožňovaný sex s láskou a prijatím ako takým. Výsledkom sú sebaodcudzené úvahy žien a mužov o tom, že len ich sexuálne žiadostivé telá si zaslúžia byť milované partnermi a partnerkami, spoločnosťou a čo je azda najhoršie aj sebou samými. Nehovoriac o sexuálnom násilí, ktoré je len jedným z alarmujúcich dôsledkov šíriacej sa epidémie mýtu krásy.

Ďalším príkladom problematického vymedzenia pojmu máme na mysli aspekty, ktoré sa z najrôznejších dôvodov vynechávajú, alebo sa im nevenuje taká pozornosť ako tým, ktoré, zdá sa, menej ohrozujú mocenské a ďalšie záujmy konformnej spoločnosti. Dimenzie, na ktoré sa v literatúre a následne aj v oblastiach praktického života zabúda, alebo sa chce zabudnúť, napriek tomu, že tvoria kľúčové oblasti pojmu mýtu krásy, sú hlavne politické, ekonomické, mediálne, náboženské a sexuálne. Typickým príkladom jednostranných tendencií je nesprávne označovanie másmédií za jediného pôvodcu a podporovateľa negatívnych vplyvov mýtu krásy. S Lipovetskim (2007) zastávame názor, že médiá nevytvárajú ľudskú túžbu po krásy, ale **vyjadrujú ju a zvyšujú jej intenzitu**. Práve tento spôsob interpretácie krásy človeka a jeho stereotypné vyjadrovanie v podobe nedosiahnuteľných modelov, neustále útočí na slobodné prežívanie jednotlivca. Predstava, akú ma človek o vlastnom tele, je totiž do veľkej miery určovaná sociálnou skúsenosťou.

A na koniec chceme upozorniť na jednostranné zameranie pojmu mýtus krásy na ženský rod. Napriek tomu, že následky pôsobenia mýtu krásy nežiaduco zasahujú hlavne ženy, treba pamätať, že stav v ktorom sa ženy ocitli je výsledkom najmä dlhodobu dominujúcej patriarchálnej kultúry a z nej vyplývajúcej prejavov rodovej nerovnosti. Nejde teda o privátny problém žien, ale o verejné požiadavky, ktoré sa dotýkajú ich rovnocenných práv s mužmi. Aj muži, hoci si to nie vždy uvedomujú alebo nechcú uvedomovať (napr. zo strachu zo zženštilosti a pod.), sú tiež vystavení tlaku a predpísaným normám o tom, ako má vyzeráť ich telo a následne ich správanie sa voči ostatným mužom a ženám.

2. K IDENTIFIKÁCIÍ SPOLOČENSKÝCH PROBLÉMOV

Telo ako sociálny konštrukt

Telo má v ľudskom živote zvláštne postavenie, je narodené do sveta, v ktorom veľa znamená, bez ohľadu na to, ako vníma seba samé. Telo podlieha spoločenskému diskurzu, lebo „naše chápanie, ako aj náš vzťah k telu je vždy spoločensky konštruovaný. Nikdy nemáme do činenia s telom v jeho predkultúrnej prirodzenej danosti, ale vždy už so spoločenským konštruktom“ (Kiczková, 2000, s. 7). Tým, ako je telo v spoločnosti prezentované, slúži ako nástroj, ktorým majú byť ospravedlnené sociálne vzťahy a sociálny poriadok danej spoločnosti. Touto cestou sú legitimizované napr. určité zákony, či násilné akty. „Riziká, či boj v spoločnosti je možné reprezentovať i prostredníctvom estetizácie a politickej inscenácie telesnosti. Telá je potom možné analyzovať ako objekty túžby i nenávisťi, ako objekty diskurzívne, prostredníctvom ktorých je zobrazovaná a legitimizovaná domnelá prirodzenosť, autenticita, či normalita istého ustanovenia sociálnych vzťahov v priestore a čase [...]“ (Šlesingerová, 2007, in: Heczková (ed.) a kol. 2007, s. 343-345). Príkladom spomínaného rizika, ktoré sužuje spoločnosť je jej *strach z nekontrolovateľnosti*. Štíhle telo znamená totiž predvídateľnosť, pravidelnosť a morálnu silu. Je znamením patričnosti a morálneho ospravedlnenia. V takejto spoločnosti tučné telo zastupuje nielen nepatričnosť, ale aj duševné zaostávanie, alebo úplnú prehru. (Bovey, 1995). „Tučnota je konštruovaná ako neatraktívna, odporná a hanebná, je asociovaná s nedostatkom sebaúcty. Tučné telo symbolizuje nenásytosť a sexuálnu dostupnosť, lebo trpí nedostatkom kontroly. Naopak štíhle self je konštruované ako vysoko žiaduce a je asociované so sebaistotou a šťastím [...]. Tučnota je cudzorodý prvok, ktorého je potrebné sa zbaviť. Tuk je konštruovaný ako morálne zlý a jeho strata ako spasenie“ (Novák, 2010, s. 57). Aj pre veľmi štíhle ženy tuk symbolizuje zlo. Ich cieľom nie je fyzická atraktivita, ale strata tuku, teda zla, či hriechu. „Ideálne telo je skôr

„žiadne“ ako fyzicky atraktívne. Západná spoločnosť, ktorá prisúdila hodnotiace významy pojmom štíhlosť a tučnota, sa zaslúžila o to, že dnešné dievčatá a ženy omnoho dôraznejšie usilujú o súčasný ideál krásy“ (tamtiež).

Podobne ako stratu spoločensky neprijateľného tuku opisuje Perera (2010) niektoré elementy, ktorých sa spoločnosť zbavuje – najčastejšie projekciou na outsidersov, alebo zvlášť vytipovaných členov, aby si spoločenstvo ako celok zachovalo vedomie čistoty a poriadku. Autorka uvádza dva primárne spôsoby, ktorými každá kultúra vymedzuje, čo je neprijateľné a čo má byť vypudené, či potlačené: V prvom prípade ide o vyvolanie pocitu viny v postihnutom jedincovi, vo vzťahu k jeho nadja. V druhom, ktorý je menej racionálny, postihnutý jedinec cíti vinu vo vzťahu k menej uvedomovaným, ale zavedeným kultúrnym kritériám, emocionálnym a estetickým normám.

Krása sa stala nástrojom ovládania. Chceme však zdôrazniť, že skrášľovanie sa a túžba „dobre vyzerat“ sú prirodzené. Spolu s Valdovou (2006, s. 42-44) sme presvedčení, že „nie je nič zlého na tom byť krásna/y, nie je nič zlého na kráse. Alarmujúci je spôsob, akým sa krása – vrátane obsahu samotného pojmu – zneužíva k manipulácii s ľuďmi.“ Príkladom tejto manipulácie sú aj rôzne zaužívané („tradičné“) výroky v oblasti krásy a skrášľovania sa, ktoré uvádzame tabuľke 1.

Najohrozenejšie skupiny obyvateľstva z hľadiska pôsobenia mýtu krásy

Hoci nadpis signalizuje riziká pre niekoľko zvlášť ohrozených jednotlivcov, dovoľme si konštatovať, že negatívny vplyv mýtu krásy zasahuje do života každého z nás. K tejto úvahe nás vedie skutočnosť, že každý človek je vo svojej telesnosti potenciálne nevyhovujúci a to v závislosti od aktuálnych spoločenských trendov panujúcich v oblasti módy, estetickej medicíny, kozmetiky a pod. Práve tento ich neustále meniaci sa charakter stavia do veľmi relatívneho svetla aj súčasnú posadnutosť národa štíhlou a trvalo mladistvou líniou. Pokiaľ bude pre mocných v budúcnosti ekonomicky, či politicky viac vyhovujúce oblejšie alebo staršie telo, tí/e menej „prebudení/é“ im okrem svojej duše opäť ochotne zveria aj svoje telá k „nevyhnutnej“ náprave.

Skôr ako sa dostaneme k osobám, ktoré z hľadiska pôsobenia mýtu krásy považujeme za zvlášť ohrozené, chceme vyjadriť presvedčenie, že v súčasnosti sú touto najrizikovejšou skupinou všeobecne ženy. Žena je považovaná za stelesnenie krásneho pohlavia, čo má podľa Nováka (2010, s. 61) jasné vysvetlenie v jej socializácii, lebo „len ženy boli socializované tak, aby si uvedomovali, ako ostatní vnímajú ich telá.“¹¹⁴ Proces socializácie človeka je výrazne ovplyvnený patriarchálnymi koreňmi našej spoločnosti – „spoločnosti, v ktorej muži predstavujú hodnotu o sebe, ale hodnota ženy závisí na mužskom

¹¹⁴ Preto sa hlavne u žien objavuje ich telesná nespokojnosť a prejavy porúch príjmu potravy.

pohľade.“ Už od útleho veku sa chlapcom dáva najavo, aby pestovali svoju fyzickú silu a obratnosť a dievčatám sa hovorí, že majú svoje telo šľachtit', chrániť pred opotrebovaním a robiť ho čo najpríťažlivejším pre okolie. Podobne ako Lipovetsky (2007, s. 205, 209) vnímame fakt, že sa „*dynamika našej spoločnosti nevyznačuje zmiešaním, či zblížením pohlaví vo vzťahu k hodnote krásy, ale naopak pretrvávaním jej odlišnosti. Toto je základný fenomén, ktorý sa dnes často nedoceňuje a zastiera [...]. Hodnota krásy zostáva pre obe pohlavia asymetrická a štruktúrne nerovnostárska.*“ Dôkazy tejto nerovnosti sa odrážajú aj v niekoľkých ďalších príkladoch podľa Wolfovej (2000, s. 94, 227, 253):

- u mužov dokáže moc, sláva alebo peniaze nahradiť málo príťažlivý zovňajšok, ale u žien niečo podobné nie je možné (majetok nevykúpi telesnú „škaredosť“ ženy),
- starší muži sú často v páre s mladými ženami, nie naopak, a dodnes muži od svojich partneriek očakávajú krásu viac ako ženy od mužov,
- k nadváhe mužov sa pristupuje zhovievavejšie a to zo strany oboch pohlaví. Tuční muži sú považovaní za sympatických a dobrosrdečných ľudí, s ktorými je príjemné sa stýkať. Obézna žena však podľa všeobecnej mienky postráda vôľu a nedokáže sa ovládať. Tučnota údajne ničí ženskú krásu viac, ako krásu mužskú. Sme rovnako ako autorka znepokojení tým, ako sa ženská tučnota s obľubou pretriasa na verejnosti a ženy sa za ňu cítia vinné, lebo si uvedomujú, že ich telá nepatria im, ale spoločnosti a že štiňlosť nie je vecou súkromnej estetiky, ale hladu, ktorým komunita platí za spoločenské výsady. „*Kultúrna fixácia na ženskú štiňlosť nie je posadnutosť ženskou krásou, ale posadnutosť ženskou poslušnosťou*“ (tamtiež),
- ženy sú škaredé, keď majú strie, muži mávajú strie na stehnách a ani o nich často nevedia,
- prsia žien musia byť symetrické, genitálie mužov symetrické nikdy nie sú.
- úspech žien sa neutralizuje ich krásou. Spoločnosť a mocní tohto sveta trestajú ženy krásou za svoju silnú úzkosť z toho, že majú neustále pred očami úspechy žien: „Na obede po pohovoroch sa chlapcov pýtali: „Ako by si zachránil svet pred ním samým?“ a dievčat: „Ako si udržiate takúto peknú postavu?“ (tamtiež).

„*Otázkou zostáva, prečo narcistická a spotrebná dynamika nedokáže podkopať tradičné sexuálne rozdelenie estetických rolí. Prečo sa kultúra krásneho pohlavia dodnes vzpiera rovnostárskej dynamike?*“ (Lipovetsky, 2007, s. 211). Vysvetlení je, zdá sa viacero, tak ako aj možných scenárov s ich očakávanými dôsledkami: „*Keby obe pohlavia mali možnosť dívať sa na toho druhého ako na kombináciu sexuálneho objektu a ľudskej bytosti, prišli by na to,*

že naplnenie dosiahnu vtedy, ak budú rátať s oboma. Ale práve neopodstatnený strach z opačného pohlavia najlepšie pracuje v prospech mýtu krásy. Mier – a dôvera medzi mužmi a ženami [...] by boli pre spotrebiteľskú ekonomiku a mocenskú štruktúru rovnako nepriaznivé ako mier na Zemi pre vojensko-priemyselný komplex“ (Wolf, 2000, s. 173,175,185).

Tab. 1 Niekoľko škodlivých mýtov, predsudkov a stereotypov o tele, kráse a mladosti

Vrásky sú zlé, treba ich čo najskôr odstrániť.	Nevesta musí byť ako z cukru.
Krásne je len štíhle a mladé telo.	Za každým úspešným mužom je krásna žena.
Každý/á môže mať dokonalé telo, treba len chcieť.	Vo výbave krásnej ženy by nikdy nemal chýbať denný, nočný, očný, hydratačný a výživný krém.
Pre krásu sa musí trpieť.	Všetci tuční/é veľa jedia.
Svaly sú prejavom vnútornej sily a sebadisciplíny.	Keď má dievča driek tak do dvoch dlaní, je to preto, že má 17.
Žena je ozdobou muža.	Starším dáмам sa nepatrí nosiť krátke sukne.
Slzy škodia kráse.	To dievčatko je krásne - iste po mamičke.
Ľudia s nadváhou sú leniví a majú slabú pevnú vôľu.	Čím vyššie postavenie, tým viac sa má žena a muž „pestovať“.
Dokonalé riasy – túžba každej ženy.	Krásne ženy a rýchle autá jednoducho patria k sebe.
Po pôrode sa musím čím skôr dostať do formy.	Nosenie vysokých podpätkov robí ženu dámmou.
Normálne sú len veľké a pevné prsia.	Na kráse nezáleží, dôležité je srdce.
Muž musí byť vyšší ako žena.	Rúž je povinnou výbavou každej kabelky.
Statný chlap vie dobre ochrániť svoju ženu.	Krásu nezastavíš.
Štíhlosť je prejav dobrej sebakontroly a disciplíny.	Len opálené telo je príťažlivé.
Krásne a husté vlasy sú prejavom sily a zdravia.	Po plastike prs sa začína nový život.
Dokonalosť sa volá: ..... (niektorý produkt z reklamy na štíhle telo).	Muži vôbec neriešia otázku vzhľadu, mladosti, štíhlosti.
„Krási“ ľudia to majú v živote ľahké.	Krása je sebavedomie.
Nesmieš sa len tak uspokojiť so svojím telom, vždy je čo vylepšovať.	Na Veľkú noc treba ženu obliať a vyšibať, aby bola krásna.
Na nepevné prsia treba jednoznačne push-up podprsenku.	Šikovná žena vie všetky svoje nedokonalosti správne zamaskovať.

Zdroj: autorka

Spolu so ženami nesú bremeno rôznych predsudkov o telesnej kráse človeka aj ďalšie osoby, ktoré uvádzame v nasledujúcej časti a ktorých zoznam nemôže byť konečný:

Osoby v seniorskom veku

Spoločnosť nedostatočne oceňuje múdrosť a skúsenosť, zato sa priam posadnuto stará o likvidáciu vrások a ďalšie esteticko-chirurgické zákroky na zdravej zrelej pleti. Ďalej ide o oblečenie, ktoré má u seniorov/iek isté (vymyslené) pravidlá čo sa týka farebnej škály aj druhu oblečenia (napr. seniorky vo výrazných farbách alebo v „nepovolenej“ dĺžke sukni sú zosmiešňované). Potom sú to šediny vo vlasoch, ktoré sa vyskytujú aj u neseniorov/iek a ktoré sa hlavne v prípade žien „musia“ čím skôr zakrývať chemickými prostriedkami.

Ženy v období tehotenstva

„Treba“ čo najrýchlejšie predísť striám, nadbytočným kilogramom, ochabnutým prsiam a ďalším „nežiaducim“ prejavom. Nie je ničím výnimočné, keď mladé ženy oddiaľujú rodičovstvo zo strachu pred telesnými zmenami počas tehotenstva. Následkom toho sa snažia pred otehotnením čo najmenej jesť a čo najviac cvičiť, aby minimalizovali negatívne dopady na ich postavu. Tento scenár dostatočne podporujú médiá titulkami: „Tehotná, ale stále sexi kost“ , „XX vyvetrala obrie brucho“, „XX sa nám ale zaguľatila.“

Matky po pôrode

Čo najrýchlejšie sa dostať do „formy“, „neničiť“ si postavu dojčením, chirurgicky upraviť prsia a telo, nakúpiť produkty pre odstránenie celulitídy. Mnohé matky si po pôrode pripadajú odpudivé a škaredé, čo opäť nesúvisí len s ich osobnosťou, ale aj so spoločenským odkazom: Namiesto prezentovania prirodzených telesných zmien po pôrode a vyzdvihovania psychologického významu rodičovstva sa oveľa častejšie dozvedáme o celebritách s dokonalou popôrodnou figúrou, o tom, kto koľko schudol a pribral a s obľubou aj o tom, komu svedčí alebo nesvedčí materstvo. Matkám sa neustále diktuje potreba okamžitého návratu do predpôrodnej postavy a to spolu so „zaručenou“ radou, že k úspechu stačí dojčenie a „behánie okolo dieťaťa“. Ak sa to niektorým ženám nepodarí, podobne ako celebritám, cítia sa menejcenné a neschopné. V médiách len zriedkavo vidíme ženy po pôrode s autentickými zmenami na ich telách, preto sa niet čomu čudovať, keď sa bežné ženy pozerajú na svoje telá ako na odchýlky, na niečo, čo nemá byť a čo treba skrývať.

Osoby s telesným postihnutím

- vrodené ochorenia (napr. detská mozgová obrna a mnohé ďalšie, pri ktorých sa v spojitosti so zjavným telesným hendikepom často (nesprávne) predpokladá aj duševný hendikep)

- zmyslové ochorenia (napr. osoby so silnejšími dioptriami, načúvacím prístrojom a pod. sú niektorými ľuďmi považované za duševne menejcenné, komunikuje sa s nimi v tretej osobe, sú diskriminované na trhu práce a pod. Pod vplyvom spoločenského tlaku na adekvátny zovňajšok si (nielen) tieto osoby niekedy vytvárajú rôzne kompenzácie, aby zapadli do príslušnej skupiny (napr. dospievajúci chlapec so zvyškami zraku sa takpovediac „omotá“ zlatými „reťazami“, ozdobí tetovaním a extravagantným účesom v túžbe nadviazať kontakty, nájsť si partnerku a pod. Väčšinou je predpojato považovaný za niekoho, kto nedokázal prijať svoj osud, málokoho napadnú ďalšie možné faktory, ktoré podobne ako osobnostné vplyvajú na jeho správanie,

- pourazové stavy (hlavne jaziev a príbuzných „defektov“ sa pod vplyvom mýtu krásy „treba“ rýchlo zbaviť a navrátiť sa k „norme“, nakoľko spoločenský diktát je (žiaľ) dôležitejší ako múdrosť organizmu a prírody)

Osoby s ochorením prejavujúcim sa (aj) navonok

- kožné ochorenia (psoriáza, ekzémy, akné atď.) výrazne znižujú kvalitu života a nie raz vedú k sociálnej izolácii človeka. Mnohí ľudia sa stále obávajú dotýkať sa chorých, hoci im nehrozí žiadna nákaza,

- endokrinologické alebo príbuzné ochorenie prejavujúce sa napr. zvýšeným potením („mapy“ v podpazuší). Osoby sú obviňované z nedostatočnej hygieny, alebo z toho, že nepoužívajú chemické prostriedky na odstránenie prirodzených javov v organizme), ďalej ide o osoby s ochlpením vplyvom nežiaducich účinkov liekov a pod. V spoločnosti sa však ochlpenie neakceptuje aj bez zjavnej zdravotnej príčiny. Prevažne ženám sa jasne dáva najavo, že prijateľná je len hladká pokožka,

- onkologické ochorenie, kde ide hlavne o vypadávajúce vlasy vplyvom liečby a následné využívanie parochní, ktoré sú ešte stále považované za niečo nevzhľadné a smiešne,

- neurologické a príbuzné ochorenia s rôznymi telesnými prejavmi, napr. symptómy v tvárovej časti tela (tíky), ktoré sa v spoločnosti často považujú za neestetické grimasy, zvlášť ak sú umocňované poruchou rečového prejavu,

Osoby s nadváhou a obezitou (podľa BMI)

V tomto prípade ide častokrát „len“ o sumarizáciu zdravotných rizík, ktorými sú údajne ľudia s nadváhou vystavení. Nemáme v úmysle byť obhajcami nadmernej hmotnosti, ktorá v mnohých prípadoch ohrozuje zdravie a život človeka, chceme apelovať na tendencie týchto obáv a rizík, ktoré sú namierené nesprávnym smerom. Domnievame sa, že aj v súvislosti s vyššou hmotnosťou a obezitou je v našej spoločnosti rozšírených viac mýtov ako faktov. Je to o to závažnejšie, že mýtom podliehajú niektorí/é odborníci/čky, ktorí/é doslova strašia pacientov/ky rôznymi polopravdami. V pozadí problému s

nadváhou totiž zďaleka nestojí len nedostatočný pohyb a zlé spôsoby stravovania. Hoci sú zmeny v týchto oblastiach nevyhnutné, nehovoria nič o rovnako potrebných zmenách v oblasti kultúry a spoločnosti. Ústrednou témou tu nie je ani všeobecne rozširovaný problém tela, ale hlavne mýtom krásy ovládané vedomie jednotlivca.

Osoby s podváhou (podľa BMI)¹¹⁵

Často automaticky, mylne obviňované z anorexie, alebo (na oko pozitívne) predurčované pre istý typ kariéry („Janku je škoda do kancelárie, ona bude modelka.“). Osoby s podváhou, hoci sú tiež napádané okolím, obyčajne sa im pripisujú zdravotné dôvody a nie prejavy osobnostnej slabosti (lenivosti, nenásytnosti) ako je to u osôb s inou ako vychudnutou postavou.

Osoby s „normálnou“ hmotnosťou (podľa BMI)

Tieto osoby má okolie (najčastejšie rodičia, starí rodičia, ale aj iní) potrebu „vykrmovať“ vzhľadom na hlboko zakorenenú predstavu, že „dobré živenie“ členovia rodiny najlepšie reprezentujú jej morálnu, či materiálnu úroveň. Aj v tomto smere ide o nepriaznivý vplyv mýtu krásy v dôsledku ktorého sa ľuďom pripisujú isté „tradičné“ hodnoty a vlastnosti na základe „adekvátnosti“ ich vonkajšieho vzhľadu. Okrem rodičov, túto „adekvátnosť“ posudzuje aj široké okolie a to už u detí v útlom veku, kde sa podľa istých znakov hodnotí úroveň rodičovskej starostlivosti, materiálne podmienky a pod. Je to hlavne „adekvátna“ hmotnosť dieťaťa, tzv. buclatá ružová tvárička a ďalšie znaky, ktoré vraj svedčia o dobrých podmienkach v rodine a ktoré, pokiaľ nie sú zastúpené, hovoria o „zlých“ rodičoch. V dôsledku tejto skutočnosti rodičia nezriedka úzkostlivo sledujú, či ich dieťa „dobro“ priberá a či spĺňa ďalšie požadované spoločenské parametre týkajúce sa vzhľadu (dobro známe úzkostlivo čisté a „adekvátne“ oblečenie k pediatrovi a mnohé ďalšie „tradičné“ pravidlá). V tejto súvislosti sa tiež zaujíame, kedy sa ukončí porovnávanie detí matkami a ďalšími ľuďmi navzájom, hodnotenie toho, ktoré dieťa už má „to“ a ktorému už vidno „to“? „Oneskorenci“ (napr. rodičia s dieťaťom, ktoré ešte nechodí a už „má“ chodiť, ktorému už „má“ byť vidieť prvé zúbky a ešte nevidno a pod.) sa oprávnene cítia menejcenní, lebo „správne“ je len to, čo určuje spoločenský diktát a čo nasleduje väčšina.

Osoby s „príliš“ vysokou alebo nízkou postavou

Sú terčom rôznych posmeškov a nálepiek (obor, trpaslík), ďalej pokiaľ ide o páry, v spoločnosti sa ešte stále neakceptuje partnerka s vyššou postavou v porovnaní s partnerom. Ide hlavne o dlhodobo rozširovaný mýtus, že muž má byť vyšší a silnejší ako žena, aby ju vraj spoľahlivo ochránil. Následkom toho sa mužom s nižšou postavou pripisujú rôzne neadekvátne označenia ako

¹¹⁵ BMI (tzv. body mass index) nepovažujeme za spoľahlivý nástroj určovania stavu telesnej hmotnosti u človeka, v danom kontexte ho uvádzame len za účelom vytvorenia si prvej predstavy o danej kategórii.

„submisívny“, „zženštilý“, „slabý“ a vyššie ženy sú naopak považované za dominantné a panovačné. Ak je už nutné v rámci partnerského vzťahu hovoriť o potrebe ochrany, domnievame sa, že by mala byť vzájomná, nie predurčovaná len ženám zo strany mužov a už vôbec nie obom vnucovaná na základe telesných parametrov.

Osoby s nedostatočne „moderným“, tzv. neznačkovým, alebo inak nevyhovujúcim imidžom (oblečenie, úprava vlasov, absencia tetovania a pod.)

Do tejto skupiny osôb patria aj muži s „neadekvátnym“ oblečením a to hlavne z hľadiska jeho farebnosti, nakoľko sa chlapcom a mužom v spoločnosti netolerujú farby, ktoré „majú“ nosiť len ženy alebo osoby s inou sexuálnou orientáciou (mýtus o tom, že „ružový svet“ patrí dievčatám a ženám, „modrý svet“ patrí chlapcom a mužom). Ďalej ide o osoby, ktoré si vplyvom nepriaznivej sociálnej situácie nemôžu dovoliť nakupovať tzv. značkové oblečenie a veľakrát sa hanbia zato, že nakupujú v obchodoch so secondhand tovarom. Rovnako sem však patria aj osoby, ktoré nosia „skromné“ oblečenie, hoci si môžu zadovážiť aj tzv. vyšší komfort, no necítia potrebu ho naplňať. Aj tieto osoby sa stretávajú s rôznymi reakciami okolia, ktoré im priamo, či nepriamo vnucuje spoločensky zaužívaný štandard. Častokrát sú to rodičia podliehajúci negatívnym vplyvom mýtu krásy, ktorý hovorí o istom estetickom štandarde pre určité skupiny ľudí a ktorý potom rodičia uplatňujú na svojich deťoch, napr. študentoch/kách, resp. absolventoch/kách VŠ (študent práva sa má voziť na takom a takom aute a má byť oblečený na takej a takej úrovni, dcére – budúcej lekárke rodičia predurčujú „daný“ reprezentatívny zovňajšok).

Osoby s disproporciou rôznych častí tela, iných veľkostí a tvarov

Odstávajúce uši, príliš veľký (malý) nos, malé úzke pery, malé alebo nepevné prsia, príliš veľké prsia, podobne aj mužské pohlavné orgány. Okolie týmto osobám (pod vplyvom masmédií a odporúčaní farmaceutického a chirurgického priemyslu) neustále rozdáva rôzne rady, tipy a odporúčania na úpravu tej ktorej časti tela, ktoré ono považuje za hendikep a ktoré sa im snaží vsugerovať falošnú predstavu nedokonalosti. Často ide nielen o rôzne rady, ale aj o prejavy ľútosť a súcitu, napriek tomu, že mnohé zo spomínaných osôb nepociťujú žiadne znaky nepohodlia vzťahujúce sa k ich údajnému hendikepu.

Osoby s „neadekvátnymi“ prejavmi na tele – pehy, pigmentové škvrny, lupiny vo vlasoch, znamienka na „nepovolených“ miestach

Osoby s nedostatočným opálením pokožky alebo inými exotickými prejavmi

Osoby inej ako bielej pleti

Osoby (prevažne muži) s vypadávajúcimi vlasmi, ale aj ženy s riedkymi vlasmi, ktorým je diktované, že atraktívny je len ich bohatý objem

Tzv. atraktívne osoby, ktoré však paradoxne tiež nevyhovujú, nakoľko nespĺňajú „normu“ v inom smere

Niektoré z týchto osôb takmer vôbec nepoužívajú líčidlá alebo si inak neupravujú tvár a sú považované za tzv. prirodzene krásne. Sú však opakovane napádané okolím rôznymi predsudkami (kariéra „cez posteľ“, namyslenosť, krásna hlava - prázdna hlava, promiskuitné správanie, život ako „prechádzka ružovým sadom“ atď.). Tieto reakcie sú tak prejavom nepriaznivých charakteristík jednotlivcov - utláčateľov, ako aj, znovu zdôrazňujeme, enormného tlaku spoločnosti na konformitu.

Osoby (prevažne muži) s nedostatočne „vybudovaným“ svalstvom v telesných partiách, ktoré spoločnosť považuje za atraktívne (časti horných, dolných končatín, hrudník atď.)

V súvislosti s pôsobením mýtu krásy na vyššie spomínané osoby nás zaujíma:

- Kde sú tzv. „normálni“, počítačom, chirurgicky alebo inak neupravení ľudia?
- Kedy a kde si pozrieme obraz bežného človeka?
- Prečo sa štát, spoločnosť, masmédiá boja ukazovať tváre a telá bežných ľudí?
- Kedy sa pozrieme na obraz bežného človeka bez toho, aby nám bol prezentovaný ako „atrakcia“ alebo výsostne spájaný s „dojímavým ľudským príbehom“? Kedy sa objaví človek s hendikepom jednoducho „len“ preto, že JE (človek) a nie v súvislosti s formátom, ktorý stavia iba na jeho nepriaznivom osude?
- Kde sú ženy - moderátorky v podobnom (zrelom) veku, so šedinami a s rôznymi hmotnostnými kategóriami ako ich mužskí kolegovia?
- Prečo sú ženy bez líčidiel označované ako neatraktívne? Kedy sa obrazy bežných ľudí prestanú zneužívať pre reklamné účely typu fotografia „PRED“ (obyčajne čiernobiela so „zanedbanou“ postavou) na podporu fotografií „PO“ (obyčajne farebná, graficky upravená postava s dokonalou figúrou, bez vrások a pod.) s jasným zámerom výhodne predat produkt?
- Kde sú reklamné plochy bez sexistických prejavov? Je naozaj nutné prezentovať nový model automobilu spolu s obnaženým ženským poprsím?
- Kedy sa začne človek s nadváhou a obezitou okrem vhodnej stravy a pohybu edukovať aj vo vzťahu k psychologickým a sociokultúrnym faktorom jeho problémov? Kedy bude poučený o svojom práve brániť sa voči manipulácii a o možnostiach oslobodzovania sa od útlaku?
- Prečo a pre koho je dôležité udržať nás v trvalej nespokojnosti s našimi telami?
- V dôsledku akých spoločenských vplyvov záleží súčasným mladým ľuďom

- oveľa viac na tom, ako vyzerajú oproti tomu kto sú, čo dokážu, aké majú hodnoty a vzťahy? Komu tento trend nahráva?
- Prečo naše deti sledujú len odhalené vychudnuté alebo chirurgicky upravené ženské telá? Prečo toľko dievčat nechce vyzerat' ako ich mamy?
  - Ak je už nevyhnutné tak často prezentovať nahotu, kde sú nahé telá bežných žien a mužov, tehotných žien, starších osôb, alebo osôb s hendikepom? Kvôli čomu mnohým pripadajú odpudivé?
  - Kedy sa ženy prestanú sťahovať do nepohodlných korzetov, nosiť zdraviu nebezpečné vysoké podpätky alebo nedostatočné oblečenie v zimnom období? Kedy sa z nich prestanú robiť sexuálne objekty pre mužov, na úkor ich zdravia, profesionality a ľudských vlastností“?
  - Kedy sa bude svet (jednotlivec, vláda a jej spojenci) viac zaujímať o to, čo dáva do „seba“ (kvalita potravín, vody, ovzdušia atď.) ako o to, čo dáva na „seba“? Kedy bude človeku záležať na tom, ako viac **byť** ako **mať**’?
  - Dokedy sa bude človek pozerat' do výkladov s figurínami žien, mužov a detí s jedným (vychudnutým) typom postavy?
  - Je v poriadku oslavovať návrat bábiky Barbie s jej absolútne nerealistickými telesnými proporciami pre deti v citlivom vývine ich telesnej identity? Komu tento návrat vyhovuje a kto to môže zmeniť’?
  - Dokedy sa budú nespokojné a kritické hlasy bežných ľudí považovať za ich osobnostnú patológiu, aby si podporovatelia mýtu krásy obhájili svoje záujmy?

3. MOŽNOSTI OSLABOVANIA NEGATÍCNÝCH VPLYVOV MÝTU KRÁSY Z ASPEKTU EMANCIPAČNEJ PEDAGOGIKY

Predtým ako sa budeme zaoberať poslaním emancipačnej pedagogiky, považujeme za dôležité priblížiť pojem emancipácia a zbaviť ho rôznych nesprávnych a všeobecne rozširovaných charakteristík. Nie je našim poslaním analyzovať názory a postoje tých, ktorí/é si úsilie o emancipáciu stereotypne spájajú väčšinou so ženou a pripisujú mu negatívne, pre spoločnosť ohrozujúce tendencie. V prameňoch, v ktorých sme sústredili náš informačný prieskum sme sa nedočítali o emancipácii v spojitosti s jej údajnou väzbou na výsostne ženský, či mužský rod. Nedozvedeli sme sa ani o nebezpečenstvách, ktoré by mala znamenať pre spoločnosť a osobnostnú stabilitu človeka. Ako sa však domnievame, odpor je prirodzene nepríťažlivý v stave, keď si postmoderné záujmy vyžadujú konformného, sebe odcudzeného jednotlivca.

Termín emancipácia označuje *„vymanenie sa spod závislosti, moci, z nevýhodného stavu, osamostatnenie, zrovnoprávnenie, dosiahnutie*

spoločenskej nezávislosti“ (Tokárová, 2007, s. 25). Podobne Śliwersky (2008, s. 204, 277), vníma emancipáciu ako „*oslobodenie sa spod vlády spoločenskej dominancie a závislosti...k slobodnému vyjadrovaniu vlastných, autentických potrieb, rovnosti šancí, právu na sebaurčenie, na sebausmerňovanie, na výchovu slobodnú od násilia a silu posilňujúceho JA.*“ Autor ďalej upozorňuje na politické aspekty pojmu, t.j. na význam politického konania a myslenia v súvislosti s kritickým rozhodovaním, pričom však nejde o identifikáciu so štátom, či zoštátnením v strane, ale o to, že „*ak ľudia chcú byť schopní vykonávať kontrolu nielen nad podmienkami vlastného života, ale aj jeho verejnou sférou, ak chcú využívať všetky možnosti demokracie k participácii na spoločenskej zmene, tak im v tom musí pomôcť vzdelávanie, ktoré by ich pripravovalo na politickú aktivitu.*“

Otázke oslobodzovania sa od negatívnych vplyvov mýtu krásy a iných rodových mýtov a stereotypov sa nie je možné venovať bez sledovania kontextov o zachovávaní najdôležitejších ľudských práv a slobôd. Potrebu scitlivovania verejnosti pre otázky uplatňovania rovnosti práv mužov a žien dokumentujú viaceré významné úlohy a ciele:

- umožniť a posilniť rozvoj osobnej individuality človeka, s čím súvisí možnosť voľby toho, čo si vyberie z existujúcich vzorov a noriem ženskosti a mužskosti pri tvorbe svojho obrazu, svojej jedinečnosti, svojho Ja,

- zabezpečiť dostatočnú pružnosť a zmenu charakteru rodových hodnôt a noriem, aby mohli prihliadať k zvláštnostiam jednotlivcov a neviedli by k redukovaniu a obmedzovaniu ich jedinečnosti,

- odmietajú štýly myslenia pohybujúce sa v ostrých a vyhranených polaritách „bud' alebo“, „jedine takto a nijak inak“. Sústrediť sa na bohatosť modalít, ktoré sídlia práve medzi týmito polaritami (ako vzájomne súvisia a podmieňujú sa),

- všimnúť si formy a fungovanie mocenských vzťahov, monitorovať a analyzovať rôzne formy znevýhodňovania a diskriminácie (Kiczková, 2000).

Spolu so snahou o oslabenie, resp. reguláciu nežiaducich vplyvov mýtu krásy máme záujem pripomenúť tiež pojem dekonštrukcia, ktorý zaviedol francúzsky filozof Jacques Derrida, ako jednu z možných stratégií kritického myslenia vo vzťahu k oslobodzovaniu sa od nespravodlivých foriem moci (predovšetkým jazyka a komunikácie). Jeho cieľom je snaha „*rozobrať predstavu konajúcich o svojej identite tým, že do jasného svetla postaví doposiaľ skrytú „inakosť“, ktorá bola potlačovaná, aby sa udržala ilúzia pevného, ohraničeného Ja a zjednotenej spoločnosti, vyrastajúcich z koherentnej a jednotnej schémy významu*“ (Fay, 2002, s. 158-160)). V súvislosti so spomínanou „inakosťou“ a rozdielnosťou, ako základnými aspektami identity človeka, Śliwerski (2008, s. 238) jasne dokumentuje: „*Preto aby bolo možné jestvovať ako niekto, kto má svoju identitu, najprv je potrebné odlišovať sa [...],*

až rozdiel dovoľuje to, čo je identické, byť sebou. Ináč povedané, bytie nemá smer, keďže jeho význam sa objavuje s istým oneskorením vo vzťahu k jestvovaniu [...]. Vzhľadom na to, čo je iné, to isté je tým, čím má byť: sebou samým.“

Jedným z účinných nástrojov regulácie vplyvu mýtu krásy na človeka a spoločnosť je emancipačná pedagogika. Zakladateľom emancipačnej pedagogiky, resp. pedagogiky utláčaných (pedagogy of oppressed) je brazílsky pedagóg Paulo Freire (1921-1997). Edukácia je v jeho ponímaní oslobodeneckou činnosťou, čím propagoval dialektickú metódu, vďaka ktorej sa edukácia utláčajúcej sily môže premeniť na silu oslobodzujúcu. (Prokop, 2005). Freireova pedagogika znamená cestu, ktorá ponúka študentom získať moc nad svojím svetom pomocou pomenovania ich problémov a analýzou príčin, ktoré tieto problémy spôsobujú. Zdôrazňoval, že akonáhle študenti získajú znalosti a pochopenie svojej kultúry, dostanú silu túto kultúru meniť. Sebereflexiou sa človek oslobodzuje zo spoločenskej podmienenosti a otvára si cestu k možnosti vytvárať humánnejšie spoločenské pomery. (Freire, 1972). Emancipačná pedagogika patrí medzi tzv. emancipatórne vedy, ktoré majú za cieľ uvoľniť ľudí od útlaku, ktorému sú vystavení. Ďalej ide o zjednocujúci charakter emancipačných záujmov a to v podobe Habermasovho presvedčenia, že „*emancipačný záujem kritickej sociálnej vedy spája dohromady záujem prírodných vied o kauzálne vysvetlenie so záujmom humanitných vied o historické a interkultúrne porozumenie*“ (Harrington, 2006, s. 228).

K uvedenému sa žiada upozorniť na škodlivé dichotómie medzi interpretáciou významu a príčinou sociálnych javov, resp. medzi ich porozumením a vysvetlením.¹¹⁶ Ako uvádza Fay (2002), ani jedna zo zdanlivých polarít sama o sebe nestačí. Inšpirujúc sa argumentáciou autora, sledujeme niektoré úlohy a výzvy aj pre náš výskumný proces:

- k zisťovaniu identity mýtu krásy je potrebné odkryť, aký význam má pre tých, ktorí v ňom „vystupujú“, vytvárajú ho a prežívajú jeho dôsledky.

- skúmať kauzálne súvislosti, resp. základné entity, ktoré konštituuju mýtus krásy a vysvetliť, ako všetky udalosti vyplývajú z niekoľkých základných princípov. K uvedenému sa viaže aj potreba odkrývať genealogický pôvod útlaku, ktorými je vystavený „subjekt“

- odhaliť, zviditeľniť a formalizovať isté zamlčané schopnosti a poznatky kompetentných, pričom ich konečným overením musí byť to, čo je v praxi už prítomné (aj keď v implicitnej a nie plne uvedomovanej podobe).¹¹⁷

¹¹⁶ Týmito dualizmami sa podľa autora definuje napr. interpretativizmus, keď trvá na tom, že „*kým prírodné vedy sa snažia javy vysvetliť odkrytím ich príčin, úlohou sociálnych vied je porozumieť javom skrze interpretáciu ich významu*“.

¹¹⁷ Ide o tzv. kompetenčné teórie v sociálnych vedách, napr. Teória racionálnej voľby, Chomského teória transformačnej gramatiky a ďalšie (tamtiež).

Pokiaľ ide o **konceptuálny rámec** skúmania vplyvu mýtu krásy na vzťah aktérov/iek k vlastnému telu, zdieľame stanovisko, že k vysvetleniu ich správania je potrebné využiť **inú konceptuálnu schému**, aká je využívaná týmito aktérmi/kami.¹¹⁸ Vychádzajúc z Fayovej koncepcie i z vlastných skúseností z poradenskej práce, sa domnievame, že nie je možné obmedziť sa len na skúmanie pojmov a sebachápanie aktérov/iek, pretože aj tie môžu byť do značnej miery zmätené. Slovom autora si vedecké vysvetľovanie vyžaduje túto zmätenosť a jej dôsledky odhaliť, k čomu je práve potrebné vykročiť zo schémy významov pôsobiacich v danej kultúre. Fay (2002, s. 156-157) podľa nás oprávnenne tvrdí, že „*aktéri, chytení v pasci úzko obmedzenej a nedostatočnej schémy významov, nemusia dospieť k sebapoznaniu, či poznaniu toho, aký je ich sociálny život bytostne frustrujúci, vlastne si ani nemôžu uvedomovať, že sú skutočne v pasci.*“ Chomski však zachádza ešte ďalej, keď trefne dokladá: „*[...] verejnosť nevie, čo sa deje a ani nevie, že to nevie.*“¹¹⁹ V praxi sa často stretávame s už spomínanou zmätenosťou žien a mužov, ktorí/é v jednom okamihu kritizujú rôzne (nielen) mediálne výstupy, ktoré manipulujú s ich vedomím, no vzápätí ich neraz bagatelizujú a útočia na svoju údajne príliš citlivú povahu¹²⁰, chýbajúci zmysel pre humor alebo nadhľad. Mnohí/é z nich operujú s prirodzenosťou súčasnej reality, s ktorou sa už nedá nič robiť, len pasívne prijímať jej dôsledky. A tak sa pozerajú na obrazy zneužívanej krásy rozširovanej (nielen) médiami, hoci cítia, čosi tam vnútri im „hovoriť“, že to môže byť aj inak...

ZÁVER

Mýtus krásy, tak ako sme uviedli, pôsobí v tichosti a s akceptáciou, že takto to má byť. Podobne ako Fromm sledujeme, že „*...človek našich čias sa totiž musí, nakoľko sa chce prispôbiť, živiť ilúziou, že všetko sa deje s jeho súhlasom, hoci v skutočnosti skôr podlieha manipulácii...to sa dosahuje akosi mimo jeho vedomia*“ (1969, in: Štiwsky, 2008, s. 204.). „*...lebo náš*

¹¹⁸ Aktérmi zamýšľame jednak ženy a mužov ako prijímateľov/ky mediálnych obsahov a osoby vystavené tlakom ideálnych estetických rolí, na druhej strane sú útláčatelia, t.j. predstavitelia mediálnych, ekonomických a politických korporácií, inzerenti reklám a pod.

¹¹⁹ Vychádzame zo štúdie Ľuboša Blahu: Noam Chomski - Médiá a manipulácia.

¹²⁰ Z nášho pohľadu neexistujú tzv. precitlivelé (nadmerne citlivé) prejavy osobnosti človeka, ako sa zvykne predpokladať v prípadoch verejnej požiadavky priznať existenciu daného problému a spolupodieľať sa na jeho riešení. Existujú len osoby viac vnímavé voči rôznym nežiaducim kultúrno-spoločenským praktikám a preto je „potrebné“ tieto hlasy utlmiť aby neohrozovali záujmy ich realizátorov. Podľa podporovateľov mýtu krásy sa človek sám ohrozuje svojimi údajnými komplexmi, bez toho, aby do hry vstupovali faktory, ktorými tieto štruktúry ohrozujú jeho integritu. Podobne ako Plichtová (2002) chceme upozorniť, že myslenie sa utvára a prejavuje v sociálnych interakciách, preto je nemožné ho umiestniť len do mysli jednotlivých ľudí [...] bez toho aby boli reflektované praktické obmedzenia a možné riziká obdobných tvrdení.

hospodársky systém potrebuje ľudí, ktorí budú spolupracovať bez odporu, ľudí, ktorí budú chcieť konzumovať čoraz viac tovaru...“(tamtiež). Môžeme ich len doplniť o tých, ktorí budú chcieť uveriť, že ich telá tak, ako sú stvorené nie sú v poriadku, sú pokrivené, nedokončené a slabé. Tak, ako sa spoločenský systém snaží o všeobecné „dobro“ národa, aj odkaz ženám a mužom jazykom mýtu krásy je jasný a zdá sa, že z každodennej reality dostatočne povedomý: Aj mediálny, módný, diétny a esteticko-chirurgický svet chce len „dobro.“ Človek sa tak často dozvedá, čo všetko si zaslúži, čo si môže dovoliť, čo je prirodzené a jasné. Alebo je k dispozícii iný pseudoargument, keď predsa nie je nikto povinný, nikto nám neprikazuje kúpiť si časopis, držať diétu, pozerat' reklamu, či dať si operovať zdravé telo. Manipulátor „neexistuje.“ Je to (vraj) nedokonalé ľudské telo, ktoré má byť rado, že je „zachránené.“

V príspevku sme mali za cieľ priblížiť výchovu k emancipácii, spočívajúcu predovšetkým v pomoci, aby sa každé sebaodcudzené správanie stalo vedomým spochybňovaním nanútených spoločenských noriem a príkazov. „*Je dôležité, aby dievčatá a ženy (ale aj chlapci a muži) uznali svoje schopnosti presadiť sa ako prijateľné, nevyhnutné a oprávnené*“ (Perera, 2010, s. 116). Veríme, že predložená téma vzbudí záujem u odbornej i laickej verejnosti, hoci jej obsah nemôže byť vyčerpávajúci. Je pravdepodobné, že ani jeho inovatívnosť nie je natoľko žiaduca, ako by sme sa mohli domnievať. Prikláňame sa k názoru Fromma, že „*dnes nepotrebujeme žiadne nové poznatky o tom, ako viesť zdravý život, zato nutne potrebujeme začať brať vážne to, v čo veríme, čo kážeme a učíme. Revolúcia v našom srdci nevyžaduje nejakú veľkú múdrosť – zato novú vážnosť a odovzdanie*“ (2009, s. 314). Keď vychádzame z vnímania súčasného odcudzeného človeka, napadne nás, že „*jeho inteligencia sa rozvinula, zatiaľ čo rozum stratil na kvalite. Tento človek chápe svoju skutočnosť ako samozrejmosť, plánuje ju spotrebovať, pohltiť, skonsumovať, uchopiť ju a manipulovať. Nenapadne ho pýtať sa, čo sa za ňou skrýva, prečo sú veci tak, ako sú a kam to všetko vedie*“(tamtiež). Vyjadrujeme nádej, že sa aj na ceste emancipačnej výchovy a vzdelávania môže nachádzať niekoľko takýchto otázok, ale aj odpovedí.

Literatúra

- [1] BLAHA, Ľuboš. *Noam Chomski: Médiá a manipulácia*. [online]. Elektronický dokument, formát PDF, 39s. [cit. 2012.03.02]. Dostupné na internete: http://heredy.net/documents/02_politika/Chomsky/Chomsky-medialna-manipulacia.pdf
- [2] BOSÁ, Monika – MINAROVÍČOVÁ, Katarína. 2005. *Rodovo citlivá výchova* (...Keď sa stereotypy stanú viditeľnými, stratus svoju moc...).

- Bratislava : Esfem, 84 s. [online]. Elektronický dokument, formát PDF, [cit. 2012.05.04]. Dostupné na internete: http://www.esfem.sk/subory/rodvychova-texty/kedsastereotypstanuviditelnymi_%283%29.pdf
- [3] BOVEY, Shelley. *Zakázané tělo. Být tlustý není hřích*. Olomouc : Votobia, 1995, 267 s. ISBN 80-85885-61-1.
- [4] ESTĚS, Clarissa Pinkola. *Ženy, které běhaly s vlky*. Praha : Pragma, 1995, 431 s. ISBN 80-7205-648-4.
- [5] FAY, Brian. *Současní filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2002, 324 s. ISBN 80-86429-10-5.
- [6] FREIRE, Paulo. *Pedagogy of oppressed (Pedagogika utlačaných)*. New York, London : CONTINUUM, 1972, ISBN 0-8264-1276-9.
- [7] FROMM, Erich. *Cesty z nemocné společnosti. Sociálně psychologická studie*. Praha : EarthSave, 2009, 342 s. ISBN 978-80-86916-10-1.
- [8] HARRINGTON, Austin a kol. *Moderní sociální teorie*. Praha : Portál, 2006, 496 s. ISBN 80-7367-093-3.
- [9] KIZCKOVÁ, Zuzana. 2000. Rodová identita ako konštrukcia. In KIZCKOVÁ, Zuzana a kol. *Otázky rodovej identity vo výtvarnom umení, architektúre, filme a literatúre*. Bratislava : Univerzita Komenského Bratislava, 2000, s. 5 – 8, 168 s. ISBN 80-223-1429-3.
- [10] LIPOVETSKY, Gilles. *Třetí žena*. Praha : Prostor, 2007, 329 s., ISBN 8072601714.
- [11] LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí. Esej o hyperkonzumní společnosti*. Praha Prostor, 2007, 443 s. ISBN 978-80-7260-184-4.
- [12] NOVÁK, Michal. *Společnost, kultura a poruchy příjmu potravy*. Brno : Akademické nakladatelství CERM, 2010, 105 s. ISBN 978-80-7204-657-7.
- [13] PERERA, Brinton, Sylvia. *Komplex obětního beránka. Mytologie stínu a pocitu viny*. Brno : Emitos a Nakladatelství Tomáše Janečka, 2010, 135 s. ISBN 978-80-87171-16-5.
- [14] PLICHTOVÁ, Jana. *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava : Média, 2002, 350 s. ISBN 8096752553.
- [15] PROKOP, Jiří. *Škola, společnost v kritických teoriích druhé poloviny 20. století*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2005, 289 s. ISBN 80-246-1008-6.
- [16] ŚLIWERSKI, Bogusław. *Súčasné teórie a smery vo výchove a vzdelávaní*. Ružomberok : VERBUM, 2008, 305 s. ISBN 978-80-8084-512-4.
- [17] ŠLESINGEROVÁ, Eva. 2007. „Krásná těla národa – vábení k inkluzi“. In HECZKOVÁ, Libuše (ed.) a kol. *Vztahy, jazyky, těla*. Texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií. Praha : FHS UK v Praze, 2007, s. 343 - 345, 430 s. ISBN 978-80-903086-6-4.

- [18] VALDROVÁ, Jana. *Gender a spoločnosť* (vysokoškolská učebnice pro nesociologické smery magisterských a bakalárskych štúdií). Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2006, 236 s. ISBN 80-ý0č4-808-3.
- [19] WOLF, Naomi. *Mýtus krásy*. Bratislava : Aspekt, 2000, 337 s., ISBN 80-85549-15-8.
- [20] TOKÁROVÁ, Anna. *Vzdelanie žien na Slovensku. Spoločenské bariéry a stimuly v historickom priereze*. Prešov : Akcent, 2007, 2. vyd., 179 s. ISBN 978-80-969419-9-5.

Mgr. Monika Rusnáková

Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta humanitných a prírodných vied
Katedra pedagogiky
Ul. 17. Novembra č.1
080 01 Prešov
E-mail: ovecko@centrum.sk

XXX.

ETICKÉ ASPEKTY OVPLYVŇOVANIA ZÁUJMU ĽUDÍ VÝCHOVOU K POHYBU

Ethical aspects affecting the interest of the people education to move

PETER MELEK

Abstrakt

V čase keď som už jasne definoval cieľ mojej dizertačnej práce (identifikovať efektívnosť organizácie a financovania pohybových aktivít detí a mládeže s víziou rozohýbania ľudí), začal som sa zamýšľať nad potrebou realizácie tejto dizertácie a si klásť otázky blízke filozofii. Naša hĺbková analýza však skončila na otázke: Prečo chceme bojovať s trendom, úpadku pohybových aktivít, ktorý nastal na celom svete, hypokinézou a pohodlným životným štýlom? Nie je to len zbytočný boj s veternými mlynmi či boj proti evolúcií ľudstva? Veľmi rád by som preukázal opodstatnenosť myšlienky rozohýbania ľudí tohto tvrdenia a preto sa pokúsime odpovedať na otázku. Je etické ovplyvňovať záujem ľudí výchovou k pohybu?

Kľúčové slová

Šport, pohyb, záujem, sloboda, hodnota

Abstract

At the time when I have clearly defined goal of my dissertation, I began to think about the need of the implementation of this dissertation and to ask questions close philosophy. My analysis, however, ended up on the question: Why we want to fight against a trend decline of physical activities that have taken place around the world, hypokinesia and comfortable lifestyle? It is not only unnecessary match with windmills or fighting the evolution of mankind? I would love to prove the validity of the idea of human move and therefore I will try to answer the question. Is it ethical to influence interest in with education to move?

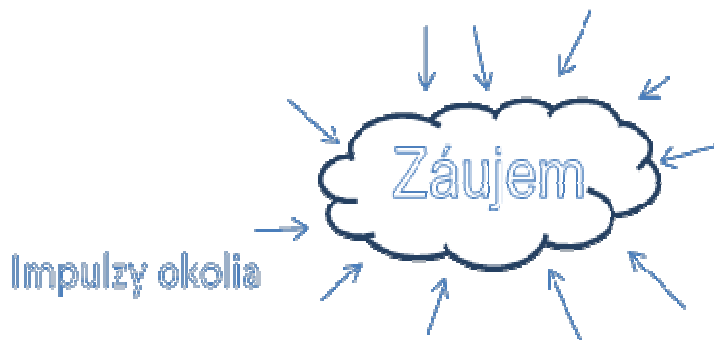
Keywords

sport move, interest, freedom, value

ÚVOD

Vzbudzovanie záujmu pokladáme za proces zmeny geneticky získaných dispozícií súborom impulzov vnímaných jedincom z okolia.

Obr. „Každý človek je jedinečný a prispôsobivý“ (L. Pasteur)

Záujmová telesná výchova je pojem, ktorý označuje podľa Melichera všetku činnosť vykonávanú vo vlastnom záujme mimo času vyhradeného povinnosťami. Ako môžeme vychovávať niekoho (formovať jeho osobnosť), keď sme výber činností a obsahu v tejto forme výchovy označili za liberálne? Mnoho prác sa venuje problematike záujmu žiakov o pohybové či iné aktivity v ich voľnom čase aj (Kratochvílová 2004, Pávková 1999, Rišková 2009). V záveroch týchto prác sa stretávame s nastolením problematiky nízkeho záujmu o organizované pohybové aktivity a odporúčaním docieľiť zvrat situácie a „vzbudiť záujem“ mladých ľudí o pohybové a športové aktivity.

Aj preto sa nám z hľadiska filozofického ponúka otázka „*Je správne ovplyvňovať záujem?*“. Nie je to zasahovanie do podstaty voľnosti mysle každého z nás či inhibícia evolúcie ľudstva?

Mnoho odborníkov na problematiku pohybových aktivít sa domnieva, že pohyb je podstatou všetkého živého a teda aj každého človeka. Že je človeku vlastný a je neoddeliteľnou súčasťou a prejavom života. Samozrejme, na základe teórie prospešnosti pohybových aktivít na ľudské zdravie (Bielik, 2010) či kvalitu života (Hardman, 2008) vieme vyzdvihnúť jeho pozitíva. Konštatovať do akej miery je pohyb podstatou sa pokúšal aj Oborný (2010).

Záujem je podľa Melichera (2007) hybná sila človeka z čoho vyplýva činnosť jedinca. Túto činnosť vykonáva s cieľom o kladný citový zážitok (emóciami zafarbený okamih). Preto je potrebné usmerniť hybnú silu tak, aby ju ľudia automaticky vykonávali s cieľom prežiť kladný zážitok. Mnoho autorov opisuje opodstatnenosť pohybu pre ďalšie aspekty života (Marček, Oborný). Aj

preto sme športovci dlhodobou vedení paradigmatickým modelom. „Ak chceme, aby ľudia boli šťastní, zdraví a spokojní vedme ich k pohybu.“

V súčasnom svete každý z nás má legislatívne a zrejme i morálne právo vyznávať, ale i nevyznávať hodnotu pohybových aktivít a považovať túto cestu za správnu a vhodnú (Ústava SR). Na strane druhej snahou niektorých politik je ovplyvňovať, vzbudzovať u ľudí záujem rôzneho charakteru. Využíva na to manipuláciu politickou mocou. Iné politiky sa snažia liberalizovať proces rozhodovania ľudí o svojom osude.

1. ČLOVEK ŽIJE V SPOLOČNOSTI

Aristoteles bol toho názoru, že „prirodzenou podstatou človeka je život v štáte“, teda i v spoločnosti. Aj keď pokladám tento výrok za kontroverzný, rozbor je určite na mieste. Štát ako zložitá justifikovaná organizačná štruktúra vyžaduje interakciu všetkých subjektov v nej začlenených. Tieto subjekty sa nepriamo alebo priamo ovplyvňujú. A keďže jednou z hlavných osobných i politických zámerov (ako maximalizácia kvality životnej úrovne, maximálny hospodársky rozvoj) je potrebné ovplyvňovanie záujmu definovať ako prostriedok štátnej politiky na dosahovanie cieľov štátneho zriadenia.

Podľa F. Bacon povedal: „človek je bytosť, ktorá môže racionálne ovládnuť a pretvoriť svet.“ Keďže sme sa stretli s týmto názorom resp. možnosťou z predmetu filozofie vyplýva snaha o potvrdenie resp. vyvrátenie tohto mýtu, čo má za následok zdĺhavý proces procesov a ovplyvňovania ľudí navzájom. Aj v tomto momente ste aj vy súčasťou tohto procesu.

2. O HODNOTE SLOBODY

Hodnota slobody v zmysle voľnosti mysle spojená i so zmenou orientácie hodnôt. Každý človek počas života mení a upravuje svoju hodnotovú orientáciu. Je to zrejme následok procesu úpravy kritikého myslenia na základe nových skutočností, poznatkov a názorov, ktoré človek počas života prijíma či odmieta. Podľa toho, ktoré informácie a názory si človek osvojí, každý z nás upravuje aj rebríček hodnôt a správania. Preto je snaha o úpravu hodnoty pohybových aktivít pre bežného človeka otázkou.

Každý z nás je nositeľom hodnoty slobody. Rovnako každý z nás disponuje schopnosťou meniť svoje slobody i ovplyvňovať slobody iných. Z tohto vyplývajú rozmery ovplyvniteľnosti (ako človek vníma vlastnú slobodu) a ovplyvneniaschopnosti (ako človek vníma slobodu ostatných ľudí). Tieto kritériá určujú rozmer hodnoty u každého človeka.

Každému človeku sú v súčasnosti garantované isté slobody a práva (právo

na slobodu slova, právo vyznávať akékoľvek náboženstvo, právo na život, právo na vzdelanie a pod.) Berieme ich ako samozrejmosť a nehľadíme na to, že ani nie tak dávno mali tieto hodnoty u ľudí úplne iné rozmery. Toto je príklad, ako hodnota slobody mení svoj obsah a objem u ľudí na základe evolúcie. Odlišnosti rovnako pozorujeme aj v krajinách dnešného sveta v závislosti od demografického či kultúrneho postavenia. Problematiku ovplyvňovania záujmov detí je určite potrebné vnímať odlišne v štátoch východnej Ázie, Afriky či západnej Európy.

POST SCRIPTUM

Športový pohyb otvára človeku, po prvotnom získaní základných kompetencií hýbať sa, možnosť podporovať a tvoriť vlastné zdravie, socializáciu s inými ľuďmi, kompenzáciu psychického zaťaženia, vybitie človeku vlastných animálnych pudov, splynutie s okolitým prostredím a prírodou, poznanie samého seba a svojich hraníc, vnímanie pocitov šťastia, spokojnosti a uspokojenie širokej škály biologických a fyziologických potrieb. Človeku vlastné prejavy radosti, sklamania, hnevu, priateľstva a lásky sú prejavované a prežívané prostredníctvom športového pohybu v širokých dimenziách. Preto označujem športový pohyb za „veľmi ľudský“.

Literatúra

- [1] BIELIK, V. 2010. *Neležme, bežme*. Sportdiag, Bratislava, 2010. 167s. ISBN 9788097034207.
- [2] BROŽÍK V. 2003. *Hodnoty a svet hodnôt*. Zborník príspevkov z interdisciplinárnej vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej v rámci 5. výročného stretnutia SFZ v dňoch 18.–19. septembra 2003 v Nitre, Slovenské filozofické združenie pri SAV, 2003. ISBN 80-89018-57-2.
- [3] BRUGGER, W., 1994, *Filozofický slovník, Naše vojsko*, Praha, 1994. 640 s. ISBN 80-206 0409-X .
- [4] KLEIN, G. – HARDMAN, K. *Physical education and Sport Education in European Union*, Paris : Editions Revue EP.S. 2008. ISBN 978-2-86713-359-6; ISSN 0756-2136.
- [5] KRATOCHVILOVÁ, E. 2004. *Výchova v čase mimo vyučovania – neformálna výchova a vzdelávanie*. In : *Vychovávateľ*, roč. 51, november 2004, č.3.
- [6] MARČEK, T. 1999. *Telovýchovné lekárstvo – teoretická a klinická časť*. Bratislava, 1999. ISBN 80-223-1186-3.
- [7] MELICHER, A. – SLEZÁK, J. 2007. *Záujmová telesná výchova žiakov základných a stredných školách na Slovensku, dizertačná práca*. FTVŠ UK,

- 2007.
- [8] OBORNÝ, J. 2011. *Problém zmyslu ľudského pohybu*. Tělesná kultura. Fakulta tělesné kultury Univerzity Palackého v Olomouci, 2011. 34s. ISSN 1803-8360, dostupné k 30.1.2012 na: www.telesnakultura.upol.cz .
- [9] PÁVKOVÁ, J. et. al. 1999. *Pedagogika voľného času: teorie, praxe a perspektivy mimoškolní výchovy a zařízení volného času*. vyd. 1. Praha : PORTÁL, 1999. s. 232. ISBN 80-7178-295-5.
- [10] RIŠKOVÁ, M., 2009. *Voľnočasové aktivity žiakov základných škôl a podiel podagógov na nich*. Bakalárska práca. Fakulta pedagogiky UK v Bratislave 2009.
- [11] ÚSTAVA SR dostupná k 30.3.2012 na: http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=12045&FileName=92_z460&Rocnik=1992.
- [12] VLÁDA SR, 2011. *Koncepcia pohybových aktivít detí a mládeže*, dostupná 30.3.2012 na: <http://www.minedu.sk/sportovanie-deti-ziakov-a-studentov/>.
- [13] ŽIVOTOPISY FILOZOFOV dostupné k 30.11.2012 na: <http://sk.wikiquote.org/wiki>.

Mgr. Peter Melek

Nábr. arm. gen. L Svobodu 9

814 69 Bratislava

0907 768 323

E-mail: peter.melek@fsport.uniba.sk

VÍZIE A PROGNÓZOVANIE SOCIÁLNEJ BUDÚCNOSTI NA REGIONÁLNEJ A GLOBÁLNEJ ÚROVNI

XXXI.

KRÍZA JE OKAMIH PRAVDY A NUTNOSŤ SA ROZHODNÚŤ

The crisis is a moment of truth and necessity to decide

DANIELA BAKOVÁ, LENKA HABURAJOVÁ ILAVSKÁ

Abstrakt

V čase, keď stále viac ľudí hľadá sociálnu istotu, sa stratégie zameriavajú na poskytnutie sústredených, inovatívnych a kreatívnych možností. Nasledujúcich 25 rokov, bude naďalej v sociálnej sfére svietiť maják inovácie a integrity, ktorý bude stanovovať štandardy na základe reálnej situácie, na základe ktorej sa budú musieť ostatní prispôbiť. Kríza nevyhnutne najviac zasahuje tých najchudobnejších. Podľa správ, ktoré ponúkame v príspevku, hľadáme odpoveď na otázku, aká bude budúcnosť.

Kľúčové slová

Budúcnosť, oblasti, trh práce

Abstract

At a time when more and more people are seeking social security, the strategies aim to provide focused, innovative and creative possibilities. The next 25 years, will continue in the social sphere lit beacon of innovation and integrity, which will set standards based on the actual situation on the basis of which they will have to adapt to others. The crisis inevitably hits the poorest the most. According to the reports, which we offer in this paper seeks an answer to the question, what will be the future.

Keywords

Future, field, labor market

ÚVOD

Trh práce sa neustále vyvíja a mení sa. Niektoré povolania miznú alebo klesajú v rebríčku záujmu, skôr povedané je o ne nezáujem, iné sa naopak, stávajú potrebnjšími. Za povolania, o ktoré bude na trhu práce záujem v budúcnosti, možno považovať IT a zdravotnícke a sociálne služby. Ľudia sa dožívajú viac rokov, Slovensko a aj celá Európa starne, takže bude potrebná starostlivosť o starších ľudí. Dopyt po takýchto profesiách iste bude, otázne však je, či budú aj dostatočne ohodnotené... (Páleník, 2013). Ako ďalej v rozhovore dodal, zdravotné sestry sú potrebné aj dnes, ale ich mzdové ohodnotenie je nízke. Záujem o ľudí, čo sa vyznajú v technike, je zase spôsobený neustálym pokrokom. „*Neznamená to však, že každý, kto vyštuduje IT oblasť, bude mať automaticky postarané o skvelú budúcnosť.*“ Ústredie práce predpokladá vývoj na trhu práce a to, aké povolania budú potrebné.“ Pre potreby kvantifikácie budúcich potrieb trhu práce bolo treba integrovať poznatky z viacerých zdrojov,“ uvádza Černá z Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny. Výsledkom je kvantifikácia počtu zamestnancov pre potreby trhu práce. Ktoré povolania budú v roku 2017 potrebné a ktoré, naopak, nie.

1. AKÉ SÚ VÍZIE...?

Podľa správy z Euractiv (2013) sa dozvedáme, že Európania zažívajú najhoršiu sociálnu situáciu za dlhé roky. Blízke zlepšenie je pritom v nedohľadne. Štvrtročná správa o sociálnej situácii a zamestnanosti v EÚ uvádza že Európania zažívajú najhoršiu sociálnu situáciu za dlhé roky. Blízke zlepšenie je pritom v nedohľadne. Podľa konštatovania „EU Employment and Social Situation Quarterly Review“ sa sociálna realita v EÚ počas štvrtého kvartálu roku 2012 naďalej zhoršovala. Negatívne dôsledky škrtania verejných rozpočtov a zvyšovania daní na zamestnanosť a životný štandard sú čoraz viac viditeľné“. Eurokomisár pre sociálne veci László Andor vo svojom vyhlásení uviedol, že „*Sociálna kríza sa v Európe stále zhoršuje v mnohých členských krajinách, kde nemáme v dohľade podstatnejšie zlepšenie*“. Za posledný štvrtrok 2012 kleslo HDP Únie o 0,5 %. Nemecko je stále najvyšším prispievateľom do spoločného rozpočtu EÚ. Nezamestnanosť v celoeurópskom meradle naďalej (už do polovice roku 2011) rastie. Počet zamestnaných klesal v 13 členských štátoch, v ôsmich pomaličky rástol. Dlhodobá nezamestnanosť dosiahla v únii historické maximum. Špeciálnym problémom sú mladí nezamestnaní (podľa NEET). Podľa Európskej komisie vyhliadky pre zamestnanosť v Únii nie sú pozitívne počas celého roka 2014. Zhoršuje sa

situácia viacerých domácností a mladých ľudí. Na Slovensku má napríklad až 40 % nižšie príjmy v domácnostiach a bojuje s akútnymi finančnými problémami. Dôsledkom tejto situácie je aj obzvlášť znepokojujúci fakt, že podiel ľudí, ktorí sa zadlžujú, stabilne rastie. Dôsledky krízy už cítia aj v oblasti demografie. Mierny nedávny návrat k rastu pôrodnosti sa zastavil a stabilizoval na počte 1,6 dieťaťa na ženu v EÚ. Priemerný vek prvorodičky sa už vyšplhal na vek 30 rokov.

2. AKÁ JE BUDÚCNOSŤ...?

V budúcnosti by mohol nastať problém s nedostatkom odborníkov v odvetví informačných a komunikačných technológií. Podľa odhadov bude v roku 2015 chýbať v rámci EÚ až 700 000 odborníkov. V roku 2020 to bude až milión odborníkov na IT. Veľkým problémom je fakt, že populácia Slovenska starne. Zároveň pribúda počet zdravotne ťažko postihnutých osôb. V súčasnosti je vyše 120 000 občanov, ktorí potrebujú dlhodobú starostlivosť. Ich počet sa bude neustále zvyšovať. Práve v oblasti pomoci týmto „starým a chorým“ by našlo uplatnenie niekoľko desiatok tisíc zdravotných sestier, ošetrovateliek a opatrovateliek. Tak, aby mali ľudia vyžadujúci dlhodobú starostlivosť komplexnú a kvalitnú starostlivosť vzhľadom na svoj zdravotný stav a mieru odkázanosti. Ukazuje sa, že zdravotníci budú žiadaní, čiže ďalším sektorom budúcnosti je zdravotníctvo. Tohto sektora ekonomická kríza dotkne síce okrajovo, ale nie úplne. Rastúcou životnou úrovňou a klesajúcim počtom novonarodených detí európska populácia starne, zvyšuje sa priemerný vek. V dôsledku toho bude potrebné, aby sa o čoraz väčší počet seniorov staral väčší počet zdravotníckeho personálu. V rámci EÚ má až jedna tretina lekárov nad 55 rokov, priemerný vek zdravotných sestier je 45 rokov. V súvislosti so starnutím populácie budú žiadané profesie v sociálnej oblasti, ako napríklad ošetrovatelia.⁴

Do roku 2020 bude chýbať v Európe:

- 230 000 lekárov
- 150 000 zubárov, lekárníkov a fyzioterapeutov
- 590 000 zdravotných sestier
- asi 1 milión odborníkov na IT

Podľa správy z ÚPSVaR budú nasledovné profesie potrebné až v roku 2017:

- Upratovačky: 2 397 miest
- Odborní účtovníci: 2 023 miest
- Učitelia na ZŠ: 1 903 miest
- Vodiči nákladiakov: 1 762 miest

Predavači: 1 566 miest
 Zámočníci, nástrojári: 1 205 miest
 Učitelia na SŠ: 1 105 miest
 Technici: 1 050 miest
 Odborní administratívni asistenti: 1 003 miest
 Pracovníci v SBS: 1 000 miest
 Všeobecní administratívni pracovníci: 979 miest
 Špecialisti finančnej kontroly: 914 miest
 Pomocní pracovníci: 847 miest
 Kuchári: 840 miest
 Obchodní zástupcovia: 803 miest
 Správcovia objektov: 794 miest
 Pracovníci v sklade: 777 miest
 Pomocní pracovníci vo výrobe: 718 miest
 Obsluha kovoobrábacích strojov: 717 miest
 Ošetrovatelia: 654 miest
 Mechanici opravári: 644 miest
 Montážni pracovníci: 625 miest
 Učitelia v škôlke: 622 miest
 Murári a pod.: 611 miest

Najmenej žiadané povolania v roku 2017 na Slovensku:

- operátori zariadení na úpravu kožušín
- sklenári a autosklári
- operátori zariadení na výrobu fotografických výrobkov
- záhradní architekti
- lektori jazykov
- zubní a dentálni hygienici
- pestovatelia stromov, chovatelia zvierat
- čističi stavieb, pomocní pracovníci v službách

Podľa ponúkaného prehľadu vidíme, že sa akosi zabudlo na povolanie: sociálna práca. Aká je budúcnosť a vízia tohto odboru? Na túto otázku je ťažké odpovedať, iba čas a situácia na trhu práce ukáže...

Vízie podľa prieskumu Manpower Index sú priam zarážajúce. Z ich konštatovania sa dozvedáme, že:

- 80 % slovenských zamestnávateľov neplánuje podľa prieskumu Manpower Index trhu práce v nasledujúcich mesiacoch žiadne zmeny počtu zamestnancov.
- 8% našich zamestnávateľov predpokladá, že bude v nasledujúcich mesiacoch prijímať nových ľudí, naopak, s prepúšťaním ráta 7 % z nich.
- V 3 z 10 odvetví očakávajú zamestnávatelia pozitívne náborové prostredie,

teda že budú prijímať nových ľudí, najoptimistickejší sú v oblasti veľko- a maloobchodu.

- Výroba a rozvod elektriny, plynu a vody je podľa prieskumu pracovnou oblasťou, kde očakávajú najvýraznejšie znižovanie počtu zamestnancov.
- V 2 zo 4 regiónov Slovenska očakávajú zamestnávateľia prijímanie zamestnancov, prijímať chce okolie hlavného mesta a východ, stredné Slovensko zmeny neočakáva a zhoršenie predpokladá západ krajiny.

Zamestnávateľia sú opatrní: Zdá sa, že s pokračujúcou recesiou slovenskí zamestnávateľia uplatňujú opatrné náborové stratégie, aby sa zvýšila produktivita súčasného personálu.

Komisia navrhla, aby v období rokov 2014 – 2020 členské štáty vynakladali aspoň 20 % prostriedkov, ktoré dostávajú z Európskeho sociálneho fondu (ESF), na podporu sociálneho začlenenia a boj proti chudobe. Dôležitými a užitočnými nástrojmi z tohto hľadiska sú aj nový program EÚ v oblasti zamestnanosti a sociálnej inovácie, Európsky fond na prispôsobenie sa globalizácii a Fond európskej pomoci najodkázanejším osobám.

V rámci zvýšenia zamestnanosti občanov, treba prijať opatrenia na to, aby sa zjednodušil pohyb v rámci EÚ na účely zamestnania. Zatiaľ čo takmer štvrtina mladých, ekonomicky činných ľudí v eurozóne je nezamestnaná (24 % v júli 2013) a medzi jednotlivými krajinami existujú významné rozdiely v miere nezamestnanosti mladých ľudí (najvyššia je v Grécku na úrovni 62,9 % a najnižšia v Nemecku na úrovni 7,7 %), iba necelé 4 % obyvateľov v produktívnom veku v eurozóne pochádzajú z iného členského štátu. Toto oznámenie preto Komisiu zaväzuje, aby sa usilovala o zníženie nákladov a odstránenie prekážok v pohybe za prácou v rámci EÚ.

Európska rada na svojom zasadnutí v júni 2013 pripomenula, že sociálny rozmer treba posilniť, pričom zdôraznila význam lepšieho monitorovania situácie v sociálnej oblasti a na trhu práce v rámci HMÚ, najmä prostredníctvom vhodných ukazovateľov pre oblasť zamestnanosti a sociálnych vecí v rámci európskeho semestra. Európska rada tiež poukázala na potrebu zabezpečiť lepšiu koordináciu politík v oblasti zamestnanosti a sociálnych vecí pri plnom rešpektovaní právomocí členských štátov a podčiarkla úlohu sociálnych partnerov a sociálneho dialógu, a to aj na vnútroštátnej úrovni.

Odpoveďou Európskej komisie na túto situáciu má byť z časti tzv. „Balík sociálnych investícií (Social Investment Package), ktorý má usmerniť členské štáty pri tvorbe efektívnych sociálnych politík vo forme investícií. Pre mladých zasa únia zavádza tzv. "Záruku pre mladých". V oboch prípadoch ide stále o výlučnú kompetenciu členských štátov, kde môžu európske inštitúcie zohrávať podpornú či koordinačnú úlohu. Špeciálnym prípadom v EÚ je Bulharsko kde je podľa tabuliek riziko sociálneho vylúčenia ďaleko najvyššie. Priemerná mzda

dosahuje len 393 eur a 22 % zamestnaných pracuje len za minimálnu mzdu vo výške 159 eur. V roku 2011 polovica Bulharov zažila vážnu materiálnu depriváciu, čo je 5-krát viac ako európsky priemer. Správa si všima masové demonštrácie v bulharských uliciach, ktoré vyvolali neúmerne vysoké účty za elektrinu a viedli k pádu vlády. Sedem Bulharov sa na protest za uplynulý mesiac podpálilo. Štyria z nich zomreli.

Nutná schopnosť prispôsobenia sa je občas spojená s radikálnymi voľbami (aj v rámci politického spektra a politických preferencií), ústi do vynaliezavého správania sa, obchádzania pravidiel. Vytvára priestor pre neštandardné politické a záujmové zoskupenia, často s prvkami extrémizmu, nacionalizmu, ochrany „vlastného“, zvýšenia anómie. Od štátu sa očakáva, že bude fungovať ako regulátor, prisudzuje sa mu úloha zvládnuť situáciu.

Stredná vrstva predstavuje najsilnejšiu skupinu, no prevláda v nej pocit nespokojnosti, nepohodlia, hlbokého znepokojenia z množstva zlých správ a zlyhaní. Zároveň stúpajú životné náklady, zvyšujú sa dane atď.

Pozitívne dôsledky vidíme:

- ekonomicko – ekologickom vnímaní sveta a života, sprevádzané šetrením, uvážlivejším používaním zdrojov.
- Etické rozhodovanie v uvedomelom prístupe k spotrebe a k životnému prostrediu a k službám.
- Investovanie do vzdelania, vzdelanie chápané ako faktor úspechu.

ZÁVER

Na záver možno tvrdiť, že kríza prináša i nové trendy, ekologické a etické, s cieľom zabezpečiť budúcnosť. Ak chceme zvyšovať životnú úroveň občanov, je nevyhnutné prijímať opatrenia na posilnenie strednej vrstvy a vytvárať podmienky na jej rozširovanie. Stále bude na scéne visieť otáznik, aká však bude naša budúcnosť?

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA – Bezdomovectvo ako sprievodný negatívny jav našej doby. Teoretická analýza v aplikácii na využitie teórie pre študentov pomáhajúcich profesií. Projekt č. 1/0719/13.

Literatúra

- [1] *Budúcnosť hospodárskej a menovej únie: Komisia predkladá návrhy na posilnenie sociálnej integrácie.* European Commission - IP/13/893 02.10.2013. Brusel 2013. [online] Citované 1.11. 2013

- Dostupné na http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-893_sk.htm.
- [2] *EurActiv. Sociálna kríza v EÚ sa prehlbuje*. 27.03.2013. [online]. Citované 1.11. 2013 Dostupné z <http://www.euractiv.sk/buducnost-eu/clanok/sprava-socialna-kriza-v-eu-sa-prehlbuje-020883#sthash.Mo64MbU4.dpuf>
- [3] Rezlerová, J. 2013. *Rozhovor s generálnou riaditeľkou Manpower Česká a Slovenská republika*. Manpower. 2013.
- [4] ŠUPLATA, I. *Ktoré povolania sa nemusia báť budúcnosti?* Prieskum. Nový čas.12. 09. 2013 [online]. Citované 14.11. 2013 Dostupné z <http://www.cas.sk/clanok/260173/prieskum-ktore-povolania-sa-nemusia-bat-buducnosti-budete-sokovani.html>

PhDr. Daniela Baková, PhD.

Fakulta sociálnych štúdií
Vysoká škola v Sládkovičove
Richterova č. 1171,
925 21 Sládkovičovo
E-mail: danielabakova@gmail.com

doc. PhDr. Lenka Haburajová Ilavská, PhD.

Fakulta sociálnych štúdií
Vysoká škola v Sládkovičove
Richterova č. 1171,
925 21 Sládkovičovo
E-mail: lhilavska@gmail.com

XXXII.

JE MOŽNÁ ETICKY SPRAVODLIVÁ SPOLOČNOSŤ?

How can ethically justice society?

ĽUDOVÍT HAJDUK

Abstrakt

Koncepty spravodlivosti ako etickej kategórie sú v skutočnosti naplnené konkrétnymi obsahmi, zamestnávajúce nielen náš rozum ale aj srdce. Ako teda pristupovať k otázkam etiky, k otázkam etickej spravodlivosti vo vzťahu k ekonomickému prostrediu? Ktoré spôsoby ustanovenia etiky a spravodlivosti sa stávajú optimálnymi? Je pôvodný stav stavom, v ktorom by boli zvolené pravé princípy morálne spravodlivej spoločnosti? Do akej miery môžu ľudia realizovať rolu v pôvodnom stave v relatívnom a dynamickom ekonomickom prostredí? Ktoré princípy etickej spravodlivosti je potrebné preferovať v trhovom hospodárstve a pod. Odpovede na každú z týchto oblastí analýzy etickej spravodlivosti predstavujú komplex vzťahov, ktorý nemožno objasniť jedným jednoduchým pravidlom.

Kľúčové slová

Etika, etická spravodlivosť, spravodlivá spoločnosť

Abstract

The concept of ethics evokes in us the idea, formulated by Otto Weinberger in the sense that "there are absolutely timeless and applicable substantive principles of justice. Pursuit of Justice is seeking task, the task for the mind and heart." We need to find the necessary efforts to find support systems tolerant coexistence of different human societies, penetrate the mechanisms of functional ethical relationships because the words of Aristotle "Justice is a condition whereby people are able to act fairly and indeed act fairly and want what is fair" In the current ethics, as stated by Marcus George Singer" was renewed interest in questions of justice "this trend is confirmed by the philosophical congresses pointing to continued relevance and timeliness issues at a time when a person really is on the threshold of profound economic problems: problems of unemployment (that are deeply contrary to our most basic notions of justice, because unemployment means social exclusion - although thanks to support unemployed are not looking).

Keywords

Ethics, ethical justice, justice society

ÚVOD

Pojem etiky v nás evokuje myšlienku, ktorú sformuloval profesor Oto Weinberger v tom zmysle, že *"nejestvujú bezčasové a absolútne platné obsahové princípy spravodlivosti. Snaha o spravodlivosť je úlohou hľadania, úlohou pre rozum a srdce"* (Weinberger, 1995, s. 225-226). Potreba hľadania je potrebou snahy nachádzať nosné systémy pre tolerantné spolužitie rôznych ľudských spoločenstiev, prenikať do mechanizmov funkčných morálnych vzťahov, lebo slovami Aristotela *"spravodlivosť je stav, na základe ktorého sú ľudia schopní spravodlivo konať a skutočne aj spravodlivo konajú a chcú to, čo je spravodlivé"* (Aristoteles, 1986, s. 113).

1. OTÁZKA SPRAVODLIVOSTI A ETIKY

V súčasnej etike, ako konštatuje Vasil Gluchman *"bol obnovený záujem o otázky spravodlivosti"* (Gluchman, 1994, s. 9); uvedený trend potvrdzujú aj filozofické kongresy poukazujúce na neustálu závažnosť a aktuálnosť témy v čase, kedy človek skutočne stojí na prahu hlbokých ekonomických problémov: problémy nezamestnanosti (ktoré sú hlboko v rozpore s našimi najzákladnejšími predstavami o spravodlivosti, pretože nezamestnanosť znamená vylúčenie zo spoločnosti - aj keď nezamestnaný vďaka podporám nehľadá). Problém biedy a hladu v dôsledku spádu medzi hospodárskymi oblasťami, ale v dosť drastickej miere aj vnútri niektorých blahobytom oplývajúcich spoločností; takmer nespútaná moc bohatstva (veľkých koncernov a iných nadnárodných - celosvetových ekonomických nositeľov moci) a pod. Etika by však nemala byť reflexiou krízy, mala by sa usilovať o istú prevenciu, o istý konsenz členov spoločnosti.

Ako pristupovať k otázkam etiky, k otázkam etickej spravodlivosti vo vzťahu k ekonomickému prostrediu? Ktoré spôsoby ustanovenia etiky a spravodlivosti sa stávajú optimálnymi? Je pôvodný stav stavom, v ktorom by boli zvolené pravé princípy morálne spravodlivej spoločnosti? Do akej miery môžu ľudia realizovať rolu v pôvodnom stave v relatívnom a dynamickom ekonomickom prostredí? Ktoré princípy etickej spravodlivosti je potrebné preferovať v trhovom hospodárstve a pod. Odpovede na každú z týchto oblastí analýzy etickej spravodlivosti predstavujú komplex vzťahov, ktorý nemožno objasniť jedným jednoduchým pravidlom. Jednoduché odpovede sú v podstate klamlivými zjednodušeniami, pretože v súlade s názorom Dagmar Smrekovej *"aj legitímna ekonomická aktivita, vedená v medziach pravidiel, ktoré sú v súlade so zákonom, môže byť humánne pochybná a morálne sporná, ak v nej dominuje krátkodobý ekonomický prospech, meraný výlučne kritériom*

okamžitého zisku..." (Smreková, 1994, s. 654). Isté východiská formuluje Oto Weinberger v tom zmysle, že k adekvátnej širšej a užšej sociálno-etickej argumentácii možno dospieť len vtedy, ak zoberieme do úvahy dialektickú súhrnu analýz utility a ideálov spravodlivosti, aj keď nemožno presne vytýčiť hranicu medzi utilitou a ideálmi spravodlivosti v ekonomickom (trhovom) prostredí. Ich vzťah možno objasniť takto: ideály etickej spravodlivosti sú predstavami, ktoré sa chápu ako meradlá a hranice istých utilitárnych cieľov (Weinberger, 1995, s. 195). Spor medzi teóriou etickej spravodlivosti a utilitarizmom sa javí teda ako spor medzi spriaznenými "dušami".

John Rawls sa pokúšal konštruovať modelovú situáciu, v ktorej by úvahy o spravodlivom usporiadaní vzťahov medzi základnými inštitucionálnymi štruktúrami určenými ľuďmi neboli ovplyvňované záujmami, pričom na modelovanie takejto situácie mu poslužil príbeh: ľudia uvažujú o spravodlivom usporiadaní vzťahov "za" závojom nevedomosti. (Rawls, 1995, s. 92-95). Vedia síce o sebe všetko, vedia ako to v spoločnosti chodí, vedia, že ľudia sa odlišujú schopnosťami i výkonmi, nevedia však o tom, akú pozíciu tým tvoria práve oni v spoločnosti. Za týchto podmienok sa majú dohodnúť o pravidlách rozdeľovania toho, čo dosahujú spoluprácou, majú sa dohodnúť, v čom si budú vždy rovní a v čom si môžu byť nerovní. Ako tvrdí Arthur Rich, právom potom možno rozumieť Rawlsovi v tom zmysle, že jeho voľba princípov etickej spravodlivosti má dočinenia nielen s rozumom, mysliacim múdro na svoj záujem, ale aj mravne určeným presvedčením o spravodlivosti, ktoré ešte predtým platí pri opcii princípov spravodlivosti v prvotnom stave a spájajú sa s voliacim rozumom. (Rich, 1994, s. 195). Závoj nevedomosti teda spôsobuje, že subjektívne záujmy a preferencie sú bezpredmetné. Aké princípy si tieto osoby zvolia?

Spolu so závojom nevedomosti definujú tieto podmienky princípy etickej spravodlivosti ako princípy, na ktorých by sa zhodli rozumní, sebe rovní ľudia, ktorí sledujú svoje záujmy, ak nie je niekomu známe, že mu prírodné alebo sociálne okolnosti dávajú väčšie alebo menšie výhody. Tieto osoby by sa nevyhnutne rozhodli pre dva princípy:

Princíp čo možno najväčšej slobody: *"Každá osoba má stejné právo na najrozsáhlejší celkový systém stejných základních svobod, který je kompatibilní s obdobným systémem svobod pro všechny"* (Rawls, 1995, s. 182)

Princíp zahrňujúci: *"Sociální a ekonomické nerovnosti mají být uspořádány tak, aby byly: (a) k největšímu prospěchu nejméně zvýhodněných jedinců, konzistentně s principem spravodlivého spoření, a (b) spjaty s úřady a pozicemi, které jsou přístupné všem za podmínek slušné rovnosti příležitostí pro všechny"* (Rawls, 1995, s. 182)

Stotožňujeme sa s názorom Weinbergera, že takýto Rawlsov názor možno považovať za principiálne diskutabilný. Tvrdí, že *"zvažovanie spravodlivosti*

nestojí pred otázkou prípustnosti materiálnych (t.j. ekonomických v širokom slova zmysle) nerovností, t.j. nerovnakých častí pri rozdeľovaní "koláča" (spoločenských dohier), ale pred otázkou spravodlivého pridelenia rovnakých alebo nerovnakých dielov podľa zásluh a/alebo spoločenskej funkcionality... Ak v teóriách spravodlivého rozdelenia ako zdôvodňovaní dokazujeme výhodnosť nerovnakého rozdelenia - ako to robí Rawls - bez uvažovania o spravodlivosti alebo nespravodlivosti pridelenia rôznych častí, potom presúvame otázku rozdeľovacej spravodlivosti na iné pole bez toho, že by sme odpovedali na podstatnú otázku alokácie" (Weinberger, 1995, s. 216)

Problémy ekonomickej rovnosti nie sú vôbec definované ako požiadavka ekonomickej egality, ale ide na jednej strane (v usporiadanej a človeka dôstojnej spoločnosti) o potrebný postulát spoločenského vyrovnania (vyrovnávacia spravodlivosť) a na druhej strane o funkcionálnu a prijateľnú rozdeľovaciu a výmennú spravodlivosť.

O všeobecnej otázke etiky, kedy spoločnosť zaručuje rozdeľovaciu a výmennú spravodlivosť, sa dá podľa nás povedať oveľa menej presného a všeobecne platného, než sa obyčajne myslí. Na jednej strane zastávame názor, že rozhodnutie o tom, či rozdelenie alebo výmena sú spravodlivé, môže byť zodpovedané aj abstraktným pravidlom (nezávislým od spoločensko-ekonomickej situácie a od inštitucionálnych štruktúr); na druhej strane sa domnievame, že sa nemajú brať do úvahy len problémy rozdeľovania a výmeny, ale že je potrebný pohľad zo strany teórie konania, kedy netreba posudzovať iba výsledok rozdelenia a ekvivalencie vymieňaných hodnôt, ale vzťah rozdeľovania treba vidieť v súvislosti s ekonomickou aktivitou konania a jej motiváciou, čo sa Rawls v teórii spravodlivosti snaží maximálne eliminovať. Tvrdí, že " *teorie spravedlnosti předpokládá navíc jednoznačnou omezenost síly sociálních a altruistických motivací.*" (Rawls, 1995, s. 172) Ak napríklad máme uznať za eticky spravodlivé rozdelenie spoločného produktu práce, musíme brať do úvahy nielen faktický podiel na práci (pri kvalitatívne odlišnom pracovnom vklade tu zostáva ešte neurčitosť hodnotového vzťahu medzi rôznymi druhmi práce), ale aj motivačné pôsobenie na konanie, resp. na ekonomickú aktivitu.

Pri spoločenských otázkach nejde o abstraktnú spravodlivosť (pri ktorej by napr. nebolo možné zohľadniť "nezaslúženú" - pretože je od prírody - veľkú silu alebo šikovnosť), ale o adekvátny vzťah vstupu práce a výstupu rozdelenia majetku - čo musí zaistiť aj ekonomickú účinnosť. A pri ekvivalencii výmeny hodnôt nejde len o dobrovoľnosť výmeny, ale prípadne aj o momenty donútenia ovplyvňujúce slobodu výmeny (napr. núdzová situácia na jednej strane).

Otázky spravodlivosti vždy vystupujú popri úvahách o utilite, ako uvádza vo svojej monografii Weinberger " *ideály spravodlivosti spolupôsobia s analýzami utility a normatívnymi regulatívmi*" (Weinberger, 1995, s. 195) Podľa názoru Veleka bola Rawlsova teória všeobecne chápaná ako pokus o kritiku

prevládajúceho utilitarizmu v anglosaskej morálnej a politickej filozofii na základe procedurálnej reformulácie kantovskej morálnej a politickej teórie (Velek, 1994, s. 925). Rawlsova teória nie je blízkou Kantovej teórii len obsahovo. Rawls, aby svoju teóriu ospravedlnil, používa špecifický formálny prostriedok - teóriu zmluvy (Rawls, 1995, s. 24-27), ktorá mu umožňuje *"opomenout otázky významu a definice a postoupit kupředu s rozvojem nějaké obsahové teorie spravedlnosti"* (Rawls, 1995, s. 337).

2. IDEA ZMLUVY A SOCIÁLNA SPRAVODLIVOSŤ

Idea zmluvy ako základ etickej spravodlivosti je skutočne veľmi stará, patriaca medzi najstaršie spôsoby ustanovenia spravodlivosti. Môžeme sa s ňou stretnúť oveľa skôr. V judaizme a následne potom aj v kresťanstve je vzťah človeka a Boha (a teda i vzťah človeka k ostatným ľuďom) založený na zmluve. Rovnako zmluvy považuje za kľúčový prvok i antická tradícia, pričom v rímskom práve sa práve teória zmluvných vzťahov stala jeho podstatnou súčasťou. Ani v stredoveku nestráca zmluvné myslenie svoj vplyv prevažne tam, kde sa jedná o usporiadanie konkrétnych pomerov medzi šľachtou a panovníkom. Dominantné postavenie však idea zmluvy ako základný spôsob ustanovenia spravodlivosti - spravodlivého poriadku získava až v novoveku. Liberálne koncepcie spravodlivosti sa opierajú predovšetkým o interpretáciu zmluvného princípu, ktorý rozvinul J. Locke v Dvoch rozpravách o vláde (Locke, 1965). Rawlsova zmluva má naproti tomu nový aspekt: zmluvné strany sa nezaujímajú len o politickú, ale aj o ekonomickú dimenziu svojej budúcej kooperácie. Ide im aj o distribúciu materiálnych tovarov, t.j. všetkého toho, čo je konkrétnym, ekonomicky nevyhnutným na sebarealizáciu človeka v spoločnosti a v štáte. Je to teda moderný kontrakt, ktorého zmluvnou stránkou je homo economicus. Akokoľvek má princíp diferenciacie egoistický základ, umožňuje filozofické zdôvodnenie aj sociálnej politiky, ktorá rozhodne s ekonomickým prostredím súvisí, a korigovanie jednoduchej formálnej rovnosti prístupu k všetkým pozíciám a funkciám. Rawlsova spravodlivosť sa "nepohybuje" len v oblasti ekonómie, ale je aj sociálnou – etickou spravodlivosťou. A práve v tomto bode sa stretáva s nesúhlasom pravého krídla neoliberalného myslenia, reprezentovaného predovšetkým F. A. von Hayekom (toto intelektuálne prúdenie hlboko poznamenalo ekonomickú a sociálnu politiku krajín západnej Európy a USA. Je známy kredit, aký mali neoliberali chicagskej školy u R. Reagana a M. Teacherovej).

F. A. von Hayek vo svojom druhom zväzku diela Právo, zákonodárstvo a sloboda spochybňuje sociálnu spravodlivosť ako termín, *"ktorý nemá žiadnu intelektuálnu hodnotu (vážnosť), je známkom demagógie a lacného žurnalizmu a zodpovední činitelia by sa mali hanbiť ho používať"* (Hayek, 1991, s. 91). Hayek

je obdivovateľom spontánneho sociálneho vývoja, samoregulácie, ktoré ak sa vyhnú mocenským zásahom, vyústia do komplexnej siete vzťahov, oveľa vhodnejšej a prijateľnejšej (v porovnaní s tou, ktorú by sa niekto mocensky, plánovite a vedome snažil vytvoriť, nech by to bolo s akýmkoľvek dobrým úmyslom).

Hayek neodmieta rawlsovskú spravodlivosť v jej negatívnom vymedzení ako princípu, podľa ktorého sa na všetkých musia uplatňovať dohodnuté pravidlá. Ale takto chápanú spravodlivosť možno aplikovať len na individuálne správanie, resp. na vzájomné správanie jednotlivcov a nikdy nie na súhrnné dôsledky konania viacerých ľudí. Je znakom "nezrelosti a primitívnosti myslenia vyžadovať spravodlivosť od spoločnosti, brať ju na zodpovednosť za konkrétne hmotné postavenie, vyčítať jej nešťastie niektorej skupiny obyvateľstva. Spoločnosť v pravom slova zmysle nie je vôbec schopná jednať s nejakým špecifickým účelom, zabezpečiť, aby každý dostal to, čo mu patrí. Spôsob, akým trhový mechanizmus rozdeľuje "výnosy a bremená", sa iste vo viacerých prípadoch javí ako veľmi nespravodlivý, ale takým je tradičný osvedčený poriadok vecí, pred ktorým sa treba s pokorou skloniť.

ZÁVER

Potom už neostáva nič iné ako prenieť požiadavku sociálnej – etickej spravodlivosti na inštitúcie, ktoré sú vybavené právomocou usmerňovať jednotlivcov v tom, čo majú robiť. Znamená to žiadať od nich organizáciu členov spoločnosti tak, aby bolo možné priradiť rôznym jednotlivcom alebo skupinám konkrétne podiely na spoločenskom produkte, resp. koordinovať ich úsilie pre dosiahnutie takej konkrétnej podoby rozdeľovania, ktorá sa považuje za eticky spravodlivú. Znamená to trvať na tom, aby sme si kládli za cieľ prijať istú prijateľnú schému distributívnej spravodlivosti. Keďže ide o nejasný pojem, hrozí reálne nebezpečenstvo, že mu podsunú obsah zodpovedajúci etablovaným záujmom, čo by bolo skutočne asociálne. Navyše sa vládám umožní rozhodovať o postavení rôznych jednotlivcov a skupín, čo je napr. podľa Hayeka "ohavnou myšlienkou" potierajúcou slobodu osobného rozhodovania.

Literatúra

- [1] ARISTOTELES. 1979. *Etika Nikomachova*. Bratislava, Pravda 1979. 262 s.
- [2] BLAHA, Ľ. 2009. *Späť k Marxovi*. Bratislava : Veda, 2009. ISBN 978-80-224-1077-9.
- [3] GLUCHMAN, V. 1994. *Úvod do etiky*. Prešov : Univerzum 1994. ISBN 80-967001-2-X

- [4] HAYEK, F. A. 1991. *Právo, zákonodárství a svoboda. Fatamorgána sociální spravedlnosti*. Praha : Academia 1991.
- [5] LOCKE, J. 1965. *Dvě pojednání o vládě*. Praha : ČSAV 1965. 284 s.
- [6] NOVOSAD, F. 1993. *Súčasný liberalizmus: Dohodnúť sa o spravodlivosti*. In: Gál, E., NOVOSAD, F. 1993. *O slobode a spravodlivosti*. Bratislava : Archa 1993, s. 7-18. ISBN 80-7115-047-9.
- [7] RAWLS, J. 1995. *Teorie spravedlnosti*. Praha : Victoria Publishing, a. s. 1995. ISBN 80-85605-89-9.
- [8] RICH, A. 1994. *Etika hospodářství: sv. I. Theologická perspektiva*. Praha : Oikoymenh 1994. ISBN 80-85241-61-7.
- [9] SMREKOVÁ, D. 1994. *Etické problémy ekonomického správania*. In: *Filozofia*, 1994, č.10. s. 638-658. ISSN 0046-385X.
- [10] VELEK, J. 1994. *Spravedlnost a dobro v politickém liberalizmu Johna Rawlse*. In: *Filosofický časopis*, 1994, č. 6, s. 925-937. ISSN 0015-1831.
- [11] WEINBERGER, O. 1995. *Inštitucionalizmus*. Bratislava : Archa 1995. ISBN 80-7115-102-5.

doc. PhDr. Ľudovít Hajduk, PhD., mim. prof.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Tatranská 10

974 11 Banská Bystrica

E-mail: hajduk@vssvalzbety.sk

XXXIII.

KAPITALIZMUS S ĽUDSKOU TVÁROU A LÍDERSKÁ DEMOKRACIA

Capitalism with a human face and the leader's democracy

ALEXANDER ČEMEZ

Abstrakt

Tento text sa zaoberá predvídaním budúceho sociálno-ekonomického a politického poriadku na Slovensku. Je rozdelený na dve časti. V prvej analyzujeme súčasnú sociálnu, ekonomickú a politickú situáciu na Slovensku a vo svete a v druhej časti vysvetľujeme kapitalizmus s ľudskou tvárou, ktorý je novým sociálno-ekonomickým modelom a líderskú demokraciu, ktorá spája demokraciu so silným lídrom.

Kľúčové slová

Kapitalizmus, kapitalizmus s ľudskou tvárou, partokracia, oligarchia, líderská demokracia

Abstract

This paper deals with the predicting of future social-economic and political order in Slovakia. It is divided into two parts. In the first one we analyze the nowadays social, economic and political situation in Slovakia and in the world and in the second one we explain the capitalism with a human face, which is the new social-economic model and the leader's democracy, which connects the democracy with a strong leader.

Keywords

Capitalism, capitalism with a human face, partocracy, oligarchy, leader's democracy

ÚVOD

Predmetný text sa zaoberá hľadaním alternatívneho modelu politického a sociálno-ekonomického usporiadania. Je rozdelený na dve časti v prvej časti analyzujeme aktuálny stav s prihliadnutím na historický vývoj. Druhá časť je ťažisková a venujeme v nej pozornosť kapitalizmu s ľudskou tvárou s ohľadom na predpoklad ďalšieho transformačného procesu, ktorému sa s vysokou pravdepodobnosťou nedá minimálne v európskom alebo dokonca aj v globálnom meradle pri súčasných ekonomických prametroch a sociálnych problémoch vyhnúť.

K uvedenej téme pristupujeme tridisciplinárne, tzn. cez prizmu politických, sociologických a ekonomických pohľadov, ktoré v našom texte integrujeme do jednotného a synteticky previazaného celku.

Kapitalizmus s ľudskou tvárou predstavuje novú spoločensko-ekonomickú formáciu, ktorá sa vyznačuje znižovaním dynamiky ekonomického rastu, úspornosťou a striednosťou životného štýlu. S každým sociálno-ekonomickým systémom ide ruka v ruke politický poriadok, ktorý v našom prípade predstavuje tzv. líderská demokracia. Tá sa vyznačuje demokratickým fundamentom v spojení s mimoriadnymi právomocami výraznej líderskej osobnosti so silným morálnym kreditom, pričom tento model by mal postupom času nahradiť partikulárnu, partokraticko-oligarchickú demokraciu.

1. ANALÝZA AKTUÁLNEHO STAVU

V západnom svete prevláda spojenie ekonomického liberalizmu a politickej demokracie ako aktuálny model politickej a ekonomickej formácie, ktorý má do určitej miery (nie absolútne, ako uvádza F. Fukuyama vo svojom diele *Koniec dejín a posledný človek*) expanzívny charakter smerom do strednej a východnej Európy, príp. do niektorých ázijských krajín. V ekonomickej rovine podľa hla ekonomickému liberalizmu tiež niekdajšia komunistická krajina Čína, v rovine politickej však naďalej zotrúva na pozícii monopolu jednej strany a jednej ideológie. Táto nezvyčajná kombinácia liberalizmu v ekonomickej rovine a komunizmu v politickej rovine sa ukazuje ako efektívna, pretože Čína sa stáva jednou z najdynamickejšie sa rozvíjajúcich ekonomík vo svetovom meradle.

Neoliberálny kapitalizmus zaostáva v prvom desaťročí 21. storočia v dynamike ekonomického rastu za Indiou aj Čínou. Zatiaľ čo svetový priemer za rok 2007 bol 5 %, tak dlhoročne vysoký HDP Číny, ktorá aplikuje trhové hospodárstvo, presahuje 11 %. Komunistická strana Číny decentralizovala plánovanie a využíva trhový mechanizmus vrátane priamych zahraničných investícií, ale tiež udržiava silný štátny sektor a zabezpečuje, aby podniky vo verejnom vlastníctve dostávali bankové úvery. Verejný a družstevný sektor

majú väčšinový podiel na tvorbe HDP. Od nadnárodných spoločností sa vyžadujú výrobky s vysokou pridanou hodnotou a tiež aj uskutočňovanie výskumu a vývoja.¹²¹ Komparatívnou výhodou Číny je lacná pracovná sila, vďaka ktorej môžu čínske výrobky zaplaviť veľkú časť svetového trhu.

V týchto súvislostiach si treba položiť legitímnu otázku, či na liberalizme stojaca politická demokracia je finálnym a jediným možným a správnym modelom existencie štátneho usporiadania, ako uvádza F. Fukuyama, ktorý nepočíta s viacalternatívnosťou budúceho celosvetového politického vývoja. Príklady z afrických krajín ukazujú, že liberálna demokracia si vyžaduje určité kultúrne a historicky sa vyvíjajúce podmienky preto, aby mohla prežiť. Umelo zo Západu naoktrojované liberálnodemokratické politické systémy sa vo viacerých afrických krajinách neujali a viedli k ďalším transformačným procesom a v konečnom dôsledku späť k nedemokratickým režimom.

Ekonomický liberalizmus, ktorý je založený na neustálom ekonomickom raste, je z dlhodobej perspektívy neudržateľný. Je to práve liberalizmu, ktorý poháňa ľudské správanie neustále ďalej, podľa ktorého chce ľudský jednotlivec dosahovať stále vyššie méty.

Problémom súčasnej západnej civilizácie je jej orientácia na výkon a rast, ktorý však nemôže byť neobmedzený. Neustály rast znamená v praxi stále väčší výkon ekonomiky, stále väčšia produkcia a tá si vyžaduje spotrebu. V opačnom prípade hrozí ekonomická stagnácia a tá môže spôsobovať stratu a tým pádom krachovanie spoločností následne nezamestnanosť, zníženie kúpyschopnosti obyvateľstva, čím dochádza k začarovanému kruhu.

Neoliberálna politika, ktorá viedla k znižovaniu alebo dokonca k marginalizácii úlohy štátu v ekonomike sa ukázala v súvislosti s riešením krízy ako zlyhávajúca. Ekonomika bez štátnej ingerencie môže vyústiť do krízy a štát je ten faktor, ktorý ju svojimi zásahmi môže z krízy dostať.

Na nevyhnutnosť reformovať kapitalizmu upozornila svetová hospodárska kríza v roku 1929. Keď zlyhal voľný trh, zvolil prezident USA F. D. Roosevelt cestu zasahovania štátu do ekonomiky, ktorá priniesla úspech nielen v USA, ale aj v západnej Európe po 2. svetovej vojne. J. M. Keynes poukázal na neschopnosť samoregulácie kapitalistickej ekonomiky a odporúčal zásadné zásahy štátu, získavanie investícií na výstavbu verejných diel aj za cenu zadlženia a to viedlo ku zvyšovaniu kúpnej sily obyvateľstva prerozdeľovaním príjmov v prospech robotníkov a zamestnancov. Dôsledkom bol jeden z najvyšších rastov v histórii vo vyspelých štátoch.¹²²

---

¹²¹ Jurišta, J. 2009. *Prehra víťazov: opakované globálne zlyhanie kapitalizmu vracia do hry socializmus v novej podobe*. Bratislava : IRIS, 2009, s. 56.

¹²² Jurišta, J. 2009. *Prehra víťazov: opakované globálne zlyhanie kapitalizmu vracia do hry socializmus v novej podobe* Bratislava : IRIS, 2009, s. 30 – 45.

Príroda však nepozná žiadne luxusné štruktúry, všetko v nej je striktné účelové a tým sa diametrálne odlišuje od liberálnej ideológie. A ak sa v nej aj niečo vymyká z uvedeného rámca nedopatrením, tak sa toho príroda veľmi rýchlo zbavuje. V prírode je všetko na niečo, len človek má záľubu vo veciach, ktoré nemajú žiaden praktický účel.¹²³

*„Ludia lípnú na veciach, ktoré nie sú jednoznačne ekonomicky kalkulatelné, ako sú priazeň, vernosť, vďačnosť, oddanosť, prestíž, spoločenská akceptácia, účasť na určitých sociálnych procesoch a pod. Tieto sociálne, kultúrne, či psychologické potreby a statky sa nedajú kúpiť, ale dajú sa získať, resp. saturovať len prostredníctvom participácie na neekonomických hodnototvorných procesoch. Príznačné pre tieto transakcie je to, že v nich neplatí princíp ekvivalencie, že nepodliehajú kalkulácii nákladov a ziskov, resp. ziskov a strát. Úlohu tu nezohráva objektivizovateľný racionálny kalkul, ale ich subjektívne, často emocionálne podfarbené ohodnotenie.“*¹²⁴ Jedná sa o ekonomiku pre vyhadzovanie a plytvanie, ako ju nazýva Alvin Toffler a vychádza z ľudskej márnotrati, záľube v luxuse.¹²⁵

Ak sa vrátíme k vyššie uvedenému F. Fukuyamovi a jeho adorácii liberálnej demokracie, tak môžeme hovoriť o určitej širokospektrálnosti politických režimov, spomedzi ktorých je liberálnodemokratický režim iba jednou z možných alternatív a zďaleka nie konečnou. Ak sa pozrieme naprieč históriou ľudskej spoločnosti, tak môžeme nájsť rôznorodé spôsoby sociálno-politického usporiadania, pričom každý z nich sa vyznačoval určitými atribútmi a artiklami:

- 1. Prvotnopospolný** – spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov,
- 2. Otrokársky** – spoločnosť bola schematicky rozdelená na otrokárov a otrokov, kľúčovým artiklom v tejto sociálno-ekonomickej formácii bol otrok, ktorý sa stal predmetom obchodu a výmeny,
- 3. Feudálny** – feudálny systém spočíval na vlastníctve územia panovníkom a jeho držbou, resp. disponovaním na základe dynastického princípu. Feudalizmus sa riadil tzv. lénnym systémom, čo znamenalo, že za určité služby alebo zásluhy povýšil niekoho do šľachtického stavu a dal mu do držby určité léno, t.j. pôdu, majetok, mestá, dediny apod.,
- 4. Kapitalistický** – základným atribútom bolo vlastníctvo výrobných prostriedkov. V zmysle marxizmu-leninizmu tu stoja proti sebe dva antagonistické triedy, ktorými sú kapitalisti a proletariát. V novšej odbornej ekonomickej literatúre sa uplatňuje tzv. princíp win-win, t.j. vzájomne prospešná existencia zamestnávateľov a zamestnancov, pričom každý z nich

¹²³ Malík, S., 2012. *Politická antropológia: futuroológia bez budúcnosti*. Bratislava : IRIS, 2012, s.16 – 17.

¹²⁴ Malík, S., 2012. *Politická antropológia: futuroológia bez budúcnosti*. Bratislava : IRIS, 2012, s.19 – 20.

¹²⁵ Malík, S., 2012. *Politická antropológia: futuroológia bez budúcnosti*. Bratislava : IRIS, 2012, s.19 – 20.

poskytne do tohto vzájomného vzťahu určitý vklad, ktorý prinesie obom stranám určitý úžitok.

5. **Socialistický** – spoločné vlastníctvo, centrálna riadená ekonomika.

V súčasnosti sme svedkami toho, ako sú niektoré osoby odkázané na dávku v hmotnej núdzi a naopak na druhej strane sú tu osoby s miliardovými majetkami. Tento stav je výsledkom rôznych procesov, ktoré môžeme zaznamenať v období po roku 1989, pričom tu môžeme nájsť ďalšie možnosti zbohatnutia:

1. **Reštitúcie** – predstavovali navrátenie majetku, ktorý bol znárodnený, resp. zoštátnený po 2. svetovej vojne. Tento ekonomický proces tak umožnil pretrvávajúce, resp. obnovu umelo prerušeného vlastníctva majetku bývalej šľachty a buržoázných vrstiev, príp. ďalších skupín obyvateľstva,
2. **Divoká privatizácia** – umožnila v priebehu krátkeho politického alebo byrokratického rozhodnutia vlády SR, resp. Prezídia Fondu národného majetku SR, aby sa niektoré osoby, blízke vládnej garnitúre, stali majiteľmi majetku, ktorý pred tým patril štátu,
3. **Podnikanie** – vo svojej podstate nie je zamestnaneckým pomerom, ale samostatne zárobkovou činnosťou a v praxi znamená, že daný jednotlivec nemá istotu minimálnej mzdy, musí sa preto spoliehať na svoje sily a schopnosti, často zamestnáva ďalších ľudí,
4. **Vysokokvalifikovaná práca** alebo práca, ktorá si vyžaduje špecifické predpoklady, talent apod., napr. šport, umenie... Dôvodom vysokého ohodnotenia je malý výskyt a s tým spojená vysoká vzácnosť takýchto jednotlivcov.

Vplyvom týchto procesov a dejov vzniká tzv. slovenská kapitálotvorná vrstva. Ako je vidieť jednoduchým politickým rozhodnutím môže nastať sociálna mobilita. Práve transformačné procesy sú vhodnou situáciou, ktorá tak umožňuje zmeny vo vlastníckych vzťahoch a zmeny v pyramíde sociálneho usporiadania, pretože novovznikajúce politické elity majú tendenciu sa ekonomicky zabetónovať a stať sa tak aj na vrchole pyramídy sociálneho usporiadania. Ak politické a sociálne elity navzájom neharmonizujú, tak sa môžu prejavovať dve tendencie:

1. **Politická revolúcia** – ak sociálne elity nemajú politickú moc, tak ju získajú tým, že vymenia politické elity,
2. **Sociálna revolúcia** – ak politické elity nedisponujú ekonomickým kapitálom, tak zmenia pyramídu sociálneho usporiadania a vyvlastnia pôvodných vlastníkov.

Ak hovoríme o sociálnych systémoch, resp. o systémoch sociálnej stratifikácie, tak diferencujeme tieto typy:¹²⁶

¹²⁶ Sopóci, J. 2008. *Sociálna stratifikácia mobilita*. Bratislava : IRIS, 2008, s. 13 – 22.

1. **Kastovnícke systémy** – vyznačujú sa určitou rigiditou, jednotlivec je natrvalo umiestnený na určitej sociálnej úrovni a to na základe zdedeného sociálneho statusu. Členovia kasty sú striktne limitovaní pri voľbe svojho povolania, tiež životného štýlu, miesta bydliska ako aj v sociálnej participácii. Typickým príkladom je India, niektorí odborníci však uvádzajú ako príklady tiež oblasti na Arabskom polostrove, v Polynézii, v bývalom režime v Juhoafrickej republike, v Japonsku, v Guatemale, tiež v severoamerických indiánskych kmeňoch aj v súčasnej americkej spoločnosti. Kasty pozostávajú z množstva podkást a tie sa tvoria hlavne podľa profesií. Kasty sa vyznačujú vysokou mierou samoregrutovania, dedičnou profesiovou špecializáciou a tiež preferujú sobáše s členmi vlastnej profesijnej skupiny,
3. **Otrokárske systémy** – prejavujú sa extrémnou sociálnou nerovnosťou, kde jeden človek je vlastníctvom druhého. V Európe sa končí otrokársky systém v súvislosti s rozvojom feudalizmu, znovu sa objavuje v súvislosti s osídľovaním Ameriky,
4. **Stavovské systémy** – hierarchicky usporiadané skupiny, ktoré tvorili časti feudálnych spoločností, ktorých členovia mali práva aj povinnosti a tie boli stanové zákonom. Sociálna pozícia a s ňou spojené práva a povinnosti získavali narodením, hoci tu existovala možnosť na zmenu. V centre tohto systému bol feudálny pán a šľachtic, ktorý vládol na svojom panstve, na veľkostatku a ten mohol mať aj tisíce štvorcových kilometrov. Panstvo mohol zemepán nadobudnúť darovaním od monarchu, napr. za zásluhy, za pomoc kráľovi v boji apod. alebo tiež obsadením a podriadením si územia, mohol ho vybojovať od iných zemepánov, vyhrať ho, kúpiť ho a pod. Titul zemepán sa stal postupom času dedičným. Tak ako medzi pánom a zemepánmi, takisto aj medzi zemepánmi a poddanými existovali určité lénne, vazalské vzťahy,
5. **Triedne systémy** – spočívajú na občianskej a politickej rovnosti ľudí a tá je garantovaná štátom a je založená hlavne na ekonomických rozdieloch a na ich nerovnom prístupe k hlavným sociálnym zdrojom, ktorými sú prestíž, moc bohatstvo. Jednotlivci sami nadobúdajú príslušnosť k sociálnej triede narodením, vzdelaním, prácou a podnikaním, sobášom a pod.

Dedením majetku je zabezpečená reprodukcia sociálnej stratifikácie v čase a relatívna stabilita sociálnych vrstiev, resp. sociálnych tried v spoločnosti a tým aj stabilita spoločnosti a následne aj štátu. Výsledkom je nerovnaká štartovacia čiara pre jednotlivcov, pretože niekto je takpovediac vysunutý pred túto čiaru, niekto je pred ňou, niekto viac a niekto menej. Závisí od schopností a práce, ako aj ďalších okolností, akými sú napr. šťastie, kontakty a pod. kam až dobehne, príp. môže tiež predbehnúť tých jednotlivcov, ktorí boli o určitú vzdialenosť

pred ním.

Sociálna stratifikácia má hierarchický alebo pyramidálny charakter. Liberálnodemokratické systémy umožňujú ľahšiu priepustnosť medzi jednotlivými vrstvami, triedami, naopak indický kastovnícky systém tieto kasty natrvalo konzervuje. Aj keď je formálne zrušený, ešte stále neformálne funguje, pretože je výsledkom dlhodobého evolučného vývoja. V súčasnej spoločnosti môžeme pozorovať dve extrémne podoby, ktorými sú na jednej strane bezdomovci, ktorí nevlastnia skoro žiaden majetok s výnimkou vecí osobnej potreby, ako napr. šatstvo a pod. a na druhej strane sú tu vlastníci niekoľko alebo dokonca mnohomiliardového majetku. Za najčastejšie príčiny bezdomovectva môžeme považovať:

1. **Závislosti** – alkoholizmus, drogová závislosť, hráčska závislosť,
2. **Nešťastná náhoda** – požiar, prírodná katastrofa, ktorý pripravila jednotlivcov alebo rodiny o strechu nad hlavou,
3. **Dlžoby** – vyžiadali si exekúciu alebo deložovanie z miesta trvalého pobytu,
4. **Nízke právne vedomie** – zmena vlastníka bez klauzuly týkajúcej sa doživotného práva pobytu.

Nadobudnutie mnohomiliónového alebo dokonca miliardového majetku pôsobí vždy podozrivo. V súčasnosti sa používa pomerne často pojem oligarchická demokracia, ktorá naznačuje prepojenie ekonomických a politických elít, ktoré tak majú vzájomne prospešný, recipročný alebo symbiotický vzťah. Ekonomické elity podporujú politické subjekty, aby tie mohli fungovať a uchádzať sa svojimi volebnými kampaňami o voličské hlasy. Na oplátku niektoré politické strany, ktoré sa chopia politickej moci poskytujú štátne zákazky práve týmto ekonomickým elitám. Je verejným tajomstvom, že v USA finančné skupiny a priemyselné komplexy stanovujú prezidentovi svojich zástupcov do funkcií ministrov, resp. poradcov Bieleho domu. Sme svedkami toho, ako subjekty súkromného sektoru v dôsledku vlastníctva médií, môžu určovať, ktoré politické subjekty nedostanú mediálny priestor, a ktoré dostanú a aký tento priestor bude, takisto môžu nepriamo ovplyvňovať v akom kontexte alebo konotáciách (negatívnych alebo pozitívnych) sa bude o týchto subjektoch komunikovať.

Prepojenie mediálnej, podnikateľskej a politickej sféry je viditeľné aj v osobách niektorých súčasných alebo bývalých politikov, či už sa jedná napr. o Pavla Ruska, ktorý bol svojho času generálnym riaditeľom TV Markíza, neskôr vstúpil do politiky, založil a viedol politickú stranu Aliancia nového občana (ANO), stal sa podpredsedom NR SR, neskôr ministrom hospodárstva SR a to. Po prepuknutí kauzy okolo neho sa usilovali niektoré politické subjekty naladiť verejnú mienku proti nemu, čo sa im aj podarilo do takej miery, že ANO sa v najbližších voľbách v roku 2006 nedostala do parlamentu. Nemožno

v týchto súvislostiach opomenúť bývalého generálneho riaditeľa TV Nova Vladimíra Železného, ktorý takisto založil politickú stranu a stal sa senátorom Senátu PČR, neskôr dokonca poslancom Európskeho parlamentu. Podobný príklad je bývalá taliansky premiér Silvio Berlusconi.

Podobne uvažuje Ch. W. Mills v amerických podmienkach, keď hovorí o prepojení politických, priemyselných a vojenských elít, ktoré hýbu osudom USA.

Ak sa pozrieme na 20. storočie v podmienkach Slovenska, tak si môžeme všimnúť viaceré transformačné procesy:

1. **1918** – koniec 1. svetovej vojny, kedy sa Rakúsko–Uhorsko ocitlo na strane tých, ktorí prehrali a víťazné mocnosti tak rozhodli o novom usporiadaní Európy, zároveň tiež treba brať v úvahu zvnútra silnejúci tlak nespokojných národov, ktorí túžili po uplatnení práva národov na sebaurčenie,
2. **1939** – začiatok 2. svetovej vojny, kedy nemecký expanzívny element prenikol do stredoeurópskeho priestoru, čo prinieslo zásadné zmeny v charaktere politického systému, ako aj v sociálno-ekonomickej oblasti,
3. **1945** – porážka Osi a víťazstvo Spojencov spôsobilo nové geopolitické usporiadanie v Európe a v konečnom dôsledku orientácia Československa na Sovietsky zväz,
4. **1968** – Pražská jar, ktorá priniesla so sebou určité uvoľnenie spoločnosti aj v ekonomike, bola zastavený vojskami Varšavskej zmluvy,
5. **1989** – stále je otázne, ako sa dá chápať Nežná revolúcia, či bola výsledkom evolučnej krivky, kedy sa celý systém stal neudržateľným alebo revolúciou v pravom zmysle slova. Za spúšťač transformačných procesov v strednej a východnej Európe môžeme považovať smrť posledného silného muža Sovietskeho zväzu dogmatického zástancu konzervatívneho prúdu v Komunistickej strane Sovietskeho zväzu L. I. Brežneva, ktorý sa o. i. tiež podieľal na zastavení reformného proces v ČSSR v roku 1968 a takisto nástup prvého aj posledného prezidenta ZSSR M. S. Gorbačova, ktorý spustil *perestrojku a glasnosť*.

Ako vidieť z uvedeného prehľadu transformačných procesov, tie nie sú len výsledkom vnútorných pnutí a procesov, ale takisto sú dôsledkom vonkajších faktorov, t.j. vôle veľmocí. Ako už bolo uvedené vyššie, predpokladajme, že súčasný liberálnodemokratický režim a kapitalistická ekonomika nie sú finálnym stavom politického a ekonomického usporiadania, a preto môžeme očakávať ďalší transformačný proces. Z toho dôvodu si treba v týchto súvislostiach položiť otázku, kedy sa tak stane, a akú podobu bude mať nový režim...

V súčasnosti sa začína naplno prejavovať korodujúci štát, ako uvádza

a nastáva jeho privatizácia. Súkromný sektor sa tak rozširuje do takých sektorov, akými sú napr. zdravotníctvo alebo školstvo, príp. rezort práce a sociálnych vecí. Popri štátnych, resp. verejných školách sú tu prítomné na trh orientované materské, základné, strednej aj vysoké školy, ako aj ďalšie vzdelávacie inštitúcie. V rezorte zdravotníctva sú to súkromné zdravotnícke zariadenia, ako napr. nemocnice, polikliniky, sanatóriá, liečebné domy, kúpele, zotavovne a pod. V rámci rezortu práce, sociálnych vecí a rodiny vznikajú súkromné domovy alebo penzióny pre seniorov alebo pracovné agentúry.

Otázka stojí tak, či súkromný sektor vie vygenerovať vždy vyššiu kvalitu a vyšší zisk alebo mu dokáže tiež efektívne alternovať alebo konkurovať verejný sektor. Slovinsko je dôkazom toho, že odštátnenie, t.j. privatizácia vôbec nie je podmienkou ekonomickej prosperity.¹²⁷

Zásadný rozdiel medzi súkromným a verejným alebo štátnym sektorom spočíva tom, že prvý z nich je orientovaný na zisk, zatiaľ čo štátny sektor poskytuje svoje služby a rozdeľuje statky takpovediac „zadarmo“, resp. z daní daňových poplatníkov. V súvislosti s poskytovaním týchto statkov platí všeobecná rovnosť a viac alebo menej bezplatnosť vo vzťahu k určitému poskytovanému štandardu.

V súvislosti so súkromným sektorom by v princípe mala platiť vyššia miera efektivity (ak vychádzame z liberálnej premisy alebo liberálneho kliše, že štát je najhorší vlastník), určitá exkluzívnosť, ktorá súvisí s obmedzeným prístupom k týmto službám a tiež určitá nadštandardnosť v porovnaní s verejným sektorom. Súkromný sektor je vo všeobecnosti určený pre solventnejších klientov.

Otázka stojí tak, kto nahradí korodujúci štát. Bude to mimovládny alebo súkromný sektor alebo nejaká nová entita...?

2. HĽADANIE VÝCHODISKA

Ako už vyplynulo z vyššie uvedeného, tak liberálna demokracia, napriek tomu, čo si myslia niektorí laici aj odborníci, tak nie je večná a nie je ani jediným optimálnym spôsobom politického usporiadania. Preto je vhodné sa zamyslieť nad tým, akú podobu by malo mať nové usporiadanie.

Mimoriadna doba si vyžaduje mimoriadne osobnosti a mimoriadne činy. Nová doba si vyžaduje výraznú líderskú osobnosť, ktorá je spôsobilá získať na svoju stranu výraznú časť démosu a získať jeho súhlas pre svoje rozhodnutia, tak aby tie mali potrebnú legitimitu na rozdiel od súčasného partikulárneho a partokratického politického systému. Centrum moci by sa tak malo presunúť smerom od, na politických stranách a hnutiach založených, zastupiteľských orgánov smerom k výkonnej moci, ktorej zjavným a neprehliadnutelným

¹²⁷ Jurišta, J. 2009. *Prehra víťazov: opakované globálne zlyhanie kapitalizmu vracia do hry socializmus v novej podobe*. Bratislava : IRIS, 2009, s. 89.

symbolom by bol prezident štátu s mimoriadnymi právomocami, v ktorom by sa integrovali posty prezidenta aj predsedu vlády a nahradil by súčasný parlamentný systém, ktorý by sa zmenil na superprezidentský.

Príkladom je francúzsky prezident Charles de Gaulle, ktorého Raymond Aron nazýva legálnym spasiteľom, ktorý sa stal dedičom rozvrátenej republiky a plnil striedavo funkciu diktátora v rímskom zmysle slova aj zákonodarcu. Gaullisti predstavovali akúsi prísnu rehoľu, ktorá postavila lojalitu k človeku nad vernosť ideám. De Gaullova IV. Republika predstavovala akési parlamentné cisárstvo, v ktorom bol cisár volený na sedem rokov všeobecným hlasovaním a vykonával moc šéfa exekutívy a tiež využíval s krajinou voľnosťou referendum a plebiscit. Tak fungoval francúzsky politický systém do roku 1958 a bol tak determinovaný viac osobou ako textom ústavy. Svetlo sa sústreďuje na jediného muža, ktorý vo svojom osude absorbuje osud celého národa a ktorý je mocnejší ako kedy boli legitímni králi.¹²⁸

Zmena spoločenských noriem, konvencií a zvyklostí by mala začať hore a smerovať dole. Preto líderská demokracia predpokladá taký výber politického lídra, ktorý disponuje značným morálnym kreditom, resp. vysokou morálnou inteligenciou. Tým nemáme na mysli morálny fundamentalizmu pri dosahovaní politických cieľov, ktorý ani nie je možný vzhľadom na normatívny resp. ideálny alebo idealistický charakter etiky a pragmaticko-realistickú povahu politiky. Morálna rovina konania lídra má smerovať k tomu, aby verejné rozpočty neboli zneužívané súkromným sektorom, ako je uvedené vyššie oligarchickými skupinami, ale majú slúžiť verejným záujmom. Politický líder má svojím osobným príkladom zabezpečiť, aby bol v tomto ohľade nasledovaný.

Riešenie uvedeného problému môže mať dva základné navzájom antagonistické možné prístupy:

- 1. Minimalizácia verejného sektoru** – v extrémnej podobe sa jedná o minimálny štát z dielne libertariánov – štát plní len základné funkcie, akými sú obrana pred vonkajším nepriateľom, vnútorná bezpečnosť a poriadok, zahraničné veci v duchu hesla, že štát je najhorší vlastník,
- 2. Maximalizácia verejného sektoru** – podpora vzniku nových štátnych podnikov alebo akciových spoločností so štátnou majoritou, ktoré by na základe zákona dostávali verejné zákazky, čím by sa vylúčil priestor pre politickú korupciu alebo klientelizmus, pretože by súkromné podniky viac nebojovali o verejné zákazky. V prípade akciových spoločností je vhodným spôsobom vlastníctvo 51 percentného podielu akcií štátom, pričom zvyšných 49 percent akcií by bolo darovaných zamestnancom akciovej spoločnosti rovným dielom v podobe tzv. dočasného vlastníctva, tzn. vlastníctvo akcií by trvalo len po dobu zamestnaneckého pomeru. V týchto súvislostiach nemožno zabúdať na to, že stimulujúca hmotná

¹²⁸ Aron, R. 1965. *Demokracie a totalitarismus*. Brno : Atlantis, 1993, s. 7 – 8.

zainteresovanosť každého pracovníka pôsobí priaznivo na ekonomické výsledky.¹²⁹ Tým by sa zvýšila identifikácia zamestnanca s firmou. To by viedlo k dvom zásadným zmenám:

- a. v prípade realizácie tohto návrhu by tak nastala zásadná a principiálna sociálno-ekonomická zmena,
- b. posilnenie pozície štátu a návrat k jeho niekdajšej „sláve“. Korodujúci štát by sa tak stal vo vnútroštátnom prostredí kľúčovým aktérom, takpovediac by sa opäťovne dostal do hry. Identifikácia občana so štátom by prebiehala prostredníctvom štátnych akciových spoločností.

Zmyslom ľudského života je dosiahnutie životného šťastia, nájdenie si svojho miesta pre seba a zaradenie sa niekam. Takým miestom je komunita. Komunita je teplé, útulné a pohodlné miesto. Poskytuje ochranu pred strachom, je miestom, kde sa dá ukryť pred hustým dažďom alebo pre rôznymi nástrahami, ktoré číhajú vonku. Vo vnútri sa môžeme uvoľniť, všetci si dobre rozumejú, môžeme veriť, že sme v bezpečí.¹³⁰

Vonku ľudia skrývajú svoje karty a málokto sa usiluje druhému pomôcť. Komunita je synonymum pre stratený raj. Za privilégium byť v komunite musíme zaplatiť určitú cenu a tou je sloboda, autonómia, právo sa sebaapresadzovať, právo byť sebou samým. Porozumenie, ktoré je prítomné v komunite nemusíme pracne hľadať ani budovať, ani obhajovať, prosto je tu, rozumieme si bez slov a nemusíme sa pýtať, čo si myslíš, porozumenie nie je cieľom, ale je východiskom, vďaka nemu je súdržnosť napriek všetkým rozdeľujúcim faktorom. Vo vnútri komunity sa očakáva lojalita. Komunita je odlišiteľná, je zreteľné, kde sa začína a kde sa končí, je sebastačná.¹³¹

Rolu a funkcie takejto komunity môže plniť v kontext našej témy štátna akciová spoločnosť, ktorá by bola základnou sociálno-ekonomickou jednotkou a akýmsi medzistupňom medzi štátom a občanom – zamestnancom. Občan by tak žil s vedomým, že je to štát, ktorý by mu zabezpečoval živobytie, t.j. prácu a prostredníctvom štátnych akciových spoločností tiež niektoré sociálne služby, čo by malo zásadný dopad na fungovanie systému verejnej správy, ktorý by pretrvával v limitovanej podobe. Veľká časť byrokratickej sústavy by bola narušená a to rozdelením, resp. pridelením pod správu základných sociálno-ekonomických jednotiek, ktoré by sa stali vysoko samostatnými. Samospráva by viac nefungovala v prostredí systému verejnej správy, ale v prostredí obchodu a priemyslu, príp. trhovo fungujúcich prostredí, čím by sa zvýšila ich

¹²⁹ Jurišta, J. 2009. *Prehra víťazov: opakované globálne zlyhanie kapitalizmu vracia do hry socializmus v novej podobe*. Bratislava : IRIS, 2009, s. 82.

¹³⁰ Bauman, Z. 2006. *Komunita: hľadanie bezpečia vo svete neistôt*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2006, s. 7.

¹³¹ Bauman, Z. 2006. *Komunita: hľadanie bezpečia vo svete neistôt*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2006, s. 8 – 14.

ekonomická efektivita a tým by takpovediac došlo k syntetickému prístupu medzi verejným a súkromným sektorom.

Ak sa pozrieme do minulosti, tak v tzv. moderných dedinách sa našli filantropi, ktorí spojili priemyselný úspech s faktorom dobrého pocitu medzi zamestnancami. Namiesto toho, aby sa spoliehali výhradne na hrozivú donucovaciu moc stroja, orientovali sa na morálne zásady robotníkov, ich zbožnosť, bohatosť ich rodinného života, ako aj na ich vieru v šéfa – ochrancu. Modelové dediny, ktoré vyrastali v blízkosti tovární, boli vybavené slušnými obydliami, tiež kostolmi, základnými školami aj nemocnicami, základnou sociálnou vybavenosťou a ich cieľom tak bolo vytvorenie komunity, ktorá bola koncentrovaná okolo miesta, kde sa pracuje a zamestnanie bolo preorientované na celoživotné poslanie.¹³² Ako príklad môže slúžiť tzv. Slušovický model, ktorý predstavoval sociálne družstvo, ktoré sa samofinancovalo a nemuselo byť dotované štátom. Obdobnými príkladmi sú JZD Hustopeče, Agrokombinát Lehnice...¹³³

Problémom socializmu bol tzv. nákladový systém, tzn. „*situácia, keď sa ekonomické prednosti jedného alebo druhého systému demonštrovali na produkčných schopnostiach jednotlivých ekonomík. Súťažilo sa o to, kto postaví najväčšiu elektrárňu, či kto ich má viac, kto vyrobí viac áut či ocele, kto má vyššie hektárové výnosy poľnohospodárskych plodín a pod.*“¹³⁴ Vyrábalo sa do skladu, pretože neexistoval dopyt na trhu. Tento problém tiež súvisel s umelou prezamestnanosťou v období socializmu. Štátne akciové spoločnosti fungujúce v trhovom prostredí by si nemohli dovoliť výrobu do skladov. Zároveň by museli počítat s určitou prirodzenou nezamestnanosťou, ktorá by sa vyriešila verejnými prácami v základnej sociálno-ekonomickej jednotke.

Za zaujímavý príklad fungovania uzavretej komunity je možné považovať tzv. habánsky dvor, ktorý sa riadil v oblasti náboženského, spoločenského a hospodárskeho života vlastnými pravidlami. Ich domy boli situované takým spôsobom, že vytvorili uzavretý celok, akýsi dvor, ktorý bol ohraničený a v strednej časti vzniklo štvoruholníkové námestie, v ktorom sa odohrával spoločenský život. Muži aj ženy prijímali svoj pokrm vo veľkých jedálňach a pri jedle zotrvali najviac štvrt' hodiny a vrátili sa späť k svojej práci. Nebolo v ich komunite počuť o nenávisti, protivenstvách, hádkach alebo rozporoch. Nemajú okrem nedele žiadne sviatky a pracujú bez prestania celý rok. Neposlušných a opilcov zo svojej komunity vylúčia a ani takých medzi seba neprijímajú. Takéto komunity mali akúsi autonómiu s vlastným starostom, podstarostom

¹³² Bauman, Z. 2006. *Komunita: hľadanie bezpečia vo svete neistôt*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2006, s. 31 – 32.

¹³³ Jurišta, J. 2009. *Prehra víťazov: opakované globálne zlyhanie kapitalizmu vracia do hry socializmus v novej podobe*. Bratislava : IRIS, 2009, s. 83.

¹³⁴ Malík, S. 2012. *Politická antropológia: futurológia bez budúcnosti*. Bratislava : IRIS, 2012, s. 11

a prisediacimi. Kedysi mali tiež vlastnú školu aj mlyn. Žili v mieri a nepoznali zbrane. Výchova detí a príprava na výkon povolania, resp. remesla nebola len vecou rodiny, ale aj celej komunity.¹³⁵

Opačnou víziou budúcnosti je sťahovanie sa indivíduí do svojho súkromného rodinného života. Ako pokračuje vývoj moderných technológií, môžeme predpokladať, že sa bude stále menej vyžadovať, aby zamestnanci opúšťali denno-denne svoje rodiny a domovy a prichádzali do zamestnania. Dnes sme svedkami toho, ako často nedostatočné pracovné príležitosti spôsobujú mobilitu zamestnancov do iných miest a tým sa narúša základná rodinná štruktúra. Vplyvom vývoja moderných technológií je možné očakávať stále väčšie množstvo zamestnancov, ktorí budú pracovať zo svojich domov. Analogicky k tomu môžeme uvažovať o žiakoch základných a stredných škôl, ako aj študentoch vysokých škôl, ktorí sa budú môcť učiť alebo študovať doma.

Informačno-komunikačné nástroje, ako napr. sociálne siete sú len predzvesťou alebo akýmsi predvojom nových technológií, založených na virtuálnej realite a umožnia tak prekonávanie závažných vzdialeností, tzn. priestor už nebude neprekonateľným. Popri reálnom svete a živote tak vznikne paralelný život a svet vo virtuálnej realite, ktorý bude prispôsobený želaniam užívateľa. Virtuálna realita bude mať zásadný a principiálny dopad na národnú ekonomiku štátov, ako aj svetovú ekonomiku. Úspešnými sa stanú tie spoločnosti, ktoré budú poskytovať virtuálnu realitu s tá sa stane akýmsi únikom zo sveta každodenných starostí. Priemysel, ktorý dovtedy poskytoval reálne statky, nebude prosperovať, stratí sa jeho opodstatnenie a zmysel. Všetky luxusné produkty budú ponúkané v podobe iluzórnej virtuálnej siete.

Život vo virtuálnej realite vytvorí celkom novú štruktúru sociálnych vzťahov, akúsi všeobecnú rovnosť, ktorá bude panovať na virtuálnej sieti. Reálna existencia človeka sa zmení len na jeho prežívanie v zmysle základných vegetatívnych funkcií.

Tzv. nová ekonomika tiež sa nazýva ako ekonomika piatej Kondratievej vlny, e-economy, network economy prinesie virtualizáciu, nahrádzanie fyzických objektov virtuálnymi a odbúravanie všetkých medzičlánkov, napr. skladového hospodárstva.¹³⁶

Virtuálna realita bude mať svoje dopady na niektoré sektory ľudskej existencie. V prípade rezortu školstva sa dá predpokladať transformácia povolania učiteľa na akéhosi programátora, ktorý pripravuje interaktívne výchovno-vzdelávacie programy, ktoré uplatnia princípy zážitkového učenia a simulácie preberanej problematiky vo virtuálnej realite.

¹³⁵ Zajíčková, M. 2007. *Habánsky dvor vo Velkých Levároch, sprievodca po expozícii Záhorského múzea*. Skalica : Záhorské múzeum, 2007, s. 20 – 36.

¹³⁶ Malík, S. 2012. *Politická antropológia: futuroológia bez budúcnosti*. Bratislava : IRIS, 2012, s. 25.

Treba pritom brať v úvahu tú skutočnosť, že politicko-decízna sféra má svojou normotvorbou a schopnosťou uvádzať právne normy do reality bežného života dosah aj na virtuálnu realitu, pričom prirodzenou reakciou politiky ako pragmatickej činnosti smerujúcej k uchopeniu, získaniu a udržaniu politickej moci, bude určité ovládanie virtuálnej reality s možnosťou jej manipulatívneho zneužitia ako prostriedok politickej propagandy alebo politického marketingu.

Uskutočnenie kapitalizmu s ľudskou tvárou si vyžaduje o.i. uskutočnenie týchto dvoch základných opatrení:

1. Pretrhnutie väzieb medzi ekonomickými a politickými elitami dôslednejšou kontrolou,
2. Postupne prebiehajúce progresívne zdaňovanie,
3. Solidárne aj zásluhové prerozdelenie statkov.

Popri tom všetko tu prebiehajú globalizačné procesy. *„Súčasná globalizovaná spoločnosť sa ohlasuje vznikom celoplanetárneho ľudského spoločenstva. Jeho vznik nebol možný tam, kde vzájomné ovplyvňovanie kultúr, regiónov a štátov bolo viazané na transfer hmoty a energie. Vyžadovalo si to sústredenie ich obrovského potenciálu. Prekážkou pre tieto hmotné a energetické toky však boli štáty a ich hranice, ktoré boli pre ne nepriepustné, resp. dochádzalo k ich obrovským stratám pri ich násilnom spriechodňovaní vojenskými operáciami. Navyše tento typ interakcií je veľmi tvrdý a málo špecifický, čo sa odráža i v jeho nízkej efektívnosti pri dosahovaní cieľov týmto spôsobom. Dnes sa toto ovplyvňovanie deje predovšetkým na báze informačného pôsobenia, pre ktoré hranice štátov nepredstavujú žiadnu prekážku a sekundárne zvyšujú priepustnosť existujúcich fyzických a symbolických hraníc.“*¹³⁷

Problémom súčasnej globalizovanej ekonomiky je akumulácia svetového kapitálu v rukách úzkej ekonomickej elity a s tým súvisí možnosť hýbať ekonomikou a tým teda aj štátom. Z toho vyplýva určitá závislosť politických elít od ekonomických elít. Príčiny týchto problémov treba vidieť viaceré:

1. Ako vyplýva z vyššie uvedeného, v procese privatizácie sa politické elity zabetónovali v ekonomike, čím došlo ku vzniku slovenskej kapitálotvorenej vrstve, ktorá bola blízka vtedy aktuálnej vládnej garnitúre. Procesy vzniku, obnovy a prehlbovania tejto vrstvy tu budú pokračovať dovtedy dokiaľ bude z čoho čerpať, pri tom treba brať v úvahu tú skutočnosť, že štát bude vždy závislý od **verejného rozpočtu**, t.j. od daní a poplatkov vyzbieraných od občanov. Max Weber v tejto súvislosti hovorí, že novo zvolené politické elity pristupujú k štátu ako ku koristi¹³⁸ a štát im tak umožňuje získať

¹³⁷ Malík, S. 2012. *Politická antropológia: futuroológia bez budúcnosti*. Bratislava : IRIS, 2012, s. 13

¹³⁸ Weber, M. 1990. *Politika ako povolanie*. Bratislava : Spektrum, 1990, s. 9 – 77.

- lukratívne posty, ktoré sú spojené s prestížou, mocou a vysokými platmi a ďalšími výhodami,
2. **Zahranie** – predaj štátneho majetku zahraničným spoločnostiam spôsobuje narušenie hospodárskej autonómie určitej krajiny,
  3. **Globalizovaná ekonomika** – malé krajiny majú malý vnútorný trh a ten nedokáže spotrebovať vlastné produkty, preto sú tieto krajiny závislé od svojho exportu produktov do zahraničia, z toho vyplýva opäť ekonomická závislosť.

ZÁVER

Záverom môžeme konštatovať, že spojenie kapitalizmu s ľudskou tvárou ako spôsobu sociálno-ekonomického usporiadania a líderskej demokracie ako spôsobu politického usporiadania predstavuje možnú budúcu kombináciu spolunažívania ekonomiky a politiky, ktorá je vhodné pre Slovenskú republiku, príp. aj pre priľahlý geografický priestor strednej Európy.

Ako vyplynulo z uvedeného textu, tak veľkým problémom Slovenskej republiky je prepojenie politických a ekonomických elít a ich vysávanie verejného rozpočtu. Riešením je silná osobnosť s vysokým morálnym kreditom, ktorá odolá nástrahám ekonomických lobistických skupín a tie nekompromisne odstrihne od verejných rozpočtov a to nielen na úrovni celoštátnej politiky, ale celkovo na všetkých úrovniach celého hierarchického systému verejnej správy.

Literatúra

- [1] ARON, R. 1965. *Demokracie a totalitarismus*. Brno : Atlantis. ISBN 18-008-93.
- [2] BAUMAN, Z. 2006. *Komunita: hľadanie bezpečia vo svete neistôt*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2006. ISBN 80-8061-225-0
- [3] JURIŠTA, J. 2009. *Prehra víťazov: opakované globálne zlyhanie kapitalizmu vracia do hry socializmus v novej podobe*. Bratislava : IRIS, 2009. ISBN 978-80-89256-34-1
- [4] MALÍK, S. 2012. *Politická antropológia: futurológia bez budúcnosti*. Bratislava : IRIS, 2012. ISBN 978-80-8153-002-9.
- [5] SOPÓCI, J. 2008. *Sociálna stratifikácia mobilita*. Bratislava : IRIS, 2008. ISBN 978-80-89238-18-7.
- [6] WEBER, M. 1990. *Politika ako povolanie*. Bratislava : Spektrum, 1990. ISBN 80-218-0055-0.
- [7] ZAJÍČKOVÁ, M. 2007. *Habánsky dvor vo Veľkých Levároch, sprievodca po*

expozícií Záhorského múzea. Skalica : Záhorské múzeum, 2007. ISBN 978-80-85446-56-2.

PhDr. Alexander Čemez

Komunikácia a jazyk
Bazovského 2746/10
911 08 Trenčín
Slovenská republika
E-mail: cemez1@gmail.com

XXXIV.

TEÓRIA SOCIÁLNEHO KAPITÁLU: VÝCHODISKÁ, PODSTATA, PROBLÉMY A VÝZVY

The theory of social capital: the basics, the essence, problems and challenges

LUKÁŠ PAVELEK

Abstrakt

Príspevok predstavuje koncept sociálneho kapitálu a naznačuje základné súvislosti v rámci tejto teórie. V posledných rokoch zaznamenávame nárast záujmu o skúmanie teórie sociálneho kapitálu, čo dokladá aj použitie tohto termínu v rôznych odboroch a mnohých vedných oblastiach. Existujúce štúdie naznačujú, že sociálny kapitál má značné výhody pre celý rad ekonomických a sociologických výsledkov. Tieto výhody konceptu sociálneho kapitálu nie sú nové, ale majú svoje korene v práci skorých ekonomických a sociologických mysliteľov. Sociálny kapitál odkazuje na spojenie medzi jednotlivcami – sociálne siete a normy vzájomnosti a dôveryhodnosti, ktoré z nich vznikajú. Sociálny kapitál upozorňuje na skutočnosť, že občiansky základ je najúčinnější, keď je zakotvený v istom zmysle v sieti vzájomných sociálnych vzťahov. Interakcia umožňuje ľuďom budovať komunity, a tým pádom tvoriť sociálnu štruktúru. Pocit spolunáležitosti a konkrétnej skúsenosti zo sociálnej siete (a vzťahy dôvery a tolerancie, ktoré z nej vyplývajú) môže byť pre ľudí veľkým prínosom. Príspevok vychádza vo veľkej miere z prác Roberta Putnama.

Kľúčové slová

Sociálny kapitál, občianska spoločnosť, dobrovoľníctvo, komunita

Abstract

The paper introduces the concept of social capital and deals with the basic relationships within this concept. There has been considerable and increasing interest in social capital theory in recent years, evidenced by its application to various disciplines and numerous subject areas. Existing studies have suggested that social capital has considerable benefits for a range of

economic and sociological outcomes. These purported benefits, and the concept behind social capital, are not new but rooted in the work of early economic and sociologic thinkers. Social capital refers to connections among individuals - social networks and the norms of reciprocity and trustworthiness that arise from them. Social capital draws attention to the fact that civic foundation is most effective when embedded in a network of reciprocal social relations. Interaction enables people to build communities, and thus form a social structure. A sense of belonging and a personal experience of social networks (and the relationships of trust and tolerance, which result from it) can be a great help for people. This paper is based mostly on the work of Robert Putnam.

Keywords

Social capital, civic society, volunteering, community

ÚVOD

V posledných rokoch zaznamenávame nárast záujmu o skúmanie teórie sociálneho kapitálu, čo dokladá aj použitie tohto termínu v rôznych odboroch a mnohých vedných oblastiach. Tento záujem vyplýva zo samotnej podstaty tohto konceptu ktorý v sebe integruje sociológiu a ekonómiu a kombinuje s týmito disciplínami rad nápadov, vrátane občianskej tradície, občianskej angažovanosti a sociálnej súdržnosti. Existujúce štúdie naznačujú, že sociálny kapitál má značné výhody pre celý rad ekonomických a sociologických výsledkov. Tieto výhody konceptu sociálneho kapitálu nie sú nové, ale majú svoje korene v práci skorých ekonomických a sociologických mysliteľov. Medzi moderných autorov, ktorí sú zodpovední za popularitu témy sociálneho kapitálu v súčasnosti, patria Pierre Bourdieu, James Coleman a Robert Putnam. (Claridge, T., 2004). Príspevok predstavuje koncept sociálneho kapitálu a naznačuje základné súvislosti v rámci tejto teórie.

1. KONCEPT SOCIÁLNEHO KAPITÁLU

R. Putnam definuje sociálny kapitál (2000, s.19) ako „charakteristiky spoločenských organizácií, ako sú dôvera, normy a siete, ktoré môžu zlepšiť efektívnosť spoločnosti uľahčovaním koordinovaných činností“. Sociálny kapitál je chápaný ako obojstranne výhodný pre jedinca a komunitu. Podľa Baumana (2000, s.114) sa dá pod pojmom sociálny kapitál chápať „*napríklad prístup k ľuďom majúcim na starosti mnou požadované veci a služby*“.

Pojem „sociálny kapitál“ existuje približne niekoľko desaťročí, a nachádza sa v dielach viacerých autorov. Jednu z prvých definícií konceptu sociálneho kapitálu poskytol Pierre Bourdieu (1985). Sociálny kapitál označuje ako *šúčet skutočných alebo potenciálnych zdrojov, ktoré sú napojené na existenciu trvalých sietí viac či menej inštitucionalizovaných vzťahov vzájomných známostí*

a uznania" (Bourdieu, P., 1985, s. 248, in: Portes, A., 1998). Jeho spracovanie tejto koncepcie je inštrumentálne, so zameraním na prínos pre jednotlivca na základe účasti v skupinách, a so zámernom konštrukcie spoločenskosti za účelom vytvorenia tohto zdroja.

Koncept sociálneho kapitálu je významný aj v rámci odboru sociálnej práce. Napríklad Healy a Hampshire (2002) uvažujú o tzv. synergickom modeli sociálneho kapitálu ktorý sa zameriava na komunitné siete, úlohu verejných orgánov, neziskových organizácií a podnikateľského prostredia s cieľom využiť tento model pre prax sociálnej práce (Healy K., Hampshire A., 2002). Rovnako by bolo v tomto kontexte zaujímavé sledovať oblasť sociálnych služieb, nakoľko trendy do budúcnosti ukazujú, že rola občana ako prijímateľa sociálnych služieb sa postupne môže zmeniť na rolu zákazníka (Hromková. M., 2013, s.8).

Dôraz na slovo „kapitál“ vo svojej definícii zdôrazňuje Lin (2001) keď sociálny kapitál definuje ako „investíciu do sociálnych vzťahov s očakávaným návratom na trh“, pričom uvedený trh môže byť chápaný ako trh ekonomický, politický alebo pracovný, ale dá sa pod ním rozumieť aj komunita (Lin, N., 2001). Podobne Cox (1995) píše o finančnom, fyzickom, ľudskom a sociálnom kapitále. Sociálny kapitál podľa nej odkazuje na procesy medzi ľuďmi, ktoré zakladajú siete, normy, sociálnu dôveru a uľahčujú spoluprácu a koordináciu s účelom poskytnúť prospech každej zo zúčastnených strán (Cox E, 1995 in: Bullen, B., Onyx, J. 1998). Tieto procesy sa v anglosaskej literatúre tiež nazývajú *social glue* (spoločenské lepidlo), ale dajú sa označiť aj pojmom „kapitál“. Putnam (2000, s.19) zavádza túto myšlienku nasledovne: „*Vzhľadom k tomu, že fyzický kapitál sa vzťahuje na fyzické predmety a ľudský kapitál sa vzťahuje na nehnuteľnosti fyzických osôb, sociálny kapitál odkazuje na spojenie medzi jednotlivcami – sociálne siete a normy vzájomnosti a dôveryhodnosti, ktoré z nich vznikajú. V tomto zmysle sociálny kapitál úzko súvisí s tým, čo niektorí nazývajú „občiansky základ.“ Rozdiel je v tom, že „sociálny kapitál“ upozorňuje na skutočnosť, že občiansky základ je najúčinnější, keď je zakotvený v istom zmysle v sieti vzájomných sociálnych vzťahov. Spoločnosť mnohých cnotných, ale izolovaných jedincov nie je nutne bohatá na sociálny kapitál“.*

Vyjadrené inými slovami, interakcia umožňuje ľuďom budovať komunity a tvoriť sociálnu štruktúru. Pocit spolunáležitosti a konkrétnej skúsenosti zo sociálnej siete (a vzťahy dôvery a tolerancie, ktoré môžu byť zapojené) môže byť pre ľudí veľkým prínosom. Tieto procesy pozoroval už francúzsky historik a politik Alexis de Tocqueville, ktorého kniha *Demokracia v Amerike* je považovaná za klasické dielo modernej historiografie a politológie. Píše: „*Nič nie je pre Európana cestujúceho po Spojených štátoch prekvapujúcejšie, ako neprítomnosť toho, čo nazývame vládou alebo administratívou. Amerika má*

písané zákony a tie sa v každodennom živote plnia. A hoci všetko plynie hladko, nikde nevidno silu, ktorá dáva veci do pohybu. Ruka, ktorá riadi spoločenský mechanizmus je neviditeľná“. (Tocqueville, A., in: Kohutiar, J., 1998, s.38). Ľudia udržiavali silné rodinné zväzky, vytvárali čulé spoločenstvá na úrovni farností, dobrovoľných združení, miest a obcí. Rodiny, farnosti a dobrovoľné združenia boli predchnuté duchovnými a morálnymi hodnotami ich členov. Prostredníctvom týchto zväzkov Američania nielen dokázali medzi sebou vytvoriť atmosféru vzájomnej blízkosti a previazanosti, ale aj sa vyrovnat' s množstvom problémov, ktoré dnes rieši vláda. (Kohutiar, J., 1998). Americkí sociológovia nadväzujúci na Tocquevilla objavili celý rad empirických dôkazov o tom, že kvalita verejného života a sociálnych inštitúcií sú skutočne silno ovplyvnené normami a sieťami občianskej angažovanosti. (Putnam, R., 1995, s.65) Výskumníci z oblastí ako vzdelávanie, mestská chudoba, nezamestnanosť, boj proti trestnej činnosti a zneužívaniu drog, a dokonca aj zdravie, zistili, že úspešné výsledky sú pravdepodobnejšie u občiansky zapojených komunitách. V týchto oblastiach nemusí byť uplatniteľnosť celoplošného riešenia spoločensky výhodná. Práve ľudia, ktorí v danom regióne a s daným problémom žijú (členovia komunity), vedia najlepšie predostrieť jednotlivé kroky konkrétneho plánovania a riešenia (Legerský, D., 2013, s.3). Sociológovia navrhujú ako riešenie práve koncept už definovaného sociálneho kapitálu.

2. SOCIÁLNY KAPITÁL VO VÝSKUME

Robert Putnam sa zameril na výskum sociálneho kapitálu v americkej spoločnosti. V prvej fáze prieskumu začal s tézou: „*Kvalita verejného života a výkonu sociálnych inštitúcií (a to nielen v Amerike) je... intenzívne ovplyvňovaná normami a sieťami občianskej angažovanosti*“ (Putnam, R., 1995 in: Smith, M.K., 2001, 2007). Preukázal, že v celom rade ukazovateľov občianskej angažovanosti vrátane hlasovacej, politickej participácie, čítania novín, a účasti v miestnych združeniach, existujú vážne dôvody pre obavy. Ukázalo sa, že v Amerike je sociálny kapitál na úpadku. Dôležitou pre americkú agendu by mala byť otázka, ako zvrátiť tieto nepriaznivé trendy v sociálnych prepojeniach, teda obnovenie občianskej angažovanosti a občianskej dôvery (Putnam, R., 1995 in: Smith, M.K., 2001, 2007). Na tento problém poukazuje aj slovenský autor Juraj Kohutiar, člen American Enterprise Institute for Public Policy and Research, keď uvádza, že od šesťdesiatych rokov bolo založených pomerne málo významných dobrovoľníckych organizácií mnohé z takmer 40 celonárodných dobrovoľníckych federácií, ktoré prekvitali v polovici dvadsiateho storočia, zanikli alebo zaznamenali rapídny úbytok členstva. Zamieriava sa skôr na politické ako občianske faktory a tvrdí, že spontánnosť a ľudský prístup nahradila vo veľkej miere byrokracia. (Kohutiar, J., 1998).

Na svoje zistenia Putnam naviazal komplexným výskumom a využil podstatné pole dátových zdrojov. Po prvýkrát v oblasti občianskej angažovanosti a sociálnej prepojenosti bol schopný dokázať, že napríklad v posledných troch desaťročiach dvadsiateho storočia tu boli zásadné posuny v troch oblastiach, a to konkrétne v oblasti politickej a občianskej angažovanosti, neformálnych sociálnych väzieb a oblasti tolerancie a dôvery. Putnam uvádza že, priame zapojenie obyvateľov USA do politiky a vládnutia neustále a prudko za poslednej generácie klesá, a to napriek skutočnosti, že priemerná úroveň vzdelania (najlepší predpoklad politickej participácie na individuálnej úrovni) prudko v tomto období vzrástla. (Putnam, R., 1995, s.68). Tento jav sa dá veľmi dobre ilustrovať na poklese volebnej účasti v národných voľbách v priebehu posledných troch desaťročí. Z relatívne vysokých hodnôt v skorých 60tych rokoch klesla volebná účasť do roku 2000 takmer o štvrtinu, desiatky miliónov Američanov sa prestali zaujímať o najjednoduchší prejav občianstva. (Putnam, R., 1995, s.68). Putnam ďalej vyhodnocuje možné dôvody tohto poklesu a predovšetkým poukazuje na fakt, že niektoré premenné, s obľubou označované ako „vinné“, nemohli byť v tomto prípade považované za významné. Rezidentná mobilita v druhej polovici dvadsiateho storočia v skutočnosti klesala. Časový tlak, predovšetkým na dvojkariérne rodiny, mohol byť len marginálnym kandidátom. Dvojkariérová rodina je koniec-koncov úspech založený na schopnostiach párov, ktoré nie sú v populácii celkom bežné. (Možný, I., 1999, 2002, s.160). Napriek tomu môžeme identifikovať niektoré už známe témy predovšetkým: zmeny v štruktúre rodiny (t. j. viac a viac ľudí, ktorí žijú sami - sú možným prvkom obvyklého príkladu, ako občianska angažovanosť nie je dobre určená pre single a bezdetných ľudí) alebo elektronická zábava (predovšetkým televízia ktorá zásadne privatizovala voľný čas). Chvilé, ktoré trávime elektronickou zábavou (v prenesenom význame sledovaním televízie) sú priamo naviazané na (ne)účasť v skupinách a (ne)budovanie sociálneho kapitálu. (Putnam, R., 2000).

Štúdium sociálneho kapitálu a občianskej angažovanosti slúži ako jedno z východísk pri skúmaní dobrovoľníctva. Dobrovoľnosť sa všeobecne vníma ako príspevok ku sociálnemu kapitálu. Existujú štúdie rôznych autorov, ktorí dokazujú, že dobrovoľníctvo je zásadné pre sociálny kapitál, pretože vytvára sociálne siete mimo rodinu. (Onyx, J., Warburton, J., 2003).

Nadväzujúc na Putnamove zistenia vyvstávajú pri vyhodnocovaní poklesu sociálneho kapitálu dve problémové oblasti – rodinné prostredie a elektronická zábava.

- Ak skúmame zmeny v štruktúre rodiny by jedným z riešení mohli byť výsledky výskumov ktoré ukazujú že sprostredkovateľom pre dobrovoľníctvo je aj to ak má dobrovoľník rodinu a priateľov, ktorí

podporujú dobrovoľníctvo ako zmysluplnú činnosť. (Warburton, J., Terry, D., J., 2000).

- V kontexte elektronickej zábavy je zaujímavé uviesť príklad e-volunteeringu. Pod týmto pojmom rozumieme online dobrovoľníctvo, ktoré umožňuje ľuďom pomocou moderných technologických prostriedkov aby vykonávali nejaké dobrovoľnícke činnosti z domova alebo práce. Tento typ dobrovoľníctva znižuje množstvo času pri cestovaní za aktivitou, umožňuje flexibilitu a takisto znižuje ťažkosti spojené s nákladmi na cestu najmä v rurálnych oblastiach. Takto e-volunteering môže odstrániť niektoré bariéry brániace vykonávaniu dobrovoľníckej činnosti (Esmond, J., 2001). Rochester a Hutchison popisujú konkrétnu skúsenosť z projektu *Dark Horse Venture: Inside Out Projects* keď boli spojení starší ľudia a detí prostredníctvom e-mailu. Starší ľudia sa naučili ovládať počítače a deťom sprostredkovali nedávne spoločenské udalosti. Deti tešilo čítať čo im seniori napísali a želali si udržať s nimi kontakt. Tiež cítili, že lepšie chápali starších ľudí odkedy sa zapojili do tohto projektu a vyššie ich hodnotili ako skupinu v rámci lokálnej komunity. (Rochester, C., Hutchison, R., 2002).

Je teda možné aby e-volunteering eliminoval pokles sociálneho kapitálu dokumentovaný Putnamom v podobe rozvoja elektronickej zábavy? Je to otázne, nakoľko viaceré štúdie uvádzajú, že pozitívne účinky dobrovoľníctva sa zdajú byť najsilnejšie pri výkone takých činností, v ktorých sa objavuje zmysluplná interakcia tvárou v tvár medzi klientom a dobrovoľníkom (Onyx, J., Warburton, J., 2003). Na druhej strane je vplyv médií na správanie spoločnosti ako takej nepopierateľný (Patyi, P., Legerský, D., 2013, s.74) a je isté, že rola ktorú zohrávajú v živote človeka sa v blízkej budúcnosti nezmení.

ZÁVER

Pokles dôvery, všeobecného altruizmu a komunitnej spolupráce je zdokumentovaný už aj v rámci slovenskej spoločnosti viacerými sociologickými výskumami. Je možné však uviesť pre ilustráciu jednu alternatívu stimulácie občianskej angažovanosti a tým aj dobrovoľníctva. R. Putnam používa príklad tzv. „megacirkvi“ (*megachurches*), čo sú inštitúcie teologického charakteru, ale náboženstvo nie je hlavným a jediným faktorom spájajúcim ich členov. (Putnam, R., 2000). Základy pevných zväzkov sú založené nie na teológii, ale na citových záväzkoch k ostatným v malých skupinách. Väčšina z týchto ľudí hľadá zmysel svojho života, ale rovnako hľadajú priateľov. Tieto cirkvi teda fungujú na základe tisícov malých skupín so štruktúrou včelieho plástu. A práve takáto „nizkovstupová štruktúra“ by mohla byť použitá k oživeniu mnohých ďalších organizácií a tým aj ku tvorbe sociálneho kapitálu a stimulácií

dobrovoľníctva nie len „zvrchu“ (teda zo strany štátu a zodpovedných inštitúcií), ale aj „zdola“ smerom zo susedstiev, lokálnych komunít a dobrovoľníkov samotných. (Pavelek, L., 2013).

Literatúra

- [1] BULLEN, P., ONYX, J. 1998. *Measuring Social Capital in five communities in NSW - A Practitioners Guide*. Management Alternatives Publications for Human Services, 101p.
- [2] CLARIDGE T., 2004. *Introducton to social capital research*. Social Capital Research, [online]. [cit. 10.11.2013]. Dostupné na: <http://www.socialcapitalresearch.com/literature/introduction-social-capital-research.html>.
- [3] ESMOND, J., 2001. Boomnet: Capturing the Baby Boomer Volunteers. A 2001 Research Project into Baby Boomers and Volunteering. Commissioned by the Department of the Premier and Cabinet in partnership with the Department for Community Development, Senior Interests.
- [4] HEALY K., HANPSHIRE A. 2002. *Social capital: a useful concept for social work?* Australian Social Work, 55(3): pp. 227–238.
- [5] HROMKOVÁ M., 2013. *Vývoj sociálnych služieb pre ľudí so zdravotným postihnutím – priestor pre občana (pacient – klient – prijímateľ – zákazník?)*. Determinanty sociálneho rozvoja – Sociálna ekonomika ako priestor podpory európskeho občianstva, Zborník vedeckých štúdií, Ekonomická fakulta UMB, Banská Bystrica. ISBN 978-80-557-0600-9.
- [6] KOHUTIAR J. 1998. *Na západ od Západu – Tajomstvo amerického úspechu i problémov*. Bratislava : Charitas. ISBN 80-88743- 22-2.
- [7] LEGERSKÝ, D., 2013. *Komunita ako účinný a efektívny nástroj podpory sociálne znevýhodnených členov spoločentva*. Determinanty sociálneho rozvoja – Sociálna ekonomika ako priestor podpory európskeho občianstva, Zborník vedeckých štúdií. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB, 2013. ISBN 978-80-557-0600-9.
- [8] LIN, N. 2001. *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press, New York. ISBN 978-521-47431- 3.
- [9] MOŽNÝ I., 1999, 2002. *Sociologie rodiny*. Praha : SLON., 2002. ISBN 80-86429-05-9.
- [10] ONYX, J., WARBURTON, J. 2003. *Volunteering and health among older people: a review*. Australasian Journal on Aging, 22(2): pp. 65-69.
- [11] PATYI, P., LEGERSKÝ, D., 2013. *Súčasný stav nacionalizmov slovenskej spoločnosti vo vzťahu k Rómskej menšine*. Lidská práva v proměnách času – Sborník příspěvku, Jihočeská univerzita v Českých Budejovicích, České Budejovice 1. Vydání. ISBN 978-80-7394-422-3. pp: 70-78.

- [12] PAVELEK L. 2013. *Understanding the motivation for senior volunteering* (Can volunteering of the elderly enhance their individual and social life? A Qualitative Research on Senior Volunteering), Journal of Education, Psychology and Social Sciences, Thomson Ltd., Zilina, 1(1): pp. 54-59.
- [13] PORTES, A. 1998. *Social capital, it's origins and applications in modern sociology*. Annual review of sociology, 24(1): pp. 1-24.
- [14] PUTNAM R. D. 2000. *Bowling Alone*. The collapse and revival of American community, Simon and Schuster, New York. ISBN-10 0- 7432-0304-6.
- [15] PUTNAM, R. D. 2012. *Bowling Alone: Americas' declining social capital*. Journal of Democracy, January 1995, pp. 65-78.
- [16] ROCHESTER, C., HUTCHINSON, R. (with Harris, M., and Keely, L.), 2002. A Review of the Home Office Older Volunteers Initiative, Home Office Research, Development and Statistics Directorate.
- [17] SMITH, M. K. 2001, 2007. Robert Putnam, The encyclopaedia of informal education, [online]. [cit. 10.11.2013]. Dostupné na: <http://www.infed.org/thinkers/putnam.htm>.
- [18] WARBURTON, J., TERRY, D. J., 2000: Volunteer Decision Making By Older People: A Test of a Revised Theory of Planned Behavior, Basic and Applied Social Psychology 22(3): pp. 245-257.

Mgr. Lukáš Pavelek, PhD.

Fakulta Zdravotníctva a Sociálnej Práce
Trnavská univerzita v Trnave
Univerzitné námestie č. 1
918 43 Trnava
Slovenská republika
E-mail: lukas.pavelek@truni.sk
www.pavelek.sk

XXXV.

VÍZIE A PROGNOZOVANIE SOCIÁLNEJ BUDÚCNOSTI DNEŠNÝCH ADOLESCENTOV

Vision and social forecasting the future of today's adolescents

PETER SLOVÁK

Abstrakt

Ako sa dnešní dospievajúci pozerajú na perspektívu vlastnej sociálnej budúcnosti, kde vidia úskalia ich vlastného sociálneho rozvoja? Majú ešte vôbec chuť pracovať na sebe? To sú otázky, ktoré je dnes z hľadiska perspektívy celej society vhodné nielen položiť, ale hlavne riešiť. Ekonomická stabilita jedinca, zdravotný a sociálny systém, prístup k vzdelaniu sú základné atribúty vonkajšej spokojnosti. Ale ako je to s vnútornou spokojnosťou dospievajúcich? Vidíme obraz neustále hľadajúcich jedincov, vnútorne nespokojných osôb, ktorým chýba zakotvenosť v svojom životnom rozhodnutí. Ambivalencia citov, nedostatok prežívaných hodnôt, postojov, skreslený pohľad na život a nárast agresivity je vážnym ohrozením aktívneho sociálneho života dnešnej mládeže.

Kľúčové slová

Sociálna budúcnosť, násilie. Agresivita, emocionalita, komunikácia

Abstract

How today's adolescents see at the prospect of their social future, where they see the problems of their own social development? Do they have even ever want to work on yourself? These are questions that today is from the perspective of the whole society should not only ask, but mainly deal. Individual economic stability, health and social system, access to education are the basic attributes of external satisfaction. But what about the inner satisfaction of adolescents? We see the image constantly looking for individuals internally dissatisfied persons lacking in ballast to your life decisions. Ambivalence of emotions, lack of experienced values, attitudes, distorted view of life and an increase in aggressiveness is a serious threat of active social life of today's adolescents.

Keywords

Social future, violence, aggression, emotionality, communication

ÚVOD

Termín frustrácia sa naplno odráža v myslení a konaní značného percenta adolescentnej populácie. Prekážky, ktoré sa im zdajú ako neprekonateľné pri dosahovaní osobných cieľov sú často dôvod vlastnej rezignácie a pasívneho prežívania. Kde pramení táto skepsa k vlastnej budúcnosti? Problém vidíme hneď v niekoľkých rovinách. Na začiatku treba povedať, že súčasní dospelávajúci sa narodili do konzumnej spoločnosti a otvorene povedané nezažili obdobie kde duševné a duchovné hodnoty v živote hrali dôležitú úlohu. Získali relatívne ľahko všetky výdobytky modernej doby a bez námahy sociálne istoty prostredníctvom vlastných rodičov. Na druhej strane im práve rodičia akoby zabudli odovzdať perspektívy hlbokého vnútorného prežívania kultúrnych, či spirituálnych potrieb. Následne nastúpili problémy súvisiace s trhovou ekonomikou, hospodárskou krízou, ktoré znova pohltili dospelú populáciu. Mladí sa ocitli v situácii strachu, obáv a katastrofických scenárov vlastných rodičov. Navyše doľahla kríza rodinného spoložitia, dysfunkčnosť rodín, ako aj partnerských vzťahov, čo sa aktuálne ukazuje ako vážne bariéry v rozvoji sociálnej stability dospelávajúceho jedinca. Nemožno sa čudovať, že vízie osobného rozvoja v tomto smere sú skôr akcentované negatívne. Okrem iného si treba všimnúť ďalších bariér, ktoré bránia v budúcnosti sociálnemu rozvoju. Narastajúca agresivita, vplyv médií na verejnú mienku a povrchnosť v komunikácii sú bariéry, ktoré frustrujú a deprivujú dospelávajúcich v túžbe rozvíjať vlastný status v budúcnosti.

Náročnosť praxe pomáhajúcej profesie si vyžaduje nielen široký všeobecný rozhľad, rozsiahle odborné vedomosti a spôsobilosti, ale kladie vysoké nároky na osobnostný rozvoj samotného profesionála. Z tohto pohľadu v kontexte vzťahu s dospelávajúcimi základný krok spočíva v schopnosti vedieť aplikovať odborné vedomosti pri riešení praktických problémov v kontexte zachovania práv všetkých. Aj preto má sociálna práca čo povedať k situácii vízie sociálnej budúcnosti súčasnej dospelávajúcej generácie z pohľadu výchovy a vzdelávania. Prvou križovatkou určitej vízie je zmena nastavenia spoločnosti v zmysle kultúrnej, etnickej, či sociálnej odlišnosti, ktorá v minulosti na území Slovenska nebola tak výrazná. Tento trend v societe označujeme ako multikulturalizmus. Kraus (2008, s. 157) definuje multikulturalizmus ako „stav, v ktorom koexistujú rôzne sociokultúrne zoskupenia alebo ako proces dynamickej výmeny kultúrnych statkov, či vzájomné oplyvňovanie rôznorodých kultúrnych systémov“. Rovnako ďalej vysvetľuje, že každá spoločnosť obsahuje okrajové kultúry ako napríklad:

- a) okrajová kultúra ochrany a prežitia (väzni, tuláci, konzumenti drog a pod.),
- b) okrajová kultúra revolúcie a rebélie (radikálovia, gangy mladistvých),
- c) okrajová kultúra ilegálnych obchodov (pašeráci, prostitútky, hazardní hráči),
- d) okrajová kultúra spoločného pôvodu alebo rodu (menšiny, etnika,

náboženského zoskupení, emigrantov).

Práve tieto okrajové skupiny nesmieme nechať v zabudnutí, prípadne v konflikte s inými. Postmoderná spoločnosť ich hodnotí ako tých nežiaducich, respektíve tolerovaných ak neprekračujú limity legislatívy. Vychováva k tomu, že práve od nich nie sme závislí a sú skôr oni príťažou pre societu. V konečnom dôsledku sú len jej okrajovou časťou a práve to je zásadný problém. Myslenie dospievajúcich a následne dospelaj generácie je ohraničené práve týmito aspektmi. Na jednej strane skupina mladých v nich vidí ohrozenie vlastnej existencie a na strane druhej mnohí adolescenti sa priamo zariadia do rôznych subkultúr tohto typu. Dnes sa uplatňuje systém výchovy založený na kompetenciách. Avšak stále zaostáva príprava osôb s kompetenciou k prosociálnemu správaniu. Diferenciácia society sa bude neustále zväčšovať a prijatie tohto faktu ako výzvy ku komunikácii a tolerancii je prvým momentom úspešnej sociálnej vízie v budúcnosti. Výchova dospievajúcich v tejto oblasti znamená uvedomenie si faktu nerovnoprávneho postavenia jednotlivcov vo vzťahu k podmienkam ich života a individuálnej aktivity. Táto skutočnosť vedie postupne štáty k potrebe prijímať ciele opatrenia na odstraňovanie príčin a prejavov diskriminácie a násilia. V otázke rešpektovania práv slabšieho nie zriedka ide o evidentnú tendenciu k ľudsko-právnomu pohľadu na otázky zdravotného, sociálneho, telesného, či duševného znevýhodnenia, či obmedzenia. Pragmatickým pozadím tejto zmeny je rozvíjanie pocitu uvedomenia si odlišností, ktoré viac ako na fyzickej rozdielnosti jednotlivca spôsobenej špecifickou životnou situáciou stavia na odlišnosti jeho vzťahu k podmienkam života. Pri vzdelávaní a výchove adolescentov je potrebné ich pripraviť, že práca s klientom pri zachovávaní jeho ľudských práv sa odohráva v troch rovinách. Ide o poznanie ich vnútorného sveta, ďalej vytvorenie vzťahu s klientom a poskytnutie odbornej pomoci. A tu na tomto mieste by bolo dobré doplniť aj o štvrtý rozmer orientáciu nielen na napĺňanie garantovaných práv človeka, ale aj na vytváranie vhodných životných podmienok pre neho.

1. POZITÍVNA SOCIÁLNA VÍZIA A VÝCHOVA

Teda podnetom pozitívnej sociálnej vízie je perspektíva výchovy k životu v multikultúrnej spoločnosti. Výchova k životu v multikultúrnej spoločnosti sa javí ako oblasť, ktorá dnes má svoju opodstatnenosť a významnosť. A to najmä z niekoľkých dôvodov. Neustále narastá podiel rôznorodých skupín občanov v našej spoločnosti. Samotná globalizácia priniesla so sebou priestor pre interakčné pôsobenie viacerých etnických, národnostných, rasových, spoločenských a kultúrnych komunit. Ďalším významným aspektom, prečo je

potrebné si všímať tento nový rozmer života spočíva v tom, že práve v krajinách bývalého východného bloku narastajú alebo minimálne neklesajú tendencie intolrancie k týmto špecifickým skupinám osôb v našej spoločnosti. Výchova k tolerancii a znášanlivosti voči nim, respektíve k ich rešpektovaniu má svoj priestor práve v študijných odboroch pedagogických a sociálnych disciplín. Snažíme sa tak podhaliť novú dimenziu v oblasti vzťahov a interakcie v multikultúrnej spoločnosti.

Význam multikultúrnej výchovy je založený na samotných hodnotách, ktoré uznáva a rešpektuje ľudský jedinec. Osobitný prístup k jednotlivcovi ako individuálnej bytosti zasahuje v celom svojom rozmere do rôznych oblastí života spoločnosti. Nie každý si uvedomuje, že samotná výchova má význam pre vhodnú atmosféru v spoločnosti. Konfliktnosť nikdy neprispievala k stabilite jednotlivca v spoločnosti, rovnako ako aj v sociálnych skupinách. Práve vnútorný pocit, že rešpektujeme osobné názory iných, že si uvedomujeme vlastnú identitu ako aj odlišnosť druhých prispieva k tomu, že jednotlivec sa cíti v štáte bezpečne, neizoluje sa, nemá myšlienky ku radikálnej konfrontácii a odstráneniu svojho protivníka. Ponúka sa tu možnosť prečo práve nevychovať k tejto nevyhnutnej ľudskej dimenzii cez sociálnu prácu. Rozmer kvalitného sociálneho pracovníka znamená nielen byť pracovníkom so širokým odborným profilom, schopným samostatne vykonávať odborné činnosti vo výchovno-vzdelávacích zariadeniach, zariadeniach sociálnych služieb, vo verejnej správe alebo v organizáciách tretieho sektoru, ale tiež byť stimulátorom spoločenskej diskusie a projektov v zmysle spájania odlišných svetov a kultúr. Byť iniciátorom rešpektovania rôznorodosti v oblasti sociálno – politickej a odstraňovania akejkoľvek diskriminácie. Učiť dávať rovnosť šancí, znamená prehľbovať zároveň demokratické mechanizmy a povedomia osobnej, ľudskej zodpovednosti v štáte. Naučiť odstraňovať diskrimináciu zo svojho okolia znamená rešpektovať ľudské práva vo svojom okolí aj napriek nie najideálnejšej spoločenskej a hospodárskej klíme.

2. SOCIÁLNA BUDÚCNOSŤ A AGRESIA

Ovplyvnenie sociálnej budúcnosti dospelých znamená kontinuálne bojovať proti skrytému, či otvorenému násiliu. Za zvyšovaním násilia na školách vidí Ondrejkovič (1999) aj masovokomunikačné prostriedky, ktoré prezentujú ich konzumentom každodenný obraz násilia, ktorým dotvárajú obraz, že násilie je bežnou a každodennou súčasťou nášho života. Keď sa stane takéto správanie normou, je potom iba krok od páchania násilia vo svojom živote. Podľa neho môže dochádzať k ospravedlňovaniu a postupnej legitimizácii násilia v postojoch k vlastnému konaniu. Všimame si, že v súčasnosti sme si zvykli na prezentáciu násilia. Je to spôsobené najmä tým, že okolo nás mediálny

svet prináša enormné množstvo informácii tohto charakteru a v mnohých aspektoch relativizuje osobné zlyhania, traumatizujúce podnety, rodinné tragédie ako súčasť života. Navyše sa môže jednať o mediálne zaujímavé situácie, ktoré prinášajú sledovanosť. Treba vedieť však rozlišovať. Podľa Andersona a Bushmana (In: Lovaš, 2010) násilie je agresiou, ale agresia nemusí mať podobu násilia. Rovnako ako agresia býva násilie definované ako zámerné ubližovanie s úmyslom poškodiť druhého človeka, spája sa však s aplikovanou sférou a používa sa na označenie konkrétnej podoby zvlášť závažných alebo špecifických prípadov agresie. Dnes sú dospievajúci konfrontovaní so sofistikovanými prejavmi agresivity, ktorá navonok vôbec nepripomína násilie. V aktuálnej tvorbe je násilie s úspechom používané protagonistami ako nástroj na dosiahnutie cieľa a na riešenie konfliktov. Dokonca aj v zábavných programoch je násilie predvádzané ako normálna, bežná stratégia správania. Toto vnímanie predstavuje obrovské nebezpečenstvo pre sociálny rozvoj, nakoľko brzdí realistické myslenie adolescentov a navyše mnohých zastrašuje, aby prejavili svoj názor. Agresiou v najužšom slova zmysle rozumieme deštruktívne správanie sprevádzané afektom hnevu, či zlosti smerujúce k zraneniu iného jedinca. Prostriedkom agresie môže byť slovné napádanie, urážka, výsmech či ohováranie. Najčastejšie sa v tejto populačnej vzorke stretávame s afektívnou agresiou. Môžeme ju nazvať aj impulzívnou či emocionálnou, vyvoláva ju pôsobenie averzívneho podnetu, to znamená, že jedinec prejavuje afektívnu agresiu vtedy, keď naňho pôsobí zlosť, odpor alebo hnev vyvolávajúci podnet. A to za každých okolností. Ďalším prejavom môže byť inštrumentálna agresia, čiže neplánovaná, nevyprovokoval ju žiadny averzívny podnet. Najtypickejším prejavom je tyranizovanie (šikanovanie). Ide o stále sa opakujúce ubližujúce či ponižujúce správanie voči obeti, ktorá sa nemá ako brániť. Obet' je väčšinou vyberaná zo skupiny ľudí, ktorí sa nevedia brániť, či sa z akéhokolvek iného dôvodu nebránia (sú slabší, majú strach postaviť sa na odpor). Nebýva vyvolávané ani sprevádzané zlosťou, je skôr dôsledkom dokazovania vlastnej moci a kontroly nad inými. (Výrost, Slaměník, 1997).

Problémom je, že sa v komunite dospievajúcich rozmáha agresia, ktorú rozlišujeme podľa stupňa spoločenskej nebezpečnosti nasledovne. Jedná sa o potlačenú, resp. fantazijnú agresiu, slovnú agresiu, agresiu proti veciam, agresiu proti živým organizmom, zvieratám a ľuďom. Osobitým problémom je rozrastajúce sa šikanovanie. Šikanovanie nie je podľa Príglá (2008) iba záležitosťou agresora a obeť, ale ochorením celej sociálnej skupiny na základe jej vzťahov. Za najčastejšie príčiny vzniku šikanovania pokladá:

- tlak kolektívu ako očakávanie určitého správania,
- túžbu po moci alebo ovládania druhého,
- motív krutosti, vidieť niekoho trpieť,

- zvedavosť agresora alebo k čomu všetkému môže obeť prinútiť,
- nudu a túžbu po vzrušujúcich zážitkoch,
- nedostatky a poruchy rodinného prostredia.

Tieto skutočnosti nepridávajú na objektívnom vnímaní vlastnej reality ani jednej z dotknutých strán.

Ďalšou križovatkou vízie sociálnej budúcnosti adolescentov je mediálne prostredie. Médiá sa ako prostriedky masovej, spoločenskej, interpersonálnej a intrapersonálnej komunikácie podieľajú na socializácii jedinca, na jeho včlenení do spoločnosti. Sú zdrojom moci, potenciálnym prostriedkom vplyvu, ovládania a presadzovania v spoločnosti, dôležitým informačným zdrojom. Tak isto sú aj zdrojmi výkladu reality a predstavy o nej. Vstupujú do súkromného života jednotlivca a vnášajú doň verejný rozmer zdieľaný s ostatnými.

3. MÉDIA, VÝCHOVA A DIALÓG O BUDÚCNOSTI

Médiá sú tiež prostriedkom zábavy a určujú najbežnejšie spôsoby trávenia voľného času. Taktiež ho pomáhajú organizovať. Je však celkom zrejmé, že médiá sú všade závislé na spoločnosti, reagujú na rôzne významné podnety a sú podriadené zdrojom skutočnej ekonomickej a politickej moci. Médiá sa výraznou mierou podieľajú na formovaní verejnej mienky, životných postojov, či životného štýlu. Faktom však ostáva, že tým posledným, zato však najdôležitejším článkom, ktorý rozhoduje o úspešnosti, vplyve a kredibilitate médiá je recipient (Kunczik, 1995).

Z hľadiska kultúrneho a spoločenského sú médiá prostriedky masovej kultúry, výchovy a vzdelávania, zdrojom moci a prostriedkom sebarealizácie človeka. Riadia sa vlastnou mediálnou kultúrou. Ich komunikácia závisí od kultúry, spoločenského života, stavu demokracie ako aj od mediálnych pracovníkov a ich etických kódexov. Z hľadiska hodnotového sú médiá nositelia a šíritelia hodnotových orientácií, etických kategórií a ich významov v spoločnosti. Médiá nás „*informujú o hodnotách, postojoch a názoroch, ktoré sú – alebo sa vďaka mediálnej komunikácii zdajú byť – zdieľané s ostatnými*“ (Jirák, Köpplová, 2007, s. 11). V širšom zmysle sú médiá svojou povahou schopné ovplyvňovať postoje a správanie v spoločnosti a to samozrejme aj adolescentov. Nové technológie a maximalizácia ziskov napredujú mľfovými krokmi dopredu, ale ochrana detí pred nevhodnými a nezákonnými obsahmi zaostáva. Médiá aj napriek tomu, že profitujú po stránke technologickej aj ekonomickej, psychologicky zlyhávajú. Médiá predkladajú vzory správania, ktoré sú v rozpore s prirodzenosťou človeka v tom zmysle, že zväčšujú len niektorú stránku osobnosti, čím jedinca deformujú, a dochádza okrem iného aj k strate základných hodnôt a k nárastu zločinnosti a kriminality

detí. Podľa Žilovej (2005, s. 12) „*prirodzené vzory správania sú nahrádzané falošnými vzormi*“, čo možno považovať za nežiaduce a preto je nutné rozvíjať sociálne cítenie jednotlivcov, čo umožňuje v súčasnej dobe výraznejšie rozvíjaná sociálna práca. Sociológovia, ktorí sa zaoberali sociálnymi problémami, označili médiá ako príčinu rozpadu primárnych sociálnych vzťahov a oslabenia spoločenských hodnôt a noriem. V ich interpretácii masové médiá prispievajú k izolácii človeka, k nadmernému rastu významu materiálnych hodnôt, kriminality a násilia (Brečka, 1999). Ako uvádza McQuail (2009), jeden zo zakladateľov masovej komunikácie, existujú tri funkcie médií. Jedná sa o pozorovanie spoločenského prostredia (informovanie), vysvetľovanie vzájomných vzťahov medzi jednotlivými časťami spoločnosti a odovzdávanie významov. A to nesmie byť skreslené, prípadne prekrútené.

V neposlednom rade ak chceme podnietiť záujem adolescentov o problematiku vlastnej sociálnej budúcnosti je nevyhnutné viesť dialóg. Dialóg tvorí podstatnú časť akejkoľvek odbornej a zároveň ľudskej komunikácie. Je to situačne zakotvený súvislý rozhovor dvoch alebo viacerých komunikantov, ktorí sú v priamom a vzájomnom osobnom kontakte. V dialógu spoznávame názory, postoje, spôsob myslenia, jazykový prejav i správanie jedinca. Za základné podmienky uskutočnenia dialógu považujeme vhodnú atmosféru, pripravenosť komunikátora a komunikanta viesť otvorený dialóg, ako i existenciu primeranej témy pre dialóg. To dnes často mladým chýba. Strach z otvorenosti, je strachom o budúcnosť. Profesionál nevystupuje v úlohe rovnocenného partnera, ale v úlohe, v ktorej od dospievajúcich získava iba informácie o ich schopnostiach a vedomostiach, o ich reakciách na podnety. Vo vzťahu k dospievajúcemu musíme dať dialógu šancu. Byť pripravení na konfrontáciu, nepríjemné otázky, otázky, kde ide o vlastnosti a vzťahy objektov, subjektov, otázky typu „prečo“, otázky, na ktoré možno nenájdeme odpoveď. Je vhodné ak využívame dialóg o ich vlastnej sociálnej budúcnosti s celou skupinou, triedou, alebo len s konkrétnym adolescentom. Treba brať do úvahy celkové emocionálne, kognitívne aj vôľové nastavenie partnera pre komunikáciu.

V dialógu je treba mladých naučiť čo je to sociálna zručnosť. Pojem sociálna zručnosť je aktivizujúci článok objektívneho videnia vlastnej situácie. Sociálne zručnosti nám umožňujú vyjadriť druhým, ako sa cítime, čo od nich potrebujeme. Je to schopnosť človeka vyjadrovať prirodzeným spôsobom svoje potreby, hovoriť o svojich pocitoch a zámeroch, brať pritom ohľad na potreby druhých. Veľa detí má problémy s prejavovaním emócií. Niektoré sa sociálne zručnosti nikdy nenaučili, lebo nemali vzory v rodine, boli dlho v sociálnej izolácii alebo zažívali len výsmech a poníženie. Dieťa veľmi často počúva: „*Neplač, nemáš k tomu dôvod!*“, „*To preháňaš, veď sa ti nič zlé nestalo!*“ Mnohí dospelí považujú vyjadrenie negatívnych emócií za neslušné.

Deti nevedia otvorene reagovať na záporné pocity a tak ich potlačujú. Niekedy tak dokonale, že o svojich pocitoch ani nevedia.

4. VÝZNAM SPÄTNEJ VÄZBY

Komunikácia reguluje naše konanie a správanie, ovplyvňuje naše aspirácie, náš výkon a nasmerúva celkový pohľad na život náš i spoločnosti. Rovnako to však platí aj o osobe, s ktorou prichádzame do kontaktu. Erneker (2008, s. 7) vymedzuje komunikáciu ako: „spojenie, druh alebo technický prostriedok spojenia a tiež ako proces informovania, výmenu informácií. Ako systém interakcie preto vedíme tento proces výmeny informácií:

- aby sme si vymieňali a získavali informácie a poznatky,
- aby sme presvedčali a získavali iných na svoju stranu, pre plnenie úloh vytýčených nami alebo niekým iným,
- aby sme poznali seba a iných (spolupracovníkov, priateľov aj nie priateľov),
- aby sme nadväzovali sociálny kontakt, a neboli izolovaní, osamotení, pretože mať niekoho blízko patrí k základným ľudským potrebám.

Chýba nám spätná väzba v komunikácii s mladými. Na úrovni vnímania znamená vysielanie a príjem. Odpoveďami „rozumím“, „áno“ si pôvodca overuje, či adresát správu naozaj počul. Ak ju nepotvrďujeme, či adresát zachytil správu dokonale, pretože veľa vecí mu mohlo uniknúť môže vzniknúť pokrivenie informácie. Spätná väzba na úrovni kódu významu znamená pochopenie správneho zmyslu správy. Sociálnu komunikáciu ako vzájomná výmena významov medzi ľuďmi uskutočnená predovšetkým prostriedkami používania konvenčných symbolov. Sociálna komunikácia tvorí jednu zo súčastí emocionálnej inteligencie, ktorá nás vybavuje schopnosťou žiť medzi ľuďmi, rozumieť im, vedieť sa im povzbudivo prihovoriť, prejavíť empatiu, dokázať vyhnúť sa zbytočným konfliktom, ale i schopnosti presadiť sa v mene dobrej veci. Spôsob rozhovoru, celkový prístup k sociálnemu okoliu, vystupovanie

Aj pre chýbajúcu spätnú väzbu mladí majú problém so seba výchovou. Podľa Křivohlavého (2009, s.145) seba výchova vo vzťahu k duševnému zdraviu zahŕňa tieto atribúty:

- a) seba poznávanie,
- b) koncentrácia pozornosti,
- c) autoregulácia myslenia,
- d) autoregulácia emócií,
- e) autorelaxácia,
- f) aktívne zvládanie situácií

Dospievajúci jedinec má ťažkosti s pravidelnou registráciou vlastného správania (otázky typu čo som vlastne zlé urobil?), s pravidelnou sebareflexiou

(úvahy kto som a aký som nepotrebujem), analýza vlastnej sebareflexie, introspektívne poodhaľovanie svojich chýb vo vzťahoch, komunikácii a pod., sebazpoznávanie cez zdieľanie a odovzdávanie svojich nedostatočností (ja také nemám). Možno aj preto vlastnú sociálnu budúcnosť nevidí dostatočne pozitívne.

ZÁVER

Dovoľíme si tvrdiť, že aktuálne žijeme v diktatúre relativizmu. Stálosť hodnôt a postojov je pomerne problémová. Spoločnosť akoby ponúkala predstavu, že každý môže rozhodovať. A to jednoducho nefunguje. Dezintegruje to spoločnosť, takže potrebujeme pravdu, aby sme žili v slobode, a potrebujeme zmysel pre zodpovednosť za následky toho, čo robíme. Sloboda potrebuje meradlo toho, čo je správne a čo nie. Ak nemáme koncept dobrého a zlého, ako vieme či ísť vľavo alebo vpravo? Základný koncept vízie sociálnej budúcnosti dospievajúceho jedinca je založený na prijatí niekoľkých dôležitých zásad v jeho živote. Vzájomná tolerancia, prijatie zodpovednosti za vlastné rozhodnutia, umenie viesť otvorený dialóg bez pretvárdky. Byť sociálne zručný je rovnako dôležité pre dospievajúceho ako mať množstvo odborných vedomostí a znalostí. Byť sociálne zručný je perspektíva, že spoločnosť sa nebude uberať iba za hospodárskymi a ekonomickými číslami. Prosociálne cítenie, altruizmus, empatia k slabším, znevýhodneným sú činitele, ktoré odbúrajú strach z budúcnosti. Ak sa adolescenti začnú viac zaujímať, respektíve budú vedení k primárnym a ešte viac k sekundárnym potrebám sociálne znevýhodnených skupín je tu perspektíva, že sami začnú premýšľať o tom ako sa postarať o vlastnú budúcnosť. Prognóza znie: „nie izolácia vo vlastnom svete egoizmu, ale sociálny kontakt dáva šancu pre zmenu“. Učme dospievajúcich k sebaučineniu, schopnosti ovládať sa, regulovať vlastné správanie a zároveň prijímať emociálnosť iných. To je cesta hodnotnej sociálnej budúcnosti nás všetkých.

Literatúra

- [1] BREČKA, S. et al. 2009. *Od tamtamov po internet*. Bratislava : Bratislavská vysoká škola práva, 2009. 320 s. ISBN 978-80-89363-29-2.
- [2] ERNEKER, J. 2008. *Sociální komunikace ve veřejné správě*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2008. 136s. ISBN 978-80-86708-66-9.
- [3] KŘIVOHLAVÝ, J. 2009. *Psychologie zdraví*. Praha : Portál, 2009. 280 s. ISBN 978-80-7367-568-4.
- [4] JIRÁK, J. – KÖPLLOVÁ, B. 2007. *Média a společnost*. 2. vyd. Praha :

- Portál, 2007. 208 s. ISBN 978-80-7367-287-4.
- [5] KUNCZIK, M. 1995. *Základy masové komunikace*. Praha : Karolinum, 1995. 307 s. ISBN 80-7184-134-X.
- [6] LOVAŠ, L. 2010. *Agresia a násilie*. Bratislava : Ikar, 2010. 197 s. ISBN 978-80-551-1752-2.
- [7] MCQUAIL, D. 2009. *Úvod do teorie masové komunikace*. 4. vyd. Praha : Portál, 2009. 640 s. ISBN 978-80-7367-574-5.
- [8] PRIGL, A.: *Vybrané kapitoly zo sociálnej patológie*. Žilina : EDIS, 2008. 150 s. ISBN 978-8070-843-6.
- [9] VÝROST, J. – SLAMĚNÍK, I. 1997. *Sociální psychologie – sociální psychologie*. Praha : ISV Nakladatelství, 1997. 453 s. ISBN 8085866-20-X.
- [10] ŽILOVÁ, A. 2005. *Úvod do teórie sociálnej práce*. Baďín : Mentor, 2005. 305 s. ISBN 80- 968932-1-1.

PhDr. Peter Slovák, PhD.

VŠZSP sv. Alžbety,

Nám. 1. mája č.1

810 00 Bratislava

E-mail: dr.slovak@gmail.com

9 788089 533107

ISBN 978-80-89533-10-7